

720009

1989-07-24

**SOCIETAS
GEOGRAPHICA
HUNGARICA**

**FÖLDRAJZI
KÖZLEMÉNYEK**

**ÚJ FOLYAM
XXXVII. /CXIII./ KÖTET
1989. 1-2 SZÁM**

**MAGYAR
FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
1872**

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG TUDOMÁNYOS
FOLYÓIRATA

GEOGRAPHICAL REVIEW GEOGRAPISCHE
MITTEILUNGEN
BULLETIN GÉOGRAPHIQUE BOLLETTINO GEOGRAFICO

FŐSZERKESZTŐ:
PÉCSI MÁRTON

SZERKESZTŐ:
IFJ. BARTHA LAJOS, MIKLÓS GYULA, BECSEI JÓZSEF

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANTAL ZOLTÁN, FRISNYÁK SÁNDOR, FÜGEDI PÉTER, FÜSI LAJOS,
JAKUCS LÁSZLÓ, KOVÁCS FERENC, MAROSI SÁNDOR, SOMOGYI
SÁNDOR, VARAJTI KÁROLY

Szerkesztőség: 1061 Budapest VI., Népköztársaság útja 62., Telefon: 412—278, 117—688

Megjelenik negyedévenként — Előfizetési díj egy évre 128 Ft

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben, és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest V., József nádor tér 1., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál (1363 Budapest, Alkotmány utca 21., tel.: 110—010) és az Akadémiai Kiadó Stúdió (1368 Budapest, Váci utca 22., tel.: 185—881) és Magiszter (1052 Budapest, Városház utca 1., tel.: 382—440) könyvesboltjaiban.

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Pf. 149).

CONTENTS

Studies

<i>M. Pécsi</i> : General issues in geography	3
<i>A. Ágb</i> : Regional principles of power	11
<i>A. Böhm</i> : Society and geography	23
<i>T. Bernát</i> : Is there an exchange of paradigm necessary in economic geography?	31
<i>J. Tóth</i> : Reform, regional development and geography	41
<i>J. Becsei</i> : Settlement geography in new situation	51
<i>I. Simon</i> : Changing economic conditions and geography	62

FÖLDRAJZI
KÖZLEMÉNYEK

01-01-21

GEOGRAPHICAL REVIEW
BULLETIN GÉOGRAPHIQUE
GEOGRAPHISCHE MITTEILUNGEN
BOLLETTINO GEOGRAFICO
ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СООБЩЕНИЯ

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

ÚJ FOLYAM XXXVII. (CXIII.) KÖTET — 1989

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Főszerkesztő:
PÉCSI MÁRTON

Szerkesztők:
MIKLÓS GYULA, IFJ. BARTHA LAJOS

Szerkesztőbizottság:
ANTAL ZOLTÁN, FRISNYÁK SÁNDOR, FÜGEDI PÉTER, FÜSI LAJOS, JAKUCS LÁSZLÓ,
KOVÁCS FERENC, MAROSI SÁNDOR, SOMOGYI SÁNDOR, VARAJTI KÁROLY

Szerkesztőség: 1062 Budapest VI., Népköztársaság útja 62. Telefon 1412—278,
1117—678, 1116—828

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj egy évre 128 Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-
előfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) (Budapest XIII., Lehel u. 10/a.,
Postacím: 1900 Budapest) és bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál vagy át-
utalással, a (HELIR) 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámmal.

A FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK ÍRÓI 1989-BEN

ÁGH ATTILA
BARISS MIKLÓS
BARTHA LAJOS, IFJ. (I. B. L.)
BASSA LÁSZLÓ
BECSEI JÓZSEF
BERNÁT TIVADAR
BORSY ZOLTÁN
BŐHM ANTAL
CSORBA PÉTER
FÁBRI MIKLÓS
FEKETE GÁBOR
FÜSI LAJOS
GÁBRIS GYULA
HAJDÚ ZOLTÁN
HÍR JÁNOS
KÉRI MENYHÉRT
KOC SIS KÁROLY
KŐRÖSI MÁRIA
KUBASSEK JÁNOS
LÓCZY DÉNES

MAROSI SÁNDOR
MEZŐSI GÁBOR
MICZEK GYÖRGY
MIKLÓS GYULA
ORGOVÁNYI ANDRÁS
PAPP-VÁRY ÁRPÁD
PÉCSI MÁRTON
RAKONCZAI JÁNOS
RÓNAI ANDRÁS
SIMON IMRE
SIMONFAI LÁSZLÓNÉ
SOLYMOS REZSŐ
SOMOGYI SÁNDOR (S. S.)
TINER TIBOR
TÓTH JÓZSEF
TÖRÖK ZSOLT
VARGA LAJOS
VERESS MÁRTON
VUICS TIBOR

TARTALOM

Értekezések

Ágh Attila: A hatalom területi elvei	11
Bariss Miklós dr.: Bacsák György pleisztocén klímátípusainak helyesbítése	307
Becsei József: Új helyzetben a településföldrajz	51
Becsei József—Rakonczi János: A Magyar Földrajzi Társaság 1989. évi vándorgyűlésének házigazdája: Békés megye	66
Bernát Tivadar: Szükség van-e paradigmaváltásra a gazdaságföldrajzban?	31
Böhm Antal: Társadalom és földrajz	23
Fábr Miklós dr.: Balassagyarmat ivóvízellátásának földrajzi vizsgálata	176
Hajdú Zoltán dr.: A közigazgatásföldrajz kialakulása, fejlődése és kutatási irányzatai	163
Kocsis Károly dr.: Magyarország jelenlegi etnikai térszerkezetének sajátosságai	283
Pécsi Márton: A földrajztudomány általános elvi kérdései	3
Simon Imre: A változó gazdasági helyzet és a földrajz	62
Tóth József: Reform, regionális fejlesztés és földrajz	41

Szemle

Solyos Rezső dr.: A Föld egyharmadát borító erdők	220
Vuics Tibor dr.: Elmaradottságképünk és az "újhullámos" országok, I. rész	195
Globális természetföldrajzi változások kutatása (Csorba Péter dr.) ...	233

Kisebb közlemények

In memoriam

Magyar Afrika-expedíció Teleki Sámuel felfedező útjának centenáriumán (Gábris Gyula dr.)	91
Hajósy Ferenc (1906. I. 5.—1988. VII. 28.) (Somogyi S.)	81
Konsztantyin Alekszejevics Szalistyev (1905—1988) (Papp-Váry Árpád dr.)	82
Emlékezés Hunfalvy Jánosra halálának 100. évfordulóján (Somogyi Sándor dr.)	86
Megemlékezések Hunfalvy Jánosról (Füsi L. dr.)	89
Papp Károly emlékezete (Ifj. Bartha Lajos)	84
In memoriam Teleki Pál (Prof. dr. Rónai András és dr. Kőrösi Mária) ..	313

Beszámolók

Beszámoló a Földrajzi Értesítő és a Földrajzi Közlemények publikációról	240
Tájékoztató a TMB Földrajzi—Meteorológiai Szakbizottságának tevékenységéről, a földrajzi tudományos minősítések helyzetéről (Marosi Sándor)	251
A Magyar Földrajzi Társaság 41. vándorgyűlése (Varga Lajos dr.)	97
A 41. vándorgyűlés főtitkári megnyitója (Füsi Lajos dr.)	108
Cholnoky Jenő emléktáblájának fölvatása a balatonfüredi panteonban ..	109
Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság ausztriai tanulmányútjáról (Miczek György dr.)	112
Magyar László emlékművének felavatása Dunaföldváron (S. S.)	115
A Nemzetközi Térképészeti Társulás 14. világkonferenciája	115
A Coronelli Társaság VII. nemzetközi ülése Budapesten (I. B. L.)	117
Barlangkutatók világkongresszusa	118
A "Magyar László" földrajzverseny Szombathelyen (Veress Márton dr.) ..	118
International Meeting on Evolution, Phylogeny and Biostratigraphy of Arvicods: az első, kizárólag pockokkal foglalkozó őslénytani kongresszus a dél-csehországi Rohanovban (Hír János)	119

Irodalom

Arnberger, Erik és Hertha: Az Indiai- és a Csendes-óceán trópusi szigetei (Mezősi Gábor dr.)	329
--	-----

Lindner László: Skócia (Ifj. Bartha Lajos)	127
Mumford, Lewis: A város a történelemben (Tiner Tibor dr.)	262
Rétvári László (szerk.): A Pilis—Visegrádi-hegység környezetminősítése (Török Zsolt)	123
Smith, Peter J.: Hutchinson Encyclopedia of the Earth (Lóczy Dénes dr.)	126
Sullivan, Walter: A vándorló kontinensek (Gábris Gyula dr.)	260
Szathmáry Tibor: Descriptio Hungariae. Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477—1600 (Papp-Váry Árpád dr.)	328
A hazai barlangkutatás klasszikusainak reprint kiadása (Bartha L.) ...	125
Aktuelle JRO-Landkarte (Orgoványi András)	121
Ecological and demographic consequences of a nuclear war (Szerk.: Jurij M. Szvirezsev) (Bassa László)	
Szlovár' geograficeszkih nazvanij zarubezsnih sztran (Vuics Tibor dr.)	258
Új földrajzi periodika: a HGG Journal (Heidelberg) (Ifj. Bartha Lajos)	257
Új természettudományi évkönyv: a Szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. VI. Természettudományok 1. (Szerk.: dr. Veress Márton) (Ifj. Bartha Lajos)	120
Könyvújdonságok (Összeállította: Simonfai Lászlóné)	265

Társasági közlemények

In memoriam Kádár László (Borsy Zoltán dr.)	331
Búcsú Béll Bélától, a Magyar Földrajzi Társaság tiszteleti tagjától ..	275
Germanus Gyula (1884—1979) (Kubassek János dr.)	276
Zólyomi Bálint 80 éves (Fekete Gábor dr.)	272
75 éves a Gazdaságföldrajzi Szakosztály	272
A Magyar Földrajzi Társaság 112., rendes közgyűlése	129
Kitüntetések a 112. közgyűlésen	130
Főtitkári jelentés (Füsi Lajos)	137
Jelentés a szakosztályok, vidéki osztályok, valamint az egyes bizottságok működéséről	142
A Magyar Földrajzi Társaság Könyv- és Térképtárának működése 1987-ben (Ifj. Bartha Lajos)	157
Jelentés a Magyar Földrajzi Társaság pénzforgalmának alakulásáról az 1987. évben	160
A Magyar Földrajzi Társaság 113., tisztújító közgyűlése	337
Főtitkári jelentés (Beterjesztette: Füsi Lajos)	340

Jelentések a szakosztályok, vidéki osztályok, valamint a bizottságok működéséről	349
Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság Könyv- és Térképtárának 1988. évi működéséről	379
A Számvizsgáló Bizottság jelentése (Kéri Menyhért dr.)	382
Jelentés a Magyar Földrajzi Társaság pénzforgalmának alakulásáról az 1988. évben	384

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

XXXVII. (CXIII.) kötet

1989

1-2. szám

TARTALOM

Értekezések

<i>Pécsi Márton</i> : A földrajztudomány általános elvi kérdései	3
<i>Ágh Attila</i> : A hatalom területi elvei	11
<i>Böhm Antal</i> : Társadalom és földrajz	23
<i>Bernát Tivadar</i> : Szükség van-e paradigmaváltásra a gazdaságföldrajzban?	31
<i>Tóth József</i> : Reform, regionális fejlesztés és földrajz	41
<i>Becsei József</i> : Új helyzetben a településföldrajz	51
<i>Simon Imre</i> : A változó gazdasági helyzet és a földrajz	62
<i>Becsei József—Rakonczai János</i> : A Magyar Földrajzi Társaság 1989. évi vándorgyűlésének házigazdája: Békés megye	66

Kisebb közlemények

In memoriam

Hajósy Ferenc (1906. I. 5. — 1988. VII. 28.) (<i>Somogyi S.</i>)	81
Konsztantyin Alekszejevics Szalistyev (1905 — 1988) (<i>Papp-Váry Árpád dr.</i>)	82
Papp Károly emlékezete (<i>Ifj. Bartha Lajos</i>)	84
Emlékezés Hunfalvy Jánosra halálának 100. évfordulóján (<i>Somogyi S. dr.</i>)	86
Megemlékezések Hunfalvy Jánosról (<i>Füsi L. dr.</i>)	89
Magyar Afrika-expedíció Teleki Sámuel felfedező útjának centenáriumán (<i>Gábris Gyula dr.</i>)	91

Beszámolók

A Magyar Földrajzi Társaság 41. vándorgyűlése (<i>Varga Lajos dr.</i>)	97
A 41. vándorgyűlés főtitkári megnyitója (<i>Füsi Lajos dr.</i>)	108
Cholnoky Jenő emléktáblájának fölvatása a balatonfüredi panteonban (<i>Pécsi Márton</i>)	109
Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság ausztriai tanulmányútjáról (<i>Miczek György dr.</i>)	112
Magyar László emlékművének felavatása Dunaföldváron (<i>S. S.</i>)	115
A Nemzetközi Térképészeti Társulás 14. világkonferenciája	115
A Coronelli Társaság VII. nemzetközi ülése Budapesten (<i>I. B. L.</i>)	117
Barlangkutatók világkongresszusa	118
A "Magyar László" földrajzverseny Szombathelyen (<i>Veress Márton dr.</i>)	118

(A tartalomjegyzék folytatása a borító hátsó oldalán)

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Vállalat
Főigazgatója

Készült a Békés Megyei Könyvtár Házinyomdájában

Felelős vezető: Dr. Ambrus Zoltán

A FÖLDRAJZTUDOMÁNY ÁLTALÁNOS ELVI KÉRDÉSEI

PÉCSI MÁRTON

Társaságunk eredményességét, céljának elérését mindenkor csak az egymásért végzett kollektív társadalmi munka biztosíthatja. Ez utóbbi mottó jelenlegi, különös jelentőségére kívánok néhány, számunkra most alapvetőnek tűnő gondolatot kihangsúlyozni a földrajz, a földrajzi szakma, a Földrajzi Társaságunk közeljövőbeli tevékenysége, eredményessége és jobb megbecsülése érdekében.

Társaságunk jelenlegi vezetősége tisztségét 1980 óta két perióduson át csaknem változatlan összetételben végzi a közgyűlés megbízásából. Szervezeti kereteinek száma (vidéki osztályok és szakosztályi munkacsoportok, érdi Földrajzi Múzeum) örvendően megnövekedett, a földrajzi intézményhálózat (új főiskolai, egyetemi intézmények, a Regionális Kutatások Központja és részlegei) látványosan gyarapodott. E mennyiségi fejlődéssel ellentétben a földrajz és tanítása a felsőfokú, a közép-, az általános iskolai oktatásban a tantervi reformok következtében — bár eltérő mértékben — csökkent, illetve számottevően visszaszorult. Ezek a látszólag, de a valóságban is egymásnak ellentmondó folyamatok olyan évtizedben következtek be, amelyre egyre súlyosbodó kül- és belföldi gazdasági, társadalmi és belpolitikai válsághelyzet a jellemző, kapkodva keresve a kibontakozás módozatait.

Problémáink nagy része közismert, a hazai és nemzetközi közélet számos területén krízis jellegű. Ez alkalommal a tudomány és az oktatás krízisének néhány fontos aspektusára kívánom a figyelmet fordítani elsősorban a földrajz jövője, szakmája és tanítása szempontjából. Tudatában kell lennünk annak, hogy ez a törekvésünk közvetlenül "csoportérdeket" is szolgál. Ám nyomban hozzá kell tennem azt is, hogy e "csoportnak", szakmának az érdeke csak az összmagyar társadalom érdekének szolgálatán keresztül tud realizálódni. Sajnos, az ilyen értelemben vett érdeknek, érdekeltiségnek, az egymásra való figyelésnek, az egymásért való és az egyéni felelősségérzetnek jelentős mértékű hiányában szenvedünk. Az ilyen hiányosság nemcsak a társadalmunk egyes rétegei, csoportjai, hanem a földrajzi szakmán belül is számottevően megmutatkozik. Ezt a körülményt az általános közélet és a saját szakmánk krízishelyzete egyik alapvető okának vélem.

Közös érdekeltségünk és felelősségünk jelentőségét szem előtt tartva (már) az 1981. évi, Szegeden rendezett közgyűlésünkön, és azt követően több ilyen alkalommal is hangsúlyoztuk és szorgalmaztuk azt, hogy a Földrajzi Társaságnak és a földrajzi szakma intézményeinek olyan témák és irányzatok megvalósításán kell együttesen munkálkodniok, amelyek a földrajznak mind tudományos és közéleti, mind pedig közoktatási-közművelődési szerepét megtartják, sőt megnövelik.

Ez irányban való törekvésnek, munkálkodásnak ugyan nem voltunk teljesen híján, sokakban még a jó szándék is megvolt, de mindez mégsem vált kellő mértékben hatékonnyá. A krízishelyzet nem csökkent, sőt tartósan fennáll mind a földrajzi kutatás-

ban, mind pedig az oktatásban. Ennek látható és hangoztatott jelei mindennaposak és sokunk előtt ismeretes. A földrajz iránt a mai közélet a korábitól jelentősen eltérő, új igényeket támasztott, és az új feladatok megoldásában való részvállalást vár.

A földrajz helye, tudományos, oktatási, kulturális feladatköre

A földrajzzal és annak tartalmával szemben, illetve az annak érdekében álló számos kritikus kérdés közül nézetem szerint az egyik legalapvetőbb: mire vállalkozzék vagy mire vállalkozhat ma a földrajz a hazai tudomány és a közélet szolgálatában?

Ennek megválaszolása természetesen több tényező függvénye, ez alkalommal csupán néhány elsődleges feltételt vehetünk figyelembe.

1. A földrajz relatíve kis szakma, képviselőinek száma hazánkban a pedagógus társadalomnak kb. 1%-a, míg az összes tudományos kutatók között csupán 0,6 – 0,8%-ban részesedik.

2. A földrajz művelőinek alapképzettsége szerfölött differenciált.

3. A "kis szakma" jelentősége időről-időre változik, elismertsége, szerepe a társadalmi elvárásoktól és az azokra adott válaszok eredményétől, kutatásától függ mindenkor és mindenütt.

4. A földrajz tartalma, témaköre, módszerei és szemlélete is egyre gyakrabban változik, bővül, ill. specializálódik.

E körülményeket figyelembe véve, és a földrajz évezredes tapasztalatait, hagyományait is mérlegelve véleményem szerint a földrajznak korábban is volt és a jövőben is megmarad legalábbis három fő feladatköre:

1. A földrajznak minden korban volt és marad az az *általános és fundamentális feladatköre*, amely új földismeretek szerzésére irányul a természet, a műszaki építés, a társadalom és gazdaság, a közigazgatás és a politikai szféráról. Ide sorolandónak tartjuk a kutatási módszerek, elvek és eszközök kifejlesztését is.

2. A földrajznak mindig volt és lesz ún. *aktuális, vagy aktualizált gyakorlati jellegű feladatköre*, amely az előbb jelzett ismeretek alapján a mindenkori osztársadalmi igényeknek megfelelően realizálódik. Ez a feladatköre változik a leggyorsabban, mely részben *specializálódó* tudományágazati irányzatokat, részben, ill. esetenként több földrajzi tényezőt értékelő komplex irányzatot foglal magába. Az aktuális feladatkör gyakori változására többek közül a földrajzi környezet szemlélet átalakulásaira példának hozzuk fel a két világháború közötti (1940 – 1945) időszakot, amikor az állam revizionista politikájának szolgálata állt előtérben. 1950 – 1980 között a szocialista állam politikai és gazdasági törekvéseinek szolgálata a domináló szemlélet.

Jellegzetessége a három feladatkörnek az egymásra épülés, az egymásra való hatás, visszakapcsolás szükségessége.

A nyolcvanas évektől kezdődően – úgy vélem – az új irányú földrajzi környezet-felfogás és szemlélet, az életminőség és környezetminőség változásának a vizsgálata és értelmezése, a környezetvédelem szolgálata kell, hogy előtérbe kerüljön a hazai földrajz művelésében is.

3. A földrajznak évezredek óta volt és marad is újlagosan meghatározott *kulturális* – *közművelődési feladatköre*, amely a széles közérdek számára nyújt ismereteket, élményeket a Földön, a térben, a világban, a térképen való tájékozódásban. Az ilyen nélkülözhetetlen szükségleteknek a kielégítése a társadalmi-gazdasági céloktól, kulturális igényektől függően ugyancsak gyorsan változik, és az oktatáson, tömegkommunikációs eszközökön, irodalmi alkotásokon, tankönyveken, térképeken és egyéb eszközökön keresztül stb. realizálódik.

E három típusú feladatkör művelése elsősorban a geográfus szakma képviselőire vár. De nyomban hozzá kell tennem, hogy e bonyolult és sokoldalú feladatokban több tudományág – főleg a geotudományok –, több más szakma, köztük pl. a tömegkommunikáció művelői is részt vesznek. Felhasználásra és szintetizálásra kerülnek más tudományágak eredményei és eszközei is a földrajz mindhárom említett területén. Ez a gyakorlat több tudományágnál, és más oktatási tantárgyak esetében is célszerűnek, szokásosnak bizonyult.

– Ismételten hangsúlyozzuk, hogy az említett három földrajzi feladatkör tartalma, egymáshoz való viszonyuk és szerepük súlya a földrajz története során számottevően, olykor gyökeresen változott, de változni fog a jövőben is. Az egymástól való merítés, a harmonizáló egyensúly kívánatos volna, ez azonban gyakran csak rövid időre áll fenn.

– A változás végbemehet az új ismeretek és módszerek hirtelen gyarapodásával, reformok és forradalmak útján, amelyek a tudomány, a technika, a társadalom, a gazdaság stb. átalakulásával állnak szoros kapcsolatban. Ilyen változások pedig jelen századunkban minden korábbihoz képest a leggyakoribbak és a legmélyebbre hatóbbak voltak.

– Ezek a gyors feladat- és igényváltozások, amelyek a földrajz témaköreinek – mindhárom említett típus esetében – csaknem páratlan kiszélesedésével is együttjártak, számtalan innovációs nehézség, metodikai és más pozicionális zavarok okozóivá is váltak. Mindezek a körülmények eleinte időszakos, majd újabban állandósuló krízishelyzetet okoztak a földrajz művelésében és az oktatásban, ismeretterjesztésben egyaránt.

Az elmúlt négy évtized folyamán a földrajz feladatának (értsd: kutatás, oktatás, közművelődés) és tartalmának szükségszerű változásaival az MFT közgyűlésein, valamint folyóiratában, a *Földrajzi Közleményekben* elődeim, magam és mások is, több helyen és több ízben foglalkoztunk.

Jellemző volt ilyen tekintetben az ötvenes évek első fele, amikor is vissza-visszatérően a szocialista társadalom és államépítés céljait szolgáló marxista szemléletű földrajz tartalmának, kutatási céljainak megfogalmazása, ill. ez irányzat művelésének, oktatásának, tanításának módozatai álltak az érdeklődés homlokterében.

A gyökeresen új szemléletű metodológiai kérdések tisztázása, mely az akkori társadalmi igényből szükségszerűen fakadt, hosszú évtizedre lekötötték a földrajz amúgy sem nagyszámú művelőit. Ez kétségtelenül ütemvesztést, és olyan tekintetben okozott hátrányt, hogy a geográfia aktív művelői csak kevés figyelmet és kapacitást tudtak fordítani a magyar föld és társadalom építésével kapcsolatos újkeletű földrajzi fel-

adatok vizsgálatára. Pedig a gazdasági-társadalmi átalakulás gyors ütemével együttjáró nehézségek, torzulások egy részének leküzdése, ill. az erőforrások, az új termelő- és településhelyek ésszerűbb megválasztása, felhasználása érdekében földrajzi kutatásokra alapozott javaslatokra is nagy szükség lett volna.

Bár a földrajz új műfaji kialakítása és főleg oktatástartalma, szemlélete és módszereinek megalapozása — szolid eredmények alapján — a 60-as évek elejéig stabilizálódott, de ezt követően az évtized végétől erősen sematizálódott. A gyorsan szaporodó új kutatási eredményekből, hazai és nemzetközi új felismerésekből és módszerekből, ill. szemléleti irányokból, néhány kivételével, csak lassan, alig, vagy egyáltalán nem ment át az oktatási anyagokba.

De a mintegy 100 főt számláló hazai professzionista geográfus kutató és egyetemi oktató sem volt potenciálisan képes követni azokat az új kutatási irányokat, ill. művelni mindazokat a témaköröket, amelyeket a szaporodó társadalmi igények támasztottak tudományunk képviselőivel szemben. A feszítettség állandósulása, sőt fokozódása növekvő krízishelyzetet teremtett a hazai geográfiában is.

E krízishelyzet a mai földrajzban — melyet több más tényező is elmélyített — legalább két oldalú:

a) A krízis megnyilvánul a földrajz tartalma, kutatási szemlélete, irányzatai (specializálódása) és módszerei, eszközei megválasztásában, intézményei és kutatási feladatai felaprózódásában stb. Tehát a felaprózódás, az egymásra nem figyelés krízisében van a földrajz a fundamentális és az aktuális (gyakorlati) fő feladatok megválasztása, súlyozása és koordinálása vonatkozásában egyaránt. Az adott helyzetben a célra irányuló *speciális*, ill. *komplex szintetizált* földrajzi kutatási irányzatok helyes arányainak kijelölésében, értelmezésében is hiányzik (a felelősségteljes) a szükséges mérleget. A kutatások aktualitását gyakran a rövid távú megbízásos munkák várása, ill. vállalása motiválja. Az új, hatékonyabb irányzatokat megalapozó kutatások — kellő kapacitáshíján — nagyon elhúzódnak, a következmény további lépésvesztés.

b) A krízis másik oldalát a *földrajz mint tantárgy* tartalmának, szemléletének és módszereinek elmaradása, elmerevedése képezi a gyorsan változó gazdasági-társadalmi igényekhez képest. Ezen a közelmúlt tantervi reformja sem tudott lényegileg segíteni a főleg adminisztratív és nem tartalmi jellegű intézkedéseivel.

A több oldalról is hangoztatott elmaradás a földrajzoktatási, tanítási anyagban — úgy tűnik — a mennyiségi és minőségi információk közlésének, a mai követelményekhez való aránytalanságából fakad.

Lehet, hogy ez a helyzet nem minden földrajzi könyvben, műhelyben van így. Mégis a tantárgyi ismeretközlés a földrajzi környezetet, annak különböző rangú és típusú részeinek, egységeinek az átalakulását döntően mennyiségi módszerekkel írja le és jellemzi.

A mai kor azonban elsősorban a környezetminőséget, az életminőséget és ezek változásait bemutató és értékelő ismeretek adását igényli, melyhez a legszükségesebb mennyiségi adatok felhasználása csupán eszköz, a változások motorja működésének, hatásának és ütemének értékeléséhez, minősítéséhez. Az ilyen tartalmat favorizáló oktatáshoz ma egészen új alapú szemléletre, szintetizált adatokra, mérőszámokra,

más szakmákból származó információkra, modern módszerekre (modellekre) kell támaszkodni. Ezek jószerivel a korábbi tankönyvekből még hiányoznak, ezért az új információkat folyóiratokból, friss kiadványokból kell megszerezni.

Mit képes nyújtani ehhez a tantárgyi megújuláshoz a földrajztudomány?

A válasz nem egyszerű, és nem lehet deklaratív jellegű. Ezért ez alkalommal a legszükségesebb teendőket fogalmazhatjuk meg: a feladatvállalások kollektív vitafórumokon kell, hogy mielőbb létrejöjjenek, mégpedig a "földrajz szakma" egészének képviselői körében.

1. Legáltalánosabbnak, egyúttal legalapvetőbbnek tartom azt, hogy *a magyar földrajznak mielőbb meg kell keresni, és vállalni azokat a legcélravezetőbb témaköröket, amelyekkel a mai és a jövő földrajza, ill. a társadalom érdekében várhatóan a legeredményesebben dolgozhatunk.* Természetesen erőnket, lehetőségeinket mérlegelve témaszelekcióval, preferálással és megfelelő ütemezéssel is kell számolni.

2. Ajánljuk, ill. javasoljuk, hogy a Magyar Földrajzi Társaság osztályai és szakosztályai, ill. a "földrajz szakma" valamennyi intézményes műhelye és fóruma közelesen és ismételten tűzze napirendjére, vitassa meg — megfelelő előkészítés alapján — a "földrajz krízishelyzetének" jellegét, készüljenek megoldást elősegítő elemzések, tanulmányok, speciális és általános ajánlások, javaslatok, ill. vállalások.

3. A harmadik téziscsomagként — ez nem fontossági sorrendet jelent — a feltett kérdésünkre: "Mit képes nyújtani a tantárgyi megújuláshoz a földrajztudomány?" ez alkalommal néhány kezdeti, praktikus javaslat megtételére vállalkozhatom:

A földrajztudomány aktív művelőihez fordulok (dolgozzanak bármely kutatóhelyen, felsőoktatásban vagy már gyakorlati feladatokra létesített intézményekben): kutató- és feldolgozó munkájuk eredményeinek azon részeit, amelyek a földrajz modern tanításában hasznosíthatók, ill. hasznosítani kell, külön is emeljék ki, ill. foglalják össze a jövőben. A földrajzi kutatások tantárgyi alkalmazása is a gyakorlatot szolgálja. Az aktuális célból készült legtöbb földrajzi feldolgozásnak főbb eredményeit is lehet, sőt kell alkalmazni a tantárgy oktatásában. Ennek az elvárásnak, ill. ilyen feladatvállalásnak a teljesítése a kutatás eredményességét, felhasználhatósága értékét megnöveli, mely a szerzőnek is és a földrajznak is erősíti a presztizsét.

E cél elérésében a tudományos közlemények szerzőit, a folyóiratok és más földrajzi kiadványok szerkesztősege, a minősítő bizottságok, a lektorok, de a földrajzi szakma egészének közegyetértése is segítheti és inspirálhatja.

E tekintetben különös figyelmet érdemes fordítani azon földrajzi kiadványaink — monográfiák, szakkönyvek — szerkesztésére és kiadására, amelyek jelentős mértékben az oktatás, a közművelődés céljait is hivatottak szolgálni, de nehéz vagy igen körülményes kihámozni belőlük azokat az eredményeket, módszereket vagy szemléletet, amelyeket a tantárgyunkban alkalmazni szükséges lenne. E fontos tartalmi igénynek a realizálódásához persze műfaji, metodikai javaslatok és eljárások is — a kölcsönös érdekek alapján — kialakításra várnak.

4. Végül, de nem utolsó sorban a földrajz tantárgyi megújításához — a fenti követelmények alapján és az előbbi pontokban javasolt elvárások mellett — maguknak az oktatásban részt vevő tanároknak a felelősségtudatára és a legaktívabb közreműködé-

sére kell számítanunk. Ma már egyik szakmában sem lehet azt gondolni vagy elvárni, hogy a megszerzett diploma kielégítő jogosítványt nyújt egy életre vagy akár egy évtizedre a földrajz megkívánt szinten és tartalommal való tanításához. A legújabb keletű egyetemi, főiskolai diploma is csak bizonyos készségeket és alapokat ad meg a földrajz tanításához. A felsőfokú oktatás anyaga is többnyire jelentős késéssel követi a földrajz néhány újabb és főbb irányzatát. Különböző okokból kifolyólag nem gyakori a kellő odafigyelés a különböző földrajzi műhelyek eredményeire. A tankönyvek, sőt a tanári segédkönyvek is túlnyomóan kijelentő mondatokban íródtak, s nem adnak hírt ellentétes felfogásokról, tendenciákról, mert — úgymond — csak a "kikristályosodott", biztos eredményeket, tételeket lehet tanítani. Ez a felfogás a földrajz tanításában gyakran káros lehet.

Alapvetően szükséges kiszélesíteni a földrajztanárok szervezett továbbképzésének és állandó önképzésének lehetőségét. Ennek módzataira megoldásokat kell javasolni, ill. keresni az MFT saját fórumai és rendezvényei keretében is. Megfelelő modern taneszközök, (tan)könyvek és folyóiratok használata, feldolgozása nélkül nem lehet színvonalas földrajzot tanítani. A földrajzi folyóiratokat a tanárok alig olvassák, nagyon kevés az egyéni előfizető, a Földrajzi Közleményeknél is alig haladja meg az egy-két százat. Az iskolák nagyobb részének könyvtárából is hiányzik. Ezt azzal indokolni, hogy a földrajzi folyóiratok a tantárgyi anyag oktatásához kevés témát nyújtanak, ma már nem lehet, mert a Földrajzi Közlemények minden évfolyamában van olyan cikk, amely az oktatási anyaghoz közvetlen felhasználható, közvetve pedig az "egyéb" tudományos cikkek, monográfiák is fontos tájékoztatásul szolgálhatnak a tanítási anyaghoz elvi, módszertani vagy szemléleti szempontokon túl is. Többek között megemlítem pl. a Magyarország tájföldrajza monográfia sorozatot, mely már öt nagy tájunkról adott részletes minősítést. Ezek és más hasonló munkák mind nélkülözhetetlenek az ország földrajzának tanításához, így legalább minden iskola könyvtárában és a tanár kezében kellene lenniük.

Hogy a hazai tudományos kutatások: cikkek, monográfiák, könyvek mit képesek nyújtani új eredményeikből a tantárgyi oktatás számára, azt közgyűlésünk és vándorgyűlésünk néhány előadásával és a kapcsolódó poszterkiállítással is törekszünk bemutatni.

Ugyancsak példaként kívánok bemutatni — az előbbi mellett — olyan nemzetközi jelentőségű és hazai vonatkozású kutatási eredményt is, mely a *földismeret általános — fundamentális — irányzatához* és feladatköréhez tartozik. A földrajzi környezet és éghajlata természetes okokból való változásai, globális ciklusos változások üteme ma újból és praktikus okokból is a tudományos prognóziskutatás homlokterébe került. Korábban, az 1930 — 40-es években a *MILANKOVIC* és *BACSAK* által kidolgozott asztronómiai elméletet évtizedeken át kételkedve fogadta a nemzetközi tudomány. Ám az elmélet megalapozottságát, hitelességét a legújabb keletű kutatások igazolják. Akár csak *WEGENER* elméletét a kontinensek vándorlásáról hösszú évtizedekig legalábbis kételkedve fogadták és csak a 60-as, 70-es évek mélytengeri kutatáseredményei alapján kidolgozott lemeztektonikai modellben került elfogadásra, ill. igazolásra. Nagyon hasonló a *MILANKOVIC — BACSAK*-féle pleisztocén klímakalendárium verifikálása is,

amely jórészt szintén a mélytengeri üledékek beható vizsgálata és a szárazföldi löszös üledéksorok párhuzamos vizsgálata eredményeként valósulhatott meg.

Mindenesetre a földrajztanításban is meg kell tanulni és különböztetni az ún. földrajzi törvényszerűségek, összefüggések és a valószínű folyamatbekövetkezések közötti különbségeket. Kiszámítható, konkrét törvények a földrajztanítás feladatkörében főleg csak a geometriai, mechanikai, fizikai tényezők és folyamatok összefüggéseiből vonhatók le. Az egyéb (kémiai, biológiai, társadalmi, politikai) tényezők összefüggései és egymásra hatásuk annyira összetett, hogy azokat tágabb értelemben vett törvényszerűségnek vagy jobbra csupán sztohasztikus, statisztikus összefüggéseknek minősíthetjük. A földrajz sokrétű tényezőkkel dolgozik, a földrajzi minősítések gyakran igénylik a kísérleti modellek és változatok felállítását, az egymással ellentétben álló tényezők, lehetőségek rendszerelví végiggondolását, a dialektikus gondolkodás módszereinek alkalmazását. A földrajz tehát nem lehet az axiómákra való nevelés iskolája; ellenkezőleg, az ellentétes hatások konzekvenciáinak a mérlegelése megköveteli a különböző minősítési változatok elemzését. Az ilyen elvi, módszertani felfogásban az eltérő vélemények és megközelítési módok ismertetése, gyakorlása is beletartozik.

Úgy tűnik, vannak olyan nézetek, ill. álláspontok, amelyek a földrajz szakma váltságát, krízishelyzetét nem tekintik eléggé súlyosnak, vagy olyan természetes folyamatnak tartják, amely ahogyan jött, elmúlik. Az ilyen vélemények a szükséges kibontakozás lehetőségét lassítják, az elmaradást tartósíthatják, és már nem is merem tovább részletezni a várható konzekvenciákat.

1. táblázat

A FÖLDRAJZ KÖRE

Művelői	Alkalmazói	Oktatói, tanítói	Ismeretterjesztői
150	100	6000	több ezren

*A földrajz relatíve kis-közepes szakma
a pedagógusok, ill. tudományos kutatók 0,8 — 1,0%-a*

Jelentősége térben-időben változó

*Szerepe függ a társadalom elvárásaitól és az arra
irányuló válaszoktól, vállalkozásoktól*

*Mire vállalkozott korábban, és mire
vállalkozzék ma a földrajz?*

A földrajznak mindig volt és marad is legalább három fő feladatköre

1. Fundamentális
2. Aktuális
3. Kulturális (orientációs)

1. *A fundamentális feladatköre*

Új tudományos földismeretek szerzése:

- természeti—műszaki;
- gazdasági-társadalmi-kulturális;
- politikai-adminisztrációs szférákból;
- földrajzkutatás módszerei köréből

2. *Aktuális feladatköre*

- a társadalmi-gazdasági-politikai igényű résztényezőik;
- speciális irányú résztényezőik; (pl. termőhely-, munkamegosztás-kutatás stb.)
- komplex jellegű, több földrajzi tényező hatás- vagy eredményvizsgálata (pl. földrajzi környezetszemlélet, értékelés, világnézetformálás)

3. *Kulturális (orientációs) feladatköre*

- a mindenkori hon- és földismeret tanítása (a földön, térben, térképen való tájékozódás)
- élményszerzés a Földről, iskolán kívüli közművelődés
- Mindhárom típusú feladatkör tartalma, szerepe, szolgálata, egymáshoz való viszonya számottevően változott, és változnia is kell.
- A változások oka: fejlődés, reform, forradalom

IRODALOM

- Pécsi M. 1979: A földrajzi környezet új szemléletű értelmezése és értékelése. — Földr. Közl. 27. (103). 1 — 3. 17 — 27.
- Pécsi M. 1982: A földrajz oktatási, közművelődési és kutatási feladatainak főbb irányai a 80-as évekre. — Földr. Közl. 30. (106.) 3. 206 — 211.
- Pécsi M. 1984: A földrajzi környezet értelmezése és a környezeti hatások értékelése a gazdaságfejlesztés szolgálatában. — Földr. Közl. 32. (108) 4. 309 — 313.
- Pécsi M. 1987: A földrajz és a geográfiai kutatások időszerű kérdései Magyarországon. — Földr. Közl. 35. (111.) 3 — 4. 113 — 121.

A HATALOM TERÜLETI ELVEI

Reform, nemzet és földrajz

ÁGH ATTILA

A településpolitika, területi fejlesztés, a helyi társadalmak és önkormányzatok kérdései olyan témakört határolnak körül, amelyet a hatalom területi elveinek nevezhetünk, s amelyben a politikatudomány, a szociológia, a földrajz és egyéb "területi" szaktudományok találkoznak. Az elmúlt negyven év történelmének áttekintésénél és kritikai felülvizsgálatánál beleütközünk abba az egyszerű ténybe, hogy míg a "területi" szaktudományok avagy a tágabb értelemben vett földrajz szoros kapcsolatrendszerben alakították ki a szociológiával, a közgazdaságtannal és más társadalomtudományokkal — beleértve a helyi történelmek feltárását is —, addig a politikatudomány alig fordított figyelmet a területi-strukturális kérdésekre. Megelégedett a helyi hatalmak vizsgálatával anélkül, hogy a helyi hatalmak teljességét figyelembe vette volna mint a hatalmak országos strukturáját, "térképét". Márpedig a hatalmi viszonyok térképének felrajzolása nélkül nem lehet teljes az átfogó reformprogram kidolgozása sem, a valódi értelemben vett nemzeti megújulás, hiszen a nemzet egy adott területi strukturában él, amelynek önálló hatalmi viszonyrendszere van, és ennek a megújítása mindenféle politikai reform egyik legsürgetőbb feladata.

Amikor a reform napirendre kerül, először is azt kell eldönteni, mi az, amit radikálisan meg kell változtatni. Az utóbbi időszakban igen sok szó esett a településpolitika, ill. a területfejlesztés hibáiról, túlkonzentráltságáról, de anélkül, hogy érdemi kapcsolatot sikerült volna kimutatni a hatalmi és a települési szerkezet monopolista jellege között. Márpedig a határozott elvi paradigmaváltás csak úgy lehetséges, ha feltárjuk a túlkonzentrált fejlesztési és területi modellt "filozófiáját", általános elméleti megalapozását, és ez a "városi ideológia".

A városi ideológia: mítosz és kényszerképzetek

Az ipari forradalom és annak tudományai óta a város fogalma azonosult a progresszióval, a falu avagy a vidék fogalma pedig a tradicionalizmussal, s ezért a progresszió fokozatos kibontakozását úgy képzelték el, mint a város győzelmét a falu felett. Olyan elméletek jöttek létre, amelyek nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt a városi gazdaság (előbb piac és kereskedelem, majd ipar és szolgáltatások) előretöréséhez kötötték a modern civilizáció sorsát. Először a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetet ábrázolva ezzel a sémával, majd mindinkább a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet is, s közbeesett fogalmilag a "harmadik világ" országainak fejlődése, amelyeknek a maguk modernizációjában ugyancsak a modern város győzel-

mét kell elérniök a tradicionális vidékkel szemben. Hosszú lenne felvázolni mindezeket az elméleti tradíciókat a 18. sz. végétől, mondjuk *Adam Smith*-től kiindulva, amelyek a civilizációt a várossal — s ennek révén a piaccal, a kereskedelemmel és a hozzá kapcsolódó fizikai és szociális infrastruktúrával — azonosították. De nem is kell messze a történelembe visszamenni, hiszen a mai elméletek többsége is ennek a hagyománynak a követője. Számunkra most nem is az okoz problémát, hogy a polgári álláspont képviselői a várost azonosították a kapitalizmussal és a fejlődéssel, ill. magával a történetiséggel, hanem az, hogy a városi gazdaság mítosza a szocialista elméletekben is uralkodóvá, sőt kizárólagossá vált, s a jelenlegi világtörténelmi zsákutcához vezetett.

A polgári fejlődés tehát "dualista" világgépet alakított ki a város-vidék ellentét révén, melyet a progresszív — konzervatív vagy a modern — tradicionális dimenziók mentén értelmezett, ahogy ez *T. Parsons* ma nálunk is mind divatosabbá váló modernizációs elmélete tartalmazza a maga fekete-fehér kontrasztos megközelítésében. *Merrington* korunk történettudományának talán legjelentősebb vitájában, a híres Dobb — Sweezy vitában így fogalmazza meg ennek a tradíciónak a szocialista átvételét: "A múlt relikviájaként felfogott dualista tendenciát a városi haladás és a falusi elmaradottság szétválasztására szembeállítani kell azzal a ténnyel, hogy az urbanizáció és a ruralizáció a kapitalista munkamegosztás ugyanazon folyamatának két oldala ... vannak bizonyos 'városi szocialisták', akik elfogadják a falusi passzivitás és a városi haladás mítoszákat. Hasznos tehát felhívunk a figyelmet a városi ideológia evolucionista felfogásának beszívására a szocialista gondolkodásba, és utalnunk egy *Marx*hoz való kritikai visszatérés szükségességére."¹ A "városi szocialisták" álláspontjának bírálatában itt nem szükséges most *Marx* újraolvasását kezdeményezni. De talán nem felesleges leszögezni, hogy a városszociológia kritikai-radikális és marxista irányzata világosan körvonalazza a fentieknek megfelelően, hogy a város és a vidék kapcsolata ugyanazon folyamat két oldala, amelynek fejlődése elszakíthatatlan egymástól, akár úgy, hogy a vidék "forradalma" megelőzi a városét, mint Angliában, akár úgy, hogy a "városi kolonializmus" révén a város aláveti magának gazdaságilag, politikailag és kultúrálisan a vidéket, hogy biztosítsa magának az "eredeti tőkefelhalmozás" forrásait. A város és a vidék ennyiben egyformán lehetnek "elmaradottak" a fejlődés korábbi szakaszában, de a vidék igazán csak a "városi kolonializmus" révén válik "alulfejletté".²

A városi ideológia mint a városi gazdagság és progresszió mítosza nemcsak erőszakolt ellentétet teremt a vidékkel, hanem egyben elfedi a városi felhalmozás forrásait is, s a vidéket a reménytelen és mozdulatlan tradicionalizmus terepévé kikiáltva végképp a victim blaming, azaz az áldozat megvádolása folyamatát végzi el. Jóllehet időről időre felhangzottak olyan figyelmeztetések, miszerint a szocializmusnak nem le-

¹ *John Merrington: Town and Country in the Transition to Capitalism*, In: Rodney Hilton (szerk.): *The Transition from Feudalism to Capitalism* (Verso Books, London, 1978, 195. l.). A témát részletesen feldolgoztam a "Középkori elmaradottság" és "Modern alulfejlettség" c. tanulmányomban (Századok, 1983/1).

² A kritikai-radikális és marxista városszociológia egyik jellegzetes műve a *Philip Abrams* és *E. A. Wrigley* szerkesztésében megjelent *Town in Societies* (Cambridge U. P., 1978) c. mű.

het feladata, hogy ezt a polgárság által félbehagyott folyamatot folytassa a kapitalista világrendszer félperifériáján, ti. abban a zónában, ahol a városi kapitalizmus már létrejött és maga is erőteljesen a külső függés hordozója volt, s magától értetődően kínálkozott az a feladat, hogy a modernizáció késszé, teljessé tehető azzal, ha a város teljesen aláveti magának a vidéket. Ennek az ideológiának és fejlesztési programnak az előzménye és oka nemcsak a korábbi fejlődésméletekben volt, hanem sokkal inkább azok társadalmi szereplőiben és hordozóiban: a szocialista gondolat mindenekelőtt a nagyvárosokban, a szerveződő munkásosztályban és a városi középrétegekben talált követőkre, akik átvették és többnyire még a korábbiaknál is abszurdabb, túlfeszítettebb módon képviselték a városi ideológiát. Hangsúlyozni szeretném, hogy ez a városi ideológia elfogadhatatlan volt még akkor is, amikor a gazdaság- és technikatörténeti fejlődés főbb tendenciái a "nagyüzemi termelési mód", a nagyvárosi-iparvárosi termelés, a nagy sorozatok gazdaságossága távlatait ígérték mintegy a gyári szocializmus szellemében. De méginkább az, amikor ez a szakasz elmúlt, és a követő iparosítás számára egyenesen zsákutcává vált, ahogy Magyarországgal most éppenséggel ez az eset: a "nagy az szép" elve összeomlott és vele a gyári szocializmus rémképe is eltűnt.³

Az államszocialista fejlődésnek azonban mindvégig lényeges alkotóeleme volt és maradt a gyári szocializmus, s egyáltalán az (állam)szocialista fejlődés a "szocialista város" formájában jelentkezett, még erőteljesebb gazdasági, politikai és ideológiai szembeállításban az elmaradott, reakciós és konzervatív vidékkel, mint annak idején a kapitalizmus a maga kezdetein. A szocialista városnak három formája, típusa vagy arculata alakult ki: az iparváros, a politikai város és a szakrális város. Az iparváros nem is a maga régi — s legfeljebb továbbfejlesztett — formájában fejezi ki az új, államszocialista fejlesztési modellt lényegét, hanem az újonnan, a vidék "ellenséges terepén", kukoricaföldjein létesített szocialista iparváros formájában, amely látványos hordozója a fejlesztésnek, s egyben a legnagyobb áldozata is annak. Hiszen hamarabb készül el a kohó, mint a lakások, az üzlet- vagy iskolahálózat, s így megjelenik a városi fejletlenség egyik jelegzetes típusa is: a városi kultúra és életmód nélküli város a maga kulturális sivatagával és az életmód siváróságával. A második típus, a politikai város mint az uralom és a közigazgatás székhelye, s a városok felduzzasztásának újabb fontosabb dimenziója. A centralizált tervgazdaság és a túlkonzentrált hatalomgyakorlás nemcsak alacsony szintű fizikai munkások tömegét hozta létre (rendszerint férfiak), hanem ugyanolyan képzetlen "szellemi" munkások tömegét is (rendszerint nők), akik a felduzzasztott hivatali apparátus közkatonái voltak. Így jelentek meg a hatalmat — uralmat megtestesítő politikai város lakói mint az államapparátus dolgozói, s ahogy felduzzadt az államapparátus létszáma a negyvenes évek végétől, úgy duzzadt a városi hivatalnoksereg létszáma is, s az iparvárosi dimenzióval összetalálkozva jelent meg az egyik leggyakoribb magyar családtípus, a fizikai munkás férjjel és az "adminisztratív" feleséggel.

³ A gyári szocializmus és az államszocializmus közös kialakulását vizsgálom a századfordulón Az önszabályozó társadalom, A civil társadalom története Nyugat- és Közép-Európában (Kossuth, 1988) c. könyvemben.

Az államszocializmus legjellegzetesebb hordozója mégis a harmadik várostípus, a szakrális város. A szakrális város fejezi ki a leginkább, hogy a városi diktatúra székhelyéről, mi több, az uralom központjáról és a "vezér" székvárosáról van szó, mint a városnak a vidékkel való szembeállítására legszükségesebb esetéről. A város itt eminensen mint főváros jelenik meg, de nem szükségképpen csupán az, hiszen a hatalmi piramisnak megfelelően a szakrális város dimenziói a hatalmi hierarchia alacsonyabb szintjein is megismétlődnek. A szakrális városban a város mint kulturális — szimbolikus tér jelenik meg, mint a hatalom térbeli, szakrális megtestesülése, centralizáltságának területi — vizionális megfogalmazódása. A centralizált hatalom "üzenetét" a város nyelvén, annak architektúrájában megfogalmazó törekvések a harmincas évek szovjet építészeinek monumentális-klasszicista törekvéseire, a New-York-i Manhattan felhőkarcolóit idéző magasházak "sztálini barokkjára" mennek vissza, vagy éppen az épületek homlokzatának, belső kiképzésének és nagytermeinek idegesen eltúlzott dekorativitására, patetikus képzőművészeti nyelvezetére és kötelezővé, rituálissá vált tárgyi szimbolikájára (szobrok, zászlók és szószékek stb, stb.). A szakrális város minden részlete a nagy tervező jelenlétét kellett hogy sugallja, azt a tényt, hogy egy tudományosan tervezett és irányított, a jövőt szilárdan a kezében tartó társadalomról és központi hatalomról — netán egyetlen, egyszemélyi vezetőről — van szó. A centralizált hatalom mint vizuális élmény és városszerkezeti tervezés a történelemben az egyiptomiaktól a bonapartizmusig számos ponton már megjelent, de üzenete sehol sem volt olyan agresszív, mint a sztálinizmusban, ill. az újkeletű neosztálinista diktatúrákban, mondjuk a most átépülő Bukarestben.

A szakrális szocialista város már nemcsak a városi diktatúrát mint túlcentralizált uralmat — hatalmat hivatott kifejezni, hanem egyben az adott rendszer hivatalos "totális ideológiáját" is a maga közvetlen szimbólumrendszerében, és ennyiben a vezér életének díszlete s mauzóleuma is. A másik oldalról viszont a társadalmi — politikai térbe fölülről belerendezett, a nagystruktúrákba belepréselt, alattvalóvá süllyesztett és konformistává kiképzett tömeg szimbóluma is, amely csak a tömegdemonstrációk színpadi játékaiban aktív. Hiszen ezek az adott uralmi struktúra szimbolikus megerősítései a "nép" által. A várostervezés tehát teret termel a nép szimbolikus aktivitása számára, a város központja ennyiben a felvonulási tér, s mivel az uralom megerősítésének legfontosabb mozzanata a történelem megszakítása, megállítása és élő aranykorrá való fordítása, a "fanatikus várostervezők vandalizmusának" csúcspontja a történelmi városrészek lerombolása, és az organikus fejlődés megszakítása, tagadása; a másik póluson pedig a jelenlét mint öröklét szimbolikus megerősítése. A szakrális városban mint a megtervezett és ellenőrzött városban már maga a város halála is kimondatik, a város győzelme teljes lesz, de már önmaga felett is. Ezért a szakrális város az egész szocialista városfejlesztés abszurd végpontja több szempontból is: a városi közösség és kultúra szétverésével, a város múltja megsemmisítésével, a tüntető és pazarló beruházással, ami már nemcsak a vidék előtt szívja fel az erőforrásokat, hanem a város(ok) fejlesztésétől is. Végül megmarad a szakrális város(rész) mint egyetlen óriási Patyomkin falu, gigantikus díszlet élet és városalakók nélkül.

A magyar fejlődés csak nyomokban jutott el a szakrális városig mint a városi dik-

tatúra végső fázisáig az államszocializmusban. A funkcionalizmus orgiája, a monumentalitás tombolása és az erőszakolt fejlesztés súlyos aránytévesztései másutt tisztában érvényesültek és érvényesülnek, jól mutatván azt, hogy az államszocializmus és az általa kiváltott mesterségesen felgyorsított iparosítási és szélsőségesen koncentrált uralmi modell elválaszthatatlan a városi ideológiától és a szocialista város három típusától. A szakrális város díszletei azonban egy-egy részletükben nálunk is bőségesen jelentkeznek, mégpedig mind csökkentebb, végül miniaturizáltabb mértékben minden településen, az egész országban, a központi terek kiképzésétől az utcanevekig hordozva a centralizált államhatalom üzenetét. A politikai voluntarizmus mindenütt betegesen vonzódik a nagy méretekhez, a tradíciókkal való szakításhoz és a történelmi váltás végletesen önkényes és időnként művészileg — építészetileg szánalmasan színvonalatlan megfogalmazásaihoz. A város az államszocializmus legsajátabb terepe, székhelye és kifejezési formája, fejlesztési modelljének célja és hordozója, de mindenneklőtt a legnagyobb kivételezettje és legszerencsétlenebb áldozata.

Mielőtt a vidék panaszának elemzésére rátérnék, le kell szögezmem tehát, a városi ideológia mint feltétlen prioritás a városi fejlesztésnek magának a városnak ártott a legtöbbet. Az iparváros a múlt század végi "vas és acél országa" modell követésében, mint a fejlett országok múltjának utolérésében technikai zsákutcává, "szabadtéri ipari múzeumává" vált, s lakóit mint első generációs, alacsony képzettségű, immobil fizikai munkások tömegét felduzzasztva nem a progresszió, hanem a technikai-ipari konzervativizmus hordozóit termelte. Hasonlóan alacsony életszínvonalat és kultúráltságot, nem valódi városi dinamizmust, hanem csak pangást, stagnálást biztosított egyéb újdonsült lakóinak is, a hivatalnokseregnek, az adminisztráció "fizikai" munkásainak is. A (nagy)város a paternalista állam kedvezményezettje volt, de az államszocializmus felgyorsuló válságával mindjobban kitűnt, hogy egyre hátrányosabb dolog az állami újraelosztás és gondoskodás kedvezményezettje lenni, s a "szűkített nemzeti újratermelés" klasszikus jegyei a városokban jelentkeztek elsősorban az oda koncentrált intézményekben és funkciókban. Igaz, hogy a város ezzel a vidéknek újabb teherterét jelentett. Már nemcsak elszívta a fejlődés forrásait, hanem már nem tette a "dolgát" sem, nevezetesen az egészségügyben, a kultúrában és a szociális intézményekben, mivel a költségvetés mindinkább a már végképp menthetetlen iparváros megmentésére koncentrálna összes erőfeszítéseit.⁴

Az erőszakosan felgyorsított iparosítás sztálinista — államszocialista modellje a maga túlkoncentrált hatalmi és fejlesztési struktúráival egyfelől tehát városcentrikus és ennek megfelelően rajzolja meg a hatalmi viszonyok térképét, ide is kivetítve a minél nagyobb, annál szocialistább elvét. Így megteremti térbelileg is a beruházások piramisát, amelyben a nagyobb települések nagyobb mértékben részesednek a fejlesztésekből, s a vidék itt végső soron csak az eredeti felhalmozás terepét és áldozatát jelent. Másfelől azonban a fenti modell "kannibalisztikus" annyiban is, hogy felfalja és

⁴ A fejtegetés vázlatossága miatt itt újólaj jelezmem kell, hogy a szűkített nemzeti újratermelés témáját bővebben kifejtettem A szűkített nemzeti újratermelés spiráljai (Kultúra és közösség 1988/6) c. tanulmányomban. A szakrális város bemutatásához felhasználtam *Teplár István* A totalitáriánizmus városa: a Monumentális Város c. kéziratát.

tönkreteszi önmaga városi előfeltételeit és kedvezményezettjeit is. A beruházási prioritás ui. a 19. sz-i értelemben vett anyagi termeléssel kezdődik, s azon belül is a nehéziparral és nagyüzemi fejlesztéssel, elmaradva tőlük az anyagi szolgáltatások (szállításközlekedés, hírközlés) is, továbbá az infrastruktúra egésze — beleértve a lakást és az összes szolgáltatásokat, a kultúrális is —, vagyis ez a relatív túlfejlesztést hordozó modell termeli igazán a városi fejletlenséget. Ebben az értelemben, ennek a fejlesztési modellnek a szimbólumaként Szabolcs (Nyíregyháza) lehet ugyan elmaradott, a fejlesztésekből kimaradva nem felzárkózó az országos átlaghoz, de Borsod (Miskolc, Ózd) már mindenképpen fejletlen, azaz nem az elhanyagolás, hanem éppen egy sajátos zsákutcás fejlesztés áldozata és jelképe. A városi ideológia a gyári kommunizmus mítoszában alapult, és fejlesztési kényszerképzetű anyag- és energiazabáló gyárat, füstölő gyárképményeket láttak a jövő merész perspektívájaként, holott csak a fejlett országok múltját utánozták és technikai múzeumok létesítésére pazarolták az ország erőforrásait.

A vidék panasza: az elhanyagoltság kínjai és előnyei

Az utóbbi évtizedben mind erősebben hangzik fel a vidék panasza, és a legutóbbi időszakban ez a panasz politikai követelések rendszerében is megfogalmazódott, sőt pártszerveződéssé artikulálódott. Impozáns szakirodalom tárgyalja a hosszú és jogos panaszlistát, amihez hozzátenni valamit alig lehet, legfeljebb a hatalmi viszonyok területi elveit összegező és rendszerező áttekintés révén. Nem elvitatni kívánom a vidék panaszának jogos mivoltát, hiszen a koncentrált fejlesztés területi elve — amelyet a fejlesztési prioritások fentebb említett funkcionális "maradék" elve mellett nevezhetünk területi "maradék" elvnek — mint fejlesztési piramis rengeteg kárt okozott a vidéknek, és számos tekintetben még jobban leszakította az európai fejlődésről, mint a (fő)városi rendszert, tovább növelve a (fő)város és vidék ellentétét, feszültségét. Mégis, ahogy az utóbbi évtizedekben kitűnt, nem feltétlenül is minden vonatkozásban volt előnyös az államszocialista fejlesztési modell kedvezményezettjének lenni, sem az eltorzított fejlődés, sem a — manapság már csak vergődő — államtól való egyoldalú függés értelmében. Az elhanyagoltság kínjai megmutatkoztak ugyan a fejlesztésekből való kimaradásban vagy alacsony preferenciákban, de egyúttal a fejlesztés zsákutcás modelljéből való távolmaradásban is. Végül is a vidék a relatív elhanyagoltság miatt számos tekintetben elmaradott maradt, de ez még mindig előnyös sokszor a városi fejletlenséggel szemben, amelyet a zsákutcás irányban végrehajtott relatív túlfejlesztés eredményezett. Az eredmény az, hogy a valóság a meghirdetett ideológia ellenkezőjét mutatja; éspedig a modern városi ipar és a tradicionális vidék, a modern munkásosztály és a tradicionális parasztság állandóan harsogott szembeállítás helyett a tény az, hogy a második világháború utáni fejlesztés egy tradicionális munkásosztályt és technikai-társadalmilag fejletlen ipar(város)t hozott létre, s a magyar társadalomban a "parasztság" az egyetlen igazán modernizálódott osztály, és — a nyolcvanas évek vál-

sága ellenére — a mezőgazdaság, valamint az élelmiszeripar modern, dinamikus "ipari"-termelési ágazat.

Az összkép előlegezése után megpróbálom sorra venni és rendszerbe illeszteni a vidék panaszát. Az első nagy probléma a Közép- és Kelet-Európában mindig is létező történelmi tendencia, az egyenlőtlenségek térbeli-települési akkumulációjának felfokozódása mint a szocialista eredeti felhalmozás közvetlen következménye. Az elvonás egyenlőtlésgeneráló volt a településszerkezetben is, hiszen a minél többet elvonni, csak a legszükségesebbet visszajuttatni elvének alkalmazása mögött eleve az a szemlélet rejtőzött, hogy csak a nagyobb területek életképesek. A hatvanas, sőt a hetvenes években még az az elképzelés uralkodott, hogy a mintegy háromezer magyar faluból elegendő, ha ezer-ezerháromszáz marad, s ez a tudatos visszafejlesztés egybeesett az elsorvasztás spontán folyamataival. A költségvetési bulldózerpolitika eredményeként számos kistelepülés elhalt és mintegy ötszáz-hatszáz mára kritikus helyzetbe került. Bár a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a kormányzat felismerte, hogy negatív tendenciáról van szó, némi javulás csak 1985 után érezhető. A jelenlegi helyzet felmérését néhány adat megkönnyítheti. 1965, 1980 és 1985 összehasonlításában a települések száma az alábbi csökkenést mutatja: 3259 — 3221 — 3058. Az említett időpontokban 339 — 1597 — 1556 nem rendelkezett helyi tanáccsal, 48 — 828 — 924 helyi iskolával, s hozzávetőlegesen 200 — 1500 — 1800 önálló termelőszövetkezettel. Az elsorvasztás láthatólag nem is a lakosok számában, hanem a vitális szervezetekben megy végbe, amelyek a településeket életképesé teszik, s ezt követi a lakosok elvándorlása, bár a városok korábbi felduzzasztása is elszívta a (kis)települések lakóit. Most már azonban a fő ok nem a városok szívóhatása, hanem a kistelepülések tisztító hatása, hiszen mintegy 1700 településen nincs körzeti orvos, az áfészek száma húsz év alatt 1370-ről 270-re csökkent, s radikálisan — mintegy harmadával, 3500 km-rel — kevesebb lett a vasútvonalak hosszúsága is, elvágva a kistelepüléseket az érintkezéstől, a kommunikációtól. Magyarán, ahogy **Gorbacsov** is fogalmaz 1989. január 15-i beszédében, ideje lenne már felhagyni a "faluelles fejlesztéssel".⁵

A második nagy probléma a településszerkezetnek hatalmi szerkezetté való átfordítása abban az értelemben, hogy a hatalmi viszonyok felszívódnak a mind magasabb központokba, az érdemi döntések nem a helyszínen és a megfelelő szinten születnek, hanem néhány — területi — instanciával feljebb. Ez mintegy ellenkezője az angol-szász országokban alkalmazott "lex minimi" elvének, amely szerint csak azokat a minimális döntési jogköröket tarthatják meg a felsőbb hatóságok, amelyek az adott szinten már végképp nem működhetnek. Ezt a vertikális területi függést két gazdasági elv is megerősítheti. Az egyik az adózáselvonás maximális mértéke és egy részének a fejlesztési modellen keresztül visszajuttatása, amelyben hierarchikus függés keletkezik több menetben is, s a település csak ennek megerősítéseként, visszaigazolásként jut vissza a saját pénzéhez. A másik pedig a gazdasági autonómia elvétele és újabb formáiban is erős korlátozása a gazdaság egyéni és közösségi szereplőinél, aminek jellegzetes mozzanata a termelőszövetkezetek "államosítása" a rendelkezések tömegével és a tilalomfák erdejével, s ez csak felerősödik a hetvenes évek koncentrációs rohamával. A

⁵ *Nemes Nagy József* adatait *Köles Sándor* Közeljövőkép, Töprengés a közművelődés középtávú esélyeiről c. kéziratából (18 — 19. l.) vettem át.

magam részéről a civil társadalom kiszolgáltatásának radikális korlátozását mint a hatalmi viszonyok újratermelésének fontos mozzanatát több vonatkozásban is elemeztem, s ennek átcsapását a kispolitika, a helyi politikai viszonyok dimenziójába is részletes szakirodalom tárgyalja. Ami e tekintetben hiányzik, az inkább a hatalmi-politikai viszonyok országos térképének felvázolása és a "helyi anomáliák", azaz a különösen preferált, nagyvállalati kötődésű települések (újabban Paks stb.) túlzott politikai érdekérvényesítő képességének bemutatása, szemben a politikailag "teljesen néma", azaz érdekérvényesítésre képtelen kisvárosokkal és falvakkal.⁶

A harmadik nagy problematika a "vidékiség" tudati, kulturális és ideológiai elmaradottsága, vagyis az objektív struktúrák szubjektív vetületeként a művelődés és életmód hátrányainak fokozódása és felhalmozódása, mondhatni a funkcionális és területi maradékelv összekapcsolódása: az egész társadalomban nagyon kevés jut kultúrára, s nagyon kevés jut a kistelepülésekre. Így a kistelepüléseken gyakorlatilag semmi sem jut kultúrára. Ez igen egyoldalú, de reális szempont, ebbe az irányba mutatnak az újszegénységről szóló szociológiai felmérések és feldolgozások is. Óriási embertömeg jön létre vidéken, amely sajátos kulturális sivatagban él, sem munkaviszonyai nem teszik szükségessé, sem életkörülményei lehetővé a kulturálódást. Az újszegénységnek van vidéki és van városi gócpontja is, s kétségtelen, hogy a területi kisodródása társadalmi juttatásokból és szolgáltatásokból még jobban felfokozza a bajt. S itt nem pusztán egy rétegről, a társadalom alatti társadalomról van szó, hanem a kulturális megfosztottság dimenziója az egész vidéki társadalmat sújtja, amit az a sajátos depriváltság is tükröz, hogy eltűnnek, a tudatból kilúgozódnak a helyi, kisvárosi, regionális stb. egészséges lokálpatriotizmus mozzanatai, hiszen ellentétesek az államszocializmus hierarchizáló, de egyben homogenizáló törekvéseivel, s nagy embercsoportoknak a fejlesztésekhez kötődő, kétirányú mozgásával is. Ezt a negatív helyzetképet azonban ki kell egyensúlyozni a pozitív tendenciák felvillantásával, amelyek különösen az utóbbi években kerültek előtérbe, de mélypatakként már hosszú évtizedek óta jellemzik a vidékiséget. Rá kívánok mutatni pl. arra, hogy az új típusú művelődés és értékrend, a vállalkozói magatartás és teljesítménycentrikus életvitel korábban jelentkezett vidéken a kiszolgáltatás reneszánszához kapcsolódva. Az országosan, de főleg a városokban leblokkolt mikrofelhalmozás ugyancsak korábban és erősebben oldódott vidéken, s a házépítéssel a mikroökönyezet és helyi infrastruktúra jelentős fejlesztése ment végbe. S végül mindezt megkoronázza nemcsak a vidéki öntudat, önálló kezdeményezések széles körű jelentkezése, hanem a lokálpatriotizmus jelentős mértékű feltámadása, a helyi hagyományok ápolásának előtérbe kerülése, egészen az etnoregionális szerveződések és öntudat megjelenéséig.⁷

⁶ A Kultúra és közösség 1988/3-as száma a helyi társadalmak kérdésével foglalkozik, itt tárgyal pl. A. Gergely András írása egy diszpreferált kisvárost, Albert József cikke pedig Paksot mint kivételezett települést, de mindkettő azt a kérdést állítja a vizsgálat középpontjába, hogyan befolyásolja a kívülről érkezett modernizáció a kisváros életét, belső erőviszonyait.

⁷ A. Gergely András valósággal egyszemélyes hadjáratot vív az etnoregionális alternatívák feltárásában, számos írása közül most szándékosan az MTA Regionális Kutatások Központja és az MSZMP Baranya Megyei Bizottság Oktatási Igazgatósága által 1988-ban kiadott kötetben megjelent előadását idézem, mivel ez a Településfejlesztés, helyi társadalom, önkormányzat címet viselő kötet számos releváns írást tartalmaz az itt tárgyalt témakörben. A Politikai nyilvánosság és értékrend egy helyi társadalomban (Politika-Tudomány 1988/3) c. tanulmánya viszont témánk gazdag irodalomjegyzékét tartalmazza.

A negyedik nagy problémaként a hatalmi — tulajdoni és a környezeti — fejlesztési dimenziók összekapcsolódásaként az országos ökológiai válság helyi megnyilvánulásainak térképe kínálkozik. Magyarán, a hatalmi viszonyok koncentrációjával a döntési viszonyok helyi alanya voltaképpen nem is meggyengült, hanem szinte eltűnt. Megszűnt a föld tulajdona és értéke, mégpedig a termőföld szűkebb és a természeti táj bővebb értelmében egyaránt. A földdel és az egész környezettel rablógazdálkodás folyt, mégpedig most csak országosan érvényesülő helyi dimenziókban tekintve mint ökológiaellenes mezőgazdálkodás mechanizmusát. Az ökológiai válságnak ezt a sajátos helyi-területi dimenzióját sokféle szempontból jellemezték már, leírták jelenségeit (pl. a felszíni vizek elszennyezése avagy a mélyebb víztartalékok károsítása), mondjuk, a gazdálkodás módjából adódó túlrágyázás révén, s leírták mechanizmusait és okait is, de mindmáig nem eléggé jelezték a földkérdéshez mint tulajdoni problémákhoz való kapcsolódását: a föld mint az ország legnagyobb értéke a szó szoros értelmében "a senki földjévé" vált a támadó város és a védekező vidék keresztútjében, amelyen az ipar- és infrastruktúratelepítés is igen pazarlóan bánt a termőfölddel. Így az az elmúlt negyven évben extenzív és intenzív vonatkozásban is katasztrófálisan csökkent. A "csökkenő ország" ökológiai képét tehát hozzá kell adnunk a szűkített nemzeti újatermelés egyéb dimenzióihoz, amikor a túlkonzentrált és erőltetett fejlesztés történelmi mérlegét készítjük, s ennek kompenzálásához nem elegendő a helyi hatalmak erősítését és önállóságát szorgalmazni. Valóságos tulajdonreformra, a kommunális és regionális tulajdon érdemi visszaállítására van szükség, amely a földet és a helyi infrastruktúrát visszaadja a helyi lakó- és gazdálkodóközösségek tulajdonába, hiszen normális körülmények között az összes tulajdon nagyobbik része ilyen helyi tulajdonosok birtokában van, ill. ehhez valóban fölülről illeszkedő részként az országos infrastruktúra és az egész természeti környezet nemzeti tulajdonban vagy alulról illeszkedő része tényleges kistulajdonban. Az egész struktúra megadja a föld valóságos értékét és tulajdonosait, s így, ahol szükséges, megteremti a piacgazdaságon belül a földtulajdon piacát is.⁸

Legvégül, ötödik nagy problémaként magukat az elhibázott országos településhálózat fejlesztési koncepciókat és a jelenlegi fejlesztési elképzeléseket kell számba vennünk. Az 1987 februári szegedi elméleti tanácskozáson, majd az 1987 szeptemberi pécsi településfejlesztési tanácskozáson többen is megállapították, hogy a hagyományos modell kudarcot vallott, s a résztanulmányok az egyes régiókat illetően is kibontották, hogy az OTK 1981. évi módosítása jelentős pozitív változásokat hozott.⁹ Az utóbbi évek felfokozott általános restriktója azonban túlhaladta a korábbi érveket és panaszokat is, s a beruházások általános visszafogása az infrastruktúra területén kifejezetten ideges, anómiás mozgásokat vált ki országszerte vagy akár magában a parla-

⁸ A földreform kérdése ilyen erősen csak a legutóbbi hónapokban jelentkezett, akkor viszont a napi politika középpontjába került, amelyre most nem akarok kitérni. Mindenesetre nem találtam közvetlen előzményét sem a fent idézett 1988-as kiadványban, sem az Alföldi Tanulmányok sok elméleti kérdésre igen színvonalasan kitérő elemzéseiben sem. Kétségtelen viszont, hogy a tulajdonnak és az osztálynak is korábban városcentrikus fogalma volt, ami jellegzetesen befolyásolta a földtulajdon problémáját is. Az osztályok területi dimenzióját viszont igen érdekesen tárgyalja *Becsei József: A társadalmi osztályok és rétegek térbeli elhelyezkedése az Alföldön (Alföldi Tanulmányok 1983) c. írása.*

mentben is. Ez az idegesség és frusztráltság a Budapest — Bécs Világkiállítás megrendezése körüli vitákban kulminál, amelynek kapcsán a kölcsönös gyanakvás légkörében felvetődik még a világkiállítás lemondásának igénye is, amit nemcsak az elmúlt évtized politikai nagyberuházásainak nyilvánvaló kudarca fűt, hanem különösen a vidéki gyanakvás az újabb "fővárosi" beruházás, ill. az ország egyes nyugati, amúgy is fejlettebb területeit preferáló fejlesztés lebonyolításával szemben. Nem kívánom titkolni a magam támogató álláspontját a világkiállítással kapcsolatban, amelyet Európához való megkésett, s immár kétségbeesett felzárkózási kísérletünk nagy lehetőségének tartok. De ugyanakkor jogosnak tartom a vidék gyanakvását is, hogy ezt a beruházást az ő rovásukra hajtják végre — bár ezúttal az ő eminens érdekükben is akkor is, ha ezt most nehéz belátni —, azaz újabb fejlesztési elvonásokkal, hiszen most zúdul ránk a korábbi téves területfejlesztési koncepciók politikai csődtömege, minden korábbit meghaladó bizalomvesztése.

Felbuknak már egy pozitív, a reform irányába mutató területfejlesztési perspektíva mint "térégi szemlélet" is, amelyben az urbanizáció a ruralizációval szerves, szoros összefüggésben jelenik meg, azaz a város nem ura vagy ellensége a vidékének, hanem szolgáltató funkciója. A városfejlesztés áttörhet abba az irányba is, amelyet a svéd fejlődés reprezentál, a helyi közigazgatási egységek mint "városállamok" rendszerével, ahol minden egységnek vagy körzetnek megvan a maga fejlett városközpontja, nem elválasztva emberi léptékű közvetlen vidékétől, hanem összekapcsolva azzal. Ez előremutató szemlélet, de még a városoknak ezekre az új generációira sem szabadna túlkonzentrálnia fejlesztési forrásokat, hanem az egész vidékük egységes szemléletére kell törekedni, amelyben kiemelt fejlesztés jut az évtizedeken keresztül elhanyagolt kistelepüléseknek. Annál is inkább, mert már most is látható a régi szemlélet jegyében bizonyos előrendeződés, amelynek révén a megyei apparátus igyekszik átmenteni a maga hatalmát, létszámát és fejlesztési forrásait a "rosszabb időkre".¹⁰

A reform irányába való igazi áttörés tehát a késleltetett urbanizáció és az eltorzult ruralizáció kelet-európai ellentéteinek meghaladása lenne, mert az eddigi fejlesztés nem túlhaladta, hanem kölcsönösen felerősítette ezeket az ellentéteket: felerősödött a vidék elmaradottsága és a (fő)város kelet-európaias fejletlensége. A beruházások fővárosi koncentrációja ellenére Budapest nem lett világváros, sőt igazi európai város sem, sokkal inkább lett marginális vagy provinciális. A szó rossz, pejoratív értelmében az erőltetett iparosítás fejlesztési modellje az egész országot "provinciálissá", "vidékivé"

⁹ A szegedi tanácskozáson elsősorban *Enyedi György*: Településfejlesztés — településpolitikai c. előadására, a pécsi konferencián pedig *Köszegfalvi György*, *Böhm Antal* és *Beluszky Pál* előadásaira gondolok. *Beluszky* a reform távlatait vizsgálva joggal utal arra, hogy az OTK szemben találta magát a helyi társadalmak új fejlődési dinamikájával (i. m. 13, 39, 106. l. stb.). Ebben az igen vázlatos áttekintésben csak *Tóth József* írásait említhetem meg e kérdés regionális perspektívájáról (vö. *Alföldi Tanulmányok* 1978, 1983, 1985, 1986).

¹⁰ Vö. *D. Kiss János*: Magyarország városállam? (*Magyar Hírlap*, 1989. I. 17. 4. l.) és *Vági Tibor*: Előrendeződés (*Magyar Nemzet*, 1989. II. 28. 4. l.).

változtatta, Európától elszakította, mivel a fejlesztéseket rossz helyre irányította, elpazarolta és a továbbfejlődés gátjává változtatta. A nyolcvanas éveket már nemcsak a vidék panasza, hanem új dinamikája is jellemzi, s ez az egyik nagy forrása a nemzeti megújulásnak.¹¹

¹¹ A civil társadalom története a nyolcvanas években (Tiszatáj 1989/3 és 1989/4) c. tanulmányomban felvázoltam a civil társadalom offenzíváját, s így gazdasági és társadalmi reformjainak körvonalait is.

REGIONAL PRINCIPLES OF POWER

Summary

A. Ágh

The paper attempts to portray the contradictions of the state socialistic development model, based on the overcentralisation of power, from spatial and regional development and local societies is intended to be provided. One side of the topic is urban ideology, also borrowed by socialist theory and widened into a technical-economic horizon in the form of factory socialism. The so-called 'socialist town' is a particular historical cul-de-sac in any of its three forms: the industrial, political and sacral town. It let the provinces fall victim to primary accumulation of capital without leading to no real urban development, but underdevelopment.

The second part investigates the complaint of the country-side and presents how this development model bequeathed and reproduced traditional Eastern European provincial backwardness, not only in spatial and economic conditions, but also in power relationships. The prospects of reform require a national revival stretching beyond the traditional Eastern European conflict between urbanisation and ruralisation and developing the town and its environs as an organic entity.

Translated by *D. Lóczy*

FÖLDRAJZ ÉS TÁRSADALOM

BÓHM ANTAL

Nehéz feladat egyetlen tanulmány szűkreszabott kereteibe szorítani tér és társadalom (vagy földrajz és társadalom) bonyolult összefüggéseinek kérdéskörét. Voltaképpen a témakör tisztességes körüljárása is köteteket igényelne. És természetesen egy kutató (vagy kutatócsoport) egész életművét. S a mű valószínűleg akkor is távol állna a teljességtől. Egy tanulmány keretében a szerző legfeljebb arra vállalkozhat, hogy e bonyolult összefüggésrendszerből meggyőződése s lelkiismerete szerint kiemeljen néhányat, amelyet fontosnak s megvitatásra, továbbgondolásra érdemesnek tekint.

Földrajz és társadalom kapcsolatából mindenekelőtt a kölcsönös determinációt illik kiemelni. Történeti (társadalomtörténeti, történeti-földrajzi) tanulmányok, kötetek sora tanúsíthatja, hogy ez az összefüggés igen régről ismert a gondolkodók előtt. Kezdvé a civilizációk megjelenésének földrajzi meghatározottságán, s folytatva — mondjuk — a New Deal időszakában a Tennessee-völgy iparosításával és betelepítésével, vagy éppen napjaink társadalmi és ökológiai gondjainak kölcsönösségével. A kölcsönös determinációt tehát sokan felismerték és meg is fogalmazták már. A legszebben talán *Venczel József*: "A gazdasági életritmus a táj alkalmasságától, az emberközösség fejlettségétől függ; a szellemi élet más az elhagyott hegyi faluban, mint a világ szeme előtt, a város közelében, a forgalmas utak mentén; az erkölcs és az egészség szorosan kapcsolódik: a hagyományokban élő történeti műveltség vidékeket jellemez; a lélektani magatartás lelki életet, vallást, hiedelmeket épít és rombol, a jogi felfogás időnként az ősökre hivatkozik: a hagyományos vallási és erkölcsi fogalmak döntenek: a közigazgatás néha szembe kerül egyéni érdekekkel; a múlt és a jelen összeütközik a nemzedékek felfogásában; egyáltalán a táj- és az emberközösség, a történeti hagyományok és a jelen életberendezkedés, az egyén magatartása és az összesség magatartása nem egymástól független, különböző társadalmi tényezők, hanem egymást befolyásoló, magyarázó *párhuzamos* valóságok."¹

Vagy is földrajz — gazdaság — társadalom és kultúra (vagy szellem) organikus kapcsolatára utal itt egyetlen körmondatban *Venczel József*. De vehetünk ennél maibb és drámaibb példákat is — mondjuk, a *regionális egyenlőtlenségek* területéről. Hazánk bármennyire is kicsi ország, benne hatalmas regionális egyenlőtlenségek maradtak fenn és termelődtek újra vagy jelentek meg vadonatúj formákban. Gondoljuk csak végig, hogy a deviáns magatartások területi különbségeit miként motiválják a társadalmi és társadalomföldrajzi adottságok. Miért van kétszer-háromszor több öngyilkosság Békés, Csongrád, Bács-Kiskun megyében, mint Fejér, Vas vagy Győr-Sopron megyében? Ugyanezt — mutatis mutandis — kérdezhetjük az alkoholizmussal, a neurózissal vagy éppen a válásokkal kapcsolatban? Másként fogalmazva: a centrum — periféria vagy az észak — dél (nyugat — kelet) lejtő hogyan hordoz magában földrajzi,

¹ *Venczel József* 1980: Az önismeret útja. in.: Az önismeret útján. — Kriterion Könyvkiadó, 103.

történelmi, gazdasági, társadalmi és nem utolsó sorban szellemi (kulturális) tradíciókat, meghatározottságokat?

A legdrámaibban ez a társadalomtörténeti, földrajzi, gazdasági összefüggérendszer mégis valószínűleg a *geopolitika* területén nyilvánul meg, ahol egész társadalmak történetében, fejlődésében meghatározó módon érvényesülnek környezeti, földrajzi szempontok, adottságok. Ez éppúgy vonatkozik a status quora, mint a világtörténeti kataklizmákra vagy éppen a regionális feszültségekre. Hazánk vagy Európa történetéből minderre számos példát idézhetnénk föl. Példák sora helyett azonban inkább e kölcsönös determinációt próbáljuk értelmezni, mégpedig úgy, hogy a nagy társadalmi — földrajzi egységek, rendszerek helyett próbáljuk a kisebb egységek, közösségek — azaz a települések — felől közelíteni. Vizsgáljuk meg, mi adja, mi határozza meg egy-egy település karakterét!

Mielőtt az olvasó a karakterológia vádjával illethe, sietek leszögezni, hogy meggyőződésem szerint minden településnek van karaktere, még a legjellegtelenebbnek is — ti. a jellegtelenség. A látogató, a településsel ismerkedő óhatatlanul megérzi a település jellegét, természetesen, ha van bizonyos elemi szociális érzékenysége. A település polgárai pedig tökéletesen ismerik lakóhelyük karakterét, megkülönböztetik — többnyire nagy biztonsággal környezetük más településeitől —, s többé-kevésbé pontosan tudják, hogy szűkebb vagy tágabb régiójukban lakóhelyüknek milyen helyi értéke van.² (Természetesen amennyiben valóban lakópolgárai településüknek és nemcsak lakói.) Vagyis a település karakterében szubjektív elemek és objektív adottságok egyaránt találhatók, amelyek természetesen lehetnek fontosak és akár periférikusak is. Rendezve, rendszerezve ezeket az elemeket választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy mitől függ egy település karaktere, vagy másképpen: *mi adja a lakóhely karakterét*. Tapasztalataim s vizsgálódásaim alapján az alábbi ismérveket kívánom kiemelni:

1. *A településkép*. A település megjelenése, amelybe egyaránt beletartozik a látogató első impressziója, s az ott élők megszokott, szimpátiává vagy ellenszenvvé rögzült állásfoglalása, amelyet városok esetében *Geddes* nyomán akár "urbánus tudatnak"³ is nevezhetünk. Ide sorolhatjuk mindenekelőtt a település építészeti képét, épületeit, épületeinek állagát, állapotát. Az épületek felújított, karbantartott vagy éppen "lerobbant", romló, elhanyagolt volta valószínűleg a legárukodóbb jele a település tényleges funkcionálásának, településhierarchiabeli szerepének, prosperálásának avagy hanyatlásának. Ez elsősorban a település köz- és közösségi épületeire vonatkozik, de a lakóházak talán még ennél is többet mondanak: ti. lakóik társadalmi helyzetét, szerepét s életmódját reprezentálják. Tradíciókat hordoz, régmúltbeli emlékeket tükröz a település rendezettsége; kerületei, parkjai, műemlékei pedig funkcionális kapcsolatrendszerének szimbólumai.

A településekhez soroljuk a település gazdaságát reprezentáló intézményeket, üzemeket, gyárat, valamint a kultúráját tükröző közintézményeket (múzeumokat, könyvtárakat, iskolákat stb.). A sorból semmiképpen nem maradhat ki a település pia-

² "A helyi érték" fogalmát *Pál László*tól kölcsönöztem. *Pál László: Lakóhelyi társadalom*. in.: *Lehet-e közelet a lakóhelyen?* (a helyi társadalom önkormányzati esélyei). — (Kossuth Könyvkiadó 1988. 131 — 144.

³ *Patrick Geddes* 1979: *Teremtő városfejlesztés*. in.: *Urbanisztika*, — Gondolat könyvkiadó, 103.

ca és természetesen piaci funkciója. Ez a piac kiket elégít ki, csupán saját lakópolgárait-e, vagy a környező települések lakóit is, esetleg regionális jelentőségű? S van-e valamilyen specialitása ennek a piacnak?

A település gazdasági funkcióival természetesen szorosan összefügg közlekedési szerepe. Regionális centrum-e vagy periféria, s mindez hogyan alakul történetileg?

A település tehát — felfogásom szerint — nemcsak a település külső megjelenését öleli föl, hanem tartalmazza funkcionális, gazdasági, kulturális, kereskedelmi, közlekedési stb. kapcsolatrendszerét is.

2. *A település környezete.* Ezen belül meg kell különböztetnünk a település *társadalmi és természeti* környezetét. Társadalmi környezetén regionális hatalmi pozícióját és regionális szerepét értem, természeti környezetén pedig ökológiai viszonyait. Ez utóbbival szerves összefüggésben áll infrastruktúrális ellátottsága. Ez is regionális hatáskörű, működtetése messze túlnő az adott település határain.

3. *A település lakossága.* Kik lakják az adott települést? Ezt többféle módon is szemlélhetjük: milyen a település foglalkozási szerkezete, mekkora a helyi értelmiség aránya, mennyire helyi s mennyire nem, milyen értékeket, kulturális és vallási tradíciókat hordoz. Igen fontos ismérv a település etnikai összetétele, s nem kevésbé fontosak népességének mozgásai. Azaz, mennyire fiatal, s mennyire előregedő a település; lakossága honnét rekrutálódott s rekrutálódik — egyáltalán a népességcsere milyen fokú, az elvándorlás — bevándorlás mérlege minőségi javulást vagy éppen romlást tükröz-e?

4. *A település múltja.* Elemi feltétel, hogy egy-egy településnek *legyen múltja.* A múlt nélküli, tradíciót nem ismerő, nem ápoló település ui. — megítélésem szerint — nem igazán otthona lakóinak. Még akkor sem, ha kinevezték városnak, vagy ha az átlagot jóval meghaladó összegű kommunális beruházásokat használták föl városiasítására. Mint közismert, hazánkban a városodás és a városiasodás folyamata elvált egymástól, az előbbi egy centrális akarat és döntés eredménye, az utóbbi viszont az organikus településfejlődés következménye. Felfogásom szerint a "csak azért is"⁴ városok éppen azért nem városok, mert hiányzik történelmi fejlődésük. Márpedig korszakokat átugrani a településfejlődésben sem lehet. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy egy-egy ilyen-olyan jelzővel várossá minősített ("kinevezett") településből ne alakulhatna ki város. Ehhez azonban idő kell és olyan társadalmi változások — a településen belül —, amelyek fölgyorsítják az organikus fejlődést.

5. *A település funkciója.* Mindenekelőtt meg kell különböztetni egymástól a település hivatalos és tényleges funkcióit. Hivatalos funkcióit a mindenkori közigazgatási rangja, besorolása, minősítése határozza meg, ettől azonban óhatatlanul eltér vagy eltérhet tényleges funkciója, amelyet szűkebb-tágabb környezetében, előírások és határozatok nélkül, a maga természetes módján amúgy is betölt. E funkciókat másként is osztályozhatjuk, mindkét esetben egyaránt betölthet a település:

- országos,
- regionális,

⁴ A kifejezést *Miskolczi Miklós*: *Város lesz csakazértis!* című dunaujvárosi szociográfiájából kölcsönöztem, Magyarország felfedezése, — Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.

- megyei,
- kistáji — szűkebb környezeti,
- és helyi funkciókat.

Fontos ismerni, hogy milyen területen, s milyen az adott település funkciója. S az sem kevésbé fontos, hogy fenti funkcióiban milyen változások következtek be, különösen a történelmi sorsfordulók után.

6. *A település közösségei.* Miféle szerveződések, közösségek, közösségcsírák találhatók a településen? A lakosság mely rétegei képesek közösségekké szerveződni? Az állampolgárok különböző érdekcsoportjai mennyire képesek érdekeiket kifejezni, s azokat közös — a település egészét átfogó — érdekké integrálni? Milyen közösségek *hiányoznak* a településről, s főként miért? S nem kevésbé fontos kérdés számunkra, hogyan alakult a vizsgált település közösségeinek sorsa.

7. *A település közléte.* Van-e egyáltalán közléte a vizsgált településnek? Milyen participációs szokások alakultak ki benne — milyen társadalmi rétegek, csoportok játszanak meghatározó szerepet? A participáció mely formái terjedtek el, s hogyan lehetne a lakópolgárokat állampolgárokká változtatni?

8. *A település hatalmi viszonyai.* Kik és honnét irányítják a települést? Kívülről, mint általában lenni szokott, vagy belülről? Az utóbbi esetben mely érdekcsoportok vannak hatalmi helyzetben? Milyen a helyi vezetés pozíciója? Mit tehet a helyi értelmiség? Milyen érdekcsoportok találhatók a településen — kiknek nagyobb a hatalmi súlya, s milyen az érdekérvényesítés mechanizmusa a településen?

9. *Genius loci.* — a hely szelleme. Egyáltalán van-e ilyen? Mielőtt válaszolnánk, idézzük föl *Hamvas Béla* véleményét a városról: "A várost nem kényszer teremti, hanem közvetlen szociális ösztön. Elképzelhető, hogy az emberek akár kölcsönös segítségből, akár mert ez védelmet nyújt, megerősített helyre tömörülnek, ez azonban még nem város. Egy bizonyos fokú közösségi szenvedély nélkül város nincs... Ez a közösségi szenvedély jelenti azt, hogy az ember az elemi természet köréből kilépett. A várost nem a természet vezeti, hanem a civilizáció."⁵

Természetesen — felfogásom szerint is — minden településnek létezik helyi szelleme. Régen rossz, ahonnan ez is hiányzik; ui. ott már helyi társadalom sincs, csak különböző életkorú, rangú, státusú, közösségeit elveszített, integritását feladó populáció — konglomerátum. A genius loci ezért elengedhetetlenül hozzá tartozik a település létehez, működési feltételeihez.

Egy további kérdés az lehet, hogy miben áll ez a helyi szellem — pontosabban — a hely szelleme. Felfogásom szerint ez magába foglalja a település polgárainak — lakóinak — gondolkodásmódját, viselkedését, kultúráját (ez utóbbin belül politikai kultúráját, ideológiáját is). A hely szelleme először is megkülönbözteti a települést az összes többitől, sajátosságait pedig reprezentálja. Másodszor ötvözi, magába sűríti a helyi társadalom tradícióit és jelenlegi állapotát. A település ezáltal minősülhet rebelisnek vagy megalkuvónak, vélt vagy valóságos sérelmeit kezelni (megoldani) képesek vagy azoktól szabadulni képtelenek.

⁵ *Hamvas Béla* 1988: Az öt génusz. in.: *Életünk*, 3. 233 — 234.

De azt is állíthatnánk, hogy ez az ismérv a *hely szellemisége*. Kultúrája, arculata, az állampolgárok magatartását motiváló tényezője. "A város az egyetemes emberi közösség megvalósulásának helye, de tulajdonképpen nem hely, hanem a sokszólamú lét harmonikus, éber és nyílt egysége."⁶ — idézhetjük ismét a városról *Hamvas Bélát*.

10. *A település helyi társadalmának állapota — minősége.* A helyi társadalom minőségén a helyi érdekcsoportok önszerveződési lehetőségeit és fokozatait értjük, azaz a *lokális integráció szintjeit*.⁷ Mint korábban, kutatásaink során tapasztaltuk, az integráció szintjei igen sokfélék lehetnek a szétesett, vegetatív társadalmiság, meg a reintegrált érdekeket manifesztálni és más érdekekkel ütköztetni képes társadalmiság pólusai között.⁸

A felvázolt ismérvek mellé nyilvánvalóan újabbakat, speciálisabbakat is föl lehetne venni; szociológiai szempontból a fentieket tartottam kiemelésre érdemesnek. Meg kell jegyezni azt is, hogy a felsorolt ismérvek súlya, fontossága igen különböző. — Felsorolásomban nem szándékoztam fontossági sorrendet állítani. Valószínűnek tartom, hogy nem is lehet minden településre érvényes abszolút sorrendiséget fölállítani. A település karakteréhez éppúgy hozzá tartozik az is, hogy egyes helyeken az egyik, másokon a másik ismérv szerepe domináns.

Természetesnek tartom azt is, hogy a fenti ismérvek szorosan kapcsolódnak egymáshoz, sőt bizonyos esetekben átfedések is tapasztalhatók közöttük. Ez *organikus* kapcsolatukból szükségszerűen következik. Pl. egy nagy múltú település (város) építészeti képe, városi funkciója, állampolgárainak mentalitása stb. nyilvánvalóan szervesen összefügg egymással. Kölcsönösen fölerősíthetik egymást, s egyik vagy másik hanyatlása maga után vonhatja a többi gyengülését is. Ezért elengedhetetlen, hogy a föl-vázolt ismérveket ne statikusan kezeljük, hanem próbáljuk meg föltárni *történelmi alakváltozásait*. Ezáltal válik ui. megragadhatóvá a település társadalmának kontinuitása és diszkontinuitása, vagyis az a történetiség, amelynek ismerete nélkül nem érthetjük meg a jelen folyamatait.

Meg kell jegyezni azt is, hogy a felsorolt ismérvek nem függenek a település nagyságától, a kis közösségnek éppúgy van karaktere, mint a birodalmi centrumoknak. Mindazonáltal mégis jelentős különbségek vannak az egyes ismérvek esetében a különböző településtípusok szerint. Egy nagy múltú, tradicionális funkcióit őrző város minden bizonnyal jóval több ismérvvel jellemezhető, mint egy regionális (és országos) funkcióktól elzárt község — jóllehet az utóbbi éppúgy lehet karakterisztikus, akár a helyi integráció, akár a helyi szellemiség által.

A felsorolt és vázlatosan érintett ismérvek azt is világosan jelzik, hogy *nem különíthetők el egymástól a társadalmi-gazdasági és földrajzi adottságok*. Sőt, az e hármasság az egyes ismérveken belül is érvényesül, azaz a kölcsönös determinációt minden felismerhetjük. Erről a kapcsolatról érdemes ismét felidézni *Hamvas Béla* gondolatait:

"Ahol az ember megjelenik, a földet megváltoztatja, olyan újat hoz, amire a föld

⁶ *Hamvas Béla* 1988: Scientia Sacra. Magvető Könyvkiadó, 516.

⁷ A helyi társadalom az integráció különböző szintjeit reprezentálja. Erről részletesebben *Böhm Antal*: Társadalmi szerkezet és helyi társadalom. in.: Lehet-e közélet a lakóhelyen? i.m. 113 — 131.

⁸ Ezzel kapcsolatban l. a Helyi társadalom I — VI. kötetét.

sohasem gondolt. A föld az ember számára hely. De ez a hely daimonikus tér, mert sorsának itt kell beteljesednie. Az ember a földdel sohasem azonosíthatja magát teljesen, de soha nem volt ember, aki a helytől, ahol élt, független lett volna. A geológiai alap, a talaj sajátos ásványi szerkezete, az uralkodó szélirány, a pára, a napbesugárzás nemcsak az ember életviszonyait szabályozza, hanem befolyásolja a növényzetet is, s így mint táplálék az ember közvetlen testiségébe is beépül. Nem kell különösebben érzékenynek lenni, de ha az ember otthonától csak száz kilométerre távozik, a más táj gyümölcse és veteménye, kenyere és bora, teje és vize, anyagcseréje számára különös megrázkódtatás, és néhány napnak kell eltelnie, amire a szervezet alkalmazkodni tud.⁹ A táj — az ember — és az életrend stílusegysége ez, s erre építi föl *Hamvas Béla* az öt génusz koncepcióját. Az öt génusz a magyarság ötféle archetípusa, amely a táj — az ember és az életrend sajátos — egymástól jellegzetesen elkülönülő — karakterét teljesíti meg. A déli, a nyugati, az északi, az alföldi és az erdélyi típusokról van szó, amelyeket a következőképpen jellemez *Hamvas Béla*:

"Dél — oldottság, derű, nyugalom, félálom, egyensúly, csökkent aktivitás, aranykor-ösztön (a történet küzdelmeiben nem részt venni), ritmikus életigény, idealitás, közvetlen életélvezet.

Nyugat — civilizáltság, fejlődéseszmé, hétköznapi munkaethosz, szociális tagozottság, intenzív művelés, ráció, állandó tanulás, tevékenység, praktikum, lojalitás.

Észak — provinciális életrend, természetközelség, önálló kultúra nélkül, félműveltség, laza szociális kapcsolatok, melankólia, gyakorlatiatlanság, szekták, irrealitás.

Kelet — a nomádság és az állandó letelepedettség között, szabadság — sóvárság, le-targia és kítőző indulat, tiltakozás minden ellen, ami nem ő, hiúság, kevélység, zaklatottság, irreligiozítás, bomlott szocialitás (egyéniség-fragmentumok), a tanulás és az alkalmazkodás nehézsége, uralmi ösztön, lázongás, ellenkezés, ideiglenesség.

Erdély — szakadékoság, mély ellentétek és azok áthidalása, humor (groteszk), sokrétűség, kettősség, megalkuvás, bonyodalmak, okos gyakorlatiasság, magas életigény, rafinéria.

A magyarság ennek az öt archetípusnak az egységéből él, és ebből kell élnie, és nincs más lehetősége, csak, hogy ebből az ötből éljen. A nehézség, hogy mégsem él belőle.¹⁰

Megfontolásra, továbbgondolásra, vitára, s mi több: kutatásra serkentő gondolatok ezek. Nehéz volna aktualitásukat, újszerűségüket cáfolni, annál is inkább, mivel ez a logika: embernek — térnek — életrendnek a fenti stílusegysége igen sokáig hiányzott társadalmi gondolkodásunkból, vagy ha esetenként föl is bukkant, igen gyorsan perifériára szorult a léttudat vulgarizált dialektikájában. Újabban azonban lehetetlen föl nem ismerni az idézett gondolatok létjogosultságát, s lehetetlen tovább nem gondolni őket. A továbbiakban arra kívánnék vállalkozni, hogy három területen: a tudományban, a gazdaságban és a közösségek szerveződésében próbáljam meg követni és körvonalazni a fenti gondolatok relevanciáját.

Ami a problémakör tudományos vonatkozásait illeti — erre *Hamvas Béla* idézett művében is találunk utalást — már *Le Play* munkásságában megjelenik a tér, a gazda-

⁹ *Hamvas Béla* 1984: Az öt génusz. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadványa. 140.

¹⁰ i.m. 101 — 102.

ság és a társadalom hármassága, Vidal de la Blache-nál ez a társadalom — gazdaság — tér kapcsolataként tételeződik, majd jóval később Rene König az embert magát is földrajzi tényezőként értelmezve megfogalmazza a "creative adjustment", azaz az emberi csoportok környezetéhez való alkalmazkodásának gondolatát. Schlüter az "emberformálta kultúrtájról" beszél, Partsch pedig az emberi létmegnyilvánulás alapfunkcióit definiálja a lakás, a munka, az ellátás, a képzés és kultúra, az üdülés, a közlekedés és a közösségi élet dimenzióival. Minderről részletesen olvashatunk Berényi István: Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései című disszertációjában.¹¹ Szociálgeográfia — ízelgethetjük az új diszciplína elnevezését, mely valahol a szociológia (rurálszociológia, településtudomány stb.) és a földrajz (gazdaság- és társadalomföldrajz stb.) határán áll, s immár önmagát önállósítva a tér és társadalom bonyolult összefüggésrendszerének kérdéseire keres választ. Berényi megfogalmazásában: "Az alkalmazott szociálgeográfia célja a funkcionális térszerkezet és társadalmi struktúra tér — idő kapcsolatában kialakuló konfliktusok feltárása és értékelése, hogy az alapfunkciók fejlesztésébe és térbeli rendjébe a lokális és csoportspecifikus társadalmi elvárás is beépíthető legyen."¹² A müncheni szociálgeográfiai iskolához hasonlóan — vagy helyesebben annak nyomán — nálunk is kialakulóban van — éppen Berényi István környezetében — egy szociálgeográfiai iskola, amely a településpolitikai új kihívásaira adhat reális válaszokat. Mint ezen iskola egyik képviselője Cséfalvay Zoltán írja, az új elvárások: "olyan geográfiát kívánnak, amely valamennyi döntéshozói szinten — a lakosság aktív részvételével — hozott térreleváns döntések szakszerűségét biztosítja. Olyan geográfiát, amely már nemcsak a tervező közigazgatás, hanem a tervezésbe bevont lakossági csoportok érdekeit is szolgálja."¹³ Vagyis a szociálgeográfiában egységre, harmóniára talál(hat) ember — tér — élettrend.

Ami pedig a gazdasági szférát illeti, az elmúlt évtizedek meggyőzhettek — vagy meggyőzhettek volna — bárkit arról, hogy mekkora kockázata van annak, ha a környezeti adottságokra, feltételekre, társadalmi tradíciókra való tekintet nélkül próbálkozunk valami újszerűnek az adaptációjával. A társadalmi és a természeti (földrajzi) környezetet nem lehet következmények nélkül — azaz büntetlenül — háborítani. Az ember ugyan megváltoztathatja a természetet, de ha ésszerűtlenül, napi közvetlen célok elérése érdekében próbálkozik, óhatatlanul rajta veszhet. A hazai gyapottermesztés meg a gumipitypang bárkit meggyőzhet erről. Mint ahogy azok a példák is elég meggyőzőek, amikor chipgyárat telepítettek olyan társadalmi környezetbe, ahol az őslakosság az elemi higiénés követelményekkel sem volt tisztában, vagy amikor parasztasszonyokból verbuváltak futószalagok mellé betanított munkásokat. Példáért persze nem kell messzire menni. Ki tudja, hány téveszben telepítettek lapos helyekre, fagyzugokba is szőlőt egy-egy enyhébb tél után, hogy azután a keményebb telek fagykárjai józanítsák ki a környezeti feltételekre, körülményekre ügyet sem vető döntéshozókat. Azt hiszem, mindez tágabban is érvényes, a modernizáció elemeit csakis az

¹¹ Berényi István: Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései. Kézirat.

¹² i.m. 67 — 68.

¹³ Szociálgeográfia (szerk.: Cséfalvay Zoltán) OKK Művelődési Központ, Gödöllő, 15.

adott társadalmi és környezeti feltételekre építve — azaz *organikusan* — lehet adaptálni. Egyéb esetekben a változás és a változtatás kudarca egyértelmű.

Végezetül a *közösségek létrehozásában, szerveződésében* is tekintettel kell lenni a társadalmi és környezeti feltételekre. Többek közt a *hely szellemére*, amely tradíciókat őriz, emlékeket, emléknymokat hordoz. A hely kultúrája ugyancsak meghatározó lehet, s ebbe beleértem az adott régió vagy település lakosságának politikai kultúráját és ökológiai érzékenységét, magatartását is. A kettő valahol mélységesen összefügg egymással; egy környezetét nem kímélő, tönkre tevő helyi társadalom valószínűleg érdekérvényesítésében és politikai kultúrájában sem emelkedhet az átlag fölé, vagy akár az átlag szintjére. A helyi társadalom megeremtésének elemi feltétele, hogy a társadalmi szempontok összhangban legyenek az adott közösség környezeti feltételeivel. Egymás rovására aligha lehet építkezni.

Amikor kollégáimmal a helyi társadalom kutatásába kezdtünk, egy dimenziórendszert dolgoztunk ki, amely az egyén felől közelítve a kötődést, az elégedettséget és a perspektívát, a település felől közelítve pedig a részvételt, a kooperációt és az integrációt tartalmazta.¹⁴ Mint kutatásaink során — falusi és városi térségekben egyaránt — igazolódott, a fenti dimenziók önmagukban nemcsak társadalmi vagy környezeti feltételeket jelölnek, hanem bennük szükségszerűen jelen van a társadalmi és természeti feltételeknek a *sajátos meghatározottsága, helyesebben harmóniája*. Enélkül nem lehetséges a helyi társadalom önszerveződése, enélkül a társadalomszerveződés bármilyen kísérlete kudarca van ítéelve.

A helyi szerveződések az elmúlt években örvendetesen megsaporodtak. Aligha véletlen, hogy ezek között előkelő szerepet játszanak az ökológiai mozgások — Dorog, Mosonmagyaróvár vagy éppen Ófalu példáit idézhetjük föl. Ezek a társadalmi mozgások szükségszerűen vezetnek el egy újfajta társadalmisághoz, helyesebben *társadalmasuláshoz*, amely újfajta cselekvést, társadalmi magatartást fejleszt ki az állampolgárokból. Mindenekelőtt állampolgárrá neveli őket, közösségek szerveződésére tanít, s ezek a közösségekbe szerveződő állampolgárok minden bizonnyal felelős gazdái, birtokosai és döntéshozói lehetnek lakóhelyi környezetünknek. Csak tőlük s e folyamatoktól várhatjuk el ezt, hogy táj — ember — és életrend stílusegysége végre hazánkban is európai szintre emelkedjék.

¹⁴ Helyi Társadalom I — VI.

SZÜKSÉG VAN-E PARADIGMAVÁLTÁSRA A GAZDASÁGFÖLDRAJZBAN?

BERNÁT TIVADAR

Az utóbbi évek tudományos vitáulésein, konferenciáin (elsősorban a társadalomtudományiakon) egyre gyakrabban felvetődő kérdés a *korábban követett kutatási célok és módszerek* felülvizsgálatának, újakkal való felváltásának igénye. Ez a váltásos állapot jellemzi napjaink hazai közgazdaságtudományát, a szociológiát, de folytathatnánk a sort más gazdasági tudományokkal is. Mi idézi elő ezt a helyzetet, miért van szükség irányváltásra?

Mint minden társadalomtudományt, így a gazdaságtudományokat is elsősorban a gazdasági alap, a gazdaság fejlődése determinálja, amelyet a tudomány közvetlen vagy közvetett módon szolgálni hivatott. A gazdaság állandóan fejlődő szervezet, amelyet a tudományos – műszaki forradalom mind szerkezetében, mind földrajzi megoszlásában, műszaki bázisában olyan jelentős mértékben megváltoztatott, hogy világgazdasági korszakváltásról beszélünk. A nemzetközi munkamegosztás hagyományos tényezői (természeti erőforrások, munkaerő, tőke) olyan újakkal egészülnek ki, amelyek a jelenlegi termelés magas fokú koncentrációjára és technikai ellátottságára vezethetők vissza. Mindezek eredményeként az erősen internacionalizálódó gazdaság csak a régi elméletekkel és módszerekkel nem magyarázható, nem vizsgálható. A világgazdaság fejlődésének objektív logikáját minden tudomány sajátosan adaptálja, *amely a tudomány tárgyának és módszereinek változásaiban is tükröződik.*

De vajon az elmondottak miként tükröződnek az általunk művelt tudományban, a *gazdasági geográfiában*, annak szemléletében, módszereiben, kategóriáiban. A gazdaságföldrajz, közelebbről a hazai tudományág fejlődése és annak üteme megfelel-e a gazdaság determinálta fejlődésnek, vagy utána kullogva rendszerezi ismeretanyagát?

Számos külföldi és néhány hazai kutató szerint is a társadalmi-gazdasági jelenségek térbeli folyamatairól tapasztalati ismereteket gyűjtő tudományág, *a gazdaságföldrajz válságban van, mert jelenlegi elméleteivel és módszereivel nem képes a fejlett társadalmakban újabban felmerülő problémákat megválaszolni, az új jelenségeket, területi tendenciákat megmagyarázni.* Ennek a felismerésnek az észak-amerikai regionális tudományokban már a hatvanas években, az európai geográfiában csak a legutóbbi években adtak hangot. Ezt a véleményt azonban sokan nem osztják; helyette a tudományok közötti munkamegosztásban bekövetkezett változásokról, az új világképnek megfelelő súlyponteltolódásokról beszélnek (C. Lévi–Strauss). Mindenesetre a válság szimptomáit tükrözi nemzetközi viszonylatban a térbeli összefüggések elemzésével foglalkozó tudományoknak, így a geográfiának is az utóbbi évtizedekben az egyetemi oktatásban, valamint a tudományos kutatásokban való visszaszorulása. E válságjelenségeket vitatva egyesek új kihívást emlegetnek, amire a tudomány ugyan még nem adta meg a választ, de ez a meglévő ismeretanyag alapján új elméleti összefüggések feltárásával ki-

dolgozható, miként azt a tudomány eddigi története is igazolja.

Mások a probléma lényegét arra az ellentmondásra vezetik vissza, hogy a gazdaságföldrajz a gazdaság térbeliségét tanulmányozza, de maga a folyamat, amely ezt létrehozta, csak részben földrajzi. "Így tehát nem remélhetjük, hogy a térbeli problémákra csupán térbeli vagy földrajzi értelemben kapunk választ. Olyan körben kell a választ keresnünk, ahol a terület a leghelyénvalóbbnak tűnik; így tehát a gazdaságföldrajzzal foglalkozó geográfusoknak nemcsak a közgazdászokkal, hanem egyéb más társadalomtudományok művelőivel: szociológusokkal és politológusokkal, hogy csak ezt a kettőt említsük, szükséges együttműködni." [1]

A hazai geográfiában mindezek a tünetek ismertek ugyan, de a velük való foglalkozásig, tudományos igényű megválaszolásra csak most jutottunk el. Ez azonban korántsem elhatározás kérdése. A magyar gazdaságföldrajz kutatási tematikája és módszere jórészt hagyományos, még az ötvenes években kialakult az ágazati és regionális földrajzi irányzatok metodológiáját tükrözi. Ezen irányzatok sokat tettek a gazdasági tér genezisének s jelen területi kapcsolatrendszerének megismeréséért, és a gyakorlat számára is hoztak hasznosítható eredményeket, de ezek *elméletalkotó készsége és új irányzatok iránti befogadó képessége, azaz elméleti érzékenysége rendkívül csekély*. Márpedig a tudomány elmélet nélkül iránytű nélküli hajóhoz hasonlítható. Elmélet, szervező struktúra nélkül a tudásanyag csupán a megfigyelések, a gyakorlat és az ellentmondásos véletlen események pusztá gyűjteménye. [2]

A fenti állásponthez kapcsolódva számos geográfus azon a nézeten van, hogy a modern társadalom kihívására, a világgazdaságban végbemenő területi változások, területi mechanizmusok jobb megismerése céljából ki kell dolgozni a gazdasági geográfia általános elméleti kereteit, amelyek meghatározzák a vizsgálatok, kutatások új irányát és módszereit, azaz új *paradigmára* van szükség.¹

Egyáltalán szükség van-e olyan változtatásra, amely meghatározhatja a kutatások új irányait, problémafelvetéseit és metodológiáját?

A gazdasági geográfiában, amelyet leegyszerűsítve sokan a területi munkamegosztás tudományának tartanak — eddig nem jött létre olyan átfogó elmélet, amely az empirikus kutatásokkal, vizsgálatokkal bizonyítható lenne, vagyis nincs olyan elmélet, amely lehetővé tenné, hogy a gazdaságföldrajz átfogóan magyarázhassa a társadalmi-gazdasági jelenségek térbeli elhelyezkedésének okait, eredőit, felfedve azok összefüggéseit. Vagy ha születtek is ilyen elméletek (*Standort*), azokat a közgazdaságtan határterületén működő kutatóknak (*J. Thünen, A. Weber, A. Lösch*) és nem geográfusoknak köszönhetjük. Ennek egyik érdekes következménye, hogy pl. *Thünen* múlt századi elhelyezkedési modelljét az agrárközgazdák rég elfelejtették, és nem sokra becsülik, míg a jelenkori, modern geográfiai munkák újra interpretálják, sőt tökéletesítését, a modern gazdaságra való alkalmazását is megkísérelték (*E. S. Dunn, W. Isard*).

¹ A paradigmát a tudományos irodalom többféle értelemben használja. Magába foglalja az adott tudomány kutatásainak fő célját, vizsgálatának irányát és kutatási módszereit. Másféle értelmezésben a paradigma a tudományos gyakorlat elfogadott általános rendezési, szervezési elve.

Ma is érvényesek *Ballabon* angol geográfus kritikai megjegyzései, aki azzal érvelt, hogy a gazdaságföldrajznak "... a koncepciók definiálásában nagyobb szigorúságra, a mérésekben potosságra, a végkövetkeztetések alkalmazhatóságára van szüksége ... eltérően a közgazdaságtantól — ahol a hangsúlyt az általánosításokra és alapelvekre fektetik — a gazdaságföldrajz elméletekben szűkös, de tényanyagokban gazdag.[3]

Ezek után felmerül a kérdés, hogy a magyar gazdaságföldrajznak általános társadalmi kereteit, alapkategóriáit — amelyek tudományunk tárgyának alapvető kérdéseit definiálják — összevetve a modern gazdaság változó területi elhelyezkedési tendenciáival, mennyire van szinkronban egymással a két tényező? Ezek az alapfogalmak mennyire felelnek meg, milyen mértékben alkalmasak a legújabb felmerülő problémák megmagyarázására? Az alábbiakban tudományunk három alapkategóriáját: a területi munkamegosztást, a területi differenciálódást, valamint a természet és társadalom kölcsönkapcsolata kérdését szembesítjük az új fejlődési szakasz gazdasági, térbeli tendenciáival, a modern gazdaságról alkotott "tér tudatunkkal". Ez, megítélésem szerint, közelebb visz bennünket annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy paradigmaváltásra vagy csak a használt fogalmak pontosabb definiálására van szükség.

a) *A területi munkamegosztás mint a legáltalánosabb gazdaságföldrajzi kategória*

A gazdaságföldrajznak mint tudománynak a tárgya a társadalmi termelés térbeli megoszlásának tanulmányozása. A termelőerők elhelyezkedésének kutatása szükségképpen magába foglalja a területi munkamegosztás vizsgálatát. A tudományos elemzések szempontjából érthető, hogy a kutatások is a gazdaság sokféleségének, az egyes területek eltérő gazdasági-társadalmi szerkezetének elemzésénél mint alapvető fogalomból a területi munkamegosztás kategóriájából indulnak ki. A területi munkamegosztást joggal tekinthetjük a térbeli gazdasági elemzés legalapvetőbb kategóriájának.

A területi munkamegosztás kialakult és hazánkban is alkalmazott meghatározása szerint "a földfelszín meghatározott részén az eltérő földrajzi adottságok alapján a termelésnek az adott területhez való kötöttsége, más szóval a terület népességének gazdasági szakosodása és a területek között ebből származó kölcsönös előnyök, egymásra utaltság nyomán alakult ki".[4]

E levezetés lényege, hogy a földfelszín egyes pontjain a természeti és gazdasági adottságok eltérőek, ennek alapján az egyes földrajzi pontok más és más gazdasági tevékenység számára biztosítanak optimális vagy ahhoz közeli adottságokat, ill. az egyes földrajzi helyek eltérő lehetőséget biztosítanak az egyes tevékenységeknek. Ez így igaz. A területi munkamegosztás fejlődésének legfontosabb motivációs elemét az egyes országok, területek *természeti és gazdasági adottságok különbözőségén* alapuló termelészakosodás és -csere jelentette.

A gazdaságföldrajzi szakirodalom egyedüli és megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít a természeti és gazdasági adottságoknak. Ennek az uralkodó álláspontnak a fő problémája, hogy éppen a "térbeliség" sajátos kategóriája marad ki belőle. Kívül marad a területi munkamegosztás kategóriáján pl. a földrajzilag homogén tér, amely szintén hordozója lehet a területi munkamegosztásnak.

Feltételezésünkben vegyünk egy teljesen sík, és minden szempontból homogén tere, úgynevezett *izotróp*² síkságot, amely a földrajzi modellek kedvenc kiindulópontja.

² Izotróp görög eredetű szó, minden irányból egyenértékű és azonos tulajdonságokat jelöl.

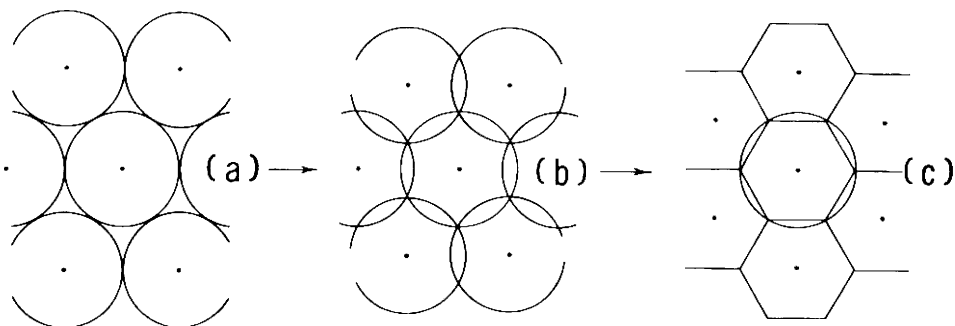
Jellemzői: a természeti erőforrások egyenletes eloszlása, a humán és társadalmi erőforrásoknak (népesség, eszközállomány, infrastruktúra) egyforma térbeli megoszlása, a szállítási költségek a távolsággal arányosak. A termelőket a haszon maximalizálása, a fogyasztókat pedig a kiadások csökkentése vezérli.

Anélkül, hogy a séma alakulásának részleteibe bocsátkoznánk, egyetlen fogyasztási termék előállítására a legkisebb erőfeszítések, ráfordítások elvének, közelebbről a szállítási költségeknek megfelelően térbelileg a termelési központok egyforma, hatszögű piaci térségek központjaiba kerülnek. (1. sz. ábra)

Ábránkon több, azonos terméket gyártó üzem osztja meg egymás közt a kiszolgált piacot.

1. ábra. Ugyanazon termék termelői piaci térségeinek elméleti térbeli elhelyezése

- (a) a közbeeső térségek lakossága el- látatlan, (b) a piaci térségek átfedése, terme- lők versenyé, (c) ésszerű megoldás, a hatszögű pia- ci térségek, ahogy azt A. Lösch a keresleti görbe területi alkalmazá- sával kimutatta

Első pillanatra ellenvetésünk, példánk erőszakoltnak tűnhet, pedig nem az. Éppen a területi munkamegosztás lényegét, a társadalmi munka megtakarításának a forrását mutatja be teljesen azonos feltételek esetén, amely eddig nézőpontunkból rendszerint kimaradt. Ha a területi munkamegosztást a gazdaság térbeli szerveződése törvényszerű kategóriájának tekintjük, akkor ok nélkül meg kell szabadulni attól a felfogástól, amely a területi munkamegosztás, az csupán a "felszínes", a földrajzi adottságnak különbözőségén alapuló formát fogadja el.

b) A területi fejlettségi különbségek fokozódása és a közelítés kérdése

A regionális elemzésekben, nemkülönben a területfejlesztési politikában megkülönböztetett jelentősége van a területi fejlettségi különbségek vizsgálatának, a területi fejlődési trendek alakulásának. A különböző aggregátságú vizsgálatok, a tőkés és szocialista országok területi gazdasági fejlődésének összehasonlító vizsgálata az elmara- dott térségekről, fejlesztési lehetőségekről értékes kutatási eredményeket hoztak az el- múlt évtizedekben. Az általános összefüggések ismeretében mégis mindmáig tartja

magát az a hatvanas években megfogalmazott elméleti tétel, hogy a szocialista gazdaság tervszerű, arányos területi fejlesztése eredményeként mind a szocialista országok közötti, mind az országon belüli különbségek a nivellálódás, a határozott kiegyenlítődé irányába fejlődnek. Ez a nézet a politikai gazdaságtan azon megállapításának a relikviájaként maradt fenn, miszerint: "A kapitalizmusban, különösen az imperialista fejlődési szakaszban fokozódik és elmélyül az egyes országok egyenlőtlen fejlődése. A szocialista világrendszer országában viszont a gazdasági és kulturális fejlődés általános vonalának kiegyenlítődése tapasztalható".[6] És mi a valóság? A szocialista országok közötti történelmileg kialakult fejlettségi különbségek nivellálására, a tőkés országok utolérésére meghirdetett hruscsovi politika nem hozta meg a kívánt eredményt. (Nem azért, mintha a szocialista országok az akkor kitűzött fejlődési ütemet nem érték volna el, hanem azért, mert a tőkés országok gazdasága az átmeneti recesszió után dinamizálódott, majd a legutóbbi periódusban a szocialista országok gazdasága küzd recesszióval.)

Az európai szocialista országok területi gazdasági fejlődésének összehasonlító időbeli elemzése a fejlettebb északi csoport országaiiban (NDK, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország) kiegyenlítődést mutat ugyan, de ez nem a fejletlenebbek felzárkózásának, hanem a korábban magas fejlettséget elért országok (Csehszlovákia) visszaesésének, az átlaghoz való közelítésének a következménye. Hazánknak ebben az országcsoportban a fejlettségi szintje közepes, az NDK-é és Csehszlovákiáé után következik, Lengyelországé valamivel alacsonyabb, de a különbségek nem számottevőek (1980). Magyarország a nyolcvanas évek elején az egy főre jutó bruttó nemzeti terméket tekintve a 170 ország közül az 53. helyet foglalta el, azóta az adósságállomány növekedése mint fejlesztési forrásokat elvonó teherként a gazdasági növekedés lényegesen lelassult, és a világranglistán helyzetünk rosszabbodott.

A tőlünk délre fekvő balkáni szocialista országokban a területi különbségek megmaradtak, sőt tovább fokozódtak. A szélső pólusok (Jugoszlávia, Albánia) közötti oló tovább nyílt. A Szovjetunióban a szocialista iparosítás mint a növekedés fő eszköze hosszú időn át a nivellálódás irányába hatott. Ez a folyamat azonban az utóbbi évtizedben megváltozott, mivel a legelmaradottabb közép-ázsiai és kaukázusontúli köztársaságok gazdasági fejlettsége az országos átlagot messze meghaladó népességnövekedésük következtében fokozatosan elszakad az átlagtól. A szocialista országok jelenleg polarizáltabban fejlődnek, mint korábban.

A regionális gazdasági fejlődés nemzetközi összehasonlító vizsgálata alapján a társadalompolitikai tényezők mellett inkább a fejlettségi szintek, továbbá a centrumhoz, ill. a perifériához való tartozás, a növekedési régiókhoz való viszony és fekvés adhat magyarázatot a regionális egyenlőtlenségek alakulására.[7]

Ami a *magyar gazdaság* fejlettségi térszerkezetét, területi differenciáltságát illeti, a hetvenes évek elején megfogalmazott prognózisok itt sem realizálódtak. "Már a hosszú távú területfejlesztési munkahipotézis arra a következtetésre jutott, hogy a tervezés időtávlátában (1971 — 85) tovább folytatódik és erősödik a regionális (térbeli) közeledés folyamata."[8] A hetvenes évek közepéig a megyék szintjén valóban fejlett-

ségi és strukturális közeledés zajlott le, aminek következtében a magyar gazdaság térben kiegyensúlyozottabbá vált, eloszlása megfelelt a termelőerők akkori fejlettségének.

Az ezt követő időszakban a gazdasági növekedés lassulása, majd a válságjelenségek hatására a területi differenciálódás folyamata újra felerősödött. A területfejlesztés homlokterébe kerültek a gazdaságilag fejletlen területek, legutóbb pedig a depressziós körzetek problémái.

Mit mondhatunk a jövőre előretékelve? Ha abból a tényből indultunk ki, hogy a szocialista társadalom, amelynek ágazati és területi arányait az értéktörvény szabályozza — amelynek működését, most már tapasztalatból tudjuk, nem lehet következmények nélkül korlátok közé szorítani — ebből az következik, hogy a területi munkamegosztás változása, állapota az értéktörvény megjelenési formájának hatására alakul. Az értéktörvény arra ösztönzi a termelőket, hogy a ráfordításokat a társadalmilag szükséges mérték alá csökkentse, és ennek érdekében a ráfordítások minimalizálását, ill. az eredmény maximalizálását lehetővé tevő telephelyet válasszanak. Ez a szabályozó szerep azonban sok más korlátozó tényező miatt csak tendenciaszerűen érvényesül. De érvényesül és létrehozza a nagyobb nyereséget adó területeken a tőkék kisebb-nagyobb területi koncentrációját, az üzemek és települések térbeli koncentrációját (agglomerációk). Ahol viszont a tőkének csak korlátozottak a megtérülési lehetőségei, ott a termelésnek csak gyenge szórványai jönnek létre (elmaradott területek). Ez nem más, mint a termelés folytonos térbeli differenciálódása és annak térbeli nivellálódása. A közeljövőben a válság hatására a differenciálódási folyamat további felerősödése várható. Hosszú távon a fejlődés hatására a nagyobb területek, megyék közötti fejlettségi kiegyenlítődési tendencia valószínűsíthető.

Egyes amerikai geográfusok szerint a gazdasági fejlettség magasabb fokához törvényszerűen hozzá tartozik a gazdasági tevékenység területi szétszóródása, szemben az eddigi fejlődés magas szintű koncentrációjával. Nem tudjuk, hogy az ipari fejlődést követő szakasz, a szolgáltatások dinamikus fejlődése valóban ilyen dekoncentrált fejlődéssel jár-e, de azt már látjuk, hogy az elmúlt két évtizedben az intenzív gazdasági fejlődés a legfejlettebb országokban nem járt a népesség további városi koncentrációjával. A városi népesség aránya 65 — 75% körül tetőzik, és aztán e körül stagnál.

c) *A társadalom és a természet kölcsönhatása*

Az ember és a természeti környezet közötti kapcsolat, az egymásra hatás vizsgálata egyidős a modern geográfiával (*A. Humboldt*).

Mégis az ember és környezete között végbemenő kölcsönhatások kutatása és értelmezése hozta a legtöbb félreértést, homlokegyenest ellenkező ideológiai felfogásokat (földrajzi determinizmus, nihilizmus) eredményezett. A szélsőséges megfogalmazások közti eligazodásban a marxista álláspont sztálini interpretálása, leegyszerűsítése: "a természeti környezet fontos, de nem döntő" — többet ártott, mint használt. E megállapítás sem akkor, amikor megfogalmazódott, sem pedig azt követően nem bizonyult helytállóknak, a tudományos kritikát kiállónak. Uí. e kapcsolat lényegét nem lehet *tér-től és időtől* elvonatkoztatni, és mint tudományos megállapítást általánosítani.

Nem kívánok e kölcsönhatás egészére kitérni, mindössze a természet, közelebbről

a természeti erőforrások és a társadalom gazdasága közötti összefüggésre reflektálók.

A gazdaság történeti fejlődése egyértelműen bizonyítja, hogy a természeti erőforrások szerepe időről-időre változik. A nemzetközi, de az országon belüli munkamegosztás fejlődésének történelmileg legfontosabb hajtóerejét a gazdasági növekedés természetföldrajzi feltételeinek, az egyes országok, országrészek természeti erőforrásokkal való ellátottságának különbözőségén alapuló csere jelentette. A gazdaságföldrajzi szakirodalom és a gazdaságpolitikai gyakorlat a második világháború előtt megkülönböztetett növekedési jelentőséget tulajdonított az erőforrásokkal való ellátottságnak. Angliának az első ipari forradalomban játszott szerepét, később a Ruhr-vidék, Lotharingia fejlődését a kőszén és a vasérc együttes előfordulása határozta meg. Dél-Európa viszonylagos elmaradottságát, ipari lemaradását pedig jórészt ezen erőforrások hiánya magyarázza. A második világháború előtti időszak mindenesetre sokoldalúan szemlélteti a természeti tényezők relatív súlyát: a megművelt területek nagysága és minősége, az éghajlat, a feltárt nyersanyagok és energiahordozók növekedést befolyásoló szerepét, amely akkor lényegesen nagyobb, mint a növekedést befolyásoló másik két faktornak, a szakképzett munkaerőnek és a tőkének a szerepe.

Ilyen körülmények között a természeti erőforrásokban való gazdagság nemcsak a gazdasági növekedés ütemét, a kialakuló gazdasági szerkezetet, hanem angol szerzők szerint a társadalmi intézményrendszer sajátosságait, értékrendjét is befolyásolta.

A természeti erőforrások növekedési szerepét a második világháború befejezését követő periódus tapasztalatai alapján *gyökeresen módosították a világgazdaság szerkezeti átalakulásának sokrétű folyamatai* (miniatürizálás, műanyagok térhódítása, a kereslet szerkezetének megváltozása), ill. a műszaki-tudományos forradalom kibontakozásának következményei. Az olcsó tengeri fuvarozás lehetőségeit (tankerek) kiaknázva hatalmas ipari kapacitások jöttek létre importbázison a tengerparttal rendelkező országokban: Japán, Olaszország, Hollandia. Ugyanakkor egyre inkább sorvadtak az iparosodás első hullámához tartozó, saját természeti erőforrásokra támaszkodó országok nehézipari bázisai.

A hatvanas évtized, az olcsó nyersanyag és energiahordozók periódusa az erőforrások szerepének leértékelését, az ezekkel folytatott sokéves rablógazdálkodást, irracionális társadalmi gyakorlatát jelentette.

A hetvenes években bekövetkezett két kőolajárrobbanás, ill. a nyersanyagok és élelmiszerek árának relatív emelkedése tulajdonképpen a megelőző negyedszázadban a primér ágazatok és a feldolgozóipari ágazatok közötti megbillent értékelési arányokat állította helyre. Sokan ezt követően a természeti erőforrások általános felértékelődését konstatálták. Ezek elsietett állásfoglalások voltak, amelyeket az azóta bekövetkezett gazdasági fejlődés, különösen a nyersanyagok — köztük a szénhidrogének világgiazi árának drasztikus csökkenése nem igazolt.

A természeti erőforrások növekedési szerepének megítélése szempontjából az elmúlt évtizedek gazdaságpolitikai fejlődésének legfőbb tanulsága az, hogy *a mezőgazdasági és bányászati szakosodás jövedelemteremtő képessége, dinamikahordozó szerepe csökkent.* A két primér ágazat, bármilyen kedvező előfordulásban és minőségben áll rendelkezésre, egyedül nem képes a gazdaságot dinamizálni, legfeljebb a belső gazdaság

kiépítését finanszírozzák. Ennek egyik alapvető oka a természeti erőforrás — intenzív alágazatok: textil, bőr, fa, petrokkémiai és kohászati ipar térvesztése. Az utóbbi 15 — 20 évben ezen alágazatok súlya a fejlett országok termelésében és foglalkoztatásában csökkent.

Ennek tudható be, hogy a Római Klubnak a pazarló növekedés korlátait felvázoló, esetenként apokaliptikusnak tűnő látomásai nem igazolódtak; nem alakult ki és a közeljövőben sem várható globális erőforrás-szűkösség.[9]

A világgazdaság fejlődésének tanúsága szerint tehát többször módosult a természeti erőforrásoknak a gazdaság fejlődésére gyakorolt hatása. Az általános tendenciákon belül az egyes nemzetgazdaságokra gyakorolt hatás a fejlettségtől függően eltérő. Igen számottevő különbségek alakultak ki pl. a kőolajpiaci fejlemények hatására az energiateljesítésben, a gazdaságfejlesztési stratégiában a fejlett tőkés országok, a szocialista és fejlődő világ országai között.

A természeti erőforrások szerepe értékelésének összegzéseként azt mondhatjuk, hogy *hatásuk korunkban nagyon is kor- és térspecifikus*. Mindez arra figyelmeztet, hogy megítélésükhöz másként kell közelednünk, mint korábban. Ezt bizonyítja a világgazdaságban bekövetkezett súlyponteltolódások, a világviszonylatban egyedülálló Japán konjunktúra, de az USA nyugati területeinek, főként Kaliforniának az átlagosnál tartósan gyorsabb fejlődése is. A csendes-óceáni növekedéscentrumhoz kapcsolódó kis országok: Dél-Korea, Hongkong, Tajvan, Szingapúr fejlődése. A világgazdaság e dinamikus térségei növekedésüket a három alapvető termelési tényező közül (tőke, szakképzett munkaerő, természeti erőforrás) legkevésbé szűkösen előforduló primér erőforrásaiknak köszönhetik.

A gazdaságföldrajz három alapkategóriáját hoztuk föl annak alátámasztására, hogy nincs birtokunkban olyan elmélet, amely lehetővé tenné, hogy tudományunk átfogóan magyarázhassa a modern gazdaság térbeli elhelyezkedése változásainak okait, azok összefüggéseit. Vagyis *Marx* szavaival élve "a látható, csupán külsőleg megjelenő mozgást visszavezesse a tényleges belső mozgásra", amely a tudomány alapvető feladata.

Ezt a hiányt, elméleti "rést", — amit tulajdonképpen egy *általános gazdaságföldrajz*-nak vagy globális geográfiának, egy rendszerszemléletű földrajznak kellene betölteni, jelenleg ún. részdiszciplínák töltik ki. Ezek a középszintű elméletek nem az egész társadalom és gazdaság térbeli rendjét magyarázzák, hanem egy-egy ágazat, a népesség, a települések, az ipar, a mezőgazdaság stb. jelenségeit, vagy mint regionális gazdaságföldrajz, egy-egy ország, terület társadalmának és gazdaságának nem is annyira komplex elemzését, hanem sokszor még mindig azok leírását adják. E tekintetben az utóbbi évtizedben a magyar gazdaságföldrajzi kutatásokban egy jelentős irányváltás következett be, kezdve attól a különleges kérdéstől, hogy *mi és hová települ*, egészen addig, hogy *miért települnek oda, ahová ezek a gazdasági jelenségek*. A gazdaságföldrajzzal foglalkozó geográfust nem csupán a térbeli jelenségek, formák, típusok érdeklik, hanem az azokat létrehozó folyamatok.

Valójában tehát ezeket a térbeli folyamatokat tanulmányozó részdiszciplínákat kellene egy közös elmélettel integrálni; *ezt jelentheti megítélésem szerint a paradigmaváltás a magyar geográfiában*.

Ez a váltás azonban, úgy vélem, nemcsak Magyarországon szükséges. Az általános gazdaságföldrajz, egy korszerű tudományelmélet kialakítása világszerte hiányzik a geográfiaiában. A Szovjetunióban ilyen munkát kezdett el *J. G. Szauskin* "Bevezetés a gazdaságföldrajzba" c. művében, de munkájában a térbeli kölcsönhatásoknak, folyamatoknak csak a természeti oldalait vizsgálta, adós maradt a többi: társadalmi-gazdasági, demográfiai, műszaki stb. tényező elemzésével.[10]

A paradigmaváltás szükségességéhez a szocialista országokban a fentiekén kívül még egy ok járul: az ti., hogy a mi tudományunk kialakulását, alapkategóriáit — kimondva — egy kimondatlanul — a szocializmus eddigi elmélete és gyakorlata determinálta. Márpedig a "hagyományos" sztálini szocializmuskép sok elemében elavult, ezért az elméleti összefüggések is változnak. A hagyományos szocializmusképben a csaknem kizárólagos állami, szövetkezeti tulajdonú gazdaság térbeli rendjét döntően a tervszerű, arányos fejlődés követelményét kifejező területi terv, és csak ennek alárendelten, korlátok közé szorítva az árutermelés törvénye, az értéktörvény befolyásolta. Ez a szocializmuskép most változtatásra szorul. Az új szocializmuskép léte és tudatosítása újabb kihívást jelent egy új paradigma születése elé.

A politikai paradigma változása mellett maga a gazdaság — amely tudományunknak tárgya — is alapvetően megváltozott, mint arra már az előzőekben utaltunk.

A szocialista országok gazdaságában az üzemformák átalakítása, a nagyipar, a hatalmas kombinátok, a tömeggyártás mellett az egyedi, kis sorozatú, közép- és kisüzemek újból való megjelenése, szerepük növekedése új szintet hoz a térbeli struktúrába és új feltételeket teremt a telepítésben és az elméletben. A telepítésben a központi döntést felváltja a piaci — vállalati mechanizmus, annak összes előnyös és hátrányos hatásával együtt.

Végül a paradigmaváltás szükségességét az a kutatási paradoxon is napirendre tűzi, hogy az egyes jelentéktlenebb, perifériális problémák vizsgálatához egyre több eszköz és adatforrás áll rendelkezésre, míg az átfogó, elméleti és globális kérdések kutatásához hiányoznak a szükséges feltételek.

A leírtakkal az volt a szándékom, hogy szembe nézzünk tudományunk, a gazdaságföldrajz valós vagy legalábbis általam annak vélt problémáival, egy esedékes paradigmaváltás lehetőségével. Ilyen tudományos paradigma kidolgozása nem lehetséges egyetlen műhely, tudományos intézet, de még országos összefogás közreműködésével sem. Ehhez a tudományos közéletnek, a nemzetközi együttműködésnek aktív részvétele szükséges. Időben, tudományunk fejlődésében ez hosszabb időszakot vesz igénybe, hiszen a korábbi fejlődési szakaszban kialakult kutatási irányok, elméletek és módszerek csak lassan módosulnak.

IRODALOM

- 1 LLOYD, P. E. — DICKEN, P. D. 1977: Location in space. A theoretical approach to economic geography. 2nd ed. — Harper and Row. London. 8. p.
- 2 FORRESTER, J. W. 1968: Principles of systems — Wright — Allen Press. Cambridge, Mass.
- 3 BALLABON, M. B. 1957: Putting the "economic" into economic geography. — Economic Geography. 33 pp. 217 — 223.
- 4 BERNÁT T. (szerk.) 1981: Általános gazdasági földrajz. — Tankönyvkiadó. Bp. 18. p.
- 5 LÖSCH, A. 1962: Die Räumliche Ordnung der Wirtschaft. — Gustav Fischer. Stuttgart. 380 p.
- 6 NIKITIN, P. 1963: A politikai gazdaságtan rövid összefoglalása. — Közgazdasági és Jogi Kiadó Bp. 370 p.
- 7 NEMES NAGY J. 1987: A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító és dinamikus vizsgálata. — Akadémiai Kiadó. Bp. 218 p.
- 8 KŐSZEGI L. 1976: A hosszú távú területi fejlesztés. In: Enyedi Gy. (szerk.) A magyar népgazdaság fejlődésének területi problémái — Akadémiai Kiadó. Bp. 37. p.
- 9 MEADOWS, D. H. — MEADOWS, D. L. 1972: The limits to growth. — Universe Books. New York. 205 p.
- 10 SZAUSKIN, J. G. 1970: Vvedenie v ekonomiceszkuju geografiju. — Izd. Moszkovszkogo Universiteta. Moszkva. 337. p.

IS THERE AN EXCHANGE OF PARADIGM NECESSARY IN ECONOMIC GEOGRAPHY?

Summary

T. Bernát

The author puts the question on the basis of the inquiries which have been raised in the social sciences (e.g. economics, sociology) during the past years: whether the development of economic geography, as well as its developmental rate meets the requirements of the rhythm of transformation of the economy and of the economy's spatial structure. Is the economic geography — with its present theories and methods — able to expound the regional tendencies and phenomena of the economy? For answering these questions, the author examines the three fundamental categories of the economic geography: the regional division of labour, the changes of regional differences and the interrelation between the society and nature. He compares these categories with the regional tendencies of the modern society, namely how the categories correspond to the modern economy, how are they suitable to explain the regional problems.

The author's final conclusion is: we are not in possession of such theory which could make the science of economic geography possible to explain comprehensively the spatial location of the modern society, the causes of its changes. This insufficiency, the theoretical "gap" should be surmounted by a global economic geography, having a systemic view. In the Hungarian geography the change of paradigm could mean this. The change is not only the Hungarian geography's problem. The replacement of the "traditional" Stalinist socialism in the economy, the new workshop-formations' coming to limelight make necessary the change of paradigm in the other socialist countries, as well. According to the author's judgement a longer developmental phase is required.

REFORM, REGIONÁLIS FEJLESZTÉS ÉS FÖLDRAJZ

TÓTH JÓZSEF

I. Bevezetés

A címben jelzett három fogalom értelmezésére, kapcsolatrendszerének elemzésére kaptam megtisztelő felkérést. A feladat korántsem egyszerű, de mindenképpen érdekes, megkerülhetetlenül aktuális. Átgondolása, értelmezése számos egyéb ok és cél mellett avégett is szükséges, hogy számbavegyük szaktudományunk lehetőségeit az új helyzetben. Így már csak azért sem térhettem ki a feladat elől, mert szeretnék hozzájárulni ehhez a szakmánk számára fontos, jövője szempontjából sorsdöntőnek tekinthető kollektív elemzéshez, feladataink újragondolásához. Meggyőződésem ugyanis, hogy az új helyzet, a formálódó jövő a földrajztudomány számára egy különösen prosperáló szakasz kezdetét jelentheti, ha arra felkészülünk, energiánkat koncentráljuk és képesek vagyunk, elhagyva jónéhány hasznavehetetlen, magunkkal cipelt balasztot, érdemben megújulni.

A megújulás mindenképpen indokolt, nélküle tudományágunk mai pozíciójának megőrzésére is képtelen. Mindazok a változások, melyek az utóbbi években, fokozatosan felgyorsulva, számos ellentmondással és különböző erősségű, gyakran újonnan emelt gátakon áttörve Kelet-Közép-Európában lezajlottak és napjainkban is zajlanak, a társadalmi-gazdasági élet egészét érintik és elég jelentősek ahhoz, hogy új korszak kezdetéről beszélhessünk velük kapcsolatban. Ismeretes, hogy hazánk hosszabb idő óta élharcosa volt ezeknek a meg-megtorpanó, itt-ott megrekedt, másutt felgyorsult változásoknak és ma is a térség azon országai közé tartozik, amelyekben e folyamatok a legtovább jutottak, ahol az új társadalmi-gazdasági formáció körvonalai leginkább kirajzolódnak. Ez a kezdetben gazdaságinak hírdetett, de a társadalmi, a politikai, az intézményi szférára szükségképpen kiterjedő reform eredménye.

A reform fogalmához vulgáris marxista megközelítésben több félértelmezés tapad. Ezek egyike, hogy egy megérett változtatás vagy reformok útján, evolúcióval, vagy forradalom útján, revolúcióval oldható meg. Ez a felfogás egyrészt azt sugallja, hogy a reformok szakaszosan hatnak, elkendőzi, hogy a fejlődés valójában az átformálódás, a reformok szakadatlan sora, mely folyamatban természetesen lehetnek felgyorsuló és lelassuló szakaszok, de amelyben a folyamatosság az elsődleges. Az e felfogásban tükröződő értékrend, miszerint a reformok valahogy méltatlanok egy szociálsita országhoz és a hírdetett forradalmi változásokhoz képest egy kicsit mindig gyanúsak, azt is sugallja, hogy amíg revolúcióval lényeges, generális változást lehet elérni, reformok útján csak jelentéktelent.

Az előzőekkel szemben azt a tényekkel bizonyítható felfogást valljuk, hogy a reformok a változás útjára és módjára utalnak csupán, de éppen úgy eredményezhetnek lényeges, akár alapvető társadalmi-gazdasági változásokat, mint a forradalmak. Éppen ezért a termelőerők fejlődése, a hazai reformfolyamat eddigi eredményei és perspektívája alapján úgy véljük, hogy hazánkban (különösen az 1980-as évek közepétől) társa-

dalmi-gazdasági életünkben egy lényeges, vonásaiban a korábbiaktól szignifikánsan eltérő, minden szférára kiterjedően új szakasz bontakozik ki.

E váltás jelentősége ma még beláthatatlan, elemzése óriási feladata. A témával összefüggésben csak arra tehetek kísérletet, hogy a regionális fejlesztés (a terület- és településfejlesztés) oldaláról értékeljem az új szakasz sajátosságait, majd áttekintsem a földrajztudomány ezzel kapcsolatos lehetőségeit és feladatait. (Az esszé-jelleg megőrzése érdekében eltekintek a tételes szakirodalmi hivatkozásoktól, de a témakör válogatott bibliográfiáját közreadom.)

II. A reform nyomán kibontakozó új szakasz sajátosságai

A regionális fejlesztés (a terület- és településfejlesztés) és a geográfia ez új szakaszban formálódó (és méginkább: elvárható) funkcióját annak alapján tudjuk elemezni, hogy mindennek előtt az új helyzetben érvényesülő, az előző időszakokhoz képest eltérő feltételeket, jellemzőket tekintjük át.

Ezek közül első helyre kívánkozik gazdasági helyzetünk megváltozása, gazdasági növekedésünk stagnálásba, majd visszaesésbe fordulása, amelynek alapvető oka a struktúra-váltás krónikus elhúzódomása következtében előállt világgazdasági leértékelődésünk, eladósodásunk. Ez minden más feladat elé helyezi a külgazdasági egyensúly biztosítását, a szerkezeti átalakítás mielőbbi megvalósítását és csak azután valószínűsíthet minden egyéb, így terület- és településfejlesztési beavatkozást is. (A valóságban persze a feladatok nem így, időbeni egymásutánban jelentkeznek, hanem egymással párhuzamosan, összekapcsolódva. A kialakult helyzet egyaránt lehet hivatkozási alap bizonyos regionális fejlesztési feladatok elmaradása vagy elhalasztása ügyében, de az összefüggések szakszerű felhasználásával egyes regionális fejlesztések a strukturális átalakítás, a külgazdasági egyensúly helyreállítása, a modernizáció meggyorsítása eszközei lehetnek.)

A gazdaság szférájában új jelenség témánk szempontjából, hogy az ipar már nem, vagy nem a korábbiakhoz hasonló módon terület- és településfejlesztő erő. Az extenzív iparosítási szakasszal szemben az ipar fejlődése az intenzív pályán már nem jár a munkahelyek számának növekedésével, így az adott térség vagy település eltartóképességének bővülésével, hanem minőségi átformálódást igényel. Természetesen az új ipartelepítés helyei továbbra is az extenzív szakaszéhoz hasonló sajátosságokat mutatnak, de ezek már éppúgy kivételek, mint az extenzív szakasz műszaki fejlesztéssel, munkatermelékenység-növeléssel megvalósult fejlesztései. Különös gondot jelenthet, hogy nálunk az ipar műszaki állapota és irányítási rendszere egyaránt a településhierarchia szintjei szerint változik, így a legalsóbb szintek megújítása különösen fontos (de egyben különösen nehéz) feladat.

A mezőgazdaság terület- és településfejlesztő szerepe továbbra is lényeges marad ugyan, de ez a hatás jelentőségében messze elmarad attól, amit az agrárszféra az 1970-es években és az 1980-as évek elején produkált. Növekszik ugyanakkor a területi differenciáltság, amelynek következtében a mezőgazdaság kiterjedt térségek regionális fejlődésében semmi szerepet sem játszik.

Növekszik a gazdasági szférán belül több, korábban alig számottevő ágazat szerepe, így a turizmusé, idegenforgalomé is. Ennek kétségtelenül jelentkeznek (és egyes térségekben dominánsakká is válhatnak) a regionális fejlődésre való hatásai, de ezek a hazai adottságok, az infrastrukturális fejletlenség és kiépítetlenség következtében nem válhatnak általánossá, nem ellensúlyozhatják a többi ágazat terület- és településfejlesztési szerepének gyengülését.

A társadalmi szférában lejátszódó folyamatok közül a demokratizálódást illeti a kiemelés. Ez országos jelenség, átfogja egész társadalmunkat a legfelső szférától a lokálisig. Döntő eleme a nyíltság, a beleszólás igénye, a regionális érdekérvényesítés esélyeinek megnövekedése egyrészt a központi, másrészt az ágazati szférával szemben. A lokális társadalmak aktivizálódása külön is kiemelendő a terület- és településfejlesztés szempontjából. Mindazok a megmozdulások, amelyek az utóbbi időben bizonyos regionális fejlesztési döntések ellen szervezett fellépés formájában bekövetkeztek (Dorog, Mosonmagyaróvár, Ófalu), azt bizonyítják, hogy a helyi társadalmak egyre kevésbé tolerálnak egy velük kapcsolatos, de nélkülük folytatott, esetleg közvetlen lakóhelyi érdekeikkel ellentétes terület- és településfejlesztési politikát.

Az új helyzet fontos elemei mindazon változások is, amelyek közigazgatási, intézményi, irányítási rendszerünkben bekövetkeztek és amelyek a decentralizáció jegyében a jövőben is várhatóak. Ezzel összhangban változott meg a finanszírozási rendszer, merőben új helyzetbe hozva — a korábbiakhoz képest — a helyi tanácsok gazdálkodását. Ez még akkor is számottevő eredmény, ha a gazdálkodás számára megnyílt új lehetőségek, a helyi szint megváltozott körülményei egyelőre nagyrészt csupán fiktívek, hiszen az új rendszer formálódásával egyidejűleg az ország gazdasági helyzete olyannyira megromlott, hogy mint mindenre, a terület- és településfejlesztésre is jóval kevesebb pénz jut a korábbiaknál. A kevesebbet pedig még a személynyesztő trükkök alkalmazásában nagy gyakorlatra szert tett Kelet-Közép-Európában sem lehet úgy elosztani, hogy a végeredmény, a "több" legyen.

Nem találtuk meg még a megfelelő módszereket arra vonatkozóan sem, hogy a hazánkban lezajló társadalmi-gazdasági változásokkal párhuzamosan kibontakozó magánvállalkozás a terület- és településfejlesztésbe célszerűen bekapcsolódhassék. Ez annál is inkább szükséges lenne, mert a jövőben várható, a mostaninál tetemesen nagyobb hazai, esetleg külföldi magántőke nemcsak az érintett kisebb települések arcukat, funkcióit változtathatja meg, akár gyorsan is (mint például a baranyai Hímesháza termálfürdőjének kiaknázása kapcsán), hanem a nagyobb települések szerepkörét is befolyásolhatja.

Új helyzetet teremt országosan és településeink egy részében különösen a népesség fogyása is. Hazánk népességének 1981 óta tartó csökkenése csak a településállomány legjelentősebb, de számszerűen törpe kisebbséget képviselő elemeit hagyta érintetlenül, a lélekszám-növekedés körülményei között. Ugyanakkor az elmúlt évtizedben a települések sokasága csatlakozott a már korábban is fogyó népességű többséghez: a növekedésből csökkenésbe fordulás a települések jelentős részét érintette, és új helyzetet teremtett mind a népesség átstrukturálódása, mind igény szintje és szerkezete, mind pedig a szükségletek jellege tekintetében. Az ilyen jellegű változásokkal a tele-

pülésállomány még nagyobb részében kell számolnunk a jövőben.

A kommunális ellátottság szintjének növekedése mellett az infrastrukturális szférában az tekinthető a legfőbb változásnak, hogy gyökeresen átalakultak a közlekedés feltételei és lehetőségei. Ezek közül — a terület- és településfejlődésre gyakorolt markáns hatása miatt — a személygépkocsi-közlekedés általánossá válását emeljük ki. Ennek út-, parkolóhely- és garázsigénye a települések alaprajzi, arculati és belső funkcionális átalakulását eredményezte, olyan jellegű és jelentőségű változást okozva, amelyhez csak az az egyelőre túl távoli jövőben felvázolható lehetőség fogható, hogy a telefon (és tágabb értelemben a telematika) elterjed és általánossá lesz az egész országban. A nagyteljesítményű autópályák kiépítése hasonló helyzetet eredményez a településközi térben, így a területfejlődés számára teremt új lehetőségeket.

A természeti szférában és az e szférával kapcsolatos viszonylatrendszerben az a döntő változás, hogy a termelés és az infrastruktúra oldaláról megnőtt az ún. környezetfogyasztás, a társadalom oldaláról pedig a környezet iránti igény. Ez utóbbi elsősorban az egészség megóvása és a rekreáció oldaláról jelentkezik és ennek megfelelően a tiszta, kellemes, pihentető környezetet preferálja.

III. A regionális fejlesztés fogalma és a reform révén megnyíló új lehetőségei

Akármilyen módon is kísérjük meg definiálni a területi politikát, annak lényege mindenképpen a regionális fejlesztés kell legyen. Ezen olyan fejlesztést értünk, amely elsősorban a területi aspektusra helyezi a hangsúlyt, a területi összefüggésekre ügyel, térszerkezetet módosít, térségek egymáshoz viszonyított strukturális helyzetét, fejlettségi differenciáit változtatja meg — központi eszközökkel, a helyi, illetve regionális eszközök mobilizálásával, különböző preferenciákkal.

Függetlenül attól, hogy az adott társadalmi-gazdasági formációban van-e deklarált területi (regionális fejlesztési) politika, bizonyos átrendeződések — a termelőerők fejlődése kapcsán — végbemennek a társadalmi-gazdasági térben. Ez természetes, de gyakran figyelmen kívül hagyott következménye annak az általánosan elismert ténynek, hogy a termelőerők fejlődése a munkamegosztás mélyülésének mindkét aspektusát (a társadalmi és a területi egyaránt) áthatja. A kettő közötti kapcsolat olyan kölcsönhatás, melyben — természetesen — a társadalmi oldalé a kezdeményező szerepe. Ennek megfelelően területi, térszerkezet-módosító hatásúak a "nagypolitika" különböző társadalmpolitikai prioritásai, az egyes ágazati fejlesztések, az infrastrukturális rendszerek változásai. Ha az ilyen módon létrejövő területi, térszerkezeti változásokat és következményeiket regisztráljuk, összehangoljuk, azokba a célszerűség, tudatosság elemeit visszük, majd bizonyos, a társadalmi-gazdasági térben jelentkező disszonanciák megszüntetése érdekében befolyásolunk ágazati fejlesztéseket, akkor területi (regionális fejlesztési) politikánk van.

A területfejlesztés és településhálózat-fejlesztés egymástól elválaszthatatlan, egymással nem alárendelt viszonyban lévő kategóriák. Az ezzel ellentétes — a szocialista országok gyakorlatában és az e szerint kiépült intézményrendszerében egyaránt tükröződő — felfogás már csak azért is tarthatatlan, mert ha a településhálózat (településrendszer) fogalmát az elemek (települések) és a sokoldalú, intenzív kapcsolatokat

megtestesítő összekötő közeg (infrastrukturális rendszerek) egységeként értelmezzük, mi marad ezen kívül a kiüresedett terület-fogalomban?

A terület- és a településhálózat-fejlesztés értelmezésünk szerint mellérendelt kategóriák, lényegében ugyanazt a tudatos társadalmi törekvést jelölik. A fogalmi elkülönültség létjogosultságát csak az adja, hogy a fejlesztésben a hangsúlyt esetenként a településekre, esetenként a köztes infrastrukturális rendszerre helyezzük. Éppen ezért elfogadhatónak tartjuk a közös megjelölésre a "regionális fejlesztés" kifejezést. A két fogalom összevonhatósága, lényegi összetartozása viszont abszurdá teszi az elválasztást hangsúlyozó gyakorlatot és az annak megfelelően kiépült, diszfunkcionális intézményrendszert.

A regionális fejlesztés (a terület- és településhálózat-fejlesztés) természetesen integráns része a "nagypolitikának", attól el nem szakadhat. Lehetőségeit a történelmileg kialakult, regionálisan eltérő feltételrendszer, a természeti tényezők, a tradíciók, a nemzetközi és hazai térszerkezet és még számos más tényező lényegesen befolyásolja. Amikor tehát a regionális fejlesztés új szakaszunkban megnyíló lehetőségeit vesszük számba, nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak sok tényező által behatárolt mozgásterét.

Egészébe véve a regionális fejlesztés (a terület- és településfejlesztés) előtt az új helyzetben két út látszik lehetségesnek: vagy egy röviden evolúciós útnak nevezhető pályát rajzol meg és próbál követni, vagy — egy radikálisabb változással — revolúciós útra lép. Ez utóbbi lenne a kívánatosabb, de az első variáció valószínűsége kétségkívül nagyobb. Ennek tartalmi jegyei az alábbiak lehetnek:

1. Az újonnan meghirdetendő és követendő regionális fejlesztési (terület- és településfejlesztési) politika társadalmilag takarékosabb legyen a korábnál. Vagyis
 - építsen a reálfolyamatokra,
 - építsen a helyi sajátosságokra,
 - nyisson teret a helyi kezdeményezéseknek,
 - központilag csak stratégiát fogalmazzon meg.
2. Hatékonyabb legyen (a hatékonyság társadalmi szintjén) mint a korábbi regionális fejlesztés, vagyis
 - központi forrásokból (is) támogassa érdemben a halmozottan hátrányos helyzetű térségeket a felzárkózásban,
 - segítsen a depressziós térségek szerkezetváltásában és reaktiválásában,
 - hasson a régiók és a regionális központok formálódásának és tényleges működésének irányába,
 - segítse a kisvárosok sokoldalú funkcionális fejlődését,
 - fordítson figyelmet a speciális helyzetben lévő települések (aprófalvak, tanyaák) problémáinak megoldására.

A másik megoldás az lehet, hogy — elemezve a második világháború óta megtett utat — végre levonjuk a terület- és településfejlesztés tekintetében az elemzésből adódó legfőbb tanúságot, nevezetesen azt, hogy eddig hazánkban több-kevesebb sikerrel ugyan, de mindig csak követő jellegű regionális fejlesztés érvényesülhetett. Ez annak a következménye, hogy bár tudjuk, hogy minden ágazati döntés területi konzekvenci-

akkal jár, a terület- és településfejlesztési politikával mindig csak ezt a konzekvenciát próbáltuk meg (vagy: tudtuk) befolyásolni és sohasem az ágazati döntést. Ez egyébként egy olyan szisztémában, ahol az érdekartikuláció csak az ágazatok számára biztosított, nem is oldható meg.

Ki kell tehát építeni a területi érdekképviselő intézményrendszerét, át kell alakítani a mai szisztémát és egy, a lokális szinttől a kistérségi, majd regionális szinten keresztül az országos szintig konzisztens módon kiépített, a területi érdekképviselő felvállaló intézményrendszert kell létrehozni. Ez természetesen megvalósítja a regionális fejlesztés (a terület- és településfejlesztés) egységét. Ez része lehet a magyar társadalom gyökeres átalakulásának és modernizálódásának, amely nélkül a regionális fejlesztés lehetőségei egyébként is (a jövőben is) korlátozottak maradnak, és a decentralizáció erősödésével enyhítheti a korábban elfogadhatatlan mértékű regionális diszpreferenciákat is.

Bármelyik variáció érvényesül is, a regionális fejlesztés jövőbeni gyakorlata több olyan konkrét körülményt, adottságot, sajátosságot kényszerül figyelembe venni, amely eddigi fejlődésünk eredménye. Célszerű építeni ezekre (és az ezekből következő folyamatokra) az új szakaszban is. Az új szakaszban az alábbi trendek prognosztizálhatók (a teljesség igénye nélkül):

- folytatódik az ország lélekszámának csökkenése, a népesség struktúrájának hátrányos változása;
- a népesség területi koncentrálódási folyamata, bár más tényezők hatására, tovább tart;
- a történelmünkben tradicionális nyugati orientáció erősödése javítja az ország Ny-i térségeinek pozícióit;
- makroregionális különbségek — az Alföldet érintőeket kivéve — csökkennek;
- éleződnek ugyanakkor bizonyos periférikus helyzetbe került kistérségek gondjai;
- egyes térségek a strukturális váltás kínjaival küszködve depressziósakká válnak;
- a határmenti térségek differenciálódnak: közöttük halmozottan hátrányos helyzetűek és különlegesen kedvező helyzetben levők egyaránt lesznek;
- a kistérségi (vonzáskörzeti) kapcsolatok erősödnek;
- a falvak közötti kapcsolatok intenzívebbek lesznek;
- Budapest világvárosi funkciói tovább erősödnek;
- a fővárosban is növekszik a rekonstrukció, a rehabilitáció jelentősége;
- a budapesti agglomerálódás folyamata tovább tart;
- a regionális központok megyehatárokon túlnyúló funkciói nem nőnek ugyan, de a városok egyre inkább szellemi központok lesznek;
- a megyeszékhelyek gyors fejlődése (a dolgok tehetetlensége miatt is) tovább folytatódik ugyan, de a jelenség már nem általános: van már néhány csökkenő lélekszámú megyeszékhely is;
- a középvárosok differenciálódása, arculatuk, funkcionális jellemzőik egyéniesülése tovább folytatódik;
- a mezővárosi múltú alföldi települések fejlődési esélyei viszonylagosan javulnak;
- a kisvárosok meghírdetett fejlesztése nem automatikus: nehezen aktivizálódnak,

ugyanakkor néhány, egészen kis település (néhány ezer lakossal) dinamikus fejlődésnek indul;

- a falvak fejlődésében a jövőben egyre kevésbé a nagyság, egyre inkább a településrendszerben elfoglalt hely differenciál;
- mindenütt, de főleg az aprófalvakban megnő az emberi tényező szerepe;
- a tanyák az Alföld feketeföldi részén gyakorlatilag megszűnnek, míg a Duna-Tisza közti homokhátságon a településrendszer saját dinamikával rendelkező, integráns elemeivé alakulnak vissza;
- a tanyák infrastrukturális helyzete, felszereltsége tovább javul, funkcionális differenciálódásuk folytatódik.

A felsoroltak alapján az állapítható meg összegzés gyanánt, hogy az új szakasz a korábbi uniformizáltsággal szemben a sokszínűségnek kedvez. Ezt a regionális fejlesztésnek tükröznie kell. Az adekvát, a területi és egyéb sajátosságokhoz alkalmazkodó, azokra támaszkodó regionális fejlesztés azonban csak az eddigieknél kiterjedtebb regionális feltáró-kutató munkára épülhet.

IV. A földrajztudomány szerepe és lehetőségei az új szakaszban

Tudományágunk eddig is részt vett a regionális fejlesztés, a terület- és településfejlesztési politika egyes részterületeinek kimunkálásában. Úgy is, hogy álláspontja szerepet játszott egyes koncepciók megalkotásában, de úgy is, hogy bírált bizonyos kialakult gyakorlatot vagy elfogadott elképzelést. Ez a részvétel esetenként közvetlen, máskor áttételes módon, valamely multidiszciplináris testület állásfoglalásának befolyásolásán keresztül érvényesült. Egészében véve úgy értékelhető, hogy inkább az utólagos kritika, mint az időben történő részvétel jellemezte az elmúlt időszakot.

Most, hogy helyezökkenni látszik a világ, és a mindenható központi irányítás és tervezés helyett a helyi és kistérségi szint erősödik meg, növekszik a helyi sajátosságok és erőforrások feltárása iránti igény. Ezt az igényt a helyi kezdeményezés révén fejlesztési politikát alkotó helyi társadalom (és megfelelő szervei) fogalmazzák meg és kielégítésében szerepe lehet a geográfiának is.

Egyébként is növekszik a térbeliség jelentősége. Kistérségi, regionális tervek szünetnek, egyes speciális helyzetű (határmenti, halmozottan hátrányos helyzetű, depressziós, agglomerációs, tanyás, aprófalvas stb.) térségek elhatárolása és fejlesztési lehetőségeinek vizsgálata és összegzése válik szükségessé. Ez is nehezen képzelhető el a geográfia közreműködése nélkül.

A kormánynak új regionális (terület- és településfejlesztési) politikát kell körvonalaznia. Ebben ugyan tükröződnie kell mindazon változásoknak, melyek a decentralizálás irányába lezajlottak, de annak az eltökéltségnek is, hogy a reálfolyamatok tudományos elemzése révén feltárt összefüggésekre alapozva a kormány a stratégiai jelentőségű folyamatokat kézben kívánja tartani. E munkában is vesznek részt geográfusok.

A helyzet tovább bonyolódhat pluralista viszonyok között, ahol a különböző pártoknak "illik" saját terület- és településfejlesztési politikát megfogalmazni és meghír-

detni. Ennek hazánkban (akár a legutóbbi koalíciós időkből is) hagyományai vannak. Tovább játszva a lehetőségekkel: egyáltalán nem kizárt egy területi alapon szerveződött párt vagy pártjellegű csoportosulás, mozgalom (pl. "Alföld-párt"), mely a régió alapvető érdekeit felvállalva szükségképpen rendelkezne országos és regionális terület- és településfejlesztési politikával. Ennek megalapozása ugyancsak elképzelhetetlen geográfus-közreműködés nélkül.

Hasonló a helyzet a természeti erőforrások feltárása és számbavétele terén, csak itt elsősorban a természeti földrajz képviselői kaphatnak feladatot. Az egészséges környezet iránti igény, a környezetgazdálkodás egészének és különböző részterületeinek egyre fontosabbá válása ugyancsak állandó és érdemi közreműködést igényel a geográfusok részéről.

Amellett, hogy a földrajztudomány mint diszciplína közvetlenül részt vesz bizonyos problémák megoldásában, kivételesen nagy az interdiszciplináris szerepe is. Joggal prognosztizálható, hogy a regionális kutatásokban, a szociológia, a politológia, a közgazdaságtudomány és egyéb diszciplínák társaságában, azokkal együtt, egy feladat komplex szemléletű megoldására koncentrálna a geográfia súlya növekedhet.

Az új szakasz új feladatokat, egyben új lehetőségeket jelent a földrajztudomány számára a felsőfokú képzésben is. Felül kell vizsgálni azt a gyakorlatot, hogy az ország egyetemén — legalábbis papíron — azonos tartalmú képzés folyik. Az új helyzet nemcsak lehetőségessé, hanem szükségessé is teszi, hogy az igényeknek és a személyi feltételeknek megfelelően tartalmilag, szemléletben és a képzés irányában egyaránt eltérő iskolák alakuljanak ki, lehetővé váljék a társadalomföldrajzi főprofilú geográfus-képzés.

A felsoroltak alapján nyilvánvaló, hogy a hazai geográfia számára kedvezőek azok a társadalmi-gazdasági változások, melyek a reformok révén, a regionális fejlesztés problémakörét is áthatva hazánkban kibontakoznak. Úgy gondolom, hogy a szakma reprezentánsainak (félretéve sok apró sérelmet, óvatoskodó megfontolást, presztizs-okot, az együttműködés ellen ható görcsöt) meg kellene ragadniuk a lehetőséget.

V. Összegezés gyanánt

Úgy vélem, hogy a leírtak nem igényelnek külön megfogalmazott, klasszikus értelemben vett összegeztést. Egy olyan konklúzió azonban, ami az eddigiekből biztos következik és rögzítése, kimondása éppen a földrajztanárok legnagyobb hazai összefogételén indokolt, ide kívánczok. Ez pedig az, hogy az új szakaszban, melyben az értelmiség súlya általában, a tanárság szerepe, elismertsége (végre!) különösen növekszik, a földrajztudomány számára sok kedvező lehetőséget tartogató szakaszban tanáraink a modern szemlélet nyújtásában, a lokálpatriotizmus élesztésében nagyon sokat tudnak segíteni. Ez új helyzetben talán abban is bízhatunk, hogy a tanárság a kutatómunkába is bekapcsolódhat, megszűnnek az ezt gátló egzisztenciális és egyéb akadályok, hasznosulhat társadalmilag is az általuk felhalmozott tudásanyag, hely- és helyzetismerete — ismét lesznek (nagy számban lesznek!) tudós tanáraink.

- BARTKE I.** (szerk.) 1985: A területfejlesztési politika Magyarországon. — Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BECSEI J.** 1973: Az alföldi mezővárosok szerkezetének átalakulása. — Földrajzi Közlemények, *XXI.* 37—67.
- BECSEI J.** 1983: A társadalmi osztályok és rétegek térbeli elhelyezkedése az Alföldön. — Alföldi Tanulmányok, *VII.* Békéscsaba, 103—134.
- BELUSZKY P.** 1980: A közigazgatási területi beosztás földrajzi-tér szerkezeti alapjai (Gazdasági körzetek — vonzaskörzetek — közigazgatás). — Államigazgatási Szervezési Intézet kiadványa.
- BELUSZKY P.** 1981: Néhány gondolat az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció felülvizsgálatakor. — Állam és Igazgatás, *XXXI.* 2. 110—122.
- BEREND T. I.** — **RÁNKI GY.** (szerk.) 1979: Gazdasági elmaradottság, kiutak és kudarcok a XIX. századi Európában. Az európai periféria az ipari forradalom korában. — Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- DEN HOLLANDER, A.N.J.** 1980: Az Alföld települései és lakói. — Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- DÖVÉNYI Z.** 1984: Die Probleme der Kleinstädte der Grossen Ungarischen Tiefebene. — Greiswalder Geographische Arbeiten. 3. Greifswald, 135—143.
- ENYEDI GY.** 1970: Az Alföld gazdasági földrajzi problémái. — Földrajzi Közlemények, *XVIII.* 177—196.
- ENYEDI GY.** 1984: Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása. — Budapest.
- HAJDÚ Z.** 1982: Az Alföld közigazgatási területszervezésének problémái a két világháború közötti magyar földtudományban. — Alföldi Tanulmányok, *VI.* Békéscsaba, 195—212.
- KIRÁLY L.** 1984: Fordulópont a tanyák fejlődésében. — Alföldi Tanulmányok, *VIII.* Békéscsaba, 187—200.
- KRAJKÓ GY.** 1977: A gazdasági körzetek taxonómiai szerkezete az Alföldön. — Alföldi Tanulmányok, *I.* Békéscsaba, 80-95.
- KŐSZEGFALVY GY.** 1980: A magyarországi településrendszer strukturális átalakulásának sajátosságai. — Településtudományi Közlemények 29. 5—15.
- KŐSZEGFALVY GY.** 1985: Az Alföld fejlődése és az infrastruktúra kölcsönhatása. — Alföldi Tanulmányok, *IX.* Békéscsaba, 103—122.
- LACKÓ L.** 1981: Gondolatok a településhálózat fejlesztéséről. — Területi Statisztika, *XXXI.* 2. 121—130.
- MÉSZÁROS R.** 1982: A falusi átalakulás alapvető térfolyamatai a Dél-Alföldön. — Akadémiai Kiadó, Budapest, 141.
- MÉSZÁROS R.** 1982: Néhány gondolat a dél-alföldi óriásfalvak kapcsán a kisvárosokról. — Békési Élet, *XVII.* 3. 187—193.
- PAPP A.** 1984: Az Alföld vonzasközpontjai és vonzaskörzetei a XX. században. — In: Az Alföld gazdaság-földrajzi kutatásának eredményei és további feladatai. *I.* (Szerk.: GURZÓ I.) Békéscsaba, 147-169.
- SÜLI-ZAKAR I.** 1984: A bodrogközi falvak népességmegtartó képességéről. — Alföldi Tanulmányok, *VIII.* Békéscsaba, 165—186.
- SZOBOSZLAI GY.**—**WIENER GY.** 1980: Településfejlesztés, települési városfunkció és közigazgatás. — Az Államigazgatási Szervezési Intézet kiadványa. Budapest.
- TÓTH J.** 1975: Az alföldi városok szerepéről, népességföldrajzi megközelítésben. — Városépítés, 5. 18—19.
- TÓTH J.** 1977: Az urbanizáció népességföldrajzi vonatkozásai a Dél-Alföldön. A centrumok szerepe a népesség foglalkozási átrétegződésében és területi koncentrációjában. — Földrajzi Tanulmányok *14.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TÓTH J.** 1977: Gondolatok a közép-békési centrumok koordinált fejlesztésének szükségességéről és lehetőségeiről. — Békési Élet, *XII.* 3. 339-347.
- TÓTH J.** 1978: Az alföldi városfejlődés elmúlt évszázada és az országos településhálózat-fejlesztési koncepció. — Alföldi Tanulmányok, *II.* Békéscsaba, 125—150.
- TÓTH J.** 1980: A területfejlesztés eredményei és feladatai az Alföldön. — Alföldi Tanulmányok, *IV.* Békéscsaba, 147—161.
- TÓTH J.** 1981: A városhálózat funkcionális, strukturális és területi sajátosságai az Alföldön. — Alföldi Tanulmányok, *V.* Békéscsaba, 105—112.
- TÓTH J.** 1981: A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. — Földrajzi Értesítő, *XXX.* 2—3. 267—291.
- TÓTH J.** 1982: Az Alföld II. világháború utáni népesedésének néhány sajátossága. — Alföldi Tanulmányok, *VI.* Békéscsaba, 153—174.
- TÓTH J.** 1982: A magyar gazdaság térszerkezeti egységeiről. — Területi Kutatások, 5. 42—51.
- TÓTH J.** 1983: Településfejlesztési stratégiánk változása és az Alföld. — Alföldi Tanulmányok, *VII.* Békéscsaba, 135—165.

- TÓTH J.* 1984: A településnagyság és a népesedés közötti kapcsolat az Alföldön (1949–1980). — *Alföldi Tanulmányok, VIII.* Békéscsaba, 121–141.
- TÓTH J.—CSATÁRI B.* 1983: Az Alföld határmenti területeinek vizsgálata. — *Területi Kutatások*, 1983. 6. 78–92.
- TÓTH J.* 1985: Az urbanizációs folyama: néhány elméleti kérdése — különös tekintettel az Alföldre. — *Alföldi Tanulmányok, IX.* Békéscsaba, 123–138.
- WAGNER M.* 1979: Az Alföld állami területi beosztása, fejlődésének főbb vonásai; az integrációs tendenciák. — *Alföldi Tanulmányok, III.* Békéscsaba, 215–236.
- ZALA GY.* 1981: Településhálózat-fejlesztésünk főbb eredményei és problémái. — *Területi Statisztika, XXXI.* 3. 225–238.
- ZOLTÁN Z.* 1980: Az alföldi mezőváros-probléma — strukturális és rendszerszemléletű megközelítésben. — *Alföldi Tanulmányok, IV.* Békéscsaba, 123–145.

REFORM, REGIONAL DEVELOPMENT AND GEOGRAPHY

J.TÓTH

Summary

The author gives an analysis of the relation system of the three notions mentioned in the title. He is trying to define all the criterions, on the basis of which, in the new period of our socio-economic development, from the point of view of the possibility of regional and settlement development, a new situation has arisen. This makes possible a more effective regional development even if otherwise the economic state of the country is characterized by signs of crisis. The author considers the transformation of the institution system of regional and settlement development to be of essential importance.

The study, looking over the role of geography in the practice of regional development till now, considers it many-sided and significant. Considering the features of the new period, possible to size up already, he arrives at the conclusion that the contribution could be considerably bigger and more effective. As a condition of this, he points out the renewal of the aspect of geography and — among others — the involving of the teachers in the research work who have great local and professional knowledge which was not used till now.

ÚJ HELYZETBEN A TELEPÜLÉSFÖLDRAJZ

BECSEI JÓZSEF

A megváltozott ideológiai, társadalmi-gazdasági környezetben, a gyakorlat és a tudomány kapcsolatában keletkezett új helyzet következtében, valamint a települések helyének és szerepének ártértékelése miatt — úgy gondolom — meg kell vizsgálnunk és újra kell értékelnünk a településföldrajz funkcióit, feladatait és tudományon belüli helyét és helyzetét. Ezt indokolja az is, hogy e problémakörrel csaknem három évtizeddel ezelőtt foglalkozott behatóan az a tudományos kollektíva, amelyik valamilyen módon "érdekel" volt a településföldrajzban. Azóta az e tárgykörben született kutatási eredmények, publikációk száma tetemes mennyiségűre szaporodott, amelyek inspirálhatnak arra is, hogy a településföldrajz néhány elvi kérdését újból végiggondoljuk, s a valóságnak jobban megfelelő következtetéseket vonjunk le.

A végső kérdést úgy kell megfogalmaznunk, hogy ma hol van a helye a településföldrajznak a tudományok rendszerén belül? Vajon tartható-e az a korábbi álláspont, hogy a településföldrajz része a gazdasági földrajznak, s így magán kell, hogy hordozza e helye valamennyi következményét?

Vagy felvethető-e ma az a kérdés, hogy a településföldrajz a földrajztudományon belül önálló "státusszal" rendelkezik? A kérdés felvetése természetesen egyszerűbbnek tűnik, mint annak megválaszolása, de ha a kérdést sem tesszük fel, akkor a válaszdás is elmarad.

I.

A probléma megközelítésére és a következtetések levonására néhány olyan kérdés előzetes felvetésére van szükség, ami közelebb vihet bennünket a válaszdáshoz. Ezek között vannak gazdasági, mechanizmusbeli, irányítási—igazgatási, ideológiai és természetesen szűkebben értelmezett szakmai kérdések is. Ezek közül a következőkben inkább az esetlegesség, mint a teljeskörűsége és a szigorú logikai rendre való törekvés alapján emelek ki néhányat.

Számomra az első kérdés a településföldrajz tudományon belüli helye. Az az 1960-ban megrendezett konferencia (*Abella M.*), amely a településföldrajz helyzetével és feladataival foglalkozott hosszú időre, egészen napjainkig, elvileg, s az akkori ideológiai alapvetés szerint elméletileg meghatározta a településföldrajz tudományrendszerbeli helyét, funkcióit. E meghatározott funkciókat a kutatási gyakorlat már régen túlhaladta; nem volt hajlandó alkalmazkodni az elméleti korlátokhoz, bár a szakmai kritika olykor-olykor megpróbálta visszaszorítani a kijelölt gátak közé.

A fent említett konferencia a településföldrajz helyét a gazdasági földrajzon belül jelölte ki, amelynek elméleti alapvetése abból a megfontolásból eredeztethető, hogy a "lét határozza meg a tudatot", amelynek egyenes következtése volt az, hogy minden cél egy kérdésnek volt (lett) alávetve — ez pedig a gazdaság volt. Sőt, ez sem általában,

hanem ágazatokra tagoltan jelent meg, s ebben a látásmódban a "legfőbb érték az ember" nem jelenhetett meg, s így a települések mindenekelőtt gazdasági tevékenységként fogalmazódtak meg, amely alapján vagy következtében a települések földrajza nem lehetett más, mint a gazdaság földrajza, vagyis a településföldrajz csak a gazdasági földrajzon belül, annak részeként került elismerésre.

Mindez azt is jelentette, hogy a településföldrajz vizsgálati körébe a funkciók vizsgálata kerülhetett be, amelyek közül — a fentiekből következően — a gazdasági funkciók mindenhatósága került előtérbe. Ezen az alapon különböztettünk meg településeket, soroltuk be őket ipari, még iparibb, stb. kategóriákba. A probléma természetesen nem ott van, hogy ezen az alapon is vizsgáltuk a településeket, hanem abban, hogy túlhangsúlyoztuk a települések ezen jellemzőit, miközben más jellemvonásokat teljesen kivetettünk a vizsgálati körből, mintha azok nem is lennének településalkotó tényezők, és ezért másokat bár vizsgáltunk, de nem jelentőségüknek megfelelően, amint erre még a későbbiekben rá kell mutatnunk.

Igy mindez leszűkített értelmezése volt a települések földrajzának, nem az objektív valóságból indult el, hanem egy "mindenható" gazdaságból, amely nemcsak kiinduló, hanem végpont is volt, hiszen minden település az szerint ítéltetett meg, hogy ott milyen gazdasági tevékenység folyik, sőt ezek között is minőségi megkülönböztetések szabtak éles határt; így igen fontos, fontos és kevésbé fontos ágazatok deklarálódtak. E megkülönböztetés részben éppen aktuális gazdaságpolitikai vagy ideológiai alapokból táplálkozott, hiszen a szocialista iparosítás egyik oldalon gazdaságfejlesztési koncepció, de hozzákapcsolódóan a munkásosztály létszámának növelését szolgáló, s így gazdaságpolitikai, ideológiai és hatalmi kérdés is volt. Világos: minden település a legfontosabb ágazat meghonosítását — akármi áron is — igyekezett elérni, hiszen a településfejlesztési koncepciók is ezt sugallták, gyakran pusztán ideológiai okokból. Így, ezen az alapon lehetett több kommunális, infrastrukturális fejlesztéshez jutni. Így egyes gazdasági funkciók, s velük együtt azok a települések, ahol belőlük "több" volt felértékelődtek, mások pedig elhanyagolódtak. Mindennek az egyik következménye az lett, hogy egy területi elosztásában túliparosodott, minőségében pedig fejletlen ipari országgá váltunk.

A másik következmény az lett, hogy végső soron a települések hierarchiájában az eddigiektől különböző, mondhatni természetellenes differenciáló tényező teremtett alá-fölé rendeltségi viszonyt. Vagyis a települések valóságos és valódi funkciói közé olyanok is beékelődtek, amelyek ideológiai eredete a fentiek után aligha kétséges. Mindez megbontotta településhálózat normális rendjének már kialakult szisztémáját, s gátolta annak a normális irányba való továbbfejlődését, vagy akár továbbfejlesztését. Ennek egyik leglátványosabb jele lett a kimondottan nem, de valóságosan mégis politikailag elítélt, vagy finomabban fogalmazva leértékelt agrártelepülések bomlása, a népesség innen való eláramlása, falvak, vagy falurészek és a tanyák pusztulása. De nemcsak az egyes települések vonatkozásában vált ez elszomorító valósággá, hanem kisebb és nagyobb régiók viszonylatában is.

Mindezt a folyamatot, mint tényt a településföldrajz településhálózati kutatásai regisztrálták, de nem az "elnyomottak" oldalán állva, hanem az iparosítás, s az ezt kon-

centrálisan megvalósítani tudó városok oldalán, másrészt olyan ideológiai korlátok közé bezártan, hogy ha valaki ezt mégis megkockáztatta megfogalmazni, akkor az jobbik esetben is az ellenzék táborába került át. Felbomlott a településhálózati egyensúly, amelyet az elpusztult tanyák, a vergődő kistelepülések, az elmaradott térségek, a kommunális ellátási nehézségekkel küzdő nagyra nőtt városok, a túlnépesedett főváros és fővárosi agglomeráció képében szemlélhetünk ma.

Érdeemes felvetni azt a kérdést is, hogy az érdekestruktúrák hierarchiájából a túlhangsúlyozott osztályos érdekek elve mennyire befolyásolta a gazdaság-, terület- és településfejlesztést és irányítást. Ilyen szemlélettel az a túlzó álláspont született, hogy mindenek felett álló az osztályos érdekek, amelyben a kollektívák (ebben az esetben az egyes települések) és egyének érdekei csak mint ennek alárendelt érdekek működhetnek; egy célt szolgálhatnak, ez pedig az osztályos érdekek. Az ilyen struktúrában működő társadalmi rendszer — következésképpen — nem tud figyelembevenni részérdekeket, s így azt nem elemzi és értelmezi a maga jelentőségének megfelelően. Az érdekek mindenképpen, mint a gazdaság által meghatározott, determinált kategória fogalmazódott meg, amely így mint osztályos gazdasági érdekek értelmezhető, amelynek alárendelten volt elképzelhető a területi, tehát a településekkel kapcsolatos gazdálkodás is. Mindebből az következett, hogy az egyes települések olyan gazdasági közösségek, amelyek legfőbb (talán kizárólagos) feladata az osztályos gazdasági érdekekbe való betagozódás. Ebben a helyzetben a települések, mint az osztályos munka területre szétosztott, de jelentőségében rangsorolt, mennyiségi jelennek meg, amely — már mint a település — mindenképpen a gazdasági kooperációt volt hivatott megvalósítani, de a specializáció, "mint egyéni érdekek" nem artikulálódhatott.

Mindehhez még hozzá kell tennünk azt is, hogy a központi látásmód csak egy szempontot tudott vezérlő elvként elfogadni, ez pedig a gazdasági aspektus, amely mindenképpen mennyiségi orientált volt. Ez kizárt minden más viszonyt, vagy viszonyrendszert. Így az, egészben sem, de a részekben sem látszott egy létező, horizontális és vertikálisan tagolt és funkcionáló társadalmat, hanem csak a termelésnek alárendelt, s azt szolgálni tudó vagy nem tudó munkaerőt. Nem tudta figyelembe venni azt a természeti környezetet, amelyben a település működött, mert az ideológiai megítélés alábecsülte annak jelentőségét úgy is, mint amiből táplálkozik a termelés, úgy is, mint amely között az ember él és úgy is, mint amelyre az ember visszahat, amit az ember átalakít pozitívan, vagy károsan. Ez a szemlélet nem látta a teljes embert, annak sok irányú (kulturális, közösségi, infrastrukturális, stb.) igényét, s így a településföldrajz vizsgálati tárgyában, valamint a településpolitikában nem is juthatott az érvényre, sőt nem is településpolitikában, hanem "csak" településhálózatban gondolkodott.

Természetesen a településhálózat vizsgálata éppen olyan fontos területe a településföldrajzi vizsgálatoknak mint több másé, de a gazdasági szemlélet kizárólagossága a terület vizsgálati tartalmát is leszűkítette. Továbbá a funkcionális szemléletben nem kaphatott helyet a településállomány egyes elemeinek vizsgálata csak a már fent említett "munkaerő lerakatként". A korábbi társadalomszervezési modellben a felülről megfogalmazott gazdasági célok alapján kiosztásra kerültek a települések feladatai

azok megvalósítása érdekében. Amikor mégis elemeztük az egyes településeket, akkor azt vettük számításba, hogy ezekhez milyen települési adottságok állnak rendelkezésünkre, mit kell tenni, hogy ott a "levezenyelt" feladatok minél maradéktalanabban megvalósulhassanak. A tapasztalat azt mutatta, hogy a települések ezeket igen sokszor nem vették tudomásul, s mivel egyszerre érvényesült egy spontán egyéni és csoportérdek, valamint egy felülről "leosztott" funkció, amelyek egymás hatásfokát rontották, s így a települések társadalmának kitörése a nem várt irányba történt.

A központosított irányítási mechanizmus csak a fentről lefelé való látásmódot fogadhatta el, ezen az objektívon keresztül az egyes, az egészet alkotó részek túl távolinak látszottak, olyannyira, hogy gyakorlatilag el is tűntek. Amennyiben mégis megjelent valami, az a város volt, sőt azok közül is mindenekelőtt a nagyvárosok. Ez a szemlélet nemcsak a településföldrajz szemléletét, hanem az egész magyar településfejlesztési stratégiát és gyakorlatot is meghatározta. Pedig a mai korban a társadalmi munkamegosztás nemcsak a termelés ágazati specializációját eredményezi, hanem a területek és települések specializációját is a társadalmi termelésben, de minden specializáció egyben szélesíti az egymásra utaltságot is, vagyis széleskörű kooperációra kényszerít. Így szükséges, hogy e kooperációs elemeket minél alaposabban ismerjük az eredményesebb együttműködés érdekében.

II.

A gyakorlati, településpolitikai és településfejlesztési igényekből kiindulva úgy kell megítélnünk, hogy a településföldrajz vizsgálati körébe olyan új elemeket is be kell vonnunk, amelyek ezideig a fent felsorolt okok következtében is kimaradtak, illetve amelyeket, mint antimarxista tételeket ezideig kizártak annak tematikájából. E feladat megoldására lehetőséget kínál az, hogy ideológiai "megbélyegzés" nélkül kell a valóságos tényeket feltárni, ha azok olyanok, hogy a településföldrajztól várható el vizsgálatuk. Az ideológiai gátaktól való szabadulás azzal a véleménnyel kecsegtethet, hogy lebontja az eddigi tematikai és tudományon belüli helyet megkötő merevségeket, megszabadulhat a településföldrajz a gazdasági földrajz általi determináltságtól, s olyan a valósághoz adekvát tematikát és módszereket találhat, amelyekre ezideig nem volt módja.

Anélkül, hogy itt felsorakoztatnám mind azokat a településföldrajzi kutatási eredményeket, amelyek az elmúlt időszakban megszülettek, teljes biztonsággal kijelenthetjük, hogy azok már ezideig is túllépték azokat a határokat, amelyeket az elmélet ezideig kijelölt a számukra. Ezt a mindennapos tényt tehát el kellene ismernünk, s ezekből le kellene vonnunk azokat az elméleti következtetéseket, amelyek a földrajztudomány belső tagolódását valóságghűbben regisztrálnánk, s amelyek ezen tudományág elméleti alapköveit is gyarapítanák. Néhány kérdésben viszont érdemes lenne visszatérni azokhoz az elméleti alapokhoz, amelyeket az 1960-as vitában egyesek, mint tanácsot megfogalmaztak, de amelyektől a kutatási gyakorlat a későbbiekben el-

tért, így pl. a természeti földrajzi környezettel való foglalkozás, vagy a történelmiség problémájához.

Szükségesnek látszik az is, hogy levonjuk a településföldrajz számára azokat a konzekvenciákat, amelyek a sztálini társadalomépítkezés lebontásából, s egy alulról építkező társadalom megvalósításából adódnak. Ebben a szisztémában a látómező középontjába az egyes települések kerülnek, amelyek mint önkormányzatok jelennek meg a maguk társadalmával, gazdaságával, az ezt szolgáló, a funkcionálást biztosító technikai berendezésével egy adott természeti földrajzi környezetben. A társadalmi munkamegosztás mai szintjén természetesen az egyes települések nem önmagukban, elszigetelten léteznek, hanem egymással sokféle módon kooperálva, egymáshoz kapcsolódóan, vagyis településhálózattá szerveződve, amelyben a munkamegosztásból adódóan a történelem során kialakult, a különböző természeti, gazdasági, társadalmi, igazgatási, stb. tényezők által meghatározottan más és más helyet foglalnak el ebben a hierarchiában. Ezen hierarchia minden tagja, mint hálózatot alkotó tényező egyenrangú, közöttük különbséget az ellátott funkciók tesznek, de az egyes tagok nélkül nem létezik az egész, vagyis a magasabb funkciók léte feltételezi másutt a hiányukat. Ezt a rendszert nem a felülről vezénylés jellemzi, hanem az alulról építkező egyenrangú szerveződés. Ez a szemlélet látja az egyest, az egyéni és közösségi érdekeket, ez a szemlélet számol az egyes településsel, mint komplex jelenséggel. Abból következőleg, a településföldrajz nem mint az egyes gazdasági ágak térbeli megjelenéseire közeledik, hanem belülről, a települést alkotó tényezők térbeli megjelenési formáit és összefüggéseit kell, hogy vizsgálja.

A település nem viszony a termeléshez, vagy a természeti környezethez, hanem több más tényezővel együtt az maga a település. A település egy olyan absztrahált fogalom, oly nyilvánvaló tény, hogy szinte gondolkodás nélkül elmegyünk mellette. E fogalom olyan elvonatkoztatás, amely egy szóban foglalja össze azt, hogy az ember megtelepül. Vagyis mindenekelőtt magában foglalja a biológiailag létező embert, aki tehát létezik mégpedig kisebb-nagyobb számban; él, mégpedig nem általában, hanem konkrétan valahol, valamilyen természetadta környezetben, térben behatárolhatóan. Marx szavaival élve: "Minden emberi történelem első előfeltétele természetesen az, hogy élő emberi egyének léteznek... Ezeknek az egyéneknek első történelmi tette, amely által különböznek az állatoktól nem az, hogy gondolkoznak, hanem hogy létfenntartási eszközeiket termelni kezdik."

A másik kézenfekvő tény tehát az, hogy az ember termel mégpedig nem általában, hanem konkrétan. Konkrétan úgy is, hogy meghatározott eszközöket vesz igénybe ahhoz, hogy anyagokból a maga számára használati tárgyakat állít elő, de konkrétan úgy is, hogy helyhez kötötten, valamilyen településben, tehát térben behatároltan. Miután a termelési eszközöknek térbeli kiterjedésük van, ezért azok a településből teret, helyet foglalnak el, vagyis nemcsak mint tevékenység alkotja a települést, hanem az adott település terének egy részét is kitölti, vagyis a településnek, mint területi képződménynek is alkotó eleme. E térben behatárolható termelés a modern társadalmakban ezer szállal kötődik más településekhez, vagyis összekapcsolódik velük, hálózattá épült ki. A településföldrajz feladata nemcsak az utóbbi vizsgálata, hanem a

termelés településen belüli megoszlásának és kölcsönhatásainak az elemzése is.

A település által elhatárolható emberek pusztán létezésükön túl egymással kapcsolatban állnak, társadalmat alkotnak. Így a település a társadalom egy területileg behatárolható egysége is. Ezt a társadalmat mennyiségi és minőségi mutatóik, valamint kölcsönös kapcsolataik jellemzik. E mennyiségek a maguk különböző minőségeivel jellemeztetn színtén a települést alkotják, s azon belül területileg különböző helyeken helyezkednek el. (Pl. az agrárfoglalkozásúak a városok peremterületein élnek, s itt az iskolai végzettségük alacsonyabb, mint a központi helyeken élő értelmiségiek körében.) Ezen társadalom az emberközpontú megítélés alapján a település legfontosabb alkotó eleme, s egyben minőségi jellemzője is, éppen ezért a településföldrajz vizsgálati körébe tartozónak kell tekintenünk. Az eddigi szemlélet és vizsgálat a népességet csak mint a termelés részét, mint munkaerőt mennyiségi aspektusból szemlélte. Ma már, ha csupán munkaerőként tekintünk is rá, annak minőségi jellemzőit (iskolai végzettség, egészségi állapot, stb.) is figyelembe kell vennünk. Ez a társadalom azonban strukturált, e tagozódást és annak térbeli, településen belüli elhelyezkedését is elemeznünk szükséges, hiszen más és más igényei vannak a különböző társadalmi csoportoknak az iskolával, általában a kultúrával, a munkahellyel, a közlekedéssel, a telekkel, stb. szemben. A településpolitikában és a településfejlesztésben ezekre figyelemmel kell lenni, ezért azok minél pontosabb ismerete szükséges.

A település nemcsak társadalom, termelés vagy emberek halmaza, hanem olyan háromdimenziós térbeli képződmény, amely e vonatkozásban a legszembetűnőbb. Ebben vonalasan, horizontálisan és vertikálisan is megjelenő képződmények találhatóak, amelyek a település minden oldalú életének az "edényrendszerét" és technikai feltételeit biztosítják. Olyan feltételrendszere ez a települések funkcionálásának, amelyek kiépülése szorosan kapcsolódik a természeti adottságokhoz, amelyek csak hosszabb történelmi időszak és az általuk ellátott funkciók figyelembevételével értelmezhetők. Azonban olyan alkotói a településnek, amelyek nélkül nincs település, s amelyek kitöltik a település terét, s az általuk ellátott funkciók, a természeti adottságok, valamint a történelmi tényezők által meghatározottan oszlanak el a településen belül. Ez a település külső arca, morfológiája, s így ennek a vizsgálata is a településföldrajz feladata.

Az 1960-as vita azon kérdés körül folyt, hogy mennyiben szükséges a településföldrajznak a funkcionális és mennyiben a morfológiai kérdésekkel foglalkoznia. Az 1960-as állásfoglalások lényegében elvetették a településmorfológiai vizsgálatok szükségességét, kizárták azt a településföldrajz tárgyköréből, hangsúlyozván, hogy a településföldrajz "fő feladata nem a települések morfológiai sajátosságainak a kutatása, hanem.... a települések életjelenségeinek a vizsgálata." Vagy még részletesebb kifejtésben: "... a települést mint a földrajzi munkamegosztás alapegységét kell nézni, amely része a gazdasági földrajznak, és eleve meghatározza azt is, hogy melyek a településföldrajz központi feladatai." Mégpedig: "... vizsgálni a települések kapcsolatait a termeléssel, a földrajzi környezettel, és a legfőbb termelőerőnek, a népességnek a település gazdasági életében betöltött szerepét." Míg Mendöl Tibor e tárgyban a következőkben foglalt állást: "Ha a településföldrajz fő vizsgálati köre, vagy legalábbis egyik

vizsgálati köre a funkciókra és a települések életének velük közvetlenül kapcsolatos jelenségeire terjed ki, akkor a településmorfológiát tekinthetjük a másik vizsgálati körnek.”

III.

Az elmondottak alapján úgy ítéltethető meg, hogy a településföldrajz tematikája az eddigiekhez viszonyítottan több ponton bővítendő. Ezek összegzését az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1./ *A települést alkotó társadalom, amely* térbeli kiterjedésben létezik, a létezéséhez és működéséhez igénybe veszi azokat az eszközöket és lehetőségeket, amelyek rendelkezésre állnak, újabbak létrehozását kényszeríti ki, amelyek szintén térben helyezkednek el. A társadalom sokirányúan tagolt, az egyes csoportok sokszínű kapcsolatban állnak egymással, s a tevékenységek összegzése hozza létre a település működő társadalmát.

2./ *A települést alkotó morfológiai elemek és együttesek* összessége adja a települések külső képét, amelyek vizsgálata nélkül nem juthatunk reális ítélethez az egyes településekről. Ezek azok a kérdések, amelyek a településpolitikában egyre inkább a viták középpontjába kerülnek, amelyek minden településtervezés és fejlesztés vizuális megjelenései, ezért a legnagyobb nyilvánosságot élveznek. A településföldrajz feladata, hogy a maga eszközeivel, tudományos eredményeivel segítse a tervezési és fejlesztési munkát. A kutatás ezen a ponton komoly szolgálatokat tehet a gyakorlat számára.

3./ *A helyi, vagy településen belüli társadalom* bár fizikailag térben behatárolható, de nem önmagában létezik, hanem a többi településsel, s így nagyobb területtel, országrésszel szorosan összekapcsolódva, együttműködve, vagy éppen elkülönülve. Így a településföldrajznak feladata az is, hogy *a társadalom* különböző mennyiségi és minőségi jellemzőinek *területi eloszlásait és kapcsolatait* is elemezze.

A tematika bővítésén túl szükségesnek látszik az is, hogy más szemlélettel közeljen vizsgálati tárgyaihoz.

1./ *A településhálózat* egészében valamennyi alkotó részre megfelelő figyelmet szükséges szentelni, mégpedig úgy, hogy az egyes településeket, mint komplex jelenséget értelmezze, s azok településen belüli térbeli megjelenéseit és összefüggéseit szükséges elemezni.

Az előbbiekből szorosan következőleg a települések nem csak a földrajzi munkamegosztás alapegységei, hanem annál bonyolultabb, több rétegű szerves egység, vagyis nemcsak gazdasági jelenség, hanem társadalmi és technikai — morfológiai egység is, amely változó természeti—társadalmi—gazdasági—történelmi körülmények között alakult ki. Állandó mozgásban, változásban lévő dinamikus képződmény. Így egyrészt nemcsak a települések funkcióinak, mindenekelőtt gazdasági funkcióinak a vizsgálata kell, hogy a feladat legyen, hiszen ez a szemlélet leszűkítetten értelmezi a települést és a településföldrajz tárgyát, feladatait is.

2./ *Az alulról építkező, öntevékeny és kezdeményező, vállalkozó társadalom és gazdaság* első szerves egysége a település, amely ebben az értelemben nem a központi

irányítás által meghatározott és beszabályozott területileg behatárolható egység, hanem olyan önkormányzat, amely más önkormányzatokkal együttműködve saját specifikus életét éli, amelyben az általános folyamatok sajátos jellemvonásokkal jelennek meg, vagy maguk is egyedi folyamatokat indítanak el, kezdeményeznek és valósítanak meg. Ebben a szemléletben az egyes települések jelentősége felértékelődik, s így mint sajátos arculattal rendelkező "szuverén", de mint település teljes egységet alkotó egység jelenik meg. Vagyis "ezer" szállal összekapcsolódik az egészet alkotó településhálózattal, de attól a sajátos megvalósulási módok és egyedi kezdeményezések alapján ugyanakkor el is különül. Innen tekintve a településhálózatra az egész és a részek is komplexebben jelennek meg, az egyoldalú leszűkítések és sematizálások jobban elkerülhetőnek látszanak. Mindez azzal a reménnyel kecsegtethet, hogy a valóságról reálisabb képet kaphatunk, s így az ítéletünk is valóságosabbá válik, amivel a településfejlesztést és településpolitikát is jobban lehet szolgálni.

3./ Általában a geográfiának, s ezen belül a településföldrajznak is az egyik legnagyobb dilemmája az volt, hogy hogyan tudja a maga kutatásait a gyakorlati igényekhez jobban igazítani, hogyan tudja a gyakorlatot szolgálni. Napjainkra úgy hisszük a településekkel kapcsolatos fejlesztési, szervezési igények két nagy területen körvonalazhatók. Az egyik a különböző, de országos szinten működő központok által kidolgozott, s az egész országot érintő településfejlesztési koncepció, amely a dolgok természetéből következőleg a fő folyamatok irányaira és azok szabályozására tesz javaslatot, s hivatott azt elfogadni vagy elfogadtatni. Így az valamennyi települést és az egész településhálózatot érinti, s befolyásolja azok fejlődési irányait.

A másik terület az amelyet az egyes településekben a településpolitika megfogalmaz. Ez az igény egyrészt több tényezőből táplálkozik, másrészt konkrétan megvalósítható feladatokra kér tanácsot, javaslatot és tudományos feldolgozásokat a tudománytól, így a településföldrajztól is. Ez az igény napjainkban erősödő tendenciát mutat, aminek az oka, hogy a települések mint önkormányzatok arra kényszerülnek, hogy maguk döntsenek településük életének megszervezéséről, a fejlesztésekről. Ezek egyre inkább a nyilvánosság ellenőrzése alatt zajlanak le, s ahhoz, hogy a rendelkezésre álló anyagi eszközöket a közösség minél eredményesebben tudja felhasználni, szükség van arra, hogy a döntések tudományosan is megalapozottak legyenek. Ehhez más tudományágak mellett a településföldrajz közreműködésére is számítanak az önkormányzatok.

A fenti igények kielégítésének vállalása esetén a településföldrajz számára olyan új feladatok kínálkoznak, amelyek a gyakorlatból táplálkoznak, tehát azt szolgálhatják, másrészt arra kényszerítik, hogy vizsgálati tematikáját és módszereit annak az igénynek megfelelően változtassa.

IV.

Végezetül, ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy hol a helye a településföldrajznak a tudományok rendszerében, akkor a sommás válaszom az lehet, hogy a földrajztudományon belül, de mint önálló területe a földrajztudománynak, amely nem része a gazdasági földrajznak. Egy ilyen irányú önállósodásra már Mendöl Tibor is utalt 1963-ban. Ennek megfogalmazására azonban elsősorban ideológiai okok miatt

nem került sor. Ma amikor a településföldrajz vizsgálati körének és szemléletének változtatási szükségességét felvetjük, akkor úgy hisszük legalább is a kérdés megvitatásának igényével ezt ismét meg kell fogalmaznunk.

A fenti véleményünket alátámasztja az, hogy ma már a településföldrajz vizsgálati körébe olyan kérdések is bele kell, hogy tartozzanak, amelyek nem jellemzhetőek és írhatók le a gazdasági földrajz szemléletével, annál bővebb feladatok állnak a településföldrajzi kutatások előtt. Az elmondottak alapján azt mondhatjuk, hogy a települések nem csak a földrajzi munkamegosztás területi egységei, hanem "csak" az is, de annál összetettebb jelenség, amelyek településföldrajzi vizsgálata szükséges, de csak gazdasági földrajzi aspektusból nem értelmezhető. Szükséges a szociológiai, építészeti, stb. aspektusú alapvetésre is figyelemmel lenni, s ezek térbeli megjelenéseit és összefüggéseit is értelmezni. Ugyanakkor a táguló vizsgálati tematikák behatárolása az alap- és segédtudományok felé szintén tudományos feladat és kihívás.

A megoldandó feladatok sorában érdemes lenne megvitatni a településföldrajz belső szerkezetének kérdéseit, a gyakorlati követelmények által támasztott igényeket és az elmélet problémáit éppen úgy, mint a továbbfejlődés és fejlesztés eshetőségeit. A dolgozatomban felvetett problémák indító okaként a gyakorlati kutatási eredményekből és a kutatás szervezeti kérdéseiből adódó pozitív és negatív tényezőkre "előlhettem meg, amelyek általánosítása arra a következtetésre juttattak, hogy az elméleti kérdések újbóli megfogalmazása és tisztázása napjaink lényeges kihívásai közé tartoznak.

IRODALOM

- ABELLA M.* 1961: Ankét a településföldrajz helyzetéről és feladatairól. — Földrajzi Értesítő, X. 1. 121—127.
- BÁLINT J.* 1978: Társadalmi rétegződés és jövedelmek. — Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- BARANYI B.* 1985: A Tiszántúl átalakuló társadalma (1945—1978). — Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BECSEI J.* 1972: Békés az átalakuló agrárváros. — Békés.
- BECSEI J.* 1976: Békéscsaba térbeli alkata. — (In: Békéscsaba, földrajza. Szerk.: TÓTH J.) Békéscsaba, 415—488.
- BECSEI J.* 1979: Gyula településrendje. — Békési Élet. 313—334.
- BECSEI J.* 1979: A társadalmi csoportok térbeli elhelyezkedése Békés megyében — Tanulmányok. MSZMP Békés megyei Oktatási Igazgatósága, Békéscsaba, 59—69.
- BECSEI J.* 1983: A társadalmi osztályok és rétegek térbeli elhelyezkedése az Alföldön. — Alföldi Tanulmányok VII. 103—135.
- BECSEI J.* 1983: Békéscsaba, Békés, Gyula és tanyavilágának településmorfológiája. — Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BELUSZKY P.* 1974: Nyíregyháza vonzáskörzete. — Földrajzi Tanulmányok 13. Budapest.
- BELUSZKY P.* 1979: Településformáló folyamatok a falusi térségekben. (In: Társadalmi struktúránk fejlődése. Szerk.: Bíró Erzsébet) III. köt. Budapest, 253—281.
- BLASKOVITS J.* 1970: A munkásosztály fogalmáról — Társadalmi Szemle, 8-9.
- BÍRÓ E.* (szerk.) 1979: Gazdaság, település, társadalomszerkezet. — (In: Társadalmi struktúránk fejlődése.) III. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet
- BIHARI M.* 1980: A társadalom érdekviszonyai és a szocialista demokrácia — Társadalmi Szemle, 2. 46—56.

- BÓHM A.** 1985: Falun élő munkások. Társadalomtudományi Közlemények 2. 200—211.
- CSIZMADIA E. — NAGY S. — ZSARNÓCZAI S.** 1966: Az egységes szocialista szövetkezeti parasztsztyál kialakulása. — Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- ENYEDI GY.** 1983: A magyar falvak helyzete és jövőfejlődése. — Társadalomtudományi Közlemények 1. 42—49.
- ERDEI F.** 1939: Magyar város. — Budapest.
- FARKAS I.** 1971: Társadalmunk rétegződése és a munkásosztály — Társadalmi Szemle 2.
- FERGE ZS.** 1969: Társadalmunk rétegződése. — Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- GYENIS J.** (szerk.) 1978: Tanulmányok a termelőszövetkezeti parasztságról. — Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- HALAY T.** (szerk.) 1973: Tanulmányok a munkásosztályról. — Budapest, MSZMP Központi Bizottságának Társadalomtudományi Intézete, Kossuth Könyvkiadó.
- HALAY T.** 1982. Bevezetés. — In: A társadalmi struktúra kutatásának alapproblémái. Társadalomszerkezet és rétegződés. Kossuth Könyvkiadó 7—15.
- P. KÁLMAN K.** (szerk.) 1979: Rétegződés, mobilitás, egyenlőtlenség. — Társadalmi struktúránk fejlődése II. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.
- KLINGER A.** 1982: Az osztály- és rétegszerkezet változásai. (Társadalom-Szerkezet és Rétegződés — Kossuth Könyvkiadó.
- KOVÁCS CS. — FRANCLIA L.** 1979: A települések társadalmi szerkezete és az anyagi életkörülmények. (In: Társadalmi struktúránk fejlődése III. kötet.) Budapest, MSZMP KB. Társadalomtudományi Intézete, 179—251.
- KOLOSÍ T.** 1981: Az értelmiségről vitatkozva — Társadalmi Szemle, 8—9. 119—128.
- LETTRICH E.** 1964: Esztergom a dorogi iparvidék városa. — Földrajzi Tanulmányok 3. Budapest.
- LETTRICH E.** 1968: Kecskemét és tanyavilága. — Földrajzi Tanulmányok 9. Budapest.
- LETTRICH E.** 1970: Tihany szociálgeográfiai képe. — (In: MÁFI: Tihany. Magyarázó a Balaton környéke 1: 10000-es építéstudományi térkép sorozatához.) Budapest. 96—102.
- LETTRICH E.** 1972: Helyzetkép a szociálgeográfia mai állásáról. — Földrajzi Értesítő XXI. 359—366.
- MARKOS GY.** 1967: Ajka, a bauxitváros. — Földrajzi Tanulmányok.
- MENDŐL T.** 1936: Alföldi városaink morfológiája. — Közlemények a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézetéből I. Debrecen.
- MENDŐL T.** 1953: A város-falu ellentét kialakulása és felszámolásának kérdései, különös tekintettel új, szocialista városaink telepítésére. — Földrajzi Közlemények. I. 3—4. 287—295.
- MENDŐL T.** 1956: A szocialista településföldrajz problémái. — Földrajzi Közlemények IV. 2. 165—183.
- MENDŐL T.** 1963: Általános településföldrajz. — Budapest.
- MENDŐL T.** 1967: Néhány szempont a hazai településhálózat vizsgálata, településeink osztályozása és elhatárolása kérdésében. — Földrajzi Értesítő XVI. 1. 107—118.
- MÓD A.-NÉ** 1979: Korunk és a munkásosztály — Társadalmi Szemle, 6.
- MILTÉNYI K.** 1981: Az értelmiség mobilitása, rétegződése és helyzete 1945 után — Társadalmi Szemle, 8-9. 129—133.
- ORBÁN S.** 1983: Átalakuló parasztság — változó parasztpolitika. — Társ. tud. Közlemények 1. 36—42.
- SIMÓ T.** 1980: A termelőszövetkezeti dolgozók társadalmi tagozódásáról — Társadalmi Szemle 8—9.
- SIMÓ T.** 1984: Állami gazdaságok és termelőszövetkezetek fizikai dolgozóinak jellemzőiről. — Társadalomtudományi Közlemények 4. 549—557.
- SIMÓ T.** 1986: A szakszövetkezetek és a települések gazdasági-társadalmi struktúrája. — Társadalomtudományi Közlemények 1. 90—101.
- SZIRMAI V.** 1985: Térbeli társadalmi problémáink és a településtervezés felelőssége. — Társadalomtudományi Közlemények 3. 438—447.
- TÓTH J.** 1988. Urbanizáció az Alföldön. — Akadémiai Kiadó. Budapest.
- VÁRNAI GY.** (szerk.) 1979: Társadalmunk szerkezetének fejlődéstendenciái. — In: Társadalmi struktúránk fejlődése I. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. Budapest.
- VÁRNAI GY.** 1985: Társadalmi rétegződés Magyarországon 1962—1981. (Adatok az egyenlőtlenségi rendszer változásairól). — Társadalomtudományi Közlemények 1. 24—236.
- WALLNER E.** 1958: Népeesség- és településföldrajzi sajátosságok a paksi járásban. — Földrajzi Értesítő VII. 4. 419—479.
- WALLNER E.** 1961: Dunaföldvár településképe. — Földrajzi Értesítő X. 1. 67—97.
- WALLNER E.** 1970: Alsóörs településföldrajzi képe. — Veszprém megyei Múzeumi Évkönyv. Veszprém. 103—147.
- WALLNER E.** 1981: A település- és városföldrajzi vizsgálat szemléletéről. — Földrajzi Értesítő 1.

SETTLEMENT GEOGRAPHY IN NEW SITUATION

J. Becsei

Summary

In this changed economic, social, ideological situation, in which we live today, scientific problems must and can be dealt with disregarding ideology and so being more in accordance with the true facts. Setting out from this and from practical demands I find, that the place of settlement geography inside of science and its research programme should be re-composed.

Settlement is such a complex phenomenon, that functions by the joint existence and mutual effect of more constructive factors. The former view didn't consider some of these factors to be worth studying or others — being earlier themes of research — were shut out from the tasks to be examined by the debate of 1960. I would like to stress two of these factors. One is the community of the settlement, that has quantitative relations appearing in space, so in my opinion it is part of the research field of settlement geography. The other is the morphology of the settlement, the research of which must be brought back to the examination tasks of settlement geography.

It is also needed to change the view of settlement geography, in which the complex interpretation of each settlement must come to the front. Besides, settlement geography shouldn't be interpreted as part of economic geography, but an independent branch of learning within geography.

A VÁLTOZÓ GAZDASÁGI HELYZET ÉS A FÖLDRAJZTUDOMÁNY

SIMON IMRE

Nem túlságosan hálás feladat ma azon elmélkedni, hogy a változó (egyre romló) gazdasági helyzetben mi lehet egy olyan szaktudomány szerepe, feladata mint a földrajz. Az már többé-kevésbé világos, hogy a magyar gazdaságban mit hozott az elmúlt 40 év, de az kevésbé, hogy mit hoz a jövő. Mégis, abból kiindulva ami kialakult vagy kialakulni látszik, talán célszerű a földrajz néhány, főleg a gazdasággal és társadalommal kapcsolatos kérdésén eltűnődni.

1.

Miként a legtöbb tudomány, úgy a földrajz is alkalmas arra, hogy a *politika eszközevé, szolgáltatójává váljon*. Ez megtörtént a háború előtti időszakokban is, de az úgynevezett "Szocialista földrajz", Kelet-Európa valamennyi országában kitermelte az "udvari" tanácsadókat, akik a szigorúan vett tudományos gondolkodást föladva, bizonyos fokig az ideológiai és napi érdekek szolgálatába állították e szakterületet. A mai magyar változások tükrében természetesen van arra esély, hogy a társadalom- és gazdaságföldrajz a szerveződő új pártok, ideológiák szerint tagozódjon. Úgy gondolom az természetes is, hiszen minden, a hatalomba bekerülni kívánó pártnak kell, hogy legyen megalapozott koncepciója a regionális kérdéseket illetően, ismerje azokat az irányokat melyek felé e társadalom halad. Várhatóan lesznek marxista és nem marxista beállítottságú földrajzosok, a lényeg azonban az, hogy e szakterület kutatói a tudományos megismerés olyan módszereivel éljenek, amelyek a maximális objektivitásra adnak lehetőséget és nem a különböző ideológiák tételeinek alátámasztására törekedjenek. Ezen a ponton lényeges kérdéssé válik a földrajz alap- illetve alkalmazott-tudományi jellege. Az utóbbi 10–15 év ebből a szempontból jelentős eltolódást eredményezett közvetlenül alkalmazható kutatások irányába. Összefügg ez a folyamat a támogatások csökkenésével, amely a konkrétan megoldandó tervezési, gyakorlati munkák fele fordították a kutatókat. Mindez odavezetett, hogy a földrajzon belül az alap- és alkalmazott-kutatási arány fölborult. A jövőben szükséges, hogy az alapkutatások újra megerősödjenek, hiszen ez segít elkerülni azt is, hogy ad hoc jellegű munkák föl-vállalása esetén a szakértők nagyot tévedjenek.

2.

A földrajznak természetesen föl kell vállalnia olyan kérdések elemzését, amelyek a gazdasági-politikai szférában születnek és hatásukra olyan folyamatok indulnak meg, melyek e tudományterület kompetenciájába is tartoznak. Meg kell ezt tennie a *döntésselőkészítés szakaszában*, de utána is. Arra, hogy Magyarországon a földrajz nem vált

teljesen "udvari" tudománnyá, jó példa az 1971-ben elfogadott országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció szinte egyidejű kritikájának megjelenése a szakirodalomban. A főnti koncepció a racionális újra elosztás elvére hivatkozva (minden településre úgy sincs elég pénz, jelöljük ki azokat, amelyek kaphatnak) lényegében a mai román település szisztematizáláshoz hasonló folyamatokat indukált a magyar településhálózatban. A különbség annyi, hogy a nemzetiségi problémák a Magyarországon élő nem magyar eredetű etnikumok kisebb létszáma és talán magasabb asszimilációs foka miatt kevésbé jelentkezték. Nem kis mértékben a településföldrajzi szakirodalomban megindult kritika következtében és ha közel tizenöt éves késéssel is, de változott a településpolitika és várhatóan tovább alakul a nagyobb önállóság lehetőségének irányába.

3.

Reagálni kell azonban a geográfának és a regionális tudományoknak az olyan újabb készülő döntésekre is mint a földtörvény, az átalakulási törvény és az ipari üzemek reprivatizálása. Ezen témákat a gazdasági válság tűzte napirendre és az abból való kilábalás segíti, legalább is a döntéshozók szándéka szerint. Részletesen nem tárgyalva a kérdéskört *néhány regionálisan elemezendő téma* lehet a következő. A mezőgazdasági szövetkezetekben munkát végzők közül nem mindenki tag, vannak alkalmazottak is, nem minden tag adott be belépéskor földterületet, vannak tagok, akik úgynevezett megváltási díjat kaptak, van olyan földterület aminek már nincs örököse, sokszor az örökösök már "átrétegződtek", ipari munkássá vagy értelmiségivé váltak és nem is élnek a környéken. A földterület esetleg bérleti formában való újraosztása és ennek a haszon maximalizására ösztönző hatása számtalan földminőség-védelmi és környezeti problémát vet föl. A főnti problémáknál is nagyobb gondot jelent, hogy ma Magyarországon a falusi emberek legnagyobb részének a házán kívül semmi tőkéje nincs, nem tudja miből újramegújítani. A legtöbb termelőszövetkezetben a tagok a háztájt sem művelik, mert a jelenlegi gép, műtrágya és egyéb anyagok árai mellett nem fizetődik ki. Az újramegújítás maradna a kedvező bankkölcsön, ha volna. A külföldi és hazai vállalkozói tőke aktivizálására, bevonására nem egyformán képesek az egyes régiók. Az általánosan is fejletlennek mondható magyar infrastrukturális viszonyok meglehetősen riasztóak a jobb körülményekhez szokott külföldi tőke számára. A gazdaság szerkezetváltására irányuló törekvések nehéz helyzetbe hozták az eddig mesterségesen "dinamizált" olyan térségeket mint a miskolci vagy a pécsi. A korábban fejletlennek értékelt térségek egyik napról a másikra válnak depresszióssá, rávilágítva egyúttal a magyar gazdasági geográfia módszertani hiányosságaira is. Nevezetesen, hogy amikor pl. Baranya megyét a fejlettebb megyék sorába rangsorolta nem objektív mércét használt, hanem csak a központi döntések újraelosztó hatásait vizsgálta. Nem a térségnek az adottságokra épülő eredményességét hanem a sokszor szubjektív döntésekkel telepített naturáliákat mérte. Regionálisan eltérő problémák jelentkeznek a tulajdonviszonyok megváltoztatása, az ipari üzemek reprivatizálása területén is.

Ezen írásnak azonban csak annyi a célja, hogy rávilágítson a piacgazdaság létrehozására irányuló döntések regionális hatásvizsgálatának szükségességére.

4

A válságból való kiútkeresés egyik leggyakrabban fölvetett kérdése az *önállóság és az irányítás központosítottságának viszonya*, a községek, a települések, a megyék, a gazdálkodó egységek stb. szintjén. Természetesen beleértve ebbe a kérdéskörbe az anyagi források képződéséhez szükséges tevékenység és a haszon fölosztásának önállóságát is. E bonyolult és szerteágazó problematikából most csak a megyék szerepét említem. Volt-e mozgásterük a megyéknek és ha igen, hogyan éltek vele, növelni vagy szűkíteni kell-e a mozgásterüket, egyáltalán egy elképzelt nagyobb települési önállóság esetén szükség van-e rájuk? A megyék mozgásterü a gazdasági tevékenység befolyásolását tekintve eddig sem volt igazán nagy, betöltötték ugyan egy forráskijáró és elosztó szerepet, de sem a regionális különbségek csökkentésében, sem a város és falu közti különbségek fölszámolásában és még számos területen sem voltak képesek hatékonyan működni. A nagyobb gazdálkodói önállóság megvalósulása esetén a gazdaságra kifejtendő hatásuk várhatóan még csökkenni fog. A megyei funkciókból megmaradhatnak az infrastruktúra, lakás, a szociális és más olyan ügyek melyek kezelésére egy társadalom mindig létrehozza szervezeteit. Maradhatnak, ha ezek nagyrészt a települések nem lennének képesek átvenni, de remélhetően képesek lesznek. Valószínűsíthetően ki kell alakulnia egy kétszintű igazgatási struktúrának, csak az egyik szintnek nem a megyének kell lenni. Az egyik szint lesz a város és környéke, a másik szint a falu. A megye regionális kérdésekben bizonyos koordinációs, tervezési, innovációs feladatokkal megmaradhatna a hatalmi struktúrában játszott konkrét szerepének lényeges csökkentése mellett. Megmaradása pusztán emocionális okokból indokolt, hiszen a megyék a magyar történelem olyan tartós képződményei, mint a svájci kantonok vagy az osztrák tartományok.

Az irányítás ill. a decentralizálás főntebb vázolt, a nagyobb gazdasági önállóság irányába mutató változásai esetén az egyes térségek értéke, ezáltal fejlettsége is jobban függne attól, hogy milyen mértékben képesek a társadalmi munkamegosztásba bekapcsolódni. Lényegében az elmaradottság sem más mint a társadalom részéről történő értékelése annak a szerepnek, amit egy terület a munkamegosztásban betölt. Csak-hogy mindeztideig ezt az értékelést nem maga a társadalom, hanem a jószerevel attól független elosztó központok "bölcös" döntései ill. a vélt nemzeti vagy nemzetközi érdekek végezte el. Sok zavaró tényező befolyásolta ezt az értékelési, értékelődési folyamatot, ezért nem lehet elégedett saját megtett útjával Baranyától kezdve Békésen át Borsod-Abaúj-Zemplén megyéig egyetlen megye sem.

5.

A gazdasági válságból fakadóan új kérdések vetődnek föl a *társadalomföldrajz* számára is. A szerkezeti átalakítás a munkavállalók életében átmeneti munkanélküliség-

hez vezet, maga a munkanélküliség bizonyos százalékban tartósnak ígérkezik. Az átalakítás általában is átképzéssel, sokszor foglalkozás változással és térbeli mobilitással jár együtt. Mindezek a folyamatok a szegénység, az oktatásügy, a lakásgazdálkodás, az életmód stb. társadalomföldrajzi kérdéseit vetik föl. Természetesen nem mindegyik problematika tartozik kizárólagosan a geográfia tárgykörébe, de e szakterület szemlélete nélkül a társadalmi mobilitás és migráció területi folyamatai nem ismerhetők meg teljes egészükben.

6.

A magyar társadalom- és gazdaságföldrajz sokat tett az elmúlt időszak diagnózisát illetően, de nem maradt el tőle a természeti földrajz sem, legalábbis a *környezeti válság tanulmányozásának* területén. A környezet károsodása lassan olymértékűvé válik, hogy létükben veszélyezteti az embereket, ennél fogva társadalmasító hatása van, közös fellépésre, cselekvésre sarkall. Ez a jelenség indokolja, hogy a környezettel a társadalmi-gazdasági és a természeti földrajznak az erők koncentrációjával kell foglalkozni, elkerülendő, hogy a gazdasági válságból való kilábalással párhuzamosan egy még inkább elmélyülő, visszafordíthatatlan környezeti válságban találjuk magunkat. A környezetgazdálkodási kutatások olyan térségekben különösen fontosak, mint a Tiszavölgy, ahol a további romlás még megállítható és ahol a nemzetközi környezetgazdálkodási kapcsolatok magasabb szintre emelése rendkívül sürgető.

A társadalmi-gazdasági válság a földrajztudomány számára is kihívás olyan szempontból, hogy összegeznie és elmélyítenie kell a társadalmi-gazdasági folyamatok elemzésének eddigi eredményeit, de új feladatokat is föl kell vállalnia, elsősorban a reformok hatásainak regionális prognosztizálása területén, mindezzel azt a célt követve, hogy hatással legyen a döntések meghozatalára, akár úgy is, hogy a döntéshozók kezébe ad érveket. Egy ilyen dinamikus változásokat ígérő időszakban, mint a mai, bizonyíthatja be igazán a magyar geográfus társadalom saját szaktudományának fontosságát, a fölhalmozott nemzetközi szintű ismeretek hasznosíthatóságát, a regionális szemlélet nélkülözhetetlenségét a társadalmi-gazdasági kérdések kezelésében. Egyáltalán nem törvényszerű, hogy a válság földrajza a földrajz válságát jelentse, hanem éppen fordítva, a földrajz föllendülését, a földrajzi ismeretek magasabb oktatási és társadalmi presztizsét.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG 1989. ÉVI VÁNDORGYŰLÉSÉNEK HÁZIGAZDÁJA: BÉKÉS MEGYE

BECSEI JÓZSEF — RAKONCZAI JÁNOS

1. Természetföldrajzi viszonyok

A hazánk délkeleti részén elhelyezkedő Békés megye (területe 5632 km²) a természetföldrajzi tájbeosztás szerint az Alföld két középtájára, a Körösvidékre és a Körös-Maros közére terjed ki. Földrajzi koordinátái Nyugat-keleti irányban hozzávetőlegesen a keleti hosszúság 20° 15' és 21° 41' között, míg dél-északi viszonylatban az északi szélesség 46° 15' és 47° 14' között változnak. Miután a megye területe teljes egészében síkság, jelentős magassági különbségek nincsenek. A felszín legmagasabb pontja (Mezőhegyes DK-i része) a 105 métert alig haladja meg, a legalacsonyabb Hármas-Körös menti területen (Szarvas—Békésszentandrás térségében) is csak néhány helyi mélyedésben (egykori medermaradványban) marad kevéssel 81 méter alatt.

Földtan

A megye Magyarország egyik legmélyebben fekvő, legegyszerűsebb domborzatú területe. Mindez azonban csak a mai felszín jellemzi. Ha a vidékről képzeletben eltávolítanánk a földtörténeti újkor — elsősorban törmelékes kőzetekből álló — üledékeit, akkor olyan változatos domborzatú területet láthatnánk, mely magasságkülönbségei alapján a Himalája vidékével is vetekszik. A kristályos kőzetekből álló, ún. alaphegység ugyanis Battonya területén 900—1000 méteres mélységben van ugyanakkor Gyula, Békéscsaba és Elek közötti térségben már 7000 méter körüli mélységben fordul elő, azaz a magasságkülönbség 40 kilométeren belül több mint 6 kilométer. Ez a jelentős differencia a földkéreg — hőáramlások hatására alulról bekövetkező — elvkonyodásnak eredményeként jött létre. A folyamatos süllyedéssel párhuzamosan a környező hegységi területekről beszállított anyag a tengeri, majd folyóvízi üledékképződés során feltöltötte a vidéket.

A mélyből kiinduló süllyedési folyamat közvetett, de napjaink életére is ható következményei közül lényegesek a megye területén időnként kipattanó földrengések. A feljegyzések szerint ez a természeti jelenség az utóbbi kétszáz évben tucatnál többször fordult elő a megyében, s közülük a legjelentősebb pusztítást az 1978-as, békési epicentrumú rengés okozta. Századunkban ezen kívül Szarvason (1929 és 1931), Kétegyházában (1933), Békésen (1935) és Eleleken (1939) volt kisebb jelentőségű földmozgás.

Az alaphegység kiemelkedésére boruló törmelékes, üledékes kőzetek (homokkő, agyag) több helyen kedvező lehetőséget biztosítottak a szénhidrogének felhalmozódá-

sához. Tótkomlós környékén már a második világháború időszakában voltak bízató kutatófúrások, azonban a részletes kutatásra és a terület teremtésbe vonására csak az 1960-as években került sor. Az eredményes feltáró tevékenység nyomán a Pusztaföldvár és Battonya közötti rögvonulaton mélyített fúrásokból származott az 1970-es évek közepén a hazai földgáztermelés tizede, a kőolaj huszada.

Az 1970-es és az 1980-as évek folyamán a megye más térségeiben is eredményes kutatások történtek. Az ekkor feltárt új telepek (Sarkadkeresztúr, Szarvas, Gyomaendrőd—Dévaványa, Füzesgyarmat—Szeghalom) továbbra is biztosítják a megye gazdasági jelentőségét. A terület kőolajföldtani érdekessége — és a kutatási szemlélet megújulásának eredménye —, hogy a sarkadkeresztúri telep nem üledékes kőzetben, hanem a kristályos alaphegység repedéseiben tárolja a földgázt.

A földtörténeti újkor utolsó szakaszában (felsőpleisztocén, holocén) a folyóvízi üledékekből a megye nagy részén gazdaságilag is hasznosítható kavics (Lőkősháza), homok és agyag rakódott le, s az utóbbi alapanyagra több országos fontosságú téglakészítési üzem épült (Békéscsaba, Mezőberény).

A mai felszín kialakulása

A felületes szemlélő számára a megye felszíne homogénnek, egyveretűnek tűnhet, unalmas alföldi táj benyomását keltheti. A valóság azonban mást mutat.

Északi és déli területei közti különbség első megközelítésben a tengerszint feletti magasság eltéréseiben jelentkezik, lényegében pedig a két táj eltérő fejlődésének következménye.

A Körösvidék a földtörténet utolsó szakaszaiban (pleisztocén, óholocén) a Tiszán túl nagy üledékgyűjtője volt. Ide futott a Tisza, a Szamos, a Bodrogot alkotó folyók, a Sajó, a Hernád, az Eger-patak, a Maros egyes ágai, a Körösök és a Berettyó. Túlnyomó részük már évezredekkel ezelőtt elhagyta ugyan a vidéket, de egykori medreik kusza szövevénye ma is jól látható. Ezeket kísérték a környezetük fölé 1-3 méterrel magasodó folyóhátak, melyek régebben is ármentes felszínek voltak, ezért a vidék településeinek egy része is rajtuk alakult ki.

A bizonytalan lefolyású helyeken vizenyős rétek, kisebb-nagyobb mocsarak, lápok jöttek létre. A Körösvidék két jellegzetes mocsárvidéke a Nagy- és Kis-Sárrét volt a Sebes Körös hordalékkúpjának északnyugati, illetve déli oldalán. A Nagy-Sárrétet észak és dél felől jól fejlett folyóhátak fogják közre, s ezek Bucsánál érintkezve csaknem zárt, lefolyástalan teknőt alakítottak ki. Feltöltődése viszonylag gyorsan ment végbe, erre utal a vastagabb tőzegrétegek hiánya, valamint a mocsárvilág történelmi időben bekövetkezett növekedése, amely a Nagy-Sárrét peremét övező települések lakosait többször is áttelepülésre kényszerítette. A Kis-Sárrét kialakulásának a Sebes-Körös építő tevékenységén kívül jelentős szerepet kapott az ún. Szamos-hát, amely Szeghalom és Körösladány között gátolta a folyó lefolyását. A Kis-Sárrét idősebb a Nagy-Sárrétnél, a lassúbb feltöltődésre utal a több és érettebb tőzeg az üledékekben. A Sárrétek területét a folyószabályozásokig rendszeresen víz és mocsár borította.

A megye déli része, a Maros—Körös köze a környező területekhez képest "hát" jellegű, ezért Békés-Csanádi hátnak is szokták nevezni. Lényegében a Maros hatalmas hordalékkúpja, melynek felszínét a víz mellett a szél is alakította. A hordalékkúp anyaga túlnyomórészt homok, kavicsos homok és kavics, amelyben helyenként agyáritegek vannak. A nagy tömegű üledéket lerakó Ős-Maros egykori medreit jelzi a 300-350, a 200-250 és a 100-180 méter mélységben levő három kavicszint, amelyek kiváló mélységi víztározók, s a megye ivóvízszükségletének egyre nagyobb részét fogják biztosítani. A hordalékkúpján kalandozó Maros egykori medreinek maradványai a mai felszínen láthatók. A folyók jelenlegi helyére kerülése előtti utolsó főmedre valószínűleg a Száraz-ér volt, s ezt kísérik széles sávban azok az elhagyott — többé-kevésbé feltöltött — folyóhátakkal övezett medrek, amelyek a megye déli részének belvízproblémáiban komoly szerepet játszottak a komplex melioráció elvégzése előtt.

A hordalékkúp felszínén általában jellegzetes összetételű löszképződmények vannak, helyenként azonban a szél által mozgatott és felhalmozott folyóvízi homok is megtalálható. Összefüggő homokvonulat van a délkeleti határterülettől Orosházán át egészen a Csongrád megyei Hódmezővásárhelyig, de másutt is található apró, szét-szórt buckák. A táj érdekes színfoltjai a szikes területek mikroformái (sziklapos, szíké, szípadka).

Éghajlat

A földrajzi helyzet következtében hazánk egész területét, így Békés megyét is a mérsékelt, kontinentális éghajlat jellemzi, de időszakosan mediterrán és óceáni hatások is érvényesülnek. Az évi napsütéses órák száma a megye északnyugati részén a legmagasabb, itt meghaladja a 2000 órát, a többi részen azonban csupán megközelíti azt. Évi eloszlása a nap magasságától és a felhőzetől függően változó, maximuma júliusban, minimuma decemberben van.

Az évi középhőmérséklet a megye nagy részén 10,5—11 °C között van, de a délkeleti részén a 11 °C-ot is meghaladja. Az idegenforgalom szempontjából legfontosabb nyári időszakban (június-augusztus) a havi középhőmérséklet 20 °C felett van. Ezek a hőmérsékleti átlagok azonban elfedik azokat a szélsőségeket, amelyek szintén jellemzőek vidékünkre. A mezőgazdasági termelés szempontjából fontos fagymentes időszakok hossza mintegy 185 nap.

Békés megye hazánk egyik aszályos területe. Az év során igen szeszélyes területi és időbeli eloszlásban lehullott csapadék összesen 500-600 milliméter, mennyisége délről észak felé csökken. A szeszélyességre jellemző, hogy egyes években a 400 millimétert sem éri el, máskor viszont a 800 millimétert is meghaladja. Még szélsőségesebb a havi megoszlás: a hónapok többségében az eddig mért minimum 0 mm közelében (kivételesen az áprilistól júniusig tartó időszak), a maximum pedig 100 mm felett van. Hosszabb idő átlagát tekintve a csapadéknak kettős maximuma van. Mennyiségében a nyár eleji a jelentősebb, a másodlagos, késő őszi maximum hatását a lecsökkent párolgás fokozza. Mivel Békés megyében kiemelten fontos a mezőgazdasági tevékenység, jelentős

tény, hogy a nyári félévben lehullott csapadék mintegy 100-200 milliméterrel kevesebb a párolgásnál, annak ellenére, hogy júniusban esik a legtöbb eső.

A megye szélviszonyai az Erdélyi-szigethegység közelsége miatt némileg eltérnek az Alföldön általánostól. Az év egészében, valamint évszakonkénti bontásban is az északias, észak-északkeleti irányú szelek a leggyakoribban, egyes hónapokra azonban a déli és a nyugati szél is kaphat vezető szerepet.

Vízrajz

A vizek hosszú időn keresztül igen fontos szerepet játszottak a megye felszínének, a települések helyének és alaprajzáinak kialakításában, valamint az itt élők életében. A Körösök süllyedéke a földtörténeti újkor utolsó szakaszában (pleisztocén, holocén) az Alföld egyik legfontosabb erózióbázisa volt, s gyakran változott a folyóhálózat képe. Bár az óholocénban már lényegében kialakult a mai folyóhálózat, az áradások még nagy területeket veszélyeztettek. Különösen nagy, összefüggő vízfelület alakult ki a Kis- és Nagy-Sárrét területén. A megye területét — egészen a múlt század második felében lezajlott szabályozásokig — két alapvető térszinttípusra lehetett osztani: ármentes felszínű és időszakosan vízzel borított területre. Más alföldi területekhez hasonlóan Békés megyében is települések egész sorát hozták létre — a lakosság életmódjának megfelelően — e két térszín határán. Az ármentes térszín peremére települt többek között Békéscsaba, Mezőberény, Gyoma, Szarvas.

A XIX. század harmincas éveiben folytatott előmunkálatok után a Körös-Berettyó vízrendszer tényleges szabályozására 1855 és 1879 között került sor. Számos kanyarulat átvágása mellett a Sebes-Köröst 40,8, a Fehér-Köröst 7,5, a Kettős-Köröst 14,5, a Berettyót pedig 20 kilométeres hosszon mesterséges mederbe vezették. Az így lényegesen megrövidült és nagyobb esésűvé vált töltésezett folyók már lényegesen nagyobb biztonságot nyújtanak az itt élő embereknek. A Körösök vízjárása ingadozik, még ma is gyakori az árvízveszély, máskor meg az öntözéshez szükséges vízmennyiséget sem tudja biztosítani.

A megye felszíni vízhálózatát lényegében a Körösök vízrendszere képezi. Forrásai (Fehér-, Fekete-, Sebes-Körös, ill. Berettyó) Romániában erednek. Hossza a Fehér-Körös forrásától 364 km (Mo-on 136 km). Közepes vízhozama a torkolat közelében 105 m³/s. Vízhányos időszakban a Tiszából a Keleti-főcsatornán és a Nagy-kunsági-főcsatornán keresztül vízpótlásra van lehetőség. A folyón levő duzzasztók (Bökény, Békésszentendrás, Békés, Körösladány) kiterjesztették a hajózás lehetőségét, de jelenleg főként vízgazdálkodási szerepük van (pl. öntözési vízszint tartása). Természetes vízjárásuk az ember természetátalakító tevékenységének hatására jelentősen megváltozott. Kisebb jelentőségű felszíni vízfolyás a megye déli részén a Maros egyik elhagyott medrében folyó, jórészt mesterségesen táplált Száraz-ér. Ugyancsak mesterséges táplálású a megye talán legtöbbet kritizált "vízfolyása", az Élővíz-csatorna. A közép-békései térség három városa szennyvizeinek fő befogadója — az 1987-ben átadott békéscsabai biológiai szennyvíztisztító ellenére — még várhatóan hosszabb időn át a megye egyik

legszenyesebb felszíni vize lesz, bár ezt a kétes dicsőséget a Száraz-ér és a mezőhegyesi Élővíz-csatorna is hosszabb ideje magáénak mondhatja.

A megye állóvizei közül főleg a szabályozások során kialakult morotvákat és a szikes tavakat szükséges megemlíteni. Ez utóbbiak közül a közel 100 hektáros kardoskúti Fehér-tó (természetvédelmi terület) és a Gyopáros-tó (3,7 ha) érdemel különösebb figyelmet. Gazdasági jelentősége miatt a biharugrai 1800 hektáros, mesterséges eredetű halastavakat emeljük ki.

Bár a megye hidrogeológiai adottságai igen változatosak (legkedvezőbbek a Maros-hordalékkúp területén), mindenütt lehetőség van artézi és termásvíz kitermelésére. A kedvező geotermikus adottság miatt (a megye nagy részén az ún. geotermikus gradien 18-22 m/°C) 800 méternél mélyebbről már általában 50 °C-ot meghaladó hőmérsékletű víz nyerhető, s erre alapozva több helyen termálfürdőt is létesítettek. Közülük a gyulai nemzetközi jelentőségű.

Az utóbbi években egyre inkább előtérbe kerültek a felszíni vizek minőségi problémái és a rétegvizek magas gáz- és vastartalma, alacsony keménysége, az egyes térségekben tapasztalható arzén "szennyezés". (Ez utóbbi jelenségnek természeti oka van.) A megnövekedett mennyiségi igények és az említett minőségi nehézségek követelték meg a regionális vízellátó rendszerek kiépítését (bővítését) a megyében.

Sajátos vízföldrajzi problémát jelentenek a megyében az időszakosan keletkező belvizek. Képződésükben a kedvezőtlen hidrometeorológiai tényezőknek van meghatározó szerepe. Ezen kívül a felszínfejlődés néhány hátrányos eleme és esetenként a hosszú száraz időszakokban elhanyagolt csatornakerbantartás is segítheti kialakulásukat. A belvízkárok elleni védekezést is figyelembe véve, Békés megyében már egy évtizede hatalmas volumenű meliorációs munkákat végeznek. A szárazabb időszak mellett nagyrészt ennek tulajdonítható, hogy az utóbbi években a belvizek jelentős károkat nem okoztak.

Talajviszonyok

Békés megye két középtája — a felszín-fejlődésnek megfelelően — talajföldrajzi szempontból is jelentősen eltér egymástól. A magasabb fekvésű Maros-hordalékkúpon a talajképző kőzet általában a lösz (illetve lösszerű üledékek) és a talajképző tényezők leginkább a csernozjomok kialakulásának kedveztek (réti csernozjom, mészlepedékes csernozjom), így itt jöttek létre hazánk legtermékenyebb talajai. Azokon a helyeken, ahol a nátriumban gazdag talajvíz a felszínhez közelebb található szikes talajok képződtek.

Egészen más körülmények között alakultak ki a Körösvidék talajai. A hatalmas vízivilág lecsapolása után az egykori mocsaras, vízjárta területeken keletkeztek a réti talajok, a viszonylag magasabban fekvő, időszakosan vízjárta térszíneken szikes talajok, a legkiemelkedőbb területeken pedig — amelyeket sohasem ért el a víz — mezőségi talajok képződnek. A Körösvidék talajai a domborzat kisebb változásait is követve eléggé mozaikszerűen helyezkednek el; itt nem alakultak ki olyan talajövezetek, mint a

megye déli részén. Általában az öntés és ártéri agyagtalajok jellemzik e területet, amelyek nehezen művelhető, kötött szerkezetűek.

A két tájegység talajtani — genetikájuknak megfelelően — termőképességükben is jelentősen különböznek. Országosan is a legkiválóbb talajokként tartják számon a Maros-hordalékkúp csernozjomjait. A Körösvidék réti talajait jó közepes termőképességűnek tekinthetjük, míg a szintén a tájegységen elterjedt szikesek csak igen gyenge minősítést kaphatnak. Ennek kapcsán egy gyakran hangoztatott állítást kell megcáfolnunk (vagy legalább árnyaltabbá tennünk). Elterjedt ugyanis, hogy Békés megyét kiváló talajok jellemzik. Ez igaz — de csak a megye középső és déli területeire. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy itt található a legtöbb talajjavítást igénylő szikes (mintegy 180 ezer ha) is.

Külön gondot jelent, hogy a földterület hasznosítása során — országos összevetésben — Békés megyében legnagyobb a szántó (75,5 %) és legkevesebb az erdő (4 %) aránya. Főként az utóbbi alacsony értéke a felelős a területünkön megfigyelhető deflációs folyamatok felerősödéséért. A talajokkal kapcsolatos másik kedvezőtlen tendencia a néhány év óta tapasztalható savanyodás.

Az antropogén tájatalakítás néhány vonása

A társadalom természetátalakító tevékenységét nehéz történelmileg nagyobb távlatba visszavezetni Békés megye területén. Konkrét adatok helyett inkább csak a többé-kevésbé pontos (általában nem kellően részletes) egykori térképek, különböző tájképek alapján következtethetünk az egykori változásokra.

Több jel utal arra, hogy a XIX. század elején jellemző nagy kiterjedésű mocsár- és lápvilág nem csupán természeti tényezők hatására alakult ki. Valószínű, hogy a középkori — jelentős erdőirtással összekapcsolt — szántó- és legelőszerezés, a víz lefolyását akadályozó vízimalom-építések, valamint a védelmi célzatú elárasztások jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a mélyebb területeken (így Békés megyének mintegy felén) tartós vízborítás alakult ki. Erre utal a Sárrétek (már említett) területi növekedése is a középkor folyamán.

A leglátványosabb és méretében is legnagyobb természetátalakító tevékenység a folyószabályozás és a hozzákapcsolódó vízrendezés volt. A Körösök kezdetleges szabályozása a 18. sz. során kezdődött el, de tényleges megvalósítása lényegében csak 1855 után indult meg. Összesen 266 kanyarulatot vágtak át. Az így lényegesen megrövidült és nagyobb esésűvé vált töltésezett folyók már nagyobb biztonságot nyújtanak a települések, illetve a gazdálkodás számára. Mindezzel együtt lényegesen megváltozott a folyók természetes vízjárása: csökkent a kisvizek és nőtt a nagyvizek magassága. Az 1970-es évek során és az 1980-as évek elején többször észleltek minden korábbi meghaladó vízállásokat, s az árvízi maximumok magassága a szabályozások befejezése óta eltelt bő száz év alatt mintegy 2—2,5 méterrel növekedett a Körösökön. A szabályozásokat követő belvízrendezés során a Körösvidéken épült meg a legsűrűbb belvíz-levezető csatornahálózat: az Alsó-Fehér-Körösí Ármentesítő Társulat területén a csatornasűrűség 14,4 km/km² volt, ami tízszerese a Tisza—völgyi átlagnak.

Miután Békés megye az ország egyik legintenzívebben művelt területe nem megfelelő, hogy a védett területek aránya (2,2 %) az országosnak (5,5 %) felét sem éri el. 7 országos (Dévaványa TVK, Kardoskúti Természetvédelmi terület, Szabadkigyósi TVK, Szarvasi Arborétum, Tatársánci ősgyep, Vésztő-Mágori Természetvédelmi terület, Erdélyi hérics termőhelye — Csorvás) és 11 megyei védettséggű terület kiterjedése összesen alig több mint 12 ezer ha. A védetté nyilvánítások extenzív szakasza még nem fejlődött be, jelentős bővítések és új védetté nyilvánítások vannak folyamatban. Ezek megvalósulása után reális lehetőség lehet egy mozaikos alaprajzú, Körös-Sárréti Nemzeti Park létesítésére.

Országosan is kiemelkedő kezdeményezése Békés megyének, hogy a természet- és környezetvédelem terén modell-megye kíván lenni, amiről 1986-ban írtak alá megállapodást az országos főhatósággal. A gondolat lényege, hogy a térség megkésített ipari fejlődése miatt a környezetet ért káros hatások még többnyire nem érték el a kritikus értéket, ugyanakkor szinte valamennyi fő probléma itt is jelentkezik. Így az itt végzett tervszerű cselekvés országosan hasznosítható tapasztalatokat is adhat.

2. Történelmi — gazdasági előzmények

A megye területén élt népek történetére a régészeti kutatások alapján az időszámításunk előtti 6 évezredig tudunk visszatekinteni. Ezen a vidéken a betelepülés első nagy korszakát a földművelő életmódra alapozott ún. Körös-kultúra jelentette (i.e. V-IV. évezred), majd a bronzkor közepéről és végéről is számottevő emlékeink vannak. Ezek közül legjelentősebb az Alföld legnagyobb földvára (i.e. 1200—750 között), az Orosházától délre elhelyezkedő Nagytatársánc. (A földvárat közel 3 km hosszú patkó alakú sánc veszi körül, ami egy egykori morotvához kapcsolódik.) Később éltek itt hosszabb-rövidebb ideig szkíták, kelták, dákok, szarmaták (a hozzájuk kapcsolható ún. ördögárok néhány részlete Szeghalom hatáiban ismert), gepidák, avarok és szlávok.

A honfoglaló magyarok a IX. sz. végén Erdély és az Al-Duna felől érkeztek e vidékre. A mai Békés megye középső és északi részén, valamint az egykori Bihar megye területén a Gyula törzs telepedett meg. Az e törzshöz tartozó Vata (Csolt) nemzetség földvárát emelt a Fehér- és Fekete-Körös összefolyásánál Békésnél, és hozzájuk kapcsolódik a Vésztő mellett feltárt monostor létesítése is. A sűrű, aprófalvas térség a tatárjárás idején nagyon súlyos pusztítást szenvedett, s csak lassan, betelepítések útján kezdett fellendülni újra a vidék. A XIV. század végén kezdődik meg a megye területén az uradalmak kialakulása, s ehhez kapcsolódva épült fel a gyulai vár (1403—1406). Az itt létesült uradalmi központ hatására Békés elvesztette korábbi jelentőségét, s emiatt később Mátyás király Gyulát tette megyeszékhellyé (1484). Ez az időszak a megye középkori történetének fénykora volt: a falvak száma 300 körül volt, és számottevő gabonatermesztés és állattenyésztés adta a kibontakozó árutermelés alapjait.

A török hódoltság idején mint határzóna szerepelt, s így nem egyszer kettős (időnként hármás) adózás nehezítette az itt élők életét, de sorsukat a 15 éves háború pecsételte meg, amikor is a török által behívott tatár segédcsapatok többször végig dúlták a vidéket. A lakosság csak a Körösök menti, sárréti és bihari, víz által védett, nehezen megközelíthető részekben maradt fenn — gyéribb népességgel és időszakos megszakításokkal (Békés, Doboz, Szeghalom, Körösladány, Sarkad, Dévaványa, Füzesgyarmat, Biharugra, Körösnagyharsány).

A török kiűzése után a megfogyatkozott visszaköltözőkhöz nagykunsági, szabolcsi és bihari családok is csatlakoztak. Az 1718 előtt újratelepült helységek lakossága Gyulát kivéve (ahol szerbek és románok is voltak) kizárólag magyarokból állt. A terület nem magyar anyanyelvű lakosokkal való betelepítését 1718-ban kezdték meg a Királyi Kamara közreműködésével. Ekkor kerültek Békéscsabára szlovák, Battonyára szerb családok.

A benépesülés akkor gyorsult meg, amikor 1720-ban Harrukern János György katonai szállító megkapta az udvartól egyebek mellett Békés megye területének nagy részét. Ő 1722 és 1746 között nyolc helységet telepített be jelentős számú, zömmel nemzetiségi lakossággal. Így 1722-ben Szarvasra szlovákokat, 1723-ban Mezőberénybe szlovákokat, később németeket és magyarokat, 1723-ban és 1724-ben, majd 1744-ben németeket Németgyulára és Elekre, 1724-ben Kétegyházára románokat, 1731-ben Endrődre szlovákokat, 1744-ben Orosházára magyarokat, 1746-ban Tótkomlóra szlovákokat telepített be szervezetten.

A fenti telepítések nem érintették a mai megye déli — akkor még Csanád megyéhez tartozó — részét, ami kincstári birtok volt, s ahol 1785-ben alapították Mezőhegyest, mint katonai ménésbirtokot, majd 1810 és 1859 között 13 dohánykertész falut is telepítettek. A békés-csanádi löszhát benépesülése mintegy évszázados késést mutat a Körösök mentéhez viszonyítva. Az így mesterségesen kialakított településstruktúra azonban gyökeresen eltér a török pusztítás előtti sűrű, aprófalvas szerkezettől.

A jobbágyfelszabadítás a vidéken elég felemás eredménnyel járt, hiszen nem vonatkozott a kincstári pusztákra és a magánföldesúri birtokokra telepített kertészközségek népére.

A megye nagybirtokai a porosz utas fejlődést járták és súlyos tőkehiánnyal küzdöttek. A megye parasztbirtokainak többsége a mezővárosok határába esett. A leelők feltörésével, a tanyavilág bővülésével a parasztgazdaságok is a nagybirtokokhoz hasonlóan a konjunkturális gabonatermeléssel foglalkoztak. A gabonatermesztés elterjedését a gőzmalmok megjelenése követte először Békéscsabán (1851), majd Szarvason, Békésen, Orosházán, Gyulán, de ezeken kívül 1863-ban 361 szárazmalom és 46 szélmalom is működött a megyében.

Az árutermelés szempontjából nagy jelentőségűek voltak az 1858-ban megnyitott Pest—Szolnok—Békéscsaba—Arad és az 1871-ben átadott Nagyváradi—Békéscsaba—Szeged—Fiume vasútvonalak. Ezen fontos közlekedési kapcsolatok számottevően serkentették Békéscsaba "kiemelkedését", de ennek közigazgatási elismerésére (a megyeszékhellyé válásra) csak jóval később 1950-ben került sor.

A kiegyezéstől az első világháborúig terjedő közel fél évszázad nagyon ellentmon-

dásos korszak volt. Anélkül, hogy a tőkés átalakulás minden ágazatban lezajlott volna, a tartósan békés viszonyok között máig kiható eredményekkel járó fejlődés ment végbe. De a fellendülés szakaszait nemegyszer követték visszaesések, s a fejlődés előnyeit is csak a lakosság kisebb része élvezte. A bérmunkából élők helyzete romlott (különösen az agrárproletárok körében), s az elégtelenség az agrárszocialista mozgalmak szerveződéséhez, majd fellendüléséhez vezetett.

A gazdasági életben a mezőgazdaság továbbra is meghatározó volt (a dualizmus időszakában az állattenyésztés is számottevő fejlődésnek indult), de a megye hagyományos iparágaiban szinte kivétel nélkül csak a századforduló táján indultak jelentős üzemek (addig csak a kisiparosok és az űzött szakmák számának gyarapodásában volt növekedés): 1891-ben és 1908-ban alapították Békéscsaba két nagy téglá- és cserépgyárát, 1900-ban Gyulán a harisnyagyár elődjét, 1901-ben Mezőberényben egy lenszövőt, 1907-ben Békéscsabán az állami selyemfonodát, majd 1911-ben a Hubertus Kötött- és Szövöttárugyárat, stb. Országos kisugárzású üzemmé nőtte ki magát az 1882 óta dolgozó gyomai Kner- illetve az 1903-ban alapított békéscsabai Tevan-nyomda.

A két világháború között továbbra is a mezőgazdaság túlsúlya jellemezte a megyét, a foglalkoztatottnak mintegy 70 %-a élt az agrártermelésből. A korábbi hagyományosan gabonatermő vidéken ekkor lett a seprőcirok termesztés hazai központja Kelet-Csanád (az országos vetésterület 60–70 %-ával). A gyáriparban a malmok és cukorgyárak mellett fejlődésnek indult a baromfifeldolgozó ipar, s Gyulán tejporgyár is létesült.

A Horthy-korszakot országosan az ipari városok jelentős arányú fejlődése és a mezőgazdaság (főként alföldi) városok lemaradása, súlyos tempóvesztése jellemzi. Területünkön kivétel volt ez alól Békéscsaba. Orosháza csupán alig haladt előre, Gyula pedig vonzáskörzetének levágása (Trianon) miatt visszaesett. A megváltozott országterületen Békéscsaba fontossága megnőtt, jól jellemzi ezt, hogy pl. vasúti személyforgalma a világválság előtt felülmúlta Szegedet, Győrt és Szombathelyt.

3. Társadalmi-gazdasági viszonyok

Békés megye mai területe az 1950-es közigazgatási változások során alakult ki: a hajdani Békés megye kiegészült a dél-bihari és kelet-csanádi megyerészekkel, területet kapott Hódmezővásárhelytől és Szolnok megyétől, s Szolnok megyéhez lett átcsatolva Öcsöd község. Összességében: a jelentős területi növekedés jórészt helyi centrumok nélküli, kedvezőtlen gazdasági-infrastrukturális adottságú településekből állt.

Demográfia

Az 1868-ban megtartott első teljeskörű magyar népszámlálás közel 285 ezer embert talált a megye mai területén. A népsűrűség az országos átlagnak megfelelően mintegy 50 fő/km² volt, ami — tekintetbe véve az agrártermelés túlsúlyát — magas-

nak értékelhető. A népesség az első világháborúig gyors ütemben szaporodott és a ki- és bevándorlások ellenére az 1869-esnek másfélszeresére nőtt. A növekedés területi különbségeiben az újonnan termelésbe fogható földek elhelyezkedése, és nem a városok vagy nagyobb települések dinamizmusa tükröződött. A két világháború között — a trianoni határok kereteiben és a változatlanul immobil agrárstruktúra következtében — a népességnövekedés üteme mérséklődött, a városok még mindig nem népességkoncentráció góccok. Az 1941-es népszámlálás eredménye (több mint 472 ezer fő) egyben máig is a megye népességmaximuma.

A felszabadulás után Békés megye népességének demográfiai folyamatai az átlagosnál jóval kedvezőtlenebbül alakultak. Ebben — amellett, hogy a szocialista iparosítás extenzív szakaszában és a mezőgazdaság átszervezése időszakában osztozott az Alföld és a többi hagyományos agrártérség sorsában — speciális okok is közrejátszottak. Ezek közül a polgári csehszlovák kormány által kikényszerített, a megyét az átlagosnál jobban érintő és számszerűleg is hátrányos mérlegű "lakosságcserét", a megye alföldi átlagnál is konzervatívabb agrárszerkezetét és az országos területi munkamegosztásban történelmileg kialakult szerepének további, tartósan érvényesülő viszonylagos csökkenését emeljük ki. Mindezek következtében Békés hazánk egyetlen olyan megyéje, amelynek népességszáma a felszabadulás után tartott valamennyi népszámlálás alkalmával csökkenést mutatott, és egyetlen, amelyben — eltekintve Bács-Kiskun megye néhány száz fős veszteségétől — 1980-ban kevesebben (több mint négyezer fővel!) éltek, mint egy évtizeddel korábban. Napjainkban Békés az Alföld legkisebb népességű megyéje, melynek országos és Alföldön belüli pozíciói fokozatosan romlanak. Az 1980-as évtizedben is folytatódó folyamatok hatására 1988 elején már csak 415 ezer fő élt a megyében.

A felszabadulás után a népesedés folyamataiban területi polarizálódás indult, majd erősödött meg, mely a városok relatív kiemelkedéséhez, népességkoncentráció szerepük erősödéséhez vezetett. A két pólus reprezentánsának Békéscsaba és Battonya tekinthető: az előbbi 1949 és 1980 között közel 24 ezer fővel növelte népességszámát, az utóbbi ugyanekkor közel ötezer lakost veszített.

A megye településállománya nagyobb részének a felszabadulás után volt a népességmaximuma, de zömmel 1949-ben. Az ezután felerősödött, nagyarányú elvándorlás következményeit azonban még az utóbbi évtizedben dinamizálódott települések sem heverték ki teljesen, így 1980-ban mindössze négy olyan település volt a megyében, ahol ekkor minden korábnál nagyobb számú népesség élt. A megye három legjelentősebb városán, Békéscsabán, Gyulán és Orosházán kívül a községek közül csak a megyeszékhellyel szoros funkcionális kapcsolatban élő Szabadkigyós tartozik e szűk körbe. Ezzel szemben számos olyan település (köztük Szarvas város) van, amelynek népességmaximuma az első világháború előtti időszakra esik.

Az 1949-es és 1980-as népszámlálás között Békés megye népessége a természetes szaporodás révén közel hatvanezer fővel nőtt volna, de mivel több mint százezerrel többen költöztek el onnan, mint ahányan odaköltöztek, végül egy Orosházánál nagyobb városnak megfelelő lakosságszámmal csökkent.,

A kedvezőtlen folyamatok és demográfiai szerkezet miatt (1987-es adatok alapján)

Békés megyében a születési arányszám a legalacsonyabbak között van, a halálozás és a természetes szaporodás Somogy megye után a legkedvezőtlenebb az országban, míg a 60 évesnél idősebb népesség aránya legmagasabb (21,1 %) a megyék között.

Békés megye az ország egyik nemzetiségi megyéje, az utóbbi népszámlálások adatai alapján azonban az egyes nemzetiségek számára nem tehetünk még közelítőleges becslést sem. A településeken szlovákok Békéscsabán, Szarvason, Tótkomlóson, Kétsopronyban, németek Eleken és Mezőberényben, románok Kétegyházában, Méhkeréken és Pusztatottlakán, délszlávok Battonyán élnek nagyobb számban.

Az aktív keresők foglalkoztatási szerkezetében jelentős változás következett be az elmúlt 40 év során. 1949-ben az iparban és építőiparban csupán a népesség 12,4 %-a dolgozott, 1985-ben ez az érték már meghaladta a 30 %-ot, ugyanakkor a mező- és erdőgazdaságban dolgozók aránya ez idő alatt 72,7 %-ról 29 %-ra csökkent, azonban ez utóbbi még mindig jó 10 %-kal nagyobb az országos átlagnál.

Mezőgazdaság

A megye mezőgazdasági életében tradicionálisan a mezőgazdaságé, illetve az arra épülő élelmiszergazdaságé a döntő szerep. Ezt támasztja alá, hogy bár területét tekintve csak a 7. a megyék rangsorában, a szántók kiterjedése (1987-ben 414 ezer ha) alapján az első helyen áll. 1945-ben Sarkadon alakult meg az ország első termelőszövetkezete. Később 1948—1949-ben sorra jöttek létre termelőszövetkezetek, de a helytelen agrárpolitika miatt ezek jelentős része később feloszlott, s csak az 1959—1960-as szövetkezetszervezésekkor lendült fel újra a szövetkezeti gazdálkodás. Jelenleg 80 termelőszövetkezet, 6 állami gazdaság, egy mezőgazdasági kombinát és 5 szakszövetkezet határozza meg a vidék agrártevékenységének arculatát, s itt működik az ország négy agráripari egyesülésének egyike is.

A vetésterületek több mint felén búzát és kukoricát termelnek. A termésmennyiség alapján búza és kukorica esetén is Békés vezeti a megyék rangsorát, de a cukorrépa és a rizs termesztésben sincs másodiknál rosszabb helyen. Ötéves (1981—1985) átlag alapján adatokkal jól alátámaszthatjuk, hogy Békés megye az ország egyik éléstára, hiszen az országos termelésnek búzából 10,1 %-a, rizsből 39,6 %-a, kukoricából 12,5 %-a, cukorrépából 15 %-a, vágósertésből 12,2 %-a, vágóbaromfiból 14,1 %-a, vágómarhából 6,9 %-a, tehéntejnek 6,7 %-a, tyúktojásból 8,3 %-a származott innen. Az újabban elterjedő szója 36,4 %-a 1986-ban szintén Békés megyében termett.

Ipar

Békés megye egészen az 1960-as évtizedig gyengén iparosodott megye volt, s csak ezután gyorsult fel az ipar tevékenysége. Az 1987-ben közel 55 ezer főt foglalkoztató ipar mind bruttó állóeszköztérték, mind a felhasznált villamosenergia alapján az országosnál kedvezőtlenebb technikai felszereltségű. Jellemző Békés megyei sajátosság a szövetkezeti ipar országosan is legnagyobb aránya.

Az iparirányítás jelentős korszerűsítésre szorul: sok még a megyén kívülről irányított telephely, ami a térség "kizsákmányolásán" túl nehezíti a változó körülményekhez való rugalmasabb alkalmazkodást. (Ez a jelenség a megyén belüli kapcsolatokban is megfigyelhető.)

A bányászat országos jelentőségét a szénhidrogén-kitermelés adja. A kőolajtermelés 1987-ben megközelítette a százezer tonnát (a hazai termelés 5 %-a), a földgázé pedig 1985 óta meghaladja az évi 1 milliárd m³-t (ez kb. a hazai kitermelés 1/6-a). A 60-as évek óta ismert Battonya-pusztaföldvári terület mellett a hetvenes évektől Sarkad-keresztúr térsége, majd az utóbbi években az észak-békési terület (Szarvas, Gyoma-Déaványa, újabban Füzesgyarmat-Szeghalom térsége) is fontos előfordulás.

A gépipar üzemei több ágazatot képviselnek és részben a megye hagyományos központjaiban jöttek létre, részben az iparszegény térségek központjaiban. Jelentősebb központok és üzemek: Békéscsaba (Forgácsoló-Szerszámpari Vállalat, Mezőgép, Hajtóművek és Festőberendezések Gyára, BHG, Körös Kazánjavító-és Gépipari Vállalat), Orosháza (Mezőgép, Alföldi Kőolajipari Gépgyár) Szeghalom (Csepel Autó gyáregysége), Gyula (Vízgépészeti Vállalat gyáregysége, Ganz Villamossági Művek Relégység), Sarkad (Szellőző Művek Gyáregysége), Battonya (Ganz Árammérőgyár Gyáregysége), Gyomaendrőd (Kazángyártó), stb.

Az építőipar az egyik hagyományos iparága a megyének. Az elmúlt években jelentősen korszerűsített tégl- és cserépgyártás a hazai termelés meghatározó tényezője. A cserép termelése volumenében ugyan csökken (1980: 79 mill., 1987: 58 mill. db), de ez is több mint fele az országosnak, a téglagyártás pedig tartósan 7 % körüli részesedésű.

Az Orosházán működő Üvegipari Művek létrehozása az 1960-as évek vidéki iparfejlesztésének eredménye. A több ütemben létesült gyáregyüttes hengerelt síküvegből, húzott síküvegből, konzervipari üvegből, palackokból az országos termelés 50–75 %-át adja, néhány speciális üvegféleségből pedig a teljes hazai termelés innen kerül ki.

Bár a könnyűiparban foglalkoztatottak száma az elmúlt években csökkent (részesedése a szocialista iparon belül 1/3-os), néhány ágazat szintén országos jelentőségű. Jelentősebb központok és üzemek ágazatonként: textil- és ruházati iparban Békéscsaba (BÉKÖT, UNICON, PATEX), Gyula (Harisnyagyár), Szarvas (Szirén Ruházati és Háziipari Szövetkezet), Mezőberény (PATEX), Mezőhegyes (Kendergyár), Gyomaendrőd (Kötőipari Szövetkezet) stb. A nyomdaipar reprezentánsának a KNER nyomdának telephelyei: Békéscsaba, Gyomaendrőd, Gyula. Cipőipari központok Gyomaendrőd (ENCI) és Békéscsaba, a háziiparnak Békéscsaba (Csaba Szőnyegszövő), Gyula (Népművészeti és Házipari Szövetkezet), Orosháza, Tótkomlós, stb. Jelentősebb bútortipari üzemek működnek Mezőberényben, Békéscsabán, Gyulán, Szarvason, Gyomaendrődön, Orosházán, Medgyesegyházán. Néhány számottevő, közismert tevékenység még a megyében: sportszergyártás (Békés), Szarvas (világítástechnika, műanyagipar), Körösladány (Metakémia).

Az agrárágazathoz kapcsolódó élelmiszeripar a megye iparának karakterisztikus része. Legjellemzőbb központjai: Békéscsaba (malom-, konzerv-, hűtő-, sütő-, húsipar, ezen belül baromfifeldolgozás, üdítőitalgyártás), Gyula (húsipar, tejporgyártás), Orosháza (baromfi- és malomipar), Sarkad és Mezőhegyes (cukorgyártás), Déaványa (rizshántolás), Békés (édesipar).

Az infrastruktúra néhány jellemzője

A megye közlekedésföldrajzi helyzete — mind az interregionális, mind a belső kapcsolatokat tekintve — kedvezőtlenebb az átlagosnál. Hasonló a helyzet a kiépítettség műszaki paramétereit alapján is. A megye vasúthálózata — a korábban kiterjedt gazdasági vasutak megszüntetésével és a fővonalak felújításával — ritkábbá, de korszerűbbé vált. Gerince a fővárossal való összeköttetést is biztosító Szolnok—Békéscsaba—Lökösháza egyvágányú villamosított nemzetközi fővonal.

Békés az ország egyetlen megyéje, amelynek területét nem érinti egymásjegyű közúti fővonal. Legfontosabb útvonalai (a 44-es és a 47-es) Kecskemét, illetve Debrecen felé vasúthiányos területeken haladnak. Az előbbihez nemzetközi határátkelőhely (Gyula) is kapcsolódik.

A szénhidrogéneket szállító csővezetékek hálózata folyamatosan bővül. A Körösök Békésig hajózható szakaszán viszont — a kiépített békési kikötő ellenére — évtizedek óta nincs számottevő hajózás.

A hírközlés az 1980-as évtized fejlesztésének köszönhetően rohamosan fejlődött, s napjainkban már a legjelentősebb települései és vonzaskörzeteik bekapcsolódtak az országos távhívásba. Ezzel együtt a telefonellátottságot tekintve a megye csak a hazai középmezőnybe tartozik.

Békés megye kereskedelmi hálózata több mint 1800 boltból és mintegy 750 vendéglátóhelyből áll. Ezek együttesen 23,5 milliárd forintos forgalmat bonyolítottak le 1987-ben. Legnagyobb kereskedelmi központ Békéscsaba, amelyre az összes forgalom negyede jut. A megyének a nagykereskedelem országos elosztó hálózatában nincs lényeges szerepe.

A megye idegenforgalmának központja az immár országos jelentőségű Gyula. A város idegenforgalmának alapja a gyógyvíz, melyhez történelmi emlékek, kulturális rendezvények, attraktív környezet és egyre jobban kiépülő fogadóképesség társul. Rajta kívül a Körösök völgye (Szanazug, Szarvas, Gyomaendrőd, Békés), Orosháza (Gyopáros) és Békéscsaba kisebb jelentőségű idegenforgalmi rekreációs központoknak tekinthetők.

Településhálózat, térszerkezet

A megye településföldrajzi szempontból a többi alföldi megyéhez hasonló vonásokat mutat. A nagyobb települések itt is agrárvárosi múltúak, a kisebbek telepítettek (D-Békés), vagy követik a felszín adottságait (folyóhátak, löszperem). Bár az 1949-es csúcsot jelentő — állapothoz képest a tanyarendszer lényegesen visszaszorult, számos térségben (Szarvas, Közép-Békés, Orosháza) ma is jellemző.

Békés megye településállománya az országos átlagtól eltérő nagyság szerinti összetételt mutat. Erre — az Alföldön tapasztalható általános képhez hasonlóan az a jellemző, hogy a településállományban jóval nagyobb a népesebb települések aránya, mint országosan. A megye lakosságának nagyarányú népességcsökkenése úgy zajlott le, hogy ezzel egyidejűleg fokozódott a településállomány polarizálódása és folytatódott a népesség településnagyság szerinti koncentrációs folyamata.

Mindezek az országos településállományban is megfigyelhető folyamatok Békés megyében sajátosan érvényesülnek. Gyors ütemben növekszik például a kis lélekszámú települések száma a megyében. Amíg pl. 1949-ben a 2000 főnél kisebb lélekszámú települések száma mindössze 15 volt, addig 1987-ben már 32 ilyen település regisztrálható. E kategórián belül az 1000 lakos alatti falvak száma 2-ről 14-re növekedett. A másik póluson ugyanakkor a 10 ezer főnél népesebb települések száma 13-ról 9-re csökkent.

A fenti kedvezőtlen vonások ellenére a településállomány urbanizálódásának elismerésül a korábbi városok (Békéscsaba, Orosháza, Gyula, Szarvas, Békés, Szeghalom, Mezőkovácsháza) mellett 1989-ben újabbak (Gyomaendrőd, Sarkad, Mezőberény, Mezőhegyes, Battonya) kaptak városi rangot.

A megye gazdasági térszerkezete — a termelőerők előbbiekben áttekintett allokációja és területi átrendeződése következtében — egyre markánsabban elkülönülő egységekre tagolódik. Központi és növekvő szerepe van ezek közül a közép-békési térségnek (azon belül a közép-békési településegységet), amely valamennyi többi térszerkezeti egységgel határos és szoros kapcsolatban van. Itt futnak össze azok az országos vagy regionális jelentőségű térszerkezeti vonalak (vasutak, közutak és egyéb infrastrukturális hálózati elemek), melyek a megye szerkezeti vázát adják és melyek mentén a termelőerők zöme települt. Ezek a vonalak fűzik fel a megye többi térszerkezeti egységét, az orosházi, szarvasi, gyomaendrődi, szeghalmi és dél-békési térséget.

A közép-békési településegységet országosan is jellemző, sajátos települési egység. A három városnak — Békés—Békéscsaba—Gyula — mint szorosan összetartozó egymásra utalt településcsoportnak — sajátosan értékelhető múltja, történelme van. Mindhárom város volt már megyeszékhely, a lakosság történelmi alakulása is figyelemreméltó. A súlypont mindig máshol képződött, a középkorban Békés, majd Gyula, jelenleg Békéscsaba a meghatározó. A három város helyzetének alakulása és történelmi adottságai alapján megállapítható, hogy az mindig megyeszervező központi szerepet töltött be, emellett belső életében, egymás közötti kapcsolatában is együttélőnek értékelhető, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a közlekedés fejlődésével a települések még közelebb kerülnek egymáshoz. Megfelelő autóbuszjáratokkal már ma is néhány perces távolságra vannak egymástól. A közlekedési kapcsolatok fejlődését egyébként az is elősegíti, hogy a városok nincsenek összeépülve, így az autóbuszok szabadpályán, gyorsan megközelíthetővé teszik a településeket.

A történelmi fejlődés során az egységes településcsoport települései közül mindig az a város kerülhetett előtérbe, amelyik az adott szituációban a legjobban tudta ellátni funkcióját. Az ipar jelentőségének növekedésével Békéscsaba primátusa megerősödött, ami nem jelenti azt, hogy mind Gyula, mind Békés esetében a már kialakult ipari bázis fejlesztésére nem lenne szükség.

A kutatások során bebizonyosodott, hogy a településegységet összehangolt fejlesztésének kérdésköre egyáltalán nem csak Békés megyei problematika, mivel az beillik abba az integrációs folyamatba, amely az egész országban, illetve mondhatjuk, hogy az egész világon napjainkban lezajlik. A kutatás alapgondolata az, hogy a Közép-békési településegységet fejlesztése az objektív fejlődési folyamatokra épülő koordináció

alapjainak feltárásával, a koordináció megvalósításával meggyorsítható és e gyorsított fejlesztés nemcsak a térségnek magának és Békés megyének, hanem az országos összetételben viszonylagosan elmaradott Alföld fejlesztésében is hasznos, sőt az ország egésze arányos térszerkezetének kialakításában fontos tényező. Ahhoz, hogy az objektív folyamatokban rejlő lehetőségeket optimálisan kihasználjuk, illetve a spontán káros mellékhatásokat elkerüljük, a Közép-békési településeggyüttes fejlesztését koordinálni kell, majd meg kell találni azt a struktúrát, amely egy adott szinten az egységet is biztosítja.

Ma még elsősorban a jelentős munkaerőforgalom köti össze a három várost. Elsősorban Békéscsaba a beérkezés a megyeszékhelyre, de nem jelentéktelen a Gyuláról bejárók száma sem. Békéscsaba elsődlegesen mint iparfejlesztésre alkalmas terület jöhet szóba. Ipari termelést irányító szerepkörének kifejlesztése néhány meglévő üzem központjának idetelepítésével, önállóságuk fokozásával indokolt. A város felsőfokú ellátó funkciója ma még alapvetően hiányos. Hiányoznak ugyanis a szerepkör ellátásához szükséges közintézmények, illetve a meglévők sem tudják teljeskörűen kiélegetni a szükségleteket.

Gyula elsősorban üdülő-idegenforgalmi központ. Infrastrukturális ellátottsága a megye városai között a legfejlettebb. A három város együttműködésében meghatározó szerepet tölt be a jövőben. Jelentős ipara és az infrastruktúrának itteni csomópontja ellenére további ipartelepítések helyett az intenzív, a munkaerő felszabadító iparfejlesztése a célszerű, az idegenforgalmi fogadóképesség egyidejű erősítésével együtt. Békés város a három város közül a legkevésbé fejlett, bár fejlődése az elmúlt időszak során meggyorsult. Ipartelepítési adottságai az átlagosnál kedvezőtlenebbek. Lakossági intézményhálózata a legkevésbé kiépült. A településeggyüttesen belül azonban dinamikusan fejlődik.

IRODALOM

- Árpási Z. (szerk.) 1989: Békés megyei Népújság Almanach '89. — Békéscsaba
Hütner V. (összeáll.) 1982: Magyarország megyéi: Békés — Kossuth Könyvkiadó
Krajkó Gy. (szerk.) 1974: Békés megye gazdasági földrajza — Békéscsaba
Rakonczai J. — Tóth J. 1984: Békés megye — In: Budapest és a megyék földrajza (Szerk.: Frisnyák S.) Tankönyvkiadó
Statistikai források
Békés megyei Statistikai Évkönyvei
Múlt és jelen Békés megye gazdaságában és társadalmában 1986. — Képes Statistika Statistikai Évkönyvek

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

In memoriam

HAJÓSY FERENC

1906. I. 5. — 1988. VII. 28.

Minden tudományának vannak reprezentatív képviselői, akik nem nagyon fogognak az előtérben, ott, ahol az elismeréseket és a jutalmakat osztogatják. De a valóságos értékeket ismerők jól tudják, hogy az illető tudományág egyes kérdésköreire vonatkozólag kihez kell fordulni megbízható ismeretekért, felvilágosításért. Ilyen, a "második" vonalban csendben dolgozó, de annál eredményesebb munkása volt a magyar meteorológiának és klimatológiának *Hajósy Ferenc*, aki ugyanolyan feltűnés nélkül, észrevétlenül távozott 1988 nyarán munkatársai köréből, ahogy egész életében is élt. S noha feltűnésre soha nem törekedett, most elveszítve a ritka tehetségű és szorgalmú alkotó tudóst, ismerői jól tudják, hogy pótolni nem lesz könnyű — bár a lehetőségek és az adottságok összehasonlíthatatlanul jobbak ma már, mint amikor *Hajósy Ferenc* a nevét megörökítő tevékenységet kifejtette.

Abban az évben született a század első évtizedében, amikor a magyar természettudományok között a geográfának több kiemelkedő tudósa is megjelent a napvilágot (mint *Bulla Béla* és *Római András*). Indulása — pályatársaihoz hasonlóan — neki is megpróbáltatásokkal teli volt. Kis fizetésű hivatalnok gyermeke lévén felsőbb tanulmányait csak úgy tudta folytatni, hogy mellette maga is munkát vállalt, és abból fedezte megélhetését. *Cholnoky Jenő* kitűnő tanítványaként végzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen a földrajz-történelem szakon 1928-ban. Ugyanott doktorált is 1930-ban summa cum laude eredménnyel. De az sem volt elég, hogy tanári állást kapjon. Az állástalan diplomások keserű kenyere tette, és magántanításból tartotta fenn magát évekig. 1931-ben rámosolygott a szerencse, mert a bécsi Collegium Hungaricumban nyert egyéves tudományos ösztöndíjat, amelyet a bécsi Zentralanstalt für Meteorolo-

gie und Geodynamik munkájában való részvételre fordított. Ezután a Meteorológiai Intézet önkéntes (és díjtalan) munkatársa volt egy esztendeig. Tanári állást csak ezután kapott, amelynek során megjárta a nagykallói Szabo's vezér, a budapesti Werbőczy István, Madách Imre, Apáczai Csere János, Széchenyi István és Fáy András gimnáziumok, ill. szakközépiskolák előadótérméit. 1953-tól jutott révbe élete, amelyet fő hivatásának, a magyarországi éghajlat kutatásának szentelt az Országos Meteorológiai Intézet keretében. Onnan ment nyugállományba 1966-ban.

Életére ifjúkora törekvései nyomták rá bélyegüket. Amikor számos, nélkülözésekkel teli évek során összegyűjtötte és feldolgozta a magyarországi meteorológiai mérőállomások adatait, és azt a Meteorológiai Intézet hivatalos kiadványaként meg is jelentette 1934-ben. "A csapadék eloszlása Magyarországon (1901-1930)" címmel. Attól kezdve neve fogalomná vált nemcsak a szűkebben vett meteorológusok és klimatológusok, hanem minden olyan társtudomány képviselői között is, akiknek szüksége volt ezekre az adatokra. Ezt az alapvető munkát tovább folytatva jelentette meg az 1901–1940-es évek csapadékadatait 1952-ben. A jelenlegi országtérületet a Tisza-vízgyűjtő egészére kiszélesítő csapadékfeldolgozásért 1955-ben elnyerte a kandidátusi tudományos fokozatot is. Ezért a művéért nyerte el a Magyar Meteorológiai Társaság Steiner Lajos-emlékérmét. Hangyaszorgalmú adatgyűjtő munkájával nagymértékben hozzájárult, hogy két hozzá méltó kollégájával (*Kakas József* és *Kéri Menyhért*) társszerzőként 1975-ben megjelentethették "A csapadék havi és évi összegei Magyarországon a mérések kezdetétől 1970-ig" című nagyszabású adattárat, amely nélkülözhetetlen forrásmunka minden területi kutatással foglalkozó

kutató kezében. Az természetes, hogy a Magyarország Éghajlati Atlaszának (megjelent 1960-ban) a csapadéktérképeit is ő szerkesztette meg, és az Adattár-i kötet csapadékadatait is ő állította össze.

A felsorolt néhány mű létrehozására *Hajósy Ferenc* teljes életét rááldozta, csendben, töretlen szívóssággal, állandóan munkálkodva. Valósággal szimbolizálta a XVII. sz.-i nagy pedagógus, *Apáczai Csere János* jelmondatát (Dolgozz, míg az múlandó életben vagy, holtod után eleget nyugodhatsz!)

Művein keresztül hálásak *Hajósy Ferenc*nek a magyar geográfusok is, hiszen az ő munkássága által lett az ország természeti viszonyaira vonatkozó tudásunk gazdagabb és teljesebb. De hálásak lehetnek neki a magyar földrajztanárok is, mert nemcsak kitűnő tanára volt a rája bízott évfolyamoknak, hanem a közoktatás legnehezebb periódusában, 1945-ben két, a maga korában nagyszerű középiskolai földrajzkönyvvel gazdagította a tankönyvirodalmat is. (*Láng Sándor*tal közösen írt III. osztályos tankönyvét e sorok írója is nagy haszonnal forgatta.) Elmélyült pedagógusi és tudományos kutatómunkája mellett vállalta el és töltötte be 1944–47 között a Magyar Földrajzi Társaság titkári tisztét. A háborús megpróbáltatások, a társadalmi—filozófiai—gazdasági és politikai átalakulások forrongó időszakában nem mindennapi diplomáciai és ügyviteli fáradozást kívánt a Társaság életének fenntartása, könyvtárának, felszerelésének megmentése. Hogy a Társaság működését 1947-ben felfüggesztették, az nem rajta múltott. De hogy könyvtárunk és felszerelésünk megmaradt, abban *Hajósy Ferenc*nek is jelentős érdemei vannak. Illesse érte a Társaság el nem múló köszönete (amit bizony valamilyen formában életében is kifejezhetünk volna)!

A tudóst és pedagógust méltatva, nem feledkezhetünk meg a példás családapáról sem, aki szűkös keresetéből négy gyermeket nevelt hasonló szellemenben, mint ahogy ő nevelkedett és ahogy életében dolgozott.

Végül hálánk jeléül meg kell emlékezni a mindig segíteni kész, az ifjabb munkatársakat készséggel útbaigazító, támogató atyai jó barátáról, akinek — sokad magammal — *Hajósy Ferenc*et én is megismertem. Szűkebb munkatársain kívül tisztelettel búcsúzunk tőle a magyar geográfusok és földrajztanárok, valamint a Magyar Földrajzi Társaság nevében is.

Somogyi S.

Földrajzi Közlemények XXXVII. (CXIII.) kötet, 1989. 1–2. szám.

KONSZTANTYIN ALEKSZEJEVICS
SZALISCSEV

(1905—1988)

1988. augusztus 25-én váratlanul elhunyt a moszkvai Lomonoszov Egyetem Térképészeti Tanszékének alig két hónapja nyugdíjállományba vonult professzora, *Konsztantyin Alekszejevics Szaliscsev*. A szovjet térképész tudományak otthon és nemzetközileg is legismertebb és elismertebb szaktekintélye távozott az élők sorából.

Szaliscsev 1905-ben Tulában született. 1922-ben a Moszkvai Földmérési Főiskolára került, ahol egy évvel később elsőként a világon felsőfokú térképészeti szak is indult.

Az egyetem után *Obrucsev* mellett Szibéria kutatásában működött közre, az Ingyigirka- (1926), Kolima-völgyében (1929–30) és a Csukcs-félszigeten (1933–34). Az általa szerkesztett térképen rajzolódott ki először az addig ismeretlen Cserszkij-hegység. 1932-től az expedíciókban az Északi-sarki Intézet térképezési osztályának a vezetőjeként vett részt.

Közben 1931-től meghívott oktatóként tanította a térképészetet a Leningrádi Egyetem földrajzi tanszékén.

1934–36 között a Nagy Szovjet Világatlasz szerkesztésén dolgozik. 1936-ban meghívják a moszkvai földmérési, légifényképezési és térképészeti főiskolára, majd 1942-ben professzornak a Moszkvai Lomonosov Egyetemre. A Lomonosov Egyetemen a Földrajztudomány történetét oktatta, de harcolt önálló térképészeti tanszék alapításáért. Javaslatai nyomán 1950-ben bízták meg a tanszék megszervezésével, amelynek 38 évig volt a vezetője.

Oktatási és gyakorlati tapasztalatait a Térképészet alapjai c. könyvében összegezte először. Az általános rész 1939-ben, a térképtörténeti rész 1943-ban jelent meg. Ezt a munkát fordította le a Budapesti Műszaki Egyetem Hadmérnöki Kara és adta ki a földmérő szaktisztképzés számára. A Kartográfia alapjai magyarul négy kötetben jelent meg.

Max Eckert 1922-ben megjelent átfogó kartográfiai műve után Szaliscsev vállalkozott először a kartográfia teljes körű irodalmi feldolgozására. Vele közel egyidőben egy magyar származású amerikai, *Ervin Raisz* végezte el ezt a feladatot. 1948-ban kiadott munkájában Szaliscsev műve így valóban világszínvonalat, tudományos példát jelentett a magyar térképészetben.

Szaliscsev 1947-ben megírta az elméletre épülő gyakorlati megvalósítást tárgyaló "Térképtervezés és szerkesztés" c. könyvét is.

Később egyetemi tanárként is mindig nagy figyelmet szentelt a hallgatók megfelelő tankönyvekkel való ellátására. 1955-ben megjelent Kartográfia c. tankönyvét később többször átdolgozta. 1976-ban Térképtudomány címen új tankönyvet írt. Ezt 1982-ben dolgozta át. E könyvének egyes fejezetei bekerültek a Nagy Szovjet Enciklopédiába is.

A térképészet alapjai megjelent még kínaiul (1956), a Kartográfia németül (NDK, 1967) és spanyolul (Kuba, 1979), a Térképtudomány lengyelül (1984).

Az egyetem tanáraként 1950–1954 között mint a Földmérési és Térképészeti Hivatal szerkesztőbizottságának elnöke irányította, a módszertanilag is újat adó, több mint 100 térképből álló alsó-, közép- és felsőfokú szovjet oktatási falitérkép sorozat készítését.

Szaliscsev a Szovjetunió Földrajzi Társasága 2. kongresszusán, 1947-ben munkaterülete legfontosabb feladataként a környezet komplex kartográfiai térképezését hirdette meg. E munka legmegfelelőbb formájában a regionális és nemzeti atlaszokat tekintette. 1956-ban Rio de Janeiroban a Nemzetközi

Földrajzi Unió kongresszusán fogadta el ezen atlaszok készítésének nemzetközi programját. A megvalósítás elősegítésére írta meg Nemzeti atlaszok (1960), majd Regionális atlaszok c. (gyakorlatilag csak természet-földrajzi résszel foglalkozó) könyvét (1964). Ezek a franciául, angolul is kiadott munkák jelentősen hozzájárultak a nemzeti programok megvalósulásához. A regionális atlaszok teljes körű tartalmára vonatkozó összeállítás az ő szerkesztésében jelent meg 1976-ban. Komplex tudományos — tájékoztatói regionális atlaszok módszertani kérdéseinek tanulmányozására tanszéke mellett "komplex térképezés és atlaszok problémáival foglalkozó laboratóriumot" szervezett, közel félszáz munkatárssal.

A komplex tematikus térképezésen kívül a térképészet másik alapvető területeként a kutatás térképészeti módszerének a kidolgozását tartotta. Több cikkében vázolta a téma fontosságát, s a 70-es években tanszékén jelentős kutatómunka folyt ezen a téren.

A 70-es évek elején felfigyelt a távérzékelésnek és a számítógépnek a térképészetet befolyásoló várható hatására. A tanszék mellett működő kis légifényképezési laboratóriumot jelentős létszámú távérzékelési tudományos műhelyé fejlesztette, és 1976-ban létrehozta a térképészeti automatizálási laboratóriumot is.

Érdekelte a szintézis kérdése a tudományban és ennek térképészeti vetülete. Külön könyvet szentelt ennek a témának (Szintézis a kartográfiaiban, 1976).

A 70-es évek közepétől a nemzetközi térképészeti irodalomban nagy számban jelentek meg elméleti kartográfiai cikkek. Szaliscsev a pszichológiai, informatikai, szemiotikai, nyelvészeti és hasonló alapokon álló és így a térképészetet ezen tudományok részeként meghatározó elméletekkel szemben a térképészetet a valóság visszatükröződése sajátos módszerének, a térbeli kapcsolatokkal, a térbeli renddel elsődlegesen foglalkozó önálló tudománynak tekintette. Számtalan cikkében és végül egy könyvben (Elméletek és ezek problémái a 80-as évek kartográfijában, 1983) szállt szembe a különböző elméletekkel és rögzítette saját álláspontját.

Szaliscsev professzor elméleti, tudományoservező munkáján kívül szólnunk kell a kartográfia elismertetése érdekében kifejtett aktivitásáról is. Mindenütt és mindenkor hangsúlyozta a térképészet, ahogy kifejezte "sajnos nem kellően elismert"

népgazdasági, kulturális és tudomány módszertani jelentőségét és szerepét.

A nyelveket beszélő, nagy tudású, európai karakterű tudóst a nemzetközi tudományos élet is első külföldi fellépésétől (1956) kezdve elismerte. 1956–70 között a Nemzetközi Földrajzi Unió nemzeti atlaszok bizottságának volt elnöke. 1960–64 között a Nemzetközi Térképészeti Társulás alelnöke, majd 1964–1968 között elnöke. 1978-ban a Társulás tiszteleti tagjává választotta, majd 1980-ban elsőnek kapta meg a Mannerfeld-emlékérmét.

Szaliscsev professzor többször járt hazánkban, szoros kapcsolatot tartott a magyar térképészekkel és földrajzosokkal. A MTE SZ Geodéziai és Kartog-

ráfiai Egyesülete 1971-ben tiszteleti tagjává választotta. A Magyar Földrajzi Társaság pedig 1982-ben Lóczy Lajos-emlékéremmel tüntette ki.

Halálával egy kiemelkedő, hazánkat is jól ismerő és szerető, nálunk is elismert és tisztelt tudóst veszítettünk el. Teste távozott, de szellemi hagyatéka ittmaradt közöttünk. Újszerű gondolatokkal teli hatalmas életművéből még hosszú ideig fogunk meríteni. A hivatkozások között még nagyon sokáig találkozunk majd nevével. Írásainak továbbra is ható, új elképzeléseket serkentő elismerése lesz talán a legszebb főhajtás Konsztantyin Alekszejevics Szaliscsev emléke előtt.

Papp-Váry Árpád dr.

Földrajzi Közlemények XXXVII. (CXIII.) kötet, 1989. 1–2. szám.

PAPP KÁROLY EMLÉKEZETE

Tápióság nagyközség lakosai bensőséges ünnepségen és egy szépen elrendezett időszakos kiállítás megnyitásával emlékeztek meg 1989. január 10-én a helység hírneves fiáról, *Papp Károly* geológusról. *Dr. Papp Károly*, a budapesti Tudományegyetem földtani és őslénytani tanszékeinek professzora, hosszú időn át a Magyarhoni Földtani Társulat főtitkára, két cikluson át a *Magyar Földrajzi Társaság alelnöki* tisztségét is viselte. Ezért az ünnepségen, és az emlékkiállításon Társaságunk — valamint az érdi Földrajzi Múzeum is — képviseltette magát.

Papp Károly, a tápiósági tanító fia, 1873. november 4-én látta meg a napvilágot, és életének utolsó 18 esztendejét is szülőfalujában töltötte (1963. június 30-án hunyt el). Az ünnepséget megelőzően a M. Áll. Földtani Intézet, a Magyarhoni Földtani Társulat és a zalai Olajbányászati Múzeum képviselői elhelyezték koszorúikat *Dr. Papp Károly* és felesége, *Dr. Balogh Margit* (1881–1968) sírjára.

Az emlékkiállítást, amely Tápióság Nagyközségi Tanács épületében kapott helyet, *Dr. Csiky Gábor*, a Földtani Társulat tudománytörténeti szakosztályának elnöke nyitotta meg, ismertetve *Papp Károly* életútját és munkásságát. *Papp Károly* 1890-ben iratkozott a budapesti Tudomány Egyetem természetrajz-földrajz szakára. 1898-ban tanári oklevelet, 1900-ban bölcsészdoktori diplomát szerzett,

1895-től már *Lóczy Lajos* tanársegéde volt. Rövid breslauer (wrocław) stúdium után, 1900 őszén kinevezték a Földtani Intézet geológusává, onnan hívták meg a Tudományegyetem földtani tanszékére, 1915-ben. (1917-től, *Lőrenthey Imre* halála után a paleontológiai tanszék vezetésével is megbízták.) Három évtizeden át, 1945-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig geológusok nemzedékeit oktatta; egykori tanítványai ma is a legmelegebb hangon emlékeznek az emberséges, segítőkész és széles ismeretekkel rendelkező professzorra.

Tudományos tevékenysége igen széles körű volt. Erdélyben térképező geológusként végzett úttörő munkát: jelentős eredményei fűződnek az Erdélyi-ércshegység ún. "arany-négyszögé"-nek tanulmányozásához. Míg is legismertebb azonban a kis-sármási földgáz feltárása, 1908-ban. A fúrásból 1909. április 22-én tört fel a földgáz, és hosszú időn át napi 840 000 m³ csaknem tiszta metánt szolgáltatott. Felmerült az a terv, hogy a földgázt Kolozsváron és Nagyváradon át Budapestig vezessék, de ezt az első világháború kiterése meggátolta.

Gyakorlati vonatkozású egyik legmaradandóbb műve, amely 1915-ben jelent meg "A Magyar Birodalom vasérc- és kőszénkészlete" címmel. Egy másik jelentős műve — amellyel kapcsolatban ritkábban említik a nevét — Magyarország földtani

térképe, amelynek anyagát *Lóczy Lajos* gyűjtötte össze. *Lóczy* halálával a térkép kiadásának előkészítése félbe szakadt, és talán a hatalmas adatgyűjtemény is elkallódik, ha *Papp Károly*, kiegészítve és nyomdára előkészítve ki nem adja 1922-ben.

Papp Károly nevéhez fűződik a Tudományegyetem geológiai kiadványának, a Földtani Szemlének megindítása, amelyből 1920 és 1944 között hét füzet jelent meg (két kötetben). A Földtani Társulat főtíkáráként nagy gondot fordított a Földtani Közlemény fejlesztésére is. Eredményes munkáját jelzi, hogy 1908 és 1917 között jelentek meg a Földtani Közöny azidáig legvaskosabb és legtartalmasabb évfolyamai.

Papp Károly a századforduló után kapcsolódott be a Magyar Földrajzi Társaság munkájába: 1907-ben a Társaság rendes tagja, majd választmányi tagja volt, az 1914. március 19-i közgyűlés pedig alelnökké választotta (az ekkor megválasztott elnök *Cholnoky Jenő*, az alelnökök *Csánki Dezső* és *Thirring Gusztáv*, a főtíkárt *Teleki Pál* volt). A Társaságunkban kifejtett munkássága viharos és nehéz időszakra esett: *Cholnoky* kolozsvári tanársága miatt az alelnökökre fokozott munka hárult, az első világháború éveit, majd az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság és az ellenforradalom egyaránt nagy gazdasági és diplomáciai megfontoltságot követelt. Amint a korabeli beszámolókból kitűnik, főként 1917–1919 között a Társaság vezetésének gondját elsősorban *Papp Károly* vállalta magára.

Alelnöki működése idején a Földrajzi Társaság

két jelentős megnyilvánulásának volt szervezője és aláírója. Az 1919. január 16-i választmányi ülésen elhangzott javaslat alapján tagja volt annak a háromtagú bizottságnak, amely megfogalmazta a világ földrajzi társaságaihoz intézett tiltakozást az ország mértéktelen területi megcsönkítése ellen. Ugyanez év január 29-én *Papp Károly* írta alá a javaslatot és tervezetet a létesítendő magyar "térképíró és földleíró intézet tárgyában". Ez utóbbi terv — amelyet később *Kogutowicz Károly* dolgozott ki részleteiben — az önálló magyar *Térképészeti Intézet csirája* volt.

Amikor, 1919. végén, *Cholnoky Jenő* végleg elhagyta Kolozsvárt és átvette a Társaság irányítását, *Papp Károly* lemondott alelnöki tisztjéről. Ezt követően már nem vett részt a Földrajzi Társaság irányításában. Helyébe az 1920. május 20-án tartott ülés feleségét, *Dr. Balogh Margitot* választmányi taggá választotta. (*Pappné Balogh Margit* volt az első földrajztanárnő, aki a Tudományegyetem bölcsészkarának nyilvános hallgatójaként szerzett diplomát.)

Tápióság idősebb lakosai ma is szeretettel, megbecsüléssel emlékeznek az öreg *Papp Károlyra*, aki mindenkihez szívélyes és közvetlen volt. Nem is egy családban őrzik megbecsült "ereklye"-ként *Papp Károly* egy-egy művét, cikkeinek különlenyomatát, amelyet az idős tudós valamilyen apró szívesség fejében, vagy barátságból dedikált ismerőseinek, szomszédainak. Illő, hogy a Magyar Földrajzi Társaság is megőrizze emlékezetét.

ifj. *Bartha Lajos*

Papp Károly cikkei az MFT kiadványaiban:

Bakonyi triász-korallok. — In: A Balaton Tudományos Tanulmányozásának Eredményei, I. 1. p. 1–21. Budapest, 1900.

A parádi Csévecze-forrásról. — Földrajzi Közl. 33. 2. 1905.

Időszakos-e a kalugyeri Dagadó-forrás? — U.o. 34. 1. 1906.

Emlékirat a felállítandó térképíró és földleíró intézet tárgyában. — U.o. 47. 1–10. 1919.

Szabaszék Ferenc emlékezete. — U.o. 55. 7–10. 1927.

Biográfia: *Bogsch L.* "Földtani Közöny", 95. 3. 1965. és

Csáky G.: "Évfordulónk a műszaki- és természettudományokban, 1988". Bpest, 1987.

*

EMLÉKEZÉS HUNFALVY JÁNOSRA, HALÁLÁNAK 100. ÉVFORDULÓJÁN

100 év nagy idő. Mindig is az volt, de különösen felgyorsult az idő múlásának hatása napjainkban, amikor a technika rohanó fejlődésével párhuzamosan sokan úgy vélik, hogy a tudománynak is lépést kell tartani a tegnap még érvényesnek hitt tanítások elvetésében és újak megfogalmazásában. A megkérdőjelezett és idejét múltnak ítélt vagy annak tartott tudományos megállapításokkal párhuzamosan esnek ki az emlékezetből, és az újabb generációk tudatából azok megalkotói is. Korábban közismert tudósok neveinek sorozatai merülnek a feledés tengerébe minden tudományterületen. Így van ez a földrajztudományban is. Ma az ötödik generáció áll a földrajzoktatás és kutatás vezetőhelyein *Hunfalvy János* kora óta, s ma már alig ismerik a nevét is annak, aki a földrajzi ismereteket hazánkban önálló tudománykörré kiépítette, egyenrangúságát a társtudományokkal elismertette, az egyetemi szintű felső oktatását megszervezte, az alsó- és középfokú iskolákat korszerű földrajzi ismereteket nyújtó tankönyvekkel, az érdeklődő természetbarátokat színvonalas ismeretterjesztő közleményekkel ellátta, s a szaktárgyakat oktatókat és művelőket tömörítő, ma is dinamikus életet élő Magyar Földrajzi Társaságot megalakította és 116. éves folyóiratát, a Földrajzi Közleményeket kanyargós, de eddig minden akadályon átívelő útjára indította. S ezzel még nem is értünk végére a maga korában országos hírű első geográfus professzor és társasági elnök érdemeinek, hiszen maradandót alkotott a történettudományban, a statisztikában és a néprajzban is, de emellett kiemelkedő, fáradhatatlan tevékenységű közéleti férfiú is volt (elismerést érdemel az akkori főváros Közmunkatanácsának egyik irányítójaként is).

Hunfalvy János sokoldalú életművének minden területe megérdemelné az emlékezés koszorúját. E helyen azonban csupán a geográfus tudóst, professzort, tankönyvírőt és szervezőt méltatjuk a késői utódok szemüvegén keresztül. Méltatásunkban első soron azt igyekezünk kiemelni, ami a terjedelmes és mindig tiszteletet gerjesztő életműből az idő rostáján máig ható érvénnyel fennmaradt.

Hunfalvy János élete pályáját két hatás vezette és

tartotta élete végéig a magyar tudományos élet élvonalában. Az egyik szülőföldjének földrajzi környezete, hiszen a Szepesség szülőtte volt (Nagyszalókon született 1820. június 9-én). A földrajzi determinizmust elítéljük és elvetjük. De az biztos, hogy egy, a Magas Tátra lábainál felnövő és szellemileg korán kibontakozó értelmes emberre egész életére nézve meghatározó hatása és vonzása a hóval fedett bércek rejtélyes világa, ami könnyen a természet törvényeinek és titkainak kutatására csábítja a gondolkodó embert. Csak tudományunk területén maradvá is *Fröhlich Dávid* és a két *Buchholz* életművére kell utalnunk, meg arra a sok száz neves és névtelen honfitársukra, akit a Szepesség, hazánk tudományos életének századokon át működő nagy rezervoárja nevelt fel, és bocsájtott messze és magasba szárnyaló útjára.

A másik hatás, ami *Hunfalvy János* (és bátyja, *Pál*) életútját predesztinálta, a magyar reformkor szárnyakat nyitó és nyújtó, tervében gondolatokat ébresztő és alapozó, egy egész generáció életfelfogását meghatározó nagy szellemi pezsgése, amely népünk életében mindaddig és mindazóta utolérhetően alkotásokra ösztönözte a korabeli eszmevilág elfogadóit és hirdetőit. Már pedig *Hunfalvy János* — részben mint tanuló, részben mint nevelő, részben mint fiatal tanár — szoros kapcsolatban állt a reformkori eszmevilág sok neves — később országos nevet és vezetőszerepet is kivívott — megalapozójával és harcosával. A politikát és a csatatereket ugyan elkerülte, de haláláig *Széchenyi* és *Kossuth*, *Deák* és *Eötvös* tanításainak szellemében élt és tevékenykedett, mindig a társadalom, az ország, a tudományos és gazdasági élet érdekeit tartva szem előtt.

De természetesen az egész életére kiható külső hatások minden felemelő mellett csak úgy találhattak visszhangra és táptalajra, ha megfelelő személyi tulajdonságokkal is párosultak. S *Hunfalvy János* ilyenekben sem szűkölködött. Élénk szellemének tanúbizonyossága, hogy szűkebb szülőföldje nyelvei (német és szlovák) mellett a tágabb haza (magyar), az iskola (latin és görög), valamint a nyugati (francia és angol) nyelvek mindenikét folyé-

konyan beszélte. De megtanult héberül és más nyelveken is.

Nincs még részleteiben megvizsgálva, de nem kevés hatással lehetett rá 1845–46-ban teljesített németországi tanulmányútja, melynek során egy fél évet a berlini, egy fél évet a tübingeni egyetemen töltött. Akkor tanított Berlinben *Ritter Károly* (1779–1859), a korszak hírneves földrajzprofesszora, akinek munkássága egy sajátos tudományos felfogás megalapozójaként és hirdetőjeként vált ismertté. Minthogy *Hunfalvy* későbbi földrajzi tanításaiban is nem egy ritteri gondolat mutatható ki, könnyű arra következtetni, hogy ezek eredete e tanulmányútján nyert szellemi hatásokkal állnak kapcsolatban. Mivel azonban erre vonatkozó konkrét utalást nem hagyott az utókorra, máig kérdéses, hogy eme földrajzi tevékenységét alapvetően befolyásoló hatások hol és mikor jutottak el hozzá.

Mindenesetre, amikor az MTA 1858-ban levelező tagjává választja, az 1859-ben tartott székfoglaló előadásában már a földrajz fejlődését taglalja. *Strabontól* kiindulva *Prolemaioszon* és *Büschingen* át az éppen akkor elhunyt *Ritterig*. Nem valószínű, hogy a földrajztudomány korszakait meghatározó említett geográfusok gondolataival csak akkoriban ismerkedett volna meg.

Az Akadémia tagjává történt megválasztása is két földrajzi vállalkozásának volt a következménye. Az egyik a "Magyarország és Erdély eredeti képekben" c. kiadvány, amelynek I. kötete 1855-ben jelent meg (a II. 1860-ban) Pesten és Darmstadtban. Műfajilag ma honismereti és tudományos ismeretterjesztő jellegűnek tartanánk, de akkor a benne közölt sok új adat és megállapítás tudományos szintre emelte. Benne a földrajzi és a történelmi vonatkozások együtt szerepeltek. Még nagyobb jelentőségű volt, hogy 1857-ben szerkesztésében megjelent az akkor már közel egy évtizede Afrikában felfedező utazásokat folytató *Magyar László* haza küldött leveleinek és naplórészleteinek gyűjteménye (1859-ben ugyanő adta ki jegyzetekkel kiegészített úti beszámolóit is).

De a nagyobb földrajzi művek mellett nem hallgathatunk az 1856–57–58-ban általa és *Greguss Ágostól* szerkesztett *Család Könyve* c. kiadvány füzeteiben megjelent nagyszámú tudományos ismeretterjesztő célú, földrajzi jellegű írásáról sem, melyek abban a korban — egyetemi oktatás híján — a felsőfokú képzést is szolgálták. A földrajzi

munkásság mellett az akadémiai tagság elnyerésében nyilvánvalóan szerepet játszott nem lebecsülendő történelmi munkássága is.

Ami élete fő tevékenységi körét végérvényesen a földrajzhoz kötötte, az "A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása" c. háromkötetes nagy munkája volt, melyek 1863–65 között jelentek meg, és amit az Akadémia 1859-ben kelet megbízására készített el. Ez a mű — ahogyan azt későbbi tanszéki utóda és mindenkori őszinte tisztelője, *Bulla Béla* méltatta — a XIX. sz. közepi Magyarország földrajzi leltára, katasztere. A szó mai értelmében is tisztán természetföldrajzi leírása az ország földjére ható, területenként változó értékű földrajzi tényezőknél. Mert *Hunfalvy* az első, aki szakított elődeinek a közigazgatási egységekhez ragaszkodó területi tagolásával, és noha a nagyvonalú, és mai szemmel nézve nem következetes, de mégis tájrajzi alapon írta le az egyes területrészek földrajzát. Sematikusként hat, hogy az egyes területegységek tárgyalása ugyanazon sorrendben, mint egyik bírálója véli, monoton egymásutániságban követik egymást. Ezt az okozza, hogy egy-egy táj megismertetésének a szempontjai — azóta is — ugyanazon logikai sorrendet kívánják meg. Aki módszeresen akar egy földrajzi tájat jellemezni, ma is kénytelen ezt az utat járni és ugyanolyan feldolgozási és tárgyalási menetet követni. Hogy ez nála sokkal erősebben érződik, azt érthetővé teszi, hogy kénytelen volt a korabeli, sablonosnak ható szegényes adatbázissal beérni, ami nem engedte meg, hogy a tájak különbségét árnyaltabb leírással érzékeltesse. Ezzel a művel ő alapot nyújtott mind kortársainak, mind utódainak, bázist nyújtva számukra a részletesebb feldolgozások kimunkálásához. Ma is imponáló méretű munkájának mennyiségi és minőségi értékét helyesen mérte fel az Akadémia, amiért ezért 1865-ben rendes tagjai sorába választotta. A Műegyetemen, ahol 1863-tól helyettes tanárként oktatott, 1866-ban rendes tanárrá nevezik ki. 1870-ben pedig a mai ELTE elődjének, a pesti Pázmány Péter Tudományegyetem első földrajzi tanszékének lett a professzora (Európában ez volt a 4. földrajzi tanszék.)

Ha addig autodidakta módjára félig-meddig kedvetlenségből foglalkozott a földrajzzal, most már rendszeresen kellett a földrajz egész területét művelnie, hogy jelentős számú hallgatóságot a földrajztudomány vívmányainak teljességével megismertesse.

S hogy vállalt feladatát milyen komoly odaadással és behatóan végezte, azt megmaradt jegyzeteinek folyton bővülő, a részletekre is mindinkább kiterjedő anyaga árulja el.

Legalkalmasabb saját tudományos fejlődésének áttekintésére és igazolására második fő műve, az Egyetemes földrajz, melynek kötetei 1884-ben (I. Dél-Európa), 1886-ban (II. A magyar birodalom földrajza) és 1890-ben jelentek meg. Ebben a munkájában is természeti az alap, de arra építve rengeteg gazdasági, társadalmi földrajz vonatkozást is találunk, sokszor igen élvezetes stílusban, ahol már helyenként a fejlődéstörténeti és földrajzi tényezők között kölcsönhatások is helytálló értékelésre kerültek. Széles körű műveltségről árulkodnak néprajzi, történelmi, kultúrtörténeti, és helyenként még a nyelvészeti vonatkozásoknak is az említése és bemutatása. Mind a két fő művében, mind az idő előrehaladásával tartalomban és színvonalban egyre bővülő egyetemi előadásáiban világos tanúbizonyságát adta *Hunfalvy*, hogy túlemelkedett *Karl Ritter* teológikus földrajzi szemléletén, amely a földrajzi jelenségeket csupán a társadalomra és az ember fejlődésére gyakorolt (vagy vélt) hatásai szerint értékelte és magyarázta. Egyetemes földrajzában *Hunfalvy* már a mai felfogású összehasonlító földrajz nagyhatású művelőjévé emelkedett.

Nem lenne teljes *Hunfalvy János* földrajzpedagógiai tevékenységének méltatása, ha csak az egyetemi tanárra emlékeznénk. Mert korán észlelte, hogy a felsőbb iskolákon kívül ifjaknak a középfokú földrajzi ismeretei fogyatékosok és korszerűtlenek. E miatt maga fogott neki a megfelelő középiskolai földrajzi tankönyv megírásának, amely először 1874-ben jelent meg a polgári reál-, ipar- és felső népiskolák számára, amit e tankönyv további hat kiadása követett 1887-ig. Ugyanakkor jelent meg népiskolai elemi földrajza is. 1879-től négykötetes középiskolai földrajzot írt, amely ugyancsak több kiadást ért meg. Utolsó tankönyveit 1887-ben, a halála előtti évben írta a gimnáziumok két évfolyama számára. Vagyis *Hunfalvy* az alaptól a felső iskoláig egymaga teremtett színvonalas földrajzi ismereteket oktató könyvsorozatot, és ezzel megalapozta a tantárgy minden szinten kielégítő tanítását. Hiszen ki tudta volna jobban nála a különböző életkorhoz idomítani és szelektálni a már akkor is rohamosan gyarapodó földtudományi ismeretanyagot?

Am *Hunfalvy* tudatában volt annak is, hogy a

földrajzi ismeretek terjesztése nemcsak az iskolák feladata, hanem az része kell legyen a művelt társadalom mindennapi életének is. Hiszen a Föld felfedezésének korabeli befejező szakasza a tudomány és technika rohamos fejlődésével párhuzamosan az ismereteknek olyan tömegét zúdította a társadalomra, hogy közöttük csak folytonos önképzéssel lehetett megbízható tájékozódásra szert tenni. Emellett a hazai föld részletes ismeretének hiányosságai is egyre jobban kiütözköztek. Eme feladatok ellátására hívta életre 1872. január 12-én néhány vele együtt azonos célokért élő alkotó barátjával és munkatársával, mint *Vámbery Ármin*, *Tóib Ágoston*, *Gönczy Pál*, *Riesz Frigyes*, *Szabó József*, *Szily Kálmán*, *Berecz Antal*, *Bielz Albert*, a Magyar Földrajzi Társaságot. Az alapszabályban rögzített cél ("a földrajzi ismeretek terjesztése által a földrajztudomány iránt érdekeltséget kelteni és különösen hazánk földrajzi viszonyainak kutatását és ismertetését előmozdítani." Alapszabály II. pontja) azóta sem változott, csak tartalmilag szélesedett. A Társaságnak első elnöke is *Hunfalvy* lett és e tisztelet haláláig töltötte be. Az egyik első előadói ülésen "A földrajzi tudomány jelen állása" címmel felvázolta tudományunk fejlődésének fázisait, a megtett út egyes fontosabb állomásait, és a korabeli földrajzi szemléletben *Humboldt*, *Ritter* és *Peschel* működése által kiváltott irányváltozásokat. Számos utalással szemben *Hunfalvy* nemcsak ismertette a felsorolt neves, iskola-teremtő geográfusok felfogását, hanem kellő tisztelettel megfelelő kritikával is értékelte azok működését (1873. II. 16.)

*Hunfalvy*nak és munkatársainak a Földrajzi Társaság léteben tetesítő elgondolásai maradandóknak bizonyultak. Annak nemcsak célkitűzése, hanem működési szabályzata és szokásai, valamint szervezeti felépítése sem sokat változott az elmúlt egy és negyedszázad folyamán. Ez jelzi, hogy koruk igényein túl a messze jövőben is életképesnek bizonyult társadalmi egyesület hoztak létre, amely azóta is többé-kevésbé jól betölti hivatását és szerepét a magyar földrajztanárok és kutatók közösségeként.

*Hunfalvy*nak önálló 33 könyvén kívül *Keleti Károly* (akadémiai méltatója, és a magyar statisztikai szolgálat megteremtésében egyik legközelebbi munkatársa) még 146 magyar és idegen nyelven megjelent értekezését sorolja fel. Utóbbiak kb. felefele arányban tudományos és ismeretterjesztő jelle-

gűek. A tudományos tanulmányok főbb csoportjait a felfedezésekről szóló tudósításokra (ezeket az 1873-ban megindított társasági folyóiratban, a Földrajzi Közleményekben közölte), az éghajlati, növényföldrajzi, víz- s közlekedésföldrajzi kérdésekre csoportosíthatjuk. Ezekben kitűnik az egyes tényezők hatáskörének és térben-időben módosuló értékrendjének józan mérlegelésével és számbavételével. 1877-ben "A Duna budapesti szakaszának szabályozása" c. munkájában pl. szinte előre megjósolta a nem kellő körültekintéssel végrehajtott folyószabályozások szomorú következményeit, amelyek Szeged 1879. évi pusztulásában nyertek igazolást.

Tudományos ismeretterjesztő tevékenységére jellemző, hogy bármikor szívesen tollat ragadott, ha egy-egy új földrajzi jelenség magyarázata vagy egy-egy nevezetesebb kiadvány arra ösztönözte, hogy azokra a szélesebb olvasóközönség figyelmét is felhívja. Nyílt kifejezés és következetes megvalósítása volt ez annak a ma is csak helyeseltető elvnek, hogy minden tudomány vezető tudósainak mindenkori kötelessége tudományunk vívmányairól és elért eredményeiről közérthető módon a nagyközönséget is tájékoztatni.

Nincs helyünk itt *Hunfalvy János*-nak hazánk tudományos életében betöltött sokoldalú maradó hatású szerepét minden vonatkozásban taglalni.

Rábízuk azt azon tudományágak művelőire, melyek terén a földrajz mellett ugyancsak számottevőt alkotott. Hiszen kora megkívánt bizonyos fokú polihisztorságot, meg a földrajztudományt sem lehet alkotó módon művelni a határtudományok területén való alapos tájékozódás nélkül. Hogy *Hunfalvy* ezen a "kötelező" tájékozottságon túllépve kitűnő történész, statisztikus és néprajzos is volt, s mint szerkesztő és tudományszervező is megálta helyét, az mind az ő kiváló szellemi képességeit és páratlan munkabírást dicséri.

Most, száz évvel korai halála után nevét már ritkán halljuk megemlíteni. De ha visszalapozunk tudományunk történetének lapjain, annak majd minden oldalán nevére bukkanunk, a tanárára, a sokoldalú tudósra, az elhivatott népnevelőre, a tudományszervezőre, a minden haladó és humanista ügy felkarolására mindenkor kész, az azt méltóképpen képviselni tudó közéleti emberére. Munkássága ma is tiszteletet gerjeszt, példája pedig követelésre készlet.

Hunfalvy életének és munkásságának legvértelésebb méltatását Szabó János: Hunfalvy János c. munkájában találjuk (A múlt magyar tudósi — IX. Bp. 1980. Akadémiai Kiadó.) Tanulmányainak felsorolását I. Keleti K.: Hunfalvy János emlékezete. MTA Emlékszemlékek 6. köt. 3.sz. Bp. 1890.

Somogyi S. dr.

Földrajzi Közlemények XXXVII. (CXIII.) kötet, 1989. 1—2. szám.

MEGEMLÉKEZÉSEK HUNFALVY JÁNOS RÓL

Társaságunk az alapító elnök halála 100. évfordulójának megünneplését azzal készítette elő, hogy az elmúlt évi Földrajzi Közlemények 1988. 1—2. számában felhívta az olvasók, az osztályok és szakosztályok figyelmét, hogy a nagy tudós iránti kegyelet, és hagyományaink ápolása folytatásaként rendezzenek méltó megemlékezéseket. Ehhez megfelelő és hozzáférhető irodalmi javaslatot adtunk.

Központi megemlékezésre a *Hunfalvy János* ne-

vét viselő közgazdasági szakközépiskola ünnepi hetének rendezvényein került sor.

1988. november 8-án emléktáblát avattunk Budapest I. Hunfalvy János u. 2. sz. ház falán, ahol alapító elnökünk lakott. Az utcát még életében nevezték el róla.

Az emléktábla avatásánál Társaságunk nevében *dr. Fűsi Lajos* főtitkár méltatta az ünnepeltet, majd elhelyezte a tisztelet és a megemlékezés koszorúját.

November 9-án társelnökünk, *Dr. Somogyi Sándor* tartott előadást a szakközépiskola meghívott vendégei, tanárai és tanulói részére "Hunfalvy János érdemei" címmel.

Bemutatta őt mint a földrajz első hazai egyetemi tanárát, az alsó- közép- és felsőfokú iskolákat abban az időben korszerű tankönyvekkel ellátó tankönyvíróját. Ő volt a hazai föld tudományos megismerésének úttörője és széleskörben ismert, nagy hatású ismeretterjesztő is. A társadalomtudományokat is — történelem, statisztika, néprajz — eredményesen művelt, öntudatos részvevője a reformkornak és haláláig sok közéleti funkciót betöltő, társadalmilag a haladás ügye mellett elkötelezett személyiség volt. Nem utolsó sorban pedig az általa megszervezett Magyar Földrajzi Társaság alapító elnökét méltatta az előadó. Sokoldalú, imponálóan nagyszabású életművét és rokonszenves személyiségét eszményképül állította az iskola tanulói elé. Felhívta őket az iskola névadója szellemének ápolására, a haza iránt elkötelezett, szorgalmas, munkás élete példájának követésére.

November 10-én *dr. Székely András*, az ELTE tszv. docense, társaságunk Természetföldrajzi Szakosztályának elnöke "Hunfalvy mint pedagógus" címmel tartott előadást a közgazdasági szakközépiskolában. Beszédében rámutatott, hogy *Hunfalvy* a földrajz első egyetemi tanára volt Magyarországon. Az előadó esetetle ennek nagy jelentőségét a földrajzoktatás és földrajzkutatás szempontjából. Addig ui. a földrajzot csak alaptárgyak: a filozófia és a matematika keretében oktatták (1635—1780). Később már nagy előrelépést jelentett, hogy önálló tárgyként tanították, de más tanszékek más szakos tanárai (1780—1870), elsőként *Mitterpacher Lajos*, a mezőgazdaságtan tanára. Ezek után nagy feladat várt

Hunfalvy Jánosra, a földrajzi tanszék és az önálló egyetemi földrajzoktatás megteremtése. Ehhez megfelelő tananyagot kellett összeszednie, elsősorban olyan könyveket kellett írnia, melyek egyúttal színvonalas tankönyvek is. Emellett létrehozta érdeklődő hallgatói számára a földrajzi olvasókört, melyet a jelenlegi tudományos diákkörök őseinek tekinthetünk.

Hunfalvy János tehát tudományos és oktatói pályáját egyaránt a történelem és a statisztika tárgyköréből kezdte, majd élete valódi célját a földrajztudományban és oktatásban találta meg. Ebben alkotta a legnagyobbat, a legmaradandóbbat, s ezeket kell ápolnunk, mindenekelőtt egykori tanszékének ill. a róla elnevezett középiskolának.

*

November 11-én a Mező Imre úti temetőben koszorúzási ünnepség keretében a *Hunfalvy* család síremlékén a Magyar Tudományos Akadémia nevében *dr. Somogyi Sándor* társelnök, az ELTE Természetföldrajzi Tanszéke nevében *dr. Székely András* szakosztályelnök és Társaságunk nevében *dr. Fűsi Lajos* főtítkár helyezte el a tisztelet és a megemlékezés virágait.

Fűsi L. dr.

MAGYAR AFRIKA EXPEDÍCIÓ TELEKI SÁ-
MUEL FELFEDEZŐÚTJÁNAK CENTENÁRI-
UMÁN

1987/88-ban volt 100 éve annak, hogy *Teleki Sámuel* — a pozsonyi születésű, magát osztráknak valló *Ludwig von Höbmel* társaságában — expedíciót szervezett és vezetett Kelet-Afrikába. Másfél éves útjuk során a kontinens nagy kiterjedésű, európaiak által ismeretlen vidékeit járták be és tarták fel a tudományos világ számára.

Földrajzi felfedezéseik közül kiemelkedik a Rudolf (ma: Turkána) és a Stefánia (Chew Bahir) tavak felkutatása és térképezése. *Teleki Sámuel* a Kelet-afrikai árokrendszer óriási tűzhányóin először jutott fel a hóhatárig. Elsőként adtak hírt működő tűzhányóról az árokrendszerben (Teleki-vulkán néven szerepel ma is minden térképen), mely fölfedezés az akkori geológusok számára új földfejlődéstörténeti felgugás kidolgozását tette lehetővé.

A bejárt területekről részletes topográfiai, földtani és néprajzi térképeket készítettek, Afrika térképéről hatalmas fehér foltot tüntettek el. Botanikai és zoológiai gyűjtésük számos új faj felfedezését eredményezte, míg a több ládányi tárgygyűjteményük a Néprajzi Múzeum Afrika-anyagának megalapozását jelentette. Egyedülálló a fényképgyűjteményük, amely az első ilyen jellegű dokumentum Afrika belsőjéből. Teleki utazása nyomán indult meg Kelet-Afrika belső területeinek gazdasági hasznosítása.

Az expedíció jelentőségét mutatja, hogy a földrajztudomány *Telekit* — egyedül a magyar utazók közül — a történelem 300 legfontosabb felfedezője közé sorolja. Sajnálatos viszont, hogy a nemzetközi tudományos világ osztrák vagy német kutatónak, az expedíciót pedig osztrák vállalkozásnak tartja.

A 100 éves évfordulót kiűnő alkalomnak tartottuk arra, hogy egy nagyobb szabású tudományos vállalkozással ismét felhívjuk a hazai és a nemzetközi tudományos élet figyelmét az akkori felfedező út tudományos eredményeire, magyar voltára, és ugyanakkor korszerű eszközökkel és módszerekkel tudományos kutató- és gyűjtőmunkát végezzünk.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem néhány oktatója alkotta azt a magot, amely körül megin-

dult az expedíció szervezése. A társak megválasztásában elsődleges szempont az volt, hogy lehetőleg minél több olyan tudományág képviseltesse magát, amelyben a *Teleki* vezetett utazás jelentős eredményeket hozott. A geológia, természet- és gazdaságföldrajz, térképészet, zoológia, botanika, néprajz, nyelvészet szakembereiből álló csapatot orvos és operatőr egészítette ki tíz főre.

A kutató- és gyűjtőtű gondolata kedvező visszhangra talált a különböző tudományos intézményekben. Elsőként a Magyar Földrajzi Társaság, majd az ELTE és a Természettudományi Múzeum vállalta az erkölcsi támogatást (az ELTE a szakszerű pénzügyi és adminisztratív ügyvitelt is) és megnyertük a *NOVOTRADE Rt.* vezetését a gazdasági irányítás, tanácsadás és szervezés számára.

Az 1987. december 17-i indulást két és fél éves szervezés előzte meg, melynek során 86 vállalat és intézmény pénzbeli ill. természetbeli (felszerelés-szolgáltatás) segítségét vehettük igénybe, összesen több mint 8 millió forint értékben. Ebből 3 milliót fordítottunk a fél év során Afrikában felmerülő költségekre, a többi a repülőútra, a felszerelésre és annak szállítására, biztosításra és a Japánban vásárolt három használt terepjáró kifizetésére szolgált.

Terveinkben 10-12 napot szántunk az út elején Dar es Salaamban a helyi előkészületekre. Annak ellenére azonban, hogy a Magyar Nagykövetség munkatársai jól előkészítették ügyeinket a hivatalokban, a felszerelést tartalmazó konténer és a gépkocsik kiváltását, elvámolását követően csak három hetes városi tartózkodás után indulhattunk utunkra.

Útvonalunk meghatározásában két alapvető megfontolás vezérelt, amelyek expedíciónk céljaiból fakadtak. Egyrészt azok a természeti és társadalmi környezetben lezajló változások izgattak, amelyek az elműlt száz év alatt játszódottak le Kelet-Afrikában, másrészt pedig a különböző szakterületeken végzett előzetes tanulmányainkban merűltek fel olyan érdekes (vitás) kérdések, amelyek éppen a kevésbé tanulmányozott voltak miatt érdemelték ki

figyelmünket. E kettősségből adódott, hogy útvonalunk egyrészt *Teleki* útjához kapcsolódott. Ha nem is követtük pontosan karavánja nyomát, sok olyan helyet fölkerestünk, ahol érdekes kérdésekkel találkoztak, és megfigyeléseiket írásban vagy képekben rögzítették, esetleg gyűjtőmunkát végeztek. Ilyen kiemelkedő pontok voltak pl. a Kilimandzsáró, Kenya-hg., Usambara-hg., Baringo-, Rudolf-, Stefánia-tó, Teleki-vulkán stb. Másrészt viszont megfigyeléseket, gyűjtéseket végeztünk a *Teleki* útjától távol eső helyeken is, mint pl. a Viktória-, Kivu-, Tanganyika-tó, Ol Doingo Lengai, Ngorongoro-, Virunga-vulkán, Kongói őserdő stb.

Expedícióink 1987. december 17-től 1988. június 19-ig tartó útján Tanzániában 89, Kenyában 67, Ruandában 12, Zaireben 11 és Burundiban 5 napon végzett kutatómunkát. Ez idő alatt összesen több mint 20 000 km-t tett meg három terepjáró gépkocsival.

A különböző tudományágak képviselőit az alábbi kutatók vettek részt a munkában:

Dr. Gábris Gyula (természetföldrajz, geomorfológia)

Dr. Galács András (geológia, őslénytan; 1988. márc. 21-től)

Dr. Jubász Árpád (geológia; 1988. márc. 15-ig)

Dr. Kubassek János (földrajz, tudománytörténet)

Dr. Lerner János (térképészet, távérzékelés)

Dr. Nagy Géza (nyelvészet, néprajz)

Dr. Pócs Tamás (botanika; csak Tanzániában)

Pokoly Béla (Gazdaság- és népességföldrajz)

Sáfrány József (operatőr)

Dr. Sárvány Mihály (néprajz)

Dr. Varga József (orvos)

Dr. Vojnits András (zoológia)

Szakmai programunk — kisebb-nagyobb hangsúlyeltolódásokkal — az eredeti terveknek megfelelően alakult, így ennek megfelelően sikerült a legtöbb célunkat megvalósítani. A gyűjtött anyag, feljegyzéseink nagy része szeptember közepén érkezett haza, és akkor kezdődött meg azok részletes feldolgozása is. Most ezért csak a kutatási témákat összefoglaló előzetes jelentés készülhetett el.

Kelet-Afrika (Kenya, Tanzánia) területén az Afrikai-árokrendszer keleti ágának különböző pontjain a felszínalakulásban nagy szerepet játszó törésvonalak, és tűzhányók megfigyelését, továbbá az aljzatot alkotó ősi kőzetek és az árkokat kitöltő fiatal

szárazföldi és tavi üledékek, vulkáni anyagok gyűjtését, valamint azonosítását az útvonal mentén folyamatosan végeztük. A közép-afrikai területeken (Zaire, Burundi, Ruanda) a főként ősi kristályos kőzeteket (gránit, gneisz, kristályos palák) és azok mállástermékeit, valamint az Afrikai-árokrendszer nyugati ágának vulkáni képződményeit tanulmányoztuk. Kenya és Tanzánia tengerparti sávjában a mezozoós üledékes kőzetek és ezek lepusztulása (karsztosodás), valamint a pleisztocén korallzátonyvonalatok megfigyelése volt fontos programpont.

A fenti területek és képződmények reprezentatív mintákkal dokumentálhatók. Különösen gazdag a vulkáni kőzetek (láva, vulkáni salak, bombák, horzsakövek stb.) mintaanyaga. A terület kristályos kőzetanyagát és a metamorf kőzetekhez kapcsolódó ásványos telérközeteit szintén nagy anyag képviseli. A mezozoós és fiatal tengeri üledékek és azok ősmaradványai paleomágneses, szedimentológiai és paleontológiai szempontból kerülnek feldolgozásra az ELTE különböző tanszékein és a TTM kutatóhelyein — a mintaanyagot ennek szem előtt tartásával gyűjtöttük.

A középső júra sztratigráfiai és őslénytani kutatása szempontjából nagy jelentőségű, hogy terepi vizsgálatokra és paleontológiai anyaggyűjtésre nyílt lehetőség DK-Kenyában (Mombasa környéke) és ÉK-Tanzániában (Tanga környéke). Mindkét lelőhelyen olyan anyag került elő, mely évtizedek óta vár revízióra, ill. részletes feldolgozásra. A várható eredmények nemzetközi fórumokon is komoly érdeklődésre tarthatnak számot.

Néhány nagyobb tó (Nátron-, Manyara-, Bogoria-, Turkána-tó) medencéjében megfigyeléseket és méréseket végeztünk a pleisztocén-holocén vízszint ingadozásaira vonatkozóan, melynek eredményeiből ezen időszak éghajlati változásaira, és ezen keresztül a környezet módosulásaira következtethetünk.

Tanulmányoztuk a jelenlegi és hajdani félsivatagi területek felszínalakulását, és hazai anyagvizsgálatok céljából begyűjtöttük jellegzetes korrelatív lepusztulástermékeiket.

Különböző típusú és anyagú tűzhányókon (Meru, Kilimandzsáró, Longonot, Suswa, Kenya, Elgon, Teleki-vulkán, Virunga csoport stb.) összehasonlító vulkánmorfológiai kutatásokat végeztünk. A 4000 m fölé emelkedő hegységekben (Meru, Kilimandzsáró, Kenya, Elgon) a periglaciális és a glaciá-

lis formák tanulmányozása kapott különleges jelentőséget.

Tanga környékén és az Uluguru-hegységben összehasonlító karsztmorfológiai és morfogenetikai megfigyeléseket végeztünk. Több vulkáni hegységben (Kilimandzsáro, Suswa, Chyulu-hg., Elgon) pedig a láváarak pszeudokarszt jelenségeit, lávabarlangjait vizsgáltuk.

A *Höbnel* szerkesztette szelvények, panoráma-képek alapján, és az eredeti térkép segítségével elsősorban a Pangani-völgy, Meru-hegy és környékén (Tanzánia), Kenya-hegy, Rudolf-tó, Stefánia-tó (Kenya) területén kíséreltük meg a Teleki-expedíció útvonalának pontosabb rekonstruálását. *Teleki* táborhelyeinek azonosítását néhány helyen (Kilimandzsáro, Kenya-hegy, Rudolf-tó déli része) térképi és helyszíni mérésekkel végeztük el.

A panorámaképek alapján (Kenya-hegy, Rudolf-tó, Stefánia-tó, Kilimandzsáro) fotodokumentáció készült a mai állapotokról. A kutatások fontos eszközül szolgáltak a Tanzániában beszerzett légifelvételek, topográfiai térképek és a kenyai területeket ábrázoló űrfelvételek. A részletes terepvizsgálatok környékén (Mawenzi-Tarn, Teleki-vulkán, Stefánia-tó) az utólagos értékelés céljára földi sztereofelvételeket készítettünk. A Natron-tó vidékén (Tanzánia) végzett kutatásokat saját készítésű légifelvételekkel egészítettük ki.

A fél év alatt 5 országban több mint 30 természetvédelmi terület ill. nemzeti parkot kerestünk fel. Tanulmányoztuk az élővilág és a természeti környezet kapcsolatát és a természetvédelmi területek térképezési módszereit.

Izgalmas feladat volt az egykori Teleki-expedíció útvonala mentén regisztrálni azokat a gazdaság- és népességföldrajzi, sőt környezeti változásokat, amelyek az elmúlt száz évben játszódtak le. Ennek érdekében a mai helyzet rögzítésén túl a személyes tapasztalatokon s adatszerzésen kívül szakirodalmat, statisztikákat, különböző kiadványokat és térképeket gyűjtöttünk. Az adatok, anyagok feldolgozása a következő két év feladata. Nagy vonalakban már most megállapíthattuk, hogy a 100 évvel ezelőttihez képest a legnagyobb változást a mezőgazdaság és állattartás kiterjedése, azzal párhuzamosan a természetes növénytakarónak és a vadállat állományának összezsugorodása jelenti. Az egy évszázad alatt tízszeresére nőtt népességszám nem párosult a termé-

zeti erőforrásoknak olyan hatékony, természetkímélő kihasználásával, amely megővta volna a környezet eredeti egyensúlyi állapotát. A kiterjedt erdőirtások, a nomád állattartás az egykori erdősegeket csaknem teljesen eltüntette, a vadállományt töredékére csökkentette, és nagy mértékben hozzájárult egyes területek elsivatagosodásához.

Az expedíció összetétele kiváló lehetőséget nyújtott a különböző szakterületek munkáinak helyszíni összegzésére. Ez elsősorban (de nem kizárólag) a földtudomány területén valósult meg, elősegítve pl. az érintett területekről vásárolt légi- és főleg űrfelvételek közös kiértékelését tematikus- valamint komplex földrajzi térképek és szelvények készítését.

Az utazás során tett megfigyeléseken és fényképek készítésén kívül több helyen nyílt alkalom elmélyültebb néprajzi anyaggyűjtésre. Pl. Tanzániában Kahében, a Kilimandzsáro lejtőin Kiboshoban, a Natron-tó melletti maszai telephelyeken, Kolo mellett (ahol sziklafestmények találhatóak); Kenyában szamburuk, elmolok, borana gallák, pokotok körében, régi szuahéli városokban, mint Malindi, Kilifi; Ruandában banyarwanda falvakban; Zaireben zairei (pigmeus) népesség körében. Tanulmányozható volt az eszközhasználat, eszközkészítés, s bizonyos mértékig a kézművesség (kovács, fazekas mesterség, fonás, faragás, népi építéset stb.)

A vizsgálatok eredményeként megállapíthattuk, hogy a kelet-afrikai árokrendszer mélyebb, füves és felsivatagos térségeit benépesítő pásztortársadalmak kulturális profilja csak csekély mértékben módosult, fennmaradtak közöttük azok az eltérések is, amelyek a régi magaskulturákhoz fűződő, eltérő viszonyok következtében korábban kialakultak. A magasföldeken és a hegyvidékeken jellemző földműves társadalmak körében viszont igen különböző kulturális szinteket láthattunk az árugazdaságba bekapcsolódás, ill. az egyes államok meglehetősen eltérő általános gazdasági fejlettsége függvényében. A kulturális tagolódás körükben tehát nem a hagyományos mintákat, hanem az utolsó száz év során adódott fejlődési lehetőségeket tükrözi, spektruma ennek megfelelően sokkal szélesebb, mint a pásztorkoroknál. Az etnikumok a térségben viszonylag stabilnak mutatkoznak az utolsó száz évben. Megfigyelhető viszont az integrálódás tendenciája, amely az értelmiséggé váltak ösztönzésére indult meg a

gyarmati időszakban, a "nemzet" kialakítás igényének árnyékában. Változásokat hozott a gazdasági-társadalmi fejlődés (vándormunkások) és az ahhoz kötődő településpolitika.

A mai életformák nem érthetők meg az utóbbi száz évben jelentkező külső kulturális hatások nélkül. Feltűnő, hogy a volt angol vagy francia nyelvű gyarmati függőség (a belga gyarmatok esetében) markánsan jelentkezik, és olyan apróságokban is tetten érhető, mint a sokkal jobb számolni tudás a volt francia nyelvű gyarmatokon. Jelentős a nagyvárosok és fontosabb adminisztratív-gazdasági központok civilizációs hatása, az "olvasztótégely-effektus". Ilyen településeken megfigyelhető a fokozott mértékű "szuahelizálódás", magasabb átlagos szintű iskolázottság, bér munka, határozottabb munkamegosztás, a hagyományos kultúrák felbomlása, elemeik keveredése, részleges elhalása. Tanulmányozható volt a vonzáskörzetek kialakulása, funkciók változása.

Igen jelentős a városi életben az indiai kereskedők és mesteremberek hatása. Az akkulturációs folyamatokat figyelve az a következtetés látszik kézenfekvőnek, hogy az afrikai városok nem európai mintákat követnek, inkább az amerikai kultúra a példakép, annak szegény változata jön létre, miként a fejlődő világban általában.

A rendelkezésre álló gyűjtött anyag lehetővé teszi, hogy átfogó képet adjunk a kelet-afrikai térség mai kulturális és etnikai tagolódásáról, annak mozgási irányairól.

A Néprajzi Múzeum kelet-afrikai gyűjteménye dokumentációjának kiegészítéséhez az egyes tárgyakra vonatkozó információk, valamint ahol mód nyílik, egyes tárgyak újragyűjtésével igyekeztünk hozzájárulni.

Az út során mód nyílt annak tanulmányozására, hogy az egyes etnikumok képviselői milyen mértékben, és milyen intenzitással beszélik a szuahéli nyelvet. A tapasztalat szerint a bantu nyelvű népek körében, a legidősebb kivételével, általánosan elterjedt, kisebb fonetikai, lexikális eltérésekkel mindenki beszéli. A nilusi pásztornépek kisebb mértékben ismerik és használják.

Az elmúlt évben megjelent magyar-szuahéli; szuahéli-magyar szótárhoz mintegy 150 új neologizmus gyűjtése járult.

Az út alatt Kelet-Afrika és Közép-afrika keleti részének gyakorlatilag minden magassági zónájából

és növényzeti övezetéből gyűjtöttünk zoológiai mintákat, úgy mint a tengerpartok, arid és szemarid területek, szavannák és erdős szavannák, fennsíkok, közép- és magashegységek, tavak és mocsarak.

A 360 zoológiai minta egyedszáma százezres nagyságú. A fenti kollektiót egészítik ki *Pócs Tamás* Morogoro környéki lénycsapdás gyűjtései s az a jelentős tanzániai herbáriumi anyag (moha és virágos növények), amelyet a Természettudományi Múzeum (TTM) Növénytára és az MTA vácrátóti intézete számára hoztunk.

Természetserűleg a gyűjtött anyag tudományos feldolgozása hosszabb időt vesz igénybe, de az már most megállapítható, hogy a tervekbe eredetileg felvett témák (nagyvadas és legeltetett területek változó légyfaunája, magas trópusi hegységek ízeltlábú és féregfaunája, a palearktikus taxonok előfordulása; "friss" vulkáni területek rovarfaunája, benépesülése) kidolgozásához elegendő minta gyűlt össze. De mód nyílik más kérdések vizsgálatára is, mint egyes rovarcsoportoknak az eddiginél részletesebb feldolgozása, új taxonok leírása, s adatokat gyűjtöttünk a fajok migrációjával és diszperziójával kapcsolatban is. Végül, az expedíciónk által gyűjtött anyagok jól egészítik ki a TTM-nek ezekről a területekről származó kollektióit, különösen, hogy a TTM hagyományosan érdekelt a kelet-afrikai faunaterület feldolgozásában, kutatásában.

Az Állattart és a TTM részére néhány élő állatot is gyűjtöttünk, bár ezek szállítása rendkívül bonyolalmas és költséges. Ezek: 5 fajhoz tartozó 12 példány kameleon, 6 afrikai törpepapagáj (4 *Agapornis fischeri* és 2 *A. personata*), 2 galágó (*Galapago crassicaudatus*) és 4 fajhoz tartozó 12 példány teknős.

Fél év alatt több száz tekercs kis és középformátumú színes meg fekete-fehér kép készült. A tv operatőre 14 000 m 16 mm-es filmet forgatott, amelyből több részes sorozat készül. A fotodokumentáció részben a tudományos intézmények és múzeumok anyagát gyarapítja, részben a megírandó könyvek és cikkek illusztrálására szolgál, ill. az egyetemi oktatómunkát segíti.

A gyűjtött kőzet- és ásványminták, zoológiai és botanikai anyagok, ill. néprajzi tárgyak végső listáját az anyag megérkezése után készíthetjük el. Valamennyi országban nagy mennyiségben (ugyancsak több száz) vásároltunk könyveket, szakmai kiadványokat, térképeket, légi- és űrfelvételeket. Mindezek

a népzenei lemezekkel és magnetofonkazettákkal együtt az ELTE tanszékeinek és a megfelelő közgyűjteményeknek az anyagát gazdagítják majd.

Az előzetes kapcsolatfelvételnél köszönhetően több helyi tudományos intézménnyel kerültünk informális ill. munkakapcsolatba.

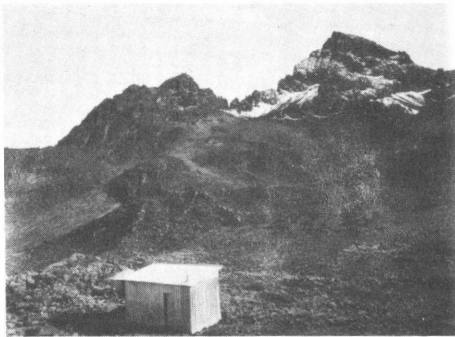
A terepmunkákat több helyi szakember segítette: Tanzániában egy botanikus és egy zoológus, Kenyában geográfus, Ruandában geográfus és néprajzos, Zaireben szintén geográfus.

Két alkalommal tartottunk előadásokat. Nairóiban a Kenyai Múzeumi Társaságban (osztrák előadókkal együtt) ketten a régi Teleki-expedícióról és saját céljainkról számoltak be. Bukavuban egy szeminárium keretében öt földtudományi előadás hangzott el. Ezek az előadások, valamint a vállalkozásunkról külföldön megjelent újságcikkek — a programunkban foglaltaknak megfelelően — alkal-

masak voltak a száz évvel ezelőtti Teleki-utazás eredményeinek, magyar voltának hangoztatására. Jól felszerelt, nagy létszámú expedíciónk a külföldi szakmai és hivatalos körök előtt szerencsésen reprezentálta hazánk jelenlétét, helyzetét a tudományos világban.

"Afrikában jártak" címmel 1988. október végén időszaki kiállítás nyílt meg a Nemzeti Múzeum épületében. Az emeleti három helyiségben — a szervezést vállaló — Természettudományi Múzeum régi anyagai, valamint az érdi Földrajzi Múzeum dokumentumai mellett főképpen az expedíciónk gyűjtéséből származó, és időközben hazaérkezett kőzetek, ásványok, ősmaradványok, csigák-kagylók, néprajzi tárgyak, térképek, úrfelvételek és fényképek voltak megtekinthetők 1989 április elejéig.

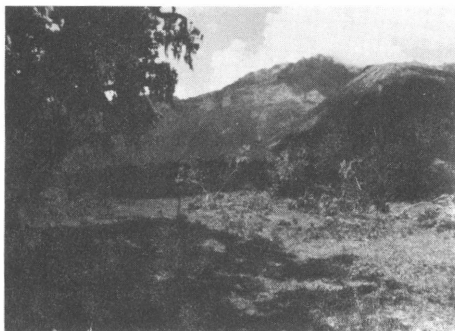
Gábris Gyula dr.
az expedíció vezetője

1. kép. A Mawenzi jég- és fagyformálta csúcsa (Kilimandzsáró)

3. kép. Ol doinyo Lengai, tűzhányó a Nátron-tó partján

2. kép. A Meru kalderája és fiatal hamukúpja

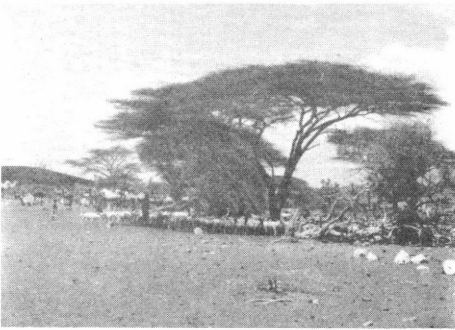
4. kép. Gejzir a Bogoria-tó mellett

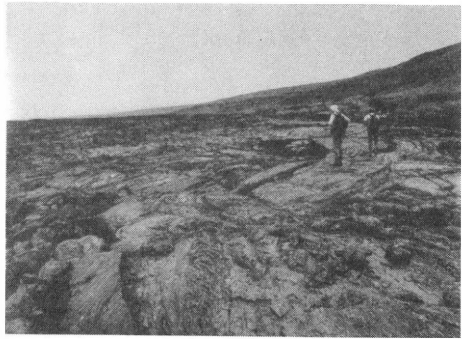
5. kép. Útban a Turkana-(Rudolf)tóhoz

7. kép. Oroszlán a Ngorongoro kalderájában

6. kép. Nomádok a Turkana-tó menti félsivatagban

8. kép. A Teleki-vulkán legfrissebb lávaára
(1–8. fotó: Vojnits András dr.)

BESZÁMOLÓK

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG 41. VÁNDORGYŰLESE

Veszprém, 1988. június 26-29.

Az első nap (vasárnap) délutánja városnézéssel telt el. Megtekintettük a *Nehézvegyipari Egyetem* épületeit. Dicséret illeti a veszprémi városrendező szerveket többszörösen is. 1. Kialakították a hatalmas, újszerű, sűrűnparkos-bokros-fás-külső körutat, szellős-levegős, tisztességes mikro- és mezoklimájú térséget hoztak létre. 2. Megvédték az óvárost, a régi magyar emlékeket a pusztításoktól, sőt, rendre és sorra tatarozzák kívül is, belül is az Óváros barokk, copf, szecessziós, romantikus, neobarokk épületeit. Tisztelegtünk Szent István királyunk és felesége — Gizella — páros szobra előtt (*Ispánki József* méltóságteljes, szívvel-lelket melengető műve 1938-ból). Ember mértékű, magyar szobor (szobrok).

A vándorgyűlés érdemi kezdete június 27-e, hétfő volt. *Füsi Lajos* főtitkár vándorgyűlési megnyitójával kezdődött, majd *Navracsis Tibor*, Veszprém megye Tanácsa elnökhelyettesének színes, vetített-képes előadása következett "Bemutatózik Veszprém megye" címmel. A képsor álomszép *lovaszi hériccsel* (Adonis vernalis L.) kezdődött, s az egymás után következő nagyszerű képek mellé a jól érthető, összefogott, lényegretörő magyarázó szöveg Veszprém megye helyzetéről, területéről, 226 településéről, amelyek közül nyolc város rangú: *Ajka, Balatonfüred, Keszthely, Pápa, Sümeg, Tapolca, Várpalota, Veszprém*.

Sajnos 80 településnek 500 fő alatt van a lakossága. Magvasan szólt az előadó a népességmegtartó tényezőkről is. Ilyen lehet a különféle turizmus, bár ez több helyen még gyermekcipőben jár. Legerősebben az ipari telephelyek, városok népessége növekszik. Kiugró *Balatonalmádi, Balatonfüred, Tapolca* előretörése. Az erdő, az erdőgazdálkodás megújul; ha lassan is változatosabb lesz üzemfésleésében, s

ez még sok fiatal is visszahúz a kisebb településekre. Nagy érvágás volt a népesség számában a megye német lakosságából való nagyszámú kitelepítés.

Röviden szó esik a megye területének legősibb életéről is. Ilyen *Lovas község* őskori festékföldbányája vagy a rómaiak idejéből való balácapusztai majorság feltárása, időben hozzánk közelebb *Tés község szélmalma*, amely alakjában eltér az alföldi típusú szélmalmoktól. A *Bakony-erdő* gazdasági jelentősége sokféleképpen túlnói a megye határain, nemkülönben a *baucibányászat*: a magyarországi bauxit 70%-a a megye területén van.

Ragyogó képeken jelennek meg: *Veszprém történeti városmaga*, a modern "gyűrűút", a *Nehézvegyipari Egyetem* és kutató intézetei. A fejlődéssel kapcsolatos fő ellentmondás itt is kiütözközik: ahol bővül a lakosságszám, ott jó ideig elmarad az infrastruktúra. Másik megfigyelt fejlődési rendellenesség a lelassulás — újrafellendülés hullámhegye-hullámvölgye. Látjuk diafilmeken a *vegyipar település-háromszögét: Balatonfüzű — Inota — Várpalota*. Majd feltűnik egy képen az *öküi* XII. sz.-i kerek hajójú, félköríves szentélyű "kerektemplom", aztán klasszicista épületek a XIX. sz.-ból, a híres *zirici könyvtár* és *székesegyház*, *Herend* kézi festésű csodaremekei, a *nagyvásonyi* részleges *várrekonstrukció*, ízletes paraszti- és parasztpolgár házak, *Tihany* gejzirkúpjai, szélfúttá bazalttufa szikláit, *I. András* királyunk sírhelye...

A megyében 39 mezőgazdasági termelőszövetkezet van és 5 állami gazdaság nagyarányú juhtenyésztéssel. (Gondoljunk a vékony talajú és rövid fűvű dolomit- és mészkődombokra, -kúpokra!) (Négy történelmi borvidék van a megye területén: *Badacsony, Balatonfüred, Balaton-mellék, Csepak*.) Hallunk röviden a természetvédelmi területekről, az

idegenforgalomról, a történelmi jelentőségű helyekről, történelmi eseményekről.

A közérthető előadáson kívül újból kiemelendők tartom a sok, művészi, színes diafilmet. Az előadó megérdemelten kapta a nagy tapsot.

A vetített képes előadást követően *Juhász Ferenc*, az MSZMP megyei PB titkára üdvözlő szavai után *Straub Gyula*, a TTT Veszprém megyei Szervezetének elnöke üdvözlő beszédében hangsúlyozottan kiemeli *Cholnoky Jenő*, európai hírű geográfus-professzor jelentőségét a *Balaton-vidék kutatásában*, majd dicsérető szavakkal emlékezik meg az 1945 előtt sok-sok éven át "A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára" címen megjelent sorozatról, amelyet — sajnos — nem lehet újra folytatni a megcsappant vagy teljesen hiányzó anyagiak miatt. Buzdít a magyar földrajzi hagyományok konkrét ápolására. Ilyen pl. az *erdői Magyar Földrajzi Gyűjtemény* remek kiállítása és más, feldolgozásra váró hatalmas földrajzú anyaga. Ilyen volt a "Földrajzi Zsebkönyv", a magyar földrajztanárok egykori "földrajzi bibliája", óravázlat-kiéskészítője, autodidakta "továbbképzője", ami ugyancsak pénzügyi okok miatt maradt abba.

Maróti Rezső, a Városi Tanács V.B. elnöke a vándorgyűlést üdvözlő szavaiban szintén kitért *Cholnoky Jenő*, Veszprém szülőtte méltatására. Iskola veszi fel *Cholnoky* nevét, emlékművet kap a városban.

Pécsi Márton akadémikus, a Társaság elnöke emléklapot ad át Veszprém megye és város vezetőinek a vándorgyűlés példás és sokrétű segítségéért, majd megtartja kettős tárgyú előadását: az első részben a magyarországi földrajztudomány állásáról, megoldandó kérdéseiről (olvasható az elnöki megnyitóban, jelen kötetünk lapjain), a második részben a Dunántúli-középhegység volt a tárgyalt anyag, mely "Geomorfológiai színtek kora a Magyar-Középhegységben" címmel megjelent a Földrajzi Közlemények 1988. évi 1—2. (a veszprémi vándorgyűlésnek szentelt) számában. Ezt a füzetet a vándorgyűlés valamennyi résztvevője megkapta, így ennek ismertetésétől is eltekinthetünk.

NEMECZ Ernő akadémikus, egy. tszv. tanár, az MTA X. Osztályának elnöke "Egy Veszprém" megyei talajszelvény vizsgálatának tanulságai" címmel tartott talajföldrajzi előadást. (A közlőjében ez az előadás is megjelenik folyóiratunkban.)

HAHN György kandidátus, tud. ov. "A Dunántúli-középhegység" ásványkincsei és bányászata" cím-

mel tartott *érdekes és meggondolkodtató* előadást. Előadása első részében a mai és történelmi Magyarország bányászati viszonyait ismertette. Az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés igen sok bányától (ill. bányakincstől) fosztotta meg az országot, bár azóta újabb anyagokat fedeztünk fel, vagy a már ismerteket bővítettük. Jelenleg a Föld 154 államában van bányáipar. Mi e sorban a 49. helyen álltunk az 1980. évben. Ásványi nyersanyagszükségletünknek kb. 45%-át tudjuk hazai anyagokból fedezni. Az előadó megemlíti a hazai kitermelésben megnyilvánuló pazarlást is.

Az előadó történelmi áttekintést is ad, kezdve a lovasi őskori festékkőbányával (25 m³ a kibányászott térség). Az egyik bányában 56 szarvasagancs számszámra letek a régészek. Megemlékezés történik a történelmi Magyarország területén ősidők óta folytatott arany- és ezüstbányászatról. *Szent István* király híres dénárjai magyar ezüsből készültek. E két nemesérc bányászata több száz évig a fő állami jövedelmek közé tartozott. *Mátyás* királyunk halála után megindul az érckészletünkkel való rablógazdálkodás. A *Thurzó-Fugger* "cég" 52 évi bérletre kap engedélyt. Többek között 5 t arany, 20 t ezüst, százezer t réz jut ki az országból.

1525/26-ban egy "államosítási" kísérlet után a magyar állam kiegyezett a *Thurzó-Fugger* — mármár nemzetközi — céggel, s ebből a pénzből szereztek fel a mohácsi sereget, öntötték az ágyúkat.

Az előadó elmondja, hogy a kőso volt a népszámlálás eszköze: az elfogyasztott kőso mennyisége a lakosságszám és az állatszám mutatója volt. Iszonyatos mennyiségű kőso került ki a történelmi Magyarország bányáiból, s ez a magyar király jövedelmének 10%-át fedezte: *Ajtony* és *Gyula* 1003. és 1008. évi leverése *Szent István* királyunk számára megnyitotta az erdélyi sóbányákat és azok folyóvízi szállítási útját.

A *Dunántúli-középhegység* bányakincseinek ismertetése előtt is kapunk rövid történelmi ismertést. A római uralom idejében az ún. kisegítő légiók végeztek bányászkodást is. *Szent István* koporsóját római szarkofágból alakították át. A tardosi vörösmész-kőbányák (Gerecse-hg.) jövedelme sokáig az esztergomi érseké volt; a pusztaszeri középkori templom csiszolt padozata gerecsei vörös mészkőből (júra időszak) készült. A XVIII. sz.-ban megjelenik Magyarországon a kőszén: *Brennberg* ("Égő-hegy"), majd *Dudar*, *Ajka*, *Tatabánya* stb.

A trianoni békeszerződés után — 1945 után még inkább — megnövekszik a szénkutatás fontossága: *Dudar, Csetény, Oroszlány, Nagygybáza, Máty* stb. szenei. Iszonyú sok szenet termeltek ki, de — sajnos — sokat bent is hagytak indokolatlanul. Az előadó *hat szénmedencére osztja a Dunántúli-középhegységet*: 1. *Ajkai* felső kréta barnaköszén-medence; 2. *Dudar—Balinkai* középső eocén barnakö szén-medence; 4. *Tatabánya—Nagygybáza—Mányi* középső eocén barnaköszén-medence; 5. *Dorog—Tokod—Pilis* barnaköszén-medence: középső eocén alsó és felső része; 6. *Várpalota—Herendi-medence*: földes-fás barnaköszén (lignit), miocén időszak bádeni emelet. *Folyékony szénhidrogénium-képződés* a vizsgálat alapján feltételezhető a teljes triász sor finomtörmelékes sorozataiban, a középső kréta üledékekben és a hegységperemi süllyedék harmadkori sorozataiban. — *A sugárzó anyagok jelenléte* megállapítható, de egyelőre gazdasági hasznosíthatóságuk — a hiányzó technológia miatt — megoldatlan. *Mangánércet* (fontos ferromangán-ötvözeteket gyártanak belőle: 50-95 % a mangántartalom) *Úrkút* és *Eplényben* bányásznak, nagy kiterjedésű reménybeli terület van *Úrkút* és *Zirc* között. Mangánércünk júra időszakiak.

Országos (mi több, nemzetközi) jelentőségű a *bauxitkincsünk*, ami ugyan az 1945 óta erősen fokozott (nemegyszer erőltetett) kitermelés következtében erősen megcsappant. Nemegyszer igen mélyre kell érte lemenni. Kétféle bauxittelep van a Földön: lateritbuxit és karsztbuxit. A magyarországi bauxitok az utóbbihoz tartoznak. Ismert és kitermelés alatt álló bauxitkészletünk DNY—ÉK-i sávban helyezkedik el a *Nyírád—Szóc—Halimba*-csoporttól egészen *Nagygybáza—Mányig*. Ugyanebben a széles sávban helyezkedik el a tervezett bányák sora (pl. *Bakonyzentlászló, Bakonyoszlop*) és a bauxitra reménybeli terület *Tapolcától a Dunazug-hegységig*. A magyarországi bauxittelepek alaktani jellegeik szerint a következők: 1. rétegszerű, 2. lepelszerű, 3. lencsés, 4. mélytöbrös, 5. töréses-árkos, 6. mélytöbrös-árkos és 7. kanyonszerű telep.

Tímföldgyártásunkban 1 t tímföld előállításához átlagosan 3 7,5 modulusú bauxit szükséges és átlagosan 1,9 t tímföldből *kobáltunk* 1 t fémaluminiumot. A bauxitból gyártunk még *festékanyagokat*, a *műkorund* alapanyagát, *nyomelemek* egy része kerül kinyerésre és *vaskohászati adalékanyag*. (Modulus: az Al_2O_3 és a SiO_2 -tartalom hányadosa. Az I. osztályú bauxit modulusa 10.)

Szinesércet tekintetében a *Véencei-hegység* és a szabadbattyáni *Kőszár-hegy* (vagy *szár-hegy*) jöhet számításba, de mind ez ideig — néhány, már lebányászott helytől eltekintve — csak "múzeumi mennyiségű" ércesedést találtak. Annál fontosabb néhány nem érces ásványi anyag nagy vagy nagyobb mennyiségű és jó minőségű jelenléte. Ilyenek a különféle *adalékanyagok*, a *természetes talajjavító anyagok* és az *épitőipari nyersanyagok*. Így a csiszoló, öntödei és üvegipari *kuarcbomokok* a *Káli- és a Tapolcai-medencében*, valamint a *Vétes-hegység térségében*; a tűzálló téglá ("szilikattégla") és finomkerámiai massaanyag *Kvarcit- és kvarcbomokkó-alapanyaga* a *Káli-medencében*.

Az *ipari mészkövet* főleg az *épitőipar*, a *mezőgazdaság* (talajjavítás méisztelen szikeseinken) és a *kohászat* használja fel. Sokrétű az *ipari dolomit* felhasználása: főleg a *Pilis- és a Bakony-hegység* földolomitjára alapul. Még külföldre is viszünk feldolgozott dolomitot.

A *dunántúli sárréti mészsízap* és *tözeg* főleg talajjavítási célokat szolgál, nemkülönben a nemrégiben felfedezett (1973) *pulai alginit* *Nagyvázsöny* közelében. Nagy mennyiségű *cementipari mészkövet* és *márgát* fejtenek *Dorog, Lábatlan* és *Tatbánya* térségében. Majdnem egy tucat *téglagyár* igazolja a *téglaanyagok* bőséges jelenlétét. *Építési kavics* részben a *Dunántúli-középhegységben* termelhető ki, részben (s ez a több) a *Duna* medréből, öblözeteiből és teraszairól. Az *épitési homokok* földtani kora az oligocéntől a holocénig terjed. A *pliocén bazaltoknak, bazaltufának* főleg az útépitésben van nagy szerepük, nemkülönben a mészkőnek, de mind a bazaltlávának, mind a mészkőnek vannak olyan kifejlődései (pl. a félig-meddig márványosodott gerecsei vörösmészkőnek), amelyek posztamentesek, sírkövek, szobrok, egyéb faragványok készítésére alkalmasak. Kár, hogy az előadó nem ismertette részletesebben a dolomit magnéziumgyártási lehetőségeit, távlatát.

Végezetül *FÖLDI Etelka*, a Magyar Földrajzi Társaság Középdunántúli Osztályának elnöke tartotta meg remek vetítéssel egybekötött előadását "*Az Országos Oktatástechnikai Központ szerepe a földrajztanításban*" címmel. A diafilm és a mozgófilm fontos szerepet tölt be földrajzkutatásunkban. Most újszerű szemléltető anyagok is bekerültek, de érdemes és célszerű megtartani a régebbi eszközöket-módszereket is. Remek képpel mutatja be a világúrból látható *földi felbőlképződést* és egy *ciklon* részletes

úrfényképét, a *Szent András-árok* jellegzetes képét (ugyancsak úrbéli felvétel). Megtekinthettük a *Szénaj-félszigetet* a magasból és a félszigetet kísérő *törésvonalakat*. Örömteli figyelemmel gyönyörködhetünk a barkán, a jégvilág, a gleccserek, morotvák, kanyarulatok, különféle tengerpartok, tönkfelület, hátraharapózó vízmosás, klasszikus fjord, tundra, a jégtől letarolt alaszki felszín tavi remek színes képeiben. Láttunk tűzhányó kitörését modellben és úrfelvételről, bazalttakarót *Kaliforniából*. Az előadó ismerteti mind az általános, mind a középiskolákészülő transzparens-sorozatokat. Pl. a Hold alakváltozásai, Európa és Magyarország viszonya, plusz a helyi időszámítás jobb megértésére szolgáló anyag, a tengeráramlás okozta hőmérséklet-változások, éghajlati sávok és területek elhelyezkedése. Szerepel a bauxitfeldolgozás folyamatábrás transzparense, nemkülönben a lemeztektonikai mozgások ábrázolása. Szabad szemmel nem látható vagy alig mozgó folyamatokat tesz világossá, pl. a vulkán alatti magmamozgások válnak láthatóvá, világossá. A videofilm (trükkökkel) bemutatja a vulkán működését. Látjuk a láva-"folyam"-ot, a dagadóképut, a láva-tufa váltakozását mozgásában. Tehát a fentiek is és még sok minden más *mozgásában* jelenik meg a televízió képernyőjén. Külön is kiemelem a rétegvulkánok keletkezését bemutató részt. Pompásak a *Tapolcai-medence* bazaltvulkánjainak színes felvételei a képernyőn.

Az előadó bejelenti, hogy ismertető jegyzetek készülnek az audiovizuális eszközökről; részben már készen vannak, részben készülnek. A szakközépiskolák számára is készül szakmódszertani jegyzet. (Az előadás után megkérdeztem az előadónót: mibe kerül egy készlet középiskolai bemutató anyag. Válasz: kb. 8000.- Ft a Tanért-nél.) (Az előadásorozat után a jelenvolt tagság megtartotta a Magyar Földrajzi Társaság 112., rendes közgyűlését. Erről külön beszámolóban adunk tájékoztatást.)

Délután tanulmányútra indultunk *Veszprém—Balatonfüred—Tihany—Káli-medence—Nagyvácszony—Veszprém* útvonalon.

Balatonfüreden a Balaton-térség Panteonjában felavattuk *Dr. csolnokosi CHOLNOKY Jenőnek*, a Magyar Földrajzi Társaság egykori elnökének, a nagy magyar földrajztudósnak a domborműves emléktábláját, amit a "Nagy Mester": *id. dr. Lóczy Lajos* emléktáblája mellett helyeztek el. Mélyenszántó, lélekmengető avató beszédet mondott *PÉCSI*

Márton akadémikus, Társaságunk elnöke.

Az emléktábla felavatása után megilletődve, csendben vonultunk ki a *Balaton-partra*, a *Tagore-sétány* és a *Liliom út* kereszteződése egyik, emberek-től kevésbé zsúfolt részére, s ott két jó, tömör előadást hallgattunk végig.

MAROSI Sándor, a földrajztud. doktora, a Földrajzi Kutató Intézet igazgatóhelyettese méltatta *id. Lóczy Lajos* és *Cholnoky Jenő* érdemeit, "*A Balaton Tudományos Tanulmányozásának Eredményei*" c. 34 kötetes óriásmű értékeit. (Tudni kell, hogy a sorozat sok kötete 1918-ban jelenhetett meg; egy vesztet világháború vége felé.) Új tudományos balatoni sorozatra is szükség van, azonban ma már: ezen munkálkodnak a mai földrajztudósok.

A *Balaton ÉK—DNY-i irányú árka* a *pannonikumban* alakult ki. E térségben D felé vastagodnak a pannóniai rétegek. *CHOLNOKY Jenő* szerint besüllyedt árokdarabok sorozata a *Balaton*, a *Zámolyi-medence*, a *Velencei-tó*. *id. Lóczy Lajos* szerint földnyelvek választják el egymástól a fenti medencéket-süllyedékeket. Az újabb elmélet szerint a *Pannóniai-tenger* DK felé vonult vissza (I. fázis), a folyók követik és töltik a tengerhagytá területeket (II. fázis): ez volt a *Balaton-tó előtti állapot*. Majd süllyedés következett be, s a folyóvizek visszafolytak az időközben süllyedő *Balatonárokba*. *id. Lóczy* és *Cholnoky* szerint a *mai Balaton kezdete* visszanyúlik az alsó pleisztocénbe. *Sümeghy József* a holocénra teszi a *Balaton* kialakulását. Az újabb kutatások tükrében a *tó-medence keletkezése poligenetikus*. A tengerszint felett 160-180 m magasságban van a besüllyedés első szakasza: ez a *Balaton-medence*, míg 112 m-ig a pleisztocén időszak *tómedence* és a *turzások* térsége. Vagyis a *Balaton-tó* már a pleisztocénben megvolt. 20—22 ezer éves tavi üledékek vannak, de polleneket nem találtak. Maga a süllyedés poligenetikus természetű: a keleti része fiatalabb a nyugatinál. Érdekes arány: a tavi iszap több km³-ben, mint a Balaton vize. A recenzens felveti: mi lenne, ha 10—15 kotróhajóval egy 15—20 éves tervidőszakban végigkotornák a Balaton túlságosan feliszapolódott fenéktérületét? Érdemes lenne azt is tanulmányozni, hogy mi mindeire lehetne felhasználni a kikutort iszapot.

Következett *SOMOGYI Sándor*, a földrajztud. doktora, tud, osztályv., az MFT társelnökének előadása a *Balaton vízföldrajzi viszonyairól*.

A *Balaton vízgyűjtő területe* valamivel 5100 km² fölött van. 630 mm csapadékból *BOGDÁNFY*

Ödön számításai szerint a tóra és a vízgyűjtő területre 3 milliárd 183 millió ezer m³ víz hull. A víz egy része a vízgyűjtő területéről elpárolog, a többi befolyik a tóba. De a *Balaton vízutánpótlása* nem egyenletes, a *Sió-folyón* is sok víz lefolyik. 35 °C körül — ami nyáron nem ritka — óriási a vízvesztés. Mi lehetne a megoldás az egyenletes vízutánpótlásra? Az egyik javaslat szerint a *Rába-folyó vizét* kellene a *Balatonba* vezetni. Csak a Rábának nagyon kevés a vize. A másik javaslat szerint a jóval bővebb vizű *Dráva* vizének egy részét kellene a tóba vezetni. Itt meg a *Dráva* — *Balaton* közötti vízátemelés lenne rendkívül energiaigényes. Az 1863-ban létesített *Sió-csatorna* segítségével lehetne a vízhozamot állandósítani úgy, hogy a szintingadozás maximuma 50 cm lenne.

A *Balaton vízminőségének* egyik ismertetője a sótartalma: 450 mg/l. (Összehasonlításul: a *Fertő-tó* sótartalma 2500 mg/l.) Mint minden tónak, a *Balaton*nak is a feltöltődés a véghelyzete, amit azonban egy technikailag fejlett társadalom késleltethet. Sajnos, üzemek sora üríti különféle szennyvizet a *Balatonba* közvetve vagy közvetlenül. Így lett IV. osztályú a *Balaton* vize vízminőségi szempontból. A *Balaton* körül a legtöbb tervezett szennyvízgyűjtő és szennyvíztisztító építése elmaradt, s ezek hiánya mellett sok "magánszennyvíz" is mérgezi a *Balaton* vizét. Rengeteget ront a *Balaton* vizén a műtrágyaszenny és a *balatoni hajók szennyvize* (emberi ürülék). Fellépett az eutrofizáció is: a víz növényekben való "jótápláltsága". Hivatalos jelentések szerint "megállt" a *Balaton* vízminőség-romlása, de nem is javult. (Vagyis egy romlott állapotban "állapodott meg".) — Hatásos intézkedés volt a *Kis-Balaton* visszaállítása: felfogja a *Zala-folyó* iszapját, s a *Balatonba* mechanikusan tisztított víz kerül.

A két összefoglaló előadás után autóbuszainkon átrobtunk a *Tihanyi-félszigetre*, ahol először a *Belső-tó* déli partján hallgattunk meg előadást a félszigetről, amelynek puha rétegeit a felső-miocén—pliocén bazaltláva és bazalttufa őrizte meg, miközben érdekesebbnél érdekesebb formák alakultak ki az elmúlt évmilliók során: kovás-meszes gejzirkürtők (szám szerint 110), gejzirkúpok, szakadás-suvadás, kettős tufagyűrű, remek deflációs formák stb. A ma már csak vizenyős *Külső-tó* és a vízzel telt (de feltöltődő) *Belső-tó* *CHOLNOKY* szerint deflációs mélyedések: a bazalttufa-rétegek felhalmozódása után száraz-sivatagos éghajlatot tételezett fel *CHOLNOKY*.

A két nagy mélyedés eredetileg víztelen volt (sivatagi éghajlat!). *CHOLNOKY* szerint, ezért tudta a szél mélyre pusztítani. *SZÉKELY ANDRÁS* professzor szerint a két tómedence, maar jellegű képződmény, partaikon a rétegvulkánok tufagyűrű-maradványai-val, s körben mindenütt az agyagásványokkal. Gyenge vulkáni működés következtében a két mai tómedence robbanásszerűen kiszabaduló gázok által létrehozott mélyedés. A gázexplozió tehát robbanásos krátert hozott létre, kőzetport és törmelékot (agyagásványok!) sodorva magával. Később víz töltötte ki a krátereket: A *Külső-tó* feltöltődése hamarabb következett be, de a *Belső-tó* feltöltődése is előrehaladt állapotban van. A *Külső-tó* gyorsabb feltöltődését elősegítette az az árok, amellyel 1763-ban mesterségesen lecsapolták. A *Külső-tó* 10 m-rel van magasabban a *Balaton*nál, míg a *Belső-tó* 25 m-rel magasabb.

A *Belső-tó* partjáról remek látványban volt részünk. *DNy-ról* a *Hosszú-hegy* tojásdad platócskája, *Ny-ról*, *ÉNy-ról* a *Kiserdő-tető*, amelyen klasszikus szépségű deflációs bazalt rétegefejek vannak. É-on az *Óvár* már szociogén alakítású tojásdad felszíne, majd *Tihany falu*, a híres tihanyi templom, s a volt bencés kolostor, ami most múzeum, majd még mindig *K-en* a *Nyársas-hegy* és az *Ahasztó-hegy*, utóbbi nevével is jelezve a *Tihanyi pátság* egykori pallosjogát, majd *DK-en*, *D-en* a szebbnél szebb gejzirkúpok, köztük a híres *Aranyház*, ahova jól jelzett turista úton gyalogoltunk föl. Kemény, réteges gejzirit és *HCl-ra* pezsgő meszes üledékek építik fel az *Aranyházat*, amely nevét onnan vette, hogy a rátűző Nap hatására részben maguk a gejziritek, részben az azokon meglepedett zuzmók "aranyló" fényben tündökölnek. Valamennyire az egykori gejzirkürtő felső nyílása is megvan. A földrajz-biológia szakos tanárok itt kiélhették botanikai vágyaikat, gyűjtő szenvedélyüket: a tóparton, a turista úton és fent, az *Aranyházban*.

Az *Aranyház* megtekintése, fényképezése, magyarázata után ismét autóbuszainkba szálltunk és elrobtunk *Aszód*-ra — *Örvényes*. — *Balatonudvari* — *Balatonakali* — *Balatonszeped* — *Révfülöp* — *Kővágóórs* útvonalon a *Balaton-felvidék*hez tartozó *Káli*, vagy *Kállai-medencébe*, amelyet vulkáni kúpok (pliocén időszi bazaltok) választanak el a *Balaton-felvidék* magasabb részeitől és a *Tapolcai-medencétől*. A *káli-medencében* kristályos kőzetek, permi időszi vöröshomokkő és egy szinklinális triász időszi

kőzetei tűnnek föl: a vöröshomokkő inkább DK-en, a triász sasbércék ÉK-en. A felső pliocénban, 5,4 millió évvel ezelőtt a *bazaltvulkánok* törnek föl három fázisban; *ábrázios lépcsők* és a *Pannónia-tenger* homokjából *plázsok* épülnek fel (la plage: lapos homokos tengerpart). A bazaltokban permi és triász zárványokat találtak: ezek között vannak emberfej nagyságúak is. Kivöröslenek a permi homokkő-bombák a sötét vagy szürke bazaltkőzetből. Az eltérő magasságú bazaltvulkánok szakaszos felépítésűek.

A *Pannóniai-tenger* ábrázios anyaga a *gyöngykvavics* (a *Källa kvavics* jól kerekített, apró kvarckavics) és a *homokkő*. Utóbbi keletkezésére nézve több magyarázat van: 1. deflációs kidolgozódás; 2. kovasav infiltráció cementálta össze; 3. a mélyből feltörő vizek összecementálta hatása. Valószínűleg mindegyik felfogásból érvényes valamekkora.

A *Káli-medence* pontusi homokját a századforduló óta használják ipari célokra: először csak az üvegipar alkalmazta, majd 1920-tól öntödei célra használják. — Miocén időszi DNY—ÉK-i csapású törések alakították úgy a medencét, hogy a pontusi homok lerakódására alkalmas legyen. Ez a homok a perm időszi homokkőből keletkezett annak felbomlásából, és több helyen a vasoxid kilúgozásával. E vöröshomokkő felszínére települt az agyagos homok, utána a kvarchomok, amelyet néhol vékony lösz vagy vékony talajréteg takar. Van, ahol bazalt-takaró őrizte meg, s van, ahol a homok átrétegződött, áttelepült. Öntödei célra a szürke, durvább szemű homokot használják: 1350 °C-on még üvegesedik. A finomabb "paleo" futóhomokot zöldüveg előállítására bányásszák. *Kővágóörsön* 1970-ben hagytak fel a termeléssel, 1973-ban *Kékékúton* (ugyanitt szénsavas ásványvíz-forrás a rómaiak óta), 1958-ban *szentbékakállán*. A kisorspusztait a századforduló óta bányásszák ma is.

A *Káli-medence* peremi részein kovasav hatotta át a pontusi homokot és 0,5—3,0 m vastag *kvarchomokkő* keletkezett, amelyet *Mindszentkállán*—*Szentbékakállán* térségében bányásznak: tűzálló téglá- és finomkerámiai masszanyagot készítenek belőle. Ugyanebből a homokkőkvarcitból épül föl a védelem alatt lévő *"kővágóörsi kőtenger"*, amelynek hatalmas, több tonnás darabjainak a vízszintes felület-részein a kifagyás, nappali—éjeli hőmérsékletváltozás "madáritatókat" hozott létre.

Említést nyer a *Hegyeskő* alapzatában lévő *pan-*

nóniai tarkaanyag sorozat, amelynek kiszáradási nyomai szemiaridus éghajlatra utalnak. Itt tehát a tengeri üledék őrizte meg a nyomokat. Ezek a tarkaanyagok egymásba gyűrődtek a feltörő láva oldalnyomására.

— Nagy érdeklődéssel mászkáltunk a *Kisörsi-hát* homokkő—kvarcit tömbjein, gyöngykvavicson. A homokkő-tömbök agyagba ágyazódtak, periglaciális fagyhatásra deformálódtak.

Nehezen váltunk meg a földrajzilag izgalmas *Kisörsi-háttól*, s elrobogtunk a híres nagyvázsonyi (*Vázsonyleő*) várhoz. — A *Nagyvázsonyi-medence* a *Balaton-felvidék* egyik határterülete: hegységközi (interkollin) medence, egykori *tengerlagúna*, amelyben 420 tszf magasságban rakódtak le a "Nagyvázsonyi édesvízi mészkő" rétegei a felső-miocén "Balatvári" korában. Magának a medencének neogén alaprétege az ún. "Vöröstő-agyag", amely bauxitos eredetű, már szárazföldi-tavi képződmény.

SOMOGYI Sándor társelnökünk előadásából megismerhettük *Vázsonyleő* (Wasonkew) rövid történetét is. A vár legrégebbi része a hatemeletes *lakótorony* (kula), amelyet a XV. sz. elején épített a *Vezenyi család* (Vezeny — Vázsony), s kisebb várfalal, árokkal vették körül; a bejárat *kaputorony* volt. 1472-ben *Mátyás király* ajándékként *KINIZSI Pál* hadvezér birtokába kerül a vár. *Kinizsi* palotát építtet a lakótorony mellé és külső, négyzetes várfalat rakat. *I Miksa* római király kihasználva a *Mátyás* halála utáni királyválasztási zűrzavart, 1490 őszén benyomul a *Dunántúlra*, s többek között *Nagyvázsony* is elfoglalja, de *Kinizsi* fél éven belül visszafoglalja és a D-i kapu elé kétemeletes, patkó alakú barbakánt építtet. *Kinizsi* 1494-ben meghal; özvegye — *Magyar Benigna* — reneszánsz részletekkel díszíti a várat. 1594-ben a török rövid időre elfoglalja a várat: "Néhie Váson" néven kádi székhely lesz, de 1598-ban visszafoglalják az egyesült magyar és német csapatok, s a vár külső falait még külön földerődítéssel veszik körül. 1649-ben *III. Ferdinánd* az aulikus *Gróf Zichy István*nak adományozza a várat és a vele járó uradalmat, így *I Lipót* alatt elkerüli a vár felrobbantását. 1945-ig marad a vár a *Zichyek* birtokában. 1955—1960 között feltárták a várat és nagyon részlegesen helyreállították. A lakótorony emeletein és a nagyjából helyreállított várkápólnában vártörténeti és Kinizsi—Magyar Benigna-kiállítás rendeztek be, a kápolna alatt pedig kőtárat (lapidárium) az ásások során előkerült faragott kö-

vekből, amelyekből jó néhányat a várat környező házak falaiba is beépítettek egykoron.

Nagyon jó helyet választott társelnökünk a magyarázatra: remek rálátás nyíltott onnan majdnem a teljes várra.

Miért nem a domb tetején építették a várat, miért az oldalába? Hiszen így úgyúval a dombtetőről könnyedén be lehet lőni a várba. Nos, éppen a vár területén tör elő két bővízü karszfórrás. S éppen ostromok idején van a legnagyobb szükség sok vízre: tűzoltás, főzés nagyobb tömegnek, ivás, borkeverés, mészlátás a halottak leöntésére, vízforralás az ostromlók fejére való öntés céljából. Másodsor: A Nagyvázsonyi-medencén vezetett keresztül a székesfehérvár–dalmáciai kereskedelmi és hadiút. Itt őrizték az út egyik hídfőjét, s itt szedtek vámot is: ehhez az átkelő helyhez közel kellett felépíteni a várat. Harmadsorban: a vár a tulajdonos-birtokos (és családja, kísérete) személyi és vagyoni védelmét szolgálta.

(Aki az utóbbi várfunkcióról bővebben akar tudni, tanulmányozza át *ENGEL Pál* két értekezését *"Vár és hatalom — Az uralom területi alapjai a középkori Magyarországon"* címmel. Megjelent a *VI. LÁGOSSÁG* c. folyóirat XXV. évfolyam (1984) májusi és júniusi számában. Jó hasznát veszi az a földrajztanár, aki "vártúrát" szervez diákjainak. Ha egy földrajztanár tanulmányi utat vezet *Nagyvázsonyba*, nem árt, ha alaposan áttanulmányozza a *Gerő László* főszerkesztette *Várépítészetiünk* c., 1975-ben megjelent rangos könyv 204–212. oldalain a Nagyvázsonyról írt részt, esetleg egy nagy rajzlapra kirajzolja a könyvből a vár alaprajzát, amit egy, a várhoz közeli ház falán rögzít és úgy magyarázza el a vár szerkezetét.)

Nos, mit nézzünk még meg Nagyvázsonyban? A temető mellett ott van a *KINIZSI* alapította-építette pálos kolostor remek csúcsíves templomának és kolostorának romja, az ugyancsak *KINIZSI* építette (1481) Szent István plébániatemplom; a Bercsényi utcában szabadtéri néprajzi múzeum van rézműves műhellyel összekapcsolva; van prstamúzeum: a klasszicista Zichy-kastély, a Kismalom (itt volt *KINIZSI* molnárlegény) és a Kinizsi-forrás várják a látogatókat. Ezzel a vándorgyűlés első napi programja be is fejeződött.

Június 28-án, kedden egésznapos tanulmányi útra indultunk, amelynek első állomása a hűs-és-neves *Herendi Porcelángyár* volt. A gyárat *Stingl Vince Fe-*

renc (1796—1848) alapította 1826-ban. *Stingl* először Tátán működő kerámikus volt, majd ott megbukva, Herenden gyárat alapított, amit *Farkasházy Fischer Mór* (1800—1880) vett át tőle 1839-ben. *STINGL Vince Ferenc* továbbvándorolt Pápára, majd Városlódra (kőedénygyár). *Farkasházy FISCHER Mór* teremti meg a herendi porcelángyártást. Magas színvonalú kínai és a legkiválóbb európai manufaktúrák termékeinek stílusában készített darabjaival nemzetközi hírnévre tett szert. A Rákosi-Roth-rémuralom idejében főleg porcelánokat gyártottak: villamos porcelánok, W.C.-kagykók, stb. Az 1980-as években kb. 500 művészi érzékű festő folytatja az eredeti, hagyományos, *magas színvonalú kézimunkát*. *FISCHER Mór* eredetileg a *pápai keményszerépgyár* bérlője volt, majd a herendi "porcelánfabrika" tulajdonosa. Ő maga is remek porcelánfestő volt, 1866-ban kap magyar nemességét "Farkasházy" előnévvel. Egyedi, fényűző darabokat gyártott kézi munkával, emiatt lemaradt az Osztrák-magyar Monarchia porcelángyárai közti versenyben: 1875-ben csődbe jutott, s *Tátán* nyitott festőműhelyt.

Megnéztük a látogatók számára külön berendezett munkatereket, így a tényleges gyártás ütemét, menetét a tolongó érdeklődők nem zavarják. Megtekintettük a *Herendi Porcelánmúzeumot* is. A remekművek tömkelegében is feltűnt az a hatalmas, díszes váza, amit *Alexander Humboldt*, a nagy geográfus rendelt meg, vagy a *Miksa* főherceg, majd *Erzsébet* királyné által rendelt darabok. Megtudtuk, hogy a hő- és villamos energia az egyetlen hazai "termék", minden más anyagot külföldről hoznak be: kaolin, porcelánfesték stb. A nagyszerű darabok mind háromszori égetés eredményei: áttört dísztárgyak gyümölcsdíszítésekkel, gazdag rokokó festésű kávékészletek, kandallógaritúra (három- és négykaros gyertyatartók; egy darab egykaros gyertyatartó 575.-Ft.), email festésű kínai dísztárgyak, óriás méretű japán váza, empire stílusú díszváza, csipkeszerű áttört edények, kínai "famille rose" festés (zománc), a *Dubarry* néven ismert étkészlet (óarany), paeonia-díszek (bazzarózsza vagy püsnkösdí rózsza), indiai váza, perzsa miniatúrás mokrakészlet, rokokó alakos és "famille rose" emailszínekkel díszített kávékészletek, a *Victor Emanuel* szárd király számára 1860 körül készített Ming-mintás készlet, "indiai virágkosár" néven egyik legismertebb herendi minta, "famille noire" emailszínezésű kínai kobaktökváza stb.

A finom, művészi festések, a finom porcelánok

tárházából hamarosan egy *karsztöbröt* kitöltő *bauxittelep*hez érkeztek autóbuzsaink: *Iharkút—Németbányához*, ahol átlagosan 10 modulusos — tehát a legértékesebb — bauxitot bányásznak. A teljes készlet 300 000 t volt, ennek kb. a felét már kitermelték. Ez az egykori karsztöbör ("óriástöbör") már mezozoikumban (a kréta időszakban) kezdett kialakulni: trópusi karsztformák voltak ezek a töbrök, csak fiatalabb kőzetek befedték ezeket; magát az östöbröt bauxit töltötte ki kisebb oldal-kiterjedésben, de nagy mélységben. Izzasztó forróságban gyalogoltunk le a 84 m mély felszíni bányába, amelynek legfelső átmérője 100—140 m, az östöbör alján kb. 40 m. Poros kiedlen, kanyargós "út" vezet ide le, ahonét dömperek szállítják fel a bauxitot.

A bauxit jelenlétét Iharkút térségében már régebben ismerték, de csak az 1970-es évek elején indult meg a kutatás, amely 10 km² kiterjedésű bauxit előfordulást mutatott ki. Itt, Iharkút—Németbánya körzetében változatos (nehezen kiszámítható) a bauxit települése: 20—50 m, másutt 100 m vastagságú, de a telepek kis kiterjedésűek, mélytöbrös — árkos — kanyonszerű egykori nyílásokban helyezkedik el. A valóságos ipari készlet itt 5,2 megatonna, a reménybeli készletet 22 megatonnára becsülik. Viszont nagyon jó a bauxit: legtöbbször 10 modulusú, s ami nagyon "jótékony": *többsége a karsztvízszint felett van*. Számítanak arra a szakemberek, hogy a legmélyebben elhelyezkedő bauxitokat csak mélyműveléssel lehet felhozni. A jelenlegi nagy hátrány: egy t bauxit kinyeréséhez 7,0—7,5 m³ meddő réteget kell eltávolítani; így egy t bauxit 1200—1500 Ft-ba kerül. A kutatást és a kitermelést károsan befolyásolja a fekü mozozóós mészkő erős felszabdaltsága törésvonalakkal. A mészkőre települt bauxit itt *Iharkúton* a felső kréta emelet szenon üledékciklusában keletkezett, akárcsak a halimbai bauxit.

Ugyancsak duhasztó-pokoli forróságban gyalogoltunk föl a karsztöbörből és Iharkút—Németbánya — Bakr nyjágo — Ganna vonalán megérkeztünk a Pápától DDK-re, 12 km-re fekvő gannai kerektemplom-mauzóleumhoz, a Gróf Esterházyak temetkezési helyéhez.

Remek előadót kaptunk a plébános úr személyében. Először röviden *Ganna* településről beszélt. Az Árpád-korban itt még két település volt: Nagy- és Kisganna: 1171-ben a bakonybéli bencés apátság kapja meg jobbágyfalvakként. Kisganna a XV. sz.-ban már pusztá, Nagyanna a század végén is adót

fizet, de 1552-ben már mint pusztát kapják meg az *Esterházyak*, akik a török kiűzése után, a XVIII. sz. közepén vendeket és délbajorokat telepítenek Nagyannára. Így a két népcsoport ismét Nagy- és Kisgannára tagolódott, külön templomuk is volt. A török pusztítás után a templomépítések következtek a Dunántúlon is, amikor is 1808-ban *Gróf ESTERHÁZY Miklós* elhatározza a templomépítést *Charles de MOREAU* (1758-1841) francia építész terve szerint.

A szép fekvés, a nyugodt vidék alkalmassá tette a családi kriptá építését is.

Érdekes, kivételes eset: plébániatemplom és családi kriptá együttese. Centrális alaprajzával a művészettörténet közismert mauzóleumaira, panteonjaira hasonlít.

Az *Esterházyak* grófi ága sok családra oszlott, szerte éltek a történelmi Magyarországon. Így született meg a gondolat, terv, hogy közös temetkezőhelyük legyen a családi azonosságtudat ápolására. A magyar klasszicista művészet páratlan értékű alkotása ez az együttes. Két, egymástól eltérő homlokzata van a templomnak. Az északi homlokzat a plébánia funkcióját szolgálja, míg a déli homlokzat a temetőkápolna gondolatát ébreszti föl a nézőben. A francia tervezőnek forradalmi újítása volt ez az egyedülálló megoldás. Felül van a magasra emelt centrális templomhajó, félig a felszín alatt a kör alaprajzú kriptá.

Gannáról továbbmentünk a mintegy 12 km-re fekvő híres-nevezetes Pápa városába, amelyet jó ideig a tapolcafői karsztforrás finom vize látott el, majd a meg gondolatlan bányászkodás leszállította a *karsztvízszintet*, s ma (1988) a Marcal—Rába vizét vezetik be messziről a városba. Az 1960-as évek elején már csak elenyésző mennyiségű karsztvíz jut el Tapolcafőről Pápara (6,8 km). *Pápa* és alföldi jellegű térsége tájképileg is, gazdaságilag is inkább a Kisalföldhöz tartozik. Tulajdonképpen a Kisalföld és a Bakony érintkezési sávján, különböző jellegű gazdasági területek összességében lett először kereskedelmi gócpont, majd művelődési központ (iskola-város) és végül még ipari bázis is. Lakosságának létszáma érdekesen alakult: 1840-ben 15 ezer lakos, az 1867 utáni tőkés fejlődésből való kimaradását mutatja, hogy 1890-ben már 20 150, 1920-ban 19 255, 1930-ban 21 356, 1941-ben 23 736, 1960-ban 25 630, 1967-ben 24 ezer, 1970-ben 27 ezer, 1974-ben 27 800 lakos.

Pápa városképző elemei: 1. közigazgatási köz-

pont; 2. fontos forgalmi gócpont; négyfelé vezet ki vasút: Győr, Tatabánya, Csorna, Szombathely és 11 műút sugárirányban; 3. iskola-, műemlék- és múzeumváros; 4. iparosodó település: csaknem 5 000 ember él az iparból: Pápai Textilgyár, Elekthermax Villamos Hőkészülékek Gyára, Pápai Húsipari Vállalat (baconsertés-feldolgozás, kivétel 30 országba), Vasipari és Gépjavító Üzem, Téglagyár, s egykor a vízimalmok tucatja. A gazdasági élet fejlődéséhez hozzájárul még a tangazdaság, sertéshízlaló állami gazdaság, erdőgazdálkodás.

A város történeti magja a Belváros. Az egykor híres Esterházy-kastéllyal együtt a mai Belváros egy része is a kezdetben rótt palánkos, négyrondellás vár helyét foglalja el. A vár a török elleni végvárrendszer második élvonalbeli erőssége volt, a harcok közben a hatrondellásra (bástya) építették. A fontott-sározott palánk előtt mély és széles vizesárok volt.

Ma már szinte semmi sincs az egykori várból, csak HOEFNAGEL (*HOUNAGLIUS*: 1617) metszetéből és a város utcáinak vonalaiból lehet követni. Így maradtak vissza még ma is a "Közlék": csak gyalogjárók részére alkalmas sátorok.

Először az 1531-ben létesült híres református főiskola és kollégium épületében a Református Tudományos Gyűjteményt látogattuk meg, amelyben a Petőfi- és a Jókai-relikviák mellett (itt voltak diákok) hatalmas könyvtárat nézhettünk meg, a főiskola és kollégium egykori diákjaiból lett neves emberek, a magyar művelődéstörténelem nagyjai szobrait, portréfestményeit, iratait, köztük KERKÁPOLY Károly (1824-1891) politikus, közigazdász, egyetemi tanár, miniszter, az MTA levelező tagja hatalmas könyvtárat (egykori-egykorú könyvszekerényeivel együtt), amelyet a kollégiumra hagyományozott, s ott külön könyvtárként kezelik. Büszkén mutatta a Gyűjtemény igazgatója az Egyiptomból ugyancsak hagyatékként idekerült múmiát a koporsóval együtt. Meghatottan hajoltunk azokra a tárlókra, amelyekben Petőfi, Jókai, a magyar szabadságharc, a kollégium emlékeit állították ki.

A Református Tudományos Gyűjtemény után meglátogattuk az 1962-ben megnyitott Képfestő Múzeumot remekül magyarázó vezetőt kaptunk, aki tömör, lényegre törő mondataival közérthetően ismertette a képfestés munkafolyamatát.

A képfestés lényege: 1. a fehér vászonra fa- vagy fémformával szigetelő anyagot nyomtak ("pap"-

okat); ez a szigetelőmassza elzárta a levegőtől a miniatúrt felületet; 2. majd az indigót vasgálic és mész segítségével redulálták, festőfürdőt készítettek a kúpokban ("küpa" egyszámban: festőkád); 3. az így elkészített vásznat függőlegesen merítették a festőkádba; 4. majd a levegőn az oxidálódó indigó (*Indigofera tinctoria*; *Leguminosae*, de 1880 óta szintetikusán állítják elő.) kékre színeződött; a kék színárnyalatait az áztatások, merítések, levegőztetés számának változtatásával érték el; 5. száradás után 1–3 %-os kén- és sósavas fürdőben lemaratták a szigetelő masszát, s ekkor tűnt elő a különböző színű, de legtöbbször fehér minta.

Festőanyagként kezdetben a (festőcsülleget használták) (*Isatis tinctoria* L.; *Cruciferae*) amit termesztettek is Magyarországon. Majd a XVII. sz.-tól behozták az indiai indigót, s ez lassan kiszorítja a csülleget Európából. Ti. sokkal majdnem teljesen) színtartóbb. A XVIII. századtól a történelmi Magyarországon *Di-i részén* (Bánság) kísérleteztek is az indiai indigó termesztésével. Magyarországon főleg a XVIII. században terjed a képfestés, főleg Észak-Magyarországon (ma: Szlovákia), a Dunántúlon és az Alföldön. Érdekes, hogy Erdélyben nem terjedt el. A Pápai Képfestő Gyárat a szászországi Sorau-ból bevándorolt Carl Friedrich KLUGE alapítja 1786 körül (1956-ig termelt az üzem), majd fia KLUGE Károly folytatja apja munkáját. A féjlett üzemen végimentünk: a földszinten 15 medencés kúpaszoba (a munkatermelékenységet emeli), a "fekete konyhában" a kifőzést és a keményítést szolgáló kaucansor, fedett téli szárító fűtőaknával és csőrendszerrel (idénymunkából egész évi munkát biztosít), az emeleten a tarkázás, a kézi nyomás helyiségei, fölöttük a nyitott erkélyszárító, az épület végében a mosóhíd az egykor meleg vizű Tapolca-patak partján. A gazdaság, de szigorú rendszerben-berendezésben felépített hatalmas komplexum utcai frontján egyszerű, földszintes lakóépületük volt a Klugéknak.

Du. az egykor 180 kat. holdas ősparkkal körülvett ESTERHÁZY-kastélyba: 1773–1784 között épült a több mint 100 szobás barokk kastély FELLNER Jakab és GROSSMANN József tervei alapján. Ami a kastélyparkból megmaradt, az természetvédelem alatt áll. Megnéztük a helyrehozott kastély néhány reprezentatív termét, egy festménykiállítást, s többen megnéztük az ugyancsak FELLNER Jakab nagyszabású terve alapján épült áttört-kéttornyos róm.kat. plébániatemplomot (1773–1783). E temp-

lom már nem csak barokk stílusú, hanem egyes épületelemei már a századforduló és a XIX. sz. első fele építészeti irányzatai felé mutatnak. Gyönyörködhattünk a szép Maulbertsch-freskókban (1782–83) *Szent István* vértanú élete és halála (megkövezés); a halála utáni csodák között magyar vonatkozású is van: a Szent megjelenik Géza fejedelemünk feleségének, Saroldunak, s e révén kapja születendő fia az István nevet. 1785-ben készítette el *Filip Jacob PROKOP* osztrák-morva szobrász *Szent István* és *Szent László* királyaink márványszobrait. — A festmények egy része grisaille: a sötét szín árnyalataival festett képek. Megcsodáltuk a szöszéket és a padokat: cédrusfából készültek! A remek főhomlokzatot sarok- és kettős pilaszterek, timpanon, *Szent István* vértanú szobra (copf füzérel), kővázák, ablakok teszik mértékertartóan mozgalmassá.

Este lett mire visszatértünk *Veszprémbe*.

Az utolsó napon *Veszprémből* Litér érintésével *Balatonfüzfőre* értünk, ahol megtekintettük a papirosgyár nem tiltott részét. A *NITROKÉMIA PAPIROSGYÁRÁT* 1928-ban telepítették a Balaton mellé, tehát víz mellé. Ez a gyár a hazai termelés 16-18 %-át adja; fontos része a Balaton ÉNy-i csücskénél kialakult vegyipari komplexumnak. A "*FÜZFŐI KOMPLEXUM*" (*NITROKÉMIA*) az ország egyik legkorszerűbb kombinált vegyi üzeme: műanyaggyára, gyógyszeralapanyag-gyár, papirosgyár, festékgyár stb. Akik 1980 júniusában részt vettek a Társaság vándorgyűlésén láthatták a Lábatlani Papír Gyárat. Most összehasonlítást tehettek a sokkal nagyobb füzői gyárral. Balatonfüzfőről továbbmentünk Vörösberény és Szentkirályszabadja vonalon vissza *Veszprémbe*. A litéri barokkizált templom eredetileg a XIII. sz. elején épült román stílusban; ebből a XIII. sz.-i templomból csak az 1961-ben kibontott D-i kapu maradt meg: oszlopos-rézű, fent csúcsívesen zárt kapu. Az 1968-ban pótolts külső oszlopai oroszlánokon nyugodnak, a belső oszlopáron franciás megmunkálású szobrok kerültek elő. Még így — romosan is — remek alkotása a magyar román stílusú épületszobrászatnak.

Vörösberényben a sok, nevezetes épület közül a szívemhez a középkori eredetű, ma református erődtemplom áll. A templomajtók gótikusak. Kévszám maradt az egykori festett mennyezetből is. Középkori a lőréses-támfalas erődfal is. A XVIII. sz.-ban lett a reformátusoké, ők távolítják el a festett mennyezetet, s csehsüvegboltozattal fedték le a

templomhajót. Majd a vörösberényi erődtemplomnál közel egy évszázaddal idősebb román stílusú templom következett Szentkirályszabadján: szentélye félköríves, toronyablakai csúcsívesek, kőrácsosak, a torony tehát XIII. sz.-i, még egy szép középkori címer is van rajta: a Rátold nemzetsége. Sajnos, a templom nagy részét "átbarokkizáltatta" az ősi Rosos család. Ez lett különben a sorsa sokszáz középkori templomunknak. A sekrestye mellett van az ősi Rosos család sírboltja.

Lassan befutottunk *Veszprémbe*, ahol a város nevezetességei közül néhányat meglátogattunk. (Jelen felsorolás többet felölel, segítő az azoknak a tanároknak, akik *Veszprémbe* szerveznek diákjaikkal tanulmányutat.) Az 1765–1776 között, *FELLNER Jakab* tervei alapján épített püspöki palota, a középkori, bizánciumi hatást keltő Gizella-kápolna, a Szent Mihály-székesegyház: 1001-től 1972-74-ig változott, módosult, kiegészült; a X.-XIII. sz.-i Szent György-kápolna, *Ispánki József* faragta (1938) remek kettősszobor az egykori vár Séd-patak fölé meredülő részén-szélén: *Szent István* királyunk és *Gizella* királyné. Menjünk diákjainkkal a Szent Benedek-hegyre is, végig kell azon sétálni, megtekinteni, a Szent Margit-romokat, a Séd-szurdokot és a meredek dolomitsziklátak. Ezek részletes leírása több könyvben is olvasható (Pl. *MAGYARORSZÁG — PANORÁMA* Utikönyv, a *Lipták Gábor — Dr. Zákonnyi Ferenc — Huba László* írta Balaton-utikönyvek c. vaskos kötet, a *Veszprém* c. utikönyv, *Dr. Genthon István* posztumusz kötet: *MAGYARORSZÁG MŰVÉSZETI EMLÉKEI* stb.)

Több mondatom lenne a *veszprémi BAKONY*-múzeumban tett nagyon rövid látogatással kapcsolatban. A csodálatra és tiszteletre méltó, igen gazdag, ötletesen megrendezett kiállítás főleg az I. emeletet foglalja el, de felnyúlik a II. emeletre is ("A Kiégyezéstől napjainkig"). Az anyag óriási, az iskolai tanulmányi utak ideje rövid. A tanulmányi utak vezetői ezért súlypontosításra törekedjenek, bármennyire is fájdalmas egyes kiállításrészek mellett "felületesen" elmenni.

Pl. a Lovas község melletti 40 ezer éves festék-bánya anyaga Európában egyedülálló. Az újkőkor (neolitikum) vonaldíszes kerámiájára hívjuk fel a figyelmet, röviden a "lengyeli kultúra" építési áldozatára. (Röviden, tömören ismertessük: mik a különböző, nevű "kultúrák.") A rézkorral kapcsolatban a vezető tanár készüljön fel a C¹⁴-es radioaktív vizsgá-

latok rövid, de érthető magyarázatára. A temetkezés két fő módja ekkor a zsugorított és a hamvasztásos. (Egyes felfogás szerint a zsugorított halottat még meg is kötözték, hogy "ne jöjjön vissza kísérténi".)

Nagyot ugrik az emberiség a bronz és a vaskorban. A bronzművéség a vaskor előzménye. De a bronz, — amely már ötvözet erősen kopik, törik. A vasolvasztáshoz viszont nagyobb hőenergia szükségeltetik: fejlődik a kohótechnológia. — Nézzük meg a *románi* bronzkori kincset és a királyszentistváni edényeket! A vaskorban megjelenik a halomsíros temetkezés: *Somlóvásárhely* és *Vaszar* leleteit látjuk. — Rendkívül gazdag a *római kor* leletanyaga: ezüstből készült római mécses Balácapusztáról két nyílással: az olajbeöntő és az égető nyílás. Magyarazzuk meg diákjainknak, hogy mi a terra sigillata, s hogyan próbálták azt helyettesíteni (kiszorítani) a bennszülött fazekasok. Az Inotán talált kocsimaradványokból rekonstrukció, a hátszló és az igásló kantárrekonstrukciója. Megjelenik Minerva "portréja", sorakoznak az ólomból készített-öntött fogadalmi emlékek (Gyulafirátót), delfinábrázolás, háziszentély teljes "felszerelése", remek ékszerek, még remekebb terra sigillaták. A népvándorlás korából mutassuk meg a *Szentkirályszabadján* előkerült "cikádá"-kat: süveghez tűzött rangjelző kettős nyilak. Az avarkornál időzzünk el, és idézzük fel *László Gyula* kettős honfoglalás-elméletét, jelentőségét: a hazafiasságra, a büszke magyarságra való nevelés egyik jó példája. Nézzük meg alaposabban a ragyogó avar gyöngyöket, más ékszereket, a Jútason föllelt avarkori ötvösszerszámokat, a bántapusztai cserépkulacsot és sárga korsót: mindkettő élő cáfolata annak a téves régészeti felfogásnak, mintha a népvándorlás kora keleti népeinek nem lett volna cserépedénykultúrája. (A jutas—bántapusztai avar cserépkulacs kordíszítése jóval több, mint ezer esztendő tiszteletét.)

Térképen a veszprémi "szeg"-es település a magyar középkorban, a Mainz, Kiev, Róma felé vezető utak a X—XI. sz.-ban Veszprémben.

Mit jelent az, hogy Veszprém a középkorban fontos "hiteles hely" volt? Az egyetlen magyar alapítású Pálos Rendnek csak a Bakonyban 11 kolostora volt. De alakultak a bencések mellett cisztercita, premontrai, karthauzi, franciskánus kolostorok is. — A térség egykor remek román és gótikus templomait, várait is térkép tünteti föl.

A térség török utáni betelepítését térkép ábrázolja, a telepésekkel kötött megállapodásokat kiállított szerződések — contractus-ok — igazolják. — A területen a XV. sz. óta vannak céhek. A XVIII. sz.-ban 104 céh van a Bakony térségében a kiállítás egyik térképe szerint, s ez a 104 céh 34 féle mesterség között oszlik meg. Gazdag és változatos anyag mutatja be a XVIII. századi fellendülést: mezőgazdaság- és ipartörténet, etnikai csoportok, vallási és művelődési viszonyok, külön a szőlőművelés, halászat (Tihany), erdei foglalkozások.

Nagyon érdekesek az 1809. évi francia—magyar harcok Veszprém vármegyei emlékei, amelyek kapcsolhatók az 1987. évi győri vándorgyűlésen látottakhoz-hallottakhoz. — Nem szégyenkezhet Veszprém térsége a felvilágosodás, reformkor szellemi áramlata helyi lecsapódásaiért sem. Ezt a tényt nagyszerű kiállítási anyag dokumentálja. A magyar szabadságharc leverése után minden elnyomás ellenére a Balaton D-i partján megépül a "*Déli vasút*"; takarékpénztárak, jogakadémia, iskolák, üzemek. Megrázó a kivándorlói képe! Az 1910-es években a megye 249 648 főnyi lakosságából 12996 volt időleges vagy végleges kivándorolt. 1867 után rohamos a vasútépítkezés, gyárépítés.

1920 után a magyar hadiipar és hadseregszervezés egyik legnagyobb bázisa épül ki Veszprém vármegyében. A nagybirtok marad — térképen is ábrázolják; 20 000 földnélküli parasztcsalád él a megyében. Nehézvegyipari, alumíniumipari környezet alakul ki.

Végezetül a megye mai, 1945 utáni életéről látunk fényképeket, plakátokat, jelvényeket, zászlókat, bányászruhákat, plakettet, makettet, Veszprém megye testvérkapcsolatainak fényképét, térképét.

Du. ki-ki hazautazott a szélrózsa minden irányába. Véget ért tehát az ismeretekben, látnivalókban, élményekben gazdag néhány nap. Vizontlátásra 1989-ben egy új megyében, egy másik megyében új természetföldrajzi érdekességekben gyönyörködve, új magyar művelődéstörténeti látnivalókkal gazdagodva, magyarságunkban erősödvé.

Varga Lajos dr.

A 41. VÁNDORGYÜLÉS FŐTTKÁRI MEGNYITÓJA

Elnök Úr!

Mélyen tisztelt Vendéglátóink!

Kedves Tagtársak!

A köszönet szavai hangozzék Veszprém megye és Veszprém város párt- és állami szerveinek, ill. az Országos Oktatástechnikai Központ és a TIT helyi vezetőségének azért a számunkra, a 116 éves Magyar Földrajzi Társaság számára szóló meghívásért, a vándorgyűlésünk szervezésében és előmunkálataiban kifejtett áldozatos tevékenységért, melynek eredményeként 41. vándorgyűlésünket módomban van hivatalosan megnyitni.

Ez alkalommal tudnunk kell azt, kedves hallgatóim, hogy vendéglátóink igen zsúfolt megyei és városi rendezvénysorozat közepette szakítottak időt és fáradságot Társaságunk fogadására.

Rangos eseménynaptárt adott ki a város "Veszprém emlékezik" *Szent István* király halálának 950. évfordulója címmel. A programfüzet május 1-e és október 28. között 24 aktuális irodalmi és tudományos ülésről, avatőinnepegről és kiállításról nyújt tájékoztatást.

Ha ehhez hozzáteesszük, hogy jó egy pár országos rendezvény – köztük a miénk – sem szerepel a kiadványban, akkor értékelhetjük reálisan a kapott segítséget. Ez az önzetlen, tudomány- és művelődéspolitikai támogatás sokrétűen mutatkozott meg. Nevezetesen: otthont és kedvezményes utazási lehetőséget kapott vándorgyűlésünk; kiállíthatunk múzeumunk Cholnoky-anyagát Balatonfüreden és Veszprémben; felavathatjuk a városi tanács és a BIB anyagi támogatásával volt elnökünk, az ismert földrajztudós, *Cholnoky Jenő* domborművel díszített emléktábláját a balatonfüredi Panteonban; olvashatjuk a megyei Tanács, az Országos Oktatástechnikai Központ és a megye nyolc vállalatának anyagi támogatásával megjelent Földrajzi Közlemények veszprémi számát.

Mindez csak úgy realizálódhatott, hogy Társaságunk törekvéseit és célkitűzéseit megértő és támoga-

tó személyiségekre leltünk.

Szabad legyen e helyen név szerint is üdvözölni és hálás köszönetünket tolmácsolni *Navracsovics Tibor* megyei elnökhelyettesnek, földrajzos kollégánknak, aki elvi és gyakorlati támogatásával teljes elismerésünket vívta ki; *Szűcs Károlynénak*, a balatonfüredi Városi Tanács művelődési osztály vezetőjének; *Genzwein Ferencnek*, az OOK főigazgatójának, valamint három kollégánknak: *Földi Etelka* osztályelnökünknek, *Fiolézi Katalin* és *Galántai Edít Márta* földrajz szaktanácsadónknak körültekintő szervező és előkészítő munkálataiért.

Tisztelt Vendéglátóink! az Önök támogatását nemcsak ez alkalommal van szerencsénk élvezni, mert Társaságunk 12 éve már rendezett vándorgyűlést a történelmi múltjában oly gazdag, jelenében oly szép, társadalmi, gazdasági, tudományos és kulturális életében nagy reményekre jogosító Veszprém városában. Zircen nagy sikerű *Reguly-emlékülést* tartottunk 1983. szept. 24-én. Veszprém adott otthont 1986-ban az európai szocialista országok földrajzi társaságai főttkári értekezletének. Mindezek fényesen igazolják a megye és társaságunk jó partneri viszonyát.

Hölgyeim és Uraim!

Mielőtt átadom a szót vendéglátóinknak, hadd köszöntsem a 41. vándorgyűlésünk résztvevőit. Önöket, akik egyre nehezedő gazdasági körülményeink közepette anyagi áldozatot, zsúfolt tanév végi tanári, valamint kutatási és tudományszervezési munkáik mellett szakítottak időt arra, hogy országunk mind természeti, mind gazdasági földrajzi szempontból oly sokat nyújtó területét, annak történelmi, néprajzi, művészeti múltját és természetvédelmi szempontból oly ellentmondásos jelenét a helyszínen rendezvényünk keretében tanulmányozzák.

Mindnyájuknak jó időt, gazdag tapasztalatgyűjtést, és mind e mellett kellemes szórakozást kívánva a 41. vándorgyűlésünket megnyitom!

Füsi Lajos dr.
főttkár

CHOLNOKY JENŐ EMLÉKTÁBLÁJÁNAK FÖLAVATÁSA A BALATONFÜREDI PAN- TEONBAN

Tisztelt Haligatóink!
Kedves Vendégeink!

Nagy megtiszteltetés számunkra, hogy a 116 éves Magyar Földrajzi Társaság 41. vándorgyűlése keretében ilyen emelkedett ünnepi hangulatban avathatom fel 30 éven át volt egykori elnökünk, Veszprém megye és Veszprém város szülőtte, a Bakony és a Balaton tájának több évtizeden át eredményekben gazdag kutatója, *Cholnoky Jenő* egyetemi tanár emléktábláját Balatonfüred nemzetközi hírű panteonjában.

Meg kell vallanunk, hogy mai megemlékezésünkkel és tiszteletadásunkkal Társaságunk régi tartozását törleszti az iránt a sokoldalú tudós, szuggesztív hatású professzor, a rendkívüli munkaképességű és termékenységgű földrajzi szakíró iránt, akinek működése közel két emberöltőn át meghatározta a földrajztudomány fejlődését Magyarországon. Éppen mert oly sokoldalúan és sokféleképpen magyarázhatóan művelte választott tudományát, évtizedeken keresztül bizonytalan volt rendkívüli életművének megítélése az újabb idők gyakran változó tudománypolitikájának tükrében. Emiatt maradt el a megemlékezés róla születésének (1870. július 23., Veszprém) 100 évfordulóján éppúgy, mint halálának (1950. július 5., Bp.) 25. évfordulóján is. Az eltelt évtizedekben nagyrészt elköltöztek közülünk azok, akik őt még személyesen hallgathatták, akár mint professzort, akár mint tömegeket vonzó tudományos ismeretterjesztőt, de lecsillapodtak és letisztultak azok az indulatok és vélemények is, melyek ilyen vagy olyan megfontolásból élete munkásságának egyes részleteit megkérdőjelezték. Ma már teljes nagyságában emelkedik ki alakja a magyar tudomány kiválóságai között, akiknek előkelő társaságában ma megilletődött kegyeletünk közepette helyezhetjük el hálás megemlékezésünk jelét.

Ezzel olyan kiváló tudóst köszöntünk, aki hazánk földrajzi feltárásának több mint 50 éven át zászlóvivője volt, aki hatalmas életművének — több mint 700 publikációja, közte 53 önálló könyve jelent meg — jó részét Magyarországról és annak tájairól írta, aki 35 éven át földrajztanárok ezreit nevelte a középiskolák számára. Jól képzett kutatók szá-

zait vezette be a szűkebben vett földrajzi kutatómunka feladatkörébe és 30 éven át elnökként irányította Társaságunk életét, miközben két világháború vérzivatarra tépázta meg nemcsak az országot, hanem a tudományos élet egészét is, és miután előzőleg már kilenc évig a főtitkári tisztelet is minden igényt kielégítően ellátta. Egyéb maradandó kezdeményezései között ő indította el vándorgyűléseink nagysikerű sorozatát is.

Sajátos módon *Cholnoky* kívülről — műgyetemet végzett mérnökként — jutott el a földrajzhoz, hogy aztán kiváló mestere, *id. Lóczy Lajos* mellett fölfedezze páratlan geográfiai tehetségét, egyedülálló földrajzi szemléletét. Még részt vállalhatott a Föld felfedezésének utolsó explorátori feladatai közül, de 1896-98-ban megtett kínai útja egyben már a modern szemléletű földrajzi kutatások előfutára is volt.

A Magyar Földrajzi Társasággal való kapcsolata 1893-ban kezdődött, amikor belépett annak tagjai sorába és ugyanaz évben jelent meg első dolgozata is a Közleményekben: "A talajvizek és a közegészség" címmel (XXI. kötet, p. 105-123). Mind a téma, mind a fiatal tehetségre valló tartalma ma is rendkívül aktuális. Hogy a Magyar Földrajzi Társaság mit nyert a fiatal *Cholnoky*-val, azt mutatja, hogy 1904-től már ő a Közlemények szerkesztője, 1905-től pedig 1914-ig a Társaság főtitkára, azt követően pedig 30 éven át az elnöke. Ahogy az egyetemi előadótérmekek zsúfolásig teltek *Cholnoky* előadásai alkalmával, mert a más szakos hallgatók is nagy élvezettel jártak élményszámba menő előadásaira, ugyanúgy duzzadt fel a társaság taglétszáma is főtitkári és elnöki működése alatt: sok ezres táborrá, mert karizmatikus egyéniségével nemcsak tanított, hanem a földrajz iránt érdeklődést és szeretetet is beoltotta hallgatóiba.

Viszonylag fiatalon, 1905-ben Kolozsvárra hívták meg egyetemi tanárnak, ahonnan a román megszállás űzte el s így került 1920-tól a budapesti egyetem földrajzi tanszékére. Az Akadémia 1925-ben választotta tagjai sorába.

Bár *Cholnoky* a földrajztudománynak majd minden területével foglalkozott, szíve szerint a geomorfológia volt a legkedvesebb terepnuma, amivel igen sok tanulmányában is foglalkozott. Érdekes módon fizikai földrajzi felfogásában nem követte *id. Lóczy Lajos*t, aki iránt pedig egész életében őszinte tiszteletet tanúsított, és aki közismerten a *Richtsfennől* megalapozott geológizáló geomorfológiának volt a

magyarországi képviselője, hanem egy modernebb fejlődéstörténeti irányzatnak, a *W. M. Davis* kidolgozta ciklustannak vált a hívévé. *Davis*-szel 1912-ben, amerikai tanulmányútján személyesen is megismerkedett, és tanainak egy részét — megfelelő hazai adaptációval — saját szemlélete alapjaként maga is elfogadta.

Am természetesen, *Cholnoky Jenő* minden geográfusi kiválósága ellenére sem illene a balatonfüredi Panteonba, ha nem lenne köze a táj és a Balaton kutatásához. És hogy mennyire izzig-vérig e tájnak mind a mai napig legnagyobb kutatója volt, arról a mellékelt irodalmi válogatás tanúskodik: terjedelmes életművéből nyolc könyvben, ötvenhárom (53!) tanulmányban és tizennégy (14) hírlapi cikkben foglalkozott a Balatonnal és szűkebb környezetével.

Már amikor fiatal asszisztensként *id. Lóczy Lajos* mellé került, azonnal bekapcsolódott a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága által (1890-1910) szervezett és vezetett helyi kutatómunkába. A Balaton Tudományos Tanulmányozásának Eredményei c. sorozatban megjelent kötetei: A Balaton limnológiája (1897), A Balaton szintüteményei (1904), A Balaton jege (1907) és a Balaton hidrográfiája (1918) e kutatómunkának a termékei, melyek szerzőjüknek megérdemelten országos és nemzetközi hírnevet szereztek. De később is — nemcsak hidrográfiai vonatkozásban — sokat visszatért előadásaiiban és értekezéseiben is a Balatonhoz és vidékéhez, önálló témaként és adott földrajzi jelenség illusztrációjaként is egyaránt. Hiszen a tájnak, Veszprém megyének és városnak szülőtte volt, itt szerezte azokat az egész életre szóló természeti ihletettséggű benyomásokat, melyeket számtalan írásában és földrajzi szemléletében is gyakran felfedezhetünk. Erős hangsúlyt helyezett pl. ő mindig a szél felszínalakító tevékenységére, amit csak az ért meg, aki halotta és látta végig seperni a Bakonyból lecsapó viharos szeleket a kanyargós veszprémi utcákon.

Baltoni műveiben nemcsak nagy megelevenítő erővel írta le a természeti szépségeket és uralkodó tájvonásokat, hanem megbízhatóan jellemezte a táj fejlődés akkori és előreláthatóan változó állapotát is. Nagy előrelátással vette kritika alá a Kis-Balaton lecsapolását és megjósolta a Keszthelyi-öböl bekövetkező feliszapolódását. Hírlapi cikkeiben is többnyire egy-egy aktuális baltoni kérdés általa sürgetett megoldásának igyekezeti híveket szerezni. Életrajzírói megjegyzik, hogy a mindig színes és lebilincselő *Cholnoky*-alóadások között is külön élmény volt, amikor a Balatonról, tágabb szülőföldjéről beszélt, mert ilyenkor a szülőföld szeretete különösen szárnyalóvá emelték mondatait, és belső melegség tükröződött egyéniségéből.

Tisztelt egykori Elnökünk és Professzorunk! a Magyar Földrajzi Társaság jelenlevő tagjai megilletődött tisztelettel tekintenek a panteonban most elhelyezett emléktáblára, mert tudják, hogy ezzel a Balaton-kutatás fárdhatatlan apostola és a földrajzi szemlélet több évtizeden át tevékenykedő kiemelkedő terjesztője nyert méltó emlékhelyet.

Azért, hogy *Cholnoky Jenő* emléktáblája tanítómesterének, *Lóczy Lajos* akadémikusnak a szomszédságába ide kerülhetett, hálás köszönetünket fejezzük ki Balatonfüred Városi Tanácsának és a Baltoni Intéző Bizottságnak, mivel tanúbizonyságát adták, hogy nemcsak az irodalom és a művészet, hanem a természettudományok — köztük a földrajztudomány — számára is áldozatkész mecénások.

Külön köszönetet mondunk az emléktábla domborművét megalkotó *Domonkos Béla* érdi szobrászművésznek, aki ezúttal is ugyanazzal az önzetlen alkotó kedvvel hozta létre művét, mint tette azt a Teleki Sámuel-emlékérem elkészítésénél, és aki a jövőben is szándékozik műalkotásaival megörökíteni a magyar geográfia történek kiválóságait.

Őrizze *Cholnoky Jenő* egyetemi tanár emlékét is az a tisztelet és megbecsülés, amelyet a panteon szel-leme eddig is sugárzott felénk!

Pécsi Márton

Cholnoky Jenőnek Balatonra és/vagy vidékére vonatkozó tanulmányai

Könyvek

1. A Balaton limnológiája. A Balaton tud. tanulmányozásának eredményei. I. köt. III. rész: 1897.
2. A Balaton szintüteményei. Uo. I. köt. V. rész. II. szakasz. 1904.
3. A Balaton jege. Uo. I. köt. V. rész. IV. szakasz. 1907.
4. A Balaton hidrográfiája Uo. I. köt. II. rész. 1918.
5. Földrajzi képek. 1914.
6. Balaton. 1936. Magy. Földr. Társ. Kvtára.
7. Magyarország földrajza. A Föld és Élete. VI. 1937.
8. Veszprém. A Baltoni Társ. Kvtára. IV. 1938.

Földrajzi Közlemények

1. Jelentés a balatoni önműködő vízjelző készülékek eredményeiről. A tihanyi mérésről. A Balaton színeiről. 1894. p. 147—154.
2. Az MFT Balaton Bizottságának... 1921. évi jelentése. Földr. Közl. 1921. p. 105—109.
3. Az MFT Balaton Bizottságának... 1922. évi jelentése. Földr. Közl. p. 77—79.
4. Az MFT Balaton Bizottságának... 1930. évi jelentése. Földr. Közl. 1931. p. 82—84.
5. Dr. Lóczy Lajos könyve a Balaton geológiájáról. Földr. Közl. 1913. p. 557—561.

Turista folyóiratok

1. A Balaton vidéke turista szempontból. Turisták Lapja. 1922. p. 1—11.
2. A Balatonról. Turisták Lapja. 1931. p. 197—204.
3. Séták a Balaton körül. Turisták Lapja. 1934. p. 173—179.
4. A Balaton és környékének földrajzi képe. A Balaton és környéke 1934. Turistaság és Alpinizmus kiadása. p. 4—29.
5. A Bakony. Turisták Lapja 1935. p. 11—112.
6. A Balaton. Turisták Lapja 1935. p. 189—192.
7. Tihany. Turisták Lapja. 1943. p. 197—200.

Egyéb folyóiratban megjelentek

1. A Balaton télen. Az Erdélyi Múzeum Egylet... Emlékkönyve. Kolozsvár. 1907. p. 3—11.
2. Badacsony Szigijettel. Magyarizatok iskolai fali térképekhez. M. Földr. Int. Rt. Bp. p. 1—6.
3. Veszprém földrajza. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók veszprémi vándorgyűlése. 1912. Veszprém, p. 185—209.
4. A Balaton hullámainról. A Balatoni Múzeumi Egylet Évkönyve. I. Keszthely. 1903. p. 50—60.
5. Lóczy Lajos. Balaton VII. k. 1—2. sz. 1914. p. 1—6.
6. Somogy vármegye természeti viszonyai. In: Somogy vármegye monográfiája. 1914. p. 1—18.
7. A Balaton körül. Erdélyi Szemle 1919. V. k. 37. p. 515—516. 38. p. 531—533. 40. p. 563—565.
8. A Balaton eredete. Balatoni Évkönyv. 1921. I. évf. p. 13—23.
9. A Balatonvidék. Balatoni Kalauz. 1925. p. 252-268.
10. A Balaton története. Szabad Egyetem III. k. p. 129—139. 1926.
11. A Hallstatti-tó és a Balaton. Magyarország Magazinja. 1926. p. 9—12.
12. Tihany. A Természet XXIV. k. 1928. p. 195—196.
13. Magyarország legértékesebb területe, a Balaton. Magyar Fürdőélet. II. p. 497—506. 1932.
14. Miért szeressük a Balatont? Magyar Fürdőélet III. 1933.
15. Tihany. Mat. és Term. Tud.-i Értesítő. 1931. XLIII. k.
16. Balaton, Budapest, Baradla, Kincses Kalendárium. 1934.
17. A hullámvész. Magyar Yacht. XIII. 1934. 4—9. sz.
18. Tihany. A Balatoni Társ. Kvtára. I. sz. 1935.
19. A kővágóörsi kőtenger. Búvár. V. 1939.
20. A tihanyi gejzirkúpok. Földgömb. VI. 1935. p.
21. A Balaton természeti kincsei. Orrzájárás VI. 34. sz.
22. Tihany. A Balatoni Társ. Kvtára. 8. sz. 1940.
23. Zivatar a Balaton felett. Balatoni Szemle I. 1. sz. 1942.
24. Turistáskodás a Balaton mellett. Balaton XXXV. 9. sz. 1942.
25. A tihanyi Barátságok. Balatoni Szemle. I. 4. sz. 1942.
26. A Kenese-füzfői suvadások. Balatoni Szemle. I. 4. sz. 1942.
27. Tihany mint Nemzeti Park. Balatoni Szemle. I. 5. sz. 1942.
28. A Balaton télen. Balatoni Szemle. I. 6-7. sz. 1942.
29. A kővágóörsi kőtenger. Balaton XXXV. 12. sz. 1942.
30. A szél munkája. Balatoni Szemle. II. 8. sz. 1943.
31. A kétszázéves Balatonfürdő. Balatoni Szemle. II. 10. sz. 1943.
32. A Balaton tájképe. Balatoni Szemle. II. 10. sz. 1943.
33. A M. Földrajzi Társaság Balaton Bizottsága. Balatoni Szemle. II. 13-14. sz. 1943.
34. Turistáskodás a Balaton mellett. Balatoni Szemle. II. 13-14. sz. 1943.
35. Kirándulás a befagyott Balaton jegén. Balatoni Szemle. II. 15-16. sz. 1943.
36. Kirándulás az arácsi Koloska-völgybe. Balatoni Szemle. III. 17-18. sz. 1944.
37. A Balaton az iskolában. Balatoni Szemle. III. 19. sz. 1944.
38. A Balaton nemzetközi vonatkozású jelentős értékei. Balaton. XXXVII. 8. sz. 1944.
39. Teendők a Balaton körül. Balaton. XXXVII. 10. sz. 1944.
40. Die wissenschaftliche Erforschung der Balaton-Sees. Verhandl. d. Internat. Vereinigung f. theoretische und angewandte Limnologie. Bd. V.
41. Milyen a Föld kérge a Balaton vidékén. Uránia II. p. 155—158. 1901.

Hírlapokban megjelentek:

1. Keszthelyt meg kell menteni. Pesti Hírlap. 1942. I. 18.
2. Keszthely megmentése. Pesti Hírlap. 1942. I. 22.
3. Die Tihany Ausgrabungen. Pester Lloyd. 1942. VIII. 9.
4. A keszthelyi öböl feliszapolódása. Balatoni Kurir. 1942. IX.
5. Templomromok a Balaton mellett. Pesti Hírlap. 1942. X. 16.
6. A Balaton jegén. Pesti Hírlap. 1943. I. 24.

7. A Balaton melléki történelmi emlékek védelme. Balatoni Kurir. 1943. XII. 4.
8. Hogyan keletkezett a hévízi melegforrás. Országjárás. 1944. I. 14.
9. Világfürdő lesz-e a Balatonpart. Nemzeti Újság. 1944. IX. 3.
10. Teendők a Balaton körül. Országjárás. 1944. IX. 1.
11. A megáradt Balaton. Új Idők. 1915. 5. sz. p. 122–123.
12. A Balatonról. Új Idők. 1928. p. 126–129.
13. A balatonparti fürdők és üdülőhelyek. Vasárnapi Újság. 1900. 35. sz.
14. A Balaton jegény. Vasárnapi Újság. 1901. 29. sz. 469-470.

Összeállította: Somogyi Sándor

BESZÁMOLÓ A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG AUSZTRIAI TANULMÁNYÚTJÁRÓL

1988. június 30 — július 1.

A Magyar Földrajzi Társaság 41. vándorgyűlésének végeztével a tagság egy része autóbusszos tanulmányútra indult Ausztriába. Veszprémből indult a külön autóbusz 1988. június 30-án reggel. Útvonalunk a 8. sz. főközlekedési úton vezetett a rábafüzesi határállomásig. Menet közben rövid tájékoztató hangzott el az érintett terület felszínfejlődési viszonyairól, természet- és gazdaságföldrajzi vonatkozásairól, valamint az útvonal kulturális látnivalóiról. A Bakonyt egy É-i és egy D-i részre osztó szerkezeti vonal mentén — a veszprémi-devecseri törésvonalban haladtunk a hegység Ny-i pereméig, érintettük a Marcal-medencéből kiemelkedő bazalt-vulkán tanúhegyet, a Somlót. Veszprém és Vas megye határán átszeltük a Marcal-medencét, majd az út felkapaszkodott a kavicstakaróval borított Kemenesaljáról a Kemeneshát területére. Innen meredeken ereszkedett alá útunk Vasvárnál a Rába aszimmetrikus völgyébe, ahol Körmenten, a hajdani Batthyány-műemlékkastély szomszédságában tartottunk rövid pihenőt. Innen az Alsó-Őrség és a Vasi-hegység pleisztocén kavicstakaróval borított dombvonulatai között haladtunk tovább a Rába völgyében a határig. A Rába bal oldali mellékfolyói közül Körmentnél a Pinkát kereszteztük, majd a rábafüzesi határátlépés után a Lapincs mellékvölgyében haladtunk tovább.

Ausztriai tanulmányutunk első szakaszát Burgenland tartomány déli felén tettük meg. Ez a vidék az első világháborút követően került nyugati szomszédunk birtokába. A hajdani Moson, Sopron és Vas megyék területéből szakadt ki Ausztria legkele-

tibb tartománya, ahol a magyarság lélekszáma napjainkban 6-7 ezerre tehető. A hajdani határőrök leszármazottai ma Felsőőr és Felsőpulya környékén élnek legnagyobb számban. Dél-Burgenland járási székhelyénél, Németújvárnál (Güssing) volt első ausztriai megállóhelyünk. A középkori eredetű, előbb a Németújvári, majd a Batthyány család birtokába került vár egy fiatal pliocén végi bazaltkúp tetejére épült, mely a dél-stájerországi ill. dél-burgenlandi bazalt láva, ill. tufa erupciók egyik legismertebb előfordulásának számít.

Fürstenfeldnél a Lapincs és a Feistritz folyók egybefolyásánál léptünk át Stájer-földre. Ausztria zöld szíveként emlegetik a 16,5 ezer km²-nyi kiterjedésű Stájerországot, mivel felszínének több mint felét erdőtakaró, elsősorban lucfenyves borítja. Fürstenfeld fontos stájer határvár volt, a XV. sz.-ban a Gara család, majd később Mátyás király birtokába került. A Kárpát-medencét jórészt elborító pannon tenger homokos, agyagos üledékei építik fel Stájerország keleti szegélyterületét az Alpok előterében. Ezt a területet a pleisztocénben a hegyek felől érkező vízfolyások felszabdalták. Fürstenfeldtől Ny-ra kisebb bazalttufa előfordulást figyelhettünk meg a Feistritzvölgy D-i oldalán. A Feistritzbe ömlő Ilz-völgyében elértük a bécs-grazi autópályát, mely felkapaszkodott a vízvázlastóra 450 m magasra a Rába völgyében fekvő Gleisdorf előtt. Innen már egy mellékúton haladtunk fokozatosan felfelé a Schöckl oldalában eredő Rabnitz teraszos völgyében St. Radegundig. Az 1445 m-es Schöckl D-i hegyláb felszínén megbúvó üdülőhely már a Keleti-Alpok központi kristályos vonulatának peremén fekszik, gnejsz és pegmatit kibukkanásokat figyelhettünk meg útközben. St. Radegund régóta ismert klimatikus gyógyhely, az első világháború előtt népszerű volt a magyar közönség körében is: erről tanúskodik a Budapest nevű szálloda.

Hozzávetőleg 1000 m-es magasságban húzódik a kőzettani határ a Schöckl oldalában, itt az idős kristályos kőzetekre devon ún. schöckli mészkő borul rá. Az 1400 m fölé emelkedő Schöckl-plató egy periglaciálisan átformált mészkő fennsík, ahol kisebb nivációs mélyedések maradtak meg a pleisztocénből, a hóhatár a glaciálisokban kb. ezen a szinten húzódott. A DK-i szelmentes oldalon lehetett a nagyobb hófelhalmozódás; apró kis kárkezdemény nyomozható itt ki a turistaház szomszédságában, míg a Ny-i oldalon karsztos dolinák találhatók. A Schöcklről tiszta időben nagyszerű kilátás nyílik a Wechselse, a Mura völgyére, a Glein és a Fischbacheri Alpok vonulataira. Az itteni meteorológiai megfigyelések alapján a Schöckl évi középhőmérséklete 4 °C, a januári -4,5 °C, a júliusi 12,8 °C, az évi csapadék 1030 mm, télen ez hó alakjában hull le. Az É-i oldalon sífelvonók működnek a téli hónapokban.

A Schöcklről K felé leereszkedünk a Rába felső szakaszának szurdokvölgyébe, a Raabklammba.

A részvevők többsége 3,5 óras gyalogtúra keretében ismerkedett meg Stájerország egyik természetvédelmi területével, a Rába-szurdokkal. Az alsó szakaszon még felszínen vannak az idős gnejsz, ill. palafélék, de felfelé az összeszűkülő völgy a jól karsztosodó devon mészkőben jött létre. A hozzávetőleg 7-8 km-es szakaszon a folyó esése eléri a 120 m-t (néhol 17 %-os az esése), jól fejlett Rába-teraszokat figyelhettünk meg a kiszélesedő alsó szakaszon, míg a mészköves területen víznyelők, barlangok kísérik a folyó mentét. A bal parton a meredek hegyoldalon 900 m magasan nyílik a cseppköves Katerloch-barlang. A Rába-szurdokot epigenetikus völgyként értelmezik az osztrák geográfusok, a közeli Passaili medence területén felszínen van a devon mészkőre rátelepült palaösszlet. Ärzbergnél szembetűnően látszik egy enyhe antiklinális felboltozódás, ahol a pala alatti mészkő összletbe vágódott be a Rába.

Első napi útunk végcélja 700 m magasan fekvő Semriach település volt, amely hasonló nevű medencében fekszik. A medence nagyrészt szilur és devon korú palaösszletbe mélyült, melyet helyenként neogén üledékek fednek el. Ny felé a helyi erózióbázisnak számító Mura-völgy irányában jól karsztosodó devon mészkővonulat jelenti a medence határát — víznyelőkön, barlangjáratokon keresztül jutnak el a Semriachi-medence vizei a Mura völgyébe. A legismertebb, idegenforgalmilag kiépített barlangrendszer a mintegy 5 km hosszú, cseppkövekben gazdag Lurgrotte egy szakaszon kékesszür-

ke, részben metamorfizálódott márvány szerű mészkőben alakult ki. Bővizű karsztforrások formájában buggyan elő a Semriachi-medence vize a Mura-völgyi meredek mészkősziklafal a Peggauer Wand lábánál.

A második nap reggel a Semriachi-medencéből a Röttsch-patak vadregényes, karsztos völgyében ereszkedtünk le a Mura-völgyi főútra. A nagy-esésű Mura közepes vízhozama Graznál 110 m³/s, felsőbb szakaszán energianyeres céljából több vízerőművet építettek.

A kiszélesedő Mura-völgy a Grazi-medencében folytatódik, felépítésében változatos paleozoos kőzetek vesznek részt, É-on szericit és hematit feldúsulást tartalmazó zöldpala, Ny-on devon mészkő és ún. barrandai mészkő márga betelepülésekkel, K-en diabáz és szericitfillit kibukkanások ismeretesei.

Graz a medence központi részén terül el a Mura két partján. A Ny-i oldalon meredeken emelkedik a város fölé a devon mészkőből, dolomitokból álló 473 m magas Schlossbert — a grazi várhegy.

Ausztria második legnépesebb városának Graznak a lélekszáma meghaladja a 300 ezret. A XII. sz-tól már fontos kereskedelmi központnak számított, a XVI-XVII. sz.-ban a Német-Római Császárság, ill. a Habsburg birodalom fontos védőbástyája lett a török terjeszkedéssel szemben. Ipari fellendülése a XIX. sz.-ban indult meg; magyar vonatkozása, hogy a szegedi származású Kőrösi József alapította a ma is jó nevű Andritz gépgyárat. (Kőrösi nevét utca őrzi a Stájer fővárosban.) Autóbuszos, majd gyalogos kőréséta során felkerestük a gótikus dómot, II. Ferdinánd császár mauzóleumát, a Burgot, az egykori hercegi várkastélyt, a 400 évvel ezelőtt alapított egyetemet, ahol egykor Pázmány Péter is tevékenykedett, a grazi főutca reprezentatív palotáját, az egybeépült Tartományi Székház és Fegyvertár remek reneszánsz épületegyüttesét, s felkaszakodtunk a várhegyen álló óratoronyhoz — Graz jelképéhez.

Graz gazdag múzeumokban. A híres Joanneum része az Altes Museum, itt történeti, ásvány-kőzettani, növény és állattani gyűjtemény mutatja be a stájer föld értékeit. A Zeughaus, a fegyvertár Európa legnagyobb fegyvergyűjteményét mondhatja magáénak, itt mintegy 30 000 felszerelési tárgyat őriznek a XVII. sz.-ból.

Du. hazafelé Grazból, Ilzig az autópályán haladtunk, majd kitérővel meglátogattuk DK-Stájerország épségben megmaradt középkori várát, a 482 m

magas, pliocén végi bazaltkúp tetejére épült Riegesburgi erődöt. Tovább haladva Feldbachnál értük el a Rába teraszos völgyét. A határ előtt, Mogensdorf (Nagyfalva) határában láthattuk az 1664-es szentgotthárdi csata emlékére emelt hatalmas, 15 m ma-

gas kőkeresztet. Rábakeresztúrnál (Heiligenkreuz) értünk vissza az osztrák-magyar határra. Két nap alatt mintegy 500 km-t megtéve Burgenland és Stájerország déli felével tudtunk megismerkedni.

Miczek György dr.

MAGYAR LÁSZLÓ EMLÉKMŰVÉNEK FEL- AVATÁSA DUNAFÖLDVÁRON

1988. nov. 11.

Ismeretes, hogy hazánknak szárazföldi fekvése folytán viszonylag szerény szerep jutott a föld felfedezésében. A világ részletes megismerésének folyamatában azonban már jelentős részünk volt. Ennek a kettős — felfedező és megismerő — tevékenységnek volt kiemelkedő egyénisége *Magyar László*. Sajnálatos módon életművéről kevés ment át a köztudatba. Annál nagyobb megelégedéssel vettük tudomásul, hogy Dunaföldvár városa, amely a tudomány és a kultúra ápolásában tanúsított áldozatkészségéről eddig is számos alkalommal tanubizonyoságot szolgáltatott, emlékművet emelt az egykor ott iskolába járó *Magyar Lászlónak*.

Az emlékművet *Mészáros Ferenc* szobrászművész készítette és valószínű, hogy ez a műalkotás azon kevesek közé tartozik, amely mindenkinek tetszeni fog (Afrika körvonala van belevágva a Föld félgömbjét jelképező korongba. Előtte áll *Magyar László* alakja és kezében tartja az általa bejárt terület — a mai Angola — domborművű térképét. Az emlékmű felavatásán Magyar Földrajzi Társaság küldöttséggel képviseltette magát. Tagjai voltak: *Füsi Lajos* főtitkár, *Székelly András* szakosztályi elnök és *Somogyi Sándor* társelnök. Utóbbi az emlékezők és méltatók sorában a következő szavakkal helyezte el a Társaság és az Akadémia koszorúját:

"Magyarországnak sosem voltak gyarmatai. Mi a világ népeire mindig mint velünk egyenjogú közösségekre tekintettünk, és a lehetőségekhez képest részt vettünk megismerésük, kulturális és társadalmi felemelésük munkájában. Ezeknek az elveknek volt Afrika közepén zászlóvivője és kifejezője *Magyar László* tevékenysége. Mi, geográfusok hivatásunknak tekintjük a Föld és a rajta élők megismerését és megismertetését. Ezért tartjuk *Magyar László* életművét a földrajztudomány szemszögéből is értékes, a maga korán túlmutató teljesítménynek. Nem hiába, hogy leveleit, útibeszámolóját és naplóját is most száz éve elhunyt első elnökünk és földrajzprofesszorunk, *Hunsfalvy János* gondozta és jelentette meg. Megragadjuk az alkalmat, hogy *Magyar László* dunaföldvári emlékművénel — ahol első iskolai alapismeretét szerezte — elhelyezzük a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Földrajzi Társaság nagyrabecslésének és tisztelésének koszorúját."

Az emlékmű felavatását tudományos ülésszak követte, melyen részt vettek a *Magyar László* életpályája által érintett hazai és szomszéd országokbeli városok képviselői. Az emlékmű létrehozásában, a tudományos ülésszak megszervezésében kiemelkedő szerepet játszott dr. Krizsán László, az MTA Világ-gazdasági Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa. Ugyancsak ő szervezte meg a *Magyar László* életét, munkásságát ismertető kiállítást is a dunaföldvári várban.

S.S.

A NEMZETKÖZI TÉRKÉPÉSZETI TÁRSU- LÁS 14. VILÁGKONFERENCIÁJA

Budapest, 1989. augusztus 17-24.

A földrajztudomány széleskörűen használja a térképeket kutatási eszközként, és a kutatási eredmények szemléltetésére.

A földrajz tanítása, a távoli vidékek, a világgazdasági kapcsolatok megismertetése is elképzelhetetlen a térképek nélkül. A kartográfusok az ábrázolási módszerek javítása, a felhasználók érdekeit jobban figyelembe vevő térképek készítése, a térképkészítés

fejlesztése, a térképhasználát szélesítése és népszerűsítése érdekében 1960-ban, a Nemzetközi Földrajzi Unió keretében, létrehozták saját szervezetüket, a Nemzetközi Térképészeti Társulást. A Társulás 1984-ben kivált a Nemzetközi Földrajzi Unióból, és azóta önállóan, de a régi anyaszervezettel szoros együttműködésben tevékenykedik. A Társulásnak jelenleg 71 országa tagja.

A társulás vezetősége az elnökből, a főtitkárból és 5 alelnökből áll. 1987 óta a Társulás egyik alelnöke dr. Papp-Váry Árpád, a Magyar Földrajzi Társaság választmányi tagja.

A Társulás 2 évente tartja világkonferenciáit. Az

idei világkonferencia Budapesten, a Vigadó épületében lesz.

A KONFERENCIA PROGRAMJA

TÉRKÉPÉSZETI AUTOMATIZÁLÁS

térképészeti automatizálási módszerek, szoftver- és hardver-rendszerek; adatlelvé- rendszerek; geokódok adatformátuma, szerkezete és felhasználása; számítógépes adatszerkesztés, -felújítás, generalizálás és rajzolás; interaktív grafikai rendszerek.

FÖLDRAJZI INFORMÁCIÓS RENDSZEREK (GIS)

földrajzi adatbankok és különböző információs rendszerek összekapcsolása és egyesítése; digitális ter- repmodell-készítés, térbeli adatmodellek; GIS-eljárások fejlesztése, GIS felhasználása térképekhez és atlaszokhoz; oktatás és irányítás; térképészet 2000- ben.

TÁVÉRZÉKELÉS ALKALMAZÁSA A GAZDA- SÁGBAN

távérzékelte adatok alkalmazása topográfiai és tematikus térképek előállításában és javításában; termé- másbecslés; természeti erőforráskutatás és kezelése (pl. környezetszennyezés).

MEZŐGAZDASÁGI ÉS VÍZÜGYI TÉRKÉPEK

talajtérképek, földhasznosítási térképek, földér- tékelési térképek; növénytermesztési és állattartási térképek, mezőgazdasági termékek tárolásának és feldolgozásának térképei; mezőgazdasági termelés irányításának és tervezésének térképei; erdészeti és vadvédelmi térképek; környezetvédelmi térképek; térképek a vízgazdálkodás szolgálatában.

NEMZETI ÉS REGIONÁLIS ATLASZOK

taxonómiai szerkezetük, ábrázolási módszereik; gyártásszervezés és felújítási munkák; alkalmazási tapasztalatok; GIS és a tematikus atlaszok.

KORSZERŰ OKTATÁS – KORSZERŰ TÉRKÉ- PEK

atlaszok, térképek és fali térképek az oktatás- ban; írásvetítés és műanyag dombortérképek; tema- tikus iskolai térképek új ábrázolási módszerei; szá- mítógépek térképi alkalmazása a tanteremben.

TÉRKÉPEK A TURIZMUS SZOLGÁLATÁBAN

kirándulási és turistatérképek, biciklitérképek,

barlangtérképek, hegymászási térképek, tájékozdó- sifutás-térképek; vízisporttérképek, telisporttérké- pek és halászati térképek; járművek műszerfaltérké- pei.

TÉRKÉPGYÁRTÁSI ELJÁRÁSOK

tisztázatok, próbanyomatok és nyomólemezek készítési módjai; munkaszervezés, minőségellenör- zés; számítógép a térképgyártásban; nyomatok táro- lása, kezelése és terjesztése.

SZABADON VÁLASZTOTT TÉMÁK

térképészet története; térképészet elmélete; tér- képek a modern világban; geológiai és geomorfoló- giai térképek szerkesztése és jelkulcsa; csillag- és bolygóterképek; reprint térképek; egyéb szabadon választott témák.

A konferencia ideje alatt a résztvevők az alábbi intézmények közül kettőnek megtekintését választ- hatják:

- ELTE Térképtudományi Tanszék,
- Földmérési Intézet,
- Kartográfiai Vállalat,
- az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet,
- Városépítési Tudományos Tervező Hivatal (VÁ- TI),

A konferencia idején a Vigadó épületében tech- nikai kiállításon mutatjuk be a térképkészítés kor- szerű, számítógépes módszereit.

Az Országos Széchényi Könyvtárban régi ma- gyar térképek, a Munkásmozgalmi Múzeumban nemzetközi és más magyar térképek, a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban a katonai térképészet törté- nete és a felmérés fejlődése, az Iparművészeti Múze- umban régi földgömbök kiállításait lehet majd meg- tekinteni.

A Nemzetközi Térképészeti Társulás 25 éves fennállása óta első ízben rendezi meg Magyarorszá- gon világkonferenciáját, amelyre nemcsak a térképé- szeket, hanem a földrajzot kedvelők és művelők széles tábort is meghívjuk.

A konferencián teljes vagy napi részvételi díjjal lehet részt venni.

További részletes információt, körlevelet az alábbi címen lehet kérni: *Csáti Erő* konferenciati- t- kár

Földmérési és Távérzékelési Intézet
Budapest, Pf.: 546. 1373

A CORONELLI TÁRSASÁG VII. NEMZETKÖZI ÜLÉSE BUDAPESTEN

A föld- és éggömbök, gyűrűstekék és hasonló eszközök gyűjtőinek nemzetközi egyesülete 1989. augusztus 24. és 27. között Budapesten rendezi VII. szimpóziumát. A budapesti ülészak a Nemzetközi Térképészeti Társulás (ICA) hazánkba tartott konferenciájához kapcsolódik, annál is inkább, mivel az ICA számos részvevője egyúttal a Glóbusz Társaságnak is tagja.

A társaság szervezésének gondolata *Robert Hardy* okl. mérnöktől, az Osztrák Földrajzi Társaság elnökségének tagjától ered. A hivatalos megalakulásra 1952. június 11-én került sor, *M. Vincenzo Coronelli* térkép- és glóbusz-szerkesztő (1650-1718) születése háromszázadik évfordulójára rendezett emlékkünnepség utóhangjaként. *Coronelli* nemcsak szülőföldjén, Itáliában (leghosszabb ideig pedig Velencében), hanem Bécsben és Párizsban is sokat dolgozott, így munkája valóban nemzetközi jelentőségű. Ő volt a glóbuszkészítés első fénykorának legkiemelkedőbb alkotója, vele jutott legmagasabb szintre az egyedileg, ill. kis sorozatokban készült föld- és éggömbök szerkesztése.

A társaság működése során hamarosan kitűnt, hogy a szorosan vett glóbuszokon kívül a gyűjtést és tanulmányozást ki kell terjeszteni az ég- és földgömbökkel kapcsolatos, ill. azokhoz hasonló eszközökre, műszerekre: a gyűrűstekékre (armilláris szférákra), az asztrolábiumokra, sőt bizonyos mértékig a földmérési—térképészeti mérőműszerekre is. Így az utóbbi években az egyesület hivatalos nevét *Nemzetközi Coronelli Glóbusz- és Műszertudományi Társaságra* (Internationale Coronelli-Gesellschaft für Globen- und Instrumentenkunde) változtatták. A Coronelli Társaság 1958 óta "Der Globusfreund" (A glóbuszkedvelő) címen évente, ill. kétszeres vagy háromszoros terjedelemben 2-3 esztendőként gazdag tartalmú évkönyvet ad ki a kutatások beszámolóiból és az egyes gyűjtemények, múzeumok glóbuszainak katalógusából.

A Coronelli Társaság kezdetben két- majd négyévente nemzetközi szimpóziumot szervez. A társaság jelenlegi elnöke, *Rudolf Schmidt* úr — ismert nevű glóbuszgyűjtő — az 1986. évi amszterdami VI. nemzetközi szimpóziumon (a korábbi magyar meghívás alapján) Budapestet javasolta a VII. nemzetközi ülés színhelyéül, összekapcsolva az ICA itteni

nemzetközi konferenciájával. A budapesti ülésre az ELTE Térképtudományi Tanszékének szervezésében kerül sor, 1989. augusztus 24. és 27. között. Az előadásokra — az ELTE dékáni hivatalának épületében — aug. 25-én, pénteken és 26-án, szombaton kerül sor. Az ülés záró napján, aug. 27-én a vendégek hajókiránduláson vehetnek részt a Duna-kanyarban.

A szimpóziummal párhuzamosan a régi osztrák ég- és földgömbökből kiállítás nyílik az Iparművészeti Múzeumban; míg a Hadtörténeti Múzeum a korai földmérő eszközökből, az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára pedig a régi magyar térképekből rendez időszakos bemutatót (az utóbbiak egyúttal az ICA konferenciájának tiszteletére is nyílnak). A Coronelli Társaság előadó üléseire eddig az alábbi beszámolókat jelentették be: *G. Mojesch* (Bécs) — A glóbuszok restaurálása és konzerválása; (*S. Sumirival*, London, közösen); *M. Pelletier* (Párizs) — Francia glóbuszok a 18. sz. első feléből; *L. Mucha* (Prága) — J. Felkl fia, Zigmund és Ferdinánd Felkl; *A. Estacio dos Reis* (Lisszabon) — Chr. Schiessler éggömbje 1575-ből; *V. Valerio* (Nápoly) — G.M. Cassini és az utolsó itáliai glóbuszvesznök; *W. Dolz* (Drezda) — A glóbuszállványok fajtái; *W. Kummer* (Ingelheim) — Az A. Henze Kiadó 106 cm-es földgömbje; — *H. Harms* (Oldenburg) — A régi glóbuszok eszmei tartalma; *J. Babicz* (Krakkó) — A "német Ptolemaiosz" 1490-es planiglóbuszától a keleti félgömbről J. Schöner mindkét féltékét mutató planiglóbuszáig, 1520-ból; — *Bartha L.* (Budapest) — Egy 1480-ban készült reneszánsz éggömb mint csillagászati mérőműszer.

Az előadások német vagy angol nyelvűek, a konferencia nyelve angol. A szimpóziumról részletes tájékoztatást az ELTE Térképtudományi Tanszékének (Budapest, VIII. Kun Béla tér 2, 1082) vezetője, *Dr. Klinghammer István* docens, ill. *Orgoványi András* okl. mérnök ad.

J. B. L.

(Bartha Lajos)

BARLANGKUTATÓK VILÁGKONGRESSZUSA

A Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat a Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Minisztérium Barlangtani Intézetével és a Magyar Természetbarát Szövetség Barlangbizottságával közösen 1989. augusztus 13–20. között rendezi meg a 10. Nemzetközi Szpeleológiai Kongresszust.

A kongresszus tudományos programjának té-

mái a szpeleológia minden területét felölelik, de a rendezők célja elsősorban a barlangok genetikáját, valamint: a barlangok és az ember kapcsolatát tárgyaló témák megvitatása.

A kongresszus előtt és után területi és szakmai kirándulásokon ismerkedhetnek meg a résztvevők az ország karsztvidékeivel, barlangjaival és az ezekkel kapcsolatos tudományos gyakorlati problémákkal.

A részletes program és a részvételi feltételek a Szervező Bizottságtól (1061 Budapest Anker köz 1. Tel: 217-293) szerezhetőek be.

A "MAGYAR LÁSZLÓ" FÖLDRAJZVERSENY SZOMBATHELYEN

1988-ban a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola földrajz szakos hallgatóinak egy csoportja vetette fel, hasznos lenne a felsőfokú intézmények hallgatói számára földrajz versenyt szervezni. A terv megvalósult, a vetélkedőnek a "Magyar László" elnevezést adtuk.

1989. március 2-án és 3-án de. zajlott a szombathelyi főiskola Földrajzi Tanszékének szervezésében a verseny. Du. a résztvevők előadásokat hallgattak meg, 2-án este tréfás topográfiai vetélkedő lebonyolítására is sor került.

A verseny témaköreit a résztvevők javaslatai alapján határoztuk meg. (I. táblázat) Kértük ugyanakkor az egyes témakörök feladatainak össze-

állításait, hogy ne legyen vizsga jellegű a verseny. (Tehát a tanulak elsősorban a feladat megoldásához nyújtsanak alapot, eszközt.) Ez azért is fontos volt, mivel tekintettel kellett lenni arra, hogy az egyetemi és főiskolai ismeretanyag között számottevő eltérések lehetnek.

Csapatok jelentkezését kértük (csapatonkénti létszám: 5 fő) azért, hogy a felkészülést megkönnyítsük. Így minden évfolyam ismeretanyagát egy-egy csapattag képviselhetette.

Az I. helyezést elért csapat tagjai hátizsákokat (a BDTF felajánlása), a II. helyezést elért csapat tagjai hálóztsákokat (a szombathelyi Városi Tanács Műv. osztály ajándéka) kaptak. A III. helyezést elért csapat tagjai pénzjutalomban (az MTA Regionális Kutató Központjának, Pécs ajándéka) a IV. helyezést elért csapat tagjai könyvjutalomban részesültek.

1. táblázat:

A verseny feladatainak néhány jellemzője

témakör	ideje	feladat típusok	összpontszám	feladat összeállítója
Magyarország természet földrajza	3 óra	esszé teszt gyakorlat	150	Dr. Ádám László
Magyarország gazdaság földrajza	3 óra	esszé teszt gyakorlat	150	Dr. Tóth József
Földrajz tanítás módszertana	2 óra	— — gyakorlat	100	Dr. Gucziné, Huszti Györgyi

A csapatok összesített helyezési sorrendje a következőképpen alakult: I. debreceni KLTE csapata, II. pécsi JPTE csapata, III. szombathelyi BDTF. csapata, IV. budapesti ELTE Tanárképző Kar csapata,

Veress Márton dr.

INTERNATIONAL MEETING ON EVOLUTION, PHYLOGENY AND BIOSTRATIGRAPHY
OF ARVICOLIDS: AZ ELSŐ, KIZÁRÓLAG POCKOKKAL FOGLALKOZÓ ŐSLÉNYTANI
KONGRESSZUS A DÉL-CSEHORSZÁGI ROHANOVBAN

1987. május 20. és 29. között a Csehszlovák Földtani Intézet (UUG) rohanovi kutatóházában került sor az első olyan tudományos konferenciára, mely kizárólag a fosszilis arvicolidákkal kapcsolatos problémáknak szentelte idejét.

A paleontológia eme speciális területével viszonylag kevesen foglalkoznak és a szakemberek földrajzi elterjedése meglehetősen szétszórt, ezért a személyes konzultációk különösen fontosak. A résztvevők többsége paleontológus volt, de jelen voltak evolúciókutató biológusok, sőt abszolút kronológiát művelő fizikus is akadt.

A konferencia színvonalas megrendezéséért ezúttal is köszönettel tartozunk csehszlovák kollégáinknak, elsősorban *O. Fejfar* professzornak.

A találkozónak öt magyar résztvevője volt. Közülük *Dr. Kretzoi Miklós* a fosszilis arvicolidák magyarországi kutatásának történetéről, *Dr. Jánošy Dénes* a Villányi-hg. legújabban feltárt lelőhelyeiről, *Dr. Kordos László* pedig a felső pleisztocén új szemléletű történeti állatföldrajzáról tartottak előadást.

Külföldi kollégáink tevékenysége közül első helyen kell említeni azt az intenzív szisztematikai fel-

dolgozómunkát, mely jelentős technikai és anyagi háttérrel folyik Franciaországban *Chaline* professzor irányításával. Figyelemre méltó új eredményekkel jelentkeztek spanyol, török és indiai kutatók. Ezekben az országokban csak a legutóbbi évtizedekben kezdődött el a neogén és quarter kisemlősök intenzív tanulmányozása. Számunkra is elgondolkoztató, hogy lelőhelyeik többsége — Közép-Európával ellentétben — nem barlangban vagy karszthasadékban — hanem jól sztratifikálható regionális képződményekben található. A szelvényeket az őslénytani gyűjtés mellett széles körű szedimentológiai, paleomágneses és abszolút kronológiai vizsgálatoknak is alávetették.

Lösszerű üledékek eredményes őslénytani vizsgálatáról osztrák és szovjet kutató számolt be.

Az előadások és viták mellett különösen értékes lehetőség volt egymás anyagainak tanulmányozása, a leletekkel való közvetlen megismerkedés.

A következő arvicolida-kongresszus 1990-ben Magyarországon lesz.

Hír János

IRODALOM

Könyvismertetés

Új természettudományi évkönyv: A Szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, VI. Természettudományok, 1. Szerk.: dr. Veress Márton. — Szombathely, 1988. 247., sok ábrával.

Olyan időszakban, amikor túlságosan sokszor — a kelletténél is többször - hivatkoznak arra, hogy a "jelen gazdasági helyzetben" mi mindenre nincsen mód, kétszeres örömmel látjuk, hogy a szombathelyi Tanárképző Főiskola megtalálta a lehetőséget egy természettudományi értekezéseket magába foglaló évkönyv kiadására. A Tudományos Közlemények korábbi kötetei is tartalmaztak már természettudományi tárgyú írásokat, az önálló kiadvány viszont tágabb és bővebb teret biztosít az ilyen tanulmányoknak. (Ezzel az évkönyvvel egyúttal a Vas megyei tudományos kutatások is helyi, magasabb színvonalú orgánumot kaptak.)

Az előttünk fekvő 1. kötet 14 értekezést tartalmaz, ezek közül kettő földrajzi tárgyú — ez önmagában is jó aránynak mondható —, egy kapcsolódik a földrajzhoz (meteorológia), további kettő rokon tárgykörű (kozmosz hatások az élővilágra), egy pedig helytörténeti-tudománytörténeti tárgyával általános érdeklődésre tarthat számot.

Itt jegyezzük meg, hogy az előző tanúsága szerint az új évkönyv tág teret kíván szentelni az oktatásmódszertani témáknak. Az 1. kötetben három ilyen tárgyú írást találunk, és reméljük, hogy a következőben majd a földrajztanítás kísérleteiről, tapasztalatairól is olvashatunk.

A két földrajzi tárgyú írás: *Dr. Veress Márton* és *Dr. Péntek Kálmán* "Kísérlet néhány bakonyi karsztos terület matematikai modellekkel történő leírására" (179—206. o.) és *Dr. Bokor Péter* "Bazaltvulkán tanúhegyek morfometrikus elemzése" (205—226. old.) egyaránt olyan tárgykörrel foglalkozik, amelyről a szerzők más vonatkozásban, ill. más területek földolgozásának eredményeként már többször publikáltak. Így e helyen nem kívánjuk ezeket a tanulmányokat kritikailag méltatni, remélve, hogy az e kérdésekkel foglalkozó kutatóink kezébe eljutnak

az értekezések, és megteszik az esetleges észrevételeket. (Jó lenne, ha a szombathelyi Tudományos Közlemények a jövőben helyet adnának az esetleges vitáknak, kiegészítéseknek vagy helyesbítéseknek akkor is, ha azok nem Vas megyei szerzőktől erednek.)

Dr. Károssy Csaba Adatok az éghajlat és az időjárás, valamint a légtömegtípusok fogalmának értelmezéséhez c. értekezésében (227—243. o.) egy régóta folyó vitában próbál szempontokat találni és állást foglalni. Sajnos ez az állásfoglalás nem egészen világos és egyértelmű, viszont teljesen egyetértünk a szerző megállapításával, amely szerint: "Az értelmezés körül meg-megjelenő bizonytalanságok és ellenvetések azonban szükségessé teszik a fogalmak időnként felülvizsgálatát és újabb deklarálását, amelyet fenti dolgozatunkban is megvalósítani igyekeztünk" (243. o., utolsó sor).

Dr. Nowinszky László és *dr. Tóth György* A fénycsapdás rovargyűjtés alakulása a Hold és a Nap által keltett gravitációs potenciál különböző értékein (127—132. o.), továbbá *dr. Kiss Miklós* és *dr. Nowinszky László* Erdőgazdasági károk összefüggése a naptevékenységet jellemző Wolf féle relatív számokkal c. dolgozat (133—150. o.) a szorosan vett földrajztól távolabb áll ugyan, de bizonyára a geográfusok — nem utolsósorban a földrajztanárok — figyelmére is igényt tarthatna — ha némileg közérthetőbben lenne megírva. Mindkét cikk (sajnos) olyan stílusban és felfogásban íródott, hogy azok számára, akik a részletkérdésben nem járatosak, és a korábbi cikkeket nem ismerik, jószerivel érthetetlen. (Ezzel nem az értékét kívánom csökkenteni ezeknek az írásoknak, csupán a megérthetőségre vonatkozik a megjegyzésem.)

Azért is kell ezt szövé tennünk, mert a Közle-

ményekkel kapcsolatos egyetlen lényeges kritikai megjegyzés a tartalmi és szerkezeti szerkesztésre vonatkozik. Érthető, hogy a szerkesztők, terjedelmi okokból tömör írásokat kérnek, és az is érthető, hogy a szerzők, akik tárgyköreikből már több értekezést is közre adtak, csupán az újabb eredményeket, ill. a rövidre fogott összegzést adták. Csakhogy arra is figyelemmel kell lenni, hogy a kötet sokféle tárgykört ölel fel, és aligha valószínű, hogy az olvasók minden területen egyaránt otthonosak, vagy ismerik az előzményeket.

Emellett arról sem szabad megfeledkezni, hogy

a Közleményeket, remélhetőleg, a Tanárképző Főiskola sok hallgatója fogja forgatni. Számukra ezek az írások nemcsak a tananyag kiegészítői, hanem saját (leendő) cikkeiknek kissé a mintaképei. Ezért feltétlenül ügyelni kell arra, hogy az olvasók áttekintést kapjanak az előzményekről. Éppen az esetleges "példakép" jellegre való tekintettel nagyobb gondot kell fordítani az írások nyelvezetére. Úgy hiszem, a következőkben a szerkesztői tapasztalat fokozatosan kiszűri ezeket az apró melléfogásokat.

ifj. Bartha Lajos

Aktuelle JRO-Landkarte

Aktuális térkép a földrajzoktatáshoz

Úgy vélem, minden földrajztanár hõn óhajtott vágya lehet, hogy a napi (havi, évi) aktualitással bíró politikai—gazdasági—természetföldrajzi problémák tárgyalásakor naprakész adatokkal, tényekkel, s szemléltető eszközökkel léphessen az osztály elé. Ezt a magyar földrajzi atlaszok, s természetesen más országok hosszú távú használatra készülő iskolai atlaszai s falitérképei sem tudják biztosítani. Mi hát a megoldás? Elméletileg ilyen megoldással szolgálhat a JRO Kartographische Verlagsgesellschaft mbH, München havonta (július és augusztus kivételével) megjelenő térkép-folyóirata, az *Aktuelle JRO Landkarte* sorozat. Az "elméletileg" kifejezést azért kénytelen a recenzens használni, mert a sorozat, természetesen, pénzbe kerül, s bár az évi előfizetési díj (130 DM) igazán megéri, nem valószínű, hogy iskoláink akár ennyi valutával is rendelkeznének. Mivel azonban könyvtárban hozzáférhető a sorozat¹, úgy vélem, érdemes vele kicsit közelebbről is megismerkedni.

Minden egyes szám egy AO méretű falitérképet, egy A3 méretű kizétképet, s kísérő füzetet tartalmaz. A kísérő füzet (s persze a térképek magyarázatai is) német nyelvűek, de megjelennek angol és holland változatban is. Ebben a füzetben teszik közzé a szerzők a témával kapcsolatos forrásanyagokat, a térkép szöveges magyarázatát, s néhány, nem a témához kapcsolódó, de éppen aktuális földrajzi anyagot. Teszik mindezt a szöveg között is sok statisztikai

adattal, táblázattal, diagrammal, rajzzal, ábrával. Érdemes végigtekintenünk azon, vajon milyen témákat dolgoztak fel az elmúlt három év folyamán.

Az 1986. év első száma a tudományos viták egyik aktuális témáját, az emberi tevékenységnek az éghajlatra való hatását dolgozta fel. A második szám a legszegényebb kontinens, Afrika etnikai, nyelvi, vallási sokszínűségével, a gyarmati múlttal, s az ezekben gyökerező problémákkal foglalkozik. Márciusban égető környezetvédelmi probléma következett, az erdők helyzete, kitérve a forró égővi erdők irtásának, valamint a mérsékelt égővi pusztulásának (savas esők) problematikájára. Ezt a harmadik világ eladósodásának, az adósságválság kezelésének ügye követte. Újabb környezetvédelmi téma az édesvizek szerves és vegyi szennyezésének, a kiváltott ökológiai hatásoknak a kérdése. A következő két szám két fontos régió, Ázsia (ahol a világ lakosságának 60%-át a művelhető földterület 18%-ának kell eltartania), s az új, 1990-ig szóló ötéves tervét megkezdő, a világra nyitó és reformokat kezdő Kína jelenét és jövőjét taglalta. Ez az év volt a csernobili katasztrófa éve, így nem csoda, hogy külön számot szenteltek az atomenergiának, mind a balesetek, mind az alternatívák kérdéseit megvilágítva, s foglalkozva a magyarra igen nehezen lefordítható "Entsorgung" kérdéskörével is, mely az atomhulladékok kezelését, esetleges újrafelhasználását, ár-

¹Helyszíni tanulmányozásra az ELTE Térképtudományi Tanszékének könyvtárában is.

talmatlanítását, átmeneti és végleges tárolását jelenti egyszerre. Az utolsó két szám pénzpolitikával foglalkozik, az olajár és a dollárárfolyam változásainak a világgazdaságra gyakorolt hatásával, s az Észak—Dél közötti szakadékkal, mely a tetemes fejlesztési segélyek ellenére is egyre nő.

Az 1987. évet a földrengések keletkezésével, hatásával és előrejelzésével foglalkozó számmal nyitották (emlékezzünk csak, az 1985. szeptember 19-i mexikóvárosi földrengés mintegy 10 000 áldozatot követelt), majd a fegyverkezés és a leszerelés témaköre következik (már Reykjavik után, de még a megegyezés előtt vagyunk), márciusban pedig a Föld mezőgazdasági potenciáljával, a termőföld minőségével, a rablógazdálkodással, az elsivatagodással, a biológiai földműveléssel foglalkoztak Kína példáján. Ezután a világ oly térségeinek komplex elemzése következett, melyek aktuális világpolitikai jelentőséggel bírtak: az Öböl-háború, a Fülöp-szigetek, Kelet-Európa reformfolyamatai s helyzete, az Európai Közösség, s a gorbacsovi peresztrojka Szovjetuniója. Az évet egy népességföldrajzi (urbanizáció, óriásvárosok kialakulása és megoldhatatlannak tűnő problémái) s egy környezetvédelmi számmal (az ózonpajzsot veszélyeztető tényezők) zárták.

Az idei évet — a középhatósugarú rakéták leszereléséről 1987. december 8-án aláírt szerződés történelmi súlyát érezve — a rakétaszerződésnek, s a világ regionális válságócainak szentelték. A szöuli olimpia évében természetesen külön szám foglalkozik a Koreai-félszigettel, a Koreai Köztársaságnak az utóbbi évtizedben mutatott példátlan gazdasági fejlődésével is. A múlt év novemberében tartott, az Északi-tenger környezetvédelmi kérdéseivel foglalkozó nemzetközi konferencia lehetett az ösztönzője a világócaénok és tengerek környezetszennyezési problémáival foglalkozó térképnek. A Perzsa-(Arab-)öböl ebben az évben is külön témát jelentett, s külön szám foglalkozott Latin-Amerika és Afrika bizonytalan jövőjével is. Az utolsó, nyár előtti szám témája a világ népességének növekedése, a népességálló nyílása a fejlődő világban, szeptemberre pedig a világ természeti és társadalmi erőforrásainak helyzetével foglalkozó szám várható.

Mint látjuk, az egyes számok mindig éppen aktuális események, változások, problémák nyomán születnek. Érdekes nagyobb tematikai csoportokba összefoglalni a témákat: a vizsgált anyagnak mintegy 41%-a regionális földrajzzal foglalkozott, egy-

egy világpolitikailag fontos, metodikailag egységet képező régiót (Perzsa-öböl, Fülöp-szigetek, Koreai-félsziget, Latin-Amerika, Ázsia, Kína, Szovjetunió; Kelet-Európa, Európai Közösség) dolgozott fel komplex módon, a legfontosabb ill. legaktuálisabb tényezőket kiemelve. A térképek másik tekintélyes csoportja, mintegy 30%-uk pedig a világ természeti erőforrásainak és ezek védelmének kérdéseit (termőföld, édesvíz, tengerek szennyeződése, erdőpusztulás, klímaváltozások, ózonpajzs, atomenergia) taglalta, melyek mindannyiunkra, a Föld egész lakosságára hatással vannak, s csak közösen "sáfárkodhatunk" velük. 11% aktuális pénzügypolitikai témákat (adósságválság menedzselése, fejlesztési segélyek, olajár—dollárárfolyam változások hatása), 7—7% politikai ill. népességföldrajzi témakört, egy térkép pedig a természeti katasztrófák (földrengések) kérdéskörét dolgozta fel.

Az alkalmazott ábrázolási módok között — annak megfelelően, hogy elsősorban országokra vagy régiókra vonatkozó minőségi, ill. mennyiségi (egy vagy több tényező egyszerre) adatok ábrázolásáról van szó — főképp a felületi módszerrel (pl. földhasznosítás, etnikumok elterjedése), jel- és felületkartogramokkal (pl. lakosságszám, GNP ill. saját energiatermelés az energiafelhasználás százalékában) és kartodiagramokkal (pl. energiatermelés—ipar—mezőgazdaság szerkezeti megoszlása) találkozhatunk. Jóval ritkábban, de megtalálhatók az egyéb ábrázolási módok is a jelmódszer (pl. iparági telephelyek), az izovonalak (pl. klímaterkép), áli-zovonal (szennyezőanyagok terjedése) és a mozgásvonalak módszere (tengeri áramlások, fegyverszállítások) is.

Összefoglalva elmondható, hogy a hagyományos ábrázolási módszerekkel, egyszerűen — de színesen, szemléletesen és mindig aktuális tematikáról gyorsan elkészített térképek és szöveges kísérő anyagaik nagymértékben megkönnyíthetik a tanárok munkáját mind a földrajzóra való felkészülés és általános, folyamatos tájékozódás (szöveges rész, kézitérkép), mind az órai munka (falitérkép) szempontjából. Bizonyos értelemben ezek a térképek akár egy részleteiben megjelenő, folyamatosan megújuló és bővülő tematikus oktatási atlasz lapjainak is tekinthetők. Jó lenne, ha minél több földrajztanár s osztály ismerhetné meg őket.

Orgoványi András

Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet kiemelkedő vállalkozása volt az ország természeti erőforrásairól 1983-ban közzétett "Kiinduló helyzetkép", mely a fő figyelmet a termelést szolgáló (primer) erőforrásokra fordította.

A kiegészítő vizsgálatok — melyeknek eredménye "A Pilis-Visegrádi-hegység környezetminősítése" c. tanulmány — egyrészt a természeti erőforrások fogalmának kitágítását, másrészt a környezetminősítési térképezési irányzat továbbfejlesztését célozták a fenti terület rekreációs potenciáljának sokoldalú felfedezésével.

A kutatócsoport választotta téma, és annak feldolgozása hazai és nemzetközi vonatkozásban egyaránt újszerű, példamutató.

Kitágítva a természeti erőforrások értelmezését — támaszkodva a hazai és külföldi irodalomra, valamint a KGST 1.2. téma (Természeti-technikai területi rendszerek változásának vizsgálata) kutatásának tapasztalataira — a kategóriát társadalmi-gazdasági kategóriaként használják. A Pilis-Visegrádi-hegység földrajzi helyzetéből adódó potenciáljait ezért a primer természeti erőforrásokkal egyenértékűként vizsgálják; a rekreációs potenciálról kijelentik: "mi az erőforrások állandóan szélesedő tárházába soroljuk és a Duna-kanyar esetében e szerint értékeljük az erőforrások között az első helyen!" A tanulmány ezt a tézist bontja ki korszerű környezetkutatási, mindenekelőtt térképezési módszerekkel, környezetminősítő térképek segítségével.

A környezetminősítő térképezés gyakorlati szempontú, célirányított földrajzi kutatás, melynek lényege a természeti és társadalmi-gazdasági folyamatok dinamikájának rögzítése tematikus térképeken a környezet állapotának prognosztizálása céljából.

A vizsgálat célkitűzéséből adódóan a szöveges rész magyarázó és kiegészítő információkat szolgáltat a munka gerincét alkotó környezetminősítő térképekhez. Az analitikus, szintetikus és komplex tematikus térképek változatosan használják ki a kartográfiai ábrázolási módszerek adta lehetőségeket. Az eredetileg színesben elkészített anyag értékéből azonban sokat levon az a sajnálatos tény, hogy a szűkös sokszorsítási lehetőségek miatt az csak fekete-fehérben kerülhetett nyomtatásra. Az ábrázolás,

a jelkulcsok módosítása (kevesebb grafikai eszköz) sokszor az áttekinthetőség, olvashatóság rovására ment, hiszen nyilvánvalóan kényszermegoldás volt. Ez az "értékcsökkenés" legnagyobb a lejtőkíttetésnek a színek helyett nyilakkal bemutatott ábrázolásánál (4. ábra).

A háttértérképek a települések alaprajzát vagy a települések jelét és a közigazgatási határokat tartalmazzák. Külön kiemelendők tartom a valamennyi térképen megtalálható, a tájékozódást nagyban megkönnyítő azonos Duna-ábrázolást, amely rendkívül hatásosan hívja föl a figyelmet a térségnek a Duna-kanyarhoz fűződő szerves kapcsolatára is. A grafika a nem szakember számára is magától értetődően sugallja ezt a fontos tény, aminek jótékony hatása lehet a későbbiekben pl. a társadalmi-gazdasági vagy a politikai döntéshozatalnál, melynek folyamatába a környezeti kutatások eredményeit fokozottan be kell kapcsolni. Ezt célozza a kötetnek a térségre vonatkozó koncepcionális anyagokat áttekintő része is, mely lehetővé teszi, hogy a kutatás megállapításait más szervek, intézmények saját tervkereteik közé beilleszték.

A tanulmány felépítése a környezet tanulmányozására kialakított blokkmodell logikáját követi, természetesen a rekreáció szempontrendszerét előtérbe helyezve.

A természeti környezeti elemek vizsgálatánál a kutatócsoport főként az állapotörögztítésre, az "eredeti értékek" számbavételére törekedett. A fejezet ábrái közül kiemelkedő a vizek komplex minősítését bemutató térkép, amelyen sok, értékes információt — a források vízhozamától a vízminőségen át a hajtás maximális tonnaterheléséig — sikerült jól olvashatóan ábrázolni (9. ábra).

A természeti környezet lehetőséget ad arra, hogy intézkedésekkel, beruházásokkal a rekreációs funkciót kibontakoztassuk. A harmadik fejezet így a "hegységi művi elemeket" minősíti, melyek nagy része a Píli Állami Parkerdőgazdasághoz tartozik. "A kilátópontok komplex minősítése" c. térkép (16. ábra) a természetes és mesterséges objektumokat pontokkal értékelve ad módszert a látványélmény objektív értékeléséhez. Hasonló az a Dobogókő-Szöke-forrás-völgye térségre elvégzett részletesebb vizsgálat, amely a domborzati formákat és a nö-

vénytársulásokat a látványélmény és a tájékozódás szempontjából minősíti mérőszámokkal (21–22. ábra). A természetvédelem, turisztika, vadászat érdekellentéteit, az összeütközések valószínű területeit mutatja a kölcsönös kizárásokat komplex módon áttekintő 20. ábra.

A következő fejezet a társadalmi-gazdasági folyamatokat és kapcsolatokat értékeli a hegylábi és síksági területekre jellemző "művi környezetben", ahol egyben a rekreációs potenciál hasznosítását gátló környezeti konfliktusok is döntő részben előfordulnak.

A településhálózat jelentős funkcióváltáson ment át a hatvanas évektől kezdődően — a térség 28 településéből 22 már urbánus jellegű —, ami azonban sok tekintetben az üdülőtérületi elképzeléseknek ellentmondó helyzetet teremtett (pl. a terület felaprózódása, üdülők spontán terjeszkedése). A foglalkoztatási szerkezet, munkaerőhelyzet, ingázás, népességszaporodás, lakásállomány tematikus térképeinek diagram- és kartogram-ábrázolásai azonban szemléletesen mutatják a meglévő térbeli különbségeket. Különösen figyelemre méltó a területhasználtság változását légifénykép interpretációk alapján, tízévenként (1951-től) bemutató sorozat, melyen a szentendrei Pismány-hegy beépülésének megdöbbentő folyamatát szemlélhetjük (36-39. ábra). (Kár, hogy a sorozat négy darabjának áttekintéséhez lapozni kell.)

"Az infrastruktúra és az idegenforgalmi vendég látás minősítése" c. fejezet ugyancsak az aránytalanságokra, egyenlőtlenségekre hívja fel a figyelmet. Úgy tűnik, pillanatnyilag itt van a legtöbb tennivaló; akár a hiányzó Duna-híd, akár az aggasztó vízelátás—csatornázás kérdés (közmű-olló) példázza ezt. Az idegenforgalmi vendég látás helyzetét olyan társadalmi, csoport- és egyéni érdekek is magyarázzák, amelyeknek felderítéséhez indokolt lenne társadalomtudományi diszciplínákat (közgazdaságtan, szociológia, szociálpszichológia) a hasonló vizsgálatokba fokozottan bevonni. (Hiszen pl. a telekárák emelkedésének sokatmondó álzovonalas térképéhez az adatokat a fenti tudományágak módszereivel nyerhetnénk.)

A szálláshelyigényes bel- és külföldi vendégforgalom térképe (43. ábra) ábrázolási módszerével, a

különböző kitöltésű, nagyság szerint egymásra helyezett kockákkal, a változó sorrendiséggel, az azonos településhez tartozó két "toronnyal" nem szerencsés megoldás; áttekinthetőbb diagramok alkalmazása eredményesebb lett volna. A hatodik fejezet a rekreációs potenciál érvényesülését gátló, aránylag jobban ismert tényezőket (antropogén felszínformálás, légszennyezés, vízszennyezés, szemét) tekinti át. Itt találkozunk a tanulmány egyetlen távérzékelést felhasználó vizsgálatával, levegőszennyezettség megállapításával Landsat-felvételek alapján.

A vizsgálat következtetései után függelék tartalmazza a települések szerepkörének leírását, a külszíni bányák felsorolását.

A tanulmány — bevallott — hiányossága, hogy a kutatómunka eredményeit, "a rekreációs részpotenciálok nem sikerült egyetlen szintézisbe (pl. integrált környezetminősítő térképbe) hozni"; ennek következtében a térségre vonatkozó környezeti prognózist, javaslatot sem lehetett elkészíteni. A további kutatás ezért mindenképpen indokolt, hiszen az interdiszciplináris szemléletű, természet- és társadalomtudományi, távérzékelési módszerek fokozott alkalmazásával, környezeti monitoring, geoinformációs rendszer létrehozásával a környezetminősítés lehetőségei megnövekszenek. A környezetminősítő térképezés terén szükséges a kartográfiai modellek új eredményeket (grafikai szemiotika) felhasználó optimalizálása, ahol azonban figyelemmel kell lennünk a módszer korlátaira. Ilyenek ui. nem csupán a sajátos, szimbolikus-ikonikus modellformában (két dimenzió), a modell alkotásának-észlelésének-értelmezésének fiziológiai, pszichológiai folyamataiban (szem felbontóképessége, emlékezet, fogalmi rendszer) vannak, hanem a modellezett objektív valóságban is (pl. a változás időbeli állandóinak a természeti és társadalmi alrendszerben való elterésében), valamint a modell-objektum rendszer kapcsolataiban (vetület, méretarány). A környezetminősítő térképezés számára fontos változás, dinamika ábrázolása nehéz kérdés, amely nem nélkülözheti az elméleti vizsgálatokat.

Sok még a tennivalónk a környezetkutatás, környezetminősítés terén, ahol olyan hazai úttörő munkákra támaszkodhatunk, amilyen "A Pilis-Visegrádi-hegység környezetminősítése".

Török Zsolt

A hazai barlangkutató klasszikusainak reprint kiadásai

Tiszteletre méltó és megbecsülést érdemlő vállalkozásba fogott a *rudabányai Érc- és Ásványbányászati Múzeum*, amikor megindította a legérdekesebb vagy legértékesebb magyar barlangtani írássok reprint kiadásának sorozatát. Olyan tanulmányok, terjedelmesebb cikkek és idegenforgalmi füzetek hasonmásait teszik közzé, amelyek ma már antikváriumokban sem bukkannak fel, vagy ha egy-egy példány piacra kerül, annak ára az érdeklődők, szakemberek (sőt a könyvtárak) zöme számára elérhetetlen. (Az ismertetett reprintek 1987-ben jelentek meg.)

A legnevezetesebb a sorozatban késégtelenül *Vass Imréné*, a Baradla-barlang feltárójának 1831-ben megjelent könyvecskéje: "*Az Aggteleki barlang leírása, fekete területével, talprajzolatjával és hosszába való átvágásával...*" (Landerer, Pest, 1831, 82 oldal). Ismeretes, hogy *Vass Imre* volt az első, aki 1825-ben — több évi sikertelen próbálkozás után — a Vaskapu elnevezésű szakaszon túljutva, a barlangnak addig ismeretlen részeit is felmérte.

Vass Imre könyvecskéje, nehézkes nyelvezete ellenére is lebilincselő olvasmány. A barlang környékének rövid földrajzi ismertetése után szól a Baradla korábbi kutatóiról és leíróiról, majd igen részletesen leírja a "barlangitúra" látványosságait. A szerző földtani—barlangtani ismeretei kora színvonalán álltak: erre vall a könyvecske végéhez csatolt fejezet a barlangok keletkezéséről és természetéről. Szinte drámai az új szakasz felfedezésének beszámolója, amely egyúttal némi bepillantást nyújt a kor barlangkutatói módszereibe. A könyvet azok is érdeklődéssel olvashatják, akik a barlangtanhoz nem különösebben vonzódnak.

Nagy kár, hogy a kiadó — nyilván technikai okokból — nem csatolt az eredeti munkához mellékelt térképeket. Így a barlangleírás követése a Baradlát nem ismerők előtt kissé nehézkes. Talán egy külön fakszimile-térképként kiadott lappal lehetne pótolni ezt a hiányt.

Nyilván szerzőjének neve miatt is sokan veszik kézbe érdeklődéssel *Kossuth Lajos "Tanulmányok báró Nyáry Jenő Az Aggteleki barlang mint őskori teme-*

lő című munkája felett" (Franklin-társulat, Budapest, 1883, 40 oldal) c. vitairatát. Elégé ismert, hogy *Kossuth* az 1870-es évektől — megfosztva az aktív politikai tevékenység lehetőségétől — sokat és behatóan foglalkozott a természettudományokkal (a növénygyűjtés mellett főként földtani és csillagászati kérdésekkel). Azt azonban, hogy mennyire alaposan, a korszínvonalán ismert egyes tudományos kérdéseket, a fenti értekezése mutatja.

Nyáry Jenő dr. — voltaképpen maga is amatőr archeológus — 1881-ben egy nagy tanulmányban számolt be a Baradlában végzett ásatásairól. *Kossuth*, aki járt ugyan az aggteleki barlangban, de részletesen nem ismerte azt, pusztán e beható ismertetés, valamint főleg *Lyell* és *Reclus* geológiájára ill. geográfijára, továbbá *Darwkins* barlangkutatóira, *Lubbock* ősembertanára támaszkodva, érdekes megjegyzéseket, kiigazításokat fűzött az értekezéshez.

Sajnos *Nyáry* munkájának ismerete nélkül a válasz és vita néhány részlete a kérdésben kevésbé járatosak előtt nehezen érthető. Egészében azonban *Kossuth Lajos* írása kitűnő összegezése annak, amit a múlt század végén az eljegesedésekről, az őség-hajlatanról és az ezzel kapcsolatos állat- ill. növényvilágról, az ősembertanáról és az ősi kultúrák terjedéséről tudtak vagy tudni véltek. Helyenként meglepő (pl. az eljegesedések okának magyarázatánál), hogy *Kossuth* nem csak a kérdés lényegét látta világosan, de egyes gondolatai tudós kortársait is megelőzték.

Siegmet *Károly* útikalauza "*Az Aggteleki barlang*" címen a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 35. vándorgyűlése alkalmából készült (Kassa, 1910, 22 oldal). Nem is akar több lenni, mint útmutató az Aggtelekre, ill. Jósvalfőre látogató kirándulóknak. Ám így is érdekes adalék a századforduló túralehetőségeinek, barlang látogatási körülményeinek leírásához. Sok apróság teszi érdekessé, és főként figyelmet érdemel a csaknem nyolc évtizeddel korábbi, *Vass Imre*-féle leíráshoz képest tapasztalható csekély fejlődés! Főként a barlang feltárásának történetében alapvető munka.

A ma már Szlovákiához tartozó, de hazai kirándulók számára is könnyen elérhető vidéket *Pelech E.*

János "A sztraczenai völgy és a dobsinai jégbarlang" c. útikalauza ismerteti (Franklin Társulat, Budapest, 2. kiad. 1884, 40 old. + 6 kép). A táj gondosan, alaposan és mégis olvasmányosan leírt földrajzi ismertetése, valamint a jégbarlang részletes bemutatása azonban nemcsak érdekes, de ma is haszonnal forgatható

olvasmánnyá teszi. A Dobsinai jégbarlang leírása, klimatikus viszonyainak ismertetése forrásértékű. Örvendetes lenne, ha napjainkban is mennél több hasonló (természetesen korszerű színvonalú) útikalauzzal találkozhatnánk.

ifj. Bartha Lajos

Peter J. Smith (szerk.): Hutchinson Encyclopedia of the Earth. Equinox, Oxford — Guild Publishing

London. 1986. 256 p.

Jó hírt közölhetnek a földtudományok iránt érdeklődő olvasóknak: hamarosan megjelenik — a Helikon Kiadó Jóvoltából — a fenti gyönyörű képeskönyv magyar változata.

Addig is, amíg kezünkbe nem vehetjük a fordítást, ismerkedjünk meg az eredetivel! A kötetet referenciakönyvnek szánták, amelyet fellapozva bármely földtudományi problémára választ kaphatunk. Számolva azzal, hogy a nem szakember olvasó nem ér rá hosszú szövegek áttanulmányozására, ahol csak lehetett, a jelenségek, összefüggések, folyamatok magyarázatát képekre, ábrákra, térképekre bízta. Így született a mintegy 400 illusztrációt tartalmazó, nemzetközi (britek által írt, amerikaiak által lektorált és Spanyolországban nyomott) képes enciklopédia.

Alapjában véve hagyományos módon veszi sorra a könyv a földtudományok ágait: a geofizikát, geokémiát, geokronológiát, földtörténetet és őslénytant, klimatológiát, tektonikát, üledékföldtant, talajtant, geomorfológiát, ásványi nyersanyagkutatókat, műszaki földtant és a katasztrófák előrejelzését. Újszerű vonás azonban, hogy korunk forradalmi elméletével, a globális lemeztektonikával indít, sajátos történeti megközelítésben, amelynek során tájékoztatást kapunk arról, kiknek köszönhetjük mai tudásunkat az adott témában. A legtöbb fejezetet ilyen történeti visszatekintés kíséri, benne a klasszikus és a modern elméletek, közvetlen és közvetett bizonyítékok egyaránt helyet kapnak.

Több példát is lehet sorolni arra, hogy milyen sikeresen frissítette fel a szerkesztő új tudományos eredményekkel a könyv anyagát. Szó esik az 1977-ben felfedezett mélytengeri füstölőkről, *Alvarez* hipotézisééről, amellyel a kréta időszakai tömeges kihalásokat próbálja magyarázni vagy az 1984-ben elkészült Temze-dagálygátról. A mű talán csak annyiban avult el, hogy a 204. oldalon bemutott szovjet vízátvétési tervek a jelenlegi politikai légkörben lekerültek a napirendről. Csak a legutóbbi évek felfedezései (pl. a Földünk ózonpajzsán az Antarktisz felett kialakult ablak) hiányoznak.

A sok-sok fénykép és ábra kivitelezése nyomda-technikailag tökéletes és elhelyezése is példaszzerű, hiszen csaknem minden alfejezet új oldalon kezdődik, egy-egy oldalon szöveg és ábra szerves egységet alkot. Sajnos, az apróbetűs ábraalírások gyakran szükségtelenül ismétlik meg a főszöveg vagy a dőltbetűs kiegészítő magyarázatok lényegét. Ezek a kiegészítő félhasábok sajátos műfajt képviselnek, tömör összefoglalói egyes rész témáknak, történeti áttekintések, életrajzok, esettanulmányok, fogalmak magyarázatai, osztályozások vagy éppen mérési eljárások leírásai.

Lehetetlen volna felsorolni, mi mindenről esik szó ebben az enciklopédiában, ezért vesszük csak a legérdekesebb oldalakat. A lemeztektonikát kiterjeszti az egységes középidői földrész, a Pangea előtti időkre is, tárgyalja az erre vonatkozó közvetett bizonyítékokat. A lemeztektonika szellemében tárja elénk a földtörténet eseményeit is, sőt bemutatja, milyen hatással volt a kontinensek egykori elhelyezkedése a tengeráramlásokra, vagy a lemezszegélyek hossza a légköri széndioxid megkötődésére. Szórakoztató anekdota szól a földkéreg átfúrására tervezett program kudarcáról. Szép reprodukció mutatja be, hogyan tartottak vízárokat a befagyott Temze jégén. Az ásvány- és kőzettan alapfogalmait (igaz, egy kissé egymástól távol) látványos táblákról olvashatjuk le.

Sajnos, kissé szűkszávú a geomorfológiai rész, bár ott is szinte meglevenednek előtűnik a tömegmozgások, glaciális és abráziós folyamatok. Az ismert vulkánkitörések és földrengések példái mellett több kuriózumot is találunk, mint a tengeralatti zagyarak pusztításáról szóló esettanulmányt.

A záró fejezetekben az ember és a Föld kapcsolatát elemzik. Feltárják, mit nyújt mindennapi életünkhöz a geológia, hogyan alakítja át az ember környezetét, ill. hogyan próbál védekezni a természeti csapásokkal szemben. A kitűnő példák között megdöbbentő adat, hogy Vietnamban a háború idején a bombázások 2,6 milliárd m³ anyag áthelyezésével 26 millió krátert hoztak létre. A kedvező irányú változásokra — mint annyiszor, most is — a holland

polderek a legjobb illusztrációk. A természeti katasztrófák előrejelzésében még csak a kezdeti lépésekről tud beszámolni. Ígéretes próbálkozásokat követően az 1976-os tangsani (kínai) szerencsétlenség világított rá, milyen távol járunk még a földrengések megbízható, pontos előrejelzésétől.

A könyv végén még néhány további olvasmányt ajánlanak a figyelmünkbe, magyarázatát kapjuk a legfontosabb angol, valamint más nyelvekből kölcsönzött földtudományi kifejezéseknek.

Reméljük, a földtudományok hazai művelői és barátai hamarosan ugyanilyen szép kivitelben, magyar vonatkozásokkal kiegészítve kapják kézbe az enciklopédia lefordított változatát.

Lóczy Dénes dr.

Könyvismertetés

Lindner László: Skócia. Panoráma "mini" útikönyvek, Budapest, 1988. 246 o., 26 képtábla, 1 áttekintő és 16 részletkép.

Folyóiratunk már hosszabb idő óta nem közölt kritikai ismertetést idegenvezető, turista- és útikönyvekről, amin csak sajnálkozhatunk. Igaz, hogy könyvkiadásunk jelenlegi szervezete közepette nem sok remény van arra, hogy a kiadók — az esetleges második kiadásoknál, vagy újabb útikönyveknél — figyelembe vegyék a bírálatokat, de egy-egy alaposabb ismertetés és kritika talán még sem hatástalan. Ha másért nem, legalább a földrajzoktatók, az idegen tájak iránt érdeklődők, és persze a potenciális turisták figyelmét sem árt felkelteni egyik-másik könyv értékeire vagy hibáira.

Elsősorban az utóbbi szempontból kell itt írunk a most megjelent Skócia útikönyvről. Az elmúlt években egyre több magyar turista látogatott a Brit-szigetekre, ám a skót földre már kevesen jutottak el. Pedig Skócia, a meglehetősen viharos történelmével, kultúrájával, tájképi szépségeivel egyike kontinensünk legmegkapóbb vidékeinek. Így hát indokolt volt egy ilyen tárgyú útikönyv kiadása (annál is inkább, mivel az utolsó részletes leírás hazánkban vagy százöt évvel ezelőtt jelent meg).

Sajnos, a hiányt a most kiadott útikönyv nagyon gyatrán pótolja. Lindner László könyvét átböngészve az a benyomásunk támad, hogy a különböző skóciai idegenforgalmi irodák reklámfüzetei-

ből állították össze, inkább rosszul, mint jól. Leginkább azonban az a megdöbbentő, hogy a szerző mennyire nem ismeri a skót földet, a skóciai tájakat (vagy legalább is milyen keveset ír ezekről). A természeti látnivalókról a könyvnek jóformán egyetlen szava sincsen. Ez annál feltűnőbb, mivel a valóságban igen sok az idegenforgalmi szempontból kiemelt terület, a néhány száz négyzetméteres, érdekes geológiai alakzatoktól kezdve a sokezer holdas védett területekig.

A skóciai tájról Lindnernek egy oldalnyi (!!!) leírásra futja az ismerete, a bevezető "Domborzati viszonyok" c. fejezetben (9-10 old.), ám ez is rendkívül felületes és zavaros. Érthetetlen, hogy miért kellett a szerzőnek átkeresztelnie a tájegységek több mint egy évszázada elfogadott magyar elnevezéseit. Az északnyugati hegyvidéket, a híres "Highland"-ot a hazai földrajz (sőt a szépirodalom is) Felföldnek vagy Felvidéknek fordította. Szerzőnk most a felvidék elnevezést a Dombvidékre (Upland) ruházta, míg a Highlandot "Hegyvidék"-nek nevezi el.

Nem sokat tud meg az olvasó az ilyen fajta mondatokból sem: "Hegyvidékei az idők súlya alatt széttöredeztek, lekoptak, a tengervíz számos helyen benyomult a szárazföldre" (kiemelések tőlem, B.L.). Az "idők súlya" mint felszínformáló erő meglehető-

sen újdonság a földtudományokban, Skócia esetében pedig talán mégis jobb lett volna a "jégtömegek súlyát" emlegetni. A szárazföldre benyomuló tengerről pedig csak annyit, hogy a Brit-sziget egyetlen területe, amely az utóbbi évezredek során gyorsan emelkedik, éppen a Skót-felvidék!

Természetesen, egy útikönyvtől nem várhatunk aprólékos geológiai és geográfiai leírásokat. Azt viszont már az olvasók szellemi képességének alábecsüléseként tekinthetjük, hogy a szerző néhány egyszerű, világos mondattal nem utal az eljegesedések vastag jégtakarójának felszínformáló hatására!

Nem kevésbé felületes és használhatatlan az, amit — még mindig ezen az egyetlen oldalon — az éghajlatról olvashatunk. Közli ugyan, hogy "októbertől decemberig 150 mm körül van, s március és június között is meghaladja a 90 mm-t" a csapadék. A klimatológus számára talán érdekes rejtvény annak megállapítása, hogy ezek az adatok Skócia mely vidékére érvényesek, hiszen az északnyugati tengerparton az évi csapadékmennyiség több mint 2000 mm, délkeleten viszont 900 mm alatt van. A laikus olvasó azonban ebből nem tájékozódik, pedig az öltözködés szempontjából ez a tényező gyakorlatilag sem lényegtelen!

A könyv további részeiben azután már egy szót sem olvashatunk a skóciai tájról, természetéről, élővilágról, de még a népről is alig. A jámbor olvasónak az a benyomása támad, hogy Skócia tele van ősi kastélyokkal, és ezek nagy része múzeum. Az ősi kastélyokat illetőleg nem árt tudni, hogy nagy részük valóban nagyon régi alapokon épült, de a XIX. sz.-ban (jobb esetben 1760 után); a bennük berendezett múzeumok, bár helyi érdekességük lehet, nem túlságosan látványosak, viszont a belépődíj annál drágább. Az egyébként eléggé gazdag, jól elrendezett skóciai múzeumok közül csak a művészeti gyűjteményekről olvashatunk részletesebb ismertetést. A természetrajzi, tudományos, technikai gyűjtemények legfeljebb egy mondat erejéig szerepelnek.

Hihetetlenül szegényes az, amit pl. a "Nagy Völgy" (a Great Glen, a hazai irodalomban többnyire Kaledóniai-árok) érdekes vidékéről és a Kaledóniai-csatorna víziútjának élményéről megtudunk. (Arról, hogy ezen a csatorna- és törendszeren ÉK-ről DNy-ra haladva végig hajózhatunk, a könyvben szó sem esik.) Ugyanígy egy sort sem szentei az Ardnamurchan-félszigetre és -fokra (ámbar ez a Brit-sziget legnyugatibb nyúlványa), pedig a skótok nagyon büszkék erre az érdekes és szép nemzeti parkra. Arra persze nem is számítottunk, hogy megemlítse: itt fekszik a stroncium nevű elem névadója, Strontian falu (a közeli ólomérc-kitermelés ásványaiban mutatták ki először ezt a kémiai elemet).

Nem nevezhető szerencsésnek a könyv felépítése sem, amely hallgatólag azon a feltevésen alapszik, hogy az olvasó gépkocsival járja be Skóciát. A magyar turisták közlekedésére ez aligha jellemző. Tény, hogy Skócia vasúthálózata eléggé gyér — viszont annál nagyobb figyelmet kellett volna szentelni a vonattal elérhető helyeknek —, de autóbuszforgalma, főleg a nyári hónapokban igen sűrű. Elsősorban ezekre a távolsági vonalakra és csomópontjaikra kellett volna felépíteni az útvonalak leírását.

A könyv tartalmához idomul a képanyag is, amelyen kastélyok és műemlékek, szobrok sorakoznak, tájképek alig-alig. Aránylag legsikerültebbek az áttekinthető és részlet térképek.

Egészében *Lindner László* útikönyve e műfaj leggyengébb termékei közé sorolható. Aki még nem járt Skóciában, e könyvtől nem kap kedvet az utazásra, aki mégis oda téved, legjobban teszi, ha valamelyik idegenforgalmi irodában szerez be egy jó leírást, és néhány térképet. A turistatérképek több látványosságot jelölnek meg, mint amennyit az útikönyv említ.

Ifj. Bartha Lajos

T Á R S A S Á G I K Ö Z L E M É N Y E K

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG 112., RENDES KÖZGYŰLÉSE

Veszprém, 1988. június 27.

A Magyar Földrajzi Társaság 41. vándorgyűlése alkalmából a veszprémi Vegyipari Egyetem nagy előadótermében tartotta az ország minden pontjáról összegyűlt mintegy 200 fő részvételével társaságunk 112. közgyűlését.

A közgyűlést a két rendezvény közös napirendje, a tudományos ülészak vezette be (erről az eseményről a vándorgyűlést ismertető beszámoló nyújt részletesebb tájékoztatást), majd megkezdődött a közgyűlés érdemi munkája.

Az elnöki asztalnál *Pécsi Márton* társasági elnök, *Füsi Lajos* főtitkár, *Pataki Béla Pál* titkár, *Kéri Menyhért* tiszteleti tag, a számvizsgáló bizottság elnöke, valamint *Katona Józsefné* jegyzőkönyvvezető foglalt helyet.

Első napirendi pontként *Mérő József*, a jelölőbizottság elnöke valamennyi kitüntetendő személy rövid méltatása kíséretében a közgyűlés elé terjesztette a választmánynak a kitüntetésekre (tisztelési tagság, Kőrösi Csoma Sándor-emlékérem, A szocialista földrajzért c. oklevél, Elismerő oklevél, továbbá Kiváló Ifjú Geográfus címre javasoltak) vonatkozó ajánlatát, amit a közgyűlés hiánytalanul megszavazott. (A javasolt személyek méltatása a következő oldalakon olvashatók.)

Miután a társaság elnöke egyenként átnyújtotta a kitüntetési okmányokat, a kitüntetettek nevében *Révári László* tudományos osztályvezető mondott néhány szavas köszönetet.

A következő napirendi pont a választmány egynegyedének megújráválasztása volt. A választás, ill. a szavazás lebonyolításához szavazatszedő bizottság felállítására szükséges. Ezúttal a szavazatszedő bizottság feladatának ellátása a közgyűlés határozata alapján *Schweitzer Ferenc* (elnök), *Cseke Ferenc*, *Dudar Tibor*, *Hajdú Lajos*, *Jónás Ilona* és *Pluhár József* tagokra hárult.

A szavazás idejére az elnök szünetet rendelt el; ennek utána *Kéri Menyhért*, a számvizsgáló bizottság elnökeként beterjesztette jelentését a társaság egyévi gazdálkodásáról. A jelentést a közgyűlés egyhangúlag tudomásul vette.

Ezután következett a főtitkári beszámoló (ld. külön), mely társaságunk valamennyi szervének egyéves működéséről adott széles körű áttekintést. A főtitkári jelentést a közgyűlés ugyancsak egyhangúlag vette tudomásul és fogadta el.

Utolsó napirendi pontként *Schweitzer Ferenc*, a szavazatszedő bizottság elnöke tájékoztatta a közgyűlést a szavazás eredményéről; a leadott 126 szavazatból 3 érvénytelen. A 123 érvényes szavazólap alapján az 1988-1991. évi ciklusban legtöbb szavazattal a következő 8 jelölt vesz részt a választmány munkájában: *Balázs Dénes* tud. kutató, földrajzi szakíró, *Érd, Tóth József*, tud. főigazgató, Pécs, *Pinczés Zoltán* egy. tszv. tanár, Debrecen, *Fügedi Péter* vez. szaktanácsadó, Bp., *Jáki Katalin* gimn. szaktanácsadó, Győr, *Szabó József* eg. docens, Debrecen, *Rakonczai János* tud. ms., Békéscsaba, és *Köves József* ny. főisk. tanár, Bp. Pótagok egyévi időtartamra: *Érseki György* és *Hegedűs Ernő*.

A nyolc megválasztott tagtársunk között 3 új név szerepel: *Jáki Katalin*, *Rakonczai János* és *Szabó József* (ez utóbbi hosszú időn keresztül a Debreceni Osztály titkáráként végzett igen kitűnő, eredményes munkát Társaságunk célkitűzéseinek megvalósítása érdekében). Bizunk benne, hogy az új erők bevonásával még hatékonyabb lesz a választmány munkája.

A szavazatszedő bizottság elnökének jelentésével a közgyűlés munkája befejeződött, s az elnök az ülést berekesztette.

A közgyűlés ezúttal 4 hazai és 4 külföldi geográfus, ill. a földtudomány valamely területén kiemelkedő munkát végzett személyt választott társaságunk tiszteleti tagjának (A).

Kőrösi Csoma Sándor-emlékérmét adományozott egy hazai és egy külföldi tagunknak (B).

A szocialista földrajzért c. oklevél 9 arra érdemes tagtársunknak, továbbá egy-egy metodikai, ill. ismeretterjesztő földrajzi folyóiratunknak jutott (C).

Elismerő oklevélben részesült társaságunk célkitűzéseit messzemenő áldozatossággal támogató 5 személy (D).

A Kiváló Ifjú Geográfus címet nyerte el egy-egy gimnáziumi tanuló, ill. egyetemi hallgató (E).

A) Tiszteleti tagok

BARÁT JÓZSEF
meteorológus (Bp.)

1934-ben Hejőcsabán született. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte el meteorológusi tanulmányait. ~~Munkaterülete~~ előbb az agrometeorológia, majd a repülésmeteorológia volt. De a sarkvidéki időjárás kutatásból is kivette részét, hiszen egy évet töltött a hatodik kontinensen rendszeres méréseket végezve.

Barát József 1980-tól a Meteorológiai Társaság társelnöke. Több éve irányítja a magyar meteorológusok munkáját mint az Országos Meteorológiai Szolgálat elnöke.

Segítette, hogy a magyar földrajzkutatás eredményeinek egy része az OMSZ nyomdájában gyorsan megjelenjék. — A szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszékét nemcsak szakkönyvekkel, hanem kutatóműszerekkel is támogatta.

Napjainkban elsősorban tudományos-szervező és koordináló tevékenységet fejt ki. Ennek legutóbbi gyümölcse a részben segítségével kifejlesztett új balatoni viharjelző szolgálat, amely Siófok központtal 1988. május 1-től már nem a hagyományos riasztó rakétákkal, hanem számítógéppel egyidejűleg és gyorsan vezérelt fényjelekkel működik, alkalmazkodva napjaink növekvő igényeihez.

BECSEI JÓZSEF

a földrajztudomány kandidátusa (Békéscsaba)

1958 óta a Magyar Földrajzi Társaság tagja, és 1972 óta vesz részt a választmány munkájában, 1981 óta a Múzeumi Bizottság elnöke, aktív támogatásával alakult meg és gazdagodik azóta is az érde Magyar Földrajzi Múzeum. Korábbi munkásságának elismeréseként *A szocialista földrajzért*, valamint Lóczy Lajos-emlékéremmel tüntette ki Társaságunk.

Becsei József a mendőli településföldrajzi iskola folytatója, szakmai tevékenysége elsősorban a funkcionális településmorfológiához kötődik; a települések belső tagozódásának elemzése terén született munkáit sokan idézik.

A földrajztudomány érdekében kifejtett szervező tevékenysége elvülhetetlen. Nevéhez kötődik az MTA Alföldkutató Csoportja létrehozásának kezdeményezése, az "Alföldi Tanulmányok" c. évkönyvsorozat több mint tíz évvel ezelőtt történt megindítása, számos, országos visszhangot kiváltott kutatás kezdeményezése és támogatása. Ezek közül is kiemelkednek a Dél-Alföldre vonatkozó agroökológiai vizsgálatok, a közép-békési térségkoordinált fejlesztésére vonatkozó kutatások. Több önálló kötete jelent meg, és többnek elindítója, támogatója és társszerzője volt, mintegy 80 publikált tanulmány fémjelzi tevékenységét.

A földrajztudomány különböző műhelyeivel fönntartott kapcsolatai nagy szerepet játszottak tudományterületünk együttműködési készségének fejlesztésében, elsősorban az Alföldön. A Szegedi Akadémiai Bizottság vezetőségi és az MTA Regionális Tudományos Bizottságának tagjaként sokat tesz szakterületünk tekintélyének emelése érdekében, és mint megyei tanácselnök helyettes a tudomány eredményeinek gyakorlati alkalmazásában is élen jár. A kutatások során főlhalmozódott tapasztalatait egy évtizede a József Attila Tudományegyetemen tartott speciális kollégium keretében adja át a hallgatóknak.

DANK VIKTOR
a földtudomány doktora (Bp.)

Az 1926-ban született, és geológusi tevékenységét folytató *Dank Viktor* hat évig a Magyarhoni Földtani Társulat alelnöke volt. A Társulat történetében egyedülálló módon négy egymást követő tisztújításon át rokon intézményünk elnöki feladatkörét látta el. Szegedi vándorgyűlésünkön előadást vállalt és bemutatta az algói olajmezőt.

Dank Viktort kiváló munkájáért 1968-ban a Munka Érdemrend Arany fokozatával, 1973-ban pedig Állami Díjjal tüntették ki. 1984-től a hazánkban geológus által betölthető legmagasabb posztra állították: kinevezték a Központi Földtani Hivatal elnökének.

Tiszteleti tagja a Magyarhoni Földtani Társulatnak és a Magyar Geofizikusok Egyesületének. Társaságunk *Dank Viktor* személyében olyan tudományszervezőt tüntet ki, aki mindig támogatta a magyar geográfát.

FÜSI LAJOS
ny. egyetemi docens

38 évig végzett magas színvonalú oktató-nevelő munkát. 1957-től 1981-ig az ELTE Térképtudományi Tanszékének oktatója, docense volt. Tudományos munkásságát a földrajz és a kartográfia területén végzett számos tankönyv szerzői, társszerzői munkássága jelzi. — Kartográfiai tevékenysége kiterjedt a tematikus domborművű térképek szerkesztésére, továbbá iskolai oktatótérképek, kartográfiai könyvek területére. Kiemelkedő munkája révén számos kiváló geokartográfus került ki az életbe. Szerzői irodalmi munkásságát 53 szakcikk és tanulmány fémjelzi. Tagja a Magyar Tudományos Akadémia Földrajzi Bizottságának és más testületeknek.

Dr. Fűsi Lajos harmadik évtizede vesz részt a földrajzi választmány munkájában és főtítkári minőségében a 2. ciklusban tevékenykedik. 1986-ban hazánkban az ő vezetésével rendezték meg az európai KGST-országok földrajzi társaságainak főtítkári értekezletét.

KALEVI RIKKINEN
egyetemi tanár (Finnország)

Kalevi Rikkinen Helsinkiben végezte az egyetemet, majd a Földrajzi Intézetbe került, és később ott lett egyetemi tanár. Neves gazdaságföldrajzi kutató. Munkálatai kiterjedtek a településföldrajzi, területtervezési, területfejlesztési kérdésekre. Emellett a földrajz számos ágában jelent meg cikke. Foglalkozott tudománytörténeti kérdésekkel, középiskolai földrajzi oktatással és természetföldrajzi témával is. Munkája nemcsak hazánkban ismert és elismert. Európában és Amerikában számos konferencián adott elő. Tudományos munkássága elismerésül kapta meg a Helsinki Földrajzi Intézet vezetését, majd megválasztották az idén 100 éves Finn Földrajzi Társaság elnökének.

Rikkinen professzor többször járt Magyarországon. Mint fiatal kutató ösztöndíjjal 3 hónapot töltött hazánkban, és tanulmányútjáról több cikkben számolt be. Jó kapcsolatot épített ki a magyar kollégákkal, s lelkes híve a finn-magyar barátságnak.

WOLF SIXL
egyetemi tanár (Ausztria)

A grazi egyetem Közegészségtani Intézete Geomedicinális Kutatóállomásának a vezetője.

Sixl professzor érdeklődési köre igen széles. Elsősorban fejlődő országokban végzi a földrajzi tényezőket által befolyásolt megbetegedések vizsgálatát. Többek között vizsgálta az ivóvíznyerés problémáit a Cape Verde-szigeteken; az ivóvízkezelés problémáit általában a trópusi országokban; az AIDS-et befolyásoló környezeti körülményeket Szudánban, Iránban, Nicaraguában, Kolumbiában; különböző fertőző betegségek (brucellosis, Q-láz, listeriosis, bélférgességek stb.) terjedésének útjait a trópusi országokban.

Szervezi a közép-európai országok együttműködését a környezetvédelemben. Ebben a témakörben nemrég munkaértekezletet rendezett Grazban, ahova magyar delegációt is meghívott.

Az értekezleten sikerült közös problémákat tisztázni, további együttműködésben megállapodni, és hasonló jellegű konferenciák egymás országában történő rendezését előirányozni.

Sixl professzor igen értékes munkát tartalmazó

külön kiadvány elkészítését kérte tőlünk, amely a *Geographia Medica* 1988. évfolyamának supplement-jeként jelent meg, és jelentősen fogja tudományos reputációnkat növelni. Közleményt írt a *Geographia Medica* 1988. évi 18. kötetében is.

LESZEK STARKEL
egyetemi tanár (Lengyelország)

1931. augusztus 9-én született a lengyelországi Wierzbnikben. A krakkói Jagelló Egyetemen tanult természetföldrajtot. 1954-ben szerezte meg diplomáját. A Lengyel Tudományos Akadémia Földrajzi Intézetében készítette doktori értekezését, amelyet 1959-ben védett meg. Habilitációját 1964-ben ugyanott szerezte. 1968-ban az Akadémia Hegységi Geomorfológiai és Hidrológiai Kutatóintézetének főmunkatársa lett, 1979-ben nevezték ki professzornak és igazgatónak, 1983-ban lett a Lengyel Tudományos Akadémia levelező tagja.

Az ő nevéhez fűződik az intézet szymbarki kutatóállomásának alapítása. A Környezeti változások című akadémiai program irányítója. A lengyel Negyedkorkutató Bizottság elnöke. Főszerkesztője a *Studie Geomorphologia Carpatho-Balcanica* c. folyóiratnak. 1963–1978 között az INQUA eurázsiai holocénkutató bizottságának elnöke volt. Fő kutatási területei között említendő az alpi hegységrendszerek kialakulásának, felszínfejlődésének tanulmányozása, a holocén–felső pleisztocén lejtőfejlődés, alluviális folyamatok nyomon követése, zonális és globális sztratigráfiai kérdések kutatása, valamint számos más geomorfológiai, hidrológiai szakterület.

Starkel professzor a lengyel–magyar földrajzi együttműködés régi szervezője, húsz év óta a kétoldalú lengyel–magyar szemináriumok gyakori koordinátora. Legutóbb 1986-ban került sor az ő vezetésével lengyel delegáció magyarországi látogatására ősföldrajzi problémák megvitatására céljából. A szeminárium anyagának szerkesztésében *Starkel* professzor is közreműködött.

WOLF TIETZE
egyetemi tanár (NSZK)

A földrajztudomány sokoldalú, a nemzetközi együttműködések fejlesztését eredményesen szolgáló kutatója, oktató, széles körű szervezői–szerkesztői tevékenységet kifejtő alakja. 1924-ben született, 1958-ban a mainzi egyetemen doktorált.

A magyar földrajztudománnyal a hatvanas években lépett szoros kapcsolatba, amikor a világhírű Westermann Kiadó lexikona földrajzi anyagának szerkesztőjeként magyar geográfusokkal együttműködve nagy teret biztosított hazánk földrajzi bemutatására, sőt a lexikon címszó anyagának Ungarn címen való önálló megjelentetésére.

Több nemzetközi földrajzi folyóiratot alapított, ill. főszerkesztőként irányított: *Geoforum*, *Geojournal*, *Geocolleg*, *Geospektrum*, s nem csupán magyar szerzők magyar tárgyú földrajzi publikációinak biztosított ezek hasábjain teret, hanem kérte-igényelte geográfusaink közreműködését alkalmanként a szerkesztőbizottsági munkában, speciális magyar szám megjelentetésével is.

Nagy nemzetközi propagandát fejtett ki az IGU általunk sikeresen szervezett—rendezett 1971. évi európai regionális konferenciájának. Kutatóként és oktatóként főként geomorfológiai, de szélesebb tematikájú regionális földrajzi kérdésekkel is foglalkozott, s tevékenysége az amerikai földrészre is kiterjedt; kaliforniai egyetemeken vendégprofesszorként szerzett magának megbecsülést. Német geográfusként, de nemzetközi partnereként otthon érezhette magát Los Angelesben ugyanúgy, mint Londonban, de nem ritkán Budapesten vagy Debrecenben is.

B) *Kőrösi Csoma Sándor-emlékermes*

BERNARD LE CALLOC'H
orientalista (Franciaország)

A neves francia orientalista, a Párizsi Földrajzi Társaság tagja több éve külföldön példa nélkül álló munkát végzett *Kőrösi Csoma Sándor* szerepének nemzetközi elismertetéséért. Új, részben ismeretlen francia forrásokat tárt fel a székegy tudósról, és ezzel jelentős ösztönzést adott a hazai kutatásnak is.

A 9 nyelven — köztük magyarul is — jól beszélő *Le Calloc'b* különféle francia tudományos és tudománynépszerűsítő folyóiratban, heti és napilapban, valamint a párizsi rádióban is felhívta a figyelmet *Kőrösi Csoma Sándor* áldozatkész és nagy jelentőségű tevékenységére. Ezért Társaságunk 1986-ban tiszteleti tagjává választotta.

A francia orientalista nem lankadó lelkesedéssel rendszeres kapcsolatot tart fenn Társaságunkkal. Megküldi újabb és újabb publikációi másolatait mind a Társaság könyvtárának, mind pedig Érdre, a Magyar Földrajzi Múzeumba. Több alkalommal személyesen is felkereste intézményünket. *Benyovszky Móric*ról éppúgy írt, és dokumentumokat tárt fel a közelmúltban, mint *Újfalvy Károly* közép-ázsiai tevékenységéről. Folyamatosan ír tanulmányokat francia folyóiratokban Keleten járt magyar kutatók és utazók munkásságáról.

C) *A szocialista földrajzért oklevéllel kitüntetettek*

GALÁNTAI MÁRTA EDIT
gimn. szaktanácsadó (Pápa)

Egyetemi tanulmányait a József Attila Tudományegyetem földrajz-biológia szakán végezte. 1963-tól a pápai Petőfi Sándor Gimnázium tanára, majd 1979-től Veszprém megye középiskolai szakfelügyelője.

Tanári és szaktanácsadói munkáját lelkiismeretesség, gondos előrelátás, kollégáinak szakmai és módszertani segítése hatja át. Már ezzel a céllal született 1968-ban a Földrajztanítás c. folyóiratban "A nyári földrajzi továbbképzés tapasztalatai" címmel írt cikke is. Módszertani előadásai, publikációi folyamatosak.

Társaságunk Közép-dunántúli Osztályának tiszteletbeli titkárhelyettesi tisztségét az Osztály megalakulása óta tölti be. Ötleteivel, szervező munkájával sok segítséget nyújtott a programok összeállításához. Az ő feladata minden évben a kihelyezett ülések előkészítése és lebonyolítása.

HEGEDŰS ERNŐ
szakszerkesztő (Bp.)

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat csillagászati—űrkutatói, földtudományi és országjárás-vezetői ismeretterjesztő folyóirata, a havonta megjelenő Föld és Ég rovatszerkesztője. Munkája mellett a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Főiskola Idegenforgalmi Tanszékén az idegenforgalom földrajza c. tantárgyat tanítja.

Tagja az országjárás-vezetői választmányának, a TIT Budapesti Szervezete Földtudományi Szakosztálya vezetőségének, továbbá a Tjajak—Korok—Múzeumok Egyesület választmányának is. Az országos középiskolai tanulmányi verseny földrajzi bírálóbizottságának évek óta aktív részvevője.

Ismeretterjesztő előadásokat tart, és részt vesz az országjárás-vezetők képzésében, valamint vizsgáztatásukban.

Az elmúlt néhány évben cikkeket írt az Idegenforgalmi Közlemények c. kiadvány részére, és részt vett főiskolai jegyzetek írásában. Mindezen tevékenységét nagy szakmai hozzáértéssel, lelkiismeretességgel végzi.

Korábbi munkaköreiben is hasznos tevékenységet végzett középiskolai tanárként, a TIT Budapesti Szervezete Földtudományi Szakosztálya titkáráként és közel hét évig a Tankönyvkiadóban a középiskolai és főiskolai tankönyvek és egyéb földrajzi kiadványok, valamint a Földrajztanítás módszertani lap szerkesztőjeként. Számos kitüntetés tulajdonosa.

LOVÁSZ GÁBORNÉ
szaktanácsadó (Szolnok)

Az Egri Tanárképző Főiskolán szerzett biológiai—földrajz szakos tanári képesítést 1968-ban. 1975 óta szakfelügyelő, csaknem tíz éve vezető szakfelügyelő Szolnok megyében.

A megye szaktanárait lelkiismeretesen készítette fel az 1978-as tantervek bevezetésére. Továbbképzések rendszeres és színvonalas szervezésével, szakmai programok, bemutató foglalkozások vezetésével járult hozzá a megyében folyó eredményes földrajztanításhoz. A bevezetés óta tanította az új környezettudományt, s vállalta a segítségadást e tantárgyhoz is.

Az új tantervek mérését végzi. Ezek elemzésével

határozta meg a tantárgyhoz kapcsolódó nevelési-oktatási feladatokat, amelyeket *Módszertani le-
vélként* jelentettek meg a megyében. Mérései, elem-
zései többször megjelentek a Földrajztanítás c. szak-
folyóiratban.

Nagy hozzáértéssel és gyakorlattal irányítja a
megyében az úttörő szaktárgyi versenyek, vetélke-
dők, egyéni pályázatok munkálatait mind földrajz-
ból, mind biológiából. — A megyei TIT szervezet
keretében évek óta dolgozik, szakköri (meteorológi-
ai) programok kimunkálását és vezetését végzi.

A szaktanácsadói továbbképzéseken, nyári aka-
démiaikon, módszertani szakosztályi üléseken korre-
ferátumaival, hozzászólásaival gazdagítja a részvevő-
ket.

ORBÁN GÉZA
gimn. tanár (Győr)

A földrajz–biológia szakos tanár 37 éve dolgo-
zik a pedagógus pályán. 16 évig igazgatói teendőket
látott el. 1966-ban Kiváló tanár kitüntetésben része-
sült. Munkáját nagy szakmai tudás és a geográfia
iránti elkötelezettség jellemzi. Keresi az új megoldá-
sokat. Kutatást végzett a "Hanság, lecsapolásának
földrajzi következményei" címmel. Doktori érteke-
zését 1978-ban készítette el "Földrajzi megoszlás fej-
lődése Győr–Sopron megye Mezőgazdaságában" té-
makörben.

Dr. Orbán Géza több szakkört működtet, pl.
Ifjú geográfusok, Természetkutató. Tanulóival
rendszeresen végez terepbejárásokat.

Társaságunk Kisalföldi osztályának munkájában
jelentős részt vállal mind a rendezvények propagálá-
sában, mind szervezésében. Az 1987. évi győri vándor-
gyűlés előkészítésében, szervezésében, a kirán-
dulások vezetésében eredményesen közreműködött.

RAKONCZAI JÁNOS
tud. munkatárs (Békéscsaba)

Egyetemi tanulmányait a József Atila Tudomá-
nyegyetem földrajz–földtan szakán 1974-ben fejezte
be, majd a Budapesti Műszaki Egyetemen természeti
erőforráskutató szakmérnöki diplomát is szerzett.

Előbb a Földrajztudományi Kutató Intézetnek,

majd a Regionális Kutatások Központjának lett
munkatársa, az Alföldi Kutatócsoportban fejté ki te-
vékenységét Békéscsabán.

1977 óta a TIT Békés megyei Földtudományi
Szakosztályának titkára, 1984 óta elnöke és egyide-
jűleg tagja a TIT Országos Földtudományi Választ-
mányának.

Társaságunk, ill. a TIT keretében igen intenzív
földtudományi ismeretterjesztést, tudománynépsze-
rűsítést folytat. Az előadásokon kívül számottevő
tudományos publikációs tevékenységet végez. Vándor-
gyűléseinken az utóbbi években kétszer is mint
szakmai vezető segítette a programok sikerét.

RÉTVÁRI LÁSZLÓ
a földrajztud. doktora
tud. osztályvezető (Bp.)

Tanulmányait 1955-től a debreceni Kossuth La-
jos Tudományegyetem földrajz–történelem, majd
1957-től 1960-ig a budapesti Eötvös Loránd Tuda-
mányegyetem földrajz–térképész szakán végezte.
Az egyetemi évek után a Hadtörténelmi Intézet és Mú-
zeum Hadtudományi Térképtárban tudományos
munkatársként dolgozott. 1966-ban az MTA akkor
megalakuló Föld- és Bányászati Tudományok Osz-
tályára került, ahol jelentős tudománypolitikai, ko-
ordinációs tevékenységet fejtett ki.

1974-ben került az MTA Földrajztudományi
Kutató Intézetébe, ahol sokáig a tudományos titkári
teendőket is ellátta. A Természeti Erőforrások Ko-
ordinációs Irodájának munkatársaként, majd veze-
tőjeként fontos szervezői, szerkesztői és tanácsadói
munkásságot is kifejt. Szűkebb szakterületén belül a
környezet minősítésének kartográfiai módszereivel
foglalkozik.

Akadémiai doktori értekezését "A természeti
erőforrások összehangolt hasznosításának értelmezé-
se és értékelése" címmel 1987-ben védte meg.

Tudománynépszerűsítő munkássága ismeretter-
jesztő cikkek, előadások, fényképes anyagok készí-
tésére terjed ki.

A Magyar Földrajzi Társaságnak aktív tagja,
rendszeresen vállal előadást, szakvezetést és vándor-
gyűléseink fotódokumentációjának kivitelezését.

SZALAI DEZSÓNÉ BERCSÁK MÁRIA
szakvezető tanár (Bp.)

Az 1979–80-as tanévtől a kerület földrajz szakmai munkaközösségének vezetője. Tevékenységét körültekintően, igényesen végzi. Készségesen segíti a kerületben dolgozó szaktanárok oktató–nevelő–képző munkáját. 1986-tól az ELTE Tanárképző Főiskola szakvezető tanára. Lelkesen, felelősségteljesen foglalkozik a jelöltekkel, adja át nekik gazdag módszertani tapasztalatait.

Szalai Dezsóné aktívan részt vett az Országos Pedagógiai Intézet által hirdetett országos földrajz egyéni pályázat győztesének szervezett szaktáborban a csillebérci Úttörővárosban. Jelenleg is tagja az "Általános iskolások egyéni pályázata" országos bizottságának. — Rendszeresen részt vesz a tudomány legújabb eredményeit bemutató társasági előadásokon, illetve vándorgyűléseken.

TOMA JÁNOS
szakközépiskolai tanár (Balatonfüred)

Egyetemi tanulmányait Debrecenben abszolválta. Utána az egyetemen gazdaságföldrajzot és topográfiai gyakorlatokat vezetett mint tanársegéd.

1954-ben a Kunszentmiklósi Gimnáziumba került, majd 1977-ben Balatonfüredre, a Számítástechnikai Szakközépiskolába. Tanári munkáját az "Oktatásügy kiváló dolgozója" kitüntetéssel ismerték el.

Toma János a Közép-dunántúli Osztály alapító tagja, illetve titkára. Kiváló szervező, jól felkészült geográfus. Az osztálytitkári teendők mellett szervezi és vezeti az évenkénti sikeres tanulmányutakat, amelyek programját igényesen, változatosan végzi.

TÓTH JÁNOS
gimn. szaktanácsadó (Jászberény)

Egyetemi tanulmányait Debrecenben végezte. Első munkahelye az újszászi általános iskola volt. 1959-től Jászberényben dolgozik. Tíz évig a Kállai Éva Gimnáziumban tanított, annak szakközépiskolává alakulása után jelenlegi munkahelyére, a Lehel Vezér Gimnáziumba került.

Tóth Jánost 1969-ben felkérték a földrajz Szolnok megyei szakfelügyeletére; ezt a munkát mint szaktanácsadó máig végzi. Célkitűzése Szolnok megye középiskolaiban a földrajz személyi és tárgyi feltételeinek javítása. Sikereit bizonyítják az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen való eredményes tanulói részvételek és kedvező egyetemi felvételi vizsgák. Ennek érdekében indult be az évenként megrendezésre kerülő megyei földrajzi verseny is. Az új tanterv bevezetése óta az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyeken a gimnáziumi tárgyak közül a földrajz érte el a legjobb eredményt, legtöbb a helyezett tanulók száma. Tanítványai közül több mint húszan lettek földrajz szakos tanárok, néhányan geológusok és közgazdászok.

FÖLDRAJZTANÍTÁS
módszertani folyóirat

1958 tavaszán jelent meg "A földrajz tanítása" c. módszertani lap első száma. Az elmúlt három évtized alatt több mint 1000 cikk látott napvilágot a Földrajztanításban.

A folyóirat tematikája elsősorban az alsó és középfokú földrajztanítás iskolai gyakorlatához kívánt segítséget nyújtani. A módszertani lap szakmai és metodikai kérdéseivel foglalkozó cikkek és tanulmányok 30 évfolyamának gyűjteménye ma már "történelmi" jelentőségű műnek számít. A felszabadulás utáni földrajzoktatásunk gondjainak, küzdelmeinek és újat alkotásának hű fényképe, egyben elméleti és gyakorlati kérdéseiben eligazítója volt.

A *Földrajztanítás* három évtizedes fennállása során a földrajztanárok segítője tudott lenni nemcsak a közérdeklődésre számot tartó útmutatások, irányelvek miatt, hanem azért is, mert teret engedett a vitáknak, a különböző vélemények kifejtésének. E viták, a közösen átgondolt problémák feltétlenül gazdagodást jelentettek a mindennapos iskolai gyakorlat számára.

A FÖLD ÉS ÉG FOLYÓIRAT
SZERKESZTŐSÉGE

A havonta megjelenő *Föld és Ég* földtudományi ismeretterjesztő folyóirat cikkeket közöl a világ or-

szágairól, népeiről, a Föld térképén bekövetkezett változásokról, a korszerű földtani kutatásokról és eredményekről.

Mindig új oldalát mutatja be hazánknak, és ez különösen fontos a pedagógusok, valamint az országjárás-vezetők számára, akik munkájukban hasznosítják ezeket az ismereteket, amikor hazánk tájairól, városairól, a földtani képződményekről olvasnak. Ez utóbbi cikkeknek fontos szerepe van a szocialista hazaszeretet kialakításában is. A folyóiratban megjelent földtudományi cikkek az iskolai tanulók földrajzi ismereteit is kiegészítik.

Ilyen tartalommal és célkitűzéssel az egyetlen folyóirat hazánkban.

A folyóirat színes címlapja, gazdag képanyaga, rajzai és térképvázlatai jól egészítik ki a szöveges részt, ugyanakkor felhasználhatók az ismeretterjesztés és oktatás során szemléltetésre is.

D) Elismerő oklevél

Domokos György, a Kartográfiai V. igazgatója, Bp.
Érseki György OPI-munkatárs, Mogyoród
Nauracsics Tibor megyei tanácselnök-helyettes,
Veszprém

Varga Györgyné szerkesztő, Bp.
Vághelyi József min. osztályvezető, Bp.

E) Kiváló Ifjú Geográfus

Birkner Zoltán III. o. tanuló, Dr. Mező Ferenc
Gimn, Nagykanizsa

Németh Márta, a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Főiskolai Kar hallgatója

*

Dr. Gerei László tagtársunkat a Magyar Agrártudományi Egyesület a "Mezőgazdaság Fejlesztéséért" végzett kiemelkedő társadalmi tudományos tevékenységéért 1988. szeptember 1-én díszes oklevélben elismerésben részesítette.

FŐTTKÁRI JELENTÉS

Beterjesztette: FÜSI LAJOS

Elnök Úr! Tisztelt Közgyűlés!

Önök ma engem Társaságunk tiszteleti tagjává választottak. Köszönöm! Örülöm is kellene, de nem teszem, mert szokásaink szerint ez a megkülönböztetés — ritka kivételtől eltekintve — tagjaink közül azokat érdemesíti, akik korukat tekintve előrehaladottabbak. Másként is fogalmazhatnék, de nem teszem. Nos, ezért nem örülök a nagy megtisztetésnek. Ugyanakkor figyelmeztetés is, hogy a társadalmi munkát sem szabad időben túlzásba vinni, még akkor sem, ha napjaink nehéz gazdasági, társadalmi és politikai élete a 116 éves Magyar Földrajzi Társaságra is egyre súlyosabb terheket ró.

Hölgyeim és Uraim!

Tudományunk: a geográfia, tantárgyunk: a földrajz is magán viseli napjaink megújító útkeresését. A közelmúltban megtartott akadémiai Földrajzi Tudományos Bizottság ülése is ezt látszik igazolni, ahol kiemelten a tudományos kutatómunkát végző geográfusok minősítési és továbbképzési rendszerét vizsgálta a Bizottság. Többek között elhangzott, hogy a függetlenített aspiránsképzésben résztvevő fiatal geográfusoknak csak jelentéktelen töredéke tudja 3 év alatt a kandidátusi követelményeket abszolválni. Nem kielégítő a főiskolák és egyetemek oktatóinak tudományos munkája, minősítése. Elhangzott, hogy érdekeltség, húzóerő hiányában a középiskolákban működő földrajztanárok közül nagyon kevesen szerzik meg az egyetemi doktori címet. Javasolni fogja a Bizottság a Művelődésügyi Minisztériumnak, hogy az intenzív tanártovábbképzés kiemelkedő záró szakdolgozatait és vizsgáit fogadják el, ill. minősítsék egyetemi doktori szigorlatként. Szeretné a Bizottság, ha ismét életre kelne a középiskolákban az ún. "tudós tanár" típusú geográfus. Végezetül a Földrajzi Tudományos Bizottság közzétette a szakmánkra nézve kedvezőnek ítéltető összesítést, mely szerint jelenleg 74 kandidátus, 16 akadémiai doktor és két (2) akadémikus képviseli tudományunkat.

Mint korábban mondtam, az iskolai földrajz-tantárgy, s annak tanterve sem tudott az elmúlt évben nyugvóponton jutni. Napirenden vannak a tantervi korrekciók. Keressük a helyét, oktatásának

módját az általános iskolai környezetismereti tárgynak. Ez lett volna hivatott a 4—5. osztályban megalapozni az önálló 6. osztályos földrajzi ismereteket. E koncepció szülte a területi elv, az ismert, közeli-ről a távolabbra haladó megismerés útjának feladását, és így kezdjük a földrajztanítást Afrikával. Most a nagy kérdés az, hogy sikerül-e a környezetismeret tanítását megnyugtatóan, alapozó tantárgyként megoldani, vagy újra az egész általános iskolai földrajzi tantervet átdolgozzuk. A következményekre még gondolni is rossz!

Amit a tantervi korrekció kapcsán biztos vezér-elvként tudunk, az az, hogy a földrajzi tananyagot át kell hogy szője a környezetvédelem. Napjainkban döbrent rá a világ, s azon belül elsősorban a fejlett gazdasággal rendelkező nemzetek, arra a tényre, hogy a geográfia által vizsgált, kutatott szférák, — melyek az oktatásban és népszerűsítő tevékenységünkben is igen fontos szerepet töltenek be, — nevezetesen az atmoszféra, a litoszféra, a hidroszféra, a bioszféra olyan károsodást szenvedtek, mely már-már a tűrőképesség határán van, vagy egyesek szerint már túl is lépte az ökológiai egyensúly határát. Ez a felismerés egyre sürgetőbb szerteágazó és nem utolsó sorban nagy anyagi áldozatokat is követelő tevékenység-sorozatokot kíván. Sajnos, a 70-es évek ipari és mezőgazdasági fellendülési időszakában a környezetvédelemre nem sok figyelmet fordítottunk, a 80-as évek gazdasági nehézségei pedig ellentétesen hatottak a környezetvédelmi beruházásokra. Ugyanakkor fejlődött a motorizáció meg a mezőgazdaság kemizálása, s az olajár-robbanás késői begyűrűzése miatt a klasszikus szilárd fűtőanyagú hőerőművek továbbfejlesztése került előtérbe. Ezáltal a környezet szennyezése, a bioszféra romlása erőteljesen tovább fokozódott. Európa-szerte kimutatott és regisztrált tény az erdők pusztulása, mely 25—30, sőt néhol 40 %-ot is elér. Hasonlóan riasztó hazánkban a felszíni és talajvizek szennyezése. A dunántúli bányaművelések következményeként a réteg- és karsztvizeink is súlyosan veszélyeztetettek. Fokozza gondjainkat a légkör krónikusan visszatérő — helyenként állandósuló — szén-monoxid-, kén- és nitrogénszarmazékokkal szennyezettsége, továbbá a

hőerő- és fűtőművek, a kohászati és vegyi üzemek által kibocsátott pernye és káros gázok koncentrációja. Sok gondot okoz a nehéz- és ritkafémek ionjainak dúsulása miatt az ún. veszélyes hulladékok tárolása, ill. megsemmisítése is. Mindezekhez járul még a nagyüzemi állattartás mellékterméke, és nem utolsósorban az urbanizáció által a lakossági és üdülési göcokból kibocsátott kommunális hulladék meg a csatornázatlan szennyvíz is.

E riasztó felsorolás, sajnos, még nem is teljes, de nem folytatom. Inkább tegyük fel a kérdést, hogy mi, földrajzosok mit tehetünk annak érdekében, hogy a jövő generációk olyan környezetet örököljenek tőlünk, melyben a bioszféra újra egyensúlyi állapotba kerül, ami a földi életet, az emberi létet nem veszélyezteti.

Mi tehát a teendő? Elsősorban szemléletváltozás az élet, a társadalom minden rétegében. Ez pedig a nevelés feladata. S most már helyben is vagyunk, mert a szemléletváltást az iskolás kortól az egyetemig kell megalapozni, hogy a felnővekvő nemzedék minden apró cselekedetében, később majdani döntésében a környezetvédelem szempontjai érvényesülni tudjanak. Erre tantárgyunk: a földrajz oktatása bő lehetőséget biztosít, kezdve a környezetismereten, befejezve a földrajz egyetemi szintű oktatásával és tudományterületünk kutatásával. Az iskolákban minden tanítási egységben, legyen az általános vagy regionális kérdést felőlelő, szerepeljen a környezetvédelem problémája is. Ugyanakkor a tanulókat szűkebb környezetükben is rá kell döbbsenteni az apró negatívumok károsító hatására.

Minden reményünk megvan arra, hogy ha a környezetvédelmi tevékenység nemzetközi együttműködésre, az érdekeltekkel nyílt vitákra és társadalmi összefogásra készíti a döntéshozókat, akkor minket — és nem pillanatnyi érdekeket — fognak szolgálni zöldellő erdeink, élővizeink biológiai egyensúlya helyreáll, a légkör átúlszó meg tiszta lesz, s a talaj állati és emberi táplálkozásra alkalmas növényeket terem.

Ezekkel a gondolatokkal kívántam felhívni a tagtársak figyelmét szerteágazó társasági munkánk egyik aktuális, megoldásra váró, nem könnyű munkájára.

Tisztelt Közgyűlés!

Szólnom kell társaságunk állandó bizottságai közül röviden a Nemzetközi Földrajzi Unió (az IGU) Magyar Nemzeti Bizottságának, a Múzeumi

Bizottságnak és az Emlékbizottságnak a tevékenységéről.

Az előbbi a szocialista országokkal egyeztetett javaslatot tett az IGU ez év augusztusában Ausztráliában megtartandó kongresszusának elnöki és alelnöki tisztségeire, valamint felállítandó új bizottságaira. Sajnos, a kongresszuson valószínűleg csak az alelnöki funkciót betöltő *Enyedi György* társelnökünk tud képviselni bennünket, mert egy személy részvétele közel 300 000 Ft költséget igényel.

A Múzeumi Bizottság az eddig már tapasztalt ügybizalommal és eredménnyel dolgozott. Megjelent a Múzeumi Füzetek 5. száma, mely elsősorban a *Teleki Sámuel*-ről megemlékező tudományos ülés anyagát nyújtja az olvasónak. A több mint félévig Érden volt látható, egykori elnökünk, *Obolnoky Jenő* kiállítási anyagát, a művészi élményt nyújtó, többszáz festményből és grafikából válogatott alkotásokat a múlt hónapban Balatonfüreden, a Galériában, jelenleg pedig itt, Veszprémben, a Pártoktatási Intézetben tekinthetik meg. A vándorkiállítás iránti érdeklődést igazolja, hogy szeptemberben Veszprémben még két helyen, majd pedig Debrecenben a Tudományegyetemen kéri bemutatását. Érden jelenleg hazánk megismerését és tudományos feltárását reprezentáló kiállításon dolgoznak a Bizottság tagjai. Az érdi Földrajzi Gyűjtemény eddigi munkássága, látogatottságának elismerten kiemelt volta, a Múzeumi Baráti Kör jól szervezett előadásorozata és nemzetközi tudományos tanácskozásai, évenként megjelenő nivós kiadványa eredményeként a Művelődésügyi Minisztérium beadványunkra ígéretet tett, hogy még ez év folyamán múzeumi rangra emeli az Érd Város Tanácsával közösen alapított intézményünket. Gratulálunk, és további eredményes munkát kívánunk az országos gyűjtőkörű múzeumunk munkatársainak!

Emlékbizottságunk az elmúlt év során körültekintő figyelmességének köszönhetően külföldi és hazai személyeket meg intézményeket köszöntött és üdvözölt neves évfordulók alkalmával. A sort a múlt év őszén a lengyel tiszteleti tagunk, *Leszczycki* professzor 80. születésnapja alkalmából a Katowicében megtartott lengyel Földrajzi Társaság kongresszusán kezdtük, ahol a főtitkár díszoklevél átadásával üdvözölte az idős földrajztudóst.

Ugyancsak a 80 éves *Kádár László* tiszteletbeli elnökünket köszöntötték és méltatták érdemeit a Debreceni Osztályunk által rendezett ünnepi ülés-

sen. Díszoklevelünket *Somogyi Sándor* társelnökünk nyújtotta át a mindnyájunk által megbecsült *Kádár* professzornak.

Társaságunk doyenjét, a 95 éves örökifjú turistát, *Szalai Józsefet* a Hegymászó Szakosztály bensőséges ünneplése közepette *Dezsenyi János* szakosztályelnökünk díszoklevelünkkel köszöntötte.

A Nyírségi és a Mátravidéki Osztályunk külön-külön emlékülésen méltatta és üdvözölte a 85 éves *Udvarhelyi Károly* tiszteleti tagunkat. Társaságunk díszoklevelét a főtitkár — mint egykori polgári iskolai tanárképzős hallgatója — meleg hangú visszaemlékezés közepette nyújtotta át a földrajzdidaktika elismert mesterének.

Az elnökség táviratilag köszöntötte a 80 éves *Zólyomi Bálint*, a 75 éves *Balogh János*, a 70 éves *Martos Ferenc* akadémikusokat, Társaságunk tiszteleti tagjait. Választmányi ülésünkön *Bernát Tivadar* mb. elnök díszoklevél átadásával köszöntötte 75 éves tiszteleti tagunkat, volt titkárunkat, nagyra értékelt szerkesztőnk, *Miklós Gyulát*. Levél útján, oklevél kíséretében üdvözöltük az Egyesült Államok Földrajzi Társaságának 100 éve alapított, s azóta világhírűvé vált folyóiratát, a *National Geographic*-ot. Hasonlóképpen üdvözölte elnökségünk a 100 éve alapított finn testvértársaságot.

Végezetül emlékezzünk Társaságunk alapító elnökére, *Hunfalvy Jánosra!*

116 év telt el azóta, hogy *Hunfalvy János* akadémikus, 1872. július 14-én társaival megalapította a Magyar Földrajzi Társaságot. Ennek a tudós társaságnak 1888. december 6-án — tehát 100 éve — bekövetkezett haláláig elnökként — mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban — rangot és elismerést szerzett. Ő volt a magyar nyelvű, mai értelemben vett egyetlen földrajz első hazai művelője. Az általa írt iskolai tankönyvekkel lett önálló tantárgy a földrajz közoktatásunk iskolarendszerében. Gazdag tudományos és népszerűsítő munkássága — 50 kötet! — egyik termését, a háromkötetes *Magyarország és Erdély eredeti képekben* c. művét (1856—1860) a közelmúltban (1986) hasonló kiadásban az Európa Könyvkiadó ismét megjelentette. A régies, de lebilincselő nyelvezetű mű *Hunfalvy* haszaszeretét, a táj és az itt élő nép kölcsönhatását, a nemzetiségek életét és problémáit oly hűen tükrözi, hogy ez a munka ma is nemcsak forrásként, hanem élvezetes útikalauzként is olvasható.

Hunfalvy élete a tudatos felkészülést, az ismer-

tek lankadatlan szorgalmú gyűjtését, és — mint tanár és író — azok nemzetközi közkinccsé tételét példázza számunkra. Egyszerű szepességi földműves szülők második gyermekeként született Nagyszalókon 1820. június 9-én. A család Hunfalváról (Hunsdorf) költözött születési helyére. A szülők mindkét fiút taníttatták. Bátyja, *Hunfalvy Pál* — aki nála tíz évvel volt idősebb — a történelem és a nyelvészet elismert tudósaként vált népszerűvé.

Hunfalvy János középiskolai tanulmányait Késmárkon, Miskolcon, majd az eperjesi evangélikus líceumban végezte. Tudásszomja és szorgalma a filozófiai és jogi tanulmányok után elvégeztette vele a teológiát is. Közben nyelvtudását egyre szélesítette: német anyanyelvén kívül beszélt magyarul, szlovákul, franciául és angolul. A klasszikus görög és latin mellett olaszul, spanyolul és héberül is tanult. 1842—45 között nevelőtanár a gróf *Desseuffy* családban. 1845—46-ban a berlini egyetem hallgatója. 1846-tól a késmárki líceumban az államtudományok és történelem tanára; állásától a szabadságharc leverése után, az ötvenes években fosztotta meg az osztrák uralom. Felkészítő cikkeiért hat hónapos börtönbüntetést is el kellett szenvednie. Raboskodása alatt kezdte írni első nagy tudományos munkáját, a háromkötetes *Egyetemes történet*-et, melyet 1852-ben adtak ki. Ez a műve 1888-ig hét kiadást ért meg.

Mivel tanári állásra nem számíthatott, ismét nevelői munkát vállalt. Földrajzi tárgyú írásai az általa szerkesztett *Család-könyv*-ében is eljutottak az olvasókhoz. Tanulmányai tekintélyes részét a *Budapesti Szemle*-ben tette közzé. Itt foglalkozott Afrika felfedezésének történetével, és népszerűsítette a fekete kontinensről szerzett új földrajzi ismereteket. Lelkesen tudósított *Magyar László* afrikai utazásairól, közölte hazaküldött úti feljegyzéseit.

A Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban levelező, majd 1865-ben rendes tagjává választotta. Ebben az időben írta az Akadémia megbízásából a háromkötetes *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása* c. művét, mely egyszerre európai színvonalra emelte a magyar földrajztudományt. 1863-ban ismét katedrát kapott, mégpedig a Műegyetemen. Ebben az időben, különösen az akadémiai székfoglalójában közölt programja után, a Ritter-féle földrajzi elvek hirdetője: e szerint a természeti viszonyok és az ott élő népek történelmi kapcsolatainak feltárása, valamint a belső összefüggések kimutatása a földrajz feladata. Ezzel a felfogással ha-

zánkban is megújította a száraz, statisztikai adaton nyugvó földrajzi szemléletet.

A pesti tudományegyetemen 1870-ben felállított összehasonlító földrajzi tanszék első professzorává őt nevezték ki. Hivatástudatát, elkötelezettségét így fogalmazta: "A tudományos irodalom ápolására elsősorban a tudomány- és műegyetem tanárai vannak hivatva, de kötelességeiket csak félig teljesítik, ha tanulmányaik eredményét egyedül hallgatóikkal közlik. Kell, hogy a tudomány a nemzet közkincsévé váljék ..." Ilyen szellemben írta szaktevékenységének koronáját, az *Egyetemes földrajz* c. kézikönyvét (ennek harmadik kötete csak halála után jelent meg).

E nagy mű írása közben is írta és közölte kisebb-nagyobb tanulmányait a Statisztikai Közlemények, a Budapesti Szemle, a Földrajzi Közlemények, az Erdészeti lapok, valamint külföldi szaklapok hasábjain. Mindezek mellett jutott ideje képviselni hazánkat a különböző nemzetközi szakmai kongresszusokon, ahol is több tudós társaság tiszteleti tagjává választotta. Személye jelentette a kapcsolatot a nemzetközi geográfia műhelyeivel.

Hunfalvy életművének felvázolásakor nem feledkezhetünk meg a népiskolák, ipariskolák, polgári iskolák és a gimnáziumok számára írt tankönyvekről sem. A földrajztanulás előmozdítására (*Karacs Ferenc* hagyatékát felhasználva) kiadta a *Magyar kézi atlasz és a Legújabb magyar atlasz* térképgyűjteményt. Tudományos és ismeretterjesztő tevékenységét, példamutató tanári elhivatottságát mind a tudomány, mind a közvélemény nagyra becsülte és elismerte, hisz még életében azt a budai utcát, ahol családi háza, irodalmi alkotásainak színtere volt, Hunfalvy utcának nevezték el.

A róla szóló megemlékezést fejezzük be saját szavaival: "Én ugyan vérem szerint német származású vagyok, de tiltakoznám, ha teljes és tökéletes magyarságomat kétségbe vonná valaki. A Duna is német hegységből ered, de Pozsonytól Orsováig nagy magyar folyam. Én is a magyar földre lefutott hegyi patak vagyok. Azt akarom, hogy mindenki így értesse, hogy mi voltam és mi vagyok most." (Veber Károly: Kísérőfüzet a "Magyarország és Erdély eredeti képekben" c. mű hasonlítás kiadásához, 1986.)

Tisztelt Közgyűlés!

Gazdaságföldrajzi Szakosztályunk a közelmúltban rendezte fennállásának 75. évfordulóján jubileu-

mi szakülését, ahol *Bora Gyula* egyetemi tanár tartott előadást a földrajztudomány új irányzatairól.

Dr. Antal Zoltán szakosztályelnök és *Dr. Tatai Zoltán* szakosztálytitkár leköszöntek hosszabb ideje végzett társadalmi munkájukról. Elnökünk, *Dr. Pécsi Márton* a leköszönő tisztségviselőknek átnyújtotta emlékközlőlevelünket.

A főtítkár javaslatára a szakosztálytűlés az elnöki tisztségre *Berényi István* kandidátus, kutatóintézeti osztályvezetőt egyhangúlag megválasztotta.

Alapszabályunk értelmében a választmány meg erősítette *Berényi István* új szakosztályelnöki megbízásában. A jövőben ez a szakosztályunk Társadalmi és Gazdaságföldrajzi Szakosztály néven fejti ki tevékenységét.

Társaságunk Könyv- és Térképtára az elmúlt évben a szűkös beszerzési keret (évi 5000 Ft) ellenére is örvendetesen — 200 kötet könyvvel, 384 folyóirattal — gyarapodott. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy tagtársaink az általuk nem használt műveket vagy saját írásait könyvtárunknak adományozták. Az ajándékozó személyek és intézmények névsorát folyóiratunkban, a Földrajzi Közleményekben hozzuk nyilvánosságra. Hangozzék el köszönetünk ezúton is!

Hölgyeim és Uraim!

Társaságunk múlt évi legnagyobb és még ma sem lezárt, megoldott problémája a Földrajzi Közlemények megjelenetése. Mint ismeretes, folyóiratunk 114 éve jelent meg. Azóta szolgálja a földrajztudomány eredményeinek elterjesztésével, az oktatás elvi és módszertani kérdéseinek felvetésével a szakmai önképzést, valamint társasági közleményeivel betekintést nyújt társasági életünk ügyes-bajos dolgaiba, nemzetközi híryanagával pedig informál bennünket — az olvasót — a világ szakmánkat érintő dolgairól.

Ám most ez a nagy múltú, közel 400, több havonként megjelenő tudománynépszerűsítő újsággal vagy periodikával együtt — központi támogatás hiányában megjelenési nehézségek vagy éppen a megszűnés veszélyével küzd. Akadémiánk támogatása is a felére csökkent, ezért kellett a múlt évi 4. számunkat 2—2 összementes számmá redukálni, sőt az Önöknek most díjmentesen átadott veszprémi összementes emlék-folyóiratunkat saját forrásainkból, nevezetesen Veszprém megyei szponzorok támogatásával sikerült megjelentetni.

Tagtársaim, ezzel célunk az, hogy növeljük ol-

vasóink, de természetesen előfizetőink számát. Tekintsük lapunkat saját gyermekünknek, és ki-ki egyénileg is tegyen meg minden lehető további megjelenése érdekében! Tudjuk, hogy folyóiratunknak is meg kell újulni, közelebb kell férköznie a tanárság igényeihez. Ennek érdekében átalakítottuk a szerkesztőséget, behoztuk a több éves lemaradást, s így reméljük, hogy az elhangzott szerkesztési kritikák figyelembevételével, az intenzív tanártovábbképzés anyagának rendszeres közlésével — melyre minisztériumi megegyezés született — folyóiratunk átvészeli a nehéz időket, és a 7000-es földrajz szakos tanár jelentős részének ön- és továbbképző, szakmánk és Társaságunk életéről informáló, kedvvél forgatott és olvasott periodikája lesz. Ebben legyünk társak, írjunk tanulmányokat és híreket, propagáljuk és gyűjtünk előfizetőket a Földrajzi Közleményekre!

Tisztelt Közgyűlés!

Tudományunk társadalmi elismerése, tagtársaink munkásságának megbecsülése, értékelése az elmúlt évben is sikeres és mindnyánunk számára örvendetes volt. Ennek bizonyítéka, hogy magas kormánykitüntetésben részesültek *Zólyomi Bálint* és *Martos Ferenc* akadémikusok, tiszteleti tagjaink. *Fábrí Mihály* választmányi és *Major Imre* tagtársunk *Kiváló pedagógus* kitüntetésben részesült. Az említettek kívül sokan mások részesültek különböző társadalmi elismerésben. Tudományunk új akadémiai doktorokkal: *Sárfalvi Béla*, *Révári László*; kandidátusokkal: *Gábris Gyula*, *Hevesi Attila* erősödött. Örülünk *Fábrí Mihály* választmányi tagunk egyetemi doktorálásának. Mindnyájuknak gratulálunk, és további sikereket kívánunk munkájukhoz! Nem feledkezünk meg a legifjabb generációról sem, amikor üdvözljük a múlt évi egyetemi-főiskolai tudományos diákkör nyertesét, *Németh Márta* (Pécs, Tanárképző Főiskola), valamint a középiskolai tanulmányi verseny 10 kiemelt helyezettjét:

- I. díj: *Birkner Zoltán* 3. o. t.
Nagykanizsa, Dr. Mező Ferenc Gimnázium
Felkészítő tanár: *Dr. Csuka Ferenc*
- II. díj: *Gögb Ágnes* 3. o. t.
Tata, Eötvös József Gimnázium
Felkészítő tanár: *Sóvágy Gyula*
- III. díj: *Pintér Mária* 4. o. t.
Dombóvár, Gögbő Ignác Gimnázium
Felkészítő tanár: *Dr. Szőke Sándor*
4. helyezett: *Szilassy Péter* 4. o. t.
Szeged, Radnóti Miklós Gimnázium
Felkészítő tanár: *Rimóczi Károly*
5. helyezett: *Füstös Tünde* 4. o. t.
Győr, Mayer Lajos Szakközépiskola
Felkészítő tanár: *Dr. Jéki Katalin*

6. helyezett: *Kurucz Mónika* 4. o. t.
Jászberény, Lehel vezér Gimnázium
Felkészítő tanár: *Tóth János, Tóth Jánosné*
7. helyezett: *Kocsi Katalin* 4. o. t.
Tata, Eötvös József Gimnázium
Felkészítő tanár: *Dorogi György*
8. helyezett: *Városi Angélik* 3. o. t.
Győr, Mayer Lajos Szakközépiskola
Felkészítő tanár: *Dr. Jéki Katalin*
9. helyezett: *Acsei Tamás* 3. o. t.
Szeged, JATE Ságvári Endre Gyakorló Gimnázium
Felkészítő tanár: *Ambrusné Dr. Bullás Rózsa*
10. helyezett: *Takács Krisztina* 3. o. t.
Budapest, ELTE Ságvári Endre Gyakorló Gimnázium
Felkészítő tanár: *Dr. Arlány Lajosné*

Mint ahogy a tv-ben is láhattuk, *Gábris Gyula*, a Természetföldrajzi Szakosztályunk titkára, választmányi tagunk vezette expedíció az elmúlt héten egészségesen visszatért több mint féléves afrikai újáról. Örömeinkre szolgál, hogy *gróf Teleki Sámuel* világhírű felfedező utazásának 100. évfordulóján hazánk szakemberei és Társaságunk tagjai is méltóképpen tudtak hozzájárulni a nemzetközi megemlékezéshez. Reméljük, hogy gazdag tapasztalataikat, tudományos felfedzéseiket, élményeiket rendezvényeinken, valamint a Földrajzi Közleményekben és más fórumokon is közlésezzik számunkra.

Tisztelt Közgyűlés!

A június 15-i. választmányi ülésünk egyhangú határozattal csatlakozott a Hazafias Népfront Erdei Ferenc Tudománypolitikai Klubja által egy nappal korábban közzétett, a romániai erőszakos településszerkezeti átalakítás ellen tiltakozó felhíváshoz.

Szakmai illetékességünkben adódóan, pl. településszerkezeti megfontolások alapján, magunkévá tettük a mai erdélyi települési-nemzetiségi helyzet megváltoztatását célzó intézkedések azóta megjelent bírálatait.

Támogatjuk a Magyar Tudományos Akadémia felhívását a világ tudományos akadémiáihoz, hogy emeljék fel tiltakozó szavukat az évszázados emberi települések lerombolása, az áttelepítési politika tényleges végrehajtása ellen.

Tiltakozó szavunkat eljuttatjuk a Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU) ezévi ausztráliai világkongresszusához is, hogy globuszunk földrajzi társaságai is megismerkedhessenek és tiltakozzanak a remélhetőleg még megállítható erőszakos településszerkezeti átalakítás ellen.

Végezetül jelentem a Közgyűlésnek, hogy Társaságunk létszáma 1801 fő. Ezúttal is kérjük jelenlevő tagtársainkat, hogy újabb felnőtt és ifjúsági tagokat toborozzanak 116 éves Társaságunk számára, hogy minél többen megismerkedhessenek szakosz-

tályaink és osztályaink előadásaival és egyéb rendezvényeinkkel. Hassanak oda, hogy a megyei pedagógiai intézetek minél aktívabban támogassák erőfeszítéseinket, hiszen jelentős részük a földrajztanárok továbbképzését szolgálja.

Tisztelt Közgyűlés!

Főtitkári jelentésem következő részében a 6 szakosztály és a 10 osztály elmúlt évi tevékenységét

kellene ismertetnem. Mivel ez az anyag teljes egészében meg fog jelenni a Földrajzi Közleményekben, kérem Önöket, tekintsenek el felolvasásától, annál is inkább, mert a beszámolómon ennek az anyagnak egy részét is érintette már.

Befejezésül megköszönöm szíves türelmüket, és kérem jelentésem tudomásulvételét.

JELENTÉSEK A SZAKOSZTÁLYOK, VIDÉKI OSZTÁLYOK, VALAMINT EGYES BIZOTTSÁGOK MŰKÖDÉSÉRŐL

1. Természetföldrajzi Szakosztály

Az elmúlt évadban szakosztályunk összesen hét alkalommal szervezett önálló szakosztályülést — 1987 őszén három, 1988 tavaszán pedig négy előadás hangzott el. Hagyományosan az ELTE TTK Kun Béla téri épületében a Lóczy teremnek ismert nagy földrajzi előadóban tartottuk rendezvényeinket. Valamennyi előre tervezett előadás elhangzott.

Szakosztályi előadásaink

1. 1987. okt. 15.

Lerner János: Természeti katasztrófák tanulmányozása távérzékelési módszerekkel dél-olaszországi példákon.

Húsz fős hallgatóság előtt hangzott el a szakmailag alapos, igen jól szemléltetett előadás. Az év első felében előadónk féléves ösztöndíjjal az ITC hollandiai továbbképző központjában folytatott tanulmányokat, s az ott használt legkorszerűbb távérzékelési módszerekkel azok gyakorlati alkalmazásával ismertette meg a hallgatóságot. A tanulmányút során lehetőség nyílt terepi kutatásokra is az olasz vulkánokon. Igen érdekes összehasonlító vizsgálatok folytak az űrfelvételek és a földi megfigyelések kiértékelése révén. A két vetítővel, egyidőben végzett diavetítés igen szemléletes volt — lehetőség nyílt földtani, hidrológiai, geomorfológiai térképek, valamint űrfelvételek összevetésére.

Székelty András hozzászólásában kihangsúlyozta a vulkáni működés előrejelzésének fontosságát, sa-

ját, négy kontinensre kiterjedő vulkánmorfológiai kutatásai alapján megmagyarázta, hogyan tudja a geomorfológia az elkövetkező kitérőreklés lávaárjainak helyét előre kijelölni (az Etna, Paricutin stb. példája alapján). Ugyancsak helyi terepbejárásai alapján utalt a Nápoly környéki Flegrei mező utóvulkáni működésére — ahol az észlelt szintváltozások a vulkánkitérősekkel korrelálnak — irányváltozás a kitérőreklés forduló előtt.

Hevesi Attila kiemelte, hogy a didaktikus előadásban jól kidomborodott a természet és az ember kapcsolata, összefüggései.

2. 1987. november 19.

Zámbó László: Jelenlegi karsztkorróziós aktivitás domborzati formaelemekhez kötődő jellemző értékei magyarországi mérések alapján (18 fős hallgatóság).

Előadónk két évtizedes múltra visszatekintő Aggtelek—Jósvafő környéki terepkutatásainak vizsgálati eredményeit — a közelmúltban megvédett kandidátusi értekezésének legújabb következtetéseit ismertette.

A karsztkorrózió mértékének meghatározását terepi megfigyelőbázisok kialakításával és sajátos, eredeti mérés módszerek kidolgozásával érte el. A korróziós folyamat meghatározó tényezőinek (vízbiszivárgás, aciditás, vízháztartás, hőmérséklet stb.) külön-külön való regisztrálásával és a belőlük szá-

melhető jellemző oldóképesség meghatározásával, éveken át végzett mérések adatainak összegzéséből olyan korróziós jellemzőket nyert, amelyek felhasználhatók a karsztformák és formaelemek egzakt magyarázatára.

A nagyszámú adatból képzett adatbázis gépi matematikai feldolgozása olyan megbízható paraméterek és összefüggések feltárását tette lehetővé, amelyek felhasználásával a felszínközeli korróziós folyamatok modellezhetők és térképezhetők. Az alkalmazott vizsgálati módszerek a kísérleti karsztmorfológiai kutatások körébe tartoznak, és annak úttörő alkalmazását jelentik.

Az előadást követő élénk és termékeny szakmai vita során *Székely A., Gábris Gy. és Horváth G.* fejtette ki véleményét. A felvetődő fő kérdések a következők voltak: a fentiek szerint meghatározott összefüggések extrapolációja más éghajlati—morfológiai tartományokra, a karsztosodás ökológiai tényezőinek jellemzése, a csapadékbeszivárgás százalékos értékének kapcsolata az éghajlati típussal.

3. 1987. december 10.

Móga János: Vulkanomorfológiai megfigyelések a Kanári-szigeteken (28 fős hallgatóság).

Előadónk a közelmúltban a Kanári-szigeteken tett tanulmányútjának vulkanomorfológiai tapasztalatairól számolt be.

7 lakott és 6 lakatlan szigetből áll az Afrika ÉNy-i partvidékének közelében fekvő szigetcsoport. A harmad- negyedidőszaki tűzhányótevékenység alakította ki a sziget mai képét. Előadónk részletesen beszámolt a Tenerife-szigeten lévő legmagasabb tűzhányó, a 3719 m magas Pico de Teide megmászásáról és megismertetett a hatalmas sztrátovulkán szerkezetével, felszínalaktani sajátosságaival. A szigetcsoport éghajlata — különösen a csapadékviszonyok — heterogén képet mutatnak: a Ny-i oldalon 1500 mm, a legkeletibb szigeten, Lanzaroten pedig félsivatagi, alig 200 mm az évi csapadékmennyiség, ami nagymértékben befolyásolja a felszínformálást és a növényzeti képet.

Az előadó saját maga által fölírára rajzolt geomorfológiai térképvázlatokkal szemléltette beszámolóját.

A kérdések és a hozzászólások a Kanári-szigetekre való utazás, és az ott-tartózkodás gyakorlati oldalát érintették.

4. 1988. február 16.

Marosi Sándor: Természetföldrajzi megfigyelések Afrika déli részén (36 fős hallgatóság).

Előadónk több mint két hónapos dél-afrikai tanulmányútjának természetföldrajzi—geomorfológiai összegezését adta, sok diakképpel és térképpel szemléltette az elhangzottakat.

Rövid földtörténeti áttekintést adott földünk egyik legrégebbi kéregdarabjáról, Dél-Afrikáról. Több mint hárommilliárd évesek a kontinens déli részének archaikus kőzetei, melyek a transvaali Lowveldben és a Fokföldön fordulnak elő különböző metamorfitek és granitoidok formájában. A prekambrium 2,4 milliárd évet átfogó változatos, gyakran eróziós diszkordanciával egymásra települő rétegei közül kiemelkedik az ún. witwatersrandi rendszer vastag, aranytartalmú összlete. A paleozoikum Dél-Afrikában a prekarru formációt jelenti — ez a karbon végéig tartott — ekkor keletkezett Fokföld táblahegyi homokkőve. A felső karbontól a krétáig alakult ki az ún. karru idő vastag kőzetösszlete — benne egy idős eljegesedés tillit nyomaival — ezt követően forrt a kontinenshez a felgyűrt Fok-hegység. A posztkarru kezdetén alakult ki Afrika körvonala — a törések mentén vulkanizmus eredményeként kimberlit kiirtók keletkeztek — ehhez kapcsolódnak a gazdag gyémántlelőhelyek. A Dél-Afrikát övező Nagy-lépcső meredek fala már a harmadidőszakban emelkedett ki — a belső, elzáródó medencék — így pl. a Kalahári fokozatosan elsvatagosodtak. A nyugati partvidéken a hideg Benguela áramlás hatására alakult ki a Namib-sivatag, melynek különleges, félig kötött és szabad szélformálta homokformáit részletesen bemutatta az előadó. Jó áttekintést kaphattunk a belső területek szerkezeti formáiról, valamint az ipar és bányavidékek antropogén átforgolásáról.

Székely András hozzászólásában kihangsúlyozta a klasszikusnak tekinthető szerkezeti formák a táblahegyek és rétegbordák szép kifejlődését és gyakoriságát. A Namib-sivatagban előforduló különlegesen magas és meredek homokformák véleménye szerint módosított barkánok, a kényszerformák pedig parabolabuckák. Ez után kérdések hangzottak el a Dél-afrikai köztársaság jelenlegi társadalmi—politikai helyzetével kapcsolatban, amelyről tapasztalatai alapján első kézből számolhatott be az előadó.

5. 1988. március 8.

Nemerkényi Antal: Vulkanomorfológiai tanulmányút Törökországban (36 fős hallgatóság).

Két hónapig tartó törökországi tanulmányútjának legfontosabb szakmai tapasztalatairól — vulkanomorfológiai megfigyelésekről, összehasonlító vizsgálatokról számolt be az előadó. Az Antólia mikrokontinens lemezdarabja hordozza hátán a magasföldet, és az annak déli szegélyén húzódó Toros-hegység. A Toros belső oldalán lévő szerkezeti vonal mentén az újharmadidőszak óta jelentős vulkáni tevékenység zajlott le. A többé-kevésbé szabályos vulkáni kúpok közül kiemelkedik a csaknem 4000 m-es Erciyas Dag, amely éppen eléri a jelenlegi állandó hóhatárt. Ez a glaciálisok idején 2800 m-re ereszkedett le, erről tanúskodik a hegység magasabb régiójának formakincse. Több épen megmaradt fiatal parazita kúpot sikerült tanulmányoznia az Erciyason. Az Örmény-magasföld magasabb tűzhányói egészen fiatalon emelkedtek ki. A Süphan Dag és az Ararát eljegesedése jégkor utáni képződmény. A Göreme völgy fantasztikus formájú tufakúpjai az Erciyas robbanásos működésének messzebbre került laza kőzetanyagából — kőzetminőségi okokra visszavezethetően — a hegyláb felszín peremének hátrálásával magyarázható. A Konya környékén lévő lefolyástalan medencét a würmben nagyobb kiterjedésű tó töltötte ki. Ova a medence török elnevezése, szerkezeti medence, ova pl. Erzerum környéke. Salakkúpok, maarszerű képződmények ép formái ismerhetők fel a Konya környéki vulkáni vidéken. Az 1750 m-en lévő Van-tavat a Nemrut Dag kitörése gátolta el és tette lefolyástalan tóvá. A 3000 m-es Nemrut beszakadásos kalderája az egyik legszebb, szabályos vulkáni formának tekinthető Törökországban, melynek mélysége eléri az 500 m-t. Érdekes számszerű adatok is elhangzottak az ürfelvételek segítségével végzett mérési eredményekről az anatóliai vulkánokkal kapcsolatban.

Miczek György az Örmény-magasföld és Antólia elhatárolásához, valamint a tufakúpok—földpiramisok nevezékτανához szólt hozzá. *Lóczy Dénes* az Erciyas—Nemrut—Ararát vonal esetleges lemezhatárnak tekinthető sávjáról kérdezett, ill. szólt hozzá. *Székelly András* foglalta össze az elhangzottakat és pontosította az egyes vulkántípusokat.

1988. március 29.

Székelly András: Geomorfológiai megfigyelések Izraelben.

(18 fő)

A szakosztályelnök 1987 tavaszán vett részt az NFU Eróziós, szállítási- és lerakódásfolyamatok szemiárid és arid területeken munkabizottságának konferenciáján. A pre- és posztkonferencia tanulmányút terepbejárásainak részletes beszámolóját hallottuk sok színes diával, ábrával és térképpel szemlélítve. Előjáróban a Jordán-árok kialakulásának körülményeit, majd a palesztinai rögvídek — Galilea, Szamária és Judea kréta—eocén üledékekből, főképp mészkövekből álló sasbérces szerkezetét ismertette. A Tiberiastól ÉK-re a Golan-fennsík bazaltvidékén a vulkáni tevékenység első fázisa (alsó bazalt) 12—5,7 millió évig tartott; az ún. felső vagy fedő bazalt 3,7—3 millió éves, az utolsó, jól felismerhető kitörésekre pedig kb. 200 ezer évvel ezelőtt került sor. Az egykori kitörési központ, a kaldera viszonylag épen megmaradt, s feltárásokban tanulmányozható a réteg vulkáni szerkezet. D felé a Negev irányában megjelenik a lösz. Kőzetminőségi okokra vezethető vissza a Negev változatos formakincse. Földünk legmélyebb depressziójának, a Holt-tengernek a kialakulása, a parti színlők problematikája is tárgyalásra került. Az antropogén beavatkozás, különösen a kiterjedt öntözés jelentősen megváltoztatja a tájak arculatát.

Horváth Gergely kérdése a bazaltömlések korára vonatkozott, a legfiatalabb kitörések bizonyíthatóan már történelmi időkben zajlottak le. Érdekes szakmai vita zajlott le a Negev peremi badlands képződményekről. *Keselyák Péter* kérdése a Tiberias-tó vízháztartására, a vízminőségére irányult. Mint ismeretes, a Jordán átfolyik a csaknem -200 m-en fekvő tavon, melynek vize enyhén sós.

Deák Ferenc a lemezmozgások szerepe, iránya vonatkozásában tett fel kérdéseket. *Miczek György* hozzászólásában az afrikai, és az arról az oligocéntől fokozatosan leváló és ellentétes irányban elmozduló arabiai lemez szerepéről beszélt.

Összefoglalóan megállapítható, hogy szaküléseinken előadóink változatos témákat fejtek ki, módszereik sokrétűségével, ábrák, szelvények, tematikus térképek és színes diaképek vetítésével tették előadásait érdekesebbé, szakszerűbbé. Az előadásokat követő hozzászólások, kérdések és alkalmi szakmai viták bizonyítják a hallgatóság aktív részvételét.

Szakosztályunk hatékonyan együttműködött a TIT Földtudományi és az újonnan megalakult Országjárás vezető Választmánnyal, valamint a TIT

2. Oktatásmódszertani Szakosztály

Budapesti Szervezete megfelelő szakosztályaival, ami közös rendezvényekben, előadások tartásában, túravezetésekben és a társadalmi vezetésben való közreműködésben nyilvánult meg.

A több ezres nagyságrendű különböző rendezvény számottevő hányadát szakosztályi tagjaink tartották meg, köztük a József Attila Szabadegyetem földtudományi sorozatait, (A Boszporusztól a Csendes-óceánig, Országjárás vezetők speciális kollégiuma). A hagyományosan a Kossuth Klubban megtartott Földtudományi Hét Mediterrán Világ c. előadássorozatát, és az ehhez kapcsolódó kiállítás megrendezését ugyancsak szakosztályi tagjainak vállalták el.

Számos vidéki előadást (tanfolyámok, továbbképzés, szabadegyetemek, földrajzos napok stb.) — tartottak szakosztályi tagjaink.

Külön meg kell emlékeznünk arról, hogy a felszabadulás óta a legnagyobb szabású tudományos expedíciót szervezték meg tagtársaink Kelet-Afrikába — *Teleki Sámuel* afrikai felfedező útjának centenáriuma alkalmából. Ennek a hat hónapra tervezett tudományos útnak (1987. december — 1988. június) tíz szakember a részvevője — köztük geográfus, térképész, geológus és más tudományágak képviselői. Az expedíció vezetője *Gábris Gyula*, szakosztályunk titkára. Az expedíció szerteágazó vizsgálódásainak fő színtere a Kelet-afrikai-árokrendszer, ill. annak térségében található vulkánok és tavak. Beszámolónk megírásának idején az expedíció még nem fejezte be afrikai útját.

Ezenkívül tagjaink számos külföldi tanulmányúton vettek részt; közülük ki kell emelni szakosztályelnökünk, *Székelly András* hathetes egyesült államokbeli és *Nemerkényi Antal* kéthónapos törökországi útját.

Szerteágazó írásos tevékenységet fejtettek ki tagjaink; szakmai és ismeretterjesztő cikkek sokasága jelent meg az elmúlt évben a Földrajzi Közlemények, a Földrajzi Értesítő, a Föld és Ég, a Természet Világa, az Élet és Tudomány, valamint a Földrajztanítás hasábjain.

Miczek György
mb.szakosztály-
titkár

Székelly András
szakosztály-
elnök

1. A szakosztály a korábbi gyakorlatnak megfelelően ebben az évben is megszervezte a "Földrajztanárok Nyári Akadémiáját". Ez alkalommal 1987. június 28. és július 2. között Pécsen a középiskolai szaktanácsadók és szaktanárok részére rendezték meg.

Az elmúlt évekhez hasonlóan széles körű együttműködéssel sikerült a személyi és a tárgyi feltételeket biztosítani.

Az előadások közül kiemelkedett *dr. Bernát Ti-vadar* egy. tszv. tanár "A természetierőforrások szerepe a regionális fejlődésben c. előadása. A témához szorosan kapcsolódott *dr. Nagy László* főosztályvezető előadása "A dunai vízlepcső-rendszer időszerű kérdéseiről." "Agrártermelésünk helyzete és fejlesztésének távlatai" címmel *dr. Vuics Tibor* egy. tszv. docens tartott szemléletformáló előadást. Hasonló magas színvonalú előadást tartott *dr. Léhmann Antal* egy. docens "A természet és környezetvédelem időszerű kérdéseiről". *Dr. Jakucs László* egy. tszv. tanár "Az űrkutatás eredményeinek hatása a földrajzi szemlélet fejlődésére" címmel ugyancsak magas színvonalú előadást tartott. A Baranya megyében folyó középiskolai földrajztanítás helyzetéről *dr. Litkei József* középiskolai szaktanácsadó tartott előadást, amit élénk konzultáció követett. A megye aktuális gazdaságföldrajzi kérdéseiről *dr. Kapronczai József* gimn. igazgatóhelyettes és *dr. Aubert Antal* egy. adj. tartott előadást.

Az elméleti előadásokhoz tanulmányutak és egyéb fakultatív programok kapcsolódtak. Siklós — Szársomlyó — Mohács — Dunaszekcső útvonalon szakvezetők segítségével ismerkedtünk meg a táj természeti, gazdasági és történelmi vonatkozásaival. A Jakab-hegy — Pálos kolostor — Cserkút útvonalon megtett gyalogtúra maradandó élményeket nyújtott a résztvevőknek.

2. Az év során négy alkalommal tartottunk szakosztályi ülést. Legnagyobb érdeklődés "A főiskolai és egyetemi intenzív továbbképző tanfolyamok tapasztalatai" c. téma ankétján nyilvánult meg.

Dr. Méro József egy. tszv. docens a főiskolai, *dr. Probáld Ferenc* egy. tsz. docens az egyetemi tanfolyamok tapasztalatairól számolt be.

Igen élénk vita alakult ki a beszámolók után. A tapasztalatokról — eredményekről és problémákról tájékoztattuk az illetékes MM-osztályokat.

A korábbi gyakorlatunknak megfelelően ebben az évben is bemutatottuk az új taneszközöket. A szerkezeti földgömb, a középiskolai dombormű sorozat, valamint a rajzgömb bemutatását is érdeklődés kísérte. Új falitérképek bemutatására is sor került.

Az alsó és középfokú földrajztanítás iskolai atlaszainak gyakorlati használatáról és a szükséges változtatásokról is tartottunk tapasztalatcsere-megbeszélést.

Nagyon jól sikerült *Dudar Tibor* főszerkesztő útibesámolója az Amerikai Egyesült Államokról.

Varajti Károly
szakosztályelnök

3. Térképészeti Szakosztály

Az előző évhez hasonlóan a Térképészeti Szakosztály munkáját túlnyomórészt az éves munkatervben meghatározott feladatok végrehajtása jellemezte:

Az eddigi hagyományainknak megfelelően a kiemelt fontosságú térképészeti munkák készítését igyekeztünk segíteni. A folyamatban lévő iskolai térképprogram megvalósításában szakosztályunk igyekezett a felhasználói tapasztalatokat a térkép-szerkesztésben hasznosítani, többek között a testvér szakosztályoktól való információ beszerzésével is. Az iskolai térképprogramon kívül különös figyelmet fordítottunk a készülő új Magyar Nemzeti Atlasz részletes munkálatainak részletes ismertetésére.

Az előadások rendezésében továbbra is együttműködtünk a Geodéziai és Kartográfiai Egyesület Kartográfiai Szakosztályával, valamint a Magyar Tudományos Akadémia térkép albizottságával, valamint az MFT Oktatásmódszertani Szakosztályával.

Az év folyamán megtartott szakülések:

1. *Csáti Ernő*: A 24 nyelvű topográfiai-kartográfiai szótár elvi felépítése és szerkesztési elvei
2. *Dudar Tibor*: A Kennedy Űrközpont (Cape Canaveral) és a Hatteras-fok környéke földrajzos szemmel
3. *Dudar Tibor—Martinovics Sándor*: Az új földrajzi falitérképek céljai és elkészítési elvei
4. *Papp-Váry Árpád*: Élménybeszámoló a Nemzetközi Térképészeti Társulás Mexikóban tartott moréliei konferenciájáról (1987. októ-

ber).

5. *Sziládi József*: A Nemzeti Atlasz szerkezete, fejezetei, a szerkesztőbizottság és a műszaki kivitelezés közötti tevékenység.

Sok éves hagyományainknak megfelelően folytattuk a különböző szintű oktatási intézmények hallgatói számára a jelentős érdeklődésnek megfelelően a Kartográfiai Vállalatnál az üzemlátogatások megszervezését és lebonyolítását. Ennek keretében fogadták a szakosztály tagjai a Pest megyei földrajztanárokat, a Budapesti Műszaki Egyetem fotogrammetriai tanszékének, az ELTE Tanárképző főiskolai kar földrajzi tanszékének, a szegedi József Attila Tudományegyetem földrajzi tanszékének hallgatóit és az ország 14 középiskolai ill. általános iskolai földrajzi szakkörének tagjait üzemlátogatáson.

Külön kiemelhetők azok az egész napos programok, amelyeket a szakosztályunk tagjai a finn—magyar és a lengyel—magyar tankönyvgyeztető bizottságok tagjai számára tartottak az iskolai térképészeti gyakorlati munkáival kapcsolatban ugyancsak a Kartográfiai Vállalatnál.

Az érdi Földrajzi Múzeum számára a Kartográfiai Vállalatnál társadalmi munkában készítettünk színes múzeumi plakátot, múzeumi ismertetőt, táblafeliratokat és kiállított tárgyak magyarázó szövegeit.

Szakosztályunk az elmúlt időszakra tervezett munkáját a korábbi évekhez képest nagyobb eredményekkel és magasabb színvonalon elvégezte, amelyet a növekvő érdeklődés is igazol.

Sziládi József
szakosztálytitkár

Dudar Tibor
szakosztályelnök

4. Orvosföldrajzi Szakosztály

Az MFT Orvosföldrajzi Szakosztályának legutóbbi egy éves működése.

Folyóirat: Szerkesztettük és megjelentettük 223 oldalon a *Geographia Medica* 1987. évi számát. Ebben cikket közöltünk egy tasmaniai bárányhimlő járványról; Nigéria különböző részein előforduló 14 féle fertőző betegség alakulásáról; különböző kórokozó tényezőknek a lengyel lakosság egészségére gyakorolt hatásáról; az indiai tüdőtuberkulózis elterjedtségéről; a Mexico City-beli földrengésről; az olaszországi pszichiatriai gondozásról. Közöltük az

1985. decemberi, olaszországi orvosföldrajzi kongresszus előadásainak összefoglalásait.

Szerkesztettük és 1988 áprilisában megjelentettük 175 oldalon a *Geographia Medica* 1988 Supplement 1. kötetét. A Supplementum földrajzi jellegű higiénés vizsgálatokat tartalmaz. A közlemények emberi és állati vérminták vizsgálatáról számolnak be fertőző betegségek földrajzi elterjedésének a meghatározására; AIDS és fertőző májgyulladás (hepatitis B) járványtanával és elterjedtségével foglalkoznak; tájékoztatást adnak hulladék- és székleteltávolítási eljárásokról, és különböző helyeken alkalmazott egyszerű módszerekről; vízminőség-vizsgálatokról. Elsősorban a fejlődő afrikai, ázsiai és dél-amerikai országok problémái kerültek tárgyalásra.

A kötet kiadását osztrák kutató intézetek és a grazi egyetem szponzorálta.

Az 1988. évi reguláris *Geographia Medica* kötet lektorálási és szerkesztőségi munkáit ugyancsak elvégeztük, a kézirat jelenleg nyomdában van és kb. augusztusra jelenik meg (1988. augusztusban lesz Tasmaniában a nemzetközi Orvosföldrajzi Kongresszus, szeretnénk az 1988. évi kötetet addigra oda kiküldeni).

A kötetben megemlékezünk *Szent-Györgyi Albert* Nobel-díjának 50. évfordulójáról. A halálozás földrajza címmel az USA ez irányú statisztikáit mutatjuk be, japánok analizálják orvosföldrajzi szempontból az agyi ér megbetegedéseit, Magyarország természeti adottságainak, üdülőhelyeinek és gyógyidegenforgalmának a földrajzi helyzetükből adódó előnyeit ismertetjük. Kanadai óslakosok és bevándoroltak rákhalálozási statisztikáinak összevetéséből azt a következtetést vonják le a szerzők, hogy a rákhalálozásban a környezeti tényezők játszanak elsődleges szerepet. Cikk foglalkozik a légzési betegségek magyarországi barlangterápiás lehetőségeivel. Ez a közlemény, együtt a gyógyidegenforgalmunk lehetőségeivel foglalkozóval, egyben hazánk propagálása is a külföldi olvasók számára.

Végül Varsó elsődleges egészségügyi ellátásának a szervezéséről, továbbá a Mexiko déli, alig megközelíthető területeire menekült dél-amerikaiak egészségügyi ellátását, az ott keletkezett járványok megfékezésére tett kísérleteket ismertetik a szerzők.

Szokás szerint közöljük egy nemzetközi orvosföldrajzi konferencia, jelen esetben a prágai előadásainak a kivonatát.

Tudományos ülések

Valamennyi ülésünket más társaságokkal vagy szakosztállyal közösen rendeztük, a nagyobb látogatottság biztosítására. Ezek a következők voltak:

1. Környezetvédelmi kérdések 1987. november 13. Szeged. Közös rendezvény a Szegedi Akadémiai Bizottság (SZAB) Környezetegészségügyi Munkabizottságával.

Témái:

Veszélyes hulladékok Magyarországon; környezeti zaj; nitrittartalmú ivóvizek előfordulása; Csonrád, ill. Bács-Kiskun megye környezetegészségügyi problémái; a környezetszennyezés által veszélyeztetett madárfajok a Dél-Alföldön.

2. A környezet arzénszennyezettségének településegészségügyi kérdései a dél-alföldi régióban. 1988. április 29-én közös rendezvény a SZAB Környezetegészségügyi Munkabizottsággal, a Földtudományi és Környezetegészségügyi Munkabizottsággal, a Földtudományi és Környezettudományi Szakbizottsággal, az illetékes KÖJÁL-okkal és az MFT Dél-magyarországi Tagozatával. Az ülészak anyagának összefoglalását írásban kiadjuk.

Mindkét ülészakon inintegy 110–120 főnyi hallgatóság vett részt, és élénk vita folyt.

Részvétel külföldi tanácskozásokon

1987. dec. 15.: A Grazi Egyetem orvosföldrajzi munkacsoportja által rendezett ankét.

Részt vettek *dr. Varga Györgymé*, valamint a Földrajztudományi Kutató Intézet egyik munkatársa.

1988. jún. 2–5.: A Grazi Egyetem orvosföldrajzi munkacsoportja által rendezendő európai környezetvédelmi ankét.

Részt vesznek *dr. Farkas Ildikó*, *dr. Varga Györgymé*, *dr. Dési Illés*.

Előadást tartanak *dr. Dési Illés*: Környezetvédelem Magyarországon, Egészségkárosodás és egészségártalom címmel, valamint *dr. Farkas Ildikó*: A szerves oldószerek által okozott légszennyezés kérdései Magyarországon címmel.

Külföldi vendégek

Prof. dr. Wolf Sieh, a Grazi Egyetem Közegésztani Intézete Orvosföldrajzi Csoportjának vezetője. *Prof. Jean Pierre Thouez*, a Montreali Egyetem Földrajzi Intézete Orvosföldrajzi Csoportjának vezetője, valamint *doc. C. Votruba*, a prágai Orvostovábbképző Intézetének Orvosföldrajzi Tanszéke.

Valamennyien látogatást tettek az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetében és a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Közegészségtani Intézetében.

Látogatást tett, és megbeszélést folytatott továbbá *M. Bernard le Calloc'h* orientalista, társaságunk tiszteleti tagja, Párizs.

Együttműködés

Együttműködést építettünk ki a Csongrád megyei Kiss Ferenc Környezetvédelmi Társasággal.

Dési Illés
szakosztályelnök

5. Hegymászó Szakosztály

Előadások

1987. okt. 2. *Dr. Kubassek János*: Hawaii vulkánjai (hallgatói létszám 64 fő)
1987. okt. 31. *Szemlőhegyi barlang, dr. Kessler Hubert*: a barlang felfedezése és kiépítése (megjelent 70 fő)
1987. nov. 13. *Dura Lajos — Szabó Gábor*: Finnország (hallgatói létszám 71 fő)
1987. dec. 11. TIT Stúdió, *dr. Nagy Sándor — Vörös László*: Shisha Pangma (8012 m), a magyarok első nyolcezrese (a jelenléti ívet összesen 231-en írták alá).

Somogyi Sándor, társaságunk társelnöke üdvözlő és megnyitó szavak kíséretében minden résztvevőnek átnyújtotta az MFT oklevelét.

Az expedíció valamennyi (9 fő) résztvevője megjelent, közülük hatan jártak a csúcson. A 9 főből 6 MFT-tg. A "nyolcezres MFT-tagok: *Nagy Sándor*, vezető, *Ozsváth Attila*, és a Himalchulival az eddigi csúcstartók, a *Csikós József — Vörös László* páros.

Az expedíció végeztével lépett be tagjaink sorába a csúcson járt *Balaton Zoltán* és *Várkonyi László*.

1988. jan. 8. TIT Stúdió; Magyar hegyi filmek bemutatása (a jelenléti ívet 185-en írták alá)
1988. febr. 5. *Benke Magda*: Etiópia, a 13 hónap országa (a jelenléti ívet 71 fő írta alá)

1988. márc. 4. *Karcsay Kálmán*: Mászások Észak-Amerikában (a jelenléti ívet 76 fő írta alá)

1988. ápr. 8. *Szabadka Péter*: Az Eiger északi falának első magyar átmászása (A jelenléti ívet 77-en írták alá)

1988. máj. 6. *Babcsán Gábor — Sárközy András*: Észak-amerikai mászások (többek közt az El Capitan első magyar átmászása) (a jelenléti ívet 78 személy írta alá)

1988. jún. 3. *Uránia, Jerzy Kukuczka*: Mind a 14 nyolcezres csúcson álltam (telt ház, 927 jegy elővételben)

1987. szept. 25 — 27: *vándorgyűlés* a Bükk-hegységben. Szakvezető *dr. Hevesi Attila* (résztvevők száma 66 fő)

Havonta: Hazai utakon: gyalog-, barlang-, kerékpár- és mászóutúrák

Irodalmi tevékenység

1987 decemberében megjelent az évi *Beszámoló* 95 oldal terjedelemben, 1987. szept. és 1988. máj. között a *Hegymászó* 1986/2., 1987/1., 1987/2. és az 1988/1. száma

Szakosztályunk szerkeszti állandó jelleggel a *Turista Magazin* 13. oldalát.

Dezsényi János
szakosztályelnök

6. Szegedi Osztály

A Szegedi Osztály az 1987/88-as évadban 7 rendezvényt szervezett. A szaküléseken a következő 14 előadás hangzott el:

Dr. Simon Imre: Svédország településföldrajzi sajátosságai

Dr. Jakucs László: Úszó lápszigetek a romániai Paradis-fennsíkon

Dr. Mészáros Rezső: Délkelet-Ázsia világgazdasági jelentősége

Dr. Kubassek János: Puerto Rico, a Nagy-Antillák legkisebb gyöngyszeme

Dr. Tóth József: Kanadai tanulmányutam tapasztalatai

Móga János: Morfológiai megfigyeléseim a K-afrikai-árokrendszer vulkáni területén

7. Dél-dunántúli Osztály

Dr. Krajkó Gyula: A Szovjetunió gazdasági és társadalmi problémái

Fábián Tamás: A sziklahavasok világában

Dr. Próháld Ferenc: Kína gazdaságföldrajzi arculatának új vonásai

Varró László: Kerékpárral Arizona nemzeti parkjaihoz

Dr. Horst Brunck (NDK): A földrajzoktatás, földrajztanár-képzés és továbbképzés helyzete az NDK-ban

Móga János: A Kanári-szigetek vulkánjai

Dr. Marosi Sándor: Dél-afrikai tájakon

Dr. Timár Judit: Tanulmányúton Portugáliában

Szaküléseinket főiskolai és egyetemi hallgatók, földrajztanárok, valamint az előadott témák iránt érdeklődő különböző értelmiségi foglalkozású vendégek látogatták. A 70–100 fő megjelenése jelzi, hogy osztályunk tagsága pozitívan értékelte, hogy valamennyi szakülésünkre a földrajztudomány legaktuálisabb kérdéseiből állítottuk össze programunkat, és hogy sikerült kitűnő előadókkal a legmagasabb színvonalat biztosítani, továbbá, hogy a magyar földrajzi utazók a legfrissebb tapasztalataikról, legújabb kutatáseredményeikről elsők között számoltak be üléseinken.

Rendezvényeinket — mint korábban — a TIT Csongrád megyei Földtudományi Szakosztályával közösen szerveztük, a TIT számára azonban egyre nagyobb gondot okoz a pesti és vidéki előadók utazási költségeinek és előadói honoráriumainak a biztosítása, hiszen szaküléseinknek nincs bevétele. Előadóink ugyan bizonyára szívesen tartanának díjazás nélkül is előadásokat, de a fárasztó, hosszú utazás, a vidéki éjszakázás (hiszen csak másnap térhetnek vissza) és az étkezéssel járó többletkiadás akkora aldozatvállalást jelent, ami a mai körülmények között senkitől nem várható el. Így, amennyiben a TIT csökkenteni támogatásunk mértékét, kétségessé válik, hogy tudjuk-e tartani előadásaink számát, ill. szaküléseink eddig megszokott magas színvonalát.

Tagtársaink közreműködtek a TIT megyei földrajzi ismeretterjesztő tevékenységében — bár előadásuk száma az utóbbi években erősen csökkent, — és részt vettek a TIT országjárásvezető-képző tanfolyam szervezésében és lebonyolításában, előadói, valamint vizsgáztatói minőségben is.

Febér József
osztálytitkár

Jakucs László
osztályelnök

Dél-dunántúli Osztályunk elmúlt évi rendezvényeit kitűzött programjának megfelelően szervezte, az előadások és az azt követő viták a földrajztudomány aktuális kérdéseivel foglalkoztak.

1987. október 19-én: *Dr. Szederkényi Tibor:* "Geológiai expedíció É-Labradorban" c. előadását a JPTE Szakkollégiumával és a Kémia Tanszékkel közösen szerveztük meg, melyhez hasonló volt a következő ülésünk is.
1987. november 25-én: *Dr. Koppány György:* "Az időjárás tudományos előrejelzésének lehetőségei és korlátai" c. előadása.
1987. december 2-án *Mátrai Miklós — Posztós András* földrajztanárok (volt hallgatóink): "Itáliában — vulkánok belsejében" c. diavetítéses előadása a Lipári-szigeten járt expedíció rendkívül gazdag szakmai anyagát mutatták be.
1988. február 24-én: *Dr. Tóth József:* "Geográfus szemmel Kanadában" c. élménybeszámolója tagságunk széles körének érdeklődését váltotta ki.
1988. március 16-án: *Dr. Gertig Béla:* "Átalakulások a Balaton idegenforgalmában" c. alapos szakmai műltra is visszatekintő előadása számos mai, problematikus pontra mutatott rá, amelyről élénk vita bontakozott ki az ülésen.
- Tervezett programunk a Sombereki "Béke Óre MgTSZ"-ben egy szakmai jellegű üzemi bejárás, konzultáció a gazdaság vezetőivel (május).

Visszatekintve az elmúlt év rendezvényeire, megállapíthatjuk, hogy a témakiválasztások sikeresek voltak, a felkért előadók magas színvonalon oldották meg feladatukat. Ezt bizonyítja üléseink látogatottsága; bár erős szóródás is tapasztalható volt (20–100 fő), átlagos látogatottságunk 25-30 fő volt.

Általános tapasztalatként megfogalmazhatjuk a következő év feladataként, hogy programunk összeállításakor időben egyeztessük más szervezetekkel, így szélesebb kör számára is ismertekké válnak tudományunk eredményei.

Aubert Antal
osztálytitkár

Vucis Tibor
osztályelnök

8. Debreceni Osztály

A Magyar Földrajzi Társaság Debreceni Osztálya az 1987/1988-as tanévben hét előadást szervezett. Ezekből öt utazási élmények alapján született, kettő regionális fejlesztéssel, ill. jövőkutatással foglalkozott.

Az elmúlt hónapokban tanáraink ismét bekapcsolódtak a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán és Miskolcon a tanártovábbképzésbe. Debrecenen kívül igen sok településen vállaltak ismeretterjesztő előadást. Ez a tevékenység fokozatosan bővül, és a felkéréseknek örömmel teszünk eleget. A jelenlegi TIT-program is ezt a célt szolgálja.

A tanév folyamán *Borsy Zoltán* osztályelnökünk és *Lóki József* adjunktus Lengyelországban, *Szabó József*, *Kerényi Attila* docensek a Német Szövetségi Köztársaságban, ill. Hollandiában jártak. Valamennyien előadást tartottak meghívóik előtt. *Pinczés Zoltán* professzor május 21 és 29 között Finnországban járt, a Finn Földrajzi Társaság 100 éves jubileumán.

Az elhangzott előadások:

1987. nov. 26. *Kubassek János*: Puerto Rico, a Nagy-Antillák legkisebb gyöngyszeme

Földrajzos Hét

1988. febr. 29. *Less Nándor*: Barangolások Tibet peremén

1988. márc. 1. *Erdősi Ferenc*: Érdekellették a regionális közlekedésfejlesztésben

1988. márc. 2. *Marosi Sándor*: Dél-afrikai tájakon

1988. márc. 3. *Borsy Zoltán*: Egyiptom

1988. márc. 4. *Székely András*: A Golan-magaslattól a Negev-sivatagig

1988. máj. 11. *Kerényi Attila*: A XXI. századra előrejelzett klímaváltozások földrajzi következményei. (Közös szervezésben a Magyar Meteorológiai Társaság Debreceni Csoportjával)

Földrajzos Hetünket több mint négyszázan látogatták.

Tervezett előadásaink közül néhány elmaradt. Ennek oka elsősorban az illető előadó rendkívüli elfoglaltságában, pl. váratlan külföldi utazás, ill. az időpontok egyeztetésének nehézségeiben keresendő.

Társaságunk életét is megbénítja a pénzihiány. A földrajzban nélkülözhetetlen az előadásokhoz fűződő tapasztalatszere, vendégelőadó meghívása. Ez utóbbit — fizetésképtelenségünk miatt — gyakorlatilag teljesen háttérbe kell szorítanunk.

Korompai Gábor
osztálytitkár

Borsy Zoltán
osztályelnök

9. Borsodi Osztály

A korábbi éveknek megfelelően az elmúlt évadban is együttműködtünk a TIT megyei szervezetének Földtudományi Szakosztályával, a megyei és a városi Tanács VB. Művelődési Osztályával, továbbá a Megyei Pedagógiai Intézettel.

Az 1987/88. évben kiemelkedő rendezvényeink voltak:

a/ a XXVI. Borsodi Földrajzi Hetek rendezvényesorozata,

b/ a szabadegetemi sorozatok,

c/ az előadói konferenciák,

d/ az országjárás-vezetők képzése,

e/ a Kis Geológusok Baráti Körének előadása.

A XXVI. Borsodi Földrajzi Hetek megrendezésére 1987. október 26. és november 20. között került sor. Ennek során 53 előadást tartottunk, mintegy 2700 személy részvételével. A tematika változatos volt: a megye tájairól, az ország különböző tájegységeiről, a szocialista és a tőkés országokról, valamint a környezetvédelemről, ivóvízünk tisztaságáról és egyéb témákról hangzottak el előadások.

Az ünnepélyes megnyitóra a Miskolci Akadémiai Bizottság székházában került sor, ahol tudományos ülés keretében *dr. Dank Viktor* államtitkár tartott előadást A földtani kutatások a kibontakozási program tükrében címmel.

Az előadásokon nagy gondot fordítottak a szemléltetésre, az elmondottak jobb megértése érdekében. Jelentős szerepet kapott a tematikában a gazdaságföldrajz, a megye gazdasági életének bemutatása, utalva a fejlesztési elképzelésekre.

Igen jelentős volt a *szabadegetemi sorozat*, melyet 4 témakörben hirdettünk meg:

a/ Hazai tájakon

b/ Magyarország nemzeti parkjai

c/ Európai utazások

d/ Egzotikus tájakon

A kihelyezett tagozatok is eredményesen működtek (4 szakmunkásképző intézetben és 3 kollégiumban, Miskolcon és Kazincbarcikán).

Különböző *vetélkedők* szervezésében, valamint a zsűrizés munkájában is részt vállalt tagságunk. Így pl.:

— Magyarország az én hazám elnevezésű vetélkedő döntőjében,

— Ifjú idegenvetelő-jelöltek miskolci vetélkedőjén.

(Ez utóbbi egyébként szakkörként működik a miskolci 20. sz. Általános Iskolában.)

Tovább folytatódott Miskolcon az általános iskolai tanulók részére szervezett *Kis geológusok baráti köre* előadásorozat. Ennek keretében gyakran sor került kirándulások tartására, gyakorlati bemutatók szervezésére is.

Folyamatosan szervezett osztályunk *előadói konferenciákat*, együttműködve a Megyei Pedagógiai Intézettel. Ezeket nagyrészt általános iskolai és középiskolai tanárok vettek részt.

Ugyancsak segítséget nyújtottunk a földrajzi komplex továbbképzésen részt vevők záródolgozatainak témaválasztásában. Ehhez — az igényeknek megfelelően — szakmai segítséget nyújtottunk.

Az osztály tagjai közül sokan képezik magukat önerőből is. Többen részt vesznek olyan bel- és külföldi utazásokban, amelyek tapasztalatait a későbbiek során közkinccsé teszik. (Előadásokat, konferenciákat tartanak.)

Az *IBUSZ—TIT Ország—Világjárók Baráti Körének* rendezvényein a tagság előadóként is közreműködik. Ezeket az előadásokon igen nagy az érdeklődés.

Továbbra is igen jó az együttműködés a bevezetőben felsorolt szervekkel, intézményekkel. Meg kell említeni, hogy a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolára az elmúlt évadban osztályunk két tagját is meghívták előadások tartására.

Tagjaink folyamatosan figyelemmel kísérik a szakmai folyóiratokban megjelenő cikkeket, tanulmányokat. Sokan megrendelték és rendszeresen olvassák a *Föld és Ég*, a *Természet Világa*, a *Földrajzi Közlemények* és a *Földrajztanítás* c. folyóiratokat.

Farkas Gyula
titkár

Simon István
társtítkár

Az 1982-ben újjáalakult osztályunk hatodik évét zártuk. Céljaink ez évben is a társaságunk közgyűlése és választmánya által kitűzött irányvonalat követték és valósították meg.

Sajnos szervezési gondjaink (utaztatás, helyiségi-gény, terembér, időpont egyeztetések) és a költségek növekedése miatt visszatértünk az egyedi előadások rendezéséhez. Így az elmúlt évben főleg helyi előadókra, az egri Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszékének oktatóira támaszkodtunk. Hallgatóságunk az általános és középiskolai tanárok, főiskolai hallgatók, középiskolai tanulók és az érdeklődő közönségből tevődött össze. Átlag 25–30 fő előadásunként. Rendezvényeinket az elmúlt évben is Eger városra koncentráltuk.

Kapcsolatunk továbbra is igen jó a Heves megyei TIT-szervezettel, munkánkat nagymértékben és sokrétűen segítik, de előadóteremmel, sajnos, ők sem rendelkeznek.

Osztályunk életének kiemelkedő eseménye volt 1988. február 10-e, ekkor ünnepi ülés keretében köszöntöttük *Údvarhelyi Károlyt* 85. születésnapján az Egri Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszékén. Ekkor a földrajztudomány (MTA, FKI, MFT) és a földrajzoktatás (OPI, főiskolák) jeles képviselői köszöntötték őt, földrajzoktatásunk "nagy öregjét".

Az ifjúság felé való fokozottabb nyitást idén is folytattuk, azaz a TIT Heves megyei Földtani Szakosztályával közösen az egri Ifjúsági Házban kiállítást rendeztünk *Tóth Szabolcs* geológus technikus ásványgyűjteményéből "Ásványok és kőületek" címmel, aminek igen szép sikere volt.

Egerben megtartott előadásaink a következők voltak:

1987. nov. 6. *Dr. Tóth Géza*: A magas hegységek formakincse, a jég felszínformáló szerepe és típuspéldái
1987. nov. 8. *Dr. Tóth Géza*: A Bükk felszínfejlődése és mai formakincse
1988. jan. 27. *Dr. Bodnár László*: Az Észak-Atlanti megalopolis, New York és környéke
1988. jan. 28. *Dr. Bodnár László*: Környezetvédelmi problémák Magyarországon
1988. jan. 29. *Dr. Roncz Béla*: Kína gazdasági életének főbb jellemvonásai és fejlődésének tendenciái

1988. jan. 30. *Dr. Romcz Béla*: Az Szovjetunió új gazdaságpolitikájának földrajzi alapjai
1988. febr. 10. *Dr. Udvarhelyi Károly* 85 éves. Ünnepi ülés és előadás. *Dr. Frisnyák Sándor*: *Dr. Udvarhelyi Károly* munkássága
1988. ápr. 5. *Bárdosné Greskovits Zsuzsanna*: Magyarország földtörténeti múltja az újabb geológiai kutatások tükrében
1988. ápr. 7. *Bárdosné Greskovits Zsuzsanna*: Az egi történelmi borvidék
1988. ápr. 8. *Dr. Mosolygó László*: Településhálózat-fejlesztés és közigazgatás Magyarországon
1988. ápr. 9. *Dr. Mosolygó László*: Magyarország élelmiszergazdasága
1988. máj. 25. A Bükk hegység mai formakincse (Bükk-fennsíki kirándulással egybekötött előadás)
1988. máj. 25. *Tóth Szabolcs*: Ásványok és kőületek. Kiállítással egybekötött előadás
1988. május 27. *Dr. Pozder Péter*: Eger térkapcsolatai a vonzaskörzet tükrében
- Pozder Péter* *Bodnár László*
osztálytitkár *osztályelnök*

11. Nyírségi Osztály

Osztályunk az elmúlt év során is folytatta a korábban meghatározott célkitűzések megvalósítását. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke jelentette most is a bázist. Munkánk során szorosan együttműködünk a TIT megyei Földtudományi Szakosztályával, a Pedagógiai Intézettel és a főiskolai KISZ-bizottsággal. A Nyírségi Osztály tevékenysége a beszámolási időszakban három fő területre összpontosult: 1. szakülések, 2. tanártovábbképzés, 3. földrajzi ismeretterjesztés. A szakelőadások — amelyek zömében a Nyírségi Földrajzi Napok keretében zajlottak le — egy tematikus sorozatot alkotnak (Alföld-kutatás). A tanártovábbképzés a másik olyan terület, amelyre különös gondot fordítunk. Ezen rendezvényekre a helyi — főiskolai — előadókon kívül egyetemi oktatókat, kutatóintézeti neves szakembereket hívtunk meg.

Az osztály egyre jelentősebb kisugárzó szerepét bizonyítja, hogy tagtársaink Nyíregyházán, Sza-

bolcs-Szatmár megyén kívül rendszeresen tartanak előadást a szomszédos megyékben és az ország más tájain is. Miskolcon, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei általános iskolai tanári továbbképzés előadásait (10 alkalommal) mi tartottuk. Rendszeresen tartunk Tokajban, Sátoraljaújhelyen és más városokban szakmai, szakmódszertani és tudományos ismeretterjesztő előadásokat.

A beszámolási időszakban a Nyíregyházán megtartott közel 60 előadáson megközelítően 1600 érdeklődő jelent meg.

Rendezvényeinken gyakorló pedagógusok, főiskolai hallgatók és más érdeklődők sorából új társasági tagokat, a Földrajzi Közlemények, a Földrajzi Értesítő, a Földrajztanítás és a Föld és Ég folyóiratok számára pedig új előfizetőket toboroztunk.

A Nyírségi Osztály az 1987. évi közgyűléstől 1988. júniusáig az alábbi rendezvényeket, ill. előadásokat tartotta:

- I. *Nyírségi Földrajzi Napok* (a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán) 1987. dec. 1.: *Alföldkutatás BORSY ZOLTÁN*: Az alföldi hordalékkúpok kialakulása és alapvető jellemvonásai
RÉTVÁRI LÁSZLÓ: Az Alföld természeti erőforrásai
GŐŐZ LAJOS: A CH és egyéb ásványi kincsek perspektívái az Alföld ÉK-i területein
SZLÁVIK LAJOS: Az 1985. évi tiszai jeges árvíz 1987. dec. 2.: *Történeti földrajz*
SOMOGYI SÁNDOR: Az Alföld földrajzi képe a honfoglalástól a 19. század végéig
FRISNYÁK SÁNDOR: Az alföldi árterek és ármentes szintek gazdasági hasznosítása a 18-19. században
DOBÁNY ZOLTÁN: Egy alföldi kistáj — a Taktaköz — földhasznosításának idő- és térbeli változásai
1987. dec. 3.: *Agrár földrajz*
BOROS LÁSZLÓ: Az alföldi zöldség — gyümölcs- és szőlővertikum néhány sajátossága
EKE PÁLNÉ: Szabolcs-Szatmár megye agrártársadalma
1987. dec. 8.: *Szabolcs-Szatmár megye gazdaságilag elmaradott területei*
HANUSZ ÁRPÁD: A Tiszahát társadalomföldrajzi vizsgálata
1987. dec. 10.: *Földrajzpedagógia (a Sza-*

bolcs-Szatmár megyei Pedagógiai Intézetben)

KORMÁNY GYULA: A video- és számítástechnika alkalmazása a földrajztanításban

VIKÁRNÉ EGRI OLGA: Nyíregyháza földrajzának tanítása az ált. iskolában

II. Osztálygyűlések

1. 1987. okt. 29.: *Megemlékezés Marjalaki Kiss Lajos geográfus tankönyvíró munkásságáról*

FRISNYÁK SÁNDOR: *Dr. Udvarhelyi Károly helye és szerepe a 20. századi magyar földrajzpedagógiában (képek és dokumentumok Udvarhelyi Károly munkásságáról)*

KORMÁNY GYULA: Földrajzoktatásunk módszertani hagyományai és korszerűsítési törekvései

3. 1988. márc. 11. **MAROSI SÁNDOR:** Geográfus szemmel Dél-Afrikában

III. Földrajz szakos tanárok nyílt intenzív továbbképzése

1987. nov. 9.—1988. febr. 26.

BORSY ZOLTÁN: A Föld fejlődése

BORSY ZOLTÁN: Az Alföld kutatásának új eredményei

PINCZÉS ZOLTÁN: A földrajzi környezet értelmezése

PINCZÉS ZOLTÁN: Ökológiai jellegű táj kutatás

SZABÓ JÓZSEF: Dombosági térségek kutatása

PAPP ANTAL: A demográfiai robbanás kérdése

PAPP ANTAL: Az urbanizáció jellemző vonásai

KOROMPAI GÁBOR: Az energiagazdaság jövője

KERÉNYI ATTILA: Természeti erőforrások és környezetvédelem

JUSTYÁK JÁNOS: A nagy földi légkörzés

EKE PÁL: Az Európai Gazdasági Közösség

Előadást tartott még: **FRISNYÁK SÁNDOR**, **EKE PÁLNÉ**, **GŐŐZ LAJOS**, **KORMÁNY GYULA**, **BOROS LÁSZLÓ**, **HANUSZ ÁRPÁD**, **DOBÁNY ZOLTÁN**, **HAJNAL BÉLA**, **KUKNYÓ JÁNOS**

IV. Ifjú geográfusok (főiskolai hallgatók) előadásai

1. *Ki volt Benyovszky Móric?* Előadássorozat.
1987. dec. 15.

TÁLAS MÁRIA: *Benyovszky és a bolserecki felkelés*

LAKATOS ZSOLT: *Benyovszky életének amerikai vonatkozásai*

BOTTLIK ZSOLT: *Benyovszky a földrajztudományban*

SZABÓ LÓRÁND: *Benyovszky-iratok a Francia Levéltárban*

PACZA TAMÁS: *Benyovszky szerepe a XVIII. századi történelemben*

2. *Teleki Sámuel nyomában.* 1988. április 26.

LAKATOS ZSOLT: *A 19. század második felének nagy magyar utazói*

TÁLAS MÁRIA: *Teleki Sámuel életrajza*

BOTTLIK ZSOLT: *Dél-Kelet Afrika geográfus szemmel*

SZABÓ LÓRÁND: *A Teleki-expedíció eredménye és jelentősége*

V. Egyéb rendezvények, előadások

1. 1987. aug. 18—21: *Brit-magyar földrajzi szeminárium*

FRISNYÁK SÁNDOR: *Nyíregyháza történeti földrajza*

HAJNAL BÉLA: *Szabolcs-Szatmár megye infrastruktúrája*

GŐŐZ LAJOS: *A Nyírség és környékének gazdasági erőforrásai*

2. 1987. okt. 16: *Történeti-néprajzi konferencia Mádon*

FRISNYÁK SÁNDOR: *A Zempléni-hegység 18-19. századi gazdasági mikrokörzetei*

3. 1987. nov. 23: *Tokaji konferencia (Tokajban)*

BOROS LÁSZLÓ: *A tokaji Kopasz-hegy talajtakarójának pusztulása*

HANUSZ ÁRPÁD: *Előzetes jelentés a Tokajban végzett szociogeográfiai felmérés eredményeiről*

DOBÁNY ZOLTÁN: *Történeti földrajzi vizsgálatok a Taktaközben*

4. 1988. május 10:

H. SZABÓ BÉLA: *Észak-Magyarország nemzeti parkjai és védett területei*

FARKAS GYULA: *Borsod-Abaúj-*

5. A Nyírségi Osztály tagjainak előadássorozata Miskolcon

(pedagógus továbbképzés keretében):

1987. szept. 24. **BOROS LÁSZLÓ**: Magyarország nagytájainak jellemzése. Hazánk hegyvidékei

1987. okt. 29. **DOBÁNY ZOLTÁN**: Az éghajlatot alakító tényezők

1987. nov. 26. **GŐŐZ LAJOS**: A hegységek keletkezése és típusai

1988. jan. 28. **EKE PÁLNÉ**: Településformák—településhálózat

1988. febr. 25. **HANUSZ ÁRPÁD**: Az ipar szerkezetére ható természeti és társadalmi tényezők

1987 őszén **FRISNYÁK SÁNDOR** szerkesztésében megjelent a Bessenyei György Tanárképző Főiskola "Acta"-ja, amelyben tagtársaink (**FRISNYÁK SÁNDOR**, **BALOGH BÉLA ANDRÁS**, **BOROS LÁSZLÓ**, **KORMÁNY GYULA**, **DOBÁNY ZOLTÁN**, **EKE PÁLNÉ**, **HANUSZ ÁRPÁD**, **GŐŐZ LAJOS**) egy-egy tanulmányán kívül **BORSY ZOLTÁN** és **RÉFI OSZKÓ MAGDOLNA** írása olvasható. 1988-ban került ki a nyomdából a "Magyarország földrajza" c. egyetemi és főiskolai tankönyv (szerk.: **FRISNYÁK SÁNDOR**). Az újszerű, modern felfogásban megírt munka hazánkban az első olyan földrajzi tankönyv, amely történeti földrajzi témakörrel is foglalkozik. Írói: **BORSY ZOLTÁN**, **TÓTH JÓZSEF**, **FRISNYÁK SÁNDOR**, **SÜLI-ZAKAR ISTVÁN**, **VUICS TIBOR**, **KÁROSSY CSABA**, **FÉLEGYHÁZI ENIKŐ**, **PÁPISTÁNÉ ERDŐS MÁRIA**, **PÁL ÁGNES**, **KORMÁNY GYULA**, **GŐŐZ LAJOS**, **BOROS LÁSZLÓ**. Terjedelme 50 ív.

1987-ben **DOBÁNY ZOLTÁN** tagtársunk főisk. adjunktusi kinevezést kapott, **BOROS LÁSZLÓ** pedig 50. születésnapja alkalmából "A Főiskola Érdemes Dolgozója" kitüntetésben részesült.

Tagtársaink közül **FRISNYÁK S.** Romániában, Csehszlovákiában és a Szovjetunióban (Kárpátalja), **GŐŐZ L.** Dániában, az NSzK-ban és Ausztriában, **KORMÁNY GY.** Dániában, Nyugat-Berlinben, Csehszlovákiában és az NDK-ban, **HANUSZ Á.** Dániában, Nyugat-Berlinben, Ausztriában, Jugoszláviában, Bulgáriában és Romániában, **EKE PÁLNÉ** Csehszlovákiában, **BOROS L.** Csehszlovákiában járt.

1987 nyarán vendégül láttuk **Dr. VOFKORI LÁSZLÓ** neves székelyudvarhelyi geográfust, aki a korábbi években erdélyi utunk alkalmával nyújtott szakmai segítséget.

1987 szeptemberében **HANUSZ Á.** és **BOROS L.** irányításával főiskolai hallgatók Tokajban szocio-geográfiai felmérést végeztek.

<i>Boros László</i>	<i>Frisnyák Sándor</i>
osztálytitkár	osztályelnök

12. Körösvidéki Osztály

Az Osztály az 1987/88. évi tevékenységét is a korábbi években kialakult hagyományoknak megfelelően szervezte. A tervek megvalósításában csak kisebb programmódosításra került sor. A legsikeresebb rendezvényeink most is az őszi, ill. a tavaszi plenáris ülések voltak, melyeken 70–80 általános és középiskolai tanár vett részt. Ezeket a Békés megyei Pedagógiai Intézettel és a Békés Megyei Tanács Művelődési Osztályával közösen szerveztük, a májusi rendezvény lebonyolításában a TIT Békés megyei Szervezete is részt vett.

Az elhangzott előadások:

November 24.

1. **Dr. Marosi Sándor**: Az új Magyar Nemzeti Atlaszról
2. **Dr. Nyitrai Réka**: Reform és területiség a mai magyar társadalomban

Május 17.

1. **Dr. Koppány György**: A légkör környezetvédelmi problémái
2. **Dr. Tóth József**: Tanulmányúton Kanadában
3. **Dr. Ádám György**: A gondolkodás biológiai alapjai

Az osztály rendszeres havi üléseinek a programját igyekeztünk úgy összeállítani, hogy arányosan szerepeljenek a szűken vett szakmai és ismeretterjesztő előadások, de helyet kapjanak pedagógiai jel-

legű, ill. a társtudományok néhány új eredményét összegző beszámoló is. Sikeresnek bizonyult a földrajztudomány kiválóságait bemutató első (*Hunfalvy Jánosra emlékező*) előadás is. E rendezvények hallgatóságának létszáma 10—18 fő között mozgott.

A program az alábbiak szerint alakult:

Október 5.

1. *Dr. Gurzó Imre*: Az Alföld növényolaj-, dohány- és cukorvertikumának fejlettsége és területi problémái

2. *Dr. Simon Imre*: Tanulmányúton Svédországban

December 15.

1. *Dr. Ambrus Zoltán*: A Békés Megyei Könyvtár gyűjteményei

2. *Dr. Timár Judit*: Törökországi utazások
Január 18.

1. *Béres István*: Földrajztanításunk aktuális problémái

2. *Dr. Rakonczai János*: Beszámoló a KGST ble-di és vilniusi környezetvédelmi tanácskozásairól

Február 15.

1. *Kugler József*: *Hunfalvy Jánosra emlékező* (halálának 100. évfordulóján)

2. *Réti Zsigmond*: Tanulmányúton Kanadában
Március 21.

1. *Dr. Csatári Bálint*: Kisvárosok

2. *Baukó Tamás*: Mexikó

Május 16.

1. *Berta Judit*: A határmentiség szociológiai vizsgálata Biharugrán

2. *Dr. Lóczy Dénes*: Észak-Írország népe és tájai
Mendöl Tibor születésének évfordulóján ebben az évben is megkoszorúztuk a tudós emléktábláját Nagyszénáson, ahol a helyi általános iskola "Mendöl Tibor-raja" adott műsort.

Gurzó Imre irányításával az idén is megszerveztük az Ifjú Geográfusok Körét, melyen, bár kevés, de a földrajz iránt komolyan érdeklődő középiskolás vett részt.

Változatlanul nagy számban igénylik és használják fel a tanítás során a földrajz szakos tanárok a 'Változó Világgazdaság' című, *Baukó Tamás* szerkesztette és a Békés Megyei Pedagógiai Intézet támogatásával megjelentetett kiadványunkat.

A TIT keretében folytatott földrajzi ismeretterjesztésben jónéhány tagtársunk ez évben is aktívan részt vett. A földrajzi Szabadegyetem és a Földtudo-

mányi Hét programjának lebonyolításában, de szervezésében is (elsősorban *Rakonczai János* és *Timár Judit* munkája révén) fontos szerepet vállalt az osztály több tagja.

Simon Imre
társelnök

Timár Judit
osztálytitkár

Béres István
osztályelnök

13. Kisalföldi osztály

A Magyar Földrajzi Társaság Kisalföldi osztálya 1987/88. évi munkáját az előzőleg elkészített munkaterv alapján végezte.

A Magyar Földrajzi Társaság 1987. évi 111. közgyűlését és 40. vándorgyűlését Győrött rendezte. Tagjaink az előkészítési munkákban, szervezésében, a tanulmányutak vezetésében igen nagy munkát végeztek, és előadásokat is tartottak. Az a vélemény alakult ki, hogy tagjaink közreműködésével a jelentős rendezvény jól sikerült. Minthogy a 111. közgyűlésről és 40. vándorgyűlésről a Földrajzi Közlemények is beszámol, jelentésünkben azt nem részletezzük, de szükségesnek tartjuk itt is megemlíteni, mert osztályunk tagjai jelentős munkát végeztek.

A szervezett előadások részben új kutatási eredmények ismertetését, részben a tagság érdeklődésének megfelelő igényeket igyekeztek kielégíteni. Természetesen a földrajztanárok továbbképzését is szolgáltatták rendezvényeink. Igyekeztünk a szomszédos országokban élő magyarság helyzetét is megismertetni tagságunkkal. A beszámolási időszakban a csehszlovákiai magyarság helyzetéről kaptunk *Vargra Lászlótól*, a CSFMADOK titkárától hiteles képet.

Rendezvényeink a következők voltak:

1987. október 26. *Dr. Somogyi Sándor*: A magyar vízgazdálkodás földrajzi kapcsolatai (tanárítói továbbképzés)

1987. november 26. *Dr. Bora Gyula*: Magyarország gazdasági kapcsolatrendszerei

1987. december 3. *Dr. Székely András*: A hazai vulkáni hegységek új értelmezése összehasonlító vulkánmorfológiai vizsgálatok alapján

1988. január 21. *Dr. Dojcsák Győző*: Nyugat-Kanada

1988. február 18. *Varga László* (Dunaszerdahely): A csehszlovákiai magyarság helyzete

1988. március 10. *Dr. Rechmitzer János*: Szellemi erőforrások Észak-Dunántúlon

A tervezett előadásokat maradéktalanul elvégeztük.

A Kisalföldi osztály munkája a legszorosabban kapcsolódik a Győr-Sopron Megyei TIT Szervezet Földtudományi Szakosztálya munkájához. Tagjaink mind a TIT Földtudományi Szakosztályának vezetésében, mind az előadások tartásában kiemelkedő munkát végeztek. Igen sok előadást tartottak. Vezető szerepet vállaltak a TIT Győr Városi Szervezete által szervezett *Földrajzi Szabadegyetem* szervezésében és előadások tartásában. A Földrajzi Szabadegyetemen elhangzott fontosabb előadások a következők voltak:

Dr. Subai Ferenc: Tunézia

Dr. Göcsei Imre: Olaszország

Dr. Miczek György: New York

Dr. Székely András: Izrael

Dr. Rétvári László: "Európa kapuja"

Dr. Göcsei Imre: Az európai kultúra bölcsője, Görögország.

A Kisalföldi osztály tagjai bekapcsolódtak az *MTA Regionális Kutatások Központja Észak-dunántúli osztálya* tudományos kutatómunkájába. Nemcsak kutatómunkát végeztek, hanem az osztály kiadványát részben tagjaink írták, és az egészet ők lektorálták.

A Győrött megjelenő *Győri Tanulmányok* kötetiben tagjaink több cikket írtak. Mindezek arra mutatnak, hogy a Kisalföldi Osztály tagjai a földrajzi kutatómunkában, a földrajzi ismeretterjesztésben és a publikációs munkában jelentős szerepet vállalnak.

Vezetőségi üléseinket a szükségletnek megfelelően tartottuk. Az előadásokat részben a Széchenyi István Közlekedési és Távközlési Főiskolán, részben az MTA Reg. Kut. Közp. Észak-dunántúli Osztálya könyvtárában tartottuk.

Győr, 1988. május 18.

Jáki Katalin
osztálytitkár

Göcsei Imre
osztályelnök

A korábbi éveknél is több nehézséggel kellett küszködnünk az elmúlt évben. Az egyre nehezedő gazdasági nehézségek miatt a rendezvények látogatottsága csökkent. Magyarítja ezt még az is, hogy a pedagógusok egyre több pluszmunkára kényszerülnek — így kevesebb idejük jut a szakmai programok látogatására. Háttérintézetekkel, a Veszprém megyei TIT-szervezettel és az OOK-val az együttműködés továbbra is igen jó.

Rendezvényeink:

A már hagyományos — sorrendben az ötödik nagy nyári tanulmányi kirándulásunkat 1987. július második felében tartottuk. Útvonalunk: Veszprém — Gyula — Arad — Nagyszében — Szent Anna-tó — Tusnádfürdő — Gyilkostó — Székelyudvarhely — Korond — Körösfő — Nagyvárad — Nagyszalonta — Békéscsaba — Veszprém. A tanulmányúton 46 fő vett részt. Nagy élményt jelentett a résztvevők számára az erdélyi tájjal, történelemmel, műemlékekkel, irodalommal, de mindenekelőtt az erdélyi emberekkel való találkozás, személyes kapcsolatteremtés.

1987 októberében *Máté János* Földközi-tengeri utazások címmel tartott élménydús beszámolót.

1987 novemberében *Koltay Mária* mongóliai beszámolóját hallgattuk meg.

1988 áprilisában *dr. Szurovy Géza* professzor a köölajhatás múltjáról, jelenéről és jövőjéről tartott előadásán 65 hallgató gyarapodhatott szakmai ismeretekkel.

A további előadások *Földi Etelka* elnökünk betegsége miatt elmaradtak.

Május elejétől intenzíven bekapcsolódtunk az MFT Veszprém megyében szervezett köz- és vándorgyűlésének előkészítő munkálataiba.

Eredményünk még az ifjúság egyre fokozódó érdeklődése a földrajzi programok iránt. Ezt szeretnénk a jövőben továbbfejleszteni.

Földi Etelka
osztályelnök

15. Nyugat-magyarországi Osztály

A 4 éve alakult osztály egyre szorosabb kapcsolatot épít ki a terület legkülönbözőbb intézményeivel; számos közös rendezvény jelzi ennek eredményességét. Szoros az együttműködés a MTESZ keretén belül működő Meteorológiai Társaság Nyugat-magyarországi Csoportjával. Több közös rendezvényünk volt. Tagságunk jó része főiskolás, ezért a főiskola Földrajz Tanszékével is sok a közös megmozdulás. Kiemelném ezek közül a Durmitor—Maglics tanulmányutat, a Padis-fennsík karsztkutató útját, a szombathelyi Meteorológiai Központ felkeresését, valamint a kora tavaszi tanulmányutat a Ság-hegyen. A főiskola kollégiumában földrajzi szakkollégium létesült. Megalakulása óta támogatjuk tevékenységét. A szakkollégium a főiskolás tagok szereplési fóruma. A szakkollégium kiemelkedő rendezvénye volt a májusi észak-olaszországi tanulmányút. Közreműködünk mind az általános, mind a középiskolás tanárok továbbképzésében. A megyei földrajzos szakfelügyelet (tanácsadói rendszer) segít féléves programunk kialakításában. Anyagilag sok segítséget kapunk a Városi Tanács Művelődési Osztályától és a megyei TIT-szervezettől. Viszonzásképpen résztvétellel, ill. előadók biztosításával támogatjuk a TIT Hétfői találkozások, ill. az IBUSZ—TIT Baráti Társaság rendezvényeit. Új rendezvényünk (a TIT anyagi támogatásával) a Földrajzos nyári tábor általános és középiskolások részére.

Osztályunk havonta egyszer vagy két alkalommal társasági ülést tart, ahol más városokból érkező előadók tartanak szakelőadásokat.

Veress Márton
osztálytitkár

Bokor Péter
osztályelnök

A Magyar Földrajzi Társaság Könyv- és Térképtárának működése 1987-ben

Az elmúlt évekhez képest, a kedvezőtlen körülmények ellenére is, 1987-ben mutatkozott először némileg biztatóbb és derűsebb kép. Elsősorban a könyvtár forgalmának lassú, de folyamatos emelkedését kell említenünk, másrészt a cserepartnerek számának némi emelkedése is tapasztalható a korábbi időszakhoz képest.

JELENTERES AZ IGU MAGYAR NEMZETI BIZOTTSÁGÁNAK 1988. ÉVI MUNKÁJÁRÓL

A Bizottság az év során két ízben ült össze. Az ülésekre meghívtuk *Pécsi Márton* akadémikust is. A két teljes ülésen kívül az elnök és a titkár több ízben is folytatott megbeszélést.

A bizottsági ülések tárgya elsősorban az IGU 1988. évi ausztráliai kongresszusa volt. Mint ismeretes, a kongresszuson személyi és szervezeti változások megbeszélésére és megszavazására kerül sor. Az ezzel kapcsolatos előterjesztésünket határidőre elküldtük az IGU főtitkárának. Javaslatot tettünk az elnökök és alelnökök személyére, a felállítandó új kommissziókra, továbbá a jövődi kongresszusok lényegét, szervezését és lebonyolítását illető néhány változást javasoltunk. Javaslatainkat a főtitkár a többi nemzeti bizottságok javaslataival együtt az illetékesekhez továbbította.

Az ausztráliai kongresszuson való magyar részvétel egyelőre még kérdéses. Jelenleg az MTA Természettudományi Főosztályához fordultunk, kérve a titkár kiutazásának anyagi támogatását. *Enyedi György*, az IGU alelnöke a szervezet támogatásával mint IGU-tisztségviselő előreláthatóan részt fog venni.

Kiértékeljük az 1987 szeptemberében hazánkban rendezett IGU COMTAG (Commission on Measurement, Theory and Application in Geomorphology) szimpózium tapasztalatait. A szimpóziumról az IGU körlevelekben, szakfolyóiratokban nagy elismeréssel nyilatkozott.

Kertész Ádám
az IGU Magyar Nemzeti
Bizottságának titkára

Ugyanakkor ismételten és nyomatékosan ki kell emelnünk, hogy a könyvbeszerzésekre a jelenlegi áremelkedés közepette az évi 5000,- Ft-os ellátmány rettentően kevés összeg. Az, hogy az évi gyarapodás nem csökkent a korábbi esztendőök átlaga alá (mintegy 180-200 kötet) főként annak köszönhető, hogy aránylag nagy mennyiségben kaptunk ajándékba műveket. E téren különösen örvendetes annak a régi szokásnak felelése, hogy tagtársaink az általuk már nem használt műveket vagy saját írásai-

kat az MFT könyvtárának adományozzák.

A másik sürgősen megoldandó kérdés a könyvtár helyiségének bebútorzása: jelenleg a helyben olvasóknak nem tudunk még csak némileg is kényelmes munkalehetőséget nyújtani.

A könyvtár munkáját hátráltatja az is, hogy jelenleg a teljes könyvtári szolgálatot egy fő (a könyvtárvezető) látja el. Részben a létszámhiány okozta, hogy a már égetően szükséges nagy leltárat nem tudtuk 1987-ben elvégezni.

A könyvtár gyarapodására az alábbi számok jellemzők:

Könyvbeszerzés 1986-ban: 186 mű 204 kötetben

Könyvbeszerzés 1987-ben: 185 mű 200 kötetben

Megjegyzendő, hogy ebből csak 54 kötetet vásároltunk készpénzért (1986-ban 63 kötetet), míg 132 kötetet ajándékba kaptunk.

Folyóiratbeszerzés 1986-ban: 317 kötet (ebből 5 előfizetés)

Folyóirtbeszerzés 1987-ben: 384 kötet (ebből 6 előfizetés)

Érdemes itt kiemelnünk azt a tényt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia könyvtári hálózatához tartozó intézmények közül — a Módszertani és hálózati csoport statisztikája szerint — a küldött cserepéldányokhoz képest az MFT könyvtára kapta a legtöbb vizontpéldányt. Egy másik fontos tényező (amely talán a mereven gazdasági szemléletűek számára is sokat mondhat) az, hogy a forint értékben kinyomtatott Földrajzi Közleményekért igen számottevő tőkés valuta értékű külföldi folyóiratot kapunk cserébe. A múlt év végén érvényes árjegyzék szerint a nyugati valuta értékben csereként behozott folyóiratok összértéke mintegy 100 000 (Egyszáz-ezer) forint volt.

Térképek beszerzése 1986-ban: 40 db (ebből 7 külföldi)

Térképek beszerzése 1987-ben: 16 db (ebből 2 külföldi)

Látható, hogy a legrosszabb a helyzet a térképek beszerzése terén. Jóformán egyedüli biztos forrásunk a Kartográfiai Vállalat ajándékként küldött térképnyaga.

A könyvtár jelenlegi állománya és értéke:

Könyv: 17 255 kötet 461 179,50 Ft értékben

Periodika: 16 713 kötet 1 341 239,00 Ft értékben

Térkép: 2 953 kötet 75 850,00 Ft értékben

Megjegyzendő, hogy ezek a számok névlegesek, mivel a sürgősen elvégzendő leltározás fogja az esetleges hiányokat és értékcsökkenést kimutatni.

A könyvtár forgalma az elmúlt évekhez képest növekedett. Amíg 1986-ban 209 fő volt az olvasók száma, addig 1987-ben ez a szám 265 főre emelkedett. A statisztikában nem mutatkozik, de a kölcsönzési jegyzékekből megállapítható, hogy amíg 1986-ban kevesebb számú olvasó több kötetet igényelt, addig 1987-ben több olvasó jelentkezett, bár egy-egy személy kevesebb munkát kért ki.

Az olvasóknak mintegy a fele az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet munkatársaiból alakult; ugyancsak nagy volt a szakdolgozatot készítő, illetve tanulmányi versenyre készülő diákok száma is. Nőtt azonban az MFT tagjai közül kikerülő vidéki érdeklődők aránya is.

Könyvtárunk tevékenyen közreműködött az Érdi Földrajzi Állandó Kiállítás munkájában, a MTESZ "Évfordulóink" c. évkönyvének összeállításában. Bibliográfiai adatokat nyújtottunk a Csehszlovákiai Földrajzi Társaságnak *Emil Holub* magyar nyelvű írásaira, ill. a rá vonatkozó közleményekre vonatkozólag.

Külföldi szakemberek kérésére 6 művet, ill. xerox-másolatot adtunk könyvtárközi kölcsönzésre.

Ifj. Bartha Lajos
könyvtárvezető

Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza
British Council magyarországi képviselője, London—Budapest
Cambridge-i Egyetem, Nagy-Britannia
Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára
"Duna" Múzeum, Esztergom
Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, Budapest
Hosei Egyetem Földrajzi Tanszéke, Tokyo, Japán
Instituto Geofísico de Infante D. Luis, Lisszabon
Internationale Landkartenhaus, Stuttgart
Irkutszki Egyetem, SZU
Kartográfiai Vállalat, Budapest
Kazah Tudományos Akadémia, Alma-Ata
Központi Földtani Hivatal, Budapest
Kínai Tudományos Akadémia, Beijing
London Egyetem, London
Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest,
Magyarhoni Földtani Társulat, Budapest
MÉM-Földmérési Hivatal, Budapest
MTA Földrajztudományi Kutató Int. könyvtára, Budapest,
MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs
MTA RKK Alföldi Kutatócsoport, Békéscsaba
MTESZ Sajtó és Propaganda Titkársága, Budapest,
Országos Felmérési Szolgálat Tájékoztató Osztálya, Helsinki
"Profil" szerkesztősége, Hamburg, NSZK
Szlovák Tudományos Akadémia, Bratislava (Pozsony)
Román Tudományos Akadémia, Bukarest
USA Geológiai Szolgálat, Washington
Városépítési Tudományos Tervező Iroda, Budapest
"Zbornik", Kelet-szlovákiai Múzeumok közlönye, Kosice (Kassa)
Balázs Dénes, Érd
Bartha Lajos, Budapest
Bartha Mária, London
H. Bede Piroska, Budapest
Fekete Antal, Budapest
Füsi Lajos, Budapest
Hevesi Attila, Budapest
Le Calloc'h, Bernard, Párizs
Lopusnyi Endre, Budapest
Nagy István György, Budapest
Nagy Júlia hagyatéka — Dr. Orolin Zsuzsától, Budapest
Pécsi Márton, Budapest
Pollahne, Erich, MEKU-Művek, Wenningsen, NSZK
Somogyi Sándor, Budapest
Továbbá az Országos Széchényi Könyvtár Fölőpéldány Központja, valamint a Debreceni KLTE Könyvtár és a Munkásmozgalmi Intézet Könyvtárának raktára.

Jelentés a Magyar Földrajzi Társaság pénzforgalmának alakulásáról az 1987. évben

Bevételek:

Előző évi pénzmaradvány:	95 109,28
Akadémiai támogatás:	318 700,00
Tagdíjbevételek:	124 030,00
Könyvtári bevétel:	1 840,00
Egyéb működési bevétel:	7 430,00
Összesen:	<u>547 109,28</u>

Kiadások:

Munkabérek	308 847,00
Egyéb személyi kiadás, jutalom	23 380,00
Ifjú geográfusok jutalma:	3 000,00
Kiküldetés:	1 846,40
Reprezentáció:	762,50
Megbízási díjak: (lektorálás)	14 065,00
Étkezési hozzájárulás:	3 687,00
Ingófenntartás: (borítékok, irodaszer)	36 785,40
Egyéb kiadások:	951,00
Fuvar költség:	2 054,00
Postaköltségek:	57 395,00
Sz. i. K-járulékok:	28 570,00
Szolgáltatás: (nyomdaköltségek)	29 952,00
Könyvvásárlás:	5 060,00
Összesen:	<u>516 355,30</u>
Összes bevételek:	547 109,28 Ft
Összes kiadások:	<u>- 516 355,30 "</u>
Év végi maradvány:	30 753,98 Ft

Katona Józsefné
előadó

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

1872

TISZTIKAR

Th. elnök: KÁDÁR LÁSZLÓ, a földrajztud. doktora, ny. egyetemi tanár, (Debrecen)

Elnök: PÉCSI MÁRTON, állami díjas akadémikus, az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetének igazgatója

Társelnök: BERNÁT TIVADAR, a földrajztud. doktora, tszv. egy. tanár

ENYEDI GYÖRGY, az MTA levelező tagja, tud. int. főigazgató

JAKUCS LÁSZLÓ, a földrajztud. doktora, tszv. egy. tanár (Szeged)

SOMOGYI SÁNDOR, a földrajztud. doktora, tud. tanácsadó

Főtitkár: FÜSI LAJOS ny. egyetemi docens

Jogtanácsos: DÉNES GYÖRGY

Titkár: LERNER JÁNOS egyetemi adjunktus

Könyvtáros: Ifj. BARTHA LAJOS

Pénzügyi előadó: KATONA JÓZSEFNÉ

VÁLASZTMÁNY

ANTAL ZOLTÁN, a földrajztud. kandidátusa, tszv. egy. docens

BALÁZS DÉNES tud. kutató, földrajzi szakíró (Érd)

BALLA BEJÁMIN ált. isk. igazgató (Dunabogdány)

BECSEI JÓZSEF, a földrajztud. kandidátusa, tanácselnök-helyettes (Békéscsaba)

BÉRES ISTVÁN ált. isk. vez. szakf. (Gyula)

BODNÁR LÁSZLÓ, a földrajztud. kandidátusa, főisk. tszv. (Eger)

BORA GYULA, a földrajztud. kandidátusa, egy. tanár

BOROS LÁSZLÓ főisk. doc. (Nyíregyháza)

BORSY ZOLTÁN, a földrajztud. doktora, tszv. egy. tanár (Debrecen)

DÉSI ILLÉS, az orvostud. doktora, egy. tanár (Szeged)

DEZSÉNYI JÁNOS ny. osztályv. főmérnök

DUDAR TIBOR, osztályvezető térképész

FÁBRI MIHÁLY, vez. szakf. (Gödöllő)

FÁBRI MIKLÓS szakf. (Balassagyarmat)

FÖLDI ETELKA osztályvez. (Veszprém)

FRISNYÁK SÁNDOR, a földrajztud. kandidátusa, főiskolai főigazgató h. (Nyíregyháza)

FÜGEDI PÉTER vez. szakfelügyelő

GÁBRIS GYULA a földrajztud. kandidátusa, egy. docens

GÖCSEI IMRE, a földrajztud. kandidátusa, állami díjas ny. középisk. tanár (Győr)

GÖÖZ LAJOS főisk. docens (Nyíregyháza)

GUCCI LÁSZLÓNÉ OPI főmts.

HALÁSZ JÁNOS gimn. tanár (Monor)

HAVAS GÁBORNÉ ny. vez. szakfelügyelő

JÁKI KATALIN középisk. szakf. (Győr)

JÓNÁS ILONA az OPI munkatársa

JUHÁSZ ÁRPÁD, Magyar Televízió főosztályvezető-helyettes

KAPRONCZAY JÓZSEF gimn. ig. h. (Szigetvár)

KOROMPAI GÁBOR egy. adj. (Debrecen)

KOVÁCS FERENC gimn. szakf. (Balassagyarmat)

KÖVES JÓZSEF, a földrajztud. kandidátusa, ny. főisk. tszv. tanár (Eger)

LEHMANN ANTAL, a földrajztud. kandidátusa, főisk. docens (Pécs)

LÓCZY DÉNES tud. mts. oszt. vez. h.

MAROSI SÁNDOR, a földrajztud.

doktora, az FKI ig. h.

MÉRŐ JÓZSEF, a földrajztud. kandidátusa, tszv. tanár

MEZŐSI GÁBOR, a földrajztud. kandidátusa, egy. docens (Szeged)

MIKLÓS GYULA, tud. kutató, szerkesztő

NEMERKÉNYI ANTAL egy. adj.

PAPP-VÁRY ÁRPÁD, a földrajztud. kandidátusa, MÉM-osztályvez.

PINCZÉS ZOLTÁN, a földrajztud. doktora, tszv. egy. tanár (Debrecen)

POZDER PÉTER, főisk. adj. (Eger)

PROBÁLD FERENC, a földrajztud. kandidátusa, egy. docens

RAKONCZAI JÁNOS, tud. titkár (Békéscsaba)

SÁRFALVI BÉLA, a földrajztud. doktora, tszv. egy. tanár

SZABÓ JÓZSEF, a földrajztud. kandidátusa, egy. docens (Debrecen)

SZÉKELY ANDRÁS, a földrajztud. kandidátusa, tszv. egy. docens

TÓTH JÓZSEF, a földrajztud. doktora, tud. int. főigazg. h. (Pécs)

VARAJTI KÁROLY, az OPI osztályvezető h.

VASVÁRY ARTUR, a TIT ny. főtitkárhelyettese

(A tartalomjegyzék folytatása az 1. oldalról)

International Meeting on Evolution, Phylogeny and Biostratigraphy of Arvicods: az első, kizárólag pockokkal foglalkozó őslénytani kongresszus a dél-csehországi Rohanovban (*Hír János*)

Irodalom

Új természettudományi évkönyv: A Szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, VI. Természettudományok, 1. Szerk.: <i>dr. Veress Márton</i> . (Ifj. <i>Bartha Lajos</i>)	120
Aktuelle JRO-Landkarte (<i>Orgoványi András</i>)	121
<i>Rétvári László</i> (szerk.): A Pilis — Visegrádi-hegység környezetminősítése (<i>Török Zsolt</i>)	123
A hazai barlangkutatás klasszikusainak reprint kiadásai (<i>Bartha L.</i>)	125
<i>Peter J. Smith</i> (szerk.): Hutchinson Encyclopedia of the Earth (<i>Lóczy Dénes dr.</i>)	126
<i>Lindner László</i> : Skócia (Ifj. <i>Bartha Lajos</i>)	127

Társasági közlemények

A Magyar Földrajzi Társaság 112., rendes közgyűlése	129
Kitüntetések a 112. közgyűlésen	130
Főtitkári jelentés (Beterjesztette: <i>Füsi Lajos</i>)	137
Jelentések a szakosztályok, vidéki osztályok, valamint egyes bizottságok működéséről	142
A Magyar Földrajzi Társaság Könyv- és Térképtárának működése 1987-ben (Ifj. <i>Bartha Lajos</i>)	157
Jelentés a Magyar Földrajzi Társaság pénzforgalmának alakulásáról az 1987. évben	160

СОДЕРЖАНИЕ

Очерки

<i>Мартон Печи</i> : Теоретико-принципиальные вопросы географической науки.	3
<i>Атила Аг</i> : Региональные принципы управления.	11
<i>Антал Бём</i> : Общество и география.	23
<i>Тивадар Бернат</i> : Нужно ли менять парадигму экономической географии?	31
<i>Йожеф Тот</i> : Реформы, региональное развитие и география.	41
<i>Йожеф Бечени</i> : География расселения — в новой ситуации	51
<i>Имре Шимон</i> : Изменяющаяся экономическая обстановка и география	62

P 20.009

1989-12-13
BUDAPEST
NYVT

**SOCIETAS
GEOGRAPHICA
HUNGARICA**

**FÖLDRAJZI
KÖZLEMÉNYEK**

ÚJ FOLYAM

XXXVII. /CXIII./ KÖTET

1989. **3** SZÁM

**MAGYAR
FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
1872**

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

GEOGRAPHISCHE MITTEILUNGEN • BULLETIN GÉOGRAPHIQUE
GEOGRAPHICAL REVIEW • BOLLETTINO GEOGRAFICO
ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СООБЩЕНИЯ

FŐSZERKESZTŐ:
PÉCSI MÁRTON

SZERKESZTŐ:
MIKLÓS GYULA, IFJ. BARTHA LAJOS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANTAL ZOLTÁN, FRISNYÁK SÁNDOR, FÜGEDI PÉTER, FÜSI LAJOS,
JAKUCS LÁSZLÓ, KOVÁCS FERENC, MAROSI SÁNDOR,
SOMOGYI SÁNDOR, VARAJTI KÁROLY

Szerkesztőség: 1061 Budapest VI., Népköztársaság útja 62., Telefon: 141-2278, 111-7688

Megjelenik negyedévenként — Előfizetési díj egy évre 128 Ft

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII. Lehel u. 10/a., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizethető és példányonként megvásárolható az *Akadémiai Kiadónál* (1363 Budapest, Alkotmány utca 21., tel.: 111-1010) és az *Akadémiai Kiadó Stúdium* (1368 Budapest, Váci utca 22., tel.: 1185-881) és *Magiszter* (1052 Budapest, Városház utca 1., tel.: 138-2440) könyvesboltjaiban.

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Pf. 149).

CONTENT

Studies

<i>Zoltán Hajdú</i> : Origins evolution and research trends of administration geography ...	163
<i>Miklós Fábri</i> : A geographical investigation of drinking water supply of Balassagyarmat	176

Review

<i>Tibor Vuics</i> : Our image of backwardness and the 'new wave' countries	195
<i>Rezső Solymos</i> : Forests — one-third of the Earth's surface	220
<i>Péter Csorba</i> : Research into global physical changes	233

TARTALOM

Értekezések

Dr. Hajdú Zoltán: A közigazgatásföldrajz kialakulása, fejlődése és kutatási irányzatai	163
Dr. Fábri Miklós: Balassagyarmat ivóvízellátásának földrajzi vizsgálata	176

Szemle

Dr. Vuics Tibor: Elmaradottságképünk és az "újhullámos" országok	195
Dr. Solymos Rezső: A Föld egyharmadát borító erdők	220
Globális természetföldrajzi változások kutatása (Csorba Péter dr.) ...	233

Beszámolók

Beszámoló a Földrajzi Értesítő és a Földrajzi Közlemények publikációról	240
Tájékoztató a TMB Földrajzi-Meteorológiai Szakbizottságának tevékenységéről, a földrajzi tudományos minősítések helyzetéről	251

Irodalom

Új földrajzi periodika: a HGG Journal (Heidelberg) (Ifj. Bartha Lajos)	257
Szlovar' geograficseszkih nazvanij zarubezsnih sztran (Vuics Tibor dr.)	258
Ecological and demographic consequences of a nuclear war (Szerk.: Jurij M. Szvirezsev) (Bassa László)	259
Walter Sullivan: A vándorló kontinensek (Gábris Gyula dr.)	260
Mumford, Lewis: A város a történelemben (Tiner Tibor dr.)	262
Könyvújdonságok (Összeállította: Simonfai Lászlóné)	265

Társasági Közlemények

75 éves a Gazdaságföldrajzi Szakosztály	272
Zólyomi Bálint 80 éves	272
Búcsú Béll Bélától, a Magyar Földrajzi Társaság tiszteleti tagjától .	275
Germanus Gyula (1884—1979) (Kubassek János dr.)	276

Szakosztályok, vidéki osztályok vezetősége

Természetföldrajzi Szakosztály <u>Elnök:</u> Székely András <u>Titkár:</u> Gábris Gyula	Nyírségi Osztály <u>Elnök:</u> Frisnyák Sándor <u>Titkár:</u> Boros László
Társadalmi és Gazdaságföldrajzi Szakosztály <u>Elnök:</u> Berényi István <u>Titkár:</u> Kocsis Károly	Körösvidéki Osztály <u>Elnök:</u> Béres István <u>Társelnök:</u> Simon Imre <u>Titkár:</u> Tímár Judit
Oktatásmódszertani Szakosztály <u>Elnök:</u> Varajti Károly <u>Titkár:</u> Jónás Ilona	Kisalföldi Osztály <u>Elnök:</u> Göcsei Imre <u>Társelnök:</u> Suhai Ferenc
Térképészeti Szakosztály <u>Elnök:</u> Dudar Tibor <u>Titkár:</u> Sziládi József	Közép-dunántúli Osztály <u>Elnök:</u> Földi Etelka <u>Társelnök:</u> Tóth László <u>Titkár:</u> Thoma János <u>Titkárhelyettes:</u> Galántai Edit Márta
Orvosföldrajzi Szakosztály <u>Elnök:</u> Dési Illés <u>Titkár:</u> Farkas Ildikó	Mátravidéki Osztály <u>Elnök:</u> Bodnár László <u>Társelnök:</u> Papp Lajos <u>Titkár:</u> Pozder Péter <u>Titkárhelyettes:</u> Kenyeres Sándor
Hegymászó Szakosztály <u>Elnök:</u> Dezsényi János <u>Titkár:</u> P. Dezsényi Ágota ifj. Kalmár László Karlócai Miklós	Borsodi Osztály <u>Elnök:</u> Porkoláb Albert <u>Titkár:</u> Simon István <u>Titkárhelyettes:</u> Farkas Gyula
Szegedi Osztály <u>Elnök:</u> Jakucs László <u>Titkár:</u> Fehér József	Nyugat-magyarországi Osztály <u>Elnök:</u> Bokor Péter <u>Társelnök:</u> Kikindai Kristóf <u>Titkár:</u> Veress Márton
Dél-dunántúli Osztály <u>Elnök:</u> Vuics Tibor <u>Társelnök:</u> Gertig Béla <u>Titkár:</u> Aubert Antal	
Debreceni Osztály <u>Elnök:</u> Borsy Zoltán <u>Titkár:</u> Szabó József	

A Magyar Földrajzi Társaság kiadásában megjelent művekből a következő kiadványok kaphatók

Földrajzi Közlemények 1888. XVI. köt.—1948. LXXVI. kötetig:	
teljes kötet	44.- Ft
egyed. füzet	11.- Ft
1953. Új f. I.—1988. Új f. XXXVI.-ig	
teljes kötet	84.- Ft
egyed. füzet	21.- Ft
Abrégé du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie	
1888. XVI.—1903. XXXVI. számonként	10.- Ft
Bulletin de la Société Hongroise de Géographie. Intern. éd.	
1909. XVII.—1913. XLI.-ig, számonként	10.- Ft
1937. LXV.—1943. LXX.-ig, számonként	10.- Ft
A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei	
Kiadja a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága	
A teljes műből hiányzik 7 kötet, a meglévő 25 kötet ára fűzve	3000.- Ft
Egyes kötetek ára 40, 60, 80, 100, 150, ill. 200 Ft.	

A KÖZIGAZGATÁSFÖLDRAJZ KIALAKULÁSA, FEJLŐDÉSE ÉS KUTATÁSI IRÁNYZATAI

DR. HAJDÚ ZOLTÁN

Bevezetés

A legtöbb államnak – leszámítva a város- és törpeállamokat – belső politikai (közigazgatási) beosztása van. A közigazgatási területbeosztás első sorban államhatalmi, politikai kérdés, de nyilvánvaló, hogy a hatalomgyakorlás előtérbe kerülése nem zárja ki, hanem hatékony működéséhez feltételezi a racionális közigazgatási központ- és területrendszer létrejöttét.

A közigazgatási területbeosztás történetileg kialakult nemzeti sajátosságokat is hordoz. A területbeosztás struktúrája, a centralizáció és a decentralizáció mértéke nem választható el az állam- és nemzeteszmék történeti meghatározottságától, a mindenkori osztály- és hatalmi viszonyoktól, a hatalomgyakorlás módjától.

A politikai, gazdasági, társadalmi viszonyok hosszú idejű történeti fejlődésének eredményeként kialakult belső közigazgatási területbeosztás viszonylagos önállóságot és jelentős stabilitást ért el, s visszahat az új formák létrejöttére.

A közigazgatási területbeosztás alakulására a hatalmi viszonyok elsődlegessége, meghatározó jellege, a történetileg kialakult struktúrák konzerváló hatásán kívül jelentős hatást gyakorol a termelőerők fejlődésére, a területi munkamegosztás kialakult rendjére az államterület természeti, gazdasági, közlekedési, településhálózati struktúrája, a népesség száma, területi eloszlása, nemzetiségi összetétele, a kommunikációs lehetőségek alakulása stb.

Ennek ellenére a közigazgatási területbeosztás nem közvetlen függvénye a területi munkamegosztásnak, a gazdasági szerkezetnek, a településközi kapcsolatoknak. A közigazgatásnak saját és sajátos belső követelményrendszere is van, s csak akkor követelhető meg a közigazgatás hatékony és eredményes működése, ha a területbeosztás kialakításakor figyelembe veszik ezeket a követelményeket is.

A közigazgatási területbeosztás elméleti kérdéseivel az államjog, a területi rendszer funkcionálásával pedig elsősorban az államigazgatási jog foglalkozik. Egyre szélesebb körben válik megfogalmazottá, hogy a közigazgatási területszervezés elméleti, módszertani, gyakorlati feladatait önmagában egyetlen tudomány sem képes megoldani.

A közigazgatási központ- és területrendszer alakulásának, tartalmának, hatásainak és határainak vizsgálata fontos földrajztudományi kérdés, mert a területileg, településenként elkülönülő népesség életének szervezése a mindenkori közigazgatási területbeosztás keretei között történik. A közigazgatás az egyik legszélesebb körű tevékenység, mely átfogja a népesség életének szinte minden területét, szerteágazó tevékenységével erőteljesen befolyásolja a települések funkcionális és hierarchikus kapcsolatrendszerének alakulását, több vonatkozásban szabályozza a lakosság rendszeres mozgását.

A közigazgatási területbeosztás települési és területi rendje teljes egészében lefedi az ország egész területét, az ország minden pontja áttekinthetően és szabályozottan része az igazgatás területi rendszerének.

A közigazgatási területszervezés földrajzi kérdései szerteágazóak. Természetföldrajzi, gazdaságföldrajzi, településföldrajzi, közlekedésföldrajzi, népességföldrajzi, történeti földrajzi stb. problémák egész sora vetődik fel. E komplex kérdések és összefüggések célorientált feltárására, elemzésére és megválaszolására alakult ki a közigazgatásföldrajz mint részdiszciplína.

E sorok elsődleges célja annak bemutatása, hogy a jelenlegi földrajztudományi kutatások hogyan közelítik meg a közigazgatási területszervezés összetett földrajzi kérdéseit, milyen irányzatok alakultak ki a kérdés kutatásakor. A közigazgatásföldrajz kialakulását, történeti fejlődését csak a mai folyamatok megismeréséhez szükséges mértékben, vázlatosan érintem.

A magyar közigazgatásföldrajz fejlődését és problematikáját csak a nemzetközi tendenciák értelmezésének és hatásának függvényében említem, részletes elemzésükre nem térek ki.

A közigazgatásföldrajz kialakulása és fejlődése

A földrajztudomány fejlődése szoros kapcsolatban van a szélesebb filozófiai, társadalomelméleti, politikai gondolkodással és a kialakult társadalmi gyakorlattal. A társadalmi tevékenység céljai, irányai jelentős mértékben meghatározzák a földrajztudomány alapvető kiindulási pontjait, a természet, a társadalom, a gazdaság és a politikai struktúrák közötti kölcsönhatások értelmezését és értékelését.

A földrajztudomány, az állam és annak belső politikai felosztása közötti kapcsolatok a történeti fejlődés során erősen változtak. A földrajztudomány évszázadokig döntően államleíró igényeket elégített ki; az államok és a közigazgatási egységek sokáig a földrajzi kutatás és leírás alapvető, szinte kizárólagos területi keretei voltak.

A közigazgatásföldrajz egyik történeti előzményének tekinthetők a hagyományos államismék, az államterületek enciklopedikus (természeti, gazdasági, népességi, települési, politikai, közigazgatási) leírásai. Ez a leírás ritkán vált szervesen földrajzivá, a folyamatok kölcsönhatását feltáró geográfivá, de a földrajztudomány keretében, gondolatrendszerében helyet, mégpedig jelentős helyet biztosított az állam, az állam közigazgatási felosztása, a központi és a területi közigazgatási struktúra leírására.

A földrajztudomány a XIX. sz. második felében erőteljesen átalakul. Az átalakulás együtt járt az analitikus kutatások nagyarányú bővülésével, az ágazati differenciálódás, specializálódás elmélyülésével. Több új diszciplína alakult ki vagy alakult át teljesen.

A közigazgatásföldrajz másik történeti előzménye a modern politikai földrajz. A megalapítójának tekintett **Ratzel, F.** döntően spekulatív módon veti fel a politikai földrajz alapproblémáit. A mechanikus földrajzi determinizmus szellemében úgy véli, hogy a természeti adottságok és feltételek döntő módon meghatározzák a társadalom életét, így a politikai szervezetek (nála elsősorban az államok) területi fejlődését is. **Ratzel** nem foglalkozott részletesen az államon belüli politikai felosztás földrajzi kérdéseivel, egy rövid fejezetet és néhány megjegyzést szentel a témának.

Később a politikai földrajz egyre inkább helyt ad az államon belüli politikai felosztás vizsgálatának is. Az új politikai földrajz rendszerébe először **Wagner, H.** illesztette be az államterület belső politikai felosztásának földrajzi elemzését. **Dix, A.** kísérletet tett a közigazgatás földrajzi kérdéseit kutató diszciplína szemléleti alapjainak, tudományrendszertani helyének tisztázására, **Vogel, W.** pedig új módon tárgyalja Németország belső területszervezésének földrajzi kérdéseit.

A földrajztudomány fejlődése és differenciálódása a XX. sz. elején elvezetett a közigazgatásföldrajz gondolkörének és szükségességének kialakulásához. A közigazgatásföldrajz a közigazgatási területszervezés és beosztás elméleti, történeti kérdéseinek és gyakorlati hatásának kutatását, a közigazgatási területbeosztás földrajzi alapjainak kimunkálását tekintette feladatának.

A közigazgatásföldrajz kialakulása után többféle irányzat bontakozott ki, nemzeti iskolák alakultak ki, többféle párhuzam mutatható ki, sőt a tudományterület egyes jelentős képviselőinek nézetei is sok tekintetben változtak, fejlődtek.

Időrendben vizsgálva a közigazgatásföldrajz fejlődését megállapíthatjuk, hogy az első világháború előtti kutatási kezdeményezésekre támaszkodva a világháború alatt és után felerősödik a legtöbb európai országban a közigazgatási területbeosztás földrajzi kérdéseinek kutatása. A háborús erőfeszítések új módon vetik fel a gazdaság és a népesség igazgatásának kérdéseit. A világháború utáni gazdasági, társadalmi, politikai változások, államalakulások, államhatár-változások a földrajztudomány figyelmét az állam, az állam-szerkezet, a társadalom politikai és területi tagozódására vonták.

A két világháború közötti időszakban elmélyültek a közigazgatásföldrajzi kutatások. A fejlődés több irányban bontakozott ki, előtérbe kerültek az ún. "diszciplína-alapozó" elméleti igényű elemzések és a közigazgatásföldrajz tudományrendszertani helyének kutatása. A legfontosabb tendencia, hogy a közigazgatásföldrajzi kutatások, a különböző területbeosztási reformjavaslatok a legfejlettebb országokban egybekapcsolódtak a területfejlesztési és regionális tervezési kutatásokkal. A földrajztudományban egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy a közigazgatás, a közigazgatási területszervezés a társadalom életének egyik fontos kérdése.

A második világháború után a korábban kialakult tendenciák megerősödésével találkozunk. Egyrészt elmélyülnek a részletes területi közigazgatásföldrajzi kutatások, másrészt felerősödik a közigazgatásföldrajz tudományrendszertani helyének tisztázására irányuló kutatások áramlata, továbbá a közigazgatásföldrajzi kutatások még inkább egybekapcsolódnak a területfejlesztési törekvésekkel.

Az 1950-es években a közigazgatásföldrajz erősen nyit a szociológia és a politológia felé. Az 1960-as évektől jelentős módszertani gazdagodás megy végbe, matematizálódik a közigazgatásföldrajz, új megközelítési módok alakulnak ki. Az 1970-es években a tudományterület erősen a térelmélet felé fordul, megindulnak a különböző térmodellezési kísérletek.

Földrajzelméleti szempontból vizsgálva a közigazgatásföldrajz fejlődését, megállapítható, hogy a természeti, gazdasági, társadalmi tér törvényszerűségei kutatásának mindhárom nagy földrajztudományi gondolatrendszere – a táj-földrajz, a gazdasági körzetesítés, a központi helyek elmélete – eljutott, bár lényegesen eltérő hangsúlyokkal, a közigazgatási területszervezés elméleti és gyakorlati kérdéseinek kutatásához, megfogalmazta közigazgatási te-

rületszervezési koncepcióját, kidolgozta területbeosztási reformjavaslatait. (Általános tendencia, hogy a földrajzi alapvetésű reformjavaslatok széles skálán mozognak. Ugyanakkor szembetűnő, hogy még az azonos elméleti bázison nyugvó javaslatok területi rendszere is nagyfokú különbségeket mutat, így érthető, hogy a különböző indíttatású javaslatok területi rendje teljesen eltérő.)

A XIX. sz. végén kialakuló modern tájelmélet keretében a táj kezdetben természetföldrajzi kategóriaként jelenik meg, majd fokozatosan bővül értelmezési köre. A táj fogalma átfogó, totális rendszerező kategóriává válik, melyben értelmezni lehet a természeti, gazdasági, társadalmi, politikai, településhálózati, népességi folyamatok kölcsönhatását.

A XX. sz. eleji tájföldrajz jó néhány művelője szerint az ember minden gazdálkodó, építő, szervező stb. tevékenysége táji jellegű, így az államrendszerek, a közigazgatási területbeosztás, a társadalomszervezés vonatkozásában kialakul a tájállam és a tájközigazgatási elmélet.

A tájközigazgatás hívei (**Fawcett, C. B., Vidal de la Blache, P., Teleki P., Elek P.** stb.) az állam közigazgatási területbeosztását a tájak rendszerére kívánták felépíteni. (Tájfogalmuk nem teljesen egységes, különböző tényezőket emelnek ki az elemzés során.) A tájközigazgatási elmélet a XX. sz. elején domináns irányzat, a későbbiek során már csak elvétve találkozunk tájközigazgatási törekvésekkel.

A magyar földrajztudomány a tájközigazgatási elméletet sajátos módon továbbfejlesztette, majd a két világháború közötti időszakban egyes képviselői (**Teleki P., Elek P.**) abszolutizálták.

Teleki tudományos és politikai törekvéseiben az államhatárok revíziója válik fő céllá, ezért szükségszerűen fölerősíti a tájközigazgatási elmélet nemzetközileg kialakult irányzatát. Világosan látja, hogy a tájelmélet a legalkalmasabb az ország földrajzi egysége melletti érvelésre, a politikai célok szolgálatára, tudományos alátámasztására, a nemzetközi földrajzi közvélemény előtti igazolására.

Teleki 1921-ben készítette el közigazgatási reformtervét, melyben a történeti Magyarországot – már felbomlása után – a természetes tájakat alapul véve osztotta fel közigazgatási egységekre (**Hajdú Z.** 1982). A természetes tájak határainak megvonásakor, a közigazgatási terület egységek meghatározásakor a nemzetiségi szempontok dominanciáján kívül figyelembe vette a természeti, gazdasági, társadalmi, történeti, településhálózati, közlekedési és ellátási tényezők egész sorát. Az így kialakított tájak képezték volna a me-

gyék területét, a járási közigazgatási területi beosztás hasonló szempontok szerint alakult volna (Teleki P. é. n.).

Elek P. továbbfejleszti Teleki tájközigazgatási elméletét. Az 1938-as országhatárookra kidolgozta a tájközigazgatás megvalósításának lehetséges rendszerét. A kistájakat (járásokat) elsősorban a közlekedés lehetőségei szerint kell a jó összeköttetésű központok köré létrehozni, úgy, hogy a termőtalaj és a mezőgazdasági életforma egységes legyen. Ugyancsak a jó közlekedés alapján kell kijelölni a középtájak centrumát képező várost, melynek hatásköre még mindig egységes életformájú, megyényi területre terjed ki. A 3-5 középtáj összefogásából kialakuló nagytáj életformája már nem teljesen egységes, de még mindig szembetűnő, jellegzetes keret más nagytájakhoz képest (Elek P. 1940).

A felszabadulás utáni magyar földrajztudomány megszabadult a mechanikus determinisztikus felfogástól, a természeti környezet és a társadalom viszonyát a dialektikus kölcsönhatások alapján értelmezi. A felszabadulás után a földrajztudományon belül nem találkozunk tájközigazgatási reformjavaslatokkal (viszont más tudományok képviselői gyakran emlegetik a táj alapú közigazgatás lehetőségét), bár a természetföldrajz képviselőinek elképzeléseiben erőteljesebben fogalmazódott meg a természeti feltételek figyelembevételének az igénye a különböző szintű gazdasági körzetek kialakításában.

A gazdaságkörzetesítési elmélet a termelés, a társadalmi és területi munkamegosztás térbeli rendszerének feltárását tekinti legfontosabb feladatának; a települések szerepét a gazdasági teljesítőképesség és kapcsolatok oldaláról vizsgálja. A konkrét gazdasági körzetkutatások eredményei elsősorban a gazdaság térbeli kapcsolatait tükrözik.

A gazdasági körzetre alapozott közigazgatási területbeosztási elképzelések a XIX–XX. sz. fordulóján jelentek meg Franciaországban, majd a marxista gazdaságföldrajz kialakulása után – jelentős mértékben továbbfejlesztve – a szovjet gazdaságföldrajz szemléletének alapjává, központi kategóriájává válnak meghatározta annak közigazgatási területszervezési koncepcióját.

A gazdasági körzetelmélet legtöbb képviselőjének (Hauser, H., Baranszki, N. N., Kolosovszkij, N. N., Kursz, O. Ju., Alampiev, P. M., Markos Gy., Krajko Gy.) megítélése szerint a gazdasági térszerkezet alapvetően meghatározza a társadalom területi tagolódását, így a gazdasági körzetek rendszerére javasolják felépíteni a közigazgatási területbeosztást, újabban árnyaltabban és dialektikusabban megfogalmazva a gazdasági körzetek elsődleges, determináló jellegét.

A felszabadulás előtti magyar földrajztudományban még a polgári indíttasú és szemléletű gazdasági körzetelmélet sem vert gyökeret. Ennek okát abban látjuk, hogy a körzetelmélet nem kínálta azt a fajta "objektív" tudományos alapot a magyar revíziós törekvések számára, mint a tájelmélet. (Ez világosan kimutatható **Teleki** munkásságában, aki nyomon követte a földrajzelmélet változásait, ismeri a francia körzetelmélet eredményeit, de nem tudja integrálni politikai törekvéseihez.)

Magyarországon az 1950-es évek legelején kezdődött meg a gazdasági körzetek elméleti és részben empirikus kutatása. A közigazgatási területbeosztás és a gazdasági körzetek kölcsönhatását áttekintve **Markos Gy.** már a kutatások elején elvi jelentőséggel fogalmazta meg a közigazgatási területbeosztás és a gazdasági körzetek összehangolásának igényét (**Markos Gy.** 1952).

A gazdasági körzetkutatások az 1956-os közigazgatási területi reformkoncepció kudarca után – mivel a megyék területi rendjének átalakítása hosszú időre lekerült a napirendről – nem a közigazgatási területbeosztás racionális területi rendjének kidolgozását tekintették feladatuknak, hanem az ágazati és komplex gazdasági körzetek meghatározását. A közigazgatási területbeosztás reformjára vonatkozó megjegyzések csak járulékos elemként kapcsolódnak a gazdasági körzetkutatásokhoz.

A gazdasági körzetek és a közigazgatási területbeosztás kölcsönhatásának elméleti és gyakorlati kérdéseit sok tekintetben ellentmondásosan ítélik meg mind a földrajztudományon, mind pedig az igazgatástudományon belül (**Belusky P.–Síkós T. I.** szerk. 1982).

A központi helyek elmélete elsősorban a településhálózat rendszere szempontjából vizsgálja a népesség gazdasági, ellátási, igazgatási stb. térkapcsolatait. A központi hely elmélet jó néhány képviselője (**Christaller, W., Lamping, H.**) szerint az ellátási térkapcsolatok képezik a lakosság rendszeres mozgásának alapjait, a településközi kapcsolatok vázát, így a különböző szintű központi jellegű települések körül kialakuló ún. komplex vonzáskörzetek lehetnek a közigazgatási területbeosztás optimális térszerkezeti alapjai, még akkor is, ha világosan látják, hogy a közigazgatás, a közlekedés, az ellátási szféra térbeli rendje nem is esik egybe teljesen.

A vonzáskörzeti kapcsolatok mérlegelése nagyon korán helyet kapott már a tájközigazgatási elméletekben is, a közigazgatási területbeosztás és a közlekedés közötti kapcsolatok kölcsönhatásának vizsgálata önálló problémává vált (**Prinz Gy., Hantos Gy., Vagács A.**).

A településhálózáttal foglalkozó szakemberek között az 1960-as évek elejétől Magyarországon is megerősödött az a felfogás, hogy a közigazgatási te-

területbeosztás megváltoztatásakor a vonzáskörzetek területi rendjére figyelemmel kell lenni, s találkozunk annak egyértelmű, kategorikus megfogalmazásával is – mind földrajzi, mind pedig igazgatási szakemberek részéről –, hogy a közigazgatási területbeosztást a vonzáskörzetek területi rendjére kell építeni.

A közigazgatásföldrajz fő kutatási irányzatai és területei

A közigazgatásföldrajz kutatási irányzatainak elemzésekor figyelembe kell vennünk, hogy a tudományterületnek egyértelmű ideológiai és politikai vonatkozásai vannak. Elméleti alapjait, megközelítési módját tekintve el kell különítenünk a közigazgatásföldrajz marxista és polgári irányzatát. A marxista közigazgatásföldrajz a lenini államfelfogás alapján áll, a polgári közigazgatásföldrajzban szinte a történeti, államelméleti fejlődés során kialakult minden megközelítési mód (patriarchális, patrimonialis, szerződési, organikus stb. államkeletkezési elmélet) megjelenik.

A közigazgatásföldrajz politikai kötődését, elkötelezettségét jelzi az is, hogy Nyugat-Európában a különböző reformok előkészítésekor az egyes pártok törekvéseinek megfelelően alkalmazzák és értékelik az "objektív földrajzi adottságok"-at, s vesznek részt a geográfusok a különböző pártok eltérő javaslatainak kidolgozásában.

A gazdaság, a településhálózat, a társadalomirányítás és -szervezés gyors átalakulásának korát éljük, s e széles körű törekvéseknek megfelelően szerteágazó közigazgatásföldrajzi kutatások folynak.

Fő irányzatnak tekinthetők mind a mai napig – elsősorban a Szovjetunióban és a többi szocialista országban és egyes tőkés országokban – a gazdasági körzetesítéshez kapcsolódó közigazgatásföldrajzi kutatások és megoldáskezesések. Ezek fő célja a gazdasági körzetek és a közigazgatási területbeosztás rendjének összehangolása, a gazdasági körzetek dominanciája alapján.

A gazdasági körzetelméleten belül többféle áramlat alakult ki. Megmaradt a "hagyományos" körzetelméleti megközelítési mód is, de tendenciák bontakoztak ki a gazdasági körzetesítésen belül a központi hely elmélet eredményeinek integrálására.

A közigazgatásföldrajzi kutatások másik fő irányzatát a központi hely elméletből kiinduló, településhálózati vizsgálatokra támaszkodó kutatások és reformjavaslatok képezik.

Az ún. prakticista irányzat szerint nem a földrajzelméleti megközelítés a döntő – sem a gazdasági körzetelmélet, sem a központi hely elmélet nem ké-

pes hiánytalanul megoldani a közigazgatási területszervezés földrajzi kérdéseit —, hanem a közigazgatási területbeosztás racionális, optimális földrajzi alapjainak és kereteinek kimunkálása.

Napjainkban a prakticista irányzattól formálódik egy új, rendszerelméleti megközelítést alkalmazó, komplex szemléletű "geoadministration" irányzat, mely hasznosítani kívánja a geokibernetika eddigi eredményeit.

A közigazgatásföldrajzi kutatások átfogják a közigazgatási területszervezés elméleti, történeti, gyakorlati problémáit, elemzik a közigazgatás működésének hatásait:

1. a közigazgatásföldrajz tudományelméleti és tudományrendszer-tani kérdései (Bours, A. 1976, Stetzer, D. F. 1975);

2. a közigazgatási területbeosztás elméleti kérdései (Horev, B. Sz. 1981);

3. a közigazgatási határok (határelmélet, a határok funkciója, a határok történeti alakulása, határmorfológia) kutatása (Prescott, J. R. V. 1965, Pound, N. J. G. 1972, Juncker, P. 1971);

4. fővároskutatás (a főváros történeti kialakulása, a főváros szerepe a gazdaságban, kultúrában, politikában, főváros-vidék arány, a főváros helyzete az államon belül) (Gottmann, J. 1983, Fifer, J. V. 1981);

5. a különböző szintű közigazgatási központok vizsgálata (kialakulás, fejlődés, funkciómegoszlás, hatalommegoszlás, tervezés, pénzgazdálkodás) (Boddy, M. 1983, Burnett, A. D.—Taylor, P. J. szerk., 1981);

6. területi-működési tanulmányok (a közigazgatási terület egységek kialakulása, fejlődése, a közigazgatási funkció hatása a területi fejlődésben) (Johston, R. J. 1982);

7. a közigazgatási területbeosztás és területi egységek tipizálása (Guszejn-Zade, Sz. M. 1981, Kurakin, A. F. 1975);

8. a közigazgatási területelképzelés és területbeosztás matematikai és geometriai modellezése (Cohen, S. B.—Rosenthal, L. D. 1971, Massam, B. H. 1972, Soja, E. W. 1971);

9. a közigazgatási központok kijelölésének telephelyelméleti megközelítése (Massam, B. H. 1975);

10. a közigazgatási területbeosztás és a közlekedési rendszer kölcsönhatásának elemzése (Tykkylainen, M. 1981);

11. közigazgatási területi reformjavaslatok kidolgozása (Horev, B. Sz. 1981, Krajtkó Gy. 1982);

12. a közigazgatás szélesebb értelmű, általánosabb jellegű politikai földrajzi értelmezése (Taylor, P. J. 1985).

Ezek a kutatások árnyaltan és sokoldalúan közelítik meg a közigazgatás földrajzi problematikáját. A közigazgatási területbeosztás alapjainak kidolgozása komplex tudományos feladat, amelyben a földrajztudományra jelentős – de korántsem kizárólagos – feladatok hárulnak. A területbeosztás reformja bonyolult, sokfaktorú kompromisszum eredménye. A kérdés megoldásában a földrajztudománynak részt kell vállalnia, de mindenkor szem előtt tartva, hogy a közigazgatási területbeosztás nem vált hatalmi kérdésből tisztán szaktudományi kérdéssé.

Összegzés

A közigazgatásföldrajz kialakulásának, fejlődésének rövid áttekintése bizonyítja, hogy a közigazgatásföldrajz kialakulása szorosan összefügg a reális társadalmi szükségletekkel. A közigazgatásföldrajz a földrajztudomány elméleti fejlődésével párhuzamosan koronként változó módon közelítette meg a közigazgatási területszervezés földrajzi kérdéseit.

A közigazgatásföldrajz azokban az országokban vált fontos kutatási területté, ahol a belső politikai felosztás, a területi-igazgatási struktúra, az elosztási rendszer összetett jellegű (NSZK), a nemzetiségi viszonyok bonyolultak, s ennek területszervezési konzekvenciája is van (Belgium, Kanada), ahol visszatérő kísérletek történtek a történeti közigazgatási felosztás megreformálására (Franciaország), és ahol jelentős közigazgatási területi reformot hajtottak végre (Anglia). A föderális államberendezkedés közigazgatásföldrajzi kérdéseinek kutatása erőteljes az Egyesült Államokban és Ausztráliában.

A szocialista országok közül elsősorban a Szovjetunióban folyt a gazdasági körzetesítéshez kapcsolódóan a földrajztudományon belül a közigazgatási területszervezés elméleti, módszertani, gyakorlati kérdéseinek vizsgálata, de valamilyen módon és mértékben megjelenik e gondolatkör a többi szocialista ország földrajztudományában is.

Magyarországon a közigazgatásföldrajz a XIX. sz. második felétől formálódik. Fejlődése sok vonatkozásban egybekapcsolódott az ország nagy sorsfordulóival, az államhatárok változásaival és a közigazgatási területbeosztás reformjaival, ill. reformtörekvéseivel.

A közigazgatás földrajzi kutatásának szükségessége a jövőben fokozódik. Az 1984-es város környéki területi reform az első lépés Magyarországon a két-szintű közigazgatás bevezetéséhez, s ez óhatatlanul felveti a gazdaság, a társadalom, a politikai szféra térbelisége és mozgásformái földrajzi kutatásának szükségességét és igényét.

- Alaev, É. B.** 1983: Szocial'no-ekonomicseszkaja geografiya. — Müszl', Moszkva, 290 p.
- Alampiev, P. M.** 1959: Ekonomicseszkoe rajonirovanyie SzSzsZR. — Goszpolitizdat. Moszkva, 263 p.
- Alampiev, P. M.** 1963: Ekonomicseszkoe rajonirovanyie SzSzsZR. — Kniga 2. Ekonomicseszkoi Literaturü, Moszkva, 248 p.
- Arias, J. C. R.** 1977: The theory and practice of geoadministration. — *Ekistics* 262. sz. 172—177. pp.
- Baranskij, M. N.** 1980: Izbrannüe trudü. — Müszl', Moszkva, 239 p.
- Beluszky P.** 1980/a: A közigazgatási területi beosztás földrajzi-térszerkezeti alapjai. — Államigazgatási Szervezési Intézet. Bp. 35 p.
- Beluszky P.** 1980/b: A városi vonzáskörzetek (a városkörnyékiség) vizsgálatának elvi-módszertani kérdései. — Államigazgatási Szervezési Intézet. Bp. 89 p.
- Beluszky P.—Síkös T. T.** (szerk.) 1982: Területi Kutatások 5. — MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. Bp. 167 p.
- Benzing, A.—Gaentzsch, G.—Mading, E.—Tesdorpf, J.** 1978: Verwaltungsgeographie. (Grundlagen, Aufgaben und Wirkungen der Verwaltung in Raum.) — Carl Heymanns, Köln stb. 572 p.
- Blache, P. Vidal de la** 1910: Les Régions Françaises. — *Revue de Paris*. 821—849 pp.
- Blache, P. Vidal de la** 1913: La relativité des divisions régionales. In: Les divisions régionales de la France. Félix Alcan. Paris, 3—14. pp.
- Blažek, M.** 1967: Analyse Géographique de la Regionalisation Administrative. In: **Macka, M.** (szerk.) Economic Regionalisation. — Academic Publishing House of the Czechoslovak Academy of Science. Prague, 219—236. pp.
- Boddy, M.** 1983: Central — local government relations: theory and practice. — *Political Geography Quarterly*, 2. 119—138 pp.
- Bours, A.** 1976: Towards a geography of public administration and policymaking. — XXIII. Mezőnarođnűj geograficseszkij kongressz. Moszkva. Szekc. 6. Obscs. ekon. geogr. 88—92 pp.
- Burnett, A. D.—Taylor, P. J.** (szerk.) 1981: Political Studies from Spatial Perspectives. — Wiley, New York stb. 519 p.
- Buttimer, A.** 1972: Society and Milieu in the French Geographic Tradition. — Rand McNally and Company, Chicago, 225 p.
- Christaller, W.** 1933/1966: Central Places in Southern Germany. — Prentice-Hall, Englewood Cliffs. New Jersey, 230 p.
- Christaller, W.** 1934: Allgemeine geographische Voraussetzungen der deutschen Verwaltungsgliederung. — Jahrbuch für Kommunalwissenschaft. 2. sz. 48—72 pp.
- Christaller, W.** 1940: Die Kultur- und Marktbereiche der zentralen Orte im deutschen Ostraum und die Gliederung der Verwaltung. — *Raumforschung und Raumordnung* IV. 498—530 pp.
- Claval, P.—Juillard, E.** 1967: Région et régionalisation dans la géographie française et dans d'autres sciences sociales. Bibliographie analytique. — Dalloz, Paris, 94 p.
- Cohen, S. B.—Rosenthal, L. D.** 1971: A geographical model for political systems analysis. — *The Geographical Review* 1. 5—31 pp.
- Dickinson, R. E.** 1964: City and Region. A geographical interpretation. — Routledge and Kegan Paul. London, 588 p.
- Dix, A.** 1922: Politische Geographie. — Druck und Verlag von R. Oldenbourg. München, 7—10 pp.
- Elek P.** 1940: Terület és közigazgatás. In: Dolgozatok a közigazgatási reform köréből. — Dunántúl ny. Bp. 1—10 pp.
- Elek P.** 1942: A mezőgazdasági közigazgatás területi beosztásának reformja. — *Közigazgatástudomány* 8. sz. 241—260 pp.
- Fawcett, C. B.** 1917: Natural Divisions of England. — *The Geographical Journal*, 7. 124—141 pp.
- Fifer, J. V.** 1981: Washington, D. C. the political geography of a federal capital. — *Journal of American Studies*, 15. 5—26 pp.
- Freeman, T. W.** 1968: Geography and Regional Administration. (England and Wales 1830—1968.) — Hutchinson. London, 200 p.
- Gal'ceva, T. V.—Aveđicsev, L. A.** (szerk.) 1978: Ekonomicseszkaja geografiya v szocialiszticseszkizh sztranaň zarubeznoj Evropü. — VINITI. Moszkva, 243 p.
- Gilbert, E. W.** 1948: The Boundaries of Local Government Areas. — *The Geographical Journal* 4—6. 172—206 pp.

- Gottmann, J. 1983: Capital cities. — *Ekistics* 299. 88—93 pp.
- Guszejn-Zade, Sz. M. 1981: Razmerü rajonov v ierarhicseszköz szisztyeme adminisztratyivno-territorial'no go yelenyija. — *Vesztnyik Moszkovszkogo universityeta*, Szer. Geogr. 1. 39—45 pp.
- Hajdú Z. 1980: Prinz Gyula közigazgatásföldrajzi munkássága. — *Földr. Ért.* 1. 1—18 pp.
- Hajdú Z. 1982: Területrendezési törekvések a magyar földrajztudományban a két világháború között. — *Földr. Közl.* 2. 89—106 pp.
- Hantos Gy. 1931: A magyar közigazgatás területi alapjai. — Athenaeum, Budapest, 14 p. + mellékletek.
- Hauser, H. 1924: Le problème du régionalisme. — Les Presses Universitaires de France. Paris, 176 p.
- Haushofer, K. (é. n.): Geopolitik und Geojurisprudenz. — *Zeitschrift für Völkerrecht*, 14. 564—568 pp.
- Horev, B. Sz. 1981: Territorial'naja organizacija obszcsesztva. — *Müszl'*, Moszkva, 320 p.
- Jackson, W. A.D.—Bergman, E. J. F. 1975: On the organization of political space. — *Geographia Polonica* 31. 149—161 pp.
- James, P. E. (é. n.): All Possible Worlds. (A history of Geographical ideas.) — The Odyssey Press. New York, 582 p.
- Juillard, E. 1967: Divisions Administratives et Régionalisation Économique (pays non socialistes). — In: *Macka, M.* (szerk.) id. mű 237—248 pp.
- Juncker, P. 1971: A Spatial Model for System Boundary Analysis. — *Geographical Analysis* 2. 272—282 pp.
- Kasperson, R. E.—Minghi, J. V. (szerk.) 1971: The structure of political geography. — Aldine Company. Chicago, 527 p.
- Koloszovszkij, N. N. 1969: Tyeorija ekonomicseszkogo rajonirovanyija. — *Müszl'*, Moszkva, 336 p.
- Kolta J. 1954: A gazdaságföldrajzi rajonírozás néhány elméleti kérdése és adatok Baranya megye rajonbeosztásához. — *Földr. Közl.* 2. (78) 199—219 pp.
- Kostrowicki, J. 1975: A key concept: spatial organization. — *International Social Science Journal* 2. 328—345 pp.
- Krajkó Gy. (témavezető) 1982: A közigazgatás területi rendszere fejlesztésének megalapozása a gazdasági térszerkezet változásaival összefüggésben. — Kézirat. Szeged, JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék. 229 p.
- Kurakin, A. F. 1975: K tipologyiai adminisztratyivnüh rajonov RSZFSZR. — *Izvesztija AN SzSzsZR. Szer. geogr.* 2. sz. 37—47 pp.
- Kursz, O. Ju. 1979: Szocial'no-ekonomicseszkie osznovü pereusztrojsztva politiko — adminisztratyivnüh szisztyem. In: *Nimnik, Sz. Ja.* (szerk.) *Izucsenie problem szocialno-ekonomicseszköj i szocial'noj geografii.* — Tartu, 94—109 pp.
- Lamping, H. 1975: Administrative und zentralörtliche Gebietsgliederung. — *Frankfurter Wirtschafts- und Sozialgeographischen Schriften. Heft 21.* Frankfurt/Main, 252 p.
- Markos Gy. 1952: Magyarország gazdasági környezetbeosztása (rajonírozása). — *Földr. Ért.* 3. 582—634 pp.
- Massam, B. H. 1971: A Test of a Model of Administrative Areas. — *Geographical Analysis*. 2. 402—406 pp.
- Massam, B. H. 1972: The Spatial Structure of Administrative Systems. — *Association of American Geographers.* Washington. 40 p.
- Massam, B. H. 1975: Location and space in social administration. — Edward Arnold. London, 192 p.
- Meynier, A. 1969: *Historie de la Pensée Géographique en France (1872—1969).* — Presses Universitaires de France. Paris 224 p.
- Mintz, A. A. 1967: The Role of Geographical Research in the Practical Work on the Improvement of Economic Regionalization and Administrative Division in the Soviet Union. — In: *Macka, M.* (szerk.) id. mű 249—257 pp.
- Prescott, J. R. V. 1965: *The Geography of Frontiers and Boundaries.* — Aldine Company. Chicago, 182 p.
- Prescott, J. R. V. 1968: *The Geography of State Policies.* — Hutchinson. London, 206 p.
- Prinz Gy. 1933: A földrajz az államigazgatás szolgálatában. — *Földr. Közl.*, 4—6. 69—81 pp.
- Ratzel, F. 1887: *A Föld és az ember.* — Magyar Tudományos Akadémia. Bp. 623 p.

- Ratzel, F. 1903: Politische Geographie. — Oldenbourg. München—Leipzig, 838 p.
- Sevrin, R. 1961: Contribution à la géographie administrative du Hainaut. — *Le Hainaut Économique*, 2. 146 p.
- Simonetti, J. O. 1977: L'administration de l'espace. L'exemple français. — *Annales de géographie* 74. 129—163 pp.
- Soja, E. W. 1971: The Political Organization of Space. — *Association of American Geographers*. Washington, 56 p.
- Stetzer, D. F. 1975: Special Districts in Cook County. — *Toward a Geography of Local Government*. Chicago, 177 p.
- Szauskín, Ju. G. 1980: Geograficeszkaja nauka v prošlom, nastojaszczem, buduszczem. — *Proszveszczenie*. Moskva, 269 p.
- Taylor, P. J. 1985: Political geography. (World-Economy, national — state and locality.) — Longman. New York, 238 p.
- Teleki P. 1917: A földrajzi gondolat története. — Bp. 231 p.
- Teleki P. (é. n.): Európáról és Magyarországról. — Athenaeum. Bp. 199 p.
- Teleki P. 1936: A gazdasági élet földrajzi alapjai. — Centrum. Bp. 751 p.
- Tykkyläinen, M. 1981: Accessibility in the provinces of Finland. — *Fennia* 2. 361—396 pp.
- Vadász I. 1985: A közigazgatási határok és vonzáskörzetek alakulásának ellentmondásai Tiszafüred példáján. — *Alföldi Tanulmányok IX. köt.* 273—291 pp.
- Vagács A. 1952: Megyei központok és a közlekedés. — *Földr. Ért.* 1. 183—187 pp.
- Vaszil'ev, V. A. 1980: O burzsuaznüh koncepcijah ekonomiceszkogo rajona. — In: *Voproszú teorii i metodiki burzsuaznój regional'noj ékonomiki*. Moskva, 37—54 pp.
- Vogel, W. 1922: Politische Geographie. — Teubner. Leipzig—Berlin, 134 p.
- Wagner, H. 1900: Lehrbuch der Geographie. — Hahn'sche Buchhandlung. Hannover—Leipzig, 723—727 pp.
- Voproszú Geografii 109. — *Müszl'*, Moskva, 240 p.

ORIGINS EVOLUTION AND RESEARCH TRENDS OF ADMINISTRATION GEOGRAPHY

Zoltán Hajdú

Summary

The interactions between the evolution of geographical theory and changes in administration geography are studied. An overview is given of the changes and consequences of the implications of landscape theory, economic regionalization and central place theory on economic spatial organization concepts.

It is claimed that administration geography developed to meet actual social requirements, but, in accordance with special national objectives, national schools also formed.

Based on a comprehensive evaluation of literature, author reveals the main trends of administration geographical research, classifies and describes the major topics studied.

His fundamental conclusion is that present-day investigations in administration provide a distinguished and comprehensive approach to the geographical problems of administration. The elaboration of the fundamentals of administrative divisions is a complex task of several disciplines, among which geography has an essential role; attention should be paid to the fact that administrative divisions have not become academic problem from a questions of power.

Translated by D. Lóczy

BALASSAGYARMAT IVÓVÍZELLÁTÁSÁNAK FÖLDRAJZI VIZSGÁLATA

DR. FÁBRI MIKLÓS

Balassagyarmat ivóvízellátása még napjainkban is a város életének egyik legkritikusabb problémája. Rendszeres volt a vízkorlátozás, csak a dejtári vízmű üzembe helyezése után lehetett a korlátozást feloldani. Balassagyarmat jelenlegi vízigénye 4500--5500 m³/nap, a csúcsigény napi 7000--8000 m³-re tehető. A vízellátás kétoldali betáplálással folyik:

- a városi vízműtelepről 1200--2000 m³/nap,
- a nyugat-nógrádi térségi vízműből 3000--4000 m³, csúcsban 4500--6000 m³/nap mennyiséggel.

A balassagyarmati vízműtelep elméleti víztermelő kapacitása 3500 m³/nap, a kutak nagymértékű vízminőség romlása miatt azonban a kitermelhető mennyiség 1988-ban napi 1200 m³-re csökkent. Az 1981. évi átlag 4500 m³/nap adatot figyelembe véve egyrészt mennyiségi csökkenés, másrészt minőségromlás figyelhető meg.

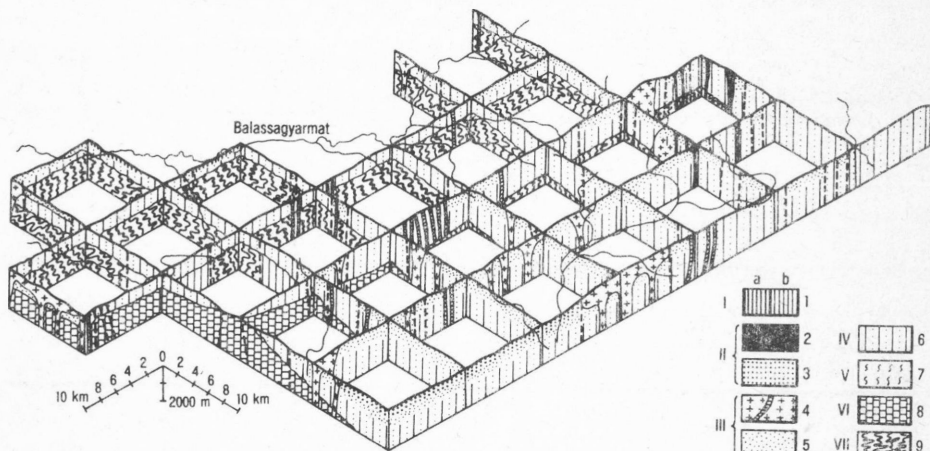
E dolgozatban a vízellátásban bekövetkezett káros változások természeti és társadalmi okait, előzményeit és a megoldás lehetőségeit kívánom vizsgálni. Mivel a vízkészletekben a mennyiségi és minőségi változások csaknem egyidejűleg mentek végbe, ezért e folyamatok összefüggéseit igyekeztem kutatni. A különböző paraméterek vizsgálatakor azonban helyenként ellentmondások bukkantak fel. Nehéz egyértelműen megállapítani, hogy a különféle emberi beavatkozásoknak milyen következményei lettek az amúgy is szűkösen rendelkezésre álló vízkészletekre. Kiindulásként megállapítható, hogy a változásokban nagy szerepe volt az Ipoly folyó szabályozási munkálatainak, a vízműutak természetes vízutánpótlódását meghaladó kitermelésnek (rablásnak), valamint a víznyerő területre jutó szennyeződéseknek.

Vízrajzi viszonyok és vízkészletek

A felszín alatti vizek hiányának rétegtani-szerkezeti okai

Nógrád megyében a kedvezőtlen földtani viszonyok miatt sok gondot okoz a vízbeszerzés. A terület földtani képződményeit, azok víztípusait és víztároló képességét a **Vitális Gy.** (1971) szerkesztette vízföldtani tömbszelvény szemlélteti.

Az Ipoly völgyében előfordulnak óidei kristályos kőzetek, harmadidőszaki tengerek üledékei, az újharmadidőszaki vulkanizmus által szétteregetett eruptív és effúzív kőzetek, s a negyedidőszaki glaciálisok, interglaciálisok folyóvizei és hullóporos képződményei egyaránt (**Mike K.** 1969).

1. ábra. Nógrád megye vízföldtani tömbszelvénye

Alapszint: -2000 m A. f. (Szerk.: **Vitális Gy.** 1971. A szerkesztésben közreműködött: **Kárpáti A.**)

I - quarter: la, lb = patakordalék, II - pliocén: 2 = bazalt, 3 = agyag, homok, homokkő, III. = miocén: 4 = andezit, andezittufa, 5 = kavics, homok, homokkő, agyagmárga, IV - oligo-
cén: 6 = homok, homokkő, agyag, agyagmárga, V - eocén: 7 = mészkő, márga, VI - triász: 8 =
= mészkő, dolomit, VII - paleozoikum: 9 = agyagpala, fillit, csillámpala, gneisz

A különböző eredetű föld alatti vizek elhelyezkedésére, ill. föltárására alkalmas, vízzáróval váltakozó víztároló kőzetek: la, lb = teraszvíz: igen jó, jó; 3, 5, 6 = rétegvíz: jó, jó és közepes, közepes; 8 = karsztvíz: igen jó; 4, 9 = hasadékvíz: közepes és gyenge, rossz

Fig. 1. Hydrogeological block diagram of Nógrád county

(Base level: -2000 m above Adriatic sea level. By **Gy. Vitális**, 1971, with contribution by **A. Kárpáti**)

Az óidő képződményei, kőzetei környékünkön a felszínen nem ismeretesek, csak az Ipolyon túli területen, a Veporban maradtak fenn óidei tönkrészletek. Balassagyarmaton kb. 500 m mélységben érte el az 1910-ben elvégzett fúrás (Id. Noszky J. 1916).

Mezozoos rétegeket az Ipoly környékén lemélyített fúrások sehol sem ütöttek meg, a legidősebb (triász) képződmények Romhány határában kis területen a felszínen megtalálhatók. Ennek alapján viszont arra kell következtetni, hogy a területet elborította a triász tenger. A jurában és a krétában a terület nagy részét valószínűleg szárazulati lepusztulás jellemezte, ilyen üledékek ui. az Ipoly vidékén még törmelékben sem fordulnak elő.

A környék alapvető kőzettani-domborzati és szerkezeti felépítésének kialakításában az újidőnek volt döntő szerepe.

Az eocénban a tenger csak kisebb öblöket alkotott, ezért képződményei csak csekély maradványokban láthatók.

Az oligocén üledékei az agyagok, slir (palóc elnevezéssel apoka), glaukonitos homokkő, homok stb. jelentős szerepet játszanak a terület felépítésében. Különösen a Csesztve--Nógrádmarcfal--Varsány--Nógrádmegyer--Sóshartyán vonaltól É-ra képeznek összefüggő, magasabb térszínt, de megtalálhatók D-ebbre is Bánk--Romhány vidékén. Az oligocén üledékek a későbbi töréses geológiai mozgások során feldarabolódtak, és különböző mértékben süllyedtek ill. emelkedtek. Az Ipoly-völgyben megtalálható kb. 300 m vastagságú oligocén kvarchomokos üledékeket általában későbbi eredetű rétegek fedik (Peja Gy. 1954).

A miocén elején környékünk szárazulat (eggenburgi, ottngangi), de rövidesen tenger borítja (kárpáti), majd ismét szárazulat lesz (hádeni, szarmata). Az oligocén magasrögök tetején helyenként megtalálhatók a miocén üledékek foszlányai (Hámor G. 1985). A kéregmozgások eredményeképpen hatalmas törésvonalak keletkeztek, melyek mentén a miocén közepén erős vulkáni tevékenység indult meg. Ez hozta létre Balassagyarmattól D-re a Cserhát, Ny-ra a Börzsöny és az Ipoly másik oldalán az Osztrovszki-hegységet.

A pliocénban a Pannon-tenger borította a Nógrádi-medence területének nagy részét, valamint a környékbeli vulkanikus hegyek alacsonyabb lejtőit. Az Ipoly vidéke szintén szárazulat, keskeny földszáv maradt. A pannon-tengeri üledék (homok, agyag), valamint a folyami eredetű homok és kavics több helyen megtalálható, sőt Nyírjes-pusztá környékén jelentős vastagságot ér el. A denudáció az üledékeket sok helyen egészen a nagy vastagságú felső oligocén összletig lepusztította. Az ősfolyók lepelkavicsainak a pusztulástól megmenekült maradványai helyenként még megtalálhatók a kiemelt rögök tetején.

Az Ipoly völgyében a csekély vastagságú pannon üledékek nagyrészt a pleisztocén és holocén lerakódások alatt találhatóak (Peja Gy. 1954).

A Nógrádi-medence a negyedidőszakban nyerte el mai arculatát. A felszínt a pliocén végén és a pleisztocén elején a fiatal kéregmozgások tették változatossá. Az Ipoly-völgy kialakulásában is szerepe volt a tektonikus törésvonalaknak, a pleisztocén--holocén kéregmozgások révén kisebb-nagyobb részmedencékre tagolódott (Mike K. 1969). A folyó Nógrádszakáltól Szécsényig É--D-i tektonikus árokban folyik, majd a tönkdarabok déli szélén haladó törésvonalon Ny felé tart. Végeredményben hosszú K--Ny-i és rövidke É--D-i irányú tektonikus eredetű törésdarabokból tevődik össze. Ipolyszögnél a folyó mély eróziós völgyet vágott, mert útját tönkdarab zárta el. A szoboki majortól Ny-ra az ipolyszögi süllyedékbe rakta le hordalékát, és így alakította ki legfiatalabb teraszait.

Az Ipoly-völgy teraszait Peja Gy. tanulmányozta részletesen. A fiatal kéregmozgások nemcsak az Ipoly völgyének a kialakulásában játszottak szerepet, hanem a folyó teraszainak helyzetét is módosították. A Balassagyarmat--Ipolyszög közötti szakaszon a teraszok aránylag zavartalanul megvannak. Itt Peja a következő teraszokat ismerteti:

- V. terasz (levantei) kavicsanyagát nem az Ipoly rakta le,
- IV. terasz (ópleisztocén) Nyírjesi-major, Kincsem-major (200 m),
- III. terasz (középleisztocén) Szobok-pusztá, Sűvöltő telep (170 m),
- II. terasz (újpleisztocén) Balassagyarmat-vágóhíd (150 m),
- I. terasz (óholocén) Balassagyarmat-Úvárostér, Újkóvár és Ipolyszög közötti futóhomokkal fedett lapos térszíneken (140 m).

A pleisztocénban az Ipoly nemcsak pusztító munkát végzett, hanem épített is. A nagyfokú letarolás után a pleisztocén elején sok kavicsos-homokos törmelékanyag került a régebbi üledékek felületére. Az Ipoly alluviális síkságán csak fúrások tártak fel kavicsos-homokos pleisztocén hordalékanyagot. Helyenként a kavicsos rétegek között és fölött is pleisztocén folyóvízi homok települt, s ezekre rakódott a lösz vagy az alluviális összlet, melyet néhol kötött futóhomok borít. Balassagyarmat környékén minden fúrásban jelentkezik kb. 1 m vastagságú durva kavicsréteg (Mike K. 1969). A folyó menti árterek homokjának és iszapjának poranyagát a szelek az Ipoly-völgy szélárnyékos részein halmozták fel. A lösz a környéken 200 m magasságig is megtalálható, helyenként 10 m-t elérő vastagságban.

Az óholocénban is érvényesült a defláció és erózió, a szél a környéket változtatossá, hullámos dombvidékké formálta. A száraz nyugati szelek sok futóhomokot szétteregtettek az idősebb homokon, agyagon és löszön. A város vi-

déke nagyon alkalmas volt futóhomokfedő kialakulására, melyet az Ipoly-parttól a közeli környék legmagasabb pontjáig megtalálni. A pleisztocén és holocén futóhomok rendszerint nem különíthető el egymástól, mert már mindenütt kötött formában fordulnak elő (Ferenczi I. 1935).

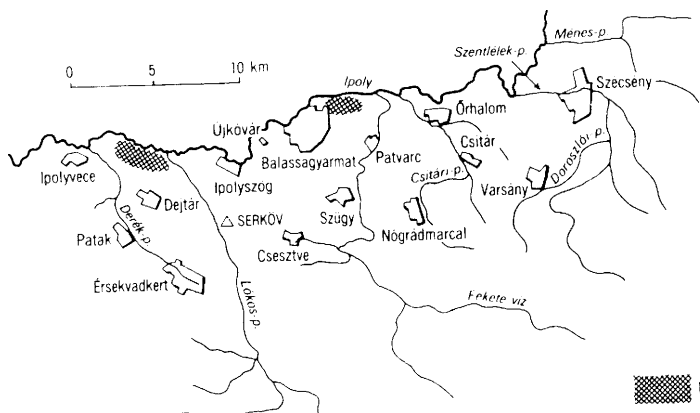
A felszín alatti vízkészletekre vonatkozóan, az előzőekben leírtak alapján, a következők állapíthatók meg:

1. A mélyfúrásokból nyilvánvalóvá vált, hogy a Sóshartyán—Szécsény—Balassagyarmat vonal menti terület felső oligocén rétegsora számottevő édesvízmennyiséget nem tartalmaz. Az oligocén és miocén képződmények főleg agyagos, aleuritós kifejlődésűek, ill. a terület összetöredezettsége miatt összefüggő víztároló rétegek nincsenek, így víztermelésre alkalmatlanok.

2. Az allúviumok kitöltései mellett a futóhomok, a lösz, valamint az Ipoly kavicsteraszaik tartalmaznak vízellátás céljaira alkalmas talajvizet. A teraszok vízzadási képességét csökkentik a gyakori iszapos, agyagos közbetelések. A terület forrásokban is szegény.

Gyér felszíni vízhálózat

Az Ipoly-völgyi terület vízhálózata igen ritka. A kis csapadékú Északi-Cserhát s a Nógrádi-medence középső részének vizeit kis patakok gyűjtik össze, és viszik az Ipolyba (2. ábra). Az Ipoly bal parti mellékvízeinek víz-

2. ábra. Balassagyarmat környékének vízrajzi vázlatja (szerk.: Fábri M.)

1 = vízmű-terület

Fig. 2. Hydrogeological sketch of the area of Balassagyarmat (by M. Fábri)

1 = water-works area

bősége kisebb az Osztrovszki-hegység DK-i lejtőin eredő patakokénál. A lefolyásviszonyok általában kedvezőtlenek a domborzat és a felszínen megjelenő lazább kőzetek (kevés lösz, homokos vályog) jó vízáteresztő jellege miatt. Így területünkön még a nagyobb patakok is kiszáradhatnak nyár derekán rövidebb-hosszabb időre.

Kis vízbőségük másik oka a kevés csapadék. Az Ipoly-völgy éghajlata száraz és szélsőséges. A csapadék évi összege 560-600 mm, sokévi átlagban alig magasabb, mint az Alföld legszárazabb részein. A 600 mm-es izohiéta a Balassagyarmat körüli területen zárt görbét alkot. Gyakori a száraz, aszályos időszak is.

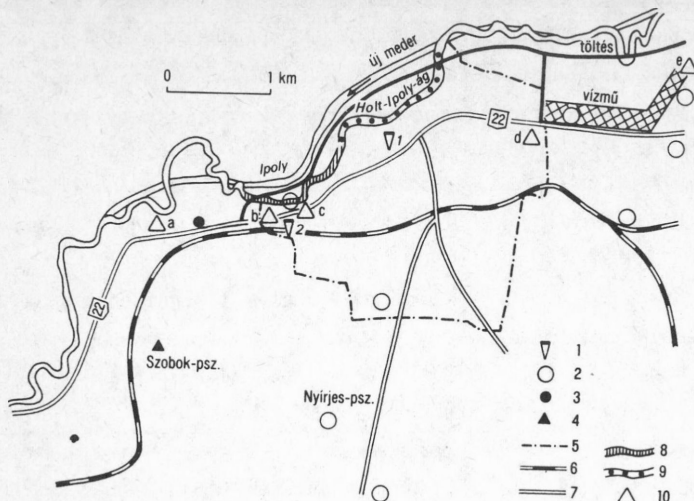
Az Ipoly-folyó vízgyűjtője 5151 km², melyből 71% csehszlovák, 29% magyar területre esik. A folyó hossza 246,5 km. Vízjárása igen szélsőséges. Az Ipolynak általában két szabályos magasvize alakul ki: a tavaszi a Dunáéval egy időben, a kora nyári a Dunáénál később. Nyár végén a folyó vize megcsappan, ilyenkor a vízszint 2 m-rel is alacsonyabb, s néhol térdig érő víz sincs. Legalacsonyabb vízállás augusztus—szeptember hónapokban fordul elő, a legmagasabb pedig februárban és májusban (Láng S. 1967).

Az Ipoly menti tágulatok nagyon alkalmasak belvízképződésre. Egyes helyeken a tavasszal rendszerint vizenyős allúvium 2 km-nél is szélesebb. A régi morotvák úgyszólván állandóan belvizes térszínnek. Az Ipoly menti belvizek részben a folyó árvizének kiöntéséből maradnak vissza (pl. szécsényi öblözet), emiatt nem is igazi belvizek. A vizenyős öblözetek a nagyobb mellék-patakok völgyébe is benyomultak az árvízgátak megépítése előtt. A vizenyős allúviumok talajvize gyakran szennyezett, ezért a talajvizes szintek megcsapolása útján általában szerényebb és minőségileg sem elsőrangú vízhozamokhoz lehet jutni.

A víznyerő terület

Balassagyarmat az Ipoly bal partján helyezkedik el DNy—ÉK-i, részben Ny—K-i irányú, egymással nagyjából párhuzamos, alacsony dombvonulatokon, tkp. az Ipoly teraszain és a köztük lévő völgyekben. Az Ipolyt kísérő völgy átlagos szélessége 5-6 km. Balassagyarmattól Ny-ra a Lókos és a Derék-patak, K-re a Csitári-patak és a Feketevíz-patak völgyelete szélesedik ki.

A víznyerési lehetőségek módját és helyét több-kevesebb sikerrel már régen kutatják Balassagyarmaton (3. ábra). A város a jó ivóvizet szolgáltatató artézi kútra 40 ezer koronát irányzott elő 1910-ben, de felszökő jó ivóvizet nem találtak. A városháza mögött 625,50 m-ig lehatoló mélyfúrás kísérlet eredménytelen maradt. A fúrásnál szivattyúzási próbát nem alkalmaztak, pedig

3. ábra. Vízkutatás — vízrendezés — vízszennyezés (szerk.: **Fábrí M.**)

1 = kutató mélyfúrások: 1 — 1911 (625,5 m), 2 — 1981 (645 m); 2 = talajvízkutató fúrások; 3 = szennyvíztisztító; 4 = legális szeméttelp; 5 = a város határa; 6 = vasútvonal; 7 = közút; 8 = szennyezett Holt-Ipoly-ág; 9 = feltöltött Holt-Ipoly-ág; 10 = szennyezőforrások: a — dögműt, b — vágóhíd, c — szeszfőzde, d — kórház, e — szeméttlerakó

Fig. 3. Exploration for water, water regulation and pollution (by **M. Fábrí**)

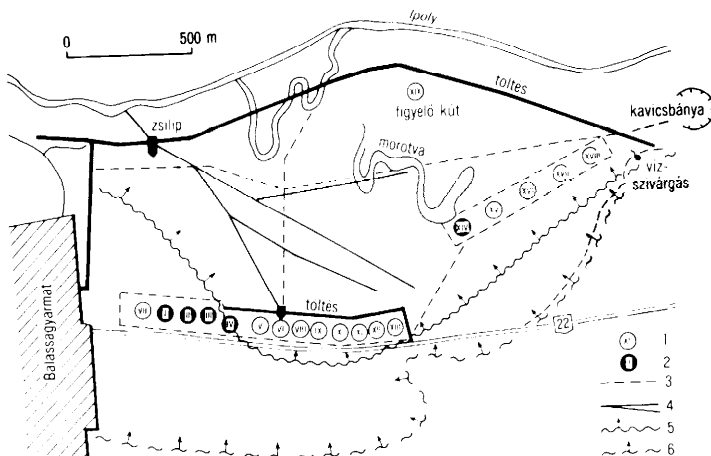
1 = water exploration deep wells; 2 = groundwater wells; 3 = sewage purification; 4 = legal waste disposal; 5 = town limits; 6 = railway; 7 = public road; 8 = polluted Ipoly ox-bow; 9 = infilled Ipoly ox-bow; 10 = sources of pollution: a = carrion pit, b = slaughter-house, c = distillery; d = hospital; e = garbage disposal site

Ferenczi (1935) szerint a 149 m fúrás mélységig feltárt alsó miocén rétegsor-nak vizet mindenestre tartalmaznia kellett. (Noszky J. ebből a kavicsos rétegsorból sajátságosan keserű, sós vizet említ, míg a mélyebb vizek némi földgázt tartalmaztak.) A városi strandfürdő területén az 1980-as évek elején sem hozott eredményt a melegvízkutató mélyfúrás. A kút kevés vízhozama nem érte volna meg a beruházást.

1931-ben a M. Kir. Földtani Intézet **Rakus Gyula**, majd halála után **Schréter Zoltán** geológusokat bízta meg Balassagyarmat vízellátása kérdésének tanulmányozásával. Az ő jelentésük rámutatott, hogy a feldolgozott D—Dny-i területeken kívül kívánatos a várostól K—DK-re eső területek megvizsgálása is. Ezt 1935-ben **Ferenczi István** végezte el. Balassagyarmat vízellátásának megoldására javasolta a várostól D-re, Nyírjes- és Kincsem-puszták között

186 m tszf. magasságú részen, löszös agyagfedő alatt 5–10 m mélyen levő kavicsos-homokos réteg vízének kitermelését. Még előnyösebbnek tartotta a kavics szint víztartalmának utánpótlása szempontjából a várostól K-re lévő területet, mert a D-i enyhe lejtők felől a lehulló csapadék, É-ről az Ipoly árterülete felől a megújuló magas vízállások telítik ezt a kavics szintet. Az áradás ellen, és így a szennyeződések ellen ezt a területet az országút gátként védte. A felületi szennyeződések lehetőségét a kutak körül kialakítandó nagyobb védőterülettel javasolta kizárni.

A fent említett javaslatokból később egyik változat sem valósult meg. A vízmű ugyan a város K-i szélén, de a Szécsény felé vezető 22-es számú műút É-i oldalán helyezkedik el (4. ábra). A kutak az Ipoly-völgy terasz-kavicsrétegében tárolt talajvizet termelik ki. A vízmű két kútsora több ütemben került kialakításra 1955–1981 között. Összesen 18 sekély mélységű (szűrőzési mélységük 2–8 m), nagy átmérőjű, kavicsolt csőkút létesült egymástól 70–150 m távolságban. A kutak távolsága az Ipolytól 300–1200 m. A kútsora

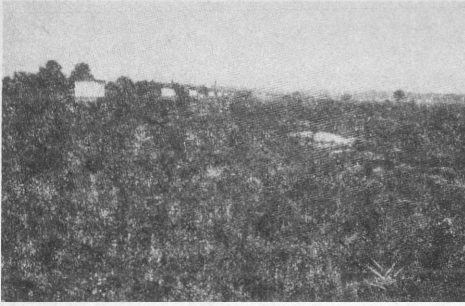

4. ábra. A balassagyarmati vízmű helyszínrajza (szerk.: Fábri M.)

1 = nem üzemelő kutak; 2 = üzemelő kutak; 3 = földút; 4 = árok; 5 = települési szint határa és lejtésiránya; 6 = dombi szint határa és lejtésiránya

Fig. 4. Plan of the Balassagyarmat water-works (by M. Fábri)

1 = wells out of operation; 2 = wells in operation; 3 = dirt road; 4 = ditch; 5 = settlement level boundary and slope direction; 6 = hill level boundary and slope direction

1. kép. A balassagyarmati vízmű első kútsora az elárasztó medencével (fotó: Fábri M.)
Pict. 1. The first row of wells of the Balassagyarmat water-works with the flooding basin (photograph taken by M. Fábri)

hossza 1900 m. Az első 13 kút egymástól 70–100 m-enként települt. A XIII. kúttól iránytöréssel 450 m-re telepítették az utolsó 5 kutat, melyek között a távolság 150–150 m.

A kútsor két szinten halad át, melynek hidrogeológiai jelentősége van (1. kép). A magasabb helyzetű ún. települési szinten lévő (VII–IV. sz.) kútnál a víztároló kavicsréteg a nyugalmi vízszint fölé emelkedik. A 2–4 m kavicsréteg É felé az Ipoly árterén kivékonyodik 1–2 m-re (V–XVIII. kutak). D-i irányban az enyhén emelkedő ún. dombi szint alatt a kavicsréteg vastagodása feltételezhető, melynek alján összefüggő talajvíz tározódhat. A magasabb helyzetű kavicsrétegek a beszivárgás, vízgyűjtés szempontjából jelentősek. A fedő réteg a vízműkutak környezetében 2–5 m vastag homokos agyag, szerves kövér agyag és homok. A talajvíztároló kavicsösszlet fekszik felső oligocén homokkő.

A Balassagyarmati Vízmű kútsorának vízutánpótlásánál a következő tételekkel számolhatunk:

a) A csapadék talajvízben maradó beszivárgási hányada a leszívási területen 150 mm/év. $4,6 \text{ km}^2$ -es területre számolva ez 690 ezer m^3 /év.

b) A dombok felőli felszíni és felszín alatti hozzáfolyás $1,7 \text{ km}^2$ -ről 45 ezer m^3 /év.

c) A fekvő felől a talajvíz leszívás hatására felszivárgó vízmennyiség 150 ezer m^3 /év. Ennek értékére a klórtartalom növekedéséből lehet következtetni. Ismert, hogy a fekvő képező felső oligocén homokkővek magas NaCl tartalmú "fosszilis vizeket" tárolnak.

d) Az Ipoly felőli utánpótlás eredetileg két módon ment végbe. Szivárgással, a folyó felől, 67 ezer m^3 /év vízmennyiség jut az üzemelő kútsorhoz. Az Ipoly medre 2–3 m mélyen ágyazódik a fedő rétegbe és a mederfenék érintkezik a talajvíztároló kavicsréteggel. Átlagos távolsága a kútsortól 750 m. A folyó felőli vízutánpótlódás jelentősebb hányada az árvízi elöntésekből

adódott, mivel a kutak nagy része árterületen van. A leszívási területen évente 1–3 alkalommal elöntött terület $1,8 \text{ km}^2$ volt az árvédelmi töltés megépítése előtt. Az éves elöntések összege átlagosan 15 nap volt, mely idő alatt a beszívárgott vízmennyiség 100 ezer m^3 /évre tehető.

Összesen 1083 ezer m^3 /év, azaz 3000 m^3 /nap a kitermelhető vízkészlet sokévi átlagban, a már nem létező Ipoly-áradásokkal is számolva. Ezt az értéket az 1970-es évek elejétől kezdve már meghaladta a víztermelés. Nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy a víztermelés egy kisebb hányada a statikus készletfogyasztással pótlódott.

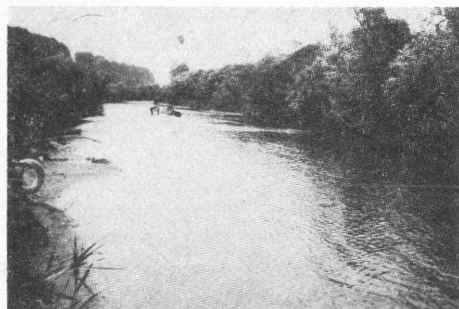
A folyószabályozások hatása a víztermelésre

Az Ipoly szabályozása a vizsgált térségben két lépcsőben valósult meg. Elsőként 1968-ban elkészült a város alatti folyószakasz mederszabályozása, és a város árvízvédelmi töltéssel való bevédése. A balassagyarmati vízműtelepnek és kútjainak bevédése a gyakori árvízi elöntések miatt 1978-ban valósult meg (4. ábra).

Mederszabályozások következményei

A korábbi vízkárok elhárítása érdekében nagymértékű mederkorrekciót hajtottak végre Balassagyarmat térségében (2. kép). Ennek során a medret és védőtöltését a 100 éves gyakoriságú árhullám emésztésére építették ki 1 m vízszint feletti biztonsággal. Balassagyarmatnál az Ipoly-folyó 100 éves gyakoriságú árhulláma $\text{NQ } 1\% = 400 \text{ m}^3/\text{s}$. (Minden évben ismétlődő árhullám $\text{NQ } 100\% = 102 \text{ m}^3/\text{s}$.) A rendezés során az átvágásokkal megrövidítették a lefolyási szakaszt és időt. A $0,2\%$ -es mederesést $0,375\%$ -re módosították.

Az Ipoly szabályozása, a mederlejtés és vízszintesítés növelése meggyorsította a vizek levonulását, melynek következtében jelentősen csökkent a nagy-

2. kép. A vízmű fölötti Ipoly-szakasz nyári alacsony vízálláskor (fotó: Fábri M.)
Pict. 2. The Ipoly section upstream the water-works during summer low water (photograph taken by M. Fábri)

vizek és az árhullámok tartóssága. Természetesen kis- és középvízhozamok esetén is csökkent a meder telítettsége. Ezek által az Ipoly felőli talajvízáramlás a kutak felé megszűnt. A folyóval együtt a felszín alatti vízkészlet is elvándorolt. A kutak utántelepítése nem lehetséges, mert a terület jogilag nincs Magyarország tulajdonában. Másrészt az Ipoly vízminősége sem javult.

Árvédelmi töltés építésének hatásai

Az árvízvédelmi töltés megépítése egyrészt biztonságossá tette a vízmű üzemeltetését, a rét, a legelő és szántóterületek hasznosítását, másrészt kedvezőtlenül hatott a kitermelhető vízmennyiségre és minőségére. A vízmű területének ármentesítésével megszűnt az árvízi elöntésekből származó természetes vízutánpótlódás, mely a vizsgálatok és tapasztalatok alapján meghatározó hatást gyakorolt a kavicsterasz dinamikus vízkészletének növelésére és minőségi felfrissítésére.

Hogy mégis szükség volt a terület ármentesítésére, azt az 1976. december–1977. februári árvizek idején mért adatokkal próbálom alátámasztani. A december 4-én érkezett árhullám elöntötte a vízmű területét, az alacsonyabb ártéren lévő kutak víz alá kerültek (VIII., IX., X., XI., XII., XIII., XIV., XV., XVI. sz. kutak). Ezekből a kutakból a szivattyúkat is leszerelték (4. ábra). A város vízellátásához szükséges vízmennyiséget a többi kút biztosította ugyan, de vízminőségi problémák léptek fel. Az árvíz hatására az oxigénfogyasztás 3,9 mg/l-re, a nitráttartalom 100 mg/l-re emelkedett maximumisan némelyik kútnál. Az árvizek hatására az O_2 -fogyasztás decemberben és februárban fokozatosan emelkedett. A nitráttartalom decemberben emelkedett, majd februárra visszacsökkent az árvíz előtti értékre, majd itt állandósult. Egyéb komponensekben a vízminőség nem változott.

A vízminőség változására magyarázatot adhat, hogy a kutak környékén a vízáadó réteg felett vékony a fedőréteg, a talajfelszíni része tözezes, így gyenge a szűrőképessége. A kevert (hálózati) víz minősége az 1976-os árvíznél kifogásolható volt, mivel a nitráttartalom átlagosan 60 mg/l-re emelkedett, az oxigénfogyasztás nem haladta meg a megengedett határértéket. Az árvízből (nyersvíz) vett minta nem tartalmazott jelentős nitrátot (10 mg/l volt), mely arra enged következtetni, hogy a nitráttartalom-növekedés a talajból ered.

Az árvízvédelmi töltés megépítésének következtében megszűnt a gyors vízcsere és a talajvízbe való oxigénbevitel, amit korábban az árvízi elöntésekből származó, felszín felől beszivárgó víz jelentett. Korábban ez a folyamat

évente két alkalommal is lezajlott. Ekkor a háttér felőli utánpótlódási hányad csökkenésével a víz által a kutakhoz szállított vegyi eredetű szennyeződések mennyisége is csökkent, ill. a felszínről beszivárgó, viszonylag jó minőségű, és azt követően tisztító talajszűrően keresztülmenő víz keveredett a háttér felől érkező vízzel.

A talajban végbemenő szerves bomlás együtt jár az oxidációs termékek képződésével. Korábban az árvízi elöntések során jelentkező vízcsera biztosította ezek eltávolítását, ill. a felszínről beszivárgó nagyobb oxigéntartalmú víz keveredett a talajvízzel, és annak oxigéntartalmát növelte. Az árvízi elöntések e kedvező hatásának megszűnésével, az oxigén felhasználódásával kialakult az ún. redukciós zóna, melyben feldúsult a nitrát, a vas és a mangán. Fő problémaként jelentkezik jelenleg is a XV—XVI—XVII—XVIII-as sz. kutak vizének magas vas- és mangántartalma. A kutak emiatt nem is üzemelnek, mivel a vízműnek nincs vas- és mangántalanító berendezése. Az ammónia, vas és mangán vízminőségi paramétereinek változását 1975—83 között a balassagyarmati vízmű XIV., XV. és XVIII. sz. kútjainak vizében az 1. táblázat tartalmazza. A XIV-es kút időnként kifogásolható vízminősége ellenére továbbra is üzemel.

Az 1,5 km hosszú árvízvédelmi gátba zsilipet építettek, hogy az Ipoly magas vízállása esetén a víznyerő területre vízbevezetéssel talajvízdúsítást végezhesse. A területet azóta sem árasztották el egyszer sem.

A természetes vízutánpótlódást meghaladó vízkitermelés következményei

A vízműnek jelenleg 18 kútja van. Az üzemelés első időszakában, amikor az Ipoly szabályozása még nem kezdődött el, ugyanannyi vizet adott 11 kút, mint később 18 kút (5. ábra). A BME Vízgazdálkodási Tanszék 1976-ban azt írta tanulmányában, hogy a 11 kútból érkező 4000 m^3 mennyiségű vizet a vízmű területen belüli bővítéssel $7000\text{--}7300 \text{ m}^3/\text{nap}$ mennyiségre tudja növelni, és ehhez 5-6 kút üzemelését elegendőnek tartja. Ez az elvárás a rendezetlen Ipoly mente felszín alatti vízkészletére igaz volt, rendezés után azonban új helyzet alakult ki.

Az 1978-as év átlagosan $4000 \text{ m}^3/\text{nap}$ víztermelése már meghaladta vagy felső határát képezi a víznyerő terület természetes utánpótlásának. A kútsor dinamikus vízkészlete (tartósan és átlagosan kitermelhető és utánpótlódó készlete) kb. $3000\text{--}3500 \text{ m}^3/\text{nap}$. A vízutánpótlódást meghaladó víztermelés (rablás) hatására statikus talajvízkészlet-csökkenés következett be, ami több m-es nyugalmi vízszint- és vízhozamcsökkenést okozott. A statikus kész-

Az ammónia, vas és mangán vízminőségi paraméterek változása
a balassagyarmati vízmű XIV., XV. és XVIII. kútjának vizében

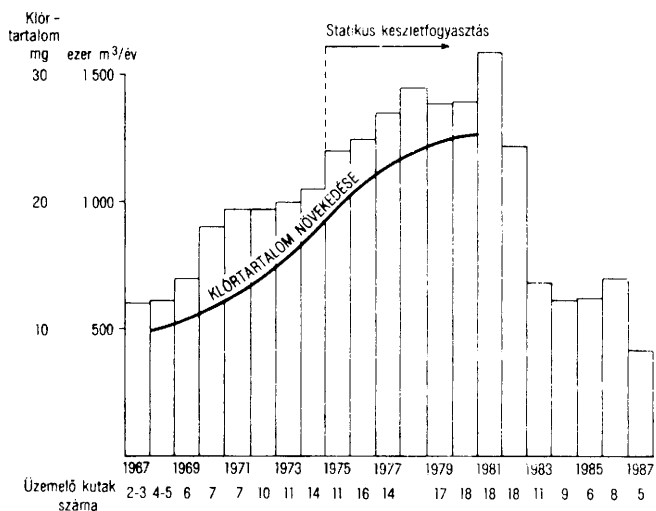
Kút- szám	Paraméter mg/l	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1987
XIV.	NH ₄	—	—	—	0,27	—	—	0,35	0,32	0,13	0,12
	Fe	0,1	—	0,01	—	0,02	0,05	1,55	0,5	0,03	1,4
	Mn	—	0,06	0,22	0,5	0,38	0,65	1,6	2,75	1,1	2,1
XV.	NH ₄	—	—	—	0,07	0,1	—	0,33	0,56	0,18	
	Fe	0,26	0,04	0,39	0,02	0,23	0,44	4,06	3	2,1	nem üzemel
	Mn	0,15	0,07	0,11	0,12	0,08	0,2	0,61	0,55	0,4	
XVIII.	NH ₄	—	—	—	—	—	—	0,47	0,54	0,47	
	Fe	—	—	—	—	0,62	1,1	1,5	1,44	9	nem üzemel
	Mn	—	—	—	—	1,23	1,23	1,74	2,75	3	

	Megfelelő	Tűrhető	
NH ₄	0,10	0,20	mg/l
Fe	0,2	0,3	mg/l
Mn	0,1	0,2	mg/l

Ha az ammóniatartalom a követelményeknek nem felel meg, akkor elegyítés után sem fogadható el ivóvíznek. Nem vonatkozik ez a vas- és mangántartalomra.

lethiány 1 millió m³ nagyságú. A statikus készletfogyasztás a kútsor magasabb Ny-i területén (I., II. kutak) indult meg 1970—74 között. A nyugalmi vízszintsüllyedés a fokozódó vízkitermelésre vezethető vissza. Az éves víztermelés a 70-es évektől jelentősen növekedett, 1973-ban elérte az 1 millió m³-t.

A víztermelés növekedését a klórion-tartalom emelkedése kísérte. Az eredeti érték 10 mg/liter körül volt, a víztermelés megduplázódásával (a VIII., IX., X., XI., XII., XIII. kutak termelésbe állításával 1972—73-ban) a klórtartalom tovább emelkedett. Mivel más szennyeződést jelző komponensek ezzel együtt nem emelkedtek, a klór eredetét csak a fekü felőli vízbeáramlással lehet magyarázni (5. ábra). 1980 szeptemberétől 1982 júliusáig napi 400—700 m³ felszíni víz hasznosításra került, amely vízmennyiséget az Ipolyból való kiemelés után MOBIL szűrőkocsi tisztított meg. A felszíni vízkiemelés az Ipolyból nagyobb esőzések után a magas nitrátszennyeződés miatt esetenként 2-4 napig is szünetelt. A mezőgazdaságilag művelt területről nagy mennyiségű nitrit és ammónia is került a vízbe. Jelenleg az Ipoly vízminősége II. oszt-

5. ábra. A víztermelés mennyiségének alakulása 1967 és 1987 között (szerk.: Fábri M.)
 Fig. 5. Water output, 1967–1987 (by M. Fábri)

tályú, kissé szennyezett kategóriába tartozik. Ipari és mezőgazdasági célú hasznosításra alkalmas.

A víznyerő területre jutó szennyeződések

A vízműkuttakkal megcsapolt talajvíz települési szennyeződésektől mentes, oxidatív állapotú minőségi kategóriába tartozik. Területünkön a kedvezőtlen természeti körülmények (talaj, domborzat, csapadékviszonyok) között folytatott mezőgazdasági termelés károsító hatása végső soron az Ipoly-folyó környékét éri, aminek közeléből nyeri az amúgy is vízszegény terület az ivóvizét. A korlátozott víznyerési helyek és a környezetkárosító üzemek közelsége megengedhetetlen.

Mezőgazdasági eredetű szennyezések

A vízmű területén a magas nitráttartalom miatt le kellett állítani 6 kuttat. A vízminőségromlás elsősorban a helytelen és túlzott műtrágyázás következménye. Ez 1000–1500 m³/nap kapacitáskiesést okoz. A rendszeres kémiai vizsgálatok a nitrátkoncentráció nagymértékű és fokozatos növekedését állá-

3. kép. A Holt-Ipolyba sok helyütt bekerül a városi szemét (fotó: **Fábrí M.**)

Pict. 3. Town waste is disposed of into the Ipoly ox-bow in many places (photograph taken by **M. Fábrí**)

Eredetileg a tisztítómű kapacitása $2000 \text{ m}^3/\text{nap}$. Az 1980-as években a napi átlag már 2600 m^3 volt. A szennyvíztisztító telep bővítése befejeződött a $3000 \text{ m}^3/\text{nap}$ kapacitásbővítést jelentő új eleveniszapos rendszerrel. Balassagyarmaton a lakások 58%-a csatornázott, 42% szikkaszt vagy szétöntözi környezetében a keletkező szennyvizet, melynek jelentős része az út- ill. csapadékárkokba jut és pangóvízként szétterül a vízkivételi telep térségében.

A kórház szennyvizének egy része csapadékcsatornán át távozott a vízmű fölért szivárgó árokrendszerbe, amelynek a töltésépítés óta nem volt torkolata az Ipolyba. Ez a rendkívül kedvezőtlen körülmény már megoldódott.

A városi szeméttelép kedvezőtlen földtani adottságú, így az oda elhelyezett kommunális, szilárd hulladék, fekália, valamint a vágóhídi melléktermék és folyékony hulladék közvetlenül a talajt, majd pedig az Ipoly vizét szennyezi ($6000\text{--}7000 \text{ m}^3$ szemét évente).

A vízműtől K-re lévő felhagyott kavicsbánya rekultivációjáról az üzemeltető nem gondoskodott megfelelően. Az odaszállított szemét, háztartási hulladék a vízművet veszélyezteti: a szennyezés kimutatható a kútsor utolsó két kútjában (XVII—XVIII. kutak).

Az ivóvízellátás megoldásának lehetőségei

Nyugat-Nógrádi Regionális Rendszer

A területünkön nem áll rendelkezésre mélységi víz, a talajvízkutak pedig csak azt tudják szolgáltatni, amit eddig is produkáltak. Annál nagyobb kincs az a vízkészlet, amely az Ipoly mentén, a Lókos-patak öblözetben alakult ki, és amelyre a Nyugat-Nógrádi Regionális Rendszer települt (2. ábra). A balassagyarmati víz minősége kifogásolható, ezért minden eszközzel meg kell védeni a rendelkezésre álló készletet, amely Dejtár térségében húzódik. Alá

kell rendelni minden más szempontot a térség egyetlen, jó teljesítményű vízbázisának. Az ezredfordulóig a dejtári vízmű a tervezett minőségjavító mennyiségekkel képes lesz 13000 m³/nap mennyiséget szolgáltatni, amely elegendő a térség biztonságos ellátásához.

A dejtári öblözetben mintegy 30 kút üzemel. A vízkutatási elemzésekből kiderül, hogy az Ipolyszög és Dejtár határában lévő kutak nitrátosak és kemények, a Patak és Ipolyvece határában megkutatott vizek pedig mangánosak és vasasak. A vízmű kútjainak védelmére 1160 ha területet kellene kivonni a műtrágyázás, az intenzív művelés alól, és ezen területen gyepgazdálkodás volna kívánatos.

A dejtári sertéstelep nagyon közel van ahhoz, hogy a távolság megfelelő védőterületet jelentene a hatásokkal szemben. A kiöntözött 300–400 m³ fekáliát a nyárfás nem képes feldolgozni, megterheli a talajt, a Lókos-patak és az Ipoly felé szivárog. A Lókos-patak vizének nitráttartalma eléri a 40 mg/l-t. A dejtári öblözet védelme érdekében Patak, Dejtár és Ipolyszög szennyvizét a SERKÖV terhelésével együtt át kellene emelni a balassagyarmati tisztítótelepre, és a telep iszapját hasznosítani lehetne a mezőgazdaságban.

Balassagyarmat vízigénye, a vízmű kapacitásbővítésének lehetőségei

A város vízellátásában 1983 óta a nyári csúcsfogyasztás idején vízhiányok keletkeztek. A regionális rendszerbe egyre több községet kapcsolnak be, így a jövőben Balassagyarmatnak meg kell oldania saját víztermelésének bővítését. Természetesen a távlatokban várható a vízigények további növekedése, így azonos víztermelési kapacitással és üzemeltetési feltételek esetén komoly vízhiány jelentkezhethet a város vízellátásában.

Közműves vízellátásban részesül a lakásállomány 90%-a, a lakosság 70%-a. A város nappali lakossági vízfogyasztóit, az ingázókat és turistákat figyelembe véve 26000 főre jut a napi 5400 m³ fogyasztási vízmennyiség. Ebből adódóan az egy főre jutó vízfogyasztás kb. 200 l/nap, ami igen magas szám a salgótarjáni vagy szécsényi 140 l-hez viszonyítva. Egyrészt nyilvánvaló pazarlásról van szó, másrészt a többletfogyasztás adódhat a város kisvárosi, mezőgazdasági jellegéből is: sok a kiskert, így sok vizet használnak öntözésre. A lakossági vízigényt 7000 m³/nap mennyiségnek vehetjük a közeljövőben. A regionális vízműtől átvehető víz jelenleg 4000 m³/nap.

Mindenekelőtt a vízbázis minőségének javításával (nitráttalanítás, vas-, mangántalanítás), ill. a közeli térségben folytatott vízkutatással kell a vízellátás biztonságát megteremteni, ill. számottevően javítani. A helyi vízbá-

zis további bővítése csak nagy fajlagos költséggel és véges kapacitással lehetséges.

A statikus vízkészlet növelésének hidrogeológiai feltételei adottak; a készlethiány talajvízdúsítással fedezhető lenne. A gátba beépített zsilipen keresztül az Ipoly magas vízállásánál a víznyerő területre vízbevezetés történhet, ami a talajvíz dúsítását eredményezi. Az előbbinél jóval kisebb területet vesz igénybe és vízminőségileg is kedvezőbb, ha nem az egész legelőt árasztanak el, hanem a kútsorral párhuzamos dúsító medencébe vezetnék a vizet. A VII—III. kutak közötti "települési szint" vastag kavicsrétege a legalkalmasabb dúsítóvíz befogadására. Erre a magasságra szivattyúzni kell a vizet.

A távlati vízellátás érdekében meg kell kezdeni a vízműtől D-re eső terület hidrogeológiai feltárását, ahol 1958-ban már voltak kutatások. E terület alkalmasnak tűnik víztermelésre, számítások szerint kb. 2000 m³/nap vízkitermelés várható innen.

Ha az államközi megegyezés jogilag is a városhoz csatolja az Ipoly szabályozásakor ide került területeket, akkor a fejlesztés irányát az élő Ipoly felé volna célszerű folytatni. A fejlesztés kb. 1500—2000 m³ vizet adhat naponta.

Nógrád megyében a vízbeszerzés terén végbement negatív változások felfeltették a dunai kapcsolat megvalósítását. 1987-ben a Mélyéptervnél alternatív megoldásokat tartalmazó tanulmány készült a több lépcsőben kialakítandó beruházásról. Nógrád megye nyugati térsége külső vízbetáplálásra szorul, ezért az első ütemben (1992) a megye nyugati és középső térségében jelentkező 10 000—12 000 m³/nap többletvízigény szállítását építenék ki. Balassagyarmat a nyugati térség legmeghatározóbb fogyasztója (várható vízigény 1992-ben 6500—7500 m³/nap, 2000-ben 7500—10 000 m³/nap), ezért számára létfontosságú a dunai kapcsolat, mely vízellátásának megnyugtató megoldását jelentené.

IRODALOM

- Bán I.** (szerk.) 1982: Balassagyarmat és településcsoportja. ÁRT vizsgálatának vízi-közmű műszaki leírása — Északterv, Miskolc, pp. 54—61.
- Borovszky S.** (szerk.) 1911: Nógrád vármegye. — Országos Monográfia Társaság, Budapest, p. 709.
- Ferenczi I.** 1935: Balassagyarmat vízellátásának kérdése geológiai szempontból. — Földt. Int. Évi Jel. 4. pp. 1701—1717.
- Hámor G.** 1985: A Nógrád-Cserhát kutatási terület földtani viszonyai. — Műszaki Kiadó, Bp., pp. 199—204.
- Láng S.** 1967: A Cserhát természeti földrajza. — Akad. Kiadó, Bp., pp. 190—193.
- Mike K.** 1969: Az Ipoly-völgy kialakulása. — Földr. Ért. XVIII. 3. pp. 289—314.

- Noszky J. id.** 1916: A Cserhát északi részének földtani viszonyai. — Földt. Int. Évi Jel. pp. 342—352.
- Peja Gy.** 1954: Feljegyzések a Nógrádi-medence geomorfológiai problémáihoz. — Földr. Ért. III. 1. pp. 10—11.
- Vitális Gy.** 1972: A vízbeszerzés földtani lehetőségei Nógrád megyében. — Hidr. Közl. 52. 7. pp. 273—277.
- Balassagyarmat hosszú távú településfejlesztési koncepciója 1986. pp. 9—23.
- Balassagyarmati víztermelő kutak geofizikai vizsgálata 1978. — Országos Földtani Kutató és Fúró V. Észak-magyarországi Üzemzetősége, Miskolc.
- Előterjesztés Balassagyarmat környezetvédelmi helyzetéről, 1982.

A GEOGRAPHICAL INVESTIGATION OF DRINKING WATER SUPPLY OF BALASSAGYARMAT

Miklós Fábri

Summary

The hydrogeology of the area is unfavourable for water supply. The crystalline schist basement, reached at ca 600 m depth, is overlain by Oligocene clays and sands. The latter are poor aquifers and the little water contained in them has extremely high salt content.

The water demand of the town is satisfied from the porous sand and gravel layers of the Early Holocene terrace system of the river Ipoly. This system of aquifers is affected by the water regime of the river. During high water stage and floods it is filled with water, while at low water a throughflow is directed towards the river channel from the bank reservoirs and the available reserves — highly exploited by wells — decrease.

The regulation of the Ipoly river (channel cut-offs, construction of flood-control dykes and other interventions), water intake exceeding the natural recharge of water and the pollution of various origin of the water supplying area (agricultural, communal and other) have influenced both the quantity and quality of water reserves. In 1987 only 5 out of the 18 wells of the water-works were in operation and water output was below half a million m³ (in 1981 1.6 million m³). Water quality in the wells out of operation is inadequate because of the high nitrate, ammonia, iron and manganese contents.

The water-works built on the reservoirs of limited extension is unable — as a result of the above influences and interventions — to ensure the water supply of the town. In the Dejtár area, W—SW of Balassagyarmat, hydrogeological conditions are more favourable and a well network was established here. This regional water-works supplies several settlements in the environs with water and provides 3000—6000 m³ water for Balassagyarmat.

The rapid urbanization and the growing demands for water involved by it as well as the security of water supply, further exploration of water reserves of other nature (in accordance with financial opportunities) would lead to a reassuring solution of the problem.

Translated by D. Lóczy

SZEMLE

ELMARADOTTSÁGKÉPÜNK ÉS AZ "ÚJHULLAMOS" ORSZÁGOK

I. rész

DR. VUICS TIBOR

1. Elmaradottság és fejlődés

Az "elmaradottság" és a "fejlődő világ" fogalmi-asszociatív összetartozását fölösleges lenne tagadnunk. Még akkor is létező összefüggés, ha az "elmaradottság" viszonylagos fogalom, mivel valamihez képest (ország, országcsoporthoz, ill. az ezekhez rendelt ágazati, területi mutatók stb.) van értelme "fejlettségről" vagy "fejletlenségről" szólni. A "fejlődő országok" elnevezés is gyűjtőfogalom, amelyet a különböző diszciplínák művelői nagyon is eltérő tartalommal töltenek meg és értelmeznek. A klasszikus megfogalmazás szerint a fejlődő országok körébe tartoznak a természeti és társadalmi erőforrásaikat elégtelenül, általában nem elsődlegesen saját nemzeti fejlődésük érdekében kihasználó, a világ többi részéhez viszonyítva elmaradott országok. A megfogalmazásból kitűnik, hogy a fejlődő világ tartalmi jegyeinek, a fogalom körének meghatározása "Nyugat-Európa-centrikus" vagy általában "Nyugat-centrikus", mert a "fejlettség" jegyeit a világnak ehhez a térségéhez méri. Az elmaradottságnak azonban meglehetősen objektív kritériumai is vannak, s ezek a fejlődő országok nagy részére kétségteljesen jellemzők. Ezek közé tartoznak:

— a gazdaság állapota a több száz évvel ezelőtti helyzetet mutatja a világ fejlett közzeteihez képest (pl. árutermelés aránya a gazdaságon belül, a "termelés" produktivitása, az alkalmazott termelési eszközök stb.);

— a kapcsolatrendszer szegényessége, amely többek között a gyenge árutermelő szektor és belső piac, a gyakran monokultúrás gazdaság, az egyoldalú nyersanyagexport-orientáció következménye;

— a kettő vonzata: a multipoláris (sokágazatú) és multilaterális (többféle országcsoporthoz) függés, a tőkehiány, a belső demográfiai gondok, az élelmiszerhiány, amely szociális ellátatlansággal párosulva embertömegek életben maradását veszélyezteti, a gyermekkori testi és szellemi visszamaradottság pedig még a talpon maradását is megkérdőjelezi a következő nemzedékeknek.

A "körből"-kitörés azért is reménytelen, mert a fejlődő országok többségének társadalmi szervezettsége alacsony fokú, hiányoznak a fejlődést szervezhető erők, nem léteznek vagy gyengék azok a rétegek, csoportok, amelyek érdekelték lennének a fejlődésben, erejük lenne annak megindításához, keresztülviteléhez. Bebizonyosodott, hogy az alacsony szintű termelőerők fejlesztése nem az uralkodó társadalmi rendszer függvénye; sőt a szocialista elemeket eklektikusan faluközösségi, olykor feudális elemekkel vegyítő fejlődő országok lényegesen súlyosabb helyzetbe kerültek, mint a függetlenség elnyerése előtt, a gyarmati korszakban voltak (pl. Angola, Etiópia — a császárság időszakában).

A "fejlődő világ"-ról alkotott kép a közgondolkodásban, főként azonban az iskolai földrajztanításban még napjainkban is messze elmarad a valóságos képtől, gyakran idejétmúlt sztereotípiák gátolják a fejlődő országok helyzetének objektív megítélését. A kép torzulását okozhatja az elnagyolt, uniformizált jellemzés is.

Földrajztanításunk eddig adós maradt a fejlődő országok valóságú bemutatásával, de a főiskolai és egyetemi tankönyvekből, jegyzetekből is hiányzik a kategória országainak árnyalt megközelítése. Még nem kerültek a tankönyvekbe a "valóban fejlődő" fejlődő országok, "az újhullámos országok", holott gyors fejlődésük 1962 táján indult meg, vagyis 25 év nem volt elegendő ahhoz, hogy földrajztanításunk tudomást vegyen róluk. Nélkülük, valamint a nyomukban következő iparosodó országok gazdaságának elemzése nélkül (Malaysia, Thaiföld, Fülöp-szigetek stb.) aligha vállalkozhatunk a "fejlődő országok" autentikus oktatására.

E tanulmány célja, hogy az "újhullámos" országokról alapinformációkat nyújtson, továbbá hogy a fejlődő országokról valóságú szemlélet kialakítását segítse elő.

2. Az "újhullámos országok", avagy a kelet-ázsiai "gazdasági csoda"

A távol-keleti vagy kelet-ázsiai "kihívás" országai — Dél-Korea (Koreai Köztársaság), Hongkong, Szingapúr és Tajvan — gazdasági fejlődése az 1960-as évek elején kezdődött meg, az 1970-es években felgyorsult és állandósult. Első elemét, az ún. "japán csodát" — a háború utáni, mintegy három évtizeden át tartó, kiemelkedően gyors növekedést — napjainkra már-már meglehetősen közismert gazdaságfejlődési szakaszként értelmezhetjük (Hernádi A. 1985). A második világháború utáni távol-keleti fejlődés első hullámát Japán indította el. Az újonnan iparosodó "négyek" (használják a kevésbé hízelgő "négyek

bandája", "négy sárkány", "négy tigris" vagy a "boszorkánykonyhák", "siker-gazdaságok" elnevezéseket is), a második, vagyis az "új hullámban" indultak el az ipari állammá válás útján.

A szocialista, de a fejlett tőkés országokban is sokan úgy vélték, hogy a "négyek" gazdasági sikerei átmeneti jellegűek, a konjunktúrát kisebb-nagyobb visszaesések követik, ezért az alacsony gazdasági, társadalmi fejlettségről indult országcsoport tagjai számára kilátástalannak látszik az olyan törekvés, mint ipari állammá vagy akár közepesen fejlett országgá válni, különösképp pedig bekerülni a fejlett tőkés országok közé.

A "négyek" területének és népességének nagyságrendje is óvatosságra intette a szakértői elemzéseket, hiszen nem egészen másfél Magyarországnyi területen élő, Franciaország + Belgium népességével egyenlő társadalmak tevékenységét kellett volna reálisan megítélni.

A négy ország sikereinek elhallgatásában a szocialista országok kiadványaiban politikai megfontolások is szerepet játszottak. A kormány szintű elismerés vagy a diplomáciai kapcsolatok hiánya következtében az országismertetőkben nem szerepelt ismertetése. Dél-Korea (NDK-kiadványok), Tajvan adatai néhány kivétellel a Kínai Népköztársaság statisztikájában összegezve jelentkeztek; Hongkongról, mivel nem független ország, ugyancsak kevés információ állt rendelkezésre. Az egyetlen reguláris állam, Szingapúr is mini-városállam, ezért a túlságosan nagyvonalú nemzetközi statisztikai adatközlésből kevés érdemleges adatot sikerül az érdeklődőnek megtudnia.

Dél-Korea gazdasági-társadalmi megítélésében oldódni látszik a politikai dogma, ami eddig megemészthetetlen, képtelen jelenségnek tartotta, hogy diktatorikus módszerekkel operáló tőkés államban is lehetséges dinamikus, gyors, tartós gazdasági fejlődés. Sőt ezzel az országgal érdemes szorosabb gazdasági kapcsolatokat kialakítani, így pl. vegyes vállalatokat létesíteni, közös üzletházakat működtetni.

Tajvan és a Kínai NK viszonyának alakulása meghatározta a szocialista országok hivatalos állásfoglalását a sziget gazdasági fejlődésének kérdésében. Az új politikai elemként megjelenő egy ország--két rendszer-elv, ahogyan azt Hongkong státusának jövőbeli példáján látjuk, nyilván enyhíteni fog a hivatalos elutasításon.

Szingapúr az utóbbi évtized során, különösen a Malaysiai Államszövetségből kiválása után Kelet-Európában fölértékelődött, bár Malaysiát sem tartják már a brit imperializmus távol-keleti bástyájának, gazdasági kapcsolataink az utóbbi időben gyorsan fejlődnek.

Az OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) és a Világbank az 1980-as évek elején a "négy"-eket, másik hét országgal együtt (Jugoszlávia, Portugália, Spanyolország, Görögország, Argentína, Brazília, Mexikó) a gyorsan fejlődő országok közé sorolta (angol elnevezéssel Newey Industrializing Countries, NIC). A csoportosítás érdekessége, hogy köztük szerepelt a szocialista Jugoszlávia, a rendszerezés a fejlődők közé sorolta valamennyi ázsiai szocialista országot és az európaiak közül Albániát és Romániát.

A gyorsan fejlődők besorolásának alapját a következő ismérvek képezték:

1. Az egy főre jutó bruttó hazai termék és az áruexport gyors növekedése.
2. Az ipar részaránya meghaladja a bruttó hazai termék 30%-át.
3. Az analfabéták aránya nem haladja meg a lakosság 30%-át.

A három fő rendszerezési szemponton kívül további közös vonásokat is figyelembe szoktak venni. Így az egyik rendszerezés kilenc pont alapján határozta meg a "négyek" sajátosságait. Ennek első három pontja megegyezik a következőkkel, további hat pontja a következő:

1. Ezek az országok eljutottak az ipari állammá válás küszöbére.
2. Gazdaságpolitikájuk exportorientált.
3. A külföldi tőkét bevonták a feldolgozóiparba.
4. Felszámolták a kőolajtól való függést.
5. Iparcikkexportjuk növekedése meghaladta az évi 13%-ot, a külkereskedelmi forgalom értéke Dél-Koreában, Tajvanon a 10 milliárd dollárt, de a másik két országban is megközelítette ezt az értéket.
6. A másolás helyébe az újítás lépett.

Az újhullámos országok gazdasági-társadalmi fejlődésének számunkra is hasznosítható tapasztalatait vizsgálva, arra a kérdésre érdemes választ adni: melyek az okai a gyors és tartós gazdasági növekedésüknek? A válaszadáshoz szükséges a következő tevékenységi területek és tényezők elemzése:

- a gazdasági erőforrások,
- az ipari fejlődés dinamizmusának tényezői,
- a bruttó hazai termék változása,
- az exportpolitika,
- a szociális helyzet alakulása.

2.1. A gazdasági erőforrások

A négy ország közül három már kis területe következtében sem alapozta feldolgozóiparának fejlesztését belső nyersanyagokra. Közülük egyedül Dél-Korea területén vannak jelentősebb nyersanyagkészletek, ahol mintegy 50 féle

érc fordul elő kibányászható mennyiségben, fontosabbak az antracit, grafit, fluorit, sók, arany- és ezüstérc, a volfrámérc (WS_2 = volfrámszulfid). A fémes ásványkincsek közül az országnak réz-, ólom-, cink- és molibdénércből vannak számottevő készletei.

Ásványi nyersanyagokból a becsült készlet 120 millió t. Legnagyobb a jelentősége az antracitnak, a volfrámnak és a grafitnak: ez utóbbi kitermelésében az ország a világon a negyedik helyen áll.

Tajvannak sokféle, de kis mennyiségben kitermelhető ipari nyersanyaga van. Ezek közé tartozik a szén, kőolaj és a földgáz, az arany és ezüst, többféle só, így kősó, gipsz, terméskén, talk, azbeszt és dolomit. Világhírű a sziget márványbányászata.

Hongkong területén kaolin és földpát bányászható.

A belső nyersanyagforrások azonban korántsem tudják a nehézipar (vas- és acélgégyártás, vegyipar) vagy a gazdaság energiaigényeit kielégíteni, ezért a négyek gazdasági fejlődésének egyik alapvető kérdése az volt, mennyire sikerül a gazdaságot a külföldi nyersanyagoktól, elsősorban a kőolajtermékektől függetlenné tenni. A petróleumszármazékok és kémiai anyagok importja a négyek gazdaságában általában 12-35% között alakul. Nyersanyagok helyett azonban jórészt félkész terméket importálnak.

A kőolajimport jelentős csökkenéséhez hozzájárult Tajvanon és Dél-Koreában az atomerőművek elterjedése. Tajvan villamosenergia-fogyasztásának 52%-a, Dél-Korea szükségletének pedig 38,6%-a származik atomerőművekből (1985, 1986). Hongkongban és Szingapúrban a nagy népességkoncentráció miatt atomerőművek nem telepíthetők.

Csak Tajvan tartalmaz kőolajat (5 millió barrel — 1986), napi termelése 2000 barrel (1 barrel = 158,987 l).

A könnyűipar egyik legkorábban kialakult és erős ágazata a térségben a textilipar volt, amelyhez a nyersanyag nagyobb részét (gyapot, gyapjú) csak külső forrásból lehetett beszerezni. Az 1960-as években igen gyorsan növekvő népesség élelmiszerellátását azonban a hazai mezőgazdaságnak kellett megtermelni, különösen Dél-Koreában és Tajvan szigetén, ahol ehhez a természeti adottságok egyébként is megfelelők.

Dél-Korea hegyvidéki ország, területének csak 22%-a áll művelés alatt, 66%-át erdők borítják. A hosszú tengeri parttal rendelkező ország lakosságának éltrendjében, megélhetésében és exportjában a halászat döntő szerepet játszik; mintegy 750 ezer ember léte 150 ezer halászgazdaság tevékenységének a függvénye. Tajvan területének 24%-át művelik, elsősorban az alluviális

síkságok alkalmasak mezőgazdasági termelésre, az erdőszültség foka alacsony (7,7%).

Súlyos a földínség viszont Hongkong és Szingapúr területén, ezért a lakosság élelmiszerszükségletét belső forrásból csak kis részben képesek kielégíteni. Hongkong területének 3/4 része művelésre alkalmatlan, 15,7%-a beépített, s csak 7,7%-át művelik. Szingapúrban a helyi gazdaságok a növényi fogyasztás és halszükséglet 24-24%-át, a baromfihús-szükséglet 80%-át képesek megtermelni.

Megkülönböztetett szerepe van a négyek gazdasági fejlődésében a közlekedésföldrajzi helyzetnek. Közös vonásuk, hogy

— mindegyik tengeri ország, közülük Tajvan — és lényegében Szingapúr is — szigetország;

— a világkereskedelemben elsősorban Szingapúrnak ("Távol-Kelet Gibraltárja") és Hongkongnak (Victoria) van jelentősége (szabadkereskedelmi övezet, a világ egyik fő átrakó kikötője); Szingapúr a világ egyik legnagyobb forgalmú kikötője, a ki- és berakott árumennyiség megközelíti a 100 millió t-t. Hongkong viszont a világ harmadik legnagyobb tengerhajózási központja — Japán és Görögország mögött (1985).

Dél-Korea kikötői összességükben az előzőknél nagyobb forgalmat bonyolítanak le (1985-ben a be- és kirakott árumennyiség 200 millió t). Tajvan kikötőinek forgalma a sziget politikai helyzete következtében szerényebb (1985-ben 76,5 millió t áru);

— közlekedésföldrajzi helyzetük alapján a négyek a világ légi közlekedésébe is tevékenyen bekapcsolódtak: a szállított utasok alapján Szingapúr (11,5 millió fő), Tajvan (10,3 millió fő) és Dél-Korea a sorrend: ez utóbbinak számottevő a belső légiközlekedése is;

— a folyóvizek csak Dél-Koreában számítanak gazdasági erőforrásnak (Naktong, Han folyók);

— az idegenforgalom elsősorban Hongkongot és Szingapúrt tartja vonzónak (3,4–3 millió fő). A politikai feszültség következtében mérsékeltebb az érdeklődés Tajvan (1,5 millió fő) és Dél-Korea iránt (1,4 millió fő). Számottevő a négyek egymás közötti idegenforgalma, bár elsősorban japán, amerikai és ausztráliai turisták keresik fel őket.

Megállapítható tehát, hogy Dél-Korea kivételével a négyek számottevő fém- és nem fém- és, valamint könnyűipari nyersanyagokkal alig rendelkeznek. Hongkong és Szingapúr gazdaságának nyitottságát növeli, hogy élelmiszerekből sem önellátók, ezért export–import orientáltságuk gazdasági fejlődésükben meghatározó.

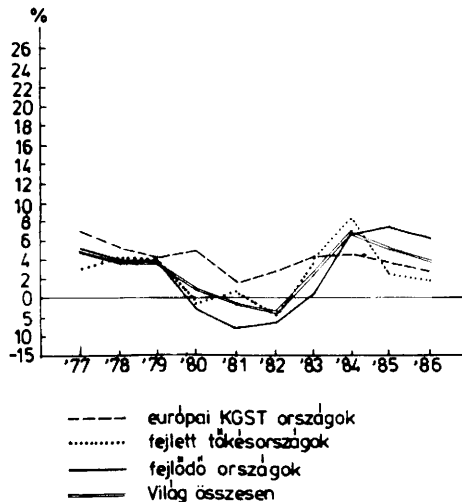
2.2. Az ipari fejlődés dinamikusa

Az ipari termelés és a bruttó hazai össztermék növekedésének ütemét az 1. és 2. ábra mutatja. A 3. ábráról leolvasható tendenciával összehasonlítva megállapítható: az újhullámos országok fejlődésének átlagos üteme az iparban magas ugyan, de országokonként időszakonként jelentős hullámzást mutat, ami a kedvezőtlen nemzetközi dekonjunktúrával vagy belső gazdasági nehézségekkel hozható összefüggésbe.

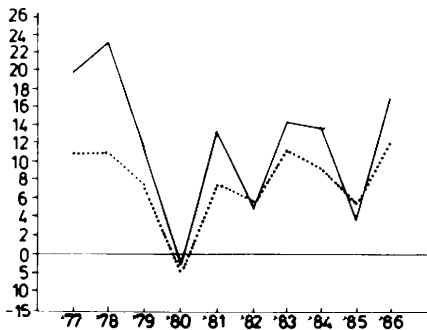
Az országcsoportok iparának átlagos fejlődési üteme az 1977–1986. időszakban 8,5%-ot ért el; ugyanebben az időszakban Japán ipara 4,3%-os, az USA-é pedig csak 3,1%-os növekedést mutatott, míg a nyugat-európai tőkés országoké 0,8-2% között alakult. Külön kiemelendő a hazai erőforrásokra is támaszkodó Dél-Korea és Tajvan növekedési üteme, ami a nemzetközi összehasonlításban is egyedülálló.

Az ipari fejlődés páratlan dinamizmusának okait a következőkben foglalthatjuk össze:

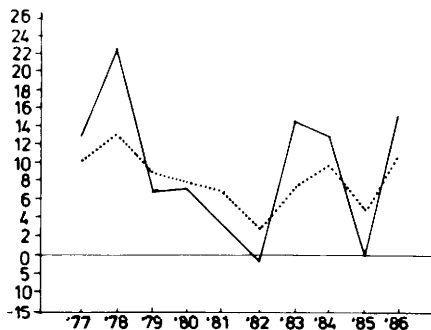
1. A nemzetközi segélyek a függetlenné válás utáni időszakban segítették az új államok talpra állítását és elindulását a gazdasági fejlődés útján. Tajvant és Dél-Koreát elsősorban az Amerikai Egyesült Államok segítette, amelynek tevékeny szerepe volt a koreai rendszer megmentésében, mivel általa és egyéb ENSZ-tagállamok segítségével sikerült a koreai háborúban az egyensúlyt megteremtteni és tűzszünetet kötni (1950–53, koreai háború). Tajvan

1. ábra. Az ipari termelés növekedésének üteme országcsoportok szerint

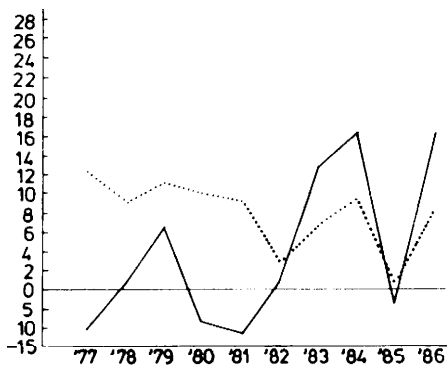

DÉL-KOREA

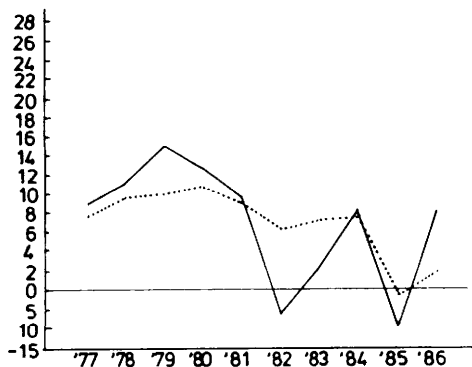

TAJVAN

2. ábra. Az ipari termelés és a hazai össztermék (GDP) növekedésének üteme az "újhullámos" országokban I.

Hongkong

Szingapúr

— ipari termelés
 hazai össztermék

3. ábra. Az ipari termelés és a hazai össztermék (GDP) növekedésének üteme az "újhullámos" országokban II.

katonai és gazdasági támogatása a Kínai NK-gal szemben az amerikai politika szerves része maradt a népi Kína elismerése és nemzetközi jogainak helyreállítására is. Az angol tőke elsősorban Hongkongban és Szingapúrban érdekelt: ezek az országok ui. nem szorultak segélyekre.

Elsősorban Dél-Korea gazdasági sikereit tartották sokan törekenynek, átmenetinek és kivételesnek, mivel az elért eredményeket az Egyesült Államok segélyeinek, a külföldi tőkének, ill. a multinacionális vállalatok beruházásainak tulajdonították. "Ez a felfogás azonban nem felel meg a tényeknek. 1965 óta ugyanis az Egyesült Államok nem nyújtott segélyt Dél-Koreának, miközben a gyors növekedés éppen azóta jellemző. 1962—1985 között működő tőke formájában mindössze 2,7 milliárd dollár áramlott be az országba, ami az ország 1985-ös 46 milliárd dolláros adósságállományának 6%-át sem érte el." (5)

2. A négyek katonai kiadásai világviszonylatban is mérsékeltek. A világ hetedik legnagyobb hadseregét fenntartó Dél-Korea a GDP-nek csak 6-8%-át (évi 4-5 millió dollár) fordítja katonai célokra, amit az amerikai katonai jelenlét tesz lehetővé. Tajvan nagyságrendjéhez képest felfegyverzett ország (450 ezer fő), amely költségvetésének ugyancsak 6-7%-át fordítja hadi kiadásokra (1985).

Hongkongnak nincs önálló hadserege, Szingapúr szerény nagyságú hadsereget tart fenn (55 ezer fő), amelyhez a rendőrség, a napi védelmi erők és a félkatonai alakulatok járulnak. Katonai és rendfenntartási célokra a GDP 12,3%-át fordítják.

3. Jelentős hatással volt — főként kezdetben — a gazdasági fejlődésre az amerikai piac nyújtotta lehetőségek sora (pl. alacsony vámok, óriási méretű piac, egyéb kedvezmények stb.). A négyek ipari termékeinek elhelyezése az amerikai, majd japán piacon egyben erőpróba is volt, a felzárkózási politika és gyakorlat megmértetése.

4. Az exportorientáció termelési bázisának megteremtése, a japán technológia és alkatrészimport lehetővé tette a feldolgozóipari tömegtermelés igen gyors (Dél-Koreában csaknem évi 20%-os) növekedését.

5. Kezdetben, az 1960-as évek elején a munkaerő alacsony ára, a szakszervezetek gyengesége elősegítette a külföldi tőke behatolását az újhullámos országokba. Ez később, elsősorban a teljes körű alapfokú képzés következtében, magas munkaintenzitással és termelékenységgel kapcsolódott össze. A 80-as években a középiskolás korúak 89%-át iskolázták be Dél-Koreában, a 20-24 év közöttieknek pedig mintegy 24%-a vett részt felsőfokú képzésben; ezek a legfejlettebb tőkés országok megfelelő arányaihoz közelítenek. (Ha-

zánkban ugyanezen időszakban a hasonló korúak 69,1%-a és a 20-24 évesek 15,6%-a vett részt szervezett közép-, ill. felsőfokú oktatásban.) Dél-Koreában az utóbbi 20 év során az átlagbérek 14-szeresükre nőttek. A munkabérek növekedése következtében a japán cégek egymás után számolják fel gyáraikat az élők munkáigényes ágazatban: a négyek megszűntek az olcsó munkaerő országai lenni. Sőt a kormányok csábítják az olcsóbb külföldi munkaerőt (Szingapúr). A kedvezmények közé tartozik a fizetett szabadság, a teljes vállalkozói nyereséget haza lehet utalni. Szingapúrban 1979–1981 között 20%-os automatikus béremelést hajtottak végre. Az olcsóbb munkaerő elsősorban Malaysiából és Indonéziából érkezik, ahol a munkabérek az ittenieknek 1/3-át sem érik el.

6. Az emberi tőke sajátos jellemzői, Japánhoz hasonlóan, Dél-Koreában, Hongkongban, Tajvanon és a kínai többségű Szingapúrban is előnyt jelentenek a gazdasági fejlődésben. A homogén etnikai népesség lehetővé teszi a kormánypolitika maradéktalan érvényesítését.

7. Külön szólnunk kell az állam szerepéről az újhullámos országokban. A gazdaságpolitikát vagy tervezdélkodással (Dél-Korea), vagy anélkül érvényesítik. Dél-Koreában a kormány kezdetben a gazdaságfejlesztés stabil politikai hátterét adta, és erejének tudatában is törekedett a társadalmi békére (mezőgazdaság) és az egyensúlyra (infrastruktúra). Az állami szabályozás még a kezdeti, legkiterjedtebb beavatkozások idején is döntően monetáris eszközöket használt (kedvezményes kamatú hitelek) s ezzel igyekezett saját fejlesztési céljainak szolgálatába állítani s nem kiiktatni a piac — elsősorban az export áru piac — igényeihez való rugalmas alkalmazkodás kényszerének magánvállalkozói motivációját.

Az államapparátusokra jellemző:

— a pragmatizmus, vagyis a kormányok ideológiai doktrínáktól mentesen alkalmazták a különböző gazdaságpolitikai eszközöket, a mérce az eredményesség, a célok elérése;

— a kísérletező hajlam;

— a rugalmasság, vagyis folyamatosan felülvizsgálják a korábbi döntéseket, és a helyteleneknek bizonyultakat azonnal megváltoztatják;

— a nyitottság, vagyis a döntéselőkészítés fázisában több alternatívát is megvizsgáltak, konzultáltak az üzleti élet képviselőivel és rendszerint külföldi tanácsadók véleményét is kikérték.

Később az állam közvetlen jelenléte a gazdaságban mérséklődött, helyét az adópolitikai és költségvetési eszközök elterjedése váltotta föl. Erre az adott lehetőséget, hogy a vállalatok megerősödtek. Így Dél-Koreában ennek eredményeként az állami szféra befizetései 1977–1985 között 6,8%-ról 2%-ra csökkentek.

8. A termelő infrastruktúra ágazatai lépést tartottak a feldolgozóipar gyors ütemű növekedésével. Az áram-, gáz- és vízszolgáltatás aránya a feldolgozóiparhoz hasonlóan 50-100%-kal emelkedett. Különösen figyelemre méltó a távbeszélőhálózat gyors bővülése a négy országban: Dél-Koreában pl. 1976–1986 között a 100 főre jutó készülékek száma 4,4-ről 16-ra nőtt. Szingapúrban, ahol a külföldi tőkeberuházások kiemelkedően magasak, a 100 főre jutó telefonkészülékek száma már a negyvenet is meghaladja, ami a fejlett tőkés országok arányához közelít.

A négyek a nem termelő infrastruktúra fejlesztését sem hanyagolták el (kórházi ágyak, iskolák, lakásépítések alakulása). Az egészségügyi ellátás az egy orvosra és az egy kórházi ágyra jutó lakosok alapján gyorsan javult az utóbbi évtizedek során, bár még elmarad a fejlett tőkés országoké mögött. Az egy orvosra jutó lakosok száma 1500 körül alakul, egy kórházi ágyra átlagosan 430 lakos jut, különösen kedvező ez az arány Hongkongban és Szingapúrban (220–250 lakos/kórházi ágy).

9. Az ipari fejlődés gyors üteme egyrészt oka, másrészt következménye a négyek szerkezetátalakításának. Az 1. táblázat jól mutatja a fő népgazdasági ágak hozzájárulásának változását a bruttó hazai termékből.

A mezőgazdaság részesedése Dél-Koreában 1965-ben még meghaladta a 40%-ot, azóta közel 27%-kal csökkent, ami azt jelenti, hogy az 1970-es évek közepére az állam ipari-agrár országgá vált, a 80-as évek közepén az ipar és a szolgáltatás együtt 86,7%-kal járult hozzá a GDP-hez, vagyis az ország eljutott az ipari állammá válás küszöbére. Ez a folyamat azonban a mezőgazdaság termelékenységének gyors növekedésével járt együtt, vagyis nem a mezőgazdaság rovására ment végbe. Tovább erősödött Hongkong és Szingapúr szolgáltató ipari jellege.

Tajvan a 60-as években még ipari-agrár ország volt, jelenleg a négyek között a legmesszebbre jutott el az ipari állammá válás útján, mivel az aktív népességnek több mint a felét az ipar és csak 5-6%-át foglalkoztatja a mezőgazdaság.

Összegezve: az ipari termelés növekedésének üteme a négyek csoportjában meghaladja az európai KGST-országok, a fejlődő országok és a fejlett tőkés országok átlagát; a négyek ipari termelése nem mutatja az egyes országcsoportban 1985 után jelentkező növekedési ütem lelassulását, ami a vázolt következetes és különböző távra tervező gazdaságpolitika eredménye (1. ábra).

A gazdaság szerkezeti változásai a fő ágazatok alapján a GDP százalékában

Ország és ágazat	1960	1965	1970	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
<u>Dél-Korea</u>													
– mezőgazdaság ¹	39,6	40,2	29,5	21,7	17,6	17,6	14,6	16,6	16,2	15,6	14,4	14,3	13,3
– ipar ²	18,6	24,2	27,3	36,4	40,0	40,4	41,3	40,7	41,0	42,3	44,1	44,0	45,3
– szolgáltatás	41,7	35,6	43,2	41,9	42,4	42,0	44,1	42,8	42,7	42,1	41,5	41,7	41,4
<u>Hongkong</u>													
– mezőgazdaság ¹	4,1	2,6	2,3	1,1	1,1	1,0	0,9	0,7	0,7	0,6	0,6		
– ipar ²	33,9	39,7	36,2	31,1	32,2	32,6	32,0	31,9	30,0	31,6	31,7		
– szolgáltatás	62,0	57,7	61,6	67,8	66,6	66,4	67,1	67,4	69,3	67,8	67,7		
<u>Szingapúr</u>													
– mezőgazdaság ¹	3,5	2,9	2,3	1,5	1,4	1,3	1,3	1,2	1,0	1,0	0,9	0,8	0,7
– ipar ²	17,6	23,9	30,1	31,0	30,8	31,7	32,3	32,5	31,4	35,6	32,3	30,2	29,4
– szolgáltatás	78,9	73,2	67,5	67,5	67,8	66,9	66,4	66,3	67,6	63,4	66,8	68,9	69,8
<u>Tajvan</u>													
– mezőgazdaság ¹	28,3	23,4	15,3	10,2	8,8	8,6	7,9	7,4	7,3	6,8	6,3	6,2	5,6
– ipar ²	29,1	33,5	40,8	48,3	50,5	50,5	50,5	50,2	49,1	49,8	50,8	50,1	51,5
– szolgáltatás	42,5	43,1	43,9	41,5	40,6	41,0	41,6	42,4	43,6	43,4	42,9	43,7	42,9

¹ Mezőgazdaság, fakitermelés, vadászat, halászat, ill. Hongkongnál a bányászat is.² Bányászat, építőipar, áram-, gáz- és vízszolgáltatás, ill. Hongkongnál bányászat nélkül.

2.3. A bruttó hazai termék változása

A bruttó hazai termék növekedési ütemének, egy főre jutó abszolút értékének növekedése, valamint korrelációja az ipari termelés alakulásával lényeges következtetésekre teremt lehetőséget (2., 3. ábra).

– A bruttó hazai termék (GDP) változása elsősorban a vizsgált ország önmagához viszonyított értéktermelésének tendenciáit képes megjeleníteni. Eközben a népesség változásától függően a GDP egy főre jutó megoszlása, ennek értéke már nemzetközi összehasonlításra is alkalmas.

– A hazai össztermék forrásának változása a gazdasági szerkezet változását is jellemzi, tanúsítja az elmaradást, stagnálást vagy a fejlődést.

A bruttó hazai össztermék növekedése az 1977–1986 időszakban Tajvanon volt a legmagasabb (3,27-szeres), az egy főre jutó értéke is 2,8-szeresére növekedett, és meghaladja a magyarországi értéket.

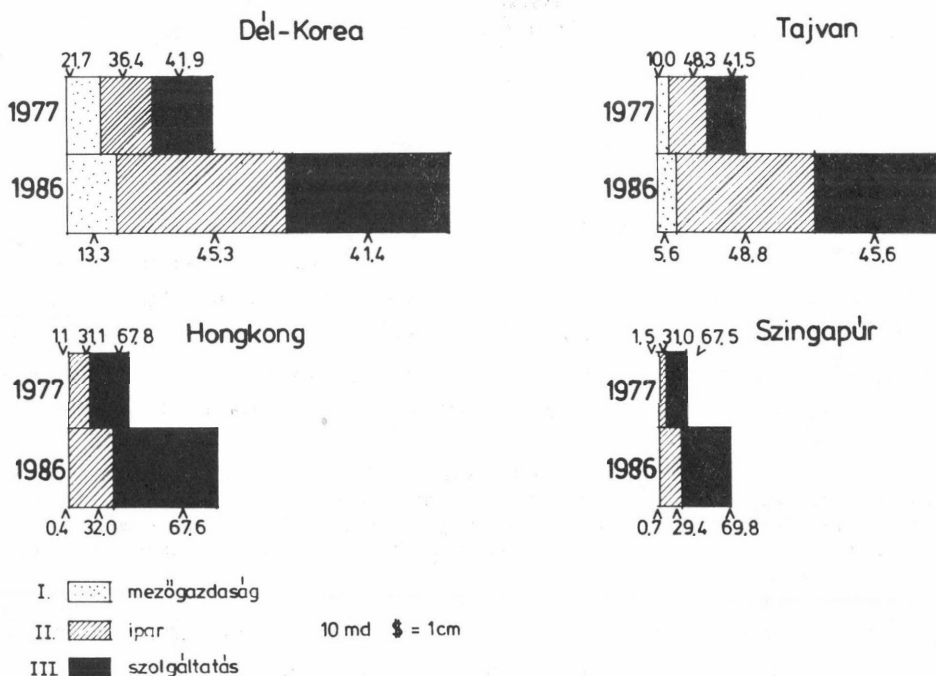
Tajvan egy főre jutó GDP értéke 1986-ban 17-szerese volt a Kínai NK hasonló értékének. Számottevő Szingapúr (2,65-szeres, ebből egy főre 2,38-szo-

ros) és Dél-Korea (2,64-szeres, ebből egy főre 2,3-szoros) GDP-növekménye is. Dél-Korea 1986. évi GDP értéke 5,22-szerese a Koreai NDK értékének, egy főre számítva annak közel a háromszorosa. Hongkong GDP-növekménye "csak" 2,5-szeres, az utóbbi tíz évben értéke egy főre vetítve megduplázódott.

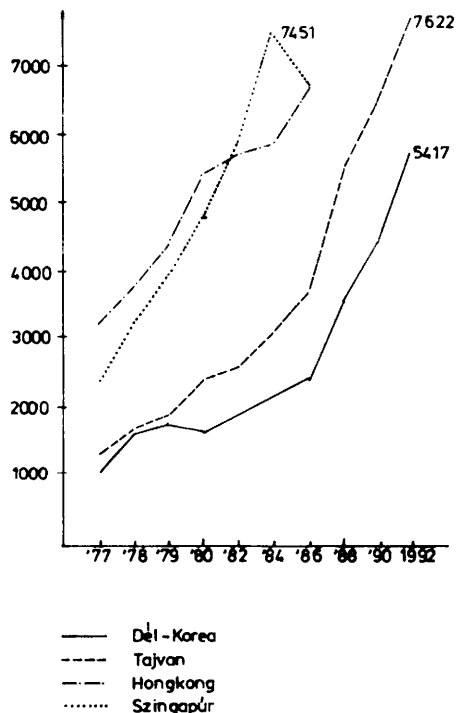
Abszolút értékben Hongkong (6913 USD/fő), Szingapúr (6699 USD/fő), Tajvan (3649 USD/fő) és Dél-Korea (2266 USD/fő) a sorrend.

A szocialista országokkal összehasonlítva: valamennyi újhullámos országot megelőzi az NDK (8600 USD/fő), Hongkong és Szingapúr a többi szocialista ország előtt van, Magyarország és Dél-Korea nagyjából azonos szinten álltak. A fejlett tőkés országok alsó határa 10 000 dollár/fő körül alakult, közülük a legfejlettebbek értéke meghaladta a 10 ezer dollár/főt (pl. USA 16 152, Hollandia 11 798, NSZK 14 450 stb.).

A prognózisok szerint 1992-re Dél-Korea GDP/fő értéke meghaladja az 5400, Tajvané a 7600 dollárt, Hongkong és Szingapúr feltehetően belép a "nyolcezresek" körébe, ami a felzárkózás folyamatának sikerét jelzi (5. ábra).

4. ábra. A hazai össztermék forrása (%)

5. ábra. Az egy főre jutó GDP alakulása (az 1988–1992. évi prognózis alapján)

2.4. Az áruexport alakulása

A kelet-ázsiai "gazdasági csoda" egyik legfontosabb értékmérője — a világgazdaságban az utóbbi évtizedben lezajlott változások nyomán ui. a fejlődés dinamikájának viszonylagos háttérbe szorítását éppen azoknak az erényeknek a felértékelődése kísérte "...amelyek a legszemléletesebben egy-egy ország kivitelének világméretű elismerésében, világgiacon pozícióinak javításában mutatkoztak meg." (Hernádi A. 1985).

Különbséget kell azonban tennünk a nyersanyag-exportáló országok, így a kőolajexportőrök természeti adottságokon alapuló világgiacon teljesítményének elismertsége között. Az egyoldalú olajexportálók jövedelmeiből egyszer létrejön/létrejöhét az infrastruktúra, az ipari háttér, a világgiacon versenyképes iparcikk viszont elképzelhetetlen világszínvonalon álló ipari infrastrukturális háttér nélkül.

Az újhullámos országok, valamint az újonnan iparosodók (pl. Indonézia, Malaysia, a Fülöp-szigetek stb.) között az alapvető különbség, hogy az utóbbiak a világgazdaság történetének egyik legexpanzívabb időszakában alapozták

meg sikereiket, az újhullámosok viszont a lassulás, a strukturális alkalmazkodás korában törtek be a világpiacra, ami elsősorban az iparcikkexportnak (10 md dollár fölötti érték, 13% fölötti évi növekedési ütem) köszönhető (2., 3. ábra).

A négyek külkereskedelmi forgalmának szerkezetében az utóbbi évtizedben további figyelemre méltó, általában előnyös változások következtek be; ezek a következőkben összegezhetők:

— Radikálisan csökkent — Hongkongé kivételével — az alapanyagok részesedésének aránya az áruexportból (Dél-Korea — 6%, Szingapúr — 22,6%, Tajvan — 5,7%), miközben az áruexport Dél-Koreában 3,4-szeresére, Tajvanon pedig 4,2-szeresére nőtt. Eközben a nyersanyag-import az előzőnél sokkal kisebb arányban emelkedett (Dél-Korea 2,8-szoros, Tajvan 2,2-szeres, Hongkong 1,6-szeres, Szingapúr 1,2-szeres). Az energiaimport azonban még jelenleg is jelentős hányadát éri el az összes import értékének (Tajvan 40%, Hongkong 17%, Dél-Korea 38%, Szingapúr 33%).

— Az élelmiszer-kereskedelem a vizsgált időszakban 1,5–2,9-szeresére emelkedett. Hongkong élelmiszer-exportórré nőtte ki magát, míg Dél-Koreában és Tajvanon az élelmiszer-külkereskedelem passzívvá zárul.

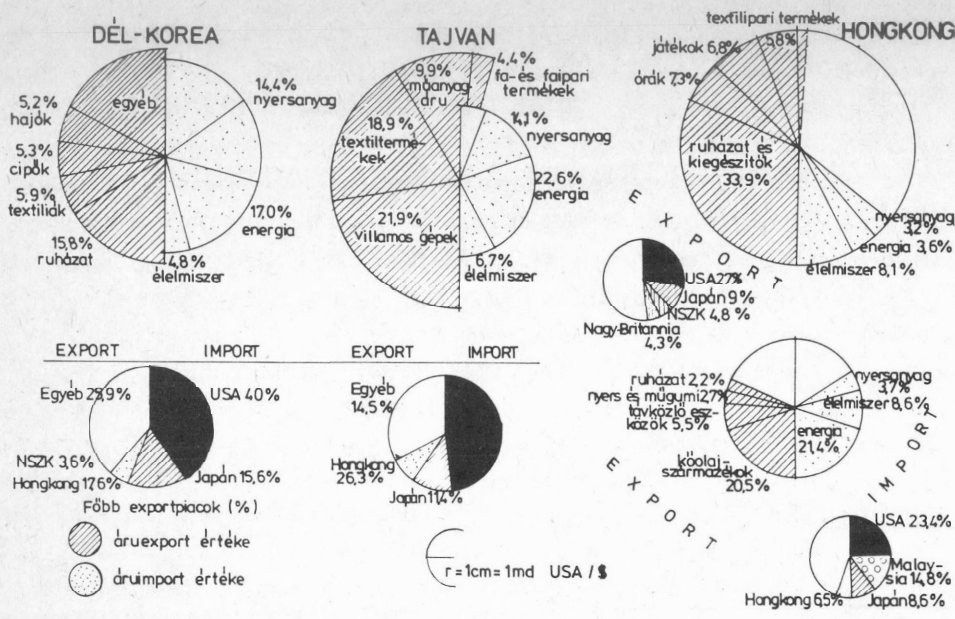
— Az exportösszetétel változása jól mutatja az iparfejlesztés hullámain. A textilipar súlyának csökkenése figyelhető meg Dél-Korea, Hongkong kivételének összetételében.

A hajógyártás Dél-Koreában az 1980-as évek elejéig dinamikusan fejlődő ágazat volt, a leépítés azonban már megkezdődött, amit az 1986. évi részese-déscsökkenés jelez. Szingapúrban a kőolajszármazékok exportrészesedése 1982-ben tetőzött, a kőolaj világpiaci árának jelentős csökkenésével ma már a 20%-ot sem éri el. Ugyancsak mérséklődött a nyers- és műgumi-kivitel a magasfokúan feldolgozott ipari termékek (pl. távközlési eszközök) javára.

— A külkereskedelem országcsoportok közötti irányában változatlanul az USA a legnagyobb partner, részesedése a négyek exportpiacán — Hongkong kivételével — számottevően megnőtt. Visszaesett viszont Japán és Nagy-Britannia részesedése. A 6. ábra az áruforgalom szerkezetét és irányát mutatja.

2.5. Az adósságállomány alakulása

A négyek közül csak Dél-Korea tartozik a nagy adós országok közé (2. táblázat), amely 1985-ig a világ hatodik legnagyobb kölcsönfelvevőjeként 4358 milliárd USD-t vett fel a Világbanktól. Magas adósságállományának megfelelően alakulnak az adósságszolgálat mutatói is. Az alacsonyabb kamatok és a folyamatosan bővülő export következtében Dél-Korea a jövőben kedvező felté-

6. ábra. Az áruforgalom szerkezete és iránya az "újhullámos" országokban (1986)

telekkel számolhat, ezért könnyen kap hiteleket. Az ország egyes adósságainak törlesztését idő előtt megkezdte, ezért külföldi hitelezői között valóságos verseny alakult ki. A hitelfelvételeket ugyanakkor visszafogják, miután a kormány elsősorban a belső megtakarítások mobilizálására törekszik.

2. táblázat

A "négyek" adósságállománya (1986)

Megnevezés	Adósságállomány		Állami adósságszolgálat			Adósságszolgálati ráta (%)
	összesen (md USD)	államadósság a GDP százalékában	a GDP	az export	az adósságállomány	
			százalékában			
Dél-Korea	35,00 ^{**}	35,4	5,09	11,91	17,54	16,7
Hongkong	0,77	19,6	0,21 [*]	0,2 [*]	28,41	0,2
Szingapúr	2,2	9,51	2,15	1,26	22,61	1,7
Tajvan	9,7	10,5	2,99	4,58	65,42	1,3
Összesen	47,67	—	—	—	—	—
Átlag	—	18,75	2,61	4,48	16,35	5,0

^{*}1985
^{**}Rövid lejáratú adóssággal együtt 46,7 md USD

Tajvan nagy megtakarítási hajlandósága, a nyolcvanas évek kezdete óta fenntartott nagy mérlegtöbblete és a nemzetközi tartalékok szintje nem tette szükségessé nagyobb adósságállomány fölgyülemelését. Mivel a kormány legfőbb gondja az ország "identitásának" megóvása, ezért e hiteleket csaknem kizárólag hosszú távú fejlesztési programokra veszik fel; a következő tíz évre pl. a fejlesztési tervek teljesítéséhez szükséges összeg jelentős részét belső eszközökből fogják előteremtteni (pl. energia- és acélipar, szállítás és hírközlés). Annak ellenére, hogy Tajvan nem tagja a Világbanknak, állami vállalatai a nemzetközi pénzügyi piacokon mégis kedvező feltételek között tudnak hitelekhez jutni.

Szingapúr pénzügyi központ szerepéből adódóan óriási mennyiségű tőke áramlik ki az országból, ezért különösen nehéz számszerűsíteni a tőkeáramlás nagyságát. Az adósságállomány mérsékelt, a nagyarányú tartalékok és az alacsony infláció (1,5%/év) következtében az országot hitelkockázati szempontból továbbra is kedvezően ítélik meg.

Hongkong külső adósságállományáról átfogó adatok nem állnak rendelkezésre, bizonyos azonban, hogy az igen alacsony szinten mozog.

A négy országban az inflációs ráta értéke is általában 1-2%/év (Hongkongban évi 4-5%).

Összegezve: a négyek közül csupán Dél-Korea adósságállománya számottevő, a törlesztés azonban — a másik három országhoz hasonlóan — az exportbővítő gazdaságpolitika hatására pontos, így az országok hitelképességének nemzetközi megítélése kedvező.

Dél-Korea (Koreai Köztársaság)

Terület: 98 484 km ²	Egy főre jutó villamos energia (1985): 1274 kWh
Népesség: 41,84 millió fő (1986)	Az aktív népesség ágazati megoszlása (1986) (%):
Népsűrűség: 424,8 fő/km ²	— mezőgazdaság, erdőgazdaság és halászat
Természetes szaporodás: 8,1‰	— bányászat, ipar, építőipar
Városi lakosság: 62%	— kereskedelem és közlekedés
Főváros: Szöul (9,5 millió fő)	— egyéb
Bruttó hazai termék (GDP) (1986): 94,6 milliárd USD	
Egy főre jutó GDP (1986): 2266 USD	A földterület művelési ágak szerinti megoszlása:
A bruttó hazai termék forrása (%) (1986):	— szántó, kert
— mezőgazdaság: 6,2	— rét, legelő
— ipar: 50,1	— erdő
— szolgáltatás: 41,4	— terméketlen és egyéb
Villamosenergia-termelés (1985): 58 milliárd kWh	Államadósság a GDP százalékában (1986): 29,04%

Az ország az é. sz. 38°-ától D-re helyezkedik el a Koreai-félszigeten; a félsziget É-i részén a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság terül el. Ny-on

a Sárga-tenger választja el Kínától, Japántól K-en a Japán-tenger, D-en a Koreai-szoros különíti el.

Felszíne változatos: a Sárga-tenger melléke jobbára síkság, amelyet K-en a Kelet-koreai-hegyvidék vonulatai kísérek, a DNY-i országrészt alacsony dombok borítják. A hegyektől tagolt partvidéket több mint 3000 sziget övezi, közülük a legnagyobb a Csezsü-sziget.

Éghajlata szubtrópusi, monszunhatással. A nyár meleg (25°C), erősen csapadékos, a tél É-on hideg (-6°C), D-en hűvös, száraz. Az évi középhőmérséklet $14-15^{\circ}\text{C}$, a csapadék évi átlaga $1200-1600$ mm.

Népessége homogén, 98%-a koreai, kisebb nemzetiségek a tunguz, kínai, mongol.

A 0-14 év közötti népesség aránya magas: 36%, a 15-59 év közötti lakosság 57,9%, a 60 év fölötti 6,1%.

Az ország népsűrűsége magas, 2,5-szerese a Koreai NDK-énak.

Az uralkodó vallás a buddhizmus; elterjedt a konfucianizmus és a taoizmus. A csundokjo vallás a sámánizmus, a buddhizmus, a taoizmus és a kereszténység elemeit ötvözi. A keresztények nagy része (80%) protestáns.

Korea őslakossága már az i. e. 4. sz.-ban ismerte a földművelést és az állattenyésztést, a kerámiakészítés technikáját, a selyemhernyó-tenyésztést. Az első koreai állam az i. e. 3. sz.-tól állt fenn. Felbomlása után állandó harc folyt az idegen hódítók ellen (mongolok, kínaiak, japánok). Japán 1910-ben annektálta Koreát.

1945-ben, a japánok kapitulációja után az ország a 38. szélességi körtől É-ra fekvő részét ideiglenesen szovjet csapatok szállták meg, a D-i területet amerikai közigazgatás alá helyezték. A két országrész fejlődése eltérő irányban indult meg: 1948-ban D-en kikiáltották a Koreai Köztársaságot, É-on pedig a Koreai NDK-t. A szovjet, ill. az amerikai csapatok kivonása után csakhamar háború robbant ki a két fél között (1950-1953), amely fegyverszüneti megállapodással ért véget. Mindkét ország igényt tart ma is Korea kizárólagos képviselési jogára. Eredménytelenek maradtak az egyesítésről folytatott eddigi tárgyalások is.

Dél-Korea a tökéletes fejlődési utat választotta; politikai életében diktatúrák váltogatták egymást, a többpártrendszer működtetésére csak az utóbbi évek során került sor.

Ipari-agrár ország, erőteljesen fejlődő feldolgozóiparral. Az ipar foglalkoztatja az aktív népességnek csaknem 1/3-át, a GDP-nek pedig több mint a felét termeli meg.

Az ország ásványkészlete igen jelentős, bár nem olyan nagy, mint a Koreai NDK-é. A bányászat így is csak 1%-át foglalkoztatja az aktív népességnek. Legfontosabb bányaterméke az antracit (23,6 millió t, 1985), az ólomérc (17,6 millió t), volfrámérc-termelése (4,3 millió t) a világon a negyedik, a világhoztermelés 6,2%-ával, vasércből félmillió t-t bányásznak (fém tartalma 56%-os). A finomított ezüst mennyisége is jelentős (51,46 ezer t). Számos egyéb színesérc és acélnemesítő fém érce is kitermelésre alkalmas (pl. molibdén, antimon), grafitbányászata világviszonylatban is jelentős.

A szántó legfontosabb terménye a rizs (1985, 6 millió t), az árpa, a burgonya, valamint a szójabab. A rizs termésátlaga a Koreai NDK után a második legmagasabb a világon (6412 kg/ha — 1986).

Belföldi szükségletre sokféle zöldséget (hagyma, paradicsom, káposzta, uborka, sárga- és görögdinnye) és gyümölcsöt termesztenek (alma, körte, őszi barack, szőlő). Ipari növényei közül a dohány a legfontosabb.

Állatállományában a szarvasmarha (1985, 2,9 millió db), a sertés (2,8 millió db), a baromfi (51 millió db) és a házinyúl a legjelentősebb. Elterjedt a kecsketartás a falvakban, a kacsa- és pulykatenyésztés, fejlett az ország méhészete (467 ezer kaptár). A halászat a szerény hústermelésnek jó kiegészítője (1985, 1,8 millió t halzsákmány, amely az egyéb kifogott tengeri állatokkal együtt 3 millió t-t ér el évente).

Az ország területének 67%-át borítják erdők, a kitermelt faanyag 1/3-a fenyőfa, 2/3 lombos fa (ennek 2/3-a tűzifa).

Az 1986-ban 58 milliárd kWó villamos energia 42,4%-át (24,6 milliárd kWó) atomerőművek (Kori Woloung, Young Kwang-Kun), 31%-át vízierőművek szolgáltatták, ami környezetvédelmi és energiagazdálkodási megfontolásokból is kedvező körülmény. A hőerőművek zömmel olajbázisúak.

Dél-Koreában 1962 óta tervezdőlődés folyik, azaz a gyakorlatban a vállalatok alkalmazkodnak a terv objektív alapjaihoz, a kormány pedig a terv végrehajtásához igénybe veszi a költségvetést, a pénzügyi és egyéb gazdasági eszközöket. Általánosan elterjedt vélemények szerint az ötéves tervek jelentősen megerősítették a magánszektor vállalkozóképességét, döntő hatást gyakoroltak a fejlődés folyamatára és ütemére.

Az első három tervidőszakban (I. ötéves terv 1962—1966, II. ötéves terv 1967—1971, III. ötéves terv 1972—1976) kialakították a gazdaság fejlődőképességének bázisát. Bár az összes tervidőszak komoly fejlődési ütemet tűzött ki célul (7,1—8,6%), valamennyit felülmúlták (+0,7—1,6%).

Az első ötéves terv kihangsúlyozta az infrastruktúra fejlesztésének fontosságát az energiaiparban, a vasúti közlekedésben és a távközlésben, mert

ezt tartották a fejlődés legfőbb gátjának. A második öt éves terv idején megkülönböztetett figyelmet fordítottak az elektronika és a petrokémia fejlesztésére, a jövedelem növelésére a mezőgazdaságban, amelyet a rizstermesztés magas ártámogatásával értek el. A harmadik öt éves tervidőszakban folytatódott a nehéz- és vegyipar prioritása, integrált acélműveket, petrokémiai üzemeket és hajógyárakat építettek. Tovább folytatódtak a nagymértékű beruházások a mezőgazdaságban (jövedelemnövelés, környezetvédelem).

Akárcsak a többi tervidőszakban, az exportpanzió ezekben a tervekben is elsőbbséget élvezett.

A negyedik öt éves tervben az 1979–80-as évek gazdasági recessziója következtében a növekedés üteme "csak" 5,8%-os volt, vagyis 3,5%-kal maradt el a tervezettől. A terv fő célja volt: prioritást biztosítani az intenzív technológiák és szakképzett munkaerőt alkalmazó ipari ágazatoknak, elsősorban a gépipar, elektronika és a hajógyártás fejlesztésével.

A terv kiemeli a szociális fejlesztés feladatát, ami elősegítheti a jövedelmek igazságosabb elosztását. Ennek a célnak a támogatására a kormány többet költött oktatásra, lakásépítésre, közösségi létesítményekre és orvosi-közegészségügyi célokra, mint az előző tervidőszakban.

Az ötödik öt éves tervidőszakban (Gazdasági Szociális Fejlesztési Tervidőszak, 1982–1986) a GNP átlagos növekedési üteme 7,6% volt, az exportnövekedés 1982–83. és 1984–1986. között is meghaladta a 10–11%-ot. A feldolgozóipar nagy kapacitásával a világpiacon tartósan versenyképpé vált. Ennek következtében a tervcél a gép- és elektronikai ipar teljesítményének 18%-os növelése volt, azért, hogy megteremtsék a fejlett tőkés ipari országokéhoz hasonló hátteret.

A hatodik öt éves terv célkitűzései között (1987–1991) az évi igen magas (13,1%/év) növekedési ütem és GNP-emelkedés (7%/év) az elsődleges cél. Nem kizárt azonban a feldolgozóiparban investált 10,3 md USD külföldi tőke révén az évi 8,7%-os növekedési ütem sem. A terv az első időszakban a regionális fejlesztés megindítását célozza, amely magában foglalja az életfeltételek kiegyenlítődének felgyorsítását a falvak és városok között, a nagy népességkoncentrációban a szociális-gazdasági ellátás javítását (pl. Szöul), a nagyvárosokra jellemző infrastruktúra kiterjesztését az agrárterületekre. A kormány az ipari fejlesztés korlátozását kívánja bevezetni az iparosodott térségekben. A regionális kiegyenlítődési folyamatok elősegítése is szerves részét képezi a népgazdasági tervnek (Szöul, Tedzson, Kvangzsu és Puszan-Tegu).

A dél-koreai ipar az 1960—1984 közötti időszakban alapvető szerkezeti változáson ment át: a feldolgozóipar részesedése 20%-kal nőtt, a bányászaté csaknem azonos arányban csökkent és jelenleg a termelési értéknek alig 2,5%-a.

Az 1962—1976 időszakban (első három ötéves terv) gyorsan emelkedett a bőr- és cipőipar, az elektromos gépgyártás, a közlekedési eszközök gyártása, a textil- és ruházati ipar, a vas- és acél-, valamint színesfémgyártás meg a vegyipar teljesítménye. Nőtt (25% körül) a feldolgozóipar aránya (általában), az egyszerű fémmegmunkálás, az üveg-, a porcelángyártás termelési értéke. Számos ágazaté visszaesett: a legnagyobb arányban a bányászat (−7,6%), a mérőeszközök, nem elektromos gépek gyártása, a villamosenergia-termelés, az élelmiszeripar, a papír-, a nyomda-, valamint a fa- és bútortipar.

Az 1977—1986 időszakban (negyedik és ötödik ötéves tervidőszak) gyorsan emelkedett a villamosáram-termelés (105%), a nem elektromos gépgyártás (100%), az egyszerű fémmegmunkálás értéke, folytatódott a vas-, acél- és színesfémgyártás (87,2%), az elektromos gépgyártás és közlekedési eszközök gyártásának termelésiérték-növekedése. Alig nőtt általában a feldolgozóiparé (2%), tovább folytatódott a bányászat visszaesése (−47,2%), felerősödött a textil- és ruházati iparé, fa- és bútortiparé, leszálló ágazattá vált a bőr- és cipőipar, mérséklődött az élelmiszeripar visszaesése és valamelyest csökkent a vegyipar teljesítménye.

Az 1962—1986. időszakban konjunkturális ágazattá váltak Dél-Koreában a növekedés sorrendjében (termelési érték):

- az elektromos gépgyártás (28,3-szeres növekedés),
- a közlekedési eszközök gyártása (17-szeres),
- a bőr- és cipőipar (13-szoros, növekedés 1975-ig),
- a vas-, acél- és színesfémgyártás (4,4-szeres),
- az egyszerű fémmegmunkálás (2,2-szeres),
- a vegyipar (1,47-szoros),
- a textil- és ruházati ipar (1,8-szeres, növekedés 1975-ig).

Jól észlelhető, hogy az intenzíven fejlődő hét ágazat közül öt stratégiai ágazat, ezek a további gazdasági fejlődésnek is alapágazatai.

Stagnált vagy mérsékelten növekedett az alábbi ipari ágazatok termelési értéke:

- üvegipar, porcelángyártás (5-6%-os részesedés),
- nem elektromos gépgyártás,
- villamosáram-termelés.

Jelentős mértékben csökkent a részesedés:

- a mérőműszer-gyártásban (37%-ra),
- az élelmiszer-, ital-, dohányiparban, valamint a fa-, bútór-, papír- és nyomdaiparban a felére.

A textilipar az ország hagyományos ipari ágazata, amely az 1970-es évek végén a munkaerő-állomány 25%-át foglalkoztatta, a termelési értéknek pedig ugyancsak 1/4-ét adta. A dél-koreai textilárak termelése a külföldön bevezetett protekcionista intézkedések ellenére is évről évre bővült. Mivel az ország exportjának 27%-a textília és lábbeli, s az exportot kvóták szabályozzák, az ágazat fejlődését a nemzetközi protekcionizmus visszavetette, a belső piac azonban továbbra is fogadóképes. Több textilipari alapanyag termelésében kedvező az ország helyzete, így a pámutfonal-, gyapjú- és selyemszövet-gyártásban.

A fejlődő országok cipőipari exportjának 15%-a Dél-Koreából került ki az 1970-es évek végén. A diszkriminációs intézkedések a textiliparhoz hasonlóan a cipőipart is sújtják, ennek ellenére az 1980-as évihez képest a ruházati ipar 150%-kal, a cipőipar pedig 133%-kal növelte termelését (1984).

1986-ban Dél-Korea és az USA kétoldalú textilegyezményt kötött, amelynek értelmében 0,8%-ban korlátozzák az USA-ba irányuló koreai textilexport éves növekedését a következő négy évben. A dél-koreai szállítások adják ui. az USA textilimportjának 10%-át.

Dél-Korea jelentős élelmiszerimportja mellett élelmiszerexportőr is (szeszipari és dohányipari termékek). Élelmiszeriparának fő termékei: a liszt (1,6 millió t), a cukor (823 ezer t) és a sör (792 ezer l).

A vas- és acélipar új kapacitások kiépítésével jelentősen növelte a termelését. Az ország nyersvas- (1985 — 8,8 millió t) és acélgyártása (4,8—5 millió t) Ázsiában a harmadik helyet foglalja el. Saját bázisra kiépített gépgyártása még a nyolcvanas évek elején páratlanul gyorsan növelte termelését (1980—1984 — 252%). Gyors volt a villamosipari gépek és berendezések növekedésének üteme (235%).

A vaskohászat fejlődését elősegítette, hogy Japán tömegacél-gyártását az elektroacélok javára leépítette, ez megnyitotta a piacokat a dél-koreai és tajvani acéltermelők előtt.

A közlekedési eszközök gyártásában (amely stratégiai ágazat) legnagyobb a szerepe a hajógyártásnak (2394 ezer BRT), valamint a személy- és tehergépkocsi-gyártásnak. Dél-Korea ma Japán után a világ második legnagyobb hajógyártó országa (1,5 MBRT — 1982). A hajóipar exportképességét növelte, hogy Japán visszafogta és részlegesen leépítette hajógyártását.

Az ország személygépkocsi termelése 1983—1985 között megduplázódott (HYUNDAI cég, 261 ezer db — 1985-ben), ezzel párhuzamosan a tehergépkocsik száma csökkent (11 226 db). A személygépkocsi-gyártás felgyorsulásának oka a bővülő amerikai keresletnek, ill. exportlehetőségeknek köszönhető.

Az ipari munkaerő magas képzettségi szintje lehetővé teszi, hogy Dél-Korea az elektronikai és finomechanikai iparban is a világ élvonalába kerüljön. Televíziógyártásban az ország a világon a negyedik a világtermelés 10%-ával (évi 10 millió db), fekete-fehér képernyős készülékek exportjában világszerte (világexport 56%-a), a színes készülékek exportjában a harmadik. Rádiókészülékből évente 7,7 millió db-ot gyártanak (a világon a 8.). Jelentős még a karóra-gyártás (a világon a 6.), a háztartási gépek gyártásából a hűtőszekrény-termelés emelkedik ki (évi 1,4 millió db). Fényképezőgépekből a világ nyolcadik legnagyobb termelője.

Az elektronikai termékek világexportjában Dél-Korea komoly tényező (1985 — 4,5 md USD), mivel többet exportált ezekből a termékekből, mint a fejlett elektronikai iparral rendelkező Hollandia, Kanada, Olaszország vagy Svédország. Az NC-szerszámgépek (számítógép) évi növekedési üteme igen gyors, fejlett a robottechnika.

A vegyipar, saját kőolajbázis híján, import kőolajat dolgoz fel. Az évi 6,4—6,7 millió t import kőolajból könnyűbenzint, fűtőolajat, olajpárlatot, kenőolajat állítanak elő, jelentős a cseppfolyósított gáz előállítás. Szervesetlen vegyiparának fő termékei a kénsav (évi 2 millió t), a marónátron, a hamuzsír és a szóda. Műtrágyatermelése a gyorsan fejlődő mezőgazdaság igényeit elégíti ki (évi 2 millió t).

A szintetikus szálak és szövetek előállítása gyorsan növekszik: a szintetikus termékek (1046 millió m²), a szintetikus szálárú termelése (500 ezer t) a legjelentősebb. Az ország gumiabroncs-gyártása ma már eléri a 15 millió t-t, ami a fejlődő gépkocsigyártás igényeit elégíti ki.

Az egyéb ipari ágazatok közül kiemelkedő az üvegyártás (a világon a hatodik), valamint az építőipar teljesítménye (cementgyártás — 20,4 millió t).

A fejlett építőipar vállalatai számos külföldi országban vesznek részt beruházások teljesítésében.

A koreai háborúban a közlekedési hálózat jórészt megsemmisült, az újjáépítés hosszú ideig elhúzódott, nagyobb arányú fejlesztésre csak a hatvanas évektől került sor. A közlekedési infrastruktúra ma viszonylag fejlett, különösen a part menti részeken, a kikötővárosok körzetében. A vasútvonalak hossza: 3121 km, ennek 13,2%-a villamosított.

Az úthálózat viszonylag sűrű, teljes hossza 53 936 km (1983). Az ország közútjain több mint 400 ezer személygépkocsi és ugyanennyi egyéb gépjármű közlekedik. Főbb kikötői: Puszan — a külkereskedelmi forgalom 70%-át bonyolítja le, Incshon és Ulszan.

Az országon belül évente közel 3,5 millió utast szállítanak, a nemzetközi forgalom 1985-ben 4,3 millió utast szállított. Vagyis az ország területéhez képest jelentős számú a belföldi légi forgalom, Szöul repülőtere pedig az intenzív nemzetközi forgalom központja.

A külkereskedelmi forgalom bővülésének motorja a gyorsan növekvő export. Kivitelében a közlekedési eszközök (20,7%), ruházati termékek (7,2%), elektromos gépek (6,4%), textil-nyersanyagok (5,2%), cipők (5,1%), kötöttárúk (2,9%) következnek sorrendben.

Behozatalában első helyen a kőolaj áll (20%), utána sorrendben kisebb folyami és part menti hajók szerepelnek (11,1%). Az elektroncsövek, rádiócsövek aránya 3,6%, ezt követi az elektromos erőművi gépek, generátorok, faanyag, nyersgyapot, hírközlő eszközök, a búza behozatala. A külkereskedelem irányát a 6. ábra mutatja.

Dél-Koreában az iskolalátogatás a 6-12 éves korúak számára kötelező, az oktatás ingyenes. 1985-ben az ország 100 egyetemének 931 ezer hallgatója volt, a 120 főiskolán 2152 000 hallgató tanult, ami világviszonylatban egy főre vetítve is igen kedvező arány. Magas az általános és középfokú beiskolázottság is, a családok a tandíjak révén nagymértékben hozzájárulnak az iskoláztatás költségeihez, így Dél-Koreában a lakosságnak csak 8%-a nem tud írni-olvasni (a Koreai NDK-ban a hivatalos statisztikák szerint ez csak 1%).

A múltban igen elterjedt lepra és tuberkulózis az utóbbi években visszaszorult. Egy orvosra 1440 lakos jut, 677 lakosra egy kórházi ágy (1985). A születéskor várható élettartam a férfiaknál 64,9 év, a nőknél 76,3 év (1984). A városi lakosság aránya 62%.

A Kőrösi Csoma Sándor-emlékérem kitüntetettjei

1968. Chatterjee, Shiba P. (India)	1983. Ligeti Lajos (Bp.)
1971. Harris, Ch. D. (USA)	1983. Pécsi Márton (Bp.)
1971. Leszczycki, Stanislaw (Lengyelország)	1983. Journaux, André (Franciaország)
1976. Geraszimov, Innokentyij Petrovics (Szovjetunió)	1986. Enyedi György (Bp.)
1980. Kádár László (Debrecen)	1988. Balázs Dénes (Érd)
1980. Wise, Michael John (Nagy-Britannia)	1988. Calloc'h le Bernard (Franciaország)
	1989. Liu Tung Sheng (Kína)

A FÖLD EGYHARMADÁT BORÍTÓ ERDŐK

DR. SOLYMOS REZSŐ

Néhány esztendeje, 1985-ben tartották az erdők nemzetközi évét, amelynek elsőrendű célja szerint a környezeti ártalmak miatt nagyobb figyelemmel kell kísérni az erdők egészségi állapotát, gondoskodni kell az erdők hosszú távú fenntartásáról, hogy sokoldalú hasznukkal tartamosan szolgálják az emberiséget. A katasztrofális fapusztulás világméretűvé növekvő gondja főleg a légszennyeződés miatt következett be, amellyel szemben az erdészetnek nem volt védekezési lehetősége. Társadalmi, nemzetközi szintre kellett ezért a problémát emelni, hogy az állampolgárok és a vezető politikusok egyaránt nagyobb figyelmet szenteljenek és kellő támogatást nyújtsanak a súlyos károk mérsékléséhez. Ennek érdekében hangsúlyozni kell, hogy az erdő a természeti környezet pénzben kellően még ki nem fejezhető értéke, amelynek védelme és fejlesztése számottevő anyagi forrást igényel. A környezetvédelem napjainkban nem csupán a jó szándék kérdése, hanem jelentős pénzüsszegekkel megvalósítható tevékenység.

Az erdei ökoszisztéma a legbonyolultabb környezeti rendszerek közé tartozik. Élő és élettelen alkotóelemeinek gazdag változatossága olyan komplexumot alkot, amelyre a nagyarányú önszabályozó képessége révén általában az ökológiai stabilitás jellemző. Abban az esetben, ha az alkotóelemek egymás közötti hierarchikus rendszerét a környezetből olyan mértékű és jellegű zavaró hatások érik, amelyeket az erdei ökoszisztéma az önszabályozás útján nem tud kiegyensúlyozni, súlyos károk következhetnek be. Ezek megakadályozhatják az erdőgazdálkodással szemben támasztott sokirányú társadalmi igények teljesítését.

Emberi beavatkozás az erdő életközösségébe a társadalmi szükségletek kielégítése érdekében

Az erdő a bioszféra nélkülözhetetlen alkotórésze, nemzeti vagyon, a nyersanyagtermelés egyik forrása, a környezet védője és alkotója, a munkában megfáradt ember felüdülésének hatékony segítője. Szolgáltatásainak, fatermőképességének az ökológiai potenciál teljes kihasználása jelenti a felső határát. Az anyagi és a nem anyagi jellegű termékeket a társadalom folyamatosan várja az erdőtől, ami a tartamosság megteremtésének kiemelt követelményét támasztja a szakemberekkel szemben. Az erdővel gazdálkodni kell, ami együtt jár az antropogén hatások növekedésével. Ezek a hatások adják meg az

európai erdők antropobiogeocönózis jellegét. Az őshonos fafajok kedvező faállomány szerkezetben való fenntartásával a természetszerű erdők arányát törekszik az erdészet minél magasabb szinten tartani. A gyenge adottságú termőhelyeken és a rontott erdők helyén viszont pionír és egyéb fafajok telepítésével kultúrerdők jönnek létre, amelyek a korábbi erózió, defláció vagy egyéb káros hatások miatt leromlott állapot feljavítását is szolgálják. Ilyenek pl. a futóhomokra és a kopárokra telepített erdei és feketefenyvesek. Ide kell még kapcsolni a gyorsan növekvő nemesnyárrakkal létrehozott fatermelő ültetvényeket. A fajmegválasztáson túl az ember ma már beavatkozik az erdő egész életébe. Az 50—120 éves termesztési időszak alatt ápolja, ritkítja és a károsítóktól védi az erdőt, ill. hasznosítja termékeit. Ezek a "belső" beavatkozások a legtöbb esetben kedvezően befolyásolják az erdei ökoszisztéma stabilitását, tartamos fenntartását és szolgáltatásainak javítását.

Az erdők szélesebb körű értékeléséhez hozzátartozik az erdők hasznának, a világ erdeinek, továbbá Európa és hazánk erdeinek rövid áttekintése, az erdők egészségi állapotának és a környezeti ártalmak alakulásának az ismeretése, valamint a fejlesztés, az erdők és az erdészet társadalmi elismerésének a méltatása. Ezeket kívánom a továbbiakban — a teljesség igénye nélkül — vázolni, felhasználva a FAO (az ENSZ Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Szervezete) által rendelkezésre bocsátott adatokat.

Az erdők haszna

Az erdő az ember számára sokféle haszon forrása. Fát terem, környezetet véd és javít, pihenést nyújt és felüdíti a benne tartózkodót, a növények és az állatok sokaságának egyetlen élőhelye.

Több millió ember számára a fa jelenti az egyedüli energiaforrást. A fejlődő államokban a lakosság kétharmadának mint a legfontosabb tüzelőanyag oldja meg a mindennapos gondjait. A szegényebb afrikai államokban az összes energia 90%-át a fa szolgáltatja. A világ fakitermelésének az 59%-át, 3 milliárd m³ fát, tűzifa és faszén formájában hasznosítják.

A fa legnagyobb értékű felhasználása ipari célú. A fűrészáru jelenti a legfontosabb fafeldolgozási terméket, amelyet elsősorban az építő- és asztalosipar, valamint a bútorigar hasznosít. Évente megközelíti a 400 millió m³-t a Föld fűrészáru felhasználása.

Az ipari célú felhasználás második legjelentősebb részét a papírfa alkotja, amelyet a cellulózipar, a papír- és kartongyártás céljából dolgoz fel. Évente több mint 120 millió m³ fát hasznosítanak ezúton. A harmadik helyen

a farost és -forgácslap gyártására feldolgozott közel 100 millió m³-es fa-mennyiség szerepel.

Élelmezési szempontból is számos országban jelentősek az erdei gyümölcsök, a dió, a levelek, a gyökerek, a gombák és a vadhús. Ghanában pl. a vadhús az állati fehérje 75%-át, Libériában 70%-át és Botswanában 60%-át adja. Az erdei takarmányok sok olyan állatnak jelentik a legfontosabb ételmezt, amely a lakosság hús-, tej- és tojásellátását segíti. A felsoroltakon kívül sokféle egyéb hasznos terméke is van az erdőnek. A különböző gyógynövények, kozmetikai és gyógyszeripari alapanyagok stb. sorolhatók ide.

A továbbiakban az erdőnek azokat a hasznos szolgáltatásait említem meg, amelyeket ritkán értékelünk kellő súllyal. Közülük első helyen a víz- és talajvédelem, az éghajlat-kiegyenlítő és a légtisztító hatás jelenti az emberiség számára a legtöbbet. A víz- és a talajvédelem hasznát főleg a mezőgazdaság élvezi. Az erdő tárolja a csapadékvizet, gátolja a talajeróziót és csökkenti az árvizeket, védi ezáltal a termőtalajt. A száraz és félszáraz zónában a szél jelenti a legnagyobb eróziós tényezőt. Erre közeli példa nálunk a futóhomok erdővel való megkötése.

Fontos genetikai erőforrásként is számottevő hasznot hoz az erdő növényi és állati szempontból egyaránt. Egy vizsgálat szerint 6 km²-es trópusi erdőben 750 különböző fafajt, 1500 féle virágot, 125 fajta emlőst, 400 madárfajt, 100 féle csúszómászót és 60 kétéltűt találtak, és nem kevesebb mint 42 ezer rovarfajt határoztak meg. Az erdő genetikai erőforrásait még alig hasznosította a világ. A trópusi fajoknak nem egészen az 1%-át vizsgálták eddig az emberi hasznosítás érdekében. Elegendő, ha a kininre, a kávéra vagy a kaucsukra gondolunk, amely egyszersmind a további felhasználási lehetőségek gondolatát is felveti. Igen nagy reményekre jogosítanak a természetes ellenállóképeséget mutató fajok. A kutatók pl. a Himalájában olyan vad rizsfajtát találtak, amely a legveszedelmesebb betegségekkel szemben is ellenáll.

Az erdő turisztikai, üdülési és más környezetvédelmi haszna közismert ugyan, ennek ellenére kellő társadalmi, gazdasági elismerésben még jelenleg sem részesül.

Az erdőt fenyegető veszélyek

Az erdészeti erőforrások az erdő ökonómiai és főleg a falusi lakosságot illető szerepének gyors növekedése miatt (tűzifaellátást, foglalkoztatás, élelem stb.) a fejlődő országokban a jelenlegi igénybevétel fenntartása esetén hamarosan kimerülnek. Becslések szerint évente 7,5 millió ha zárt erdővel, és 3,8 millió ha ritka, bokros erdővel csökken a trópusokon az erdők

területe. Ennek fő oka a mezőgazdasági földterületek növelése, a váltógazdálkodás.

A mezőgazdasági művelés után a korábban volt erdőterületet hosszabb ideig parlagon hagyják (10–15 év), mialatt a talaj visszanyeri kedvező állapotát, az erdő felújul, és a mező-, valamint erdőgazdálkodás ciklusainak változásához az ismétlésre újabb lehetőséget nyújt. A demográfiai hullám azonban rövidíti a parlagon tartás idejét, ami csökkenti azt a lehetőséget, hogy az erdő ismét elfoglalja a felhagyott mezőgazdasági területet. Ha csak egyszer szakad meg ez a ciklus, a mezőgazdaság tönkremegy, az erdő eltűnik és a talaj degradálódik. Afrikában a mezőgazdaság helytelen váltógazdálkodási módszere 70%-ban volt az erdők területi csökkenésének az okozója. A kelet-afrikai országokban évente 700 ezer ha-ral lesz emiatt kevesebb az erdő. Ázsiában és Amerikában a trópusi területeken hasonló okok miatt tűnnek el az erdők.

A mérsékelt övi földrészeken a fejlett országokban a kitermelt erdők területének megfelelő vagy nagyobb mértékű a felújítás és telepítés. Ott viszont a savas ülepedés veszélyezteti a fákat, de igen számottevő az erdőtüzek pusztítása is. 1970 és 1982 között pl. Spanyolországban 74 ezer, Olaszországban 52 ezer, Kanadában 1,9 millió, Magyarországon átlagosan 1 ezer ha erdő égett le évente. Az európai erdőkben a tűzkár évente megközelíti a 600 millió dollárt. A savas esőket főleg az SO_2 és az NO_x légkörbe jutása okozta.

Az utóbbi években felgyorsult a kutatás. Több hipotézis látott napvilágot, amelyek egy részét bizonyították, más részét tovább kell vizsgálni, hogy az erdőpusztulás okait kellően ismerjük. A savas eső, az ózon, stressz, és az ammónium hipotézisek vázlatos áttekintése nyújt a mi viszonyainkra vonatkozóan is a legnagyobb valószínűséggel elfogadható tájékoztatást.

A savas eső hipotézis

A levegőbe kerülő SO_2 és NO_x a napsugárzás segítségével az oxigén és víz vegyületet alkotva savas esőket hoz létre, vagy száraz savas részecskék képződnek. A savak, a savas ülepedések károsítják az élővilágot. A Mg, K és Mn kioldódik mind a felső gyökérszónából, mind pedig a károsított levelekből. Az Al, Mn és más fémek a talajban toxikus koncentrációt érnek el. Ez a fák gyökér- és részben a mikorhiza (gomba) rendszerét károsítja. Tápanyagfelvételük ennek következtében csökken. A káros hatások száraz időjárás esetén a savak és az alumíniumkoncentráció-növekedés miatt fokozódnak.

Az ózon hipotézis

Ez a feltevés az erdő fáinak a levelén észlelt és az ózon okozta káron alapszik. Az O_3 akkor képződik, amikor a NO_x -ok és a szénhidrátok az O_2 -vel reakcióba lépnek erős napfény és UV sugárzás mellett. A keletkező oxidánsok közvetlenül károsítják a faleveleket, elvékonyítják a sejtfalat. A károsult sejt tápanyagot veszít. A levelek -- többek között Mg-hiány miatt -- sárgulni kezdenek, a gombák és a rovarok támadásának kevésbé tudnak ellenállni. Természetesen az SO_2 és az NO_x szinergikus hatásai is közrejátszanak a levelek károsításában. Ezek azonban nem okoznak olyan jelentős mértékű károkat, amivel az európai erdőpusztulások egyértelműen magyarázhatók lennének.

A stressz hipotézis

Ez az elmélet azt feltételezi, hogy a fapusztulásért az előbb felsorolt szennyezők közül önmagában egyik sem felelős. E hipotézis szerint az SO_2 az NO_x -szel, az oxidánsokkal, a szénhidrogénekkal és a nehézfémekkel együtt okozza a mérgezési reakciókat. Ezek a szennyezők külön-külön nincsenek olyan koncentrációban, hogy a jelenlegi európai erdőkárok okozói lehetnének. A feltevés lényege az, hogy a növények csak egy adott mértékig, ill. különböző mértékben képesek elviselni a stresszhatásokat. A felsorolt tényezők kombinációi teremthetnek olyan helyzetet, hogy hatásuk túllépi a fák teherviselő képességnek a küszöbét és a fa megbetegszik vagy elpusztul.

Az ammónium hipotézis

A nitrogén ammónium és nitrát formájában a növények, a fák egyik legfontosabb tápanyaga. A legtöbb növény az evolúció során alkalmazkodott ahhoz, hogy nitrogénszegény környezetben éljen. Ez annyit jelent, hogy a fellelhető nitrogént a legváltozatosabb formákban kutatja és veszi fel.

Az elmúlt évtizedekben a felvehető N mennyisége a levegőben és a csapadékban egyaránt megnőtt. Az európai erdőkben helyenként a fák "túltelítettek" váltak. Növekedésük gyorsult, nagyszámú és nagyméretű sejteket hoztak létre. Fogékonyabbá váltak a szél, a szárazság és a paraziták pusztításával szemben. A belső hormonegyensúlyban is könnyen támad zavar a nitrogén stressznek e fajtája esetén.

A vizsgálat szerint az ammónium felvétele a gyökérrendszeren és a leveleken keresztül egyaránt fokozódik. A légkör erős savai a levelek viaszrétegét oldják és zavarják a stóma funkciót. A fa az ammónia-, az ammóniumrészecskéket, a nitrogénoxidokat előbb vagy utóbb a száraz időszakban is fel-

veszi. Az oldható szénhidrogének a szervesetlen N-vegyületekkel és H-ionokkal együtt a levelekben felhalmozódnak. Növekszik a levelekben a szennyező anyagok mennyisége, amelyek a száraz időszakban nem tudnak eltávozni a transzpiráció lecsökkenése miatt. A levelekben toxikus koncentráció alakul ki, ami a károk egyik okozója lehet. Hogy a fa megszabaduljon ezektől a mérgektől, ledobja leveleit.

Az oldható szénhidrogének mennyiségi növekedésének következtében a gyökérnövekedés csökken és a túlevelű fenyők fagyérzékenysége nagymértékben megnő.

A káros hatások akkor jelentkeznek, amikor a N a talajban és a levelekben túlsúlyba kerül a vízhez és más ásványi tápanyagokhoz viszonyítva, mint a Mg, K és a P. A magas tápanyagtartalmú talajokon álló erdők nagyobb N feltöltődést viselnek el, mint azok, amelyek alacsony tápanyagtartalmú, száraz talajokon állnak, vagy N vegyületekkel trágyázták őket.

A felsorolt hipotéziseket széles körű kutatás vizsgálja, igazolja vagy veti el. Európában a FAO által koordináltan folyik a vizsgálatok sorozata. A KGST-tagállamok erdeiben is felgyorsult a fellépő erdőkárok okainak elemzése.

A világ erdei

A Föld területének megközelítően a 30%-át borítják erdők, amelyek területe mintegy 4 milliárd ha. Latin-Amerika és a Karib-tenger vidékén a szárazföld felét, a Szovjetunió 35,5%-át, Afrika 25%-át, Ázsia és a Csendes-óceán övezetének 17,6%-át, Észak-Amerika 31,6%-át és Európa 28,9%-át foglalják el a faállományok. A trópusi erdők területe 1,94, a mérsékelt égövieké 1,82 milliárd ha. Ez utóbbiak 67%-át fenyők alkotják (1. táblázat).

A trópusokon van az erdészeti erőforrások 43%-a. 1978–80 között 76 országban felmérték a trópusi erdőket és megállapították, hogy az 1,94 milliárd ha-ból 1,2 milliárd a zárt erdő, amelynek 96,6%-át lombos fafajok, 2,9%-át fenyők és 0,5%-át bambusz alkotja. A bambusz helyenként jelentős, Ázsiában 5,2 millió, Afrikában 1,1 millió ha a bambuszerdő. A másik speciális erdő itt a mangróve, amely a sós vízben is képes élni, és mintegy 15,5 millió ha-t foglal el.

A világ erdeinek a 7%-a van a száraz és félszáraz zónában. 75 állam területe tartozik ide, ahol mintegy 300 millió ha-on áll erdő. Ezeket az erdőket főleg tűzifatermelésre hasznosítják.

A mérsékelt övi erdők nagyobb része az északi féltekén található, mindegyik az ipari államokban: a Szovjetunióban, Észak-Amerikában és Japánban.

1. táblázat

A világ erdei földrajzi régiók szerint, 1980

Régió	Erdőterület (millió ha)	Erdősültség (%)
Európa	156	28,9
Szovjetunió	792	35,5
Észak-Amerika	579	31,6
Latin-Amerika és a Karib-térség	993	49,2
Ázsia és a Csendes-óceán vidéke	602	17,6
Afrika	734	25,0
Összesen:	3856	29,7

Mintegy 10%-ra tehető a déli féltekén álló erdők területe (Dél-Amerikában, Ausztráliában, Új-Zélandon). A fejlődő államok és régiók erdei (Kínában, Délkelet-Ázsiában és Dél-Amerikában) mintegy 13%-át érik el a mérsékelt övi erdőknek. A mérsékelt övi erdők 33%-a lombos, 67%-a fenyő fafajokból áll. Ezek alkotják a világ fenyőtartalékainak a kétharmadát (2. táblázat).

2. táblázat

A világ mérsékelt övi erdei

Régió	Összes erdőterület (1000 ha)	Lombos erdők területe (1000 ha)	Fenyőerdők területe (1000 ha)
Európa	156 413	55 078	101 335
Szovjetunió	791 648	197 900	593 748
Észak-Amerika	578 900	188 200	390 700
Latin-Amerika (mérsékelt)	36 335	34 698	1 637
Dél-Afrika (mérsékelt)	20 965	20 254	711
Kelet (mérsékelt)	29 817	12 979	16 838
Ázsia (mérsékelt)	149 380	46 700	102 680
Óceánia (Ausztrália—Új-Zéland)	51 600	42 420	9 180
Összesen:	1 815 058	598 229 (33%)	1 216 829 (67%)

Az európai erdők és a földrész faellátása

Az erdők termékei és szolgáltatásai iránt folyamatosan növekszik a társadalom igénye. A gazdasági fejlődés változása miatt jelentkező ingadozások ellenére az előrejelzések szerint az erdő és a fa jelentősége az egész világon emelkedik. Érvényes ez elsősorban Európára, ahol az erdők sokoldalú hasznosítása rendkívül gyorsan bővül, és ezzel együtt nő a társadalom figyelve az erdők állapota és jövője iránt. Kontinensünk 567 millió ha területéből 181 millió ha-t foglalnak el az erdők és a fásítások. A zárt erdők területe 146 millió ha. Az erdők 60%-a fenyő, ami kedvező a faellátás, kedvezőtlen a légszennyeződés miatti fapusztulás szempontjából. A zárt erdőkből 12 millió ha-on nem folyik fakitermelés, mert csaknem 2 millió ha az erdős nemzeti parkok és 10 millió ha az egyéb erdők területe. A véderdőké több mint 33 millió ha, az üdülőerdőké 4 millió ha.

Az erdők többségének, mintegy 78%-ának az elsődleges rendeltetése a fakitermelés. Földrészünkön mintegy 421 millió m³ vastag fát termelnek ki, amelynek 64%-a fenyő. Ez közel 3 m³/ha fakitermelést jelent a zárt erdőkre vonatkozóan. A zárt erdőkből évente mintegy 350 millió m³ gömbfát termelnek ki, amelynek 83%-a iparifa, a rönkhányad 46%. Az export—import egyenleget tekintve a fenyőrönk hiánya évente közel 3,6 millió, a lombos 2,5 millió m³, amelyet más földrészről kell behozni.

Hazánk erdei és a faellátás gondjai

Magyarországon az elmúlt négy évtized folyamán az erdők fejlesztése, a faellátás javítása nemzetközileg is elismerésre méltó eredményekkel valósult meg. Annak ellenére, hogy jelenleg 45%-kal több erdőnk van, mint a második világháború befejezésének idején volt, és a fakészletünk a fakitermeléssel együtt több mint a kétszeresére emelkedett, az erdőben és fában egyaránt az átlagosnál szegényebb országok közé tartozunk. A világ 30%-os, Európa 29%-os erdősültségével szemben nálunk az ország területének a 18%-át foglalják el az erdők, ami azonos Ázsia és a Csendes-óceán térségének az erdősültségével, kivéve a 36%-os erdősültségű Szovjetuniót.

A hazai erdők az ország faellátásának 52%-át fedezik, amihez hozzá kell számítani még a 3,5 milliárd Ft-ot meghaladó faexportot. Gondjainkat, sajnos, nem oldja meg a faellátás terén az sem, ha erdeink területe eléri majd az ezredforduló táján a 2 millió ha-t. Termőhelyi adottságaink miatt erdeink fajösszetétele és a faigények szerkezete számottevően különbözik egymástól. Amíg a mérsékelt égöv erdeinek 67%-át fenyők borítják, addig nálunk ez az arány alig haladja meg a 15%-ot.

Természetszerű erdők aránya

Tölgyes	437 ezer ha		Cseres	170 ezer ha
Bükkös	127 ezer ha		Hnyáras	25 ezer ha
Összesen:	564 ezer ha	35%	Gyertyános	20 ezer ha
			Összesen:	779 ezer ha
				49%

A második világháború okozta sebeket az erdőkön is először be kellett gyógyítani. Az ötvenes években már folyamatosan növekvő lehetőség nyílt az erdők területének növelésére, fafajösszetételének a javítására és a gyorsan növő fajok termesztésének, majd feldolgozásának a fejlesztésére a faellátási gondok javítása érdekében. Ezek eredményeinek is tekinthető az élőfakészlet, a növedék és a fakitermelés gyors növekedése. Az 1975 és 85 közötti évtizedet tekintve a faállománnyal borított terület 1,4 millió ha-ról 1,5 millió ha-ra, az élőfakészlet 238 millió m³-ről 274 millió m³-re nőtt. Je-

4. táblázat

Az összes erdőterület és megoszlása
(Erdőgazdálkodás alá vont erdőtervezett összes terület)

	Mérték- egység	1970 ^x	1975 ^{xx}	1980 ^{xx}	1985 ^{xxx}
Összes erdőterület	ezer ha	1558	1572	1689	1741
Faállománnyal borított	ezer ha	1466	1469	1590	1631
Rendeltetés szerint					
gazdasági	%	90	85	81	80
védelmi	%	9	12	15	16
üdülési	%	1	3	4	4
Szektoronként (terület %)					
EFAG + EVAG	%	66	65	61	60
Egyéb erdőgazdaság	%	5	5	5	5
ÁG	%	3	3	4	4
Vízügy	%	1	1	1	1
Egyéb állami	%	1	1	1	1
Tsz	%	23	24	27	28
Egyéb	%	1	1	1	1

^x"Erdőleltár" adatai

^{xx}"Mérleg" adatok

^{xxx}"Számítógépes aktualizált" adatok

EFAG = Erdő és fafeldolgozó gazdaság

EVAG = Erdő- és vadgazdaság

ÁG = Állami gazdaság

Élőfakészlet — folyónövedék és fajajmegoszlás

	Mérték- egység	1970	1975	1980	1985
Élőfakészlet	mill.m ³	180	238	257	274
Élőfakészlet	m ³ /ha	123	162	162	168
Folyónövedék/év	mill.m ³	5,9	10,6	10,8	11,1
Folyónövedék/év	m ³ /ha	4,1	7,2	6,8	6,8
Fajajmegoszlás (terület %)					
Tölgy	%	23	24	23	23
Cser	%	14	13	12	12
Bükk	%	7	7	7	7
Akác	%	22	19	18	18
Egyéb k. lombos	%	13	11	10	10
Nyár	%	7	9	11	10
Egyéb l. lombos	%	4	4	5	5
Fenyő	%	10	13	14	15

Az 1970. évi adatok a főállomány vastagfa térfogatára vonatkoznak.

lenleg az erdőhöz tartozó üres és egyéb területekkel együtt 1,74 millió ha területen gazdálkodunk. Erdeinknek csaknek 50%-át alkotják az őshonos fafajok, amelyek a természetszerű erdőgazdálkodás alapjai (3., 4. táblázat).

Magyarország területének ökológiai adottságai a lombos fafajoknak kedveznek. A kocsányos és kocsánytalan tölgy, a csertölgy és gyertyán, valamint a bükk alkotja a természetes erdőket. A lombos fafajok együttesen az erdőterület 85%-át foglalják el, a fenyők aránya 15% (5. táblázat). Mindezek magyarozatára néhány termőhelyi tényezőt is célszerű kiemelni.

Az ország területének 68%-a síkvidék, 15%-a dombság, 14%-a 200-400 m közötti középhegység és csak 3% marad a 400 m feletti tszf. magasságú hegyvidékre. A klíma az atlanti, a mediterrán és a kontinentális hatások miatt rendkívül változatos.

Az erdők sokoldalú hasznosítása hazánkban

Az erdők anyagi jellegű hasznán túl a társadalmi-gazdasági fejlődéssel együtt növekedett Magyarországon is az igény a nem anyagi jellegű erdészeti szolgáltatások iránt. Egyre nagyobb arányúvá vált nálunk is a felismerés, hogy az erdő az emberi környezet nélkülözhetetlen alkotója, a társadalmi jólét előfeltétele. Több mint fél évszázaddal ezelőtt, 1935-ben az erdészek kezdeményezésére alkották az erdő- és természetvédelemről szóló törvényt.

Erdeink fejlesztése

Az erdőben folyó fatermelés a lassan növekvő fajoknál 100–200, a gyorsan növekvőknél 30–50 éves időszak folyamán valósul meg. Ez sajátos tervezést tesz szükségessé az erdők fejlesztését és fenntartását illetően egyaránt. A gazdálkodás az ország egész erdőterületén 10 évre szóló erdőtervek szerint folyik, amelyeket az Erdőrendezési Szolgálat tervező mérnökei készítenek.

Az erdőtervek az erdőleltáron kívül olyan elgondolásokat tartalmaznak, amelyek az adott ökológiai potenciál jobb hasznosítását, a termelés bővítését célozzák. Az erdőterület 80%-a termelési, 16%-a a talaj, a víz, a növényvilág védelmét és 4%-a az emberi felüdülést szolgálja.

Fontos szerepet kap az erdőszetben a vadgazdálkodás is. A vad az erdőhöz tartozik. Minőségének javítása, a vadkárok elfogadható szinten tartása miatt azonban a vadlétszámot szabályozni kell. Régi cél az erdő–vad összehangolása. Az eredmény azonban e téren még számos intézkedést igényel.

Az ország vadászterülete 8,9 millió ha. Ennek 82,7%-án, 694 vadgazdálkodási egységen több mint 30 ezer taggal egyesületek működnek. A fennmaradó 17,3% megoszlik az erdőgazdaságok között. A vadgazdálkodás és a vadászat az elmúlt két évtizedben kiegyensúlyozottan fejlődött.

Magyarországon az erdő- és vadgazdálkodással szerves egységet alkot az erdőkből és fásításokból kitermelt fa feldolgozása, amely az elmúlt 40 év folyamán számottevően fejlődött. A cél a megtermelt fa minél eredményesebb hasznosítása. Újszerű eredmények a vékonyfa feldolgozásában, a faforgács- és farostlemez-gyártásban születtek. A jövőben is a vékonyfa feldolgozását kell fejleszteni a fiatal erdők magas részaránya miatt.

Az európai fakitermelés az ezredfordulóig várhatóan a szükséglet 25–34%-át tudja csak fedezni. A térség növekvő fahiányának enyhítésén kívül a fejlett államok egyre többet tesznek az erdők környezet- és egészségvédelmi funkcióinak bővítéséért, a nagyvárosok és ipartelepek környékén egyre nagyobb erdőterületeket nyilvánítanak védetté. E tendenciák együttesen az erdőterületek további növekedését, a — gazdasági-társadalmi viszonyokkal összehangolt — belterjes erdőgazdálkodást és a racionális fagazdálkodást, a fa komplex hasznosítását indokolják.

Az erdőterület növelésével együtt nő az erdők kedvező környezetvédelmi hatása. Ennek lehetőségeit több tényező határozza meg. Közülük leglényegesebb a földhasznosítással kapcsolatosan kialakított állami állásfoglalás. Az MTA-nak egy ökológiai potenciálokat felmérő tanulmánya — a racionális földhasználat keretében — 20 év alatt 300 ezer ha-ral tartja indokoltnak bőví-

teni az erdőterületet. A fakitermelés növekedése miatt megnövekszik a kitermelt erdők helyén való újraerdősítési feladat. Az ezredfordulóra az 1980. évi 18 000 ha-ral szemben 31 200 ha erdő felújításával kell számolni évenként. Hazánk erdővel borított területének aránya az 1950. évi 12,6%-ról az ezredfordulóig várhatóan 20%-ra emelkedik. Környezetvédelmi szempontból is úgy tartjuk, hogy a 20-22%-os erdősültség kedvezőnek tekinthető.

A fakitermelési lehetőségeket is a 10 éves időtartamra szóló tervek határozzák meg. Eszerint a fakitermelés várhatóan 1990-re 8,5 millió m³, 2000-re 9,5 millió m³ körül alakul.

Az ezredfordulóig fő cél a faipari termékek minőségének további lényeges javítása és a megalapozott szükségletek mennyiségi kielégítése, a választékok bővítése. A fafeldolgozó ipar fejlesztése elsőrendű érdek. A megtermelt fa hasznosítását a feldolgozás színvonala alapvetően meghatározza. Az 1950–1980 közötti fejlesztést folytatni kell. Az egyes iparágak fa alapanyag-felhasználása 1950 és 1980 között 45%-kal növekedett. Nem valószínű, hogy ilyen fejlesztésre 2000-ig mód és szükség lesz. Elsősorban a forgács- és fa-rostlemezipar, a papíripar és a vegyipar fejlesztése indokolt.

Az ezredfordulóig tovább nő az erdők környezetvédelmi, turisztikai, üdülési szerepe. Évente várhatóan 20-25 millió látogatója lesz erdeinknek, amelynek érdekében a turizmust szolgáló berendezések bővítését tervezzük. Súlyos gondot jelenthet a légszennyeződés, a savanyú esők és egyéb természeti károk további növekedésének lehetősége. Ennek mérséklése és megelőzése érdekében az erdővédelmi szolgálat gyorsabb fejlesztését tervezzük.

A fakitermelési és az erdőművelési munkálatok két és félszeres megnövekedésével egy időben csökkent az erdeimunkás-létszám. Az erdészeti dolgozók 35%-a foglalkozik az ezredfordulón a szabadtéri munkahelyeken, ami a jelenleginek a felét alkotja. Az előregedés várhatóan növekszik. Ilyen előfeltételek középette kell az erdőt, a fásításokat a védelemre, az üdülésre, pihenésre is alkalmasabbá tenni.

A technikai fejlődés az erdészeti termelésben is éreztette kedvező hatását. Az egyik legfontosabb tényező az volt, hogy a kézi fűrész és fejsze szerepét a motoros láncfűrész és a fakitermelő kombájn, a kérgezését, a szállítását a kérgezógépek és a szállító járművek vették át.

A termelés és gépesítés fejlesztése akkor valósulhat meg, ha a gépberuházási lehetőség az ezredfordulóig a jelenleginek a kétszeresére emelkedik. A fő törekvés az, hogy a teljes termelési folyamat gépesítve legyen. Ennek során nagy figyelmet kell szentelni a gépesítésben rejlő környezeti veszélyeknek, a faállományok, a talaj esetleges károsodása megelőzésének. Hazai

erdészeti gépgyártásunk szerény színvonalú; az egyes gépekben mutatkozó igény még a gazdaságos gépgyártáshoz szükséges darabszámot sem éri el.

Az erdészet eredményeinek elérésében, valamint az ezredfordulóig tervezett fejlesztésben fontos szerepe van az erdészeti kutatásnak és szakoktatásnak. Két főhivatású (erdészeti és faipari) kutató intézetben, valamint két egyetemen folyik e kutatás. A szakembereket a soproni egyetemen képzik, ahol erdőmérnöki oklevelet szerezhhetnek. 4 erdészeti szakközép- és 4 szakmunkás iskola oktatja közép- és alsófokú szakismeretekre tanulóit.

Az ezredfordulóig tervezett fejlesztésből kiemelendő, hogy

- a környezetvédelemben növekszik várhatóan a legnagyobb mértékben az erdők szerepe, amelyet elősegít az új erdők telepítése és a kitermelt erdők helyén való korszerű erdőfelújítás,

- az erdők fa nyersanyagtermelő feladata változatlanul jelentős marad, a tartamosan nagy fahozadékú erdőgazdálkodás megvalósítása a távlati célok közül kiemelkedő, mert a világ fafogyasztása a műanyagok alkalmazásával szemben is növekszik,

- a termelési feladatok növelésével arányban szükséges a gépesítést is fokozni, amelyet környezetbarát módon kell megoldani, főleg a kisebb gépek alkalmazását célszerű szorgalmazni,

- az erdőre káros környezeti hatások következményei azáltal is mérséklendők, hogy az erdőtelepítések és az erdőfelújítások módja és fafajösszetétele a stabil erdei ökoszisztémák létrehozásának megfelelően alakuljon ki,

- a hazai és nemzetközi összefogás hatékonyságát az erdők védelmében is javítani kell, az immisziós légköri hatások, a biotikus és az abiotikus károsítók mérséklése és megszüntetése céljából.

Erdeink egészségi állapota

Miközben a társadalom több fát és környezetének a védelmét várja az erdőtől, a közlekedés, az erőművek és egyéb ipari tevékenység révén egész Európában olyan légköri szennyezéseket produkál, amelyek a magyarországi erdőket is sújtják. Felmérések szerint erdeink területének 11%-án fordul elő olyan károsodás, amelyet ezekre lehet visszavezetni. A legnagyobb gondot a kocsánytalan tölgyesek észak-magyarországi megbetegedése okozza, amelynek következtében a becslések szerint 1 millió m³ fa pusztult el. A súlyos kárt tetézi a fenyvesekben időszakosan bekövetkező hó- és széltörés. Nem mérhető ezenkívül az a növedékvesztés vagy egyéb fiziológiai ártalom, amely az erdőket a légszennyezés miatt éri. Űshonos fafajok károsodnak, természetes erdők pusztulnak. A jövő fafajmegválasztása, állományösszetétele sem lehet az

ökológiai adottságokkal ellentétes. Ezért a nemzetközi összefogásnak a környezeti tényezők javításában jobban kell érvényesülnie. Magyarországon az erdők ma még egészségesebbek az európai átlagnál.

GLOBÁLIS TERMÉSZETFÖLDRAJZI VÁLTOZÁSOK KUTATÁSA

Az emberiség technikai találmányai közelebb hozták egymáshoz távoli földrészek lakóit. A szállítási lehetőségek révén messzi országok gazdasági termékeit napokon, heteken belül fel tudja használni egy másik kontinens gazdasági élete.

Sajnos, az emberi tevékenység káros következményei számára is éppígy lerövidültek a földi távolságok. A mezőgazdasági vegyszerek (pl. a DDT) bekezdését a hidroszféra körfolyamataiba már az 1960-as években regisztrálták. A következő évtizedben az emberiség rádöbbsent, hogy gazdasági élete globális vagy legalábbis nagy régiókra kiterjedő környezetkárosodást okoz. (Pl. tengeri olajszennyezés, ózonpusztító aeroszolok, savas ülepedés stb.).

A felismerést óriási technikai, tudományos lendülettel megindult kutatások követték, amelyek elsősorban a nagyléptékű változások planetáris összefüggéseinek megvilágítására törekedtek. Ez az új típusú munka főleg a távérzékelésre és a számítástechnikára támaszkodhatott. Sorra születtek a különböző — nemritkán egymásnak ellentmondó -- modellek, amelyek megkísérelték megmagyarázni az okok és következmények bonyolult rendszerkapcsolatait. (Pl. hogy a trópusi erdőirtás a légkör CO_2 tartalmán keresztül hogyan hat a mérsékelt öv klimatikus viszonyaira.)

Bebizonyosodott, hogy a nemzetközi tudományos összefogás nélkülözhetetlen a földi méretű hatásmechanizmusok feltárásához. Nagyszámú tudományos "világprogramot" indítottak be. Ezek sorában ma előkelő helyet foglalnak el a "Global Change" = "Globális változás" nevet viselő tervezetek. Egyiközüket, az "Earth System Science Committee"-t (Földtudományi Rendszerek Bizottságot) 1983 végén az USA űrhajózási hivatala, a NASA hozta létre. A Bizottság 1988-ban kiadott terjedelmes Jelentése¹ áttekintést ad azokról a földtudományi kutatásokról, amiket a földi léptékű természeti változások megismerése érdekében eddig folytattak, ill. tervbe vettek. A Bizottsági Jelentés

¹Report of the Earth System Science Committee NASA Advisory Council Washington D.C. 1988. jan. 208 p.

természetszerűen leginkább a NASA Földtudományi Programját tükrözi, de lép-ten-nyomon felbukkannak az ICSU-val (Tudományos Egyesületek Nemzetközi Tanácsa) közösen kialakított programok (pl. az 1986-ban indított Geoszféra—Bioszféra Program). A világméretű tervezetek jelentőségét felértékeli az a javaslat, hogy 1992 legyen a Világűr Nemzetközi Éve. Akkorra — úgy tűnik — el fognak készülni az első, megbízható adatokon nyugvó planetáris modellek Földünk, környezetünk változásairól.

A szóban forgó Global Change Program célját általánosságban a következőképp fogalmazták meg:

"A Program célja bolygónk természeti rendszereinek globális méretű, tudományos igényű megismerése, a rendszert alkotó komponensek, ezek kapcsolatainak, kialakulásának, működésének leírása segítségével, továbbá annak megvilágítása, hogy vajon a jövőben milyen tendenciái, következményei várhatók ezeknek a változásoknak."

A kutatások végcélja gazdasági, politikai cselekvési programokhoz is felhasználható prognózisok elkészítése. A Jelentés szerint a globális, rendszerelvű szemlélet térhódítása három tényezőnek köszönhető:

- megerősödött a hagyományos földtudományok ágazatok közötti, interdiszciplináris területek kutatása (pl. geokémiai-geofizikai határterületek, légkörfizikai és oceanográfiai közös kutatások stb.),
- az űrkutatás és a távérzékelés által szolgáltatott hatalmas adatbázis, és
- az emberiség demográfiai fejlődésére, a technológiai és gazdasági haladásra irányuló figyelem.

Világszerte megfigyelhető, hogy általában megnőtt a politikai vezetés készsége is a tudományos műhelyekben kidolgozott tanácsok elfogadására.

A globális változásokat a Jelentés két nagy csoportra bontja. Az ezer és millió években mérhető folyamatokra (pl. lemeztektonika, orogenezis, eljegesedés stb.) és olyanokra, amelyek ennél rövidebb idő alatt lezajló változásokkal jellemezhetők (talajfejlődés, biokémiai ciklusok, különféle fiziko-klimatikus változások: albedó, inszoláció, energiaáramlás stb.).

A jelenlegi kutatást jellemző rendszerszemléletet tükrözi, hogy pl. a talajt a közelmúlt évezredek klimatikus, topográfiai, növényzeti "lenyomatának" tekinti, egy olyan objektumnak, amely tulajdonságait az elmúlt események és a jelen változások közösen alakítják.

A rövidebb távú jelenségek közül érdemes kiemelni az ún. "El Nino" légkör- és óceánfizikai ciklust. A jelenséget az utóbbi 10-15 évben fedezték fel. Az El Nino egy olyan, 2-7 évenként, de rendszertelen időközökben visszatérő légkör- és óceánáramlási típus, amely a Dél-Csendes-óceán egész trópusi zónájára terjed ki. Felléptekor megváltozik a szél erőssége, a vízhőmér-

séklet, a mélységi áramlás, a felhő- és csapadékviszonyok. A folyamat felmelegíti Dél-Amerika part menti vizeit, s emiatt pl. drámai módon ingadozik a halmennyiség a perui, chilei halászfőterületeken. Az érintett országok gazdasági, sőt politikai helyzete és az El Nino között kapcsolatot lehet kimutatni. Jelenleg az El Nino-kutatásokkal kapcsolatban még nagyobb térség rendszertelenül ingadozó természeti jelenségeit próbálják a modellbe beilleszteni: pl. az indiai monszun, az Atlanti-óceán vízhőmérsékletének és Brazília csapadékviszonyainak évenkénti változását.

Egy másik kutatási irány az antarktiszi tengerek jégviszonyainak évszaksos és évenkénti változásait vizsgálja. Ennek az egész Föld energiaháztartására vonatkozóan vannak globális következményei. Az első modellértékű eredményeket a kilencvenes évek elejére ígérik.

Többek közt az ICSU égisze alatt dolgozták ki azokat a programokat, amelyek a távérzékelés segítségével a növényzet, a talajerózió és az éghajlat között fennálló kapcsolatokra koncentrálnak. Különösen a növénytakaró, a felszín nedvességtartalma és az energiaháztartás relációvizsgálata hozott már eddig is sok részeredményt. Minthogy a víz számos ország gazdasági életének létfontosságú korlátozó tényezője, ezen a téren a nemzeti és nemzetközi tudományos erőfeszítések különösen sokoldalúak.

Egy összesítő táblázat hosszan sorolja azokat a tudományos tervezeteket, amelyek pl. a szárazföldi ökoszisztéma, a napi középhőmérséklet és a talajnedvesség, a szárazföldi növénytakaró, a nedvességbeszivárgás és a csapadékviszonyok vagy pl. az ökoszisztéma-terület, a hőmérséklet és a biológiai lebontó folyamatok között fennálló kapcsolat globális léptékű megismerésére irányulnak.

Igen sok program foglalkozik a biogeokémiai körfolyamatokkal. Különösen a foszfor, a szén, a nitrogén és a kén földi útját, egyes "rezervoárookban" (légkör, vízkör, bioszféra, litoszféra) tartózkodásuk tulajdonságait vizsgálják.

A Geoszféra—Bioszféra Program keretén belül a negyedkor kutatására létrejött földrajzi szervezet, az INQUA is rendelkezik egy "Global Change" Bizottsággal. Ennek egyik munkacsoportja is javasolt programtervezetének a "Kontinentális biogeóáramlás változásai" címet adta. Az INQUA működési területének megfelelően a munkacsoport az utóbbi 100-150 ezer év természetföldrajzi viszonyairól tervez egy paleobio-térképsorozatot készíteni, amely a lezajlott komplex környezeti, biogeokémiai folyamatok térbeli történetét, mennyiségi viszonyait ábrázolná.

Az újabb globális kihatással fenyegető légkörfizikai felismerések közül nálunk is nagy tudományos visszhangot váltott ki az ózónréteg problémája, az Antarktisz fölött megjelent "ózonlyuk". A Jelentés ezzel kapcsolatban az eddigi eredményeket igen óvatos hangnemben összegzi. Azt írja, hogy nem igazolódott be, hogy az ózonlyuk folyamatosan tágul, vagyis hogy ezáltal az alacsonyabb szélességek élővilága napról napra nagyobb veszélybe kerülne. A legújabb adatsorok szerint ugyan a hosszú sarki éjszaka végén: szeptemberben valóban minimális a poláris magaslégkör O_3 tartalma, s ez ott még október folyamán is alig gyarapszik, az alacsonyabb szélességeken azonban kb. a déli szélesség $45-60^\circ$ között ugyanebben az időszakban éppen hogy megnő az ózonkoncentráció. A poláris ózonritkulásnak tehát egyrészt évszakos jellege van, másrészt ha a déli szélesség $45-90^\circ$ közötti átlagot vesszük, ott a két kritikus hónapban is stagnáló vagy enyhén emelkedő mennyiségű ózon van. Kétségtelen, hogy a jelenség értékelésekor a poláris légkörzés — mérsékelt égöv-éhez képest — jóval zártabb körforgását is figyelembe kell venni. Emiatt a sarki légkörzésre felállított eddigi modellekben egyes komponensek szerepét másképp kell megítélni. Ma azt tartják a legvalószínűbbnek, hogy a szezonális antarktisi ózonritkulás mögött valamilyen eddig még fel nem ismert klimatikus eltolódás utóbbi években felerősödött hatása áll, ami az ózon újraképződés térbeli rendjét módosította.

A Jelentés feltűnően keveset foglalkozik a légköri CO_2 mennyiség megnövekedésével indokolt globális felmelegedési prognózisokkal. Ténynek tekinti, hogy a széndioxid mennyisége földi méreteken évente 0,4%-kal, a nitrogén-oxidoké ~~0,3%-kal~~, a metáné évi 1%-kal, a fluorgázoké pedig évi 5%-kal nő. Ha ez a tendencia tovább folyik, a jövő évszázadra "az utóbbi 18 000 év legnagyobb klímakilengéseihez mérhető változások várhatóak". A folyamat létrejöttében egyértelmű az emberi tevékenység szerepe, a bizonytalansági tényezőket ez a Jelentés is a nem kellően ismert óceáni pufferhatásban, a felhőzet viselkedésében jelöli meg (l. Csorba P. Földr. Közl. 1988. 1--2.).

Rendkívül kevés megbízható adatunk van a C, a N, a P és a S-tőke különböző rezervoárookban tartózkodásának, globális mozgásának sajátosságairól. A változás leginkább a szénnel kapcsolatban nagy. Becslések szerint az ipari forradalom kezdete óta eltelt 200 évben 25%-kal csökkent az élő szervezetekben tárolódó szén mennyisége.

A szorosabban természetföldrajzi témák közül a következő globális változások vizsgálatára fektetnek nagyobb hangsúlyt:

— fölfelszín (fizikai) tulajdonságok: albedó, "érdesség" (roughnes), infra- és mikrohullám kisugárzás,

- földhasználat-változás,
- növényzetborítottsági index változása,
- a felszín nedvességviszonyainak indexe,
- talajnedvesség,
- nagy ökoszisztéma egységek (biom) kiterjedése, produktivitása, tápanyag-körforgása.

A Jelentés úgy ítéli meg, hogy a felsoroltak közül az elsőről jól használható módszerekkel szerzett, megbízható adatok állnak rendelkezésünkre, a növényzetborítottság indexéről kvalitatív, de bizonytalanul általánosítható információink vannak, míg a többről nincs megfelelő globális ismeretünk.

A Föld egész természeti rendszerét leginkább talán a földhasználat révén változtatta meg az emberiség. A nálunk is főképp ilyen célra használt kutatási eszköz a LANDSAT és a SPOT űrfelvételekről a Jelentés szerzői azt írják, hogy "adatfeldolgozási nehézségek miatt a teljes földfelszíni növényfedettség tanulmányozására valószínűleg nem megfelelők".

A Bizottsági Jelentésben ezután a modellek és a feldolgozási technikák várható fejlődéséről olvashatunk. Az egyik fejezetben pl. több mint 70 olyan kutatási területet sorolnak fel, ahol már beindult vagy elhatározott együttműködés folyik különféle tudományágak, nemzeti vagy nemzetközi szervezetek segítségével. A széles perspektívát kínáló programot látva felvetődik a kérdés, hogy a dollármilliókkal támogatott, űrtechnikát és hatalmas számítógépes potenciált felsorakoztató tervezetekbe a magyar földrajztudomány bármilyen szinten be tud-e egyáltalán kapcsolódni?

Kétségtelen, hogy a szóban forgó Jelentés elsősorban az USA-ban folyó programok lehetőség szerint átfedésmentes hálózatának kialakítására hívja fel a figyelmet. Ezt 1995-ig igyekezzenek megvalósítani. Az utóbbi 10-15 év programjai ui. bebizonyították, hogy az olyan eredményekre, amelyek nem illeszthetők a többi kutatás adataihoz, nincs szükség. A csak önmagához hasonlítható adatoknak nincs információértéke.

Ez számunkra azt jelenti, hogy eredményeink nemzetközi szinten is megvalósítható értelmezhetősége elsőrendű szempont. Tudatosítani kell azt, hogy lokális adataink ma már globális méretű jelenségek értelmezésében is szerepet kaphatnak, feltéve, ha nemzetközi nyelven szólnak.

A planetáris léptekhez két úton lehet eljutni. Az egyik lehetőség az egész Földet rendszeresen vizsgáló távérzékelési műszerek adatsorainak összegzése. Ebbe a munkába a földi referenciapontok helyszíni ellenőrzésével kapcsolódhatunk be. A távérzékelési módszerek tökéletesedése ellenére a hagyományos terepi kontrollra mindig szükség lesz. Ahogy pl. a paksi löszszel-

vény vagy a dévaványai mélyfúrás regionális alapszelvény "rangot" ért el, szükség volna olyan hazai mintaterületekre — pl. Szigetköz, Bükk Nemzeti Park, Kiskörei Víztorony és környéke stb. —, amelyekről egy jól kiépített monitoring-hálózat segítségével folyamatos adatsorokat kaphatnánk és bocsátathatnánk ki a terület természetföldrajzi változásairól. Az ilyen típusú munkához a táj kutatás interdiszciplináris jellege, geográfiai szemléletmódja megfelelő alapot ad.

Jelen ismertetésben kezdettől kerülgetem a tényt: a Global Change Jelentésben sehol sem szerepel a földrajztudomány, a tájökológia vagy pl. a geomorfológia mint olyan szakterület, amely szerepet kaphatna a globális változások megéréséért folytatott tudományos programokban. Van szó meteorológiáról, talajtanról, oceanográfiáról stb., de földrajzi értékelésről, táj-kutatási szemléletről sehol. Ebben szerepe lehet annak is, hogy az USA-ban az iskolák alig 25%-ában van földrajzoktatás. Emellett azonban úgy tűnik, hogy a földrajz alapozó természettudománnyá vált, amelyből gyorsan leválik a meteorológia, a hidrológia, a pedológia stb., de amely nem jut el oda, hogy egy magasabb integrációs szinten, összegyűjtve az előbbieket analizáló eredményeit, adott táji, regionális vagy globális szinten egy átfogó természeti-gazdasági-társadalmi szintézist adjon.

A földtudományi szakágak önálló szintézise is eredményezhet ugyan globális áttekintést, megmagyarázhatja pl. a savas esők kialakulásának légkörfizikai összetevőit, a "Global Change" eddig idézett példái azonban léptenyomon arra figyelmeztetnek, hogy rendkívül összetett földtudományi jelenségekről van szó, amikben szerepet kaphat pl. a földhasználat, a társadalmi-gazdasági helyzettől kezdve a talajerózió vagy a hóviszonyokon át a felhőzet jellegzetességéig az összes geotudományi kutatási terület.

A globális léptékű változások felismeréséig a planetáris távérzékelési módszereken kívül a hagyományosabb terepi kutatásokkal nyert adatok, a "sok kis téglá" egymáshoz rakásával is eljuthatunk. Ez esetben létfontosságú, hogy az a sok kis téglá valóban egymáshoz illeszthető legyen. Ma már nem elég egy adott természetföldrajzi jelenség mégoly adatszerű, precíz értelmezése sem, ha az nem modellértékű, ha nem vethető össze szomszédos táj típusok, régiók hasonló jelenségeinek adataival. A lokális adatok magyarázata során el kell jutni a nemzetközi összevethetőség szintjére, s ez legkönnyebben nemzetközi munkaprogramok, projektek révén érhető el. A nemzetközi megmértetés igénye egyrészt átgondolásra készíti a téma és a kutatási terület kiválasztásakor, majd az értékelési módszerek megválasztásakor.

Úgy vélem, hogy az a rendszeres aprómunkát, ugyanakkor széles áttekin-
tést, alkalmazkodó képességet és nagy tudományos felelősséget kívánó munka-
stílus az elkövetkező évtizedek magyar földrajztudományának kemény próbaköve
lesz.

Csorba Péter dr.

A Magyar Földrajzi Társaság hazai tiszteleti tagjai 1952 óta

(a választmány örökös tagjai)

Átám László, a földrajztud. kandidátusa, tud.
főmunkatárs

Balogh Béla András ny. főisk. tanár (Nyíregy-
háza)

Balogh János akadémikus, egy. tanár

Barát József, az Orsz. Met. Szolg. elnöke

Becsei József, a földrajztud. kandidátusa,
megyei tanácselnök-h. (Békéscsaba)

Béll Béla akadémikus, tud. tanácsadó

Dank Viktor, a földtud. doktora, a Közp.
Földtani Hivatal elnöke

Dezsényi János ny. osztályv. főmérnök

Erdői Ferenc akadémikus, az MTA főtítkára

Fülöp József akadémikus, a Közp. Földtani
Hivatal elnöke

Füsi Lajos ny. egy. docens, az MFT főtítkára

Gertig Béla, a földrajztud. kandidátusa, ny.
egy. docens (Pécs)

Göcsei Imre, a földrajztud. kandidátusa, ál-
lami díjas ny. szakfelügyelő (Győr)

Irmédi-Molnár László, a földrajztud. kandidá-
tusa, egy. tanár

Kádár László, a földrajztud. doktora, egy.
tanár (Debrecen) (tb. elnök)

Kakas József, a földrajztud. kandidátusa,
meteorológus

Kéri Menyhért, a földrajztud. kandidátusa,
meteorológus

Kéz Andor, a földrajztud. kandidátusa, egy.
tanár (Debrecen)

Koch Ferenc, a földrajztud. kandidátusa, ny.
egy. tanár

Kolta János, a földrajztud. kandidátusa, ny.
tudományos osztályvezető (Pécs)

Korpás Emül, a földrajztud. kandidátusa, ny.
egy. docens

Kretzoi Miklós, a földrajztud. doktora, ny.
egy. tanár

Kunfalvi Rezső ny. gimn. tanár

Láng Sándor, a földrajztud. doktora, ny. egy.
tanár

Markos György, a földrajztud. doktora, ny.
tud. főmunkatárs

Márton Béla c. egy. tanár (Debrecen)

Martos Ferenc akadémikus, tud. int. igazgató

Miklós Gyula tud. kutató, felelős szerkesztő

Pécsi Albert ny. ker. isk. igazgató

Peja Győző, a földrajztud. kandidátusa, Kos-
suth-díjas ny. gimn. tanár (Miskolc)

Prinz Gyula, a földrajztud. doktora, egy. ta-
nár (Szeged) (tb. elnök)

Radó Sándor, a földrajztud. doktora, Kossuth-
és állami díjas ny. egy. tanár

Réthly Antal, a földrajztud. doktora, ny.
egy. tanár (tb. elnök)

Salamin Pál, a műszaki tud. kandidátusa, ny.
egy. tanár

Smaroglay Ferenc ny. vez. szakfelügyelő

Stefanovits Pál akadémikus, egy. tanár

Szűcs Zoltán-Kardoss Elemér akadémikus, Kossuth-
díjas egy. tanár

Szilárd Jenő, a földrajztud. doktora, tud.
tanácsadó

Tallián Ferenc ny. műszaki igazgató

Udvarhelyi Károly, a földrajztud. kandidátu-
sa, ny. főisk. tszv. tanár (Eger)

Varga Lajos ny. gimn. tanár (Tiszaföldvár)

Vécsey Zoltán ny. főisk. tanár (Veszprém)

Wallner Ernő, a földrajztud. kandidátusa, ny.
egy. docens

Zólyomi Bálint akadémikus, Kossuth-díjas tud.
int. ig.

BESZÁMOLÓK

BESZÁMOLÓ A FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ ÉS A FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK PUBLIKÁCIÓIRÓL¹ (1978—87)

A földrajztudomány folyóiratainak helyzete, színvonala, presztízse stb. szorosan összefügg a tudomány általános megítélésével.

1. A földrajztudomány helyzete

a) A földrajz két, sok szempontból egymástól határozottan elkülönülő tudományág — a társadalom- és a természettudományok része — tradicionális szimbiózisra. Ez a tény messzemenően kihat a földrajzi folyóiratokra. Merőben eltérő érdeklődésű szerzőket és olvasókat kell(ene) egy-egy folyóirat mellé felsorakoztatni. Ez — elvileg — széles körű olvasóközönséget is biztosíthatna, ám kölcsönösen el is riaszthatja a más-más érdeklődésűeket — sajnos a gyakorlatban az utóbbi tapasztalható.

b) A társadalomföldrajz sok tudományág által tanulmányozott társadalmi folyamatok térbeliségét vizsgálja — szükségszerű tehát, hogy e tudományágakkal (pl. közgazdaságtan, demográfia, szociológia, történelem, igazgatás stb.) szoros kapcsolatot tartson fenn. Folyóirataink tematikájában tükröződik a tudományágak közötti közvetítő szerep. Felmerül annak az igénye, hogy a földrajzos olvasóközönséget e tudományágak legfontosabb "térreleváns" eredményeivel, s a rokon tudományágakat a geográfia átfogó problémáival, kutatási produktumaival ismertessük meg. A geográfia a szó szoros értelmében interdiszciplináris tudomány, s ez kellően nem értékelt, összetett követelményeket támaszt folyóirataival szemben is.

c) A geográfia művelőinek, kutatóinak számát a Földrajzi Tudományos Bizottság 158-ra becsüli. A publikációk száma még ennél is kisebb. E ténynek kihatása van a folyóiratokra, azzal pl., hogy a csekély kutatói létszám egyszerűen nem teszi lehetővé a földrajz minden ágának egyformán beható vizsgá-

¹Az MTA Földrajzi Tudományos Bizottság 1988. évi ülésén megvitatott beszámoló némileg rövidített anyaga.

latát. A tematikai egyenlőtlenséget, egész tudományterületek (pl. történeti földrajz, népességföldrajz stb.) hiányát felelmegethetjük a földrajzi folyóiratok tevékenységének számbavételénél, de számon nem kérhetjük rajtuk. A vitaszellemnek is (egyik!) feltétele tudományos iskolák, csoportok, csoportosulások megléte — kialakulását viszont a létszám-adottságok erősen korlátozzák. A viták nemcsak a folyóiratokból hiányoznak, hanem a földrajztudományból is!

d) Az elmúlt 10 év folyóiratainkban tükröződő hazai természetföldrajzi irodalmát a nemzetközi publicitással és témaválasztással való lépéstartás jellemzi. Tudományágunk vezető képviselői rendszeresen olvassák a nemzetközi irodalom legújabb eredményeit, a legtöbb nemzetközi rendezvényen részt vesznek, és hazánkba invitálják a geográfia legnevesebb külföldi képviselőit. A tudományági lehetőségek azonban korlátozottak, hiszen a Föld és hazánk általános megismerésének nagy szenzációval járó korszakaiból már régen kiléptünk.

e) Nem sikerült a korábbi évek irodalmához hasonlóan egységbe forrasztani a természet- és társadalomföldrajzi kutatásokat, sőt a szétválasztás nemcsak személyes és intézményi jellegű, hanem nemzetközi, és folyóiratainkban is tükröződő jelenséggé vált.

f) Kihat a folyóiratok színvonalára, presztízsére, kelendőségére tudományágunk elismertsége. Önkritikusan ki kell jelentenünk, hogy — a társadalomföldrajz — presztízse csekély. A lakosság földrajzi műveltsége és érdeklődése mérsékelt. A gazdaságföldrajz problémafelvetései a gyakorlati állami igazgatás számára olykor tartogatnak értékeket, de a szélesebb körű szakmai közönség számára általában érdektelenek.

2. A földrajztudomány folyóiratai

A földrajztudomány két országos szakfolyóirata, az MFT lapja, az idén, 1988-ban 112. évfolyamába lépő Földrajzi Közlemények (FK) és az FKI folyóirata, a Földrajzi Értesítő (FÉ). A Közlemények évi terjedelme 24 ív, az Értesítő 40-41 ív között ingadozik.

3. Általános megjegyzések

3.1. A földrajzi folyóiratok igen szűk körben találnak olvasókra, előfizetőik száma csekély. A földrajztudományon kívül pedig csaknem ismeretlenek. E megállapítás bármely társadalomtudományi publikáció, folyóirat irodalomjegyzékében ellenőrizhető. Földrajzi folyóiratokban közölt cikkekre utaló hivatkozással a legritkább esetben találkozunk.

3.2. Általános benyomás, hogy folyóiratainknak -- mindenekelőtt a FÉ-nek -- nincs átgondolt, hosszú távú tematikai tervük, ritkán fedezhető fel szerkesztői törekvés bizonyos aránytalanságok megszüntetésére (pl. egyes rokon társadalomtudományok vezető képviselőinek teljes kívül maradása a földrajzi folyóiratokon), viták gerjesztésére vagy akár a recenziók irányítására.

3.3. Az 1978. június 15-i földrajzi tudományos bizottsági megállapítással szemben a két folyóirat profilja a 80-as években ismét határozottabban elkülönült egymástól. A Közleményekben megjelenő értekezések témaválasztása átfogóbb, általánosabb érdeklődésre tarthat számot, kevés -- de azért sajnos előfordul -- a szűk szakterület speciális eredményeivel foglalkozó cikk is; a Szemle rovat rendszeresen közöl az oktató munkában felhasználható információkat, "országismertetéseket" elsősorban külhonból. Határozott törekvés mutatkozik a földrajztudomány hagyományainak ápolására. A Földrajzi Közlemények profilja tehát -- megítélésünk szerint -- megnyugtató.

3.4. Az általunk áttekintett évtized alatt sem az Értesítő, sem a Közlemények nem esett át szembetűnő változáson sem tartalmukat, sem szerkesztési gyakorlatukat, sem külső formájukat tekintve.

Nincs e folyóiratokban jó értelemben vett remáció; a tisztos közepszerűség uralkodik.

3.5. E szürkeséghez hozzájárul a folyóiratok külső megjelenése is; sajnos ez -- különösen az Értesítőnél -- romlik. Gyengül a papír minősége is. A Közlemények külső megjelenése kedvezőbb.

3.6. A korábban rendkívül gondokat okozó, ún. kínos kérdéseken majdnem sikerült úrrá lenni; nem tartjuk azonban szerencsésnek a dupla, sőt tripla számok gyakori megjelenését. A tripla számok már-már évkönyvekké alakítják a folyóiratokat.

4. A társadalomföldrajzi tanulmányok bírálata

4.1. Szubjektív megítélés alapján állítjuk ugyan, de számunkra eléggé egyértelmű, hogy a tanulmányok átlagos színvonala csökkent; a tartalmatlan, gyenge, üres írások száma ugyan nem nagy, s feltehetően arányuk sem nőtt, de rendkívüli mértékben megcsappantak a nagyobb lélegzetű, komoly tudományos értékű, átfogó, közérdeklődésre számot tartható cikkek. Igazi tudományos "szenzációra" pedig alig-alig bukkanhat folyóirataink hasábjain az olvasó.

4.2. Sajátosan alakult a folyóiratok szerzőgárdája. A legfeltűnőbb: vezető gazdasági geográfusaink jelentékeny része távol tartja magát földrajzi folyóirataink tanulmány rovatától, különösen a FÉ-től. Folyóirataink legjel-

A Földrajzi Értesítő anyagának tematikai és időrendi megoszlása, 1978–86

Tudományágak, tevékenységek	Értekezések/Közlemények										Szemle/Vita								Összesen		
	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985		1986	1987
1. Általános természetföldrajz																					0
2. Elmélet-metodika társtud.	1/0	1/0	0/1	0/3	2/0	1/0			2/0								2/0	1/0	1/0		15
3. Geomorfológia	2/0	2/1			5/0	6/3	5/2	3/2	3/1		1/0	1/0	1/2		1/0	1/0			1/2		45
4. Negyedkor kutatás				1/0	0/2		6/2	3/0			1/0				1/0	0/1					17
5. Klimateogeográfia	0/1		1/0	1/0				1/1													5
6. Hidrogeográfia		1/0	1/0	2/0	1/0			2/0	1/0				1/0		1/0						10
7. Biogeográfia					1/0			1/0													2
8. Agrogeográfia és agroökológia	2/1	1/0	4/0	3/0	3/0	3/1	0/2	1/2	3/0												26
9. Regionális természetföldrajz és tájkutatás		1/0		1/0			2/0	1/0			2/0				0/1		1/0				9
10. Távérzékelés–légifényképezés			0/1		0/2	1/0	0/1	0/1									1/0		1/0		8
11. Egyéb																					0
1-11. Összesen	5/2	6/1	7/2	7/5	12/2	17/6	11/6	7/4	10/2		2/0	3/0	2/2	0	3/1	1/1	4/0	1/0	3/2		137
12. Gazdaság- és társadalomföldrajz	9/3	6/2	5/2	5/2	7/1	5/0	5/0	12/3	6/2			3/0			2/0	1/0	2/0	2/0			85
13. Antropogén- és környezetföldrajz, informatika		1/0	1/0	3/1	0/1	4/0	1/0	0/1					1/0								14
14. Természeti erőforrás					2/0			1/0													3
15. Tört. földr., tud. történet, hírek			1/0			1/0	2/0	1/0								2/0					7
16. Kartográfia–térképészet	0/1										0/1				1/0	0/1					4
17. Oktatás-ismeretterjesztés																		1/0			1
1-17. Összesen	14/6	13/3	14/4	15/8	21/4	27/6	19/6	21/8	16/4		2/0	6/1	3/2	0	6/1	4/2	6/0	4/0	3/2		251
18. Irodalom	23	18	20	23	22	23	24	27	21												201
19. Krónika	8	8	6	16	7	13	14	13	13												98

legzetesebb szerzői a felszálló ágban lévő fiatal, de már több-kevesebb tapasztalattal rendelkező ambiciózus kutatók. A vezető kutatók távolmaradásának következményei súlyosak.

4.3. A társadalomföldrajzi tanulmányok az Értesítő 43-44%-át, a Közlemények 24-25%-át foglalják magukban. A földrajz általános problémái, kartográfiai stb. aránya elenyésző. A Közleményekben mintegy 40%-ot érnek el az egyéb tanulmányok — oktatásmódszertani, életrajzi, kartográfiai stb. (1. táblázatos mellékleteket).

A társadalomföldrajzon belül — a diszciplína által folytatott kutatásoknak megfelelően — túltengenek az empirikus ágazati tanulmányok. Ezek megoszlása egyenlőtlen; a népesség-, közigazgatás-, történeti, az egészségügyi vagy az oktatásföldrajzot nem vagy alig találjuk meg folyóirataink hátsólapjain.

Ennél is kedvezőtlenebb, hogy teljesen hiányoznak az egyes területegységek, országok (körzetek, tájak, vonzáskörzetek, városok) komplex földrajzi feldolgozásai! Ugyancsak alig található a társadalomföldrajz elméleti kérdéseivel, e középszintű elméletekkel (pl. az urbanizáció elmélete, a központi helyek elmélete stb.), módszertani problémákkal foglalkozó tanulmány.

4.4. Folyóirataink tematikái nem tükrözik a társadalomföldrajz interdiszciplináris jellegét.

A rokon tudományok és a földrajz kapcsolatait, együttműködési lehetőségeit egyetlen tanulmány sem elemzi, de teljesen hiányoznak e tudományágak földrajzi-térbeli problémáit bemutató cikkek is, noha nagyszámú ilyen kutatási eredmény bemutatása indokolt (pl. Európa történeti régiói körüli viták, a centrum—periféria viszonylat történeti, szociológiai stb. vonatkozásai, a társadalmi rétegződés újszerű megközelítése stb.).

4.5. Az FK-ban viszonylag sok külföldi szerző publikált, de társadalomföldrajzi cikket egyik sem; az FÉ-ben három "külföldi" cikk jelent meg. Ez nagyon kevés, pedig kapcsolataink jók.

4.6. Az FÉ-ben a Vita rovatban 8 írás jelent meg; ez megfelelőnek tűnik, ám ezekben az írásokban többnyire egy-egy empirikus vizsgálat részletmegállapításaival vitáznak a szerzők, s nem a földrajz átfogóbb kérdéseiről.

Az FK-ben a Szemle rovat terjedelme jelentős, tematikája változatos, szerzőgárdája tekintélyes. A Beszámolók c. rovat szintén rendszeresen nagyszámú külföldi rendezvényről tudósított; a belföldi eseményekről készített beszámolók azonban ugyancsak esetlegesek.

4.7. A két folyóiratban közölt könyvismertetések száma tekintélyes (kb. 250 recenzió); hiányoznak azonban az elemző könyvbírálatok. A recenzálásra

választott művekben igen sok az esetlegesség, különösen a rokon tudományok műveinek ismertetése terén.

4.8. Folyóirataink tematikája tehát hagyományos, a tudományos folyóiratokra jellemző. Ez természetesen érték, de bizonyos merevséget is jelent. Nem közölnek pl. ismertetést tudományos műhelyeinkről; tudományos – nem lezárt – pályamunkákról, iskolákról. Ismeretlen a tudományos riport műfaja, a tudományos esszé sem bukkan fel a hasábozon.

5. A természetföldrajzi publikációk tartalmi bírálata

5.1. A természetföldrajzi tanulmányok íróinak rokon tudományi fogadtatása vegyes; a klasszikus tájegység leíró, aprólékos terepmunkára épülő geomorfológiai és negyedkor-rétegtani cikkek a földtan szakemberei részéről, ha nem is váltanak ki lelkesedést, de elismerésben részesülnek és idézettségük biztosított. Sajnos, az ilyen jellegű publikációk száma csökken, sőt néhány geomorfológiai témájú tájleírás a földtani eredmények és irodalom ismertetésében merül ki. Új színfolt, hogy növekvő számban jelennek meg a jól ismert posztpannon rétegtani feltárások bizonyos periodicitással való ismételt leírásai, valamely perifériás új eredmény vagy nevezéktan ürügyén. A negyedkori rétegtani vizsgálati adatok, nemzetközi irodalmon és hazai mélyfúrásokon alapuló átértékelésének igénye a gyakorlati ásványi nyersanyag-, ezen belül építőanyagipari kutatások alakjában az ajtón bebocsátásért, hangoztatásért kopogtat. Hasonló a helyzet a klasszikus geomorfológiai tájfeldolgozások terén is, ahol a felszíni bejárásán kívül a mélyfúrások elméleti és gyakorlati feldolgozása vagy figyelembevétele tovább már nem halasztható.

5.2. Az elmúlt évtized egyik legjelentősebb természetföldrajzi kutatási irányzata az agrárföldrajz és a vele kapcsolatos talaj- és felszínerodált-ság-mérés, a vitatott tartalmú és elméletű kísérleti geomorfológia, a lejtőprofil és alakrajzi, valamint abszolút és relatív magasságkülönbségi vizsgálatok voltak. A gyakorlati élet és a termőföld-védelem is igényelte az ilyen jellegű kutatásokat. Sajnos, a társtudományi és agrárföldrajzi tanulmányok gyakran indokolatlanul terjedelmesek. Ennek ellenére úgy fest, hogy a talajértékelés és termőhelyi értékszám kialakításában, bár szerepet kapott a domborzat és a természetföldrajzi folyamat jellemzése is, az egyéb és fontosabb tényezők: víz, talaj, éghajlat, gazdasági-társadalmi környezet stb. kimunkálásában való részvételünk a kelletnél csekélyebb volt.

5.3. Igen érdekesen alakult a távérzékelésnek a földrajzi irodalomban való megjelenítése is. A BME-vel való kapcsolat és képzés lehetővé tette a

nemzetközi eredmények gyors adaptálását, különösen a mezőgazdaságföldrajz, a talajföldrajz, a geológiai kutatás, a légszennyeződés észlelése terén, de lekéstünk a hidrogeográfiában és a meteorológiában. Nem talált visszhangra a földfelszíni asztrolém kutatás sem, és teljesen hiányzik irodalmunkból a külföldön divatos planetomorfológia.

5.4. Komolyan kifogásolható, hogy folyóirataink természetföldrajzi témájú cikkeinek jó része többszöri publikáció eredménye. Ez a publicitási darabszám-növelés különösen akkor kifogásolható, ha az ismételt megjelentetés már nem párosul sem új kutatási eredménnyel, sem népszerű ismeretterjesztő célú stílussal.

5.5. Ezzel szemben helyeselhető, ha a tudományos fokozatok megszerzésére írt disszertációk anyagainak összefoglalói vagy tézisei az olvasók táborá elé kerülnek. A cikkek egy része ilyen témájú. Ez az új és korszerű kutatás-eredmények megismertetésének legjobb útja, de itt is kerülni kell a szükségtelen terjengősséget.

5.6. Ahogy a disszertációk publikálása a tudomány felé fordulást, úgy a külső megbízásos témák rövidített formájú közlése a gyakorlat bemutatását célozza. Az ilyen jellegű cikkek azonban leíró témájukkal elkerülik a gyakorlati hasznosítás példáinak ismertetését. Ez az olvasókban kételyt ébreszt a tudományos dolgozók munkájának értékét illetően.

Szükséges, hogy az oktatás, közművelődés és ismeretterjesztés társadalmi igényeinek szolgálása mellett rámutassunk a kutató munka gyakorlati gazdasági eredményeire is. E téren a földtani kutatáshoz, ásványi nyersanyag megismeréséhez és nyilvántartásához, a bányászathoz, a domborzat mérnökgeomorfológiai és közlekedésföldrajzi megismeréséhez, a légkör, a bio- és hidroszférára, valamint a talajerózió agrogeográfiai jellemzéséhez, a természetföldrajzi adottságok katonaföldrajzi és környezetvédelmi értékeléséhez stb. adott tudományági feldolgozások könnyen értékelhetők, ill. számszerűsíthetők.

5.7. A folyóiratok külföld felé való természetföldrajzi nyitottsága is ellentmondásos. Az Értesítőben és a Közleményekben a neves külföldi szerzők nevű cikkeinek megjelentetése mellett jócskán találunk semmitmondó, elméletieskedő vagy ún. protokoll írásokat. Különösen vonatkozik ez az ún. tájékológiai és környezetbúvárcikkekre. Itt mind a hazai, mind a külföldi szerzők tollával írt, a gyakorlattól elszakadt elméletieskedő publikációk hemzsegnek a tudományos tolvajnyelv adta lehetőségek határait súroló interdiszciplináris kifejezésektől, ill. a különböző tudományágak összeköttetéseit kifejező szókapcsolásoktól. Néha az olvasónak az az érzése, hogy a szerző célja legújabb, általa vagy más szerzők részéről kiagyalt új kifejezések

bevezetése és elfogadtatása a szakzsargonnal, pl. az ökológia, a potenciál, a táj, a környezet stb. szavak minden lehetséges variációjának szerepeltetése.

5.8. Igen fontos a földrajz kapcsolatának ápolása a társ- és rokon tudományok kiemelkedő hazai képviselőivel, de, sajnos, az ilyen együttműködésnek is van világos és árnyoldala egyaránt. Igen jó, természetföldrajzi szempontból érdekes és aktuális cikkek nyerhetők néhány geológustól. Ugyanakkor olvashatunk teljesen elméletieskedő, számunkra alig hasznosítható vagy rossz stílusú, esetleg már máshol publikált írásokat is.

5.9. A folyóiratok tematikai különbségei nem mindig jutnak érvényre. A Közleményekben számos olyan részutatási elméleti cikk jelent meg az elmúlt 10 évben, amely profil szempontjából az Értesítőbe kíváncznék, ha megjelentetésük egyáltalán szükséges lenne. A Közleményekbe került egyéb cikkek ugyan jó kutatási tartalommal rendelkeznek, de e folyóirat profiljába alig vág témájuk.

6. Folyóirataink felépítésének bírálata

6.1. Határozottan örködni kell azon, hogy a Földrajzi Közlemények a Magyar Földrajzi Társaság folyóirata. Feladata átfogó jellegű, hazai földrajz-tudományi kutatáseredmények megismertetése az oktatókkal. Emellett tudósíthat a hazai és nemzetközi földrajzi rendezvényekről, valamint a tudományágunk főbb nemzetközi irányzatairól. Ezzel szemben az Értesítő az FKI folyóirata, kutatóinak ott kell publikációs lehetőséget biztosítani, és nem a Közleményekben, különösen akkor, ha cikkeik téma szerint sem illeszkednek az előbbi profiljába.

6.2. A tanulmányok, mindenekelőtt az Értesítőben, gyakran terjengősek, terjedelmesek. Nem elfogadhatatlan esetenként egy-egy terjedelmes cikk közlése, ha az indokolt, de indokolatlan, hogy átlagosan 1,75 ív terjedelműek a tanulmányok, sőt 30%-uk meghaladja a 2 ívet, és több a 3 ívet is.

6.3. A Közlemények rendszeresen tudósít az MFT életéről, ami nem kifogásolható, de meggondolandó, hogy a földrajzi közéletéről milyen részletettséggel írjunk.

6.4. A jogos bírálatokkal szemben azonban figyelembe kell venni a cikkírók, szerkesztők nehéz, felelősségteljes munkáját is. Sokan erejüket nem kímélve törekednek tudományágunk fejlesztésére, ennek ellenére a folyóiratok nem dúskálnak színvonalas, lektorok által is ajánlott és közérdeklődésre számot tartó, jó stílusú cikkekben. Így a szerkesztők gyakran kompromisszu-

mokra kényszerülnek, különösen akkor, ha a folyóiratok egyébként is hosszú átfutási idejét a jó cikkekre való várakozással nem kívánják tovább nyújtani. A jó és érdekes, valamint új kutatáseredmények száma is korlátozott. Ez részben abból adódik, hogy kevés a közérdeklődést kiváltó természetföldrajzi jelenség, és ha ilyen van is, mint pl.: berhidai földrengés, akkor nem arról jelenik meg tudósítás, hanem kutatóink távoli területek hasonló érdekességeiről -- pl.: a St. Heléna vulkánkitörése -- írnak, egyébként követésre méltó riportszerű stílusban.

6.5. A Közleményekben csökkent az emlékfüzetek és az évfordulókra való megemlékezésre írt cikkek száma, kevésbé domináló a természetföldrajzi írások között a geomorfológia, negyedkor és agrogeográfia szerepe. Jelentős a tudománytörténeti, kartográfiai, környezetföldrajzi és hidrogeográfiai publicitás. Számottevő a természeti erőforrást kutató cikkek száma. Alárendeltebb az oktatás- és az elméletmetodika, kevés a biogeográfiai, a regionális természetföldrajzi dolgozatok száma.

7. Javaslatok

A folyóiratainkról tett megállapítások jó része tudományunk problémái (tematikai aránytalanság, színvonal, a társtudományokhoz fűződő kapcsolat stb.); így nem is oldhatók meg csak a folyóiratok keretei között; elsősorban nem szerkesztői kérdések. Néhány ajánlott javaslatot az alábbiakban fogalmazzunk meg:

7.1. Földrajzi folyóirataink cikkeinek és dokumentációs anyagainak, továbbá tartalmának és szerkesztésének összevetése azt mutatja, hogy a Közlemények színesebb, egyenletesebb tudományági felosztású, és kisebb terjedelme ellenére több publikációval és nagyobb irodalmi kitekintéssel dolgozik, mint az Értesítő.

-- A folyóiratok cikkeinek terjedelme csökkenthető; az Értesítőben túlteng a tudányoskodó bőbeszédűség, a tartalmat nem emelő részletezés. Ezt a jövőben korlátozni kell, a lektorral kigyomlálatva a tudányos közlendőhöz nem tartozó vagy a mellékletekből is értelmezhető szövegeket.

-- Hasonlóképpen szükségtelen ismert feltárások szelvényeinek különböző periodicitású újramutogatása, az irodalmi hivatkozással mellőzhető szövegek és mellékletek ismétlése.

-- Nem célirányos az irodalmi tájékoztatóban is feldolgozható külföldi és társtudományi publikációk teljes terjedelmű közlése.

— Elhagyható a más helyen publikált anyagok, ismertetésen túlmenő tartalmú megjelentetése.

— A disszertációk, külső megbízásos témák összefoglalásait közérthetővé és olvasmányossá kell tenni.

7.2. A Földrajzi Közleményeket, a világ egyik legrégebb földrajzi folyóiratát jelen formájában, jelenlegi feladataival mindenképp fenn kell tartani, a nehéz gazdasági körülmények ellenére. Mivel a Közleményeknek nem elsődleges feladata a kutatási részeredmények, kutatásmódszertani írások stb. publikálása, ezek részére más fórumot kell biztosítani, ezért fenn kell tartani az FÉ-t is.

7.3. Közismert gondjaink közepette megvizsgálandó: mi módon vonhatók be az élő publikációk sorába az egyetemi, főiskolai acták. (A pénzügyi, jogi stb. feltételek ismerete nélkül is felmerül pl. annak lehetősége, hogy a felsőoktatási intézmények közösen adjanak ki egy periodikát, közelítve a folyóirat formához — gyakoribb megjelenés, könyvvarusi forgalom, előfizetési lehetőség stb.)

7.4. Hosszú távon törekedni kell egy színvonalas, mozgékony, nagyobb olvasóközönséget megcélzó, színes földrajzi ismeretterjesztő folyóirat kialakítására. Ez visszahatna természetesen a meglévő folyóiratok feladataira is.

7.5. Szerkesztői feladatok:

— Célszerűnek látszik vezető gazdasággeográfusaink bevonása a tanulmányok írói közé;

— a rokon tudományok színvonalas művelőinek megnyerése közérdeklődésű és tudományos cikkírássra;

— a rokon tudományok részeredményeinek, partikuláris kérdéseinek távoltartása a folyóiratoktól;

— a külföldre való kitekintés, ill. külföldi szerzők színvonalas közreműködésének biztosítása;

— a tematika műfaji bővítése (tudósportrék, földrajzi műhelyek bemutatása, esszék, tudományos riportázs, pályakezdekők szárnyrabocsátása stb.);

— komplex elemzések készüljenek az ország egyes részeiről, földrajzi egységeiről;

— a vitakészség felelevenítése, esetleg szerkeszthető vitatémák felvételét, felvezetését, a folyóiratok közti viták rendezését, kerekasztal-beszélgetések szervezését stb. pl. a Tér és Társadalom, a Társadalomkutatás stb. folyóiratokkal;

— a megjelenő fontosabb földrajzi és rokon tudományi könyveket tartsuk nyilván, s a recenziókat irányítsuk; ugyanez vonatkozik a belföldi rendezvényekről szóló tudósításokra.

7.6. Mindenképp rugalmasabbakká, mozgékonyabbakká kellene tenni folyóiratainkat, alapvető jellegük megtartásával. Erre vonatkozó további javaslataink:

— alkalmanként (széles körű érdeklődésre számot tartó, színvonalas tanulmány esetében) a cikkek teljes fordítását is adhatnánk rezümé helyett (az FK néhány alkalommal már élt ezzel a lehetőséggel);

— a kelendőség, a visszhang érdekében tudatosan lehetne törekedni rázós témák közlésére (a földrajzban is vannak ilyenek).

7.7. Amennyiben széles körű érdeklődésre számot tartó, nívós, terjedelmes tanulmány íródna (esetleg egymást kiegészítő cikkek, viták), a szokásos különlenyomat helyett esetleg lehetne könyvárusi forgalomba kerülő füzetet is megjelentetni. Nívódíjat jelentős összeggel lehetne kitűzni a valóban magas színvonalú tanulmányok, esetleg recenziók írására. Ennek odaítélését az olvasóközönségre kellene bízni azzal, hogy a könyvárusi forgalomban megjelenő füzetek közül a legkeresettebbet lehet a nívódíjjal jutalmazni.

7.8. A folyóiratok külalakja anyagi korlátaink eredménye is (papírminőség, "olcsó nyomdatechnika"). Néhány apróság azonban javíthatná a külalakot, pl. a térképek keretbe foglalása, a kéthasábos tördelés (ami az FK-nél használatos) stb.

7.9. A folyóiratainkban meg kell szüntetni a színvonaltalan publicitást és a másodközlési lehetőségeket. A cikkírókat kötelezni kell olyan nyilatkozat tételére, ami ezt biztosítaná.

TÁJÉKOZTATÓ A TMB FÖLDRAJZI—METEOROLÓGIAI SZAKBIZOTTSÁGÁNAK TEVÉKENYSÉGÉRŐL, A FÖLDRAJZI TUDOMÁNYOS MINŐSÍTÉSEK HELYZETÉRŐL¹

Az összefoglaló tájékoztató az utóbbi négy esztendő (1985—1988) eredményeire és problémáira terjed ki, s további feladatokra is utal. Ui. a szakbizottság jelenlegi személyi összetételében 1984 végén alakult újjá, s a TMB által időközben egy évvel meghosszabbított megbízatása 1988. szeptember 1-jén járt le.

A jelenlegi 17 tagú szakbizottságban a szakmai specialitás fő irányait tekintve a természetföldrajzot 4, a meteorológiát 4, mindkettőt további 1 fő

¹Az MTA Földrajzi Tudományos Bizottság 1988. június 24-i ülésén megvitatott beszámoló.

(klimatológus), a gazdaságföldrajzot 5, a kartográfiát 1, utóbbi két szakterületet egy személyben további 1 szakember képviseli. Egy személyben kompetens a természet- és gazdaságföldrajzi kérdésekben további 1 fő. Természetesen az így fő szakterületekbe besorolt több tag kétségtelenül elismerhető szélesebb körű szakmai kompetenciája is hozzájárul ahhoz, hogy a szakbizottság egész tevékenysége során valamennyi hatáskörébe utalt, ill. odatartozó feladatot megfelelő körültekintéssel és felelősséggel oldhat meg.

A szakbizottság feladatait és hatáskörét hatályos jogszabályok írják elő, és a TMB 1985. évi ügyrendje tartalmazza. Az ennek szellemében és alapján végzett főbb eredményei:

1985—1988 májusa között szakbizottságunk előkészítő, az eljárást lebonyolító (vitára bocsátás, véleményezés, állásfoglalások stb.), javaslattevő munkájának eredményeként a TMB plénuma 6 doktori fokozatot ítélte oda: 2 természetföldrajzi (Somogyi S., Pinczés Z.), 2 népesség- és településföldrajzi (Tóth J., Sárfalvi B.), 1 területi tervezési (Lackó L.), 1 meteorológiai (Koppány Gy.) tárgykörű disszertáció, ill. (Sárfalvi B. számára) tézises összefoglaló alapján. 3 doktori eljárás folyamatban van, természeti erőforrás (Rétvári L.), szociálgeográfia (Berényi I.) és tájföldrajz—tematikus térképezés (Ádám L.) témakörökben.

A fentiek szerint doktori fokozatszerzés szempontjából kivételesen eredményes időszakot zárunk. Ennek hatékony jövőformáló szerepe megítéléséhez azonban figyelemmel kell lennünk arra, hogy nevezettek fele túl van 60. életévéen, s a megérdemelt fokozat tisztos életművet is honorál. De talán még az 50-es éveiket taposó doktori fokozatszerzőket figyelembe véve is kijelenthető, hogy tudományunkban — a hagyományosan magasra emelt mérce, az igényesség miatt is, egyéb okok következtében is — az indokoltnál idősebb korban szereznek a szakemberek doktori fokozatot. Ez a tény — akadémikusainknak, más, hasonló tudományterülethez viszonyított indokolatlanul alacsony számmal együtt — tudományunknak mindenképpen presztízsvesztése, több évtizedes szakmai káderpolitikánk gyengesége. Nem szerencsés, hogy az utóbbi évek eredményei ellenére még mindig vannak doktori fokozat nélküli egyetemi tanzsékvezetőink, s mindössze egyetlen (alig) 50 év alatti tudományok doktora van a földrajzban.

Minthogy jelenlegi összetételű szakbizottságunk működése óta sikertelen doktori pályázat csak egy volt (Zoltán Z.), személyeknek szóló szóbeli biztatás viszont több is, szubjektív okokon kívül azzal magyarázható a fenti helyzet, hogy arra érdemes közép- és vezető kádereinknek olyan egyéb fontos elfoglaltságaik, feladataik vannak, amelyek mellett nem marad idejük disz-

szertáció, sőt azt számos esetben indokoltan helyettesíthető tézises összefoglaló elkészítésére sem. E helyzet ellenére mindössze egy doktori pályázó (**Lackó L.**) kért és kapott disszertációja készítéséhez féléves alkotói szabadságot. A minősítési követelmények és az élet diktálta feladatok, különösen vezetők esetében, persze ritkán folyathatók egy mederbe. Tudományunk egyébként meglévő presztízse pedig nagymértékben minél több képviselőjének megérdemelt magas tudományos fokozatokban is megnyilvánuló elismertségével lenne fokozható.

Viszonylag nagyobb számban szereztek kollégáink 1985 óta kandidátusi fokozatot. Két település-, ill. gazdaságföldrajzi tárgykörű értekezéssel szerzett fokozat honosításán (**Dövényi Z.**, NDK, **Sikos T. T.**, SZU), két vietnami és egy egyiptomi állampolgár kandidátusi eljárásán, fokozata odaítélésén kívül 8 geográfusunkat minősítette szakbizottságunk kandidátussá. Közülük 5 fő természetföldrajzi (**Kertész Á.**, **Rátóti B.**, **Zámbó L.**, **Gábris Gy.**, **Hevesi A.**), 1-1 közigazgatásföldrajzi (**Hajdú Z.**), településföldrajzi—filozófiai (**Fodor L.-né**), ill. kartográfiai (**Dövényi P.**) tárgykörű értekezéssel védett. A 2 külföldi és 7 hazai új meteorológus kandidátus közül 2-nek a disszertációja klimatológiai tárgyúnak tekinthető (**Fekete L.**, ill. **Tar K.** fagyviszonyok—fagyelőrejelzés, ill. szélklíma témában védett). Az említett természetföldrajzi értekezések fő geomorfológiai-karsztkutatási, ill. hidrogeográfiai tárgykörükön túl komplexebb tematikára is kiterjedtek, széles körű matematikai, kartográfiai, távérzékelési metódusokat alkalmaztak, korszerű irányzatokat képviseltek, részben különböző szempontú környezetértékeléseket tartalmaztak. Ennek ellenére ezekben a szakbizottság témaorientáló szerepe elsősorban a téma jóváhagyásában, indokolt esetben a téma módosításában, kiegészítésében nyilvánult meg, hiszen a pályázók nagyobb kutatói múltjukból merítették témáikat.

A megvédett kandidátusi értekezéseken kívül további 3 természetföldrajzi tárgyú dolgozatot nyújtottak be; szerzőik egy részének még vizsgakötelezettsége van.

Összegzésként megállapítható, hogy valamennyi fokozat odaítélésével a kutató elismertségén kívül tudományunk is gazdagodott új kutatási eredményekkel.

Szervezett káderutánpótlásra, kevésbé művelt szakterületek kádereinek kiképzésére — legalábbis elvileg — az új tudományos továbbképzési rendszer ad nagyobb lehetőséget. Pályakezdők esetében — az érdeklődési kör, a potenciális fogadó, ill. kiképző intézmény igényeinek korlátai között — a témaorientálás természetesen még könnyebb, mint a — sajnos inkább közép-, mint-

sem fiatal generációból spontán verbuválódó — tudományos múlttal, szakmai specialitással rendelkező kutatók esetében.

Ezért a szakbizottság különös figyelemmel kíséri a tudományos ösztöndíjra, továbbképzésre jelentkezők témaválasztását, a kiképzésre vállalkozó intézmény igényét, ajánlását. Ez azonban a korlátozott érdeklődés, ill. erősebb arányeltolódást tükröző témaválasztások esetén természetesen nem lehet teljes sikerű; ill. a témaválasztás befolyásolható, a fő szakterület (természetföldrajz, gazdaságföldrajz, településföldrajz, komplex terület-, táj-, körzetkutatás stb.) váltása alig.

Négy év alatt 23 belföldi, zömmel ösztöndíjas, kisebb részben levelező továbbképzésben részt vevő fiatal nyert földrajzból felvételt (meteorológiából 5 fő), 8 jelentkező nem érte el a kívánt pontszámot, ill. közülük 3 ismételt kísérletre bekerült. Külföldi ösztöndíjas lett további 5 fiatal geográfus (2 a SZU-ba, 1-1 fő az NDK-ba, Lengyelországba, ill. Csehszlovákiába pályázott). Időközben abbahagyta tanulmányait 4 fő.

Az első 2 évfolyamnak lejárt a képzési ideje, de közülük csak 1 személy adott be — munkahelyi védelem alapján kandidátusi fokozatra javasolt szintű — értekezést (Csorba P.). Mielőtt ennek tanulságairól néhány szó esnék, nézzük a fő szakterületenkénti megoszlást:

Felvett természetföldrajzos 12 (közülük komplexebb környezetminősítési-tájföldrajzi témával 6), gazdaságföldrajzos 13 (beleértve az 5 településföldrajzi témakörben pályázót is), térképész 2, komplex földrajzi témájú pályázó 2 fő. Örvendetes, hogy a szakmai irányításban az FKI-n és az RKK-n kívül egyetemünk is egyre fokozottabban vesznek részt, ami remélhetőleg káderutánpótlást is szolgál. Ugyancsak szerencsés körülmény, hogy korszerű irányzatok, ill. korábban elhanyagolt szakterületek (regionális földrajzi elemzés, környezetminősítés, tájértékelés, szociálgeográfia, az ágazatok közül idegenforgalom, terciér szektor vizsgálata) is előtérbe kerültek.

Aktuális témaválasztásokat igyekeztünk preferáltatni 1985-ben "A tudományos kutatás fő irányai" c. dokumentumban foglaltak szakbizottsági megbeszélésével és propagálásával.

A szakbizottság a munkatervek jóváhagyásán, indokolt módosításán, a felvételi vizsgákon kívül az aspiránsi-ösztöndíjasi vizsgák megszervezését és lebonyolítását is rendszeresen végzi, számos esetben — segítség, tanácsadás céljából — meghallgatta az ösztöndíjasok beszámolóit, szakmai irányítóik jelenlétében.

Előbbihez szakbizottságunk kidolgozta, megvitatta, jóváhagyta és "karban tartja" a felvételi és kandidátusi vizsgakövetelményeket általános termé-

szetföldrajzból, általános gazdaságföldrajzból, Magyarország természetföldrajzából, Magyarország gazdaságföldrajzából, térképtudományból, meteorológiából. Az ezekben részletezett témakörökön kívül az elsajátításukhoz szükséges nemzetközi és hazai szakirodalmat is meghatároztuk. Rendszeres feladat a kompetens vizsgabizottságok, opponensek, bíráló bizottságok kijelölése, doktori eljárások esetében az utóbbiakra vonatkozó javaslattevés.

A tudományos továbbképzés új rendszerével kapcsolatos tapasztalatok közül pusztán tényszerű megállapítás — amit szakbizottságunk előre is jelzett —, hogy az ösztöndíjas képzési idő alatt igen kivételes esetben tesznek eleget a pályázók valamennyi velük szemben támasztott követelménynek. Többek között több mint egy évtizedes kutatási múlt, gyakorlati tapasztalat segítette hozzá Csorba P.-t ahhoz, hogy máig nem csupán kandidátusi szintű diszsertációval, hanem a róla írt pozitív opponensi véleményekkel is rendelkezik, s csak a védés aktusa van hátra. Rajta kívül egy levelező belföldi továbbképzésben részt vevő munkahelyi vitájára került sor (Hír J.), értekezésének benyújtása azonban még további munkálatokat igényel. A többi volt ösztöndíjasunk nem tudta időn belül elvégezni feladatát, s erre a jelenleg munkájukat végző, ám szakmai múlttal nem rendelkező fiataloknak is kevés az esélye, ill. általában az egyetemi doktori fokozat követelményszintjéhez juthatnak el.

Ez a problémakör egyúttal arra is példa, többek között miért került újra napirendre a tudományos minősítés és továbbképzés egész rendszere, s miért volt, sőt van e kérdésben éles és hosszan tartó vita TMB, MÜM, MTA Elnökség s különböző szakértői testületek fórumain és között. Ez a vita sok egyéb mellett felöleli azt a kérdést is, hogy hány lépcsős legyen a minősítés, milyen intézményi keretekkel menjen végbe, milyen tudományos fokozatokat melyik fórum ítéljen oda, milyen legyen a követelményrendszer stb. Mindenesetre az egyetemek nagyobb szerepet kérnek, s valószínűleg kapnak is. Az azonban a magas követelményeknek korábban eleget tett idősebb minősítetteknek természetesen ellenére van, hogy a jövőben lényegesen csökkenjenek a követelmények, s még inkább, hogy (pl.) szűnjenek meg a Magyarországon méltán tisztességes presztízszt jelentő kandidátusi fokozatok.

A vázolt vitában szakbizottságunk elnöke és titkára külön-külön írásban részletesen fejtette ki véleményét; hogy milyen eredménnyel, az a nehezen nyugvópontra jutó kérdés lezárása után derül ki.

Mindenesetre szakterületünkön olyan szinten célszerű a tudományos továbbképzést, s általa a szakember-utánpótlást gyakorolni, biztosítani, aminek eredményeként tudományunkban nemcsak specialisták, hanem komplex szakterüle-

tünk általános kérdéseiben, a természet és társadalom bonyolult összefüggésrendszerének meglátásában, értelmezésében otthonosan mozgó, sokoldalúan képzett szakemberek dolgozhatnak a jövőben is. Ezért tettük pl. elengedhetetlen kandidátusi vizsgakövetelménnyé természetföldrajzosok számára Magyarország gazdaságföldrajzának, gazdaságföldrajzosok számára Magyarország természetföldrajzának magas szintű ismeretét.

Az új elveket, a megreformált rendszert is mindenesetre úgy célszerű tudományterületünkre aktualizálva alkalmazni, hogy a távlati káderutánpótlás is biztosítva legyen, egyúttal az objektíve kulcsfeladatok megoldására hivatott széles tematikájú tudományterületünket részleteiben és egészében is mielőbb és minél nagyobb számban megfelelő szinten minősített szakemberek képviseljék. Rokon tudományaink példája is tanúsítja, hogy egy-egy szakma presztízsét képviselői egyéni presztízsének összessége is reprezentálja.

Marosi Sándor

a TMB Földrajzi—Meteorológiai Szakbizottságának elnöke

A Magyar Földrajzi Társaság külföldi tiszteleti tagjai 1952 óta

Erik Amberger egy. tanár (Ausztria)	Stanislaw Leszczycki akadémikus (Lengyelország)
André Blanc egy. tanár (Franciaország)	Elisabeth Lichtenberger egy. tanár (Ausztria)
V. V. Bodrin főisk. tanár (Szovjetunió)	†I. M. Majergojz egy. tanár (Szovjetunió)
Bognár András egy. tanár (Jugoszlávia)	Gerhard Mohs egy. tanár (NDK)
Josef Brou egy. tanár (Ausztria)	†Ernst Neef egy. tanár (NDK)
Shiba P. Chatterjee egy. tanár (India)	Veikko Okko egy. tanár (Finnország)
Bernard Le Calloc'h orientalista (Franciaország)	Ferdinand Ormeling egy. tanár (Hollandia)
Paul A. Compton egy. tanár (Nagy-Britannia)	Richard Osborne egy. tanár (Nagy-Britannia)
Jaromír Demek egy. tanár (Csehszlovákia)	Peter Pencsev egy. tanár (Bulgária)
Ljubomir Dinev egy. tanár (Bulgária)	Gerold Richter egy. tanár (NSZK)
Jean Dresch egy. tanár (Franciaország)	Kalovi Rikkinen egy. tanár (Finnország)
†Julius Fink egy. tanár (Ausztria)	Josip Roglic egy. tanár (Jugoszlávia)
†I. P. Geraszimov akadémikus (Szovjetunió)	Walter Rubitschek egy. tanár (NDK)
Wolfgang Hartke egy. tanár (NSZK)	Karl Ruppert egy. tanár (NSZK)
Svetozár Ilesić egy. tanár (Jugoszlávia)	Ion Sandru egy. tanár (Románia)
Koloman Ivanička egy. tanár (Csehszlovákia)	Joseph Schultz egy. tanár (Franciaország)
†Sztaniszlav Kalesnyik egy. tanár (Szovjetunió)	Wolf Sixl egy. tanár (Ausztria)
George Kish egy. tanár (USA)	Leszek Starkel egy. tanár (Lengyelország)
Mieczyslaw Klimaszewski egy. tanár (Lengyelország)	Vello Tammiszo egy. tanár (Szovjetunió)
Jerzy Kondracki egy. tanár (Lengyelország)	Wolf Tietze egy. tanár (NSZK)
Sz. A. Kovaljov egy. tanár (Szovjetunió)	A. F. Tresnyikov egy. tanár (Szovjetunió)
Hans Joachim Kramm egy. tanár (NDK)	†Tulogdi János ny. egy. tanár (Románia)
	A. A. Velicsko egy. tanár (Szovjetunió)
	†Frantisek Vitásek akadémikus (Csehszlovákia)

IRODALOM

Új földrajzi periodika: a HGG Journal (Heidelberg)

Örömmel kell megállapítanunk, hogy napjainkban, amikor jó néhány új kezdeményezést — nemcsak nálunk, de a jóval szilárdabb anyagi alapon álló nyugat-európai államokban is — eléggé gyakran utasítják el "a jelenlegi gazdasági helyzetre" való hivatkozással, a Heidelbergi Földrajzi Társaság új, időszakos kiadvány megjelentetésére vállalkozott. Jelenleg a Heidelberger Geographische Gesellschaft (HGG) a szélesebb olvasóközönségnek szánt HGG Journalból csupán évente egy-két számot jelentet meg, de kivehető a megnyitó sorokból, hogy a gyakoribb megjelenést csak az érdeklődéstől teszik függővé.

A HGG tagsága a híres heidelbergi egyetem Földrajzi Intézete körül csoportosul. Amint a **H. Eichler**, az egyesület tájékoztatási ügyekkel foglalkozó előadója "Előljáróban" c. nyitó soraiban ígéri, az egyes füzetek tartalmát a jövőben a HGG "nagy, de heterogén körének" kívánságai és érdeklődése szerint állítják össze. Prof. Dr. **Peter Meusburger** elnöknek az 1. számhoz írt bevezetőjéből az is kitűnik, hogy a HGG Journal részben a heidelbergi egyetem egykori hallgatóinak szól, a velük való kapcsolatot kívánja erősíteni, részben a szélesebb szakmai körökön kívül állókat szeretnének tájékoztatni. A tematikában központi helyet szánunk Heidelberg és környéke földrajzi ismertetésének, és ilyen vonatkozásban a város-, ill. településtervezés kérdéseire is hozzászólnak.

Ennek megfelelő az előttünk fekvő 1987/1. szám tartalma is. Az első nagyobb cikk, **F. Fezer** tollából a heidelbergi Óváros mikroklímájával, ill. annak változásával foglalkozik (Brauch die Heidelberger Altstadt mehr "Licht und Luft"?). A cikkből kitűnik, hogy amióta a városi vezetőség nagy szigorral végrehajtatta az óvárosi házak udvarait éktelenítő bádoggarázsok és idomtalan deszkaraktárok lebontását, a mikroklíma igen kedvezően megváltozott. A légmozgás 15 százalékkal erősödött — ami a levegő tisztaságára is kihatott —, a napi hőmérsékletingadozás jobban megközelíti a szabadban észlelt értéket, a nyári túlforrósodás már nem lép fel. Mindennek komoly egészségügyi eredményei is vannak.

T. Neubaer a heidelbergi Óváros népesedési statisztikáját dolgozta fel ("Alt-Heidelberg, Du fein..."). Ott részben hasonló problémák mutatkoznak, mint a pesti belvárosban (a lakosság elöregedése), részben azonban számunkra ismeretlen népességmozgás is tapasztalható: a külföldiek (főként vendégmunkások) számának aránytalan emelkedése. Amíg 1970-ben a külföldi százalékarány 7,8% volt, addig 1980-ban már 14,8%-ra emelkedett.

J. Schweikart a Handschuheim városnegyed kiskereskedelmének helyzetét elemzi (Untersuchungen zur Einzelhandelsstruktur des Heidelberger Stadtteils Handschuchshaim). Megállapítja, hogy a kiskereskedések megoszlása kielégítő, a negyed lakosai a szükséges árukhoz könnyen hozzájuthatnak.

J. Schmude egy jelenleg kifejlődő Heidelberg környéki építkezési terület — a dossenheimi "Petrus" új házépítkezésével kapcsolatos — problémáit és jelenségeit vizsgálta (Wohnen in einem Neubaugebiet einer Umlandgemeinde

Heidelbergs). Megállapítja, hogy az építkezők többsége a középréteghez tartozó fiatal családokból adódik, amelyek egyrészt a városi lakásoknál jobbat kívánnak, de ugyanakkor munkájuk a nagyvároshoz köti őket. Mindez befolyásolja a "Petrus"-beli lakások, házak kialakítását, és a telekárakat is.

A szerkesztők többféle rovat rendszeresítésére törekedtek. A "Zur und über Geographie" rovatban szerkesztőségi cikk foglalkozik a földrajzkutatással és -képzéssel. Ugyanitt érdekes összeállítást találhatunk az NSZK földrajzi egyesületeiről is. A "Zur Diskussion" c. rovatban a nyilvánossággal való kapcsolat, főként a nagyközönségnek szóló földrajzi tájékoztatás kérdését bocsátják vitára. Érdekes a "hír rovat" (Umschau), amelyből pl. megtudjuk, hogy az NSZK-ban 1985/86-hoz viszonyítva 6,9%-kal csökkent a gimnáziumi tanulók száma. Ugyanitt egy nagyon tanulságos cikk a felnőttoktatás ellentmondásairól szól. Amíg a hivatalosan tervezett előadásokban az utazási beszámolók a nyolcadik helyet foglalták el, 0,4% aránnyal, addig a tényleges érdeklődés, 35,3%-os hallgatói részvétellel, az első helyre sorolta ezt a témát.

Nagyon bő és érdekes a folyóirat könyvszemle rovata is. Beosztása, tárgyalásmódja és sokfélesége számunkra is tanulságos. Ez egyébként általánosságban megállapítható a HGG Journal első számáról, amelynek remélhetőleg mihamarabb (és mennél gyakrabban) lesz folytatása. Erre már csak azért is megvan a remény, mert a folyóirat igen olcsó, egy-egy szám mindössze 7.- D Márka.

Ifj. Bartha Lajos

Szlovar' geograficeszkih nazvanij zarubezsnih sztran

Harmadik, átdolgozott és javított kiadásban jelent meg Moszkvában 1986-ban a "Nedra" könyvkiadó gondozásában a címben megnevezett kiadvány, amelyet a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Geodéziai és Kartográfiai Főigazgatóság jelentetett meg.

A kiadvány célja, a legfontosabb földrajzi nevek egységes orosz nyelvű átírásának közrebocsátása, amelyet tudományos kutatók, tolmácsok, tanulók, információs kiadványok, valamint atlaszok, térképek készítői jól hasznosíthatnak. Az ezt megelőző, második kiadás 1970-ben jelent meg; azóta a világban számos politikai, valamint szociális és gazdasági változás következett be. Újabb országok váltak függetlenné, egyes országok és városok új nevet kaptak. Néhány országban adminisztratív, területi változásokra is sor került.

A szótár 40 000 földrajzi nevet tartalmaz, amelyeket a Szovjetunióban kiadott legújabb kartográfiai, tudományos és tájékoztató források alapján állítottak össze. A magyar átírásokhoz hasonlóan, az orosz nyelvhasználatban meggyökeresedett névalakokat vették számos esetben figyelembe, pl. Париж, Рим, Япония.

A szótár érdeme, hogy az egytagú szavak kivételével, a hangsúlyt mindenütt jelöli. Azokban a több tagú összetett szavakban, amelyek két komponensből állnak, mindkét hangsúlyt jelölték (Секешфехервар, Хальденслебен).

Ahol az egyszótagú komponensek közül csak egy található, egyféle hangsúlyt jelölnek (Кейптаун, Дюссельдорф). Ez nem zárja ki a második hangsúly jelölését főnévragozás vagy deklináció esetén, pl. в Кейптауне, Дюссельдорфская ярмарка 3). A hangsúly helye az idegen, valamint az orosz nyelvben a földrajzi nevek vonatkozásában is meghatározott.

A Szótár a következő információkat tartalmazza: megnevezés, utalás az objektum hovatarozására (sziget, folyó, öböl stb.). A települések elnevezésénél az utalás elmarad; szerepel még az ország és a közigazgatási egység, amelyen belül az objektum található.

Az országok nevét a szótár címszóban egyszerű formában adja meg (pl. Laosz), utána azonban az államformát is megnevezi (pl. Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság). A helymegjelölésnél az egyes országok neve az általánosan elfogadott rövidített formában szerepel, pl. NSZK.

A településeken és néhány körülhatárolható természetföldrajzi objektum megnevezésénél jelölik azt az adminisztratív egységet (tartomány, állam, provincia stb.) vagy történelmi területet is, ahová az tartozik. A természetföldrajzi objektumokon kívül azok földrajzi kapcsolatát is megnevezik, így a folyó megnevezése után a völgy (medence), a csúcsoknál a magasság, a hegységeknél és hegységrendszereknél pedig azok besorolását is feltüntetik a legújabb földrajzi kiadványok és atlaszok alapján.

Ha az objektum különböző országokra terjed ki, és annak elnevezése országonként eltérő, a szótár többféle elnevezését is megadja.

A szótár közhasználatra készül, akárcsak az ismert NDK-beli kiadás, amely Geographische Namenrichtig ausgesprochen címen jelent meg 1964-ben Gothában Heinrich Taubert szerkesztésében. Utóbbi azonban az eredeti kiejtést megközelítő fonetikus átírást is közli. Települések, valamint természetföldrajzi objektumok megnevezésén kívül hasznos lenne a földrajzi koordináták közlése is. Mivel a kiadvány csupán a fonetikus kiejtést és a földrajzi elhelyezkedést kívánta tágabb határok között ismertetni, így is eléri célját, hasznosan alkalmazhatják munkájukban a tömegkommunikációban, a földrajzoktatásban dolgozó szakemberek, pedagógusok.

Vuics Tibor dr.

Ecological and demographic consequences of a nuclear war

Szerk.: Jurij M. Szvirezsev. "Mathematical Ecology" sorozat. — Akademie Verlag, Berlin. 1987. Theoria cum praxi. 112 p.

"A tudományos felfedezések önmagukban nem lehetnek hasznosak vagy károsak, csupán alkalmazásaikban" — írja a könyv előszavában A. A. Dorodnyicin akadémikus, a SCOPE (Tudományos Társulások Nemzetközi Szervezete) Szovjet Nemzeti Bizottságának elnöke. Jó példa erre az atomenergia. Az emberiség általa gyakorlatilag kimeríthetetlen energiaforráshoz jutott, egy esetleges nukleáris háború viszont létében fenyegeti a földi életet.

Szovjet szakemberek angol nyelven, német kiadásban megjelent könyve. Az olvasó lakonikus tárgyilagossággal megírt kiadványt tart kezében, amelyben a jelenlegi tudásszinten, az atomháború kiváltotta — mechanikai, fizikai, kémiai, biológiai — dinamikus folyamatok matematikai ökológiai módszerekkel végrehajtott szimulációs modellezésének eredményeit közlik. A hangsúlyt — a téma eddigi többnyire minőségi megközelítésével szemben — a mennyiségi előrejelzésre, a minimális és maximális hatások kimutatására teszik. A korábbi írások inkább érzelmi, semmint tudományos oldalról vizsgálták az atomcsapással kapcsolatos kérdéseket, és két illúzióval kecsegtettek: nevezetesen azzal, hogy sugárbiztos bunkerokban, kellő mennyiségű élelmiszer és más erőforrás felhalmozásával biztosítható a túlélés, valamint azzal, hogy a nukleáris háború hatásai a Földön térben és időben korlátozottak lehetnek. A szerzők véleménye szerint ezek az illúziók túlzott naivitásból vagy túlzott cinizmusból erednek. A szakemberek által 40 000 megatonnára becsült jelenlegi készletek alapján elkerülhetetlennek látszik egy háború eszkalációja. Az eddigi két világháború regionális ökológiai és demográfiai katasztrófájával szemben a harmadik globális jellege nyilvánvaló. Az abban tevőlegesen részt nem vállaló országoknak is számolni kell olyan éghajlati hatásokkal, mint a csapást legalább egy évig követő "nukleáris tél" és "nukleáris éjszaka", me-

lyek oka az aeroszolios részecskék és a pernye feldúsulása a légkör alsó részében; az ökológiai következmények nyilvánvalóak. A múltbeli számítások csak a nukleáris fegyverek: az atomtöltetű rakéták és bombák hatását vették figyelembe, ma viszont már számítani kell az atomerőművekre, fegyvergyárakra és hulladéktárolókra irányuló csapásokra is, amelyek a lassú lebomlású radioaktív izotópok kiszabadulását eredményezhetik. Végül az atomháború következményeként kell értékelni a hagyományos szennyeződések felerősödését olaj-származékok, nitrogén- és kéntartalmú vegyületek, nehézfémek és más toxikus hulladékok, növényvédőszer formájában, az ipari üzemeket érő becsapódások nyomán. Mindezek a bioszféra globális méretű katasztrófájához vezetnek egy nukleáris háború végső eredményeként.

A könyvben sorra tárgyalják az atomháború következményeit: a radioaktív szennyezést, az erdőkben és más ökoszisztémákban keletkező tüzeket, az ezek következtében fellépő, láncreakció-szerű hatásokat: a napsugárzás, következőképpen a levegő hőmérsékletének drasztikus csökkenését, a hagyományos szennyezések felerősödését, az ultraibolya sugárzásban bekövetkező változásokat, a vizek, a növényzet pusztulását, különös tekintettel a kultúrnövényekre, tehát a Föld élelmezésére. Külön fejezet foglalkozik a népeiséget mint az élővilág legérzékenyebb részét sújtó katasztrófával.

Fenti részletes számítások szintéziseként hét régiót különítettek el: 1. Európa, 2. Észak-Amerika, 3. a Szovjetunió ázsiai része, 4. Dél-Amerika, 5. Ázsia a Szovjetunió nélkül, 6. Afrika, 7. Ausztrália. A számításokat a következő "forgatókönyv" szerint végezték el:

- a) az 1., 2. és 3. régiót éri nukleáris csapás,
- b) a népesség ezekben a régiókban hirtelen 80%-kal csökken,
- c) az emberek és állatok halandósága itt 4-szeresére növekszik. A születési arányszám, ill. termékenység ugyanítt 3-adrészére csökken,
- d) az 1-3. régióban tökehiány gátolja a beruházásokat,
- e) a töke-, élelmiszer-, műtrágya és egyéb erőforrások régiók közötti áramlása megszűnik,
- f) az 1-3. régiókban a túlelű és vegyes erdők kipusztulnak a radiációs sokk, radioaktív és egyéb szennyeződések hatására,
- g) ezeken a területeken az agroökoszisztémák 70%-a megsemmisül, másutt termékenységük a háború előttinek 30-ad részére esik vissza,
- h) a bioszféra szennyezettsége k-szorosára nő az 1-3. régiókban, és k/5-del a többi térségben (1. még lentebb),
- i) a halászat mint fehérjeforrás az 1-3. régióban lehetetlenné válik.

A $k = 3$ mint szennyezési együttható (a szennyezési szint háromszorosára történő emelkedése) kritikusnak tekinthető. Erre, valamint a $k = 5$ értékre ötven éves időtávra számították ki a népsűrűség alakulását az 1-3. és 4-7. régiókban, valamint a mezőgazdasági termelés változását (4-7. régiók). A népsűrűség ezek szerint az atomcsapást követően folyamatosan csökken, és ez a folyamat csupán 40 év elteltével fordul meg, de — az élelmiszerhiány következtében — akkor is csak rövid időre: a lassú regeneráció csak ezután kezdődik. A mezőgazdasági termelésben az első 30 év csökkenést, a második 30 pedig stagnálást mutat, ezután lassú növekedés prognosztizálható.

A nukleáris háború következményeinek fenti szimulációs modellezése a bioszféra globális folyamatait vette figyelembe és a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Számítógépközpontjában készült.

A kiadványnak földrajzi jelleget ad a sok térképvázlat, grafikon és táblázat. A felhasznált irodalom 120 művet tartalmaz.

Bassa László

W. Sullivan — a New York Times tudományos rovatának munkatársaként — éveken keresztül közvetlen közelről kísérte figyelemmel azoknak az új gondolatoknak a születését, és az általuk kiváltott, helyenként éles és személyeskedő vitákat is, amelyek — ma már mindenki egyetértéssel — a földtudományok forradalmi változásához vezettek.

Olyan átalakulásról van szó, amely nem csupán a szakberkek kulisszái mögött érlelődött, hanem — az újságírók és a laikusok nagy tömegének fantáziáját is megmozgatva — az időnként szenzáció jellegű, a tudományos-fantasztikus irodalom lapjaira kívánckozó részmegeállapítások alapján szélesebb körökben is beszédtema lehetett. A globális lemeztektonika (és közvetlen előzményei) azon kevés számú tudományos eredmény közé tartozik, amelyet csaknem születésének pillanatában ismerhetett meg a külföldi nagyközönség. Érdekes ellentmondás, hogy ennek ellenére a színvonalas magyar ismeretterjesztés komoly hiányosságokkal is rendelkezik ebben a témában. A számos apró közlemény mellett — újságcikk vagy az eredmények, elméletek rövid vázlata néhány ismeretterjesztő folyóiratunkban — a nagyobb lélegzetű összefoglaló munkák hiányoztak. Hédervári P. korai, Juhász Á. kis példányszámú, középiskolai tanárok számára írt könyvein kívül (Müller P. kis füzetecskéjét leszámítva) a hazai érdeklődőnek nem volt lehetősége a tájékozódásra ebben a kérdésben. A magyar földtudományi ismeretterjesztés e nagy adósságából törlesztett egy részletet a Gondolat Könyvkiadó W. Sullivan A vándorló kontinensek c. munkájának megjelentetésével.

A szerző 333 nagyalakú oldalon, 83 ábra segítségével foglalja össze az 1974-ig közölt új eredményeket, hiszen az eredetileg 1974-ben New Yorkban kiadott könyv irodalomjegyzékében még ugyanezen évben megjelent cikk is található! Ez könyvkiadásunk jól ismert, és, sajnos, eredménytelenül felhánytorgatott lassúságának ellenpéldája. Ezzel elértünk a könyv legfontosabb problémájához: megkésett a kiadása! Éppen ebben a viharos gyorsasággal változó kérdésben megengedhetetlen a több mint tízéves csúszás, még akkor is, ha ez az évtized a látványos hipotézisfelvetések után elsősorban a továbblépéshez szükséges ismeretek gyűjtésének időszaka volt. Készen kell megállapítani, hogy késése ellenére szükséges volt a könyv megjelentetése.

Szükséges, mert magas színvonalon jó összefoglalást ad a szerző a lemeztektonikai elmélet kialakulásának folyamatáról, és annak a hetvenes évek elejére kialakult helyzetéről. Az újságírás jobbik hagyományait — az olgottságot, a könnyed stílust, az olvasó fáradt pillanatait rövidke csattanós történettel vagy meglepő kijelentéssel ("ha Svájcot simára hengerelnék, jókora kis ország lenne belőle") fellazítani tudást — jól egyesíti a komoly szakmai ismeretekkel. A szerző nemcsak publikációkból ismeri a szakanyagot, hanem részt vett a nyilvános vagy zárt körű vitákban, sőt néhány kutatóexpedíció krónikásaként a felfedezések pillanatainak is részese lehetett. Ezt a személyességét is a könyv erényei közé sorolhatjuk. Nem kérhetjük számon természetesen a megírás óta eltelt idő újdonságait, hiszen akkor át kellett volna írni az egészet. Némiképpen segít ezen a problémán Juhász Á. utószava, de a dolog természetéből fakadóan ez a néhány oldal csupán egy vázlat fölrajzolására elegendő terjedelem.

Néhány apró pontatlanságon, pl. a 4 és fél m hosszú (!) kétárbocos vitorlásra (mint óceáni mélymedencéből mintát vevő hajón) kívül egyes helyeken súlyosabb kifogások is tehetők. Pl. a 149. oldalon emlegetett jégmorénát nehéz elképzelni a Mexikói-öbölben, vagy a 264. oldalon a Szahara közepén talált ordoviumi eljegesedés nyomainak vizsgálatok a jég alatt feltört vulkánok emlegetése is bizonyára félreértésen alapul (valószínűleg a fosszilis pingók maradványairól lehet itt szó).

A nemes hagyományok mellett a kevésbé dicséretes tulajdonságok is előbukkannak a könyvben. A bennfentességet (helyenként a látszatát) bizonyítandó, a szerző időnként elvész a különböző tudósokról szóló apró történetek (hogy ne mondjam pletykák) útvesztőjében, amelyek azután újabb és újabb sztorik felé vezetnek, és így néha szinte követhetlenné teszik magának a gondolatnak a történetét, logikus kifejtését. Más helyeken pedig annyira részletes topográfiaiával tárgyal egyes témákat, hogy a csúcsok, vonulatok neveitől túlterhelt szöveg csak térképen követhető igazán. Mindezek a kifogások azonban nem érintik a lényegét. Alaposabb megfontolást igényelt volna azonban a 16-17-18. fejezetek anyaga. Ezek az oldalakon — szerencsére, más ismeretekkel együtt — olyan részletességgel mutatja be a szerző az Appalache és a Kordillerák kialakulását, amelyre inkább egy amerikai olvasó tartana igényt, mint a magyar. A könyv írásának idején még eléggé kidolgozatlan elméletek itthon legfeljebb a szakember érdeklődésére számíthatnak. A geotermikus energiával foglalkozó fejezet is túlságosan USA-centrikus. Ezek a részeket szigorúbb szerkesztéssel megrövidítve hasznosabbak is lehettek volna.

A magyar kutatást és felsőoktatást szervezők számára érdekeseek lehetnek az olyan, többször is előforduló megjegyzések, mint amilyen pl. a 107. oldalon olvasható: "a mágneses felvételeket (az Indiai-óceán egy 74x93 km-es területén több hónap alatt készült anyagról van szó) **D. H. Matthews**, a cambridge-i egyetem munkatársa átadta vizsgálatra egy újonnan végzett egyetemistának". Az utánpótlás nevelésének nálunk, sajnos, szinte ismeretlen megoldását, egészen másfajta szemléletét mutatja ez a mondat. Azt, hogy igazán jelentős témákat is bizalommal átengednek tehetséges kezdőknek, és a jó megoldásokat értékükön elfogadják.

A Föld története és az emberiség sorsa címet viselő 20. fejezet az előző részek csodálatos elméleti tudományos teljesítményének gyakorlati következményeire, kihatásaira tárja ki az ablakot. **T. Wilson** (1967) szerint "A Föld és gazdasági erőforrástelepei egy rendszer részei — egy földi rendszeré —, amelynek minden része hat valamilyen módon a másik részre. Ezek az új módszerek először teszik lehetővé számunkra, hogy az egész rendszert felderítsük — a belsejét, óceánjainak aljzatát és a felszínét... Milyen izgalmas kihívás ez! Mennyi esély a nagy felfedezésekre!" És ez az esély az új szemléletű nyersanyagkutatások előtt is kinyílik, amely remélhetőleg új utak és új gazdagság felé vezethet.

A Gondolat Könyvkiadó **W. Sullivan** munkájának megjelentetésével tehát feltétlenül a földtudományi ismeretterjesztés legjobb igényeit követte és szolgálta. A késedelemből adódó tapasztalatok levonása azonban arra int bennünket, hogy már most itt van az a pillanat, amikor egy — akár magyar szerzőtől származó, akár fordításból eredő — újabb, korszerűbb kiadvány kérdésében minél hamarabb döntés szülessék, és az ennek a viharosan fejlődő tudományágnak az üteméhez igazodva, mihamarabb a széles nagyközönség kezébe kerüljön az ilyen igényt kielégítő könyv.

Gábris Gyula dr.

Mumford, Lewis: A város a történelemben. — Gondolat Kiadó, Budapest 1985. 616 o.

"Voltaképpen mi a város? Hogyan jött létre? Milyen folyamatoknak kedvez, milyen funkciókat tölt be, mi a rendeltetése? ... Vajon eltűnik-e a város, vagy pedig egész bolygónk egyetlen véget nem érő város-méhkassá alakul (ami szintén a megszűnés egy másik válfaja lenne)? ...lehetséges-e olyan új típu-

sú város fölépítése, amely a belső ellentmondásoktól megszabadulva mozdítja elő és gazdagítja majd az emberiség fejlődését?" Ilyen és ehhez hasonló kérdések sorával kezdődik a huszadik század egyik kiemelkedő enciklopédikus tudású polihisztorának, a legnagyobb amerikai könyvdíjat, a National Book Award-ot elnyerő kitűnő könyve.

Ki is ez a **Lewis Mumford**? A hazai olvasók eddig aligha tudhattak róla sokat, hiszen "A város a történelemben" az első műve, ami megjelenése után 24 évvel (!) végre magyar fordításban is napvilágot látott. A hosszú kése-delmet igencsak sajnálhatjuk, mert **Mumford** kivételes elme. Egy művész-tudós vagy tudós-művész, akit szüntelenül az emberi kultúra fejlődésének páratlan sokszínűsége izgat. Szerteágazó érdeklődésének eredményei a társadalmak mo-numentális térbeli produktumának, a városnak a tanulmányozásában formálódtak ki a legmarkánsabban.

A város az emberi kultúra kiteljesítője. Történelmi fejlődésének tanul-ságai, jelenének alakulása és jövője ezért roppant nagy jelentőségű az em-beriség sorsára nézve. **Mumford** az őskortól, a város kialakulására utaló je-lektől kezdve egészen napjainkig, a metropoliszok és megalopoliszok koráig követi a városfejlődés szerteágazó útjait történelmi korokon átívelő művé-ben. Biztos kezekkel fejtí fel a rendkívül bonyolult és heterogén városi szövet legfőbb, egymást újra és újra átszövő szálait, az épített környezet átalakulásától a városlakók pszichikumának változásáig. Elfogultság nélkül értékeli a városépítés különböző korszakait, a városi élet milliányi meg-nyilvánulási formáját. A tévutak és a kedvezőtlen tendenciák sokoldalú jel-lemzésén és követészetes bírálatán túlmenően sohasem feledkezik meg a pozí-tív jelenségek elismeréséről és méltatásáról.

Hogy hosszú útja végén a szerző miért tekint végül is aggodalommal a jö-vőbe? Talán azért, mert a történelmi korok vizsgálata során egybegyűlt ta-paszlatokban mindinkább a negatív vonások sűrűsödnek, amelyek inkább pesz-szimizmust, mintsem optimizmust sugallnak.

A recenzióban nincs rá mód, hogy a 18 fejezetben felvetődött valamennyi értékes gondolatot, megállapítást akár csak utalás formájában is számba ve-gyűk. Ugyanakkor nélkülözhetetlen néhány eredeti elgondolás, vélemény, sejtés és városi alapprobléma eddig ismeretlen oldalról való megközelítésének bemutatása. Íme néhány válogatott gondolat:

— A tartály és tartalma. A kettő szüntelenül változó, dialektikus egy-sege az épített várost és mindenkori lakóit szimbolizálja.

A történelem folyamán a tartály általában szilárd volt, mérete többnyire emberi léptékű maradt, s a városnak még többszöri elpusztítása után is volt ereje újjáéledni. Tartalmának viszonylag gyors cserélődését jól tűrte, né-pességét az esetek többségében sikerrel megtartotta, sőt növelte, biztosítva a városi szellem identitásának folytonosságát és kultúrájának átöröklődését.

A huszadik század urbanizációs robbanása után viszont egyre több a szét-hasadt tartály, a parttalaná váló városterjeszkedés, aminek áldozatául esik maga a város, annak összetartó ereje, fokról fokra felbomlik és atomjaira esik szét a benne élő emberi közösség és annak kulturális öröksége. A roham-léptekkel fejlődő technika és a társadalmi méretekben teljességgel szabályo-zatlanná vált motorizáció nyomásának engedve a duzzadó városshalmaz környéké-ről eltűnik a szabad természet, a város elveszti egyediségét. Szöveteire uniformizált, gigantikus ellátó--fenntartó--szervező--ellenőrző rendszerek és tömegszervezetek telepednek. Az egyre jobban gépesített világban a városla-kók is elgépiesednek, s az anyagi jólét és kényelem ellenére vergődnek a lé-lekben beszűkülő, érzelmekben elsivárosodó "infravárosi" társadalomban. Ter-jed a neurózis és a depresszió, felbomlik a család, fokozódik az erőszak, az alkoholizmus, a kábítószer-fogyasztás, nő a bűnözés és az öngyilkosságok száma. El kellene gondolkodni azon, hogyan lehetne elkerülni a már-már vég-érvényesen összezsugorodó csapdát. Talán még nem késő!

-- A városfejlődés szakaszai: polisz, metropolisz, megalopolisz, parazi-topolisz, patopolisz (pszichopatopolisz), tirannopolisz, nekropolisz.

A görög városállamok létrejöttétől, növekedésükön és funkcióváltásukon át az ókori Rómáig terjed a skála, mind több negatívummal terhelve a városfejlődés folyamatát. A hódítások, az ókori birodalmak kialakulása és terjeszkedése a városméretetek növekedését is maga után vonta. Ez a legfeltűnőbb és legtanulságosabb módon Róma esetében válik világossá, amely egészségtelen mértékű felduzzadásával, és a birodalom gazdagságának önmagába való túlzott koncentrálásával előbb élődsi várossá (parazitopolisz), majd ennek természetes következményeként beteg és lelkibeteg várossá (pato- és pszichopatopolisz) vált, s végső züllése már előrevetítette a -- történelmi léptékben közeleli -- véget: a holtak városát (nekropolisz), ahonnan kipusztul az olyannyira felmagasztalt, hivalkodó világvárosi élet. A szükségszerű pusztulást a zsarnok város (tirannopolisz) erőszakolt létrehozásával, a "kemény kéz" politikájával sem lehetett elkerülni, legfeljebb ideig-óráig elodázní.

Az ókori Róma esete kitűnő példája az iszonyú méretűre felduzzadt nagyvárosokat, városláncokat ma fenyegető veszélyeknek. Ahol elviselhetetlen nagyságú tömegek zsúfolódnak össze, ahol égbe nyúló házak tömegei nőnek ki a földből, ahol a tömegversenyek, bemutatók, hirdetések mindennaposává válnak, ahol folyik az érzékek felajzása a szexualitás propagálásával, ahol az egyént a legkörülmönfontabb eszközökkel kényszerítik ezeryi tisztavirág-életű dolog megállás nélküli fogyasztására, használatára majd eldobására, ott lefokozzák az életet, terjed a lelki kiürülés, egyfelől közöny, másfelől anarchia üti fel a fejét. Ha ezek a jelek szaporodnak, közeledik a város végete, a nekropolisz kora, legyen bár a külső még ép és egészségesnek látszó.

-- A városfejlődés válsága a civilizáció válságának térbeli kifejeződése, mely utóbbi folyamat a reneszánsz korában kezdődött, az ipari forradalom időszakában tetetült és felgyorsult, s végül ma, az ipari társadalmakban tetőzik.

A válság egyik alappillére a technikai haladás elszabadulása, öncélúvá válása, tragikus mértékű elszakadása az emberiség valódi céljaitól. Olyan céloktól, mint pl. az ember szüntelen lelki-érzelmi gazdagodása (amely szerves része kell hogy legyen termelő és valamennyi gazdasági tevékenységének); a műszaki haladás alávetése a biológiai--pszichikai--szociális lét magasabb rendű törvényeinek; a biológiai lét alapját, az élet bölcsőjét jelentő természeti környezet utánozhatatlan tartalmi és formagazdagságának megbecsülése és óvása; az emberiség évszázados kulturális örökségét szem elől sohasem tévesztő, az önmegvalósítást elősegítő, bölcs életvitel (amelyre egy változatos, színes, harmonikusan derűs közösségi lét jellemző).

Ahhoz, hogy ezek a célok újra elfoglalják méltó helyüket, sürgősen le kell számolnunk a következő hiedelmekkel: 1. a technikai haladás a gépesítéssel mérhető; 2. a haladás nem más, mint az élet kényelmének és elemi fenyegetésektől való védettséégének növelése; 3. a tudomány kötelessége, hogy ezt a technikai haladást fenntartás nélkül szolgálja. Ezek a dogmák korunk városfejlődésében tisztán felismerhetők. Ideje, hogy ezen változtassunk, s új típusú városeszményt állítsunk szembe a 20. sz.-i nagyvárossal, amely neoprimitív uniformizáltságba, sekélyes igénytelenségbe hajszolja lakóit.

Mumford lépten-nyomon arra figyelmeztet: csak akkor leszünk képesek szebb jövőt ígérni, perspektívát nyújtani a ma hányódó embertömegeknek, ha gondolkodásmdóndunkat, életfilozófiánkat a fentiek figyelembevételével alakítjuk át. (Mennyire emlékeztet ez a szemléletmód **A. Peccei** nemrég ismertetett "Kezünkben a jövő" c. könyvének több mint 20 évvel később kifejtett gondolataira!)

A tudományos publikációk között rendkívül ritka az olyan értékes munka, mint **Mumfordé**. Nemcsak zavarba ejtő tartalmi gazdagsága, következetes okfejtései, közérthető magyarázatai miatt állíthatjuk ezt, hanem belibincselő ereje, páratlanul érdekes, olvasmányos stílusa miatt is.

A közel 200, remek városfényképpel kiegészített könyv életre szóló olvasmányélmény. Benne a szemünk láttára születik meg a várostörténet, az építészet, a művészet, a vallás, a technika és a filozófia szintézise, ami korunk tudományából manapság olyannyira hiányzik.

Tiner Tibor dr.

KÖNYVÚJDONSAGOK

NEW BOOKS

A Dunántúli-középhegység, A Természeti adottságok és erőforrások. (Magyarország tájféldrajza 5.) Szerkesztette: **Ádám László, Marosi Sándor, Szilárd Jenő.** Akadémiai Kiadó, Bp. 1987. 500 o.

The Transdanubian Mountains, A. Natural endowments and resources. (Landscapes of Hungary 5.) Ed. by **László Ádám, Sándor Marosi and Jenő Szilárd.** Akadémiai Kiadó, Budapest 1987. 500 p.

A tájmonográfia sorozat jelen kötete a Dunántúli-középhegység általános természetföldrajzi adottságait és erőforrásait mutatja be. Részben a nagytáj földtani adottságait, ősföldrajzi fejlődéstörténetének fontosabb szakaszait és ásványi nyersanyagait foglalja össze, részben pedig az egymással kölcsönhatásban levő domborzat, éghajlat, vízrajz, növényzet és talajtakaró fejlődését, jelen állapotát, főbb jellemzőit és várható alakulását tárgyalja.

Az új tudományos irányzatot képviselő feldolgozás ökológiai, gazdasági és környezetvédelmi szemléletű kutatási koncepciót és módszert tükröz, amely — a földrajzi környezet gyors változása és átalakulása következtében — a természet és a társadalom kölcsönhatásának az elemzését és értékelését helyezi előtérbe. Különös hangsúlyt fordít a potenciális erőforrások környezetkárosítás nélküli hasznosítási lehetőségeire. A nagytáj regionális sajátosságait, a táji jellemzők területi különbségeit a sorozat következő kötete részletezi majd.

The present volume in the series 'Landscapes of Hungary' includes the general physical potentials and resources of the medium-height Transdanubian Mountains. It is partly a summary of the geological conditions, the major periods of paleogeographical evolution and mineral resources of the macroregion and partly a description of the interacting relief, climatic, drainage, vegetation and soil evolution, their present state, main features and predictable future history.

The elaboration, representing a new scientific trend, reflects research concept and methods of ecological, economic, and environmental protection, which — as a consequence of the rapid changes in the geographical environment — emphasizes the analysis and evaluation of the interactions between nature and society. A special attention is paid to the utilization of potential resources without much environmental damage. The regional properties and landscape characteristics of the macroregion will be detailed in the forthcoming volume of the series.

Pécsi, M.—Kordos, L. (eds): Holocene environment in Hungary. Contribution of the INQUA Hungarian National Committee to the XIIth INQUA Congress. (Elmélet — Módszer — Gyakorlat 41.) Geographical Research Inst. Hung. Acad. of Sciences. Bp. 1987. 150 p.

A kötet szerzői, geológusok, geográfusok, geobotanikusok, ökológusok, fizikusok arra törekedtek, hogy Magyarország holocén időszaki ökoszisztémái változását jellemezzék. A legújabb kutatások alapján adunk tájékoztatót a Kárpát-medence ösztörténeti képének alakulásáról. A könyv négy nagyobb tematikus egységre oszlik: a folyók és a tó fejlődésének alakulása, a Kiskunsági Nemzeti Parkról szóló tanulmányok és a régészeti kutatások új eredményei.

Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet gondozásában megjelent könyv szintén a Nemzetközi Negyedkorkutató Unió Ottawában megrendezésre került XII. kongresszusa alkalmából látott napvilágot.

Pécsi, M. (ed.): Pleistocene environment in Hungary. Contribution of the INQUA Hungarian National Committee to the XIIth INQUA Congress. (Elmélet — Módszer — Gyakorlat 42.) Geogr. Research. Inst. Hung. Acad. of Sciences. Bp. 1987. 237 p.

Ugyancsak a Nemzetközi Negyedkorkutató Unió ottawai kongresszusa alkalmából készült a tanulmánykötet. Három nagy fejezetének témáihoz kapcsolódó írások; paleogeográfiai sedimentológiai és archeológiai; mérnökgeomorfológiai, experimentális, valamint metodológiai tanulmányok. A különböző területeken működő jeles szakemberek a pleisztocén alatt végbement változásokat követik nyomon a fent említett kutatási területeken. Az egyes szerzők által összeállított bibliográfiák jó áttekintést adnak az adott téma tudománytörténeti vonatkozásában és egyszersmind jó kiindulási pontot jelentenek a további kutatások irányához.

Pécsi, M.—Kordos, L. (eds): Holocene environment in Hungary. Contribution of the INQUA Hungarian National Committee to the XIIth INQUA Congress. (Theory — Methodology — Practice 41.) Geographical Research Inst. Hung. Acad. Sci. Budapest, 1987. 150 p.

The contributions from geologists, geographers, geobotanists, ecologists and physicists are meant to describe the paleoenvironmental changes in the territory of Hungary during the Holocene. The information on paleogeographical changes in the Carpathian basin is provided on the basis of recent research. The volume covers four main topics: environmental changes in general, evolution of rivers and lakes, studies on the Kiskunság National Park and new results in archaeological investigations.

The book, published by the Geographical Research Institute was dedicated to the XIIth Congress of the INQUA held in Ottawa.

Pécsi, M. (ed.): Pleistocene environment in Hungary. Contribution of the INQUA Hungarian National Committee to the XIIth INQUA Congress. (Theory — Methodology — Practice 42.) Geogr. Res. Inst. Hung. Acad. Sci. Budapest, 1987. 237 p.

The companion volume for the Ottawa Congress of the INQUA includes papers under three main headings: paleogeographical, sedimentological and archaeological studies; geomorphological and paleoecological studies; engineering geological, experimental and methodical studies. The experts of the various fields of study reconstruct the changes taking place during the Pleistocene. The bibliographies compiled by the individual authors provide good overviews of the historical data of the field in question and, at the same time, serve as a starting-point for further research.

Pécsi, M.—H. French (eds): Loess and periglacial phenomena. Symposium of the INQUA Commission on Loess: lithology, genesis and geotechnic definitions and IGU Commission for Periglacial Studies: Field and Laboratory Experimentation. (Studies in Geography in Hungary 20.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1987. 311 p.

A kötetben közreadott 21 tanulmány a periglaciális geomorfológia és a negyedidőszaki kutatások közötti szoros kapcsolatot tárja fel, a lösz és löszszerű üledékek vizsgálata során. A kutatás célja a lösz és a periglaciális üledékek meghatározása sztratifikai, szedimentológiai és módszertani szempontok alapján. Az 1986-ban Caenban tartott szimpózium a fent vázolt elméleti témákon túlmenően foglalkozott a terepi és laboratóriumi tapasztalatokkal is. A világ számos országából hozott esettanulmányok érdekes összehasonlítás alapul szolgálnak a geotudományok művelői, valamint a mérnökgeológiával és talajmechanikával foglalkozó szakemberek számára.

Pécsi, M.—Velichko, A. A. (eds): Paleogeography and loess. Pleistocene climatic and environmental reconstructions. (Studies in Geography in Hungary 21.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1987. 156 p.

A negyedidőszak kutatások egyik célja, hogy feltárja, milyen hatást gyakorolnak a ciklusosan változó éghajlati és környezeti viszonyok a jelenlegi környezetre.

Az INQUA Lösz Bizottsága és Paleogeográfiai Atlasz Bizottsága megtárgyalta és rögzítette az északi félgömb Paleogeográfiai Atlaszának tartalmát, amelyben térképek sorozata követi a globális ösföldrajzi változásokat a felső pleisztocén során. A jelen kötet a két bizottság együttes ülésén elhangzott előadásokat tartalmazza. Az előadások legfontosabb témái a negyedidőszak végi

Pécsi, M.— French, H. (eds): Loess and periglacial phenomena. Symposium of the INQUA Commission on Loess: lithology, genesis and geotechnic definitions and IGU Commission for Periglacial Studies: Field and Laboratory Experimentation. (Studies in Geography in Hungary 20.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1987. 311 p.

The 21 papers, collected in this volume, reveal the close relationship between periglacial geomorphology and Quaternary research, through the analyses of loess and loess-like sediments. The investigations are aimed at identifying loess and periglacial deposits by means of stratigraphical and sedimentological methods. At the 1986 symposium in Caen, France, in addition to the above topics, the particular field and laboratory experiences were also treated. The case studies from all parts of the world serve as interesting material for comparisons for geoscientists as well as for experts in engineering geology and soil mechanics.

Pécsi, M.—Velichko, A. A. (eds): Paleogeography and loess. Pleistocene climatic and environmental reconstructions. (Studies in Geography in Hungary 21.) Akadémiai Kiadó, Bupapest 1987. 156 p.

One of the goals of Quaternary research is to determine the impact of the cyclically changing climate and paleoenvironments of the Quaternary on the present environmental conditions.

The INQUA Commission on Loess and Commission on Paleogeographic Atlas discussed and fixed the contents of the Paleogeographic Atlas of the Northern Hemisphere: a series of maps registering global paleoenvironmental changes during the Late Pleistocene. The lectures presented at the joint session of the two commissions are published

éghajlati és környezeti változások Európában, löszök, fosszilis talajok, morénák, állati és növényi kövületek, végül, de nem utolsósorban éghajlati és domborzati változások alapján. A könyv a Nemzetközi Negyedkorkutató Unió XII. kongresszusa alkalmából látott napvilágot abban a reményben, hogy az előadások hasznosan járulnak hozzá az UNESCO Globális Változások programjához.

Somogyi Sándor: Magyarország természeti földrajzi adottságai idegenforgalmi szempontból. (Elmélet — módszer — gyakorlat 40.) MTA FKI, Bp. 1987. 151 p.

A könyv Magyarország természeti földrajzi környezetének általános értékelésével kezdődik, majd az ország természeti földrajzi nagy- és középtájainak természeti adottságairól ad átfogó képet. A tájegységek értékelése az idegenforgalom szempontjából történik. A táji tényezők ismeretében megállapíthatjuk, hogy Magyarország földrajzi helyzete kedvező az idegenforgalom szempontjából, a gazdasági tényezők közül pedig elsősorban a közlekedésföldrajzi jellegből adódó előnyökkel számolhatunk. A szöveges rész után következő táblázatok Magyarország tájainak lényeges földrajzi adatait, a vízgazdálkodás jellemzőit, a védett területek értékeit és a gyógy- és hévízek táji megoszlását, valamint kémiai jellegét tartalmazzák. A külföldi érdeklődők a német nyelvű összefoglalóból tájékozódhatnak.

in this volume. Papers are mostly concerned with Late Quaternary environmental changes and climates in Europe relying on the analyses of loesses, paleosols, moraines, the succession of biogenic phenomena and of fossil animal and plant finds, and, last but not least, of climatic and relief changes. The publication is dedicated to the 12th congress of the INQUA held in Ottawa and we believe the papers will also be useful contributions to the UNESCO Project 'Global Change'.

Sándor Somogyi: The physical endowments of Hungary from tourist viewpoint. (Theory — Methodology — Practice 40.) Geogr. Res. Inst. Hung. Acad. Sci. Budapest 1987. 151 p.

In the first part a general evaluation is given about the physical environment of Hungary, then comprehensive pictures are provided about the macro- and mesoregions of the country. The evaluation takes place from the viewpoint of tourism. Considering the landscape factors, the conclusion can be drawn that the geographical position of Hungary is favourable for touristic purposes, among the economic factors the benefits from relative location to transport are, first of all, available. The text is followed by tables including the essential geographical data, water management parameters, the protected areas, and the distribution of medicinal and thermal waters and their chemical composition. A summary in German provides information for foreigners.

Задунайское среднегорье. Том А. Природные условия и ресурсы. Под ред. Ласло Адама, Шандора Мароши и Енё Силарда. Будапешт 1987. Изд-во 'Академия'. 500 стр. (серия 'Ландшафтная география Венгрии', том 5.)

A Dunántúli-középhegység, A. Természeti adottságok és erőforrások. (Magyarország tájféldrajza 5.) Szerkesztette: Ádám László, Marosi Sándor, Szilárd Jenő. Akadémiai Kiadó, Bp. 1987. 500 p.

В настоящем томе серии ландшафтных монографий рассматриваются общие физико-географические условия и природные ресурсы Задунайского среднегорья. Представлены геологические условия, основные этапы палеогеографической обстановки и минеральные сырьё, рассматриваются развитие, актуальное состояние и прогноз изменений взаимодействующих друг с другом природных компонентов: рельефа, климата, вод, растительности и почвенного покрова этого макро-региона.

Монография, представляющая собой результат нового научного направления, отражает концепцию и метод исследования с экологической, экономической и природоохранной точек зрения. При этом — вследствие ускоренного изменения и преобразования географической среды — на передний план выдвигаются анализ и оценка взаимодействия природы и общества. Подчеркивается возможности использования природных ресурсов, щадящего среду. Региональная специфика мезо- и микрорегионов среднегорья, территориальная дифференциация ландшафтов дается в следующем томе серии.

М. Печи—Л. Кордош (ред.): Голоценовая среда на территории Венгрии. Опубликован Венгерским национальным комитетом ИНКВА к XII. конгрессу ИНКВА. Будапешт, 1987. Геогр. ин-тут ВАН. 158 стр. (сер. 'Теория—методика—практика', т. 41.)

Pécsi, M.—Kordos, L. (ed.): Holocene environment in Hungary. Contribution of the INQUA Hungarian National Committee to the XIIth INQUA Congress. (Elmélet — Módszer — Gyakorlat 41.) Geographical Research Inst. Hung. Acad. of Sciences. Bp. 1987. 150 p.

Авторами тома — геологами, географами, геоботаниками, экологами, физиками — сделана попытка дать характеристику изменений окружающей среды в голоцене. На основе новейших исследований дается картина эволюции Карпатского бассейна в этот период. Книга состоит из четырех основных разделов: изменение общих черт палеогеографической среды, модификации гидрографической сети (рек и озер), очерки о Национальном парке Кишкуншаг и новые результаты археологических исследований.

Этот сборник научных сообщений был опубликован Географическим институтом ВАН и посвящен XII. конгрессу ИНКВА (Оттава, 1987 г.).

М. Речи (ред.): **Плейстоценовая среда на территории Венгрии**. Опубликован Венгерским национальным комитетом ИНКВА к XII конгрессу ИНКВА. (сер. 'Теория—методика—практика', т. 42.) Будапешт, 1987. Геогр. ин-тут ВАН. 237 стр.
Pécsi, M. (ed.): **Pleistocene environment in Hungary**. Contribution of the INQUA Hungarian National Committee to the XIIth INQUA Congress. (Elmélet — Módszer — Gyakorlat 42.) Geogr. Research Inst. Hung. Acad. of Sciences. Bp. 1987. 237 p.

Очерки, помещенные в сборнике, сгруппированы вокруг трех больших тем: палеогеографии, седиментологии и археологии; инженеров геоморфологии; экспериментов и методологии. В отдельных статьях, написанных видными специалистами рассматриваются изменения, происходившие во время плейстоцена, являющиеся предметом исследования вышеупомянутых дисциплин. Составленные авторами библиографии дают хороший обзор развития научных идей и взглядов на отдельные темы и одновременно являются основой для проведения дальнейших исследований.

М. Печи—Х. Френч (ред.): **Лёсс и перигляциальные явления**. Материалы совместного симпозиума Комиссии по лёссам ИНКВА (литология, генезис и геотехнические определения) и Комиссии по изучению перигляциальных процессов (полевые и лабораторные эксперименты). (сер. 'Географические исследования в Венгрии', т. 20.) Будапешт, 1987. Геогр. ин-тут ВАН. 311 стр.

Pécsi, M.—French, H. (eds): **Loess and periglacial phenomena**. Symposium of the INQUA Commission on Loess: lithology, genesis and geotechnic definitions and IGU Commission for Periglacial Studies: Field and Laboratory Experimentation. (Studies in Geography in Hungary 20.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1987. 311 p.

21 сообщение, помещенное в сборнике, раскрывает тесную взаимосвязь перигляциальной геоморфологии и четвертичных исследований — на примере изучения лёсса и лёссовидных отложений. Целью исследований является анализ лёссов и перигляциальных отложений с точки зрения стратиграфии, седиментологии и методологии исследований. Симпозиум, организованный в Казн (Франция) в 1986 г. — кроме вышеперечисленных теоретических проблем — также занимался опытом, полученным в ходе полевых и лабораторных экспериментов. Отдельные исследования из разных стран мира служат основой сопоставления для представителей геонаук, инженерной геологии и геотехники.

М. Печи—А. А. Величко (ред.): **Палеогеография и лёсс**. Реконструкция климата и природной среды во время плейстоцена. (сер. 'Географические исследования в Венгрии', т. 21.) Будапешт, 1987. Изд-во 'Академия'. 156 стр.

Pécsi, M.—Velichko, A. A. (eds): **Paleogeography and loess**. Pleistocene climatic and environmental reconstructions. (Studies in Geography in Hungary 21.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1987. 156 p.

Одна из задач четвертичных исследований — раскрытие влияния циклически меняющихся климатических и экологических условий на современную окружающую среду.

Комиссиями ИНКВА по лёссам и палеогеографическим атласам было обсуждено и разработано содержание палеогеографического атласа северного полушария, в котором на серии карт прослеживаются глобальные палеогеографические изме-

нения в позднем плейстоцене. Настоящий сборник содержит тексты докладов, прозвучавших на совместном заседании двух комиссий в 1986 г. Важнейшими темами сообщений были: климатические и экологические изменения на территории Европы к концу четвертичного периода, в свете изучения лессов, палеопочв, морен, палеонтологических и геоботанических материалов, геоморфологических формаций.

Сборник был опубликован к XII. конгрессу Международного союза по изучению четвертичного периода (ИНКВА), как вклад в программу ЮНЕСКО по Глобальным изменениям.

Шандор Шомодьи: Природно-географические условия Венгрии с точки зрения туризма. (сер. Теория—методика—практика, т. 40.) Будапешт, 1987. Геогр. ин-тт ВАН. 151 стр.

Somogyi Sándor: Magyarország természeti földrajzi adottságai idegenforgalmi szempontból. (Elmélet — Módszer — Gyakorlat 40.) MTA FKI. Bp. 1987. 151 p.

Книга начинается с общего анализа и оценки природной географической среды Венгрии, после чего дается обзор естественных условий географических макро- и мезорегионов страны. Оценка ландшафтов проводится с аспекта туризма. На основе анализа ландшафтной структуры делается заключение, что географическое положение Венгрии благоприятно с точки зрения туризма, а при обзоре экономических факторов на первом месте можно упомянуть выгоды, вытекающие из транспортно-географических особенностей страны. После текстовой части следуют таблицы, содержащие основные данные о ландшафтах Венгрии, характеристики водного хозяйства, перечисление природных ценностей охраняемых территорий, сведения о региональном распределении и химическом составе целебных и термальных вод. Ориентирование зарубежных читателей облегчает сводка содержания книги на немецком языке.

Összeállította: Simonfai Lászlóné

TÁRSASÁGI KÖZLEMÉNYEK

75 éves a Gazdaságföldrajzi Szakosztály

Gazdaságföldrajzi Szakosztályunk fennállásának 75. évfordulóján a közel-múltban tartotta jubileumi emlékülését, ahol **Bora Gyula** egyetemi tanár tartott előadást a földrajztudomány új irányzatairól.

Antal Zoltán szakosztályelnök és **Tatai Zoltán** szakosztálytitkár leköszöntek több évtizede végzett társadalmi munkájukról. **Pécsi Márton** elnök a leköszönő tisztségviselőknek Társaságunk emlékközlését nyújtotta át.

A főtitkár javaslatára a szakosztályülés, ezt követően a választmány az elnöki tisztségre **Berényi István** kandidátus, kutatóintézeti osztályvezetőt egyhangúlag megválasztotta.

A jövőben ez a szakosztályunk Társadalmi és Gazdaságföldrajzi Szakosztály néven fejti ki tevékenységét.

ZÓLYOMI BÁLINT NYOLCVANÉVES

A nyolcvanéves, örökifjú **Zólyomi Bálint** akadémikus több mint hatvan esztendő felölelő szünbiológiai munkásságára mindvégig jellemző az ökológiai mentalitás. Geográfus kapcsolatai, szemlélete, földrajzi tudományt is szolgáló kvarterkutatási, tájföldrajzi eredményei alapján érdemelte ki a Magyar Földrajzi Társaság tiszteleti tagságát. Eredményeinek fő forrása a terepmunka, a hatalmas tereptapasztalat. A növénytársulás érdekli, de az ökológiai tartalom, a magyarázat meglelése az igazi célja.

Meggyőzően dokumentálják ezt éppen fiatalkori, de ma ugyancsak aktuális munkái, a tereptapasztalatok korai szintézisei: a szukceszzió-sémák. Vegetációdinamikai megfigyeléseire támaszkodva pontos, találó leírást nyújt az emberi tevékenységnek, kultúrának a vegetációra gyakorolt hatásáról a Hanság

lápmedencéjében már a harmincas évek legelején. Visszatekintve lenyűgöző, ahogy a kedvezőtlen változások prognózisát adja, különösen, hogy tudjuk: azok a Hanság későbbi nagyarányú lecsapolási munkálataival a vártnál is nagyobb sebességgel és mértékben következtek be. Azok az alaptendenciák és magyarázatok, amelyeket a Szigetköz hidroszerieszének dinamikájában korán felismert, ma is érvényesek.

Szuggesztivitása már pályakezdetétől mozgósító erő. Képes volt meggyőzni más szakterületen működő kollégáit a növényökológiai problémák fontosságáról. Így tudja bevonni már 1934-ben **Bacsó Nándort** biometeorológiai mérésekbe. De korának vezető pedológusai és geográfusai is szívesen együttműködtek vele.

Fontos szakterülete mind a mai napig az erdők cönológiája és ökológiája. Délkelet-Európa erdőit kevesen ismerik nála jobban. Itt jut leginkább érvényre az a nagy tudás, amely a tereptapasztalatnak, az egymást támogató cönológiai és chorológiai ismereteknek, valamint a termőhelyismeretnek eredője. Abban is különbözött kora cönológusaitól, hogy gyorsan felismerte: az európai erdők mai képét, faji kompozícióját nagymértékben befolyásolja az erdőgazdálkodás, a társadalmi hatás. Ezért — bár már negyvenéves elmúlt — nekifogott az erdőműveléstan tanulásához.

Nem véletlen, hogy az ötvenes években **Zólyomi Bálint** az a cönológus, aki képes volt magát, szakmáját elfogadtatni az erdészekkel, erdőművelőkkel. Nagy része van abban, hogy ez az időszak a hazai erdőtípológia aranykora, amikor az erdőművelési eljárások alapja nem más, mint az ökológiai szemléletű erdőcönológia. Egy életre szóló élményt jelentett nekem is, az akkor kezdő szakembernek, hogy tagja lehettem annak a bükki munkaegyüttesnek, amely **Zólyomi** irányításával a társulástérképezés hazai úttörője volt. Az ezzel kapcsolatos eredmények hozták meg számára a hivatalos elismerést, a Kossuth-díjat.

Az akkori új eredmények négy csokorba köthetők. Nagyszámú és biztos példát sorakoztattak fel a növényzet—talajtípus (alapkőzet) kapcsolatok szemléltetésére; jól dokumentálják a fidelitás példáit és fokozatait; a zonális elméletet gazdagították; megteremtették a kapcsolatot a fitocönológia és az erdőművelés között.

Zólyominak a vegetációról alkotott képe többszörösen is dinamikus. Az antropogén változások esetén egy kis időléptékű dinamikával állunk szemben. A nagy léptékű dinamikát a szekuláris szukcesszió jelenti. E kérdésnek **Zólyomi** avatott és nemzetközileg elismert kutatója. Palinológiai dolgozatai nemcsak a posztglaciális vegetációtörténesek rekonstrukcióját nyújtják, hanem egyben kiváló paleoökológiai tanulmányok is. Erős történeti érzékről tanúskodó cikkei sok újat nyújtanak a paleogeográfia, archeológia, agrártörténet számára; e tudományágak mindmáig igénylik palinológiai közreműködését. Különösen gyümölcsözőek, és évtizedeken áthúzódóak a Balaton-kutatással kapcsolatos, geográfusokkal alkotó vitákban előbbre vivő paleogeográfiai kutatásai.

Mindvégig kedvenc témái között szerepel a Budai-hegység vegetációja. Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet irányításával 1958-ban megjelent Budapest természeti képe c. monográfia növényzeti fejezete máig a legjobb hazai táji vegetációfeldolgozás. Egyedülálló szintézise mindannak, amit a vegetációtörténet, a klimatológia és a cönológia ismeretében mondani lehet. Itt mutatja meg: a klimatikai adatbázis mekkora lehetőséget ad a vegetáció jelenségeinek értelmezésére. Rögtön azt is bizonyítja azonban: tisztán klimatológus gondolkodással itt nem sokra megyünk. Ezért vezet be klimatostatisztikai eljárást, vizsgálva az ökológiailag releváns éghajlati évtípusok gyakorisági eloszlását.

Megérezte az idők változásait, és amikor szükségessé vált, tudott változni. Így történt ez a hatvanas évek közepén, amikor a Nemzetközi Biológiai Program szele hozzánk is betört. Irányítói és menedzselői tevékenységének is

eredményei azok az új eredmények, amelyek az MTA Botanikai Kutatóintézetében igazgatói közreműködésével születtek.

Az utóbbi évtizedben külföldön talán sűrűbben idézett tanulmánya az, amelyben az ún. TWR-indikátorszámok elvét és gyakorlatát dolgozta ki. A módszer továbbfejlesztéséről legújabban az 1988. évi első magyar ökológus kongresszuson számolt be **Zólyomi Bálint**. A fő erény itt egy koncepció következetes érvényesítése, hogy csaknem a teljes hazai flórát sikerült — kollektív munkával — a három skálán besorolni, elhelyezni. Valójában ez a vállalkozás egy egész élet tapasztalatát sűriti. A besorolásnál **Zólyomi** ugyan sok cönológiai tabellát felhasznált, de a kategorizálás, súlyozás másik fontos — ugyanilyen biztos — forrása az a sok tízezernyi esetszám, terep megfigyelés, amely emlékezetébe — ha nem is egyenként, de valahogyan feldolgozva — kitörhetetlenül belevésődött.

Íme, dióhéjban, vázlatosan a még így sem kevés vonulat, amelyek irányában **Zólyomi Bálint** szemléletünket bővítette, formálta. És most csak alig tettünk említést fitocönológiai munkásságáról. Éles szemével rögtön felismerte, összehasonlító szemléletére hagyatkozva pedig időállóan értékelte a természet diszkontinuitását, a vegetáció releváns egységeit. Sziklagyepeknek, dagadólápoknak, az Alföld zonális erdőinek, löszpusztagyepeknél, a Középhegység legkülönbözőbb vegetációtípusainak avatott szakértője. Egyszóval Magyarország növénytakarójának kiváló ismerője-kutatója, amint azt az ország rekonstruált vegetációtérképének népszerűsége is mutatja; az utóbbi az atlaszból tankönyvekbe, kézikönyvekbe átvett, nélkülözhetetlen alapmű.

Nem lenne teljes a kép, ha csupán a botanikus-ökológus kutatót mutatnánk be. Ismereteit mindig igyekezett a társadalom számára hasznos módon kamatoztatni. Gyűlöli a természettel szemben kíméletlen, merev, öncélú technokrata szemléletet. Nem sajnálja az idejét arra áldozni, hogy nézeteit nehezen támadható érveléssel folyóiratokban, napilapokban is kifejtse. Naprakészen tájékozott fontos, kritikus természetvédelmi, környezetvédelmi kérdésekben. Határozott, ha kell, harcoss állásfoglalására mindig számíthatunk.

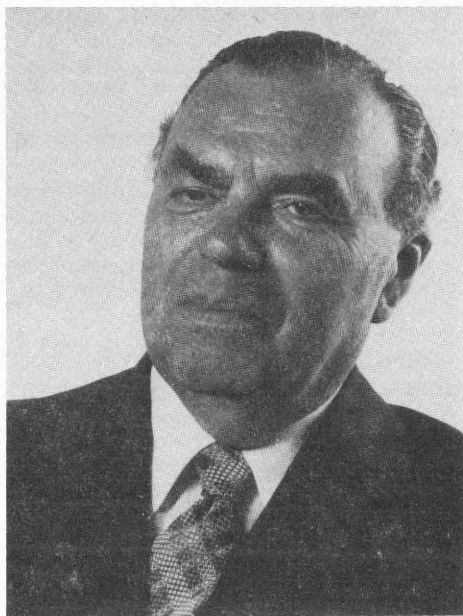
Egész munkássága a szenvedélyesen elkötelezett természettudóst példázza. Ez az elkötelezettség olyan örökség, amelyet tanítómestereitől, elsősorban **Polgár Sándortól**, **Jávorka Sándortól**, **Teleki Páltól** és kora nagyjaitól büszkén átvett, hogy az őt követő nemzedéknek átadja. Szerencsésnek mondható, mert a geobotanika korábbi, kifejlődő szakaszában kezdte pályafutását, amikor egyéniségét, hajlamait szabadabban kibonthatta, amikor az olyan kööttségek vagy csak beidegződések, amelyek a mai nagyfokú specializálódások velejárói, még nem korlátozták egyéni, szintetikus, nagyvonalú látásmódját, természethistorikus szemlélete kialakulását.

Az igazság keresése, a tudomány feltétlen szeretete olyan jellemvonások, amelyek egész életében végigkísérték, és amelyekből életének legkritikusabb helyzetében is erőt merített, életre szóló tanulságot és példát nyújtva kortársainak és követőinek.

Az ökológus-geográfus társadalom szívből köszönti a 80 esztendő **Zólyomi Bálintot**, és még hosszú, boldog, alkotó éveket, jó egészséget kíván.

Fekete Gábor dr.

BÚCSÚ BÉLL BÉLÁTÓL,
A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG TISZTELETI TAGJÁTÓL¹
(1908–1988)

A társasági élet, a jókedv és a magas röptű szellemi élet ihletőjének, a jó bornak az a tulajdonsága, hogy vannak kiváló és gyengébben sikerült évjáratai. Úgy tűnik, ez a természeti sajátság az emberek biológiai adottságaiban is érvényesül, mert vannak periódusok, amikor tucatjával születnek a szellemi kitűnőségek, az iskola-, tudományteremtő és -fejlesztő tudósok. Ilyen periódusa hazánknak és benne különösen a természettudományoknak a századforduló utáni évtized második fele, amelyből a földtudományok körének egész nagy nemzedéke származik. S mivel azóta idestova nyolc évtized telt el, az élet törvénye, hogy lassan elköltöznek közülük azok is, akik ez ideig átérték az ország és a tudományos élet megpróbáltatásokkal teli elmúlt időszakát.

Ennek a nagy nemzedéknek volt tagja a körünkben — értve ezen a magyar geográfiával sok szállal kötődő meteorológiát és klimatológiát

— most eltávozott **Béll Béla** is. Benne a magyar aeroklimatológia, magyarul légkörfizika egyik hazai megszervezőjét, kifejlesztőjét és nemzetközi híré művelőjét veszítettük el. De elveszítettük a magyar geográfusok egyik melegszívű barátját, tudományos törekvéseinek megértő és aktív támogatóját, a Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága Földrajz—Meteorológia Szakbizottsága nyolc éven át nagy hozzáértéssel, diplomáciai érzékkel és emberséges igényességgel dolgozó volt vezetőjét is.

Pályája egy falusi tanítói lakból indult, és töretlen ívben vezetett a Budapesti Tudományegyetemen, németországi tanulmányúton (1936—37) és 1941-ben az agroklimatológia tárgyköréből szerzett, summa cum laude minősítésű doktorátuson át a Meteorológiai Intézet aerológiai (légkörtani) osztályára. 1943-tól ő az osztály vezetője, akinek irányításával kezdődtek nálunk (1948-tól) a rádiószondás észlelések. Ő szervezte meg a mai Légkörfizikai Intézet elődjét, az Aerológiai Obszervatóriumot, melynek 1952—69 között vezetője is volt. Fő feladatuk a felhőfizikai, napsugárzási, radioaktivitási és ionoszféra kutatásokkal foglalkoztak. Aktív szolgálatát 1970—74 között mint az Országos Meteorológiai Szolgálat tudományos tanácsadója fejezte be. Am hivatalos nyugalomba vonulása óta is igen aktív tudományos és tudományos szervezői tevékenységet folytatott. Egyebek mellett mint pl. a TMB említett szakbizottságának vezetője is.

Tudományos tevékenységének fő területe végig az aeroklimatológia, a légkörfizika volt. A megalapozó kutatások megszervezése után elsőként ő érté-

¹Elmondta **Somogyi Sándor**, társaságunk társelnöke 1988. október 12-én, a Farkasréti temetőben tartott gyászünnepeken.

kelte az ország légterének áramlási, hőmérsékleti és nedvességi viszonyait, amelyekből a helyi éghajlatra vonatkozó számos gyakorlati összefüggést is levont és megfogalmazott. További jelentős eredményeket ért el a termikus különbségek keltette légáramlások, a hőmérsékleti advekcio, a légköri egyensúly zavarai és a zivatarak keletkezésének témakörében. Behatóan tanulmányozta a Balaton vidékének légáramlási viszonyait is. Szaktudományi értekezéseinek és tudományos népszerűsítő közleményeinek a száma felülmúlja a 200-at. Az Akadémia úttörő tudományos érdemeit 1970-ben levelező tagsággal ismerte el, 1982-ben pedig rendes tagjai sorába választotta.

Béll Béla elmélyült kutatómunkája mellett a felsőfokú meteorológusképzésnek is hivatott munkása volt. Oktatott a magyaróvári Agráregyetemen, a Budapesti Műszaki Egyetemen, az ELTE-n és a szegedi József Attila Tudományegyetemen, ahol 1965-től c. egy. tanárrá is kinevezték. Emellett fáradhatatlan tudományszervezőként is széles körű hazai és nemzetközi ismertségre tett szert. Ott találjuk nevét a Nemzetközi Geodéziai és Geofizikai Unió Meteorológiai és Légkörfizikai Asszociációjának a vezetői között éppen úgy, mint a Magyar Meteorológiai Társaság élén is, amelynek 1978–80 között az elnöki tisztét is betöltötte.

A magyar geográfusok nemcsak a TMB szakbizottságában vagy az Akadémia Föld- és Bányászati Tudományok Osztályán mintegy hivatalból találkoztak vele. 1969-től rendszeres előadója volt a földrajztanárok továbbképzésének az Országos Pedagógiai Intézet és a Földrajztanárok Nyári Egyeteme, valamint a Szakfelügyelői Tanfolyamok keretében. Tapasztalatait földrajzi tankönyvek éghajlati fejezeteinek lektorálásával is rendelkezésünkre bocsátotta.

Ezenkívül állandó és rendszeres látogatója volt minden olyan földrajzi rendezvénynek, amely tartalmilag valamilyen módon érintette a meteorológiát és az éghajlat tudományát. És nemcsak passzív részvevője volt a különböző előadásoknak, konferenciáknak, hanem széles körű tudására támaszkodva számos esetben távlatokat nyitó, megoldáshoz segítő, esetenként az adott vitatott kérdések további kutatására ösztönző hozzászólásaival, útmutatásaival segítette elő a napirenden levő tudományos kérdések megvitatását. Amikor a Magyar Földrajzi Társaság 1982-ben, tagságának osztatlan egyetértésével, tiszteleti taggává választotta, ezzel az egyik legszorosabb kapcsolatban álló társtudomány olyan kiváló képviselőjét ismerte el, aki magas színvonalú tudományos, oktatási és tudományszervező tevékenysége mellett személyében is széles körű szimpátiának örvendett a geográfusok között.

Sajnálatos elhunytá alkalmával ezért őszinte együttérzésünk kíséri utolsó útjára, és osztozunk abban a veszteségben, ami távoztával mind tudományát, mind az Akadémiát, mind pedig szűkebb családját sújtotta.

GERMANUS GYULA 1884—1979

A magyar geográfusok kegyelettel ápolják **Germanus Gyula** emlékét. A sokoldalú tudós világhíró 1884. november 6-án született Budapesten. Társai közül már a középiskolai önképzőkörben kitűnt pályázatot nyert irodalmi alkotásaival. Korán felébredt érdeklődése Kelet világa iránt. Az érettségi vizsgát követően Boszniába és Hercegovinába tett utazásai során kapott ösztönzést a török nyelv tanulásához. Egyetemi évei alatt került közeli kapcsolatba **Vámbéry Árminnal**, a Magyar Földrajzi Társaság alapító tagjával és egykori elnökével, aki életre szóló személyes hatással volt a fogékony ifjú pályájára.

Germanus Gyula arcképe első arabiai utazása idején, 1935-ben

Germanus Gyula a nemzetközi tudományos életben nagyra becsült orientalisztikai tanulmányai mellett figyelemre méltó földrajzi vonatkozású szakirodalmi tevékenységet fejtett ki. Törökországban és Arábiában nehéz körülmények között megvalósított tanulmányútjai sokrétű tapasztalatokban bővelkedtek. **Germanus Gyula** — bár nem volt hivatott geográfus — elsőként ismertette Arábia földrajzát, külön kihangsúlyozva a társadalom és a kultúra fejlődésének földrajzi adottságokkal való összefüggéseit. Külön terjedelmes tanulmányt szentelt az arab felfedezők és geográfusok munkásságának. Geográfiai alapokon nyugvó szemléletmódot tükröz **Ibn Battuta** zarándokútjáról szóló útleírásához fűzött bevezető tanulmánya. Egyetemes értékeket tartalmaz "A föld és a faj hatása a történelemre" c., 1920-ban megjelent könyve. **Germanus Gyula** egyetemi tanári működése során **Rabindranath Tagore** meghívására 1929–1932 között Indiában, a szantiniketáni egyetemen oktatott. Életének e korszaka tükröződik "A mai India" c. tanulmányában, "India világossága" és "Bengáli tűz" c. könyvekben. **Germanus Gyula** 1934-ben, majd 1939–1940-ben tett újabb utazásai során bejárta Egyiptomot, Libanont, Szaúd-Arábiát, s elzarándokolt Mekkába és Medinába. Viszontagságos körülmények között, az első európaiként karavánnal hatolt át a Ghureirai-sivatagon. Mekki zarándoklatával, orientalisztikai, művelődéstörténeti munkásságával világhírnévre tett szert. **Germanus Gyula** kora több kiváló geográfusával tartott fenn szoros szakmai-baráti kapcsolatokat. A Budapesti Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának **Teleki Pál** igazgatósága alatt működő Keleti Intézetében 27 évig tanított. **Teleki Pál** halála után őt bízták meg a Keleti Intézet igazgatásával. Életének 96. évében, öt külföldi akadémia tagjaként, tíz évvel ezelőtt, 1979. november 7-én hunyt el. **Germanus Gyula** életútja — öt esztendő híján — egy évszázadot ívelt át. Fáradhatatlanul tanult, utazott, tanított és írt. Tudományos munkáin kívül Kelet világát idéző művei, az "Allah Akbár" és a "Kelet varázsa" az olvasóközönség körében számos kiadásban arattak sikereket. Az 1986. július 22-én Budapesten a tudósról elnevezett parkban felállított bronz mellszobor, **Hüvös László** alkotása méltó módon őrzi meg **Germanus Gyula**, az arab világban **Hadzsi Abdul Karim** néven tisztelt alakját.

Kubassek János dr.

A Magyar Földrajzi Társaság bizottságai

Számvizsgáló Bizottság

Kéri Menyhért (elnök)
Áfra Gyuláné
Ajtai Ágnes
Heiter Lászlóné
Nemerkényi Antal

Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU) Magyar Nemzeti Bizottsága

Bora Gyula (elnök)
Kertész Ádám (titkár)
Jakucs László
Sárfalvi Béla

Földrajzi Közlemények szerkesztő-bizottsága

Pécsi Márton (főszerkesztő)
Miklós Gyula (szerkesztő)
ifj. Bartha Lajos (szerkesztő)
Antal Zoltán
Frisnyák Sándor
Fügedi Péter
Jakucs László
Kovács Ferenc
Marosi Sándor
Somogyi Sándor
Varajti Károly

*

A bizottságoknak — a Számvizsgáló Bizottság kivételével — hivatalból tagja a mindenkori elnök, főtítkár és titkár

Oktatási és közművelődési Bizottság

Bernát Tivadar (elnök)
Arday Lajosné
Balogh Béla András
Fehér József
Földi Etelka
Fügedi Péter
Jónás Ilona
Mérő József
Varajti Károly
Vasváry Artúr

Múzeumi Bizottság

Becsei József (elnök)
Balázs Dénes (titkár)
Havas Gáborné
Martinovich Sándor
Nemesné Ipoly Márta

Könyvtári Bizottság

Papp-Váry Árpád (elnök)
Csendes László
Fábri Mihály
Probáld Ferenc
Pluhár József

Emlék Bizottság

Somogyi Sándor (elnök)
Molnár Katalin (titkár)
Dezsényi János
Frisnyák Sándor
Köves József
Kubassek János
Marosi Sándor

A Lóczy-érem tulajdonosai

a) Hazaiak

1922. Stein Aurél orientalista
1924. Kövesligethy Radó egy. tanár
1926. Erdő Harrach Béla főigazgató
1930. Cholnoky Jenő egy. tanár
1934. Teleki Pál egy. tanár
1939. Prinz Gyula egy. tanár
1962. Bulla Béla egy. tanár
1962. Radó Sándor egy. tanár
1965. Mendöl Tibor egy. tanár
1971. Kádár László egy. tanár
1971. Pécsi Márton MTA tud. int. igazgató
1982. Bernát Tivadar egy. tanár
1982. Marosi Sándor tud. int. ig. h.
1982. Rónai András főosztályv. geológus
1983. Udvarhelyi Károly főisk. tanár
1984. Balázs Dénes szakíró
1984. Becsei József tanácselnök-helyettes
1985. Borsy Zoltán egy. tanár
1985. Jakucs László egy. tanár
1985. Mérő József főisk. tanár
1985. Sárfalvi Béla egy. tanár

1985. Somogyi Sándor tud. int. ov.
1985. Székely András egy. tanár
1987. Kretzoi Miklós ny. egy. tanár
1987. Pinczés Zoltán egy. tanár

b) Külföldiek

1922. Hedin, Sven
1925. Drigalski, Erich
1930. Dawis, William M.
1931. Danielli, Giotto
1933. Geer, Gérard de
1936. Andrews, Roy Chapman
1947. Byrd, Richard Evelin
1947. Obrucsev, Vladimir A.
1960. Papanyin, I. D.
1960. Markov, K. K.
1966. Dresch, Jean
1966. Lehmann, Edgar
1971. Nunez, A. Jimenez
1971. Tricart, Jean
1982. Szalistyev, Konsztantyin, A.
1982. White F. Gilbert

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Hazai György

Budapest, 1989. Nyomdai táskaszám: 18339

Felelős szerkesztő: Miklós Gyula

Műszaki szerkesztő: Sándor István

Megjelent: 10,5 (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0015—5411

T I S Z T I K A R

<i>Tb. elnök:</i>	PÉCSI MÁRTON állami díjas akadémikus, az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetének igazgatója
<i>Elnök:</i>	BORA GYULA, a földrajztud. kandidátusa, egyetemi rektorh.
<i>Társelnökök:</i>	BALÁZS DÉNES tud. kutató, földrajzi szakíró BERÉNYI ISTVÁN, a földrajztud. doktora, tud. osztályv. FÜSI LAJOS ny. egyet. docens TÓTH JÓZSEF, a földrajztud. doktora, tud. int. főig.-h. GÁBRIS GYULA, a földrajztud. kandidátusa, egyet. docens DÉNES GYÖRGY ny. tud. főmts.
<i>Főtitkár:</i>	LERNER JÁNOS egyet. adj.
<i>Jogtanácsos:</i>	IFJ. BARTHA LAJOS
<i>Titkár:</i>	KATONA JÓZSEFNÉ
<i>Könyvtáros:</i>	
<i>Pénzügyi elnök:</i>	

V Á L A S Z T M Á N Y

BALLA BENJÁMIN ált. isk. igazgató (Dunabogdány)	KOROMPAI GÁBOR egy. adj. (Debrecen)
BODNÁR LÁSZLÓ, a földrajztud. kandidátusa, főisk. tanszékv. (Eger)	KOVÁCS FERENC gimn. szakf. (Balassagyarmat)
BOROS LÁSZLÓ főisk. doc. (Nyíregyháza)	LEHMANN ANTAL, a földrajztud. kandidátusa, főisk. docens (Pécs)
BORSY ZOLTÁN, a földrajztud. doktora, egy. tszv. tanár (Debrecen)	LÓCZY DÉNES, a földrajztud. kandidátusa, tud. mts. FKI
DÉSI ILLÉS, az orvostud. doktora egy. tanár (Szeged)	LOVÁSZ GYÖRGY, a földrajztud. doktora, egyet. tanár (Pécs)
DEZSÉNYI JÁNOS ny. osztályv. főmérnök	MÉRŐ JÓZSEF, a földrajztud. kandidátusa, főisk. tszv. tanár
DUDAR TIBOR, osztályvezető térképész	MEZŐSI GÁBOR, a földrajztud. kandidátusa, egy. docens (Szeged)
FÁBRI MIHÁLY, vez. szakf. (Gödöllő)	MIKLÓS GYULA tud. kutató, szerkesztő
FÁBRI MIKLÓS szakf. (Balassagyarmat)	NEMERKÉNYI ANTAL egy. adj.
FÖLDI ÉTELKA ny. osztályv. (Veszprém)	PAPP-VÁRY ÁRPÁD, a földrajztud. kandidátusa, MÉM-osztályvezető
FRISNYÁK SÁNDOR, a földrajztud. kandidátusa, főiskolai főigazgató h. (Nyíregyháza)	PINCZÉS ZOLTÁN, a földrajztud. doktora, egy. tszv. tanár (Debrecen)
FÜGEDI PÉTER vez. szakfelügyelő	POZDER PÉTER főisk. adj. (Eger)
GÖCSEI IMRE, a földrajztud. kandidátusa, állami díjas ny. középisk. tanár (Győr)	PROBÁLD FERENC, a földrajztud. kandidátusa, egy. docens
GÖÖZ LAJOS főisk. docens (Nyíregyháza)	RAKONCZAI JÁNOS, a földrajztud. kandidátusa, tud. titkár (Békéscsaba)
GUCZI LÁSZLÓNÉ OPI főmunkatárs	SZABÓ JÓZSEF, a földrajztud. kandidátusa, egy. docens (Debrecen)
HALÁSZ JÁNOS gimn. tanár (Monor)	SZÉKELY ANDRÁS, a földrajztud. kandidátusa, egy. tszv. docens
HANKÓ ILONA középisk. tanár (Békéscsaba)	TÚRI BÉLA középisk. tanár (Cegléd)
JÁKI KATALIN szaktanácsadó (Győr)	VARAJTI KÁROLY, az OPI osztályvezetőh.
JÓNÁS ILONA OPI-mts.	ZOLTAI MÁRTA, TIT-titkár
JUHÁSZ ÁRPÁD, a Magyar Televízió főosztályvezető-helyettese	
KAPRONCZAY JÓZSEF gimn. ig. h. (Szigetvár)	
KÁROSSY CSABA főisk. tszv. docens (Szombathely)	
KORMÁNY GYULA főisk. tanár (Nyíregyháza)	

Ára: 32 Ft

Évi előfizetési ára: 128 Ft

СОДЕРЖАНИЕ

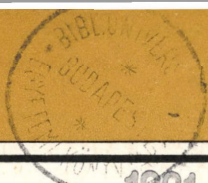
О черки

<i>Золтан Гайду</i> : Образование и развитие административной географии и отрасли исследования	163
<i>Миклош Фабри</i> : Географическое исследование водоснабжения города Балашшадьярмат	176

Обзор

<i>Тибор Вуич</i> : Сравнительная экономическая отсталость Венгрии в сравнении со странами «новой волны»	195
<i>Режё Шоймош</i> : Состояние лесов, покрывающих одну треть суши на земной поверхности	220
Изучение глобальных физико-географических изменений (<i>Петер Чорба</i>)	233

P 2009

1991-01-21

**SOCIETAS
GEOGRAPHICA
HUNGARICA**

**FÖLDRAJZI
KÖZLEMÉNYEK**

ÚJ FOLYAM

XXXVII. /CXIII./ KÖTET

1989. 4 SZÁM

**MAGYAR
FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
1872**

P 83394/99m

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

GEOGRAPHISCHE MITTEILUNGEN • BULLETIN GÉOGRAPHIQUE

GEOGRAPHICAL REVIEW • BOLLETTINO GEOGRAFICO

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СООБЩЕНИЯ

FŐSZERKESZTŐ:
PÉCSI MÁRTON

SZERKESZTŐ:
MIKLÓS GYULA, IFJ. BARTHA LAJOS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANTAL ZOLTÁN, FRISNYÁK SÁNDOR, FÜGEDI PÉTER, FÜSI LAJOS,
JAKUCS LÁSZLÓ, KOVÁCS FERENC, MAROSI SÁNDOR,
SOMOGYI SÁNDOR, VARAJTI KÁROLY

Szerkesztőség: 1061 Budapest VI., Népköztársaság útja 62., Telefon: 141-2278, 111-7688

Megjelenik negyedévenként — Előfizetési díj egy évre 128 Ft

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIIR) 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzősámra. Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadó *Stúdium* Könyvesbolt Budapest V., Váci u. 22. és a *Magiszter* Könyvesbolt Budapest V., Városház u. 1. sz. alatti könyvesboltjaiban.

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Pf. 149.).

CONTENTS

Studies

Károly Kocsis: Characteristics of the present ethnic spatial structure of Hungary .. 283
Miklós Bariss: Correction of Bacsák's climate-types for the Pleistocene Epoch 307

TARTALOM

Értekezések

Dr. Kocsis Károly: Magyarország jelenlegi etnikai térszerkezetének sajátosságai	283
Dr. Bariss Miklós: Bacsák György pleisztocén klímátípusainak helyesbítése	307

Kisebb közlemények

In memoriam Teleki Pál (Prof. dr. Rónai András és dr. Kőrösi Mária) ..	313
--	-----

Irodalom

Szathmáry Tibor: Descriptio Hungariae. Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477—1600. (Papp-Váry Árpád dr.)	328
Erik és Hertha Arnberger: Az Indiai- és a Csendes-óceán trópusi szigetei (Mezősi Gábor dr.)	329

Társasági közlemények

In memoriam Kádár László (Borsy Zoltán dr.)	331
A Magyar Földrajzi Társaság 113., tisztújító közgyűlése	337
Főtitkári jelentés (Beterjesztette: Füsi Lajos)	340
Jelentések a szakosztályok, vidéki osztályok, valamint a bizottságok működéséről	349
Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság Könyv- és Térképtárának 1988. évi működéséről (Ifj. Bartha Lajos)	379
A Számvizsgáló Bizottság jelentése (Kéri Menyhért dr.)	382
Jelentés a Magyar Földrajzi Társaság pénzforgalmának alakulásáról az 1988. évben	384

Szakosztályok, vidéki osztályok vezetősége

<p>Természetföldrajzi Szakosztály <u>Elnök:</u> Székely András <u>Titkár:</u> Miczek György</p>	<p>Nyírségi Osztály <u>Elnök:</u> Frisnyák Sándor <u>Titkár:</u> Boros László</p>
<p>Társadalmi és Gazdaságföldrajzi Szakosztály <u>Elnök:</u> Berényi István <u>Titkár:</u> Kocsis Károly</p>	<p>Körösvidéki Osztály <u>Elnök:</u> Béres István <u>Társelnök:</u> Simon Imre <u>Titkár:</u> Tímár Judit</p>
<p>Oktatásmódszertani Szakosztály <u>Elnök:</u> Varajti Károly <u>Titkár:</u> Jónás Ilona</p>	<p>Kisalföldi Osztály <u>Elnök:</u> Göcsei Imre <u>Társelnök:</u> Suhai Ferenc <u>Titkár:</u> Jáki Katalin</p>
<p>Térképészeti Szakosztály <u>Elnök:</u> Dudar Tibor <u>Titkár:</u> Sziládi József</p>	<p>Közép-dunántúli Osztály <u>Elnök:</u> Földi Etelka <u>Társelnök:</u> Tóth László <u>Titkár:</u> Thoma János <u>Titkárhelyettes:</u> Galántai Edit Márta</p>
<p>Orvosföldrajzi Szakosztály <u>Elnök:</u> Dési Illés <u>Titkár:</u> Farkas Ildikó</p>	<p>Mátravidéki Osztály <u>Elnök:</u> Bodnár László <u>Társelnök:</u> Papp Lajos <u>Titkár:</u> Pozder Péter <u>Titkárhelyettes:</u> Kenyeres Sándor</p>
<p>Hegymászó Szakosztály <u>Elnök:</u> Kunos Gábor <u>Titkár:</u> P. Dezsényi Ágota ifj. Kalmár László Karlócai Miklós</p>	<p>Borsodi Osztály <u>Elnök:</u> Porkoláb Albert <u>Titkár:</u> Simon István <u>Titkárhelyettes:</u> Farkas Gyula</p>
<p>Szegedi Osztály <u>Elnök:</u> Jakucs László <u>Titkár:</u> Fehér József</p>	<p>Nyugat-magyarországi Osztály <u>Elnök:</u> Bokor Péter <u>Társelnök:</u> Kikindai Kristóf <u>Titkár:</u> Veress Márton</p>
<p>Dél-dunántúli Osztály <u>Elnök:</u> Vuics Tibor <u>Titkár:</u> Aubert Antal</p>	
<p>Debreceni Osztály <u>Elnök:</u> Borsy Zoltán <u>Titkár:</u> Korompai Gábor</p>	

A Magyar Földrajzi Társaság kiadásában megjelent művekből a következő kiadványok kaphatók

Földrajzi Közlemények 1888. XVI. köt.—1948. LXXVI. kötetig:	
teljes kötet	44.- Ft
egyes füzet	11.- Ft
1953. Új f. I.—1989. Új f. XXXVII.-ig	
teljes kötet	128.- Ft
egyes füzet	32.- Ft
Abrégé du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie	
1888. XVI.—1903. XXXVI. számonként	10.- Ft
Bulletin de la Société Hongroise de Géographie. Intern. éd.	
1909. XVII.—1913. XLI.-ig, számonként	10.- Ft
1937. LXV.—1943. LXX.-ig, számonként	10.- Ft
A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei	
Kiadja a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága	
A teljes műből hiányzik 7 kötet, a meglevő 25 kötet ára fűzve	3000.- Ft
Egyes kötetek ára 40, 60, 80, 100, 150, ill. 200 Ft.	

MAGYARORSZÁG JELENLEGI ETNIKAI TÉRSZERKEZETÉNEK SAJÁTÓSSÁGAI

DR. KOCSIS KÁROLY

Az utóbbi két évtizedben a nemzetiségtudományi irodalom világszerte oly mértékben gazdagodott, hogy kétségtelenül eme világjelentőségű probléma újjászületéséről szólhatunk (Für L. 1982). Hazánkban is tapasztalható — bár nemzetközi viszonylatban jelentősen megkésve — hasonló fellendülés az etnikai vonatkozású kutatásokban, különösen a történettudomány, a politikatudomány, a néprajz, a demográfia, a nyelvtudomány terén (Arató E. 1983, Bel-
lér B. 1981, Dávid Z. 1980, Für L. 1982, Hoóz I. 1975, 1985, Joó R. 1984, Kemény T. 1974, 1976, Kósa L. 1969, Kóvágó L. 1981, Stefka I. 1982 stb.). A második világháború utáni évtizedekben a mesterségesen szított nemzeti büntudatérzés megszűnése, az egészséges hazafiság érzésének kialakulása és a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos problémák agyonhallgatása a határainkon túli, Kárpát-medencei magyarság sorsa iránt, államunk nemzetiségpolitikájának alapelvei, ill. az urbanizáció uniformizáló, — elsősorban falusi — közösségeket romboló, erős nyelvi asszimiláló hatása pedig a hazai nemzetiségek sorsa felé fordította a magyar és nem magyar közvéleményünk figyelmét egyaránt. A sajátos kultúrájú és hagyományú etnikai csoportunk, a cigányság létszámának szinte exponenciális növekedése, társadalmi beilleszkedési zavarái, sikerei, ill. a nem cigány környezetéhez való viszonyának változása az előzőekhez hasonló — olykor azoknál is nagyobb — érdeklődést váltott, ill. vált ki egész társadalmunkon belül.

A közvéleményünket élénken foglalkoztató eme problémákkal kapcsolatban a napisajtótól kezdve a legkülönbözőbb érintett tudományos diszciplínákig számos könyv, tanulmány, cikk született, csupán a földrajztudomány, mely a múltban a hazai és nemzetközi etnikai kutatásokban úgyszólván vezető szerepet játszott, nem járult még hozzá a jelenlegi magyar nemzetiségtudományi kutatáshoz. Annak, hogy a földrajztudomány képviselői az etnikai kérdésekkel csaknem négy évtizede nem foglalkoznak, különböző okai lehettek:

Elsősorban a földrajznak (főként az "emberföldrajznak", politikai földrajznak, történeti földrajznak) a két világháború közötti, területi revíziós politikát alátámasztó szerepére, majd a második világháború után az etnikai problémákban való belefásultságra és különböző retorziókra, másodsorban pedig a földrajzi kutatásokhoz nélkülözhetetlen települési bontású etnikai adatsorok nem publikálására, szigorúan bizalmasá tett jellegére kell gondolnunk.

Úgy érezzük, hogy a Kárpát-medencebeli nemzetiségek pontos térbeli megoszlása, a vegyes etnikumú területek társadalom-gazdaságföldrajzi kutatása iránti igényből fakadó, több évtizedes adósságunkat feltétlenül pótolnunk kell, kielégítve a hazai közvélemény, különböző szakmák és az állami vezetés igényeit. Jelen dolgozatunk a hazai főbb nemzetiségek (németek, szlovákok, horvátok, szerbek, szlovének, románok) és a legnagyobb etnikai csoport, a cigányság jelenlegi térszerkezeti problémáit, térbeli eloszlását, annak változását kísérli meg bemutatni. Minderre, úgy véljük, hogy — a nagyfokú információhiány enyhítésén túlmenően — azért van szükség, mert a társadalmi-gazdasági regionális különbségek kialakulásában, a településfejlesztés eltérő lehetőségeiben egyre inkább szembetűnőek az etnikai különbségek.

Hazánk nemzetiségeinek jelenlegi térszerkezeti sajátosságai

E fejezetben a nemzetiségeink döntő többségét alkotó német, szlovák, délszláv és román lakosság körére terjedt ki kutatásunk, mely elsősorban a Központi Statisztikai Hivatal által irányított népszámlálások és az 1980-as tanácsi minősítések adataira támaszkodott. Mielőtt azonban a jelenlegi helyzet ismertetésére rátérnénk, a nemzetiségek számával, számbavételével kapcsolatban ki kell térnünk néhány fontos statisztikai tendenciára és elméleti kérdésre.

Hazánkban a nemzetiségi hovatartozást 1880-tól az anyanyelvre, 1941-től pedig közvetlenül a nemzetiségre való rákérdezéssel próbálták eldönteni.

A nem magyar anyanyelvűek, ill. nemzetiségűek számának csökkenése oly nagy volt az elmúlt évszázad során, hogy többeket kényszerített eme rohamos statisztikai asszimiláció vizsgálatára (Hoóz I. 1975, Dávid Z. 1980, Kővágó L. 1981, Stefka I. 1982 stb.). Van aki a statisztikai adatfelvétel módszerében látja a hibát, mások pedig a létszámcsökkenésben kizárólag csak a természetes asszimilációt látják. Mindenesetre tény, hogy a nem magyar anyanyelvűek száz évvel ezelőtti — a jelenlegi államterület népességében elfoglalt — 17,3%-os aránya a legutóbbi népszámlálás idejére 1,21%-ra zuhant (1. táblá-

1. táblázat

Magyarország nem magyar népességének anyanyelv szerinti megoszlása
1880–1980 között*

Év	Németek		Szlovákok		Délszlávok		Románok	
1880	606 956	11,4%	199 766	3,8%	70 890	1,3%	36 792	0,7%
1900	604 751	8,8%	192 227	2,8%	100 337	1,5%	26 975	0,4%
1910	559 179	7,3%	165 317	2,2%	95 181	1,2%	28 491	0,4%
1920	550 062	6,9%	141 877	1,8%	82 150	1,0%	23 695	0,3%
1930	477 153	5,5%	104 786	1,2%	59 827	0,7%	16 221	0,2%
1941	475 491	5,1%	75 877	0,8%	48 143	0,5%	14 142	0,2%
1949	22 455	0,2%	25 988	0,3%	30 054	0,3%	14 713	0,2%
1960	50 765	0,5%	30 690	0,3%	37 597	0,4%	15 787	0,2%
1970	35 594	0,4%	21 176	0,2%	34 049	0,3%	12 624	0,1%
1980	31 231	0,3%	16 054	0,1%	27 052	0,2%	10 141	0,1%

*Az adatok Magyarország 1980. 01. 01-i területére vonatkoznak.

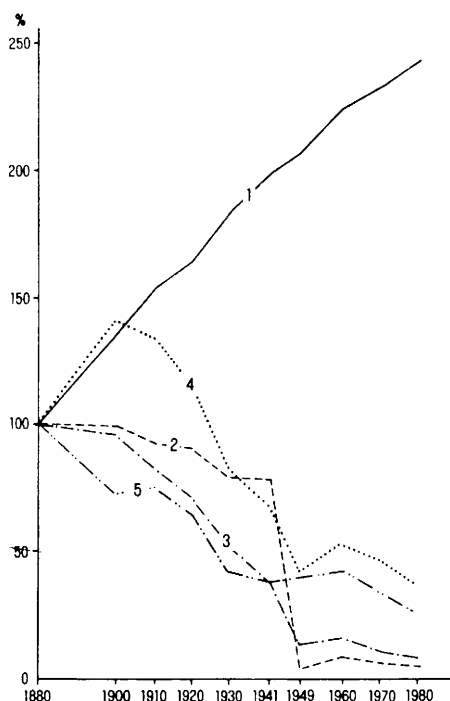
zat). Megjegyzendő, hogy ez még így is duplája a magát nem magyar nemzetiségűnek vallókénak (0,6%) (2. táblázat). A nagyfokú csökkenés egyrészt objektív körülményeknek (kivándorlás, kitelepítés, lakosságcsere, a többségében szórványokban, kisebb-nagyobb nyelvszigeteken élő etnikumok természetes nyelvi asszimilációja stb.), másrészt szubjektív tényezőknek (a nemzetiségi-ek keserű történelmi tapasztalatából eredő óvatossága a bevállásnál, mely így nem a valós nemzeti érzelmet tükrözi; népszámlálási "kérdőbiztosok tájékoztatatlansága, figyelmetlensége") (Stefka I. 1982) köszönhető (1. ábra). Ez utóbbi tényezők következtében sem a nemzetiségek képviselői, sem az államparátus nem ismerte valójában a nemzetiségek tényleges számát, térbeli eloszlását, társadalmi struktúráját. Ilyen helyzetben érthetően láttak napvilágot különböző – néha meghökkentően eltúlzott – becslések belföldön és külföldön egyaránt, nemzetiségeink létszámát illetően. Ezen tarthatatlan állapotnak kívánt véget vetni az a KSH irányította, tanácsai minősítés, mely Hoóz I. módszerével (származási és nyelvtudási ismérvek kombinálása) mérte

2. táblázat

Magyarország nem magyar népességének nemzetiség szerinti megoszlása
1941–1980 között*

Év	Németek		Szlovákok		Délszlávok		Románok	
1941	302 198	3,2%	16 677	0,2%	9 864	0,1%	7 565	0,1%
1949	2 617	0,0%	7 808	0,1%	8 962	0,1%	8 500	0,1%
1960	8 640	0,1%	14 340	0,1%	18 598	0,2%	12 326	0,1%
1980	11 310	0,1%	9 101	0,1%	18 431	0,2%	8 874	0,1%

*Az adatok Magyarország 1980. 01. 01-i területére vonatkoznak.

1. ábra. A magyarországi etnikumok számának változása 1880–1980 között a népszámlálások anyanyelvi adatai alapján (1880 = 100%).

1 – magyarok; 2 – németek; 3 – szlovákok; 4 – délszlávok; 5 – románok

Fig. 1. Changes in the numbers of ethnic minorities in Hungary by census data for mother tongue, 1880–1980 (1880 = 100%).

1 = Hungarians; 2 = Germans; 3 = Slovaks; 4 = South Slavs; 5 = Romanians

fel 1980. 02. 15–03.15. között, hazánk 506 községében a nemzetiségek (valójában nemzetiségi kulturális igényű népesség) "tényleges" számát. Mivel a minősítés a helybeliek egymás származásának, nyelvtudásának ismeretén alapult, városi jogállású településekre nem terjedhetett ki. (A módszer részletes ismertetése nem tartozik a dolgozat feladatai közé, annál is inkább, mert ezt Hoóz I. (1975, 1985 stb.) már többször megtette, fel kell hívnunk azonban a figyelmet arra, hogy kutatásunk során a minősített népesség harmadik kategóriáját (nemzetiségileg vegyes, de nyelvileg már asszimilált családok tagjai) mi nem számítottuk nemzetiséginek. Döntésünket két szempont indokolja: egyrészt az, hogy e csoport tagjainál a nemzetiségi kultúra iránti legminimálisabb igény, az anyanyelv átadása az utódoknak, már nincs meg, másrészt pedig az, hogy a második kategóriában (nemzetiségileg vegyes, de nem asszimilált családok tagjai) a magyarok száma közelítőleg megegyezik az általunk figyelembe nem vett harmadik kategória nemzetiségi számával.

3. táblázat

Magyarország vegyes nemzetiségű községeiben élő főbb nemzetiségek száma 1980-ban a népszámlálás, ill. a tanácsi minősítés szerint

	Népszámlálás		Tanácsi minősítés		
	nemzetiség	anyanyelv	egyértelműen nemzetiségi	vegyes, de nem asszimilált	összesen
Német	5 498	19 859	65 969	30 449	96 418
Szlovák	6 067	9 468	34 601	15 400	50 001
Délszláv	15 355	21 368	27 650	10 691	38 341
Román	6 076	7 165	8 416	1 526	9 942
Összesen	32 996	57 860	136 636	58 066	194 702

Az 1980-as népszámlálás és a tanácsi minősítés adatai közötti nagy eltérést a községekre vonatkozóan a 3. táblázat tükrözi. Előzőleg már említettük, hogy a minősítés a városokra nem terjedt ki, így a községek népszámlálási és tanácsi minősítésű adataiból, valamint az ország népszámlálási adataiból — feltételezve azt, hogy az egyes etnikumok falun és városban egyforma mértékben vállalták anyanyelvüket és nemzetiségüket — kiszámítottuk hazánk nemzetiségeinek valószínű számát. Egyébként elismerjük, hogy az etnikai identitástudat nemzetiségenként és településtípusként (falu—város) is nagyon eltérhet, de erre vonatkozó, teljes körű, országos empirikus kutatások híján feltételeznünk kellett a városi és nem városi etnikumok identitástudatának azonosságát.

Számításaink eredményét a 4. táblázat tartalmazza, feltételezve 316 370 nemzetiségi létét Magyarországon, melyek az összes népesség 2,95%-át jelentik. Az a tény, hogy a németeknek 6,5%-a, a szlovákoknak 11,4%-a, a délszlávoknak 39%-a, ill. a románoknak 62,1%-a vallotta be a népszámlálásnál — ok-

4. táblázat

Magyarország főbb nemzetiségeinek száma 1980-ban a népszámlálás, ill. a szerző számításai szerint

	Népszámlálás		Kocsis K. számításai			
	nemzetiség	anyanyelv	egyértelműen nemzetiségi	vegyes, de nem asszimilált	összesen	%
Német	11 310	31 231	119 692	55 256	174 948	1,63
Szlovák	9 101	16 054	55 236	24 642	79 878	0,75
Délszláv	18 431	27 062	34 077	13 177	47 254	0,44
Román	8 874	10 141	12 097	2 193	14 290	0,13
Összesen	47 716	84 478	221 102	95 268	316 370	2,95

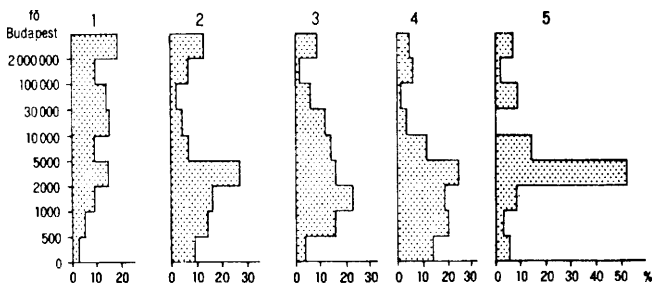
tatási-kulturális igény alapján értelmezett — "tényleges" nemzetiségét, különböző okokra vezethető vissza. Ezek közül elsősorban nemzetiségeink sajátos, kettős-hármas kötődésű (állami nemzeti: magyar—kulturális nemzeti: "sváb"-német, "tót"-szlovák, "vend"-szlovén stb.) nemzeti tudata említendő meg. Ezen tudatukra és (táj)nyelvüknek az anyanemzetük jelenlegi irodalmi nyelvétől való — sokszor gyökeres — eltérésére alapvető hatást gyakorolt az a történelmi tény, hogy anyanemzetükből a XVII—XVIII. sz. folyamán, annak modern értelmű nemzeti tudata kialakulása előtt váltak ki és telepedtek le a jelenlegi magyar államterületen. Így identitástudatuk elsősorban lokális közösségeikhez kötődik, és nem pedig anyanemzetükhöz, melytől megkülönböztető módon — értelmiségi rétegeik nagy részétől eltekintve — svábnak, tótnak, vendnek stb. nevezik magukat. E tekintetben az európai etnikai kisebbségek közül leginkább a franciaországi német tájnyelvet beszélő elzász-akhoz hasonlítanak.

Az asszimiláció, a magyar nemzeti tudat felé való nagyfokú vonzódásukat magyarázó eme tényezőkön kívül a "történelmi megrázkódtatások" mértéke, és az ebből fakadó tudat alatti veszélyérzet, óvatosság említendő meg, továbbá az a körülmény, hogy az egyes etnikumok lakóhelyeiken mekkora részarányt képviselnek, hány százalékuk él abszolút többségben, ill. kisebbségben. Ez a nyelvi asszimilációjuk mértékének megítéléséhez lehet fontos szempont. Az 5. táblázat szerint a németeknek 65,5%-a, a szlovákoknak 53,5%-a — a kitelepítések, kitelepülések miatt — településeiben gyenge kisebbségben (arányuk 25% alatt) él, ami nagy természetes nyelvi asszimilációs lehetőséget biztosít magyar környezetük számára, és részben magyarázatot ad nemzetiségi mivoltuk viszonylag kisebb mértékű, nyílt vállalására. Velük szemben a délszlávok 49,1%-a, a románoknak 40,7%-a él olyan településen, ahol abszolút többséget képviselnek, és így jóval kisebb a helybeli etnikai érintkezésük a magyar lakossággal. Ez természetesen identitástudatukon is meglátszik.

5. táblázat

A magyarországi főbb nemzetiségek megoszlása aszerint, hogy az általuk lakott településeken abszolút többségben (50% <), erős kisebbségben (25--50%), ill. gyenge kisebbségben (25% >) vannak (1980)

Arányuk településeiken belül	Németek	Szlovákok	Románok	Délszlávok
50,0% <	18,4%	27,9%	40,7%	49,1%
25,0—49,9%	16,1%	18,6%	10,8%	14,3%
< 24,9%	65,5%	53,5%	48,5%	36,6%

2. ábra. Magyarország népességének és főbb nemzetiségeinek megoszlása a települések nagyságcsoportjai szerint 1980-ban.

1 — Magyarország népessége; 2 — németek; 3 — szlovákok; 4 — délszlávok; 5 — románok
Fig. 2. Distribution of the population of Hungary and of the main nationalities by settlement size groups, 1980.

1 = population of Hungary; 2 = Germans; 3 = Slovaks; 4 = South Slavs; 5 = Romanians

Kutatásunk szempontjából jelentős szerepet játszik az egyes nemzetiségeknek a települések különböző nagyságkategóriái között való megoszlása is. Az ilyen jellegű vizsgálat információval szolgálhat — egy bizonyos szintig — az egyes etnikumok életkörülmények, nyelvi asszimilációs hatás szerinti megoszlásáról, társadalmi struktúrájáról. Ez utóbbi megállapításunk úgy értelmezendő, hogy a társadalom napjainkban már nem elsősorban a munkamegosztásba való bekapcsolódás (foglalkozás) és a tulajdonformák (osztályok, rétegek) szerint tagolódik, hanem területileg, részben aszerint, hogy a településhierarchia mely fokán él (Enyedi Gy. 1986). A település nagyságkategóriák, a településhierarchia legfelsőbb szintjein legmagasabb az életkörülmény színvonala, és — ami dolgozatunk szempontjából nagyon fontos — legmagasabb a magyar természetes nyelvi "asszimilációs nyomás" a nemzetiségekre. Ugyanez mondható el fordított értelemben a legkisebb településkategóriákra (apró-, kisfalvak).

A **2. ábra** tanúsága szerint a legkisebb településekben leginkább a délszlávok élnek, ami természetszerűleg összefügg azzal a ténnyel, hogy — románjainkkal együtt — hazánk "legfalusiasabb" nemzetisége (79%-uk él községekben). Velük szemben — történelmi előzmények miatt — a 100 000 főnél nagyobb várost, ill. a fővárost a németek részesítik előnyben, 20%-uk él ilyen településeken. Ettől függetlenül a német nemzetiség, a románokhoz hasonlóan, a nagyfalvakban képviselteti magát legnagyobb arányban és 2/3-uknak a falu ad otthont.

A nemzetiségek létszámára, identitástudatára döntő hatást gyakorol földrajzi környezetük milyensége. Elsősorban abból a szempontból, hogy települé-

sük a társadalmi-gazdasági modernizáció elsődleges színtereinek, a centrum-térségeknek, vagy pedig a sokszor halmozottan hátrányos helyzetben lévő, kedvezőtlen életkörülményeket kínáló, esetenként az államhatár mellett fekvő perifériatérségeknek a része. Első esetben a nemzetiségi települések a — döntő többségében magyar jellegű — bevándorlás helyszíneivé válnak, megnő a magyarokkal való "érintkezési felület", felfokozódik a nemzetiségiel kezdetben nyelvi, majd kulturális asszimilációja (pl. a budapesti agglomerációban Budakeszi, Budaörs, Budakalász, Vecsés, Csömör, Nagytarcsa, Maglód stb.). A perifériaterületek esetében a kedvezőtlen életkörülmények elsősorban a fiatalabbakat, a nyelvi asszimilációra leginkább hajlamosabbakat, a vegyes házasságban élőket (többnyire ismét csak fiatalabbakat) készítetik elvándorlásra. Ezáltal csökken az etnikum létszáma, fokozódik — helyenként katasztrofálisan — az elöregedés, igaz az idősebbek növekvő aránya miatt a település nemzetiségi jellege is (pl. Dráva, Mura menti horvát falvak, a Vend-vidék szlovén települései stb.). Szélsőséges esetben az is előfordulhat, hogy a település (az adott nemzetiség) száma kritikusan lecsökken, a település a kihalás szélére kerül. Ebben az esetben, ha a település kedvező idegenforgalmi adottságokkal rendelkezik, a közeli centrumtérségek lakói (többnyire magyarok) hétvégi, üdülőházaknak "megvásárolják" a falut, melynek az etnikai szerkezete így egy csapásra átalakulhat (pl. Vérteskozma, Kisújbánya).

Nemzetiségeink társadalomföldrajzi tanulmányozásánál célszerűnek tűnik társadalmi szerkezetükbe való — még ha csak vázlatos — bepillantás is. A 6. táblázat ezt kísérli meg néhány fontosabbnak ítélt demográfiai és társadalmi szerkezeti mutató ismertetésével. Tájékoztatóként feltüntettük a nemzetiségekkel azonos településeken élő magyarok megfelelő mutatóit is.

A vegyes etnikumú községekben élők közül a leginkább elöregedettek a németek, amit részben alacsony termékenységük is magyaráz. Korszerkezetileg leginkább juvenilisak a magyarok és délszlávok, de gyermekáldás tekintetében meglehetősen elmaradnak a románoktól.

Az iskolai végzettségben is meglepő eltérések tapasztalhatók, különösen a magyarok—németek, ill. a románok között.

A mezőgazdaság és a szövetkezeti parasztság legmagasabb arányt a románoknál és a délszlávoknál mint legkevésbé városi nemzetiségeknél ér el. A kisárutermelők, kiskereskedők kategóriájában is relatíve magas arányban képviselteti magát e két nemzetiség, országszerte híres zöldségtermelők, kertészek révén.

A dolgozat további részében az egyes nemzetiségek jelenlegi településterületeit ismertetjük az 1980-as tanácsai minősítés adatait és az 1980-as nép-

6. táblázat

A vegyes nemzetiségű községekben élő etnikumok főbb demográfiai, társadalomszerkezeti mutatói 1980-ban

		Magyar	Német	Szlovák	Román	Délszláv
összes népesség	14 év alattiak	23,5%	16,6%	17,8%	18,5%	18,1%
	60 év fölöttiek	14,7%	22,6%	21,7%	22,8%	17,3%
	előregedési index	62,4	136,3	121,8	123,4	95,4
100 nőre jutó gyerek		204	193	203	217	203
8 általános és annál magasabb iskolai végzettségűek aránya a 7 évesnél idősebb népességből		28,3%	24,9%	21,2%	18,1%	20,7%
aktív keresők	mezőgazdaság	27,4%	30,5%	35,4%	46,3%	37,5%
	ipar, építőipar	39,5%	41,0%	38,2%	23,9%	34,8%
	tercier ágazat	33,1%	28,5%	26,4%	29,8%	27,7%
	munkás	62,2%	64,6%	61,4%	41,6%	56,7%
	szövetkezeti paraszt	18,6%	19,4%	26,9%	40,7%	28,0%
	szellemi	16,5%	12,7%	8,8%	10,9%	9,7%
	kisárutermelő, kiskereskedő	2,7%	3,2%	2,8%	6,7%	5,7%

számlálás anyanyelvi adatait tartalmazó térképek (3., 4. ábra) alapján, melyekhez a második világháború utáni nagyfokú telepítéseket megelőző (1941-es) népszámlálás adataiból szerkesztett anyanyelvi térképet (5. ábra) is csatoltunk, összehasonlítás végett.

A német nemzetiség jelenlegi településterülete

Hazánk németségének településterülete öt fő, többnyire nyelvszigetek, szórványok halmazából álló régióra osztható: 1. nyugat-dunántúli határvidék, 2. Dunántúli-középhegység, 3. Baranya—Tolna, 4. Bácska—Solti-sík, 5. egyéb szórványok (főleg Békés, Pest és Somogy megyék területén). A második világháború alatt és után 250 000 főnyi német (Bellér B. 1981) lakos kitelepülése, ill. kitelepítése a nagy kiterjedésű etnikai tömböket, nyelvszigeteket felaprózta (5. ábra). A németség térbeli visszaszorulása legnagyobb mértékű a budapesti agglomerációban, Mosonban, Sopron tájékán, Bácskában, Tolnában, ill. Észak-Baranyában volt. Hasonló megállapítást tehetünk az etnikai struktúra megyei szintű vizsgálata esetében is. A kitelepítések révén leginkább Győr-Sopron, Békés, Veszprém, Pest és Somogy megyék német lakossága fogyatkozott meg (1955-ös becslések alapján az 1941-es létszámuk 23–38%-ára). Velük ellentétben Baranya, Bács-Kiskun, Komárom megyék és a főváros németségének

7. táblázat

Magyarország települései, ahol a nemzetiségi lakosság aránya meghaladja a 90%-ot (1980, tanácsi minősítés)

<u>Németek:</u> 97,4% Ófalu/Ohfall 93,3% Óbánya/Altglashütte 90,9% Várgesztes/Geßtitz 90,7% Vértestolna/Tolnau 90,4% Csehbánya/Böhmischhütten	<u>Délszlávok:</u> 98,9% Potony/Potonja 98,0% Felsőszőlők/Gornji Senik 97,4% Felsőszentmárton/Semartin 97,2% Semjénháza/Pustara 96,5% Tótszerdahely/Serdahel 95,9% Rábatótfalu/Slovenska Ves 95,6% Kétyölgy/Virica-Ritkarovci 95,5% Tótújfalú/Novo Selo 95,4% Tótszentmárton/Sumarton 94,8% Narda/Narda 94,8% Drávasztára/Starin 94,6% Petrivene/Petriba 93,9% Orfalu/Andovci 92,7% Horvátlövő/Hrvatske Šice 92,2% Und/Unda 91,8% Kópháza/Koljnof 90,5% Apátistvánfalva/Števanovci
<u>Románok:</u> 96,5% Méhkerék/Micherechi	
<u>Szlovákok:</u> 98,6% Bükkszentlászló/Stará Huta 98,0% Pilisszentlélek/Huť 96,7% Kardos/Kardoš 96,6% Ósagárd/Agard 93,9% Komlóska/Komloška 92,9% Pilisszentlászló/Senvácláv 90,3% Vágáshuta/Vágáshuta	

8. táblázat

Magyarország 1000 főnél több nemzetiségi lakost tömörítő községei a tanácsi minősítés alapján 1980-ban

<u>Németek:</u> 2849 Pilisvörösvár/Werischwar 2786 Csolnok/Tschołnok 2091 Harta/Hartau 2004 Bóly/Bohl 1759 Mecsekknádasd/Nadasch 1613 Tarján/Tarian 1583 Pusztavám/Puštawahn 1470 Taksony/Tax 1406 Nemesnáduvvar/Nadwar 1344 Herend/Herend 1303 Császártöltés/Tschasartet 1240 Nagymányok/Großmaanock 1229 Vaskút/Weschkut 1216 Bácsalmás/Almasch 1132 Kecskéd/Ketschke 1116 Szendehegy/Sende 1110 Magyarpolány/Polan 1091 Véménd/Wemend 1080 Úrkút 1022 Somberek/Schomberg	<u>Szlovákok:</u> 4439 Dabas/Dabaš 3790 Tótkomlós/Slovenský Komlós 2139 Kesztlőc/Kestúc 2069 Piliscsév/Čív 1689 Pilisszántó/Santov 1648 Pilisszentkereszt/Mlynky 1316 Sződ/Söd 1300 Kondoros/Kondoroš 1287 Sósút/Šoškut 1199 Tardosbánya/Tardoš 1141 Püspökhatvan/Pišpek 1081 Kardos/Kardoš 1081 Dunaegyháza/Ed'haza 1036 Mezőberény/Pol'ný Berinčok
<u>Románok:</u> 2526 Kétegyháza/Chitighaz 2360 Méhkerék/Micherechi 1221 Elek/Alatea	<u>Délszlávok:</u> 3045 Dusnok/Dušnok 2044 Tököl/Tukulja 1651 Bática/Baćino 1635 Kópháza/Koljnof 1432 Felsőszentmárton/Semartin 1379 Tótszerdahely/Serdahel 1017 Tótszentmárton/Sumarton

55-66%-a nem hagyta el, nem kellett hogy elhagyja lakóhelyét. Különösen Kelet-Baranyában, a Vértesben, a Gerecsében és a Bakony középső területeinek jelentős részén sikerült — az 1980-as tanácsi minősítés szerint — 50%, öt település esetében pedig 90% fölötti arányukat megőrizniük (7. táblázat). A magyarországi német nyelvterület teleüléshálózatának gerincét adó nagyfalvak (2000-5000 fő) nyújtanak otthont a legnagyobb német közösségeknek (8. táblázat), melyeknek több mint 40%-a a velük egy településen lakó, a Felvidék, az Alföld és Bácska különböző területeiről betelepült magyarság mellett 25-49%-os kisebbségben él.

Az általunk reálisnak vélt adatok, és az ezekből kibontakozó térszerkezet ismertetésén kívül szükségesnek érezzük a nemzetközileg csaknem kizárólagosan használt népszámlálási adatok, ez esetben a róla készült térkép bemutatását is (4. ábra). Annál is inkább, mert más országok etnikai adatai, térképei csak ezekkel vethetők egybe.

Az 1980-as anyanyelvi térképen már csak néhány települést találunk (Vaskeresztes, Ófalu, Óbánya, Görcsönydoboka, Szűr stb.), melyeknek több német anyanyelvű lakosa van, mint magyar. A Dunántúli-középhegység, Somogy és az Alföld német szórványainak pedig nyomát is alig találjuk. Ez arra vezethető vissza — sok egyéb más, a korábbiakban már említett okokon kívül —, hogy a szórványok kétnyelvű nemzetiségei már sokkal jobban, szívesebben beszélik a magyar nyelvet, mint őseik nyelvét, ám még ragaszkodnak az eredeti kultúrájukhoz és gyermekeiket is megtanítják a nemzetiségi nyelvre. Így ezeknél sem fejezi ki a legszívesebben, leginkább használt nyelv, az anyanyelv a nemzetiségi hovatartozást, csakúgy, mint pl. Nyugat-Európában az írek, skótok, walesiek esetében sem (Joó R. 1977). Ezen megállapítások természetesen vonatkoznak a többi — nyelvszigetekben, diaszpórákban élő — nemzetiségeinkre is.

A szlovák nemzetiség jelenlegi településterülete

Magyarország második legnagyobb nemzetisége, a 80 000 főnyi szlovákság XVIII. sz.-i, kisebb-nagyobb etnikai tömbjei, nyelvszigetei az asszimiláció és a négy évtizeddel ezelőtti lakosságcsere eredményeként napjainkra három nagyobb (békés—csanádi, dunazugi, pest—nógrádi), és ezeken kívül négy kisebb (zempléni, bükki, kelet—nógrádi, bakonyi) etnikai körzetre zsugorodott. Az említett körzeteken kívül számolnunk kell néhány izolált alföldi szlovák nyelvszigettel is (Dunaegyháza, Dabas, Miske, Nagycserkesz stb.) (3. ábra). Az 1947—49-es rendkívül vontatott, erőltetett szlovák—magyar lakosságcsere leginkább a békés—csanádi szlovákság sorait gyengítette, olyannyira, hogy

a tanácsi minősítés szerint e tájon már csak két településen belül (Kardos, Örménykút) haladják meg a magyarok számát. Ennek köszönhető, hogy ez a térség a hazai szlovákság csupán 1/3-ának nyújt otthont, szemben az 1941-beli 2/3-os aránnyal.

A jelenlegi államterület 1941-es és 1980-as anyanyelvi térképe (4., 5. ábra) mindkét időpontban a pilisi és békési szlovákság — etnikumukon belüli — viszonylag magas identitástudatáról tanúskodik, míg a szlovákság többi része — eltekintve egyes nógrádi és zempléni falvaktól — elveszni látszik a bevalláson alapuló statisztikákban. Ugyanakkor a tanácsi minősítés 1980-ban olyan településeket nyilvánított szlovák többségűeknek — esetenként 90%-ot is meghaladó arányban (7. táblázat) —, melyek már közel száz éve bizonygatják a bevallás alkalmával magyar anyanyelvűségüket (pl. Répáshuta, Bükk-szentlászló, Bükk-szentkereszt, Háromhuta, Vágáshuta, Komlóska, Szöd stb.) (3. ábra). Hasonló meglepetésekhez vezethetne egy hasonló — bár meglehetősen nehezen keresztülvihető — minősítés a következő városokban is: Békéscsaba, Szarvas, Kiskőrös. E hajdani szlovák többségű városokban ui. anyanyelvi statisztikánk 1,5—0%-nyi nemzetiség létéről tud.

A viszonylagos forgalmi árnyékban fekvő pilisi, nógrádi, bükki és zempléni szlovák nyelvterületek nemzetiségi többsége várhatóan a jövőben is fennmarad. Legfeljebb egyes esetekben képzelhető el a szuburbanizációs tendenciák és idegenforgalmi attraktivitásuk fokozódása miatt a magyar lakosság jelentős térnyerése (pl. Bükk-szentlászló, Bükk-szentkereszt stb.). A budapesti agglomerációban és egyes békési centrumtelepüléseken — a népességkoncentrációnak még a 70-es évekbeli ütemével számolva is — a szlovákságnak nemcsak a statisztikai, hanem a tényleges száma és aránya feltehetően tovább fog töpülni (Csömör, Nagytarcsa, Maglód, Békéscsaba stb.).

A délszláv nemzetiségek (horvátok, szerbek, szlovének) jelenlegi településterülete

A szerbeknek az első világháború után Jugoszláviába való tömeges áttelepülése óta hazai délszlávjaiknak több mint 80%-át a horvátok alkotják (Uroševics D. 1969). A horvátok etnikai — és részben regionális — szempontból sokáccokra (DK-Baranya: Mohács, Nagykozár, Kátoly, Kásád stb.), bosnyákokra (D-Baranya: Szalánta, Pécsudvard, Áta stb.), bunyevácokra (Bácska: Katymár, Gara, Baja, Bácsalmás stb.) és magukat csak horvátoknak nevezőkre bonthatók. Ez utóbbiak a Dráva (Lakócsa, Felsőszentmárton, Drávasztára stb.), a Mura

Tótszentmárton, Tótszerdahely stb.) és az osztrák határ közelében (Bezenye, Kópháza, Narda, Horvátlovő, Szentpéterfa stb.) élnek (3. ábra).

A szerbek az elmúlt évszázadok legfontosabb közlekedési útjára, a Duna közelében élnek (Szentendre, Pomáz, Budakalász, Lórév, Szigetcsép, Mohács, Lánycsók stb.). Lórév kivételével — ahol 2/3-os abszolút többségben vannak — minden településükön belül 25% alatti kisebbségben élnek. Ez a tény vonatkozik Csongrád és Békés megyei szórványaira is (Deszk, Újszentiván, Battonya stb.).

A napjainkban 3300 főből álló kicsiny szlovén nemzetiség hazája a Vasi-hegyhátnak az osztrák és jugoszláv határ által közrefogott része, mely a történelmi Vend-vidék nevet is viseli.

A népszámlási és a tanácsi minősítésű adatok között a szerbek, a legnagyobb etnikai identitástudatú nemzetiség esetében találunk legkisebb eltérést. Hasonló mértékben tartottak ki anyanyelvük, nemzetiségük mellett az elmúlt évtizedek során a jugoszláv határ közelében élő szlovének és horvátok is.

Esetünkben is bebizonyosodott, hogy az anyaországgal való közvetlen szomszédság milyen nagy mértékben tartja fenn, ill. erősíti a nemzeti öntudatot. Az a tény, hogy a délszlávok 38%-a a jugoszláv határtól számított 20 km-es sávon belül él (1980) — a románokhoz hasonlóan —, magyarázatot adhat a bevallott anyanyelvi, nemzetiségi és a minősített etnikai adatoknak — különösen a németekhez és szlovákokhoz viszonyított — jóval kisebb eltérésére. A délszlávok határ menti lakóhelyei — eltekintve néhány Baja és Sziged környéki falutól — jelenleg társadalmi-gazdasági szempontból hazánk elmaradott, hátrányos helyzetű területeihez tartoznak (Lackó L. 1975), melyekben — bár fokozódik a település nemzetiségi jellege — a nagyfokú elvándorlás miatt jelentősen csökken az etnikum abszolút száma.

A román nemzetiség jelenlegi településterülete

A magyarországi közel 15 000 főnyi románság több mint 95%-a a román határ mellett, attól legfeljebb 20 km távolságban települt (4. ábra). 2/3-uknak a békés—csanádi, negyedüknek a bihari térség nyújt otthont. E nemzetiség 70,7%-a az említett területek falvaiban — elsősorban nagyfalvaiban — él (Méhkerék, Kétegyháza, Elek, Körösszegapáti, Körösszakál, Bedő, Pocsaj stb.) (7., 8. táblázat). A többi a környező városok — főleg Gyula — etnikai összetételét tarkítja.

A kis létszámú, anyaországa határa mentén élő románság az, amely nemzetiségeink közül mindig is legnagyobb mértékben vállalta anyanyelvét és nemzetiségét a népszámlálások alkalmával (3., 4. táblázat).

Mivel a cigányokkal szemben a román lakosság volt az évszázadok során a legtoleránsabb, legnyitottabb, több településen az a helyzet állt elő, hogy a cigányoknak a románokhoz való vonzódása miatt 30-40%-kal több volt a magát román nemzetiségűeknek vallók, mint a ténylegesen románnak minősíthetők száma 1980-ban (Magyarcsanád, Körösszakál stb.).

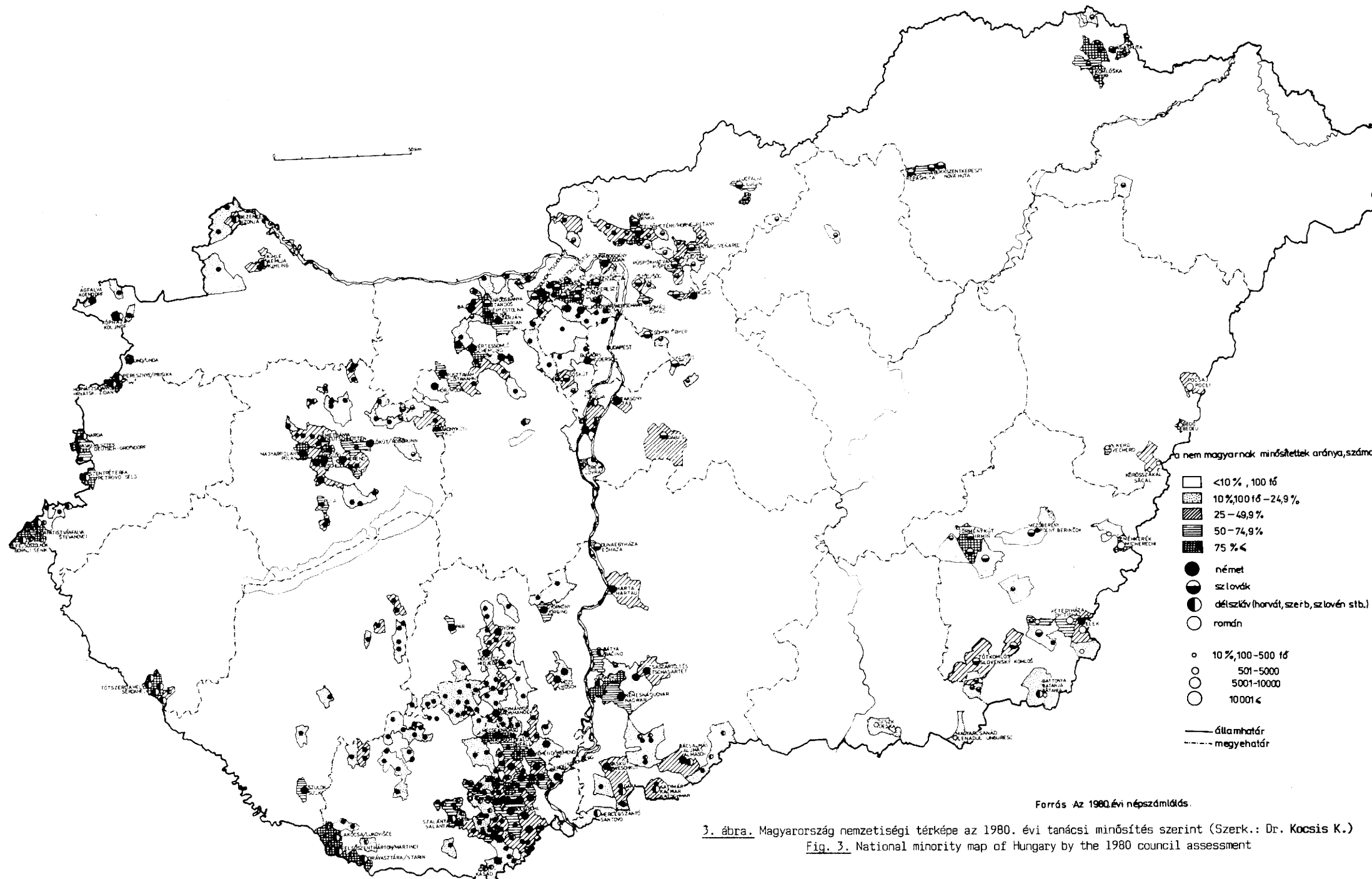
A románok etnikai térszerkezetében csekély változás volt tapasztalható az utóbbi négy évtized során; csupán Körösszakálon, Zsákán, Sarkadkeresztúron és Létavértesen tapasztalhatjuk növekvő asszimilálódásukat. Ezzel szemben az 1980-as tanácsai minősítés Bedő, Vekerd és Pocsaj románságának évtizedekkel ezelőtti statisztikai asszimilációját cáfolja meg (3. ábra).

A magyarországi cigány népesség térszerkezeti sajátosságai

A cigányságnak a németektől, szlovákoktól, délszlávoktól, románoktól elkülönült vizsgálatát az indokolja, hogy a jelenlegi hivatalos állásfoglalás szerint nem nemzetiség, hanem sajátos kultúrájú etnikai csoport. Eme 400 000 fős népcsoport hazánk nemzetiségeitől főleg sajátos "mi" tudatával, származásával, antropológiai jegyeivel, életmódjával, társadalmi magatartásával és szerkezetével különül el leginkább. Ehhez járul még az a tény is, hogy a múltban a cigányoknak a hivatalos és nem hivatalos diszkrimináció miatt elenyésző lehetőségük volt az asszimilációra, ami létszámuk folyamatos növekedését idézte elő, ellentétben nemzetiségeinkkel. A második világháború után, a hivatalos diszkrimináció megszűnése és az életkörülményekben bekövetkezett rohamos javulás valóságos demográfiai forradalmat idézett elő körükben (9. táblázat). Részben ennek, részben pedig szociális, beilleszkedési problémáiknak köszönhetően az 1960-as, de leginkább a 70-es évektől kezdve könyvtárryira duzzadt a cigányokkal foglalkozó publicisztikai, szakirodalmi művek száma.

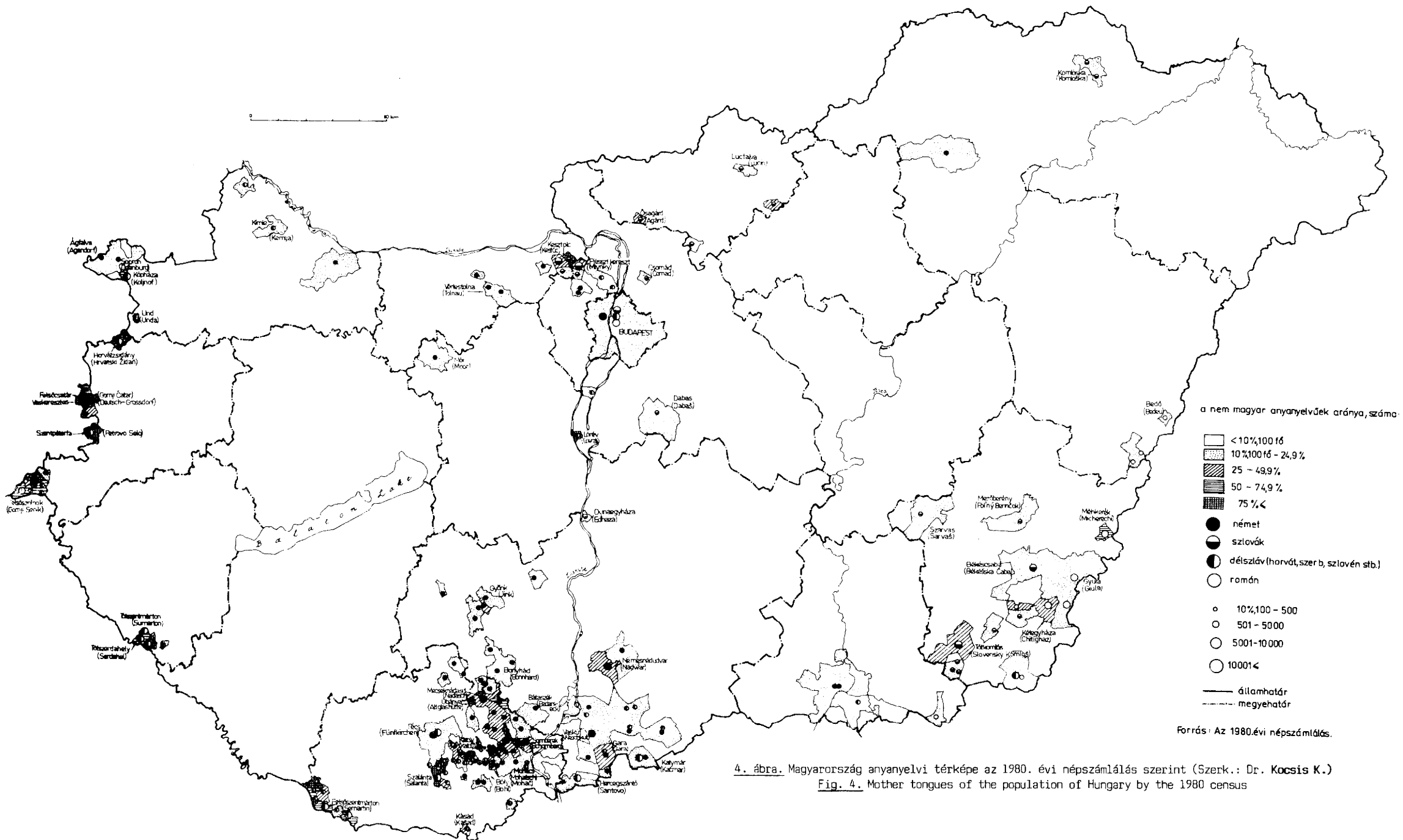
Hasonló — de részben más, közbiztonsági — problémák miatt hazánkban elsőként 1873-ban került sor belügyminisztériumi rendeletre — származási, antropológiai alapon — a cigányok összeírására. Ekkor — számításaink szerint — a jelenlegi államterületen 50 040 fő volt a számuk, ami az akkori országterület cigányainak közel negyedét jelentette.

Két évtizeddel később került sor — Európában elsőként — eme népcsoport részletes — települési szintű, társadalmi szerkezetük teljes egészére ki-

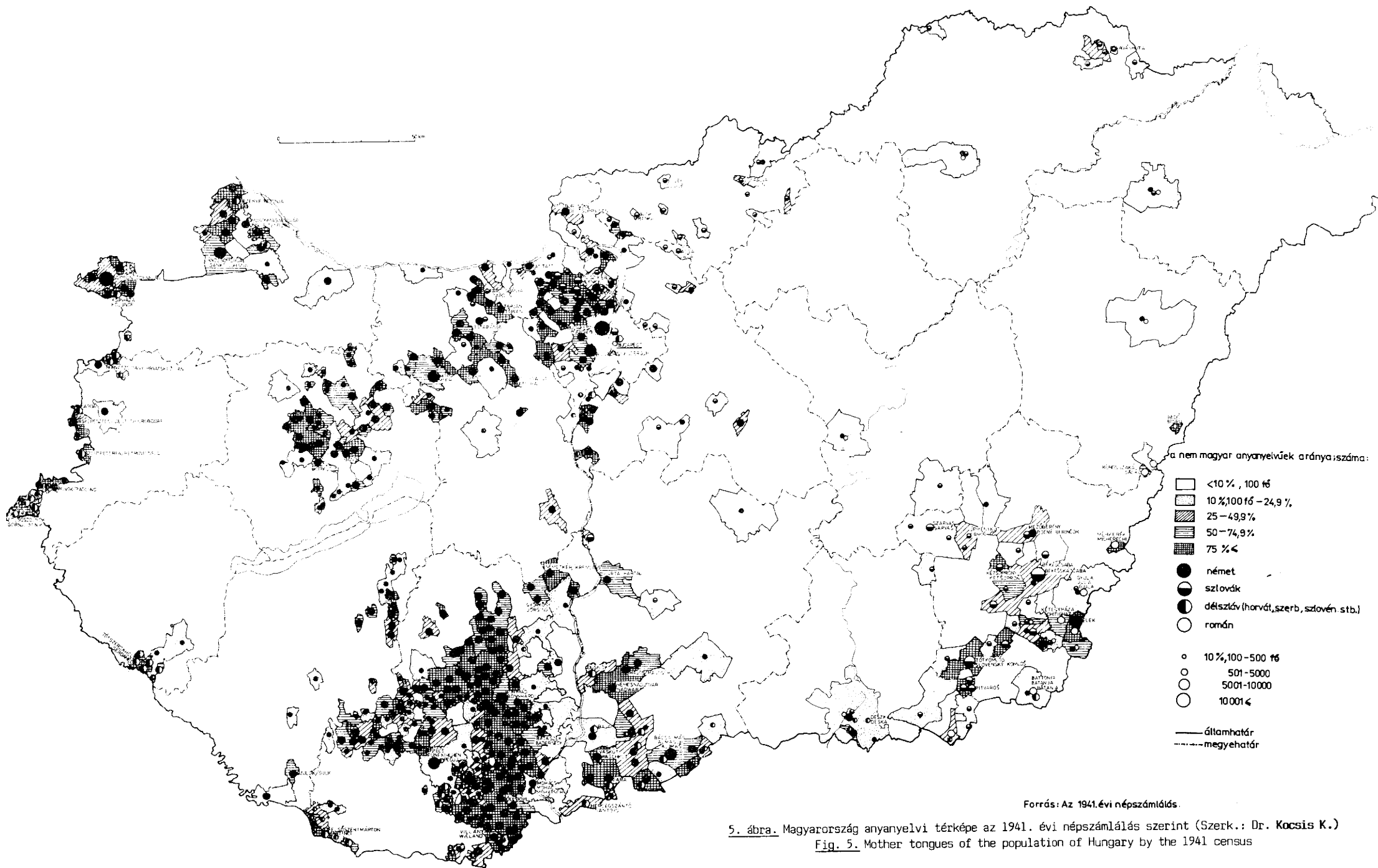

Forrás: Az 1980. évi népszámlálás.

3. ábra. Magyarország nemzetiségi térképe az 1980. évi tanácsi minősítés szerint (Szerk.: Dr. Kocsis K.)
 Fig. 3. National minority map of Hungary by the 1980 council assessment

4. ábra. Magyarország anyanyelvi térképe az 1980. évi népszámlálás szerint (Szerk.: Dr. Kocsis K.)
 Fig. 4. Mother tongues of the population of Hungary by the 1980 census

Forrás: Az 1941. évi népszámlálás.

5. ábra. Magyarország anyanyelvi térképe az 1941. évi népszámlálás szerint (Szerk.: Dr. Kocsis K.)
 Fig. 5. Mother tongues of the population of Hungary by the 1941 census

Magyarország cigány anyanyelvű, cigány nemzetiségű és cigánynak minősítettjei számának változása

Év	Cigány anyanyelvű	Cigány nemzetiségű	Év	Cigánynak minősített
1893	6 857		1873	50 040
1900	5 662		1893	64 948
1910	9 799			
1920	6 989			
1930	7 841			
1941	18 640	27 033	1941	100 000—120 000
1949	21 387	37 598		
1960	25 633	56 121	1962	222 000
1970	34 957		1971	320 000 ?
1980	27 915	6 404	1978	325 000
			1984	380 000

terjedő — összeírására. Ez időpontban az ország 274 940 cigányának 23,6%-a élt a mai 93 000 km²-en, míg 55%-nak a tágabb értelemben vett Erdély, 14%-nak pedig a mai Szlovákia területe adott otthont.

A cigányság hasonló részletességű összeírására azóta sem került sor hazánkban, legfeljebb időnként próbálkoztak létszámuk becslésével (1941, 1962, 1971). 1971-ben az MTA Szociológiai Kutatóintézetén belül, **Kemény I.** vezetésével végeztek 2%-os mintavétel alapján meglehetősen átfogó, országos felmérést rájuk vonatkozólag. A felmérés nagy jelentősége főként a cigányság társadalmi rétegződésére, életkörülményeire vonatkozó megállapításaiban rejlik, míg abszolút számukra és területi eloszlásukra vonatkozó adataikat — korábbi és legfrissebb adatok alapján — a valóságtól eltérőnek tartjuk (9. táblázat).

A cigányság jelenlegi számát, térbeli eloszlását a fővárosi és a megyei tanácsok végrehajtó bizottságai mellett működő koordinációs bizottságok cigányügyi adatai alapján (1978, 1984) mutatjuk be. Említést érdemel még, hogy rendelkezésre állnak az egyes népszámlálások időpontjára vonatkozólag anyanyelvi (1941-től cigány "nemzetiségi") adatok, melyek az etnikai csoport tényleges számának csak kis részét képviselik (1893-ban 10,3%, 1980-ban pedig csak 7,9% volt a cigány anyanyelvűek aránya). A cigány öntudat "statisztikai gyengülését" tükrözi az az adat, hogy 1980-ban már csak 1,8%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek, szemben az 1960-as 27,4%-kal (9. táblázat, 6. ábra).

Hazánk cigány lakosainak száma közel száz év alatt 8-szorosára nőtt. A növekedés különösen a fővárosban, Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megyében, valamint a Dél-Dunántúlon volt a legnagyobb (évi 58, ill. 5-10%-es szaporó-

6. ábra. Magyarország cigánynak minősített (1), cigány anyanyelvű (2), cigány nemzetiségű (3) népességszámának változása 1873–1984 között

Fig. 6. Changes in the numbers of the population of Hungary assessed as Gypsy (1), of Gypsy mother tongue (2) and of Gypsy ethnicity (3) 1873–1984

dás) (10. táblázat). Ezzel szemben az Észak-Dunántúlon és a Dél-Alföldön részben a helyi társadalom rezisztenciája, tradicionális cigányfoglalkozások konvertálhatósága miatt jóval szerényebb mértékben emelkedett létszámuk. Hasonló demográfiai tendencia érvényesült az utóbbi években (1978–1984) is, ami a budapesti, borsodi cigányság további lendületes szaporodásában, ill. egyes dunántúli, alföldi megyék (Győr–Sopron, Tolna, Somogy, Veszprém, Bács-Kiskun, Szolnok stb.) cigányai számának stagnálásában, fogyásában nyilvánult meg.

Napjainkban az ország népessége 3,6%-át jelentő cigányságnak több mint a fele Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár, Baranya, Pest megyében és Budapesten él. Különösen magas (12% fölötti) az arányuk az edelényi, encsi, szécsényi, fehérgyarmati és az ózdi városkörnyékben. Ezzel szemben két városkörnyéknek (szentgotthárdi, mórhalmi) nincs, 12-nek pedig elenyésző (1% alatti) a cigány lakossága (11. táblázat, 7. ábra).

A hazai cigányság területi eloszlásáról alkotott képet tovább differenciálja a — sajnos nem egységes időpontra, hanem vegyesen 1984–1985-, 1986–1987-re vonatkozó — települési szintű információkat hordozó térkép (8. ábra). A múlt sz. végi területi eloszlásuk kevésbé változott, továbbra is Nógrád, Borsod, Abaúj, Közép-Tiszavidék, Észak-Szabolcs, Szatmár, Bihar, Ormán-

10. táblázat

Magyarország cigány lakosságának eloszlása megyék szerint
1893, 1978, 1984-ben

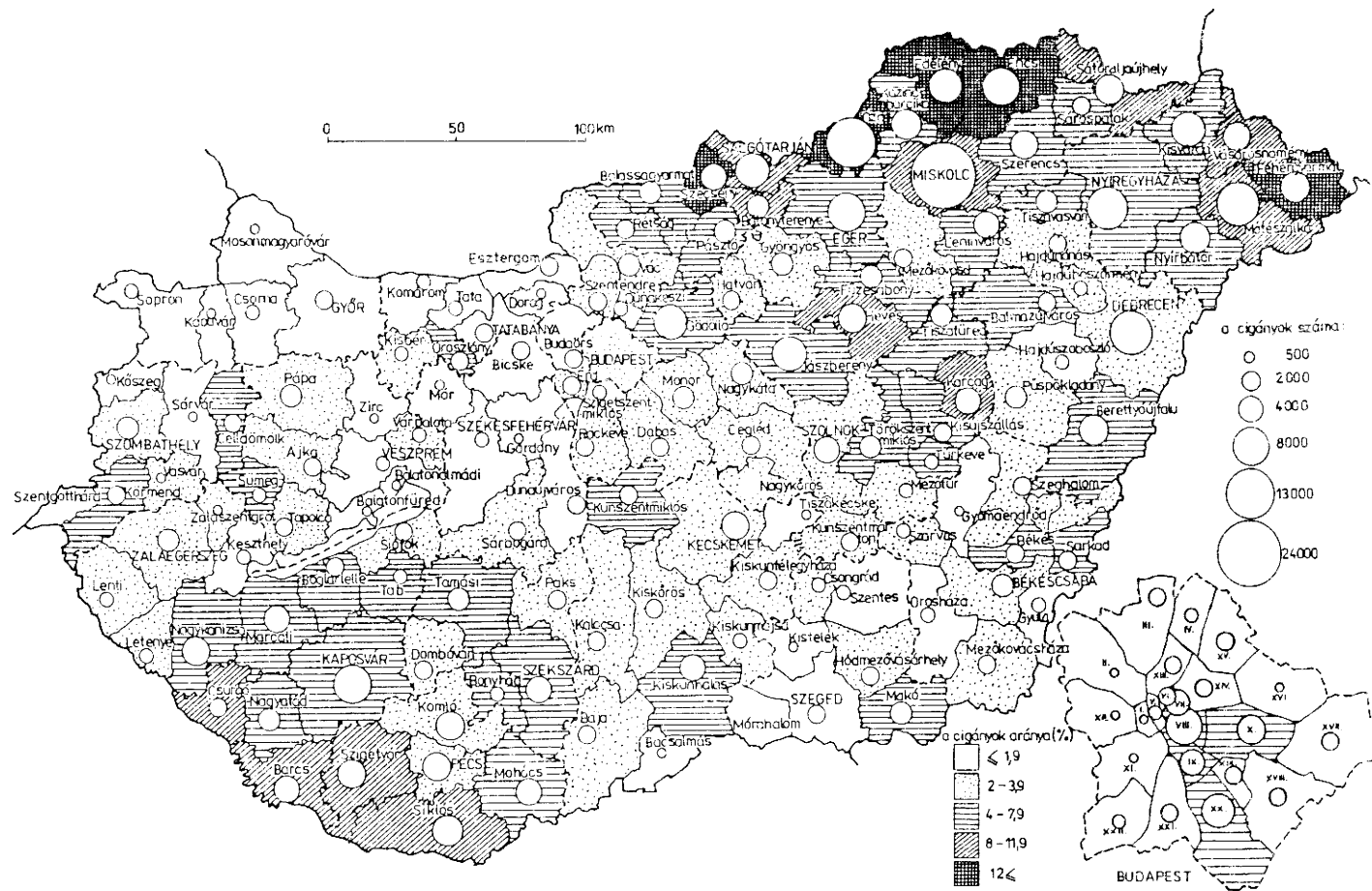
	s z á m u k			a r á n y u k (%)		
	1893	1978	1984	1893	1978	1984
Baranya	3 978	22 000	23 495	1,32	5,0	5,43
Bács-Kiskun	4 446	10 000	10 200	1,14	1,7	1,81
Békés	3 817	9 000	9 896	1,07	2,1	2,31
Borsod-Abaúj-Zemplén	8 698	56 000	73 906	2,13	6,8	9,23
Csongrád	2 878	6 000	7 360	0,88	1,4	1,62
Fejér	2 076	5 000	6 214	0,9	1,3	1,47
Győr-Sopron	2 052	4 000	3 880	0,72	0,8	0,9
Hajdú-Bihar	3 680	17 000	21 990	1,14	3,1	3,98
Heves	3 255	17 000	18 013	1,43	5,0	5,2
Komárom	1 501	6 000	6 765	0,63	1,9	2,09
Nógrád	2 356	16 000	17 665	1,67	6,4	7,45
Pest	3 456	20 000	22 119	0,87	2,1	2,25
Somogy	2 111	20 000	20 548	0,73	5,4	5,75
Szabolcs-Szatmár	8 331	36 000	41 770	2,53	7,0	7,13
Szolnok	5 125	21 000	21 815	1,5	4,8	4,94
Tolna	1 995	11 000	10 396	0,77	4,1	3,88
Vas	2 065	6 000	6 614	0,95	2,1	2,33
Veszprém	1 417	7 000	7 030	0,55	1,6	1,8
Zala	1 111	6 000	8 987	0,47	2,5	2,84
Budapest	kb. 600	30 000	41 337	0,12	1,4	2,9
Magyarország	64 948	325 000	380 000	1,08	3,04	3,56

ság, Zseliz, Belső-Somogy területén érnek el viszonylag magas (10% fölötti) arányt. E tájak 9 apró- és kistelepülésében a nem cigány lakosság fokozatos el-

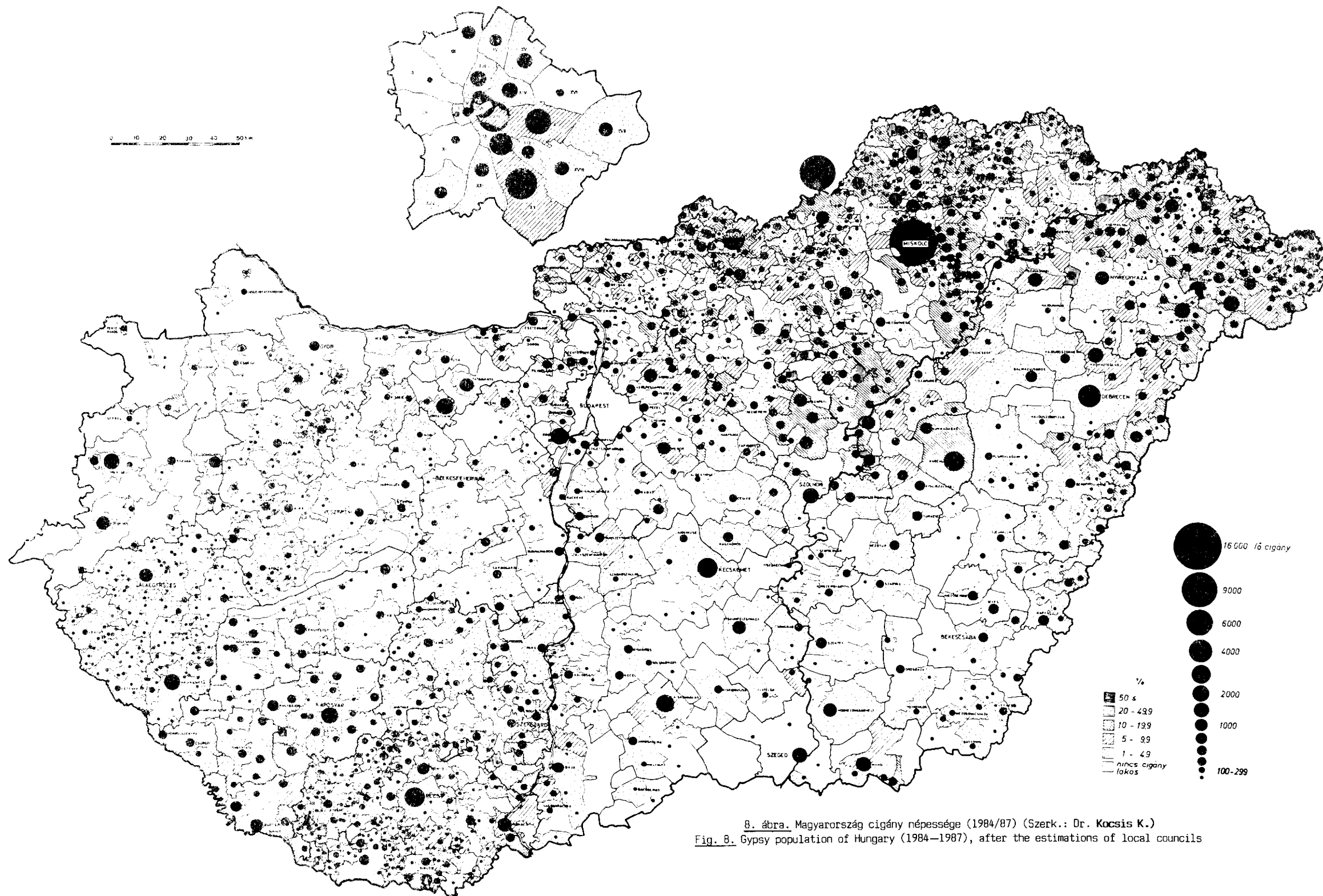
11. táblázat

Magyarország azon városkörnyékei, melyek
a cigányokat legkisebb, ill. legnagyobb mértékben
tömörítik (%-ban, 1984–1986)

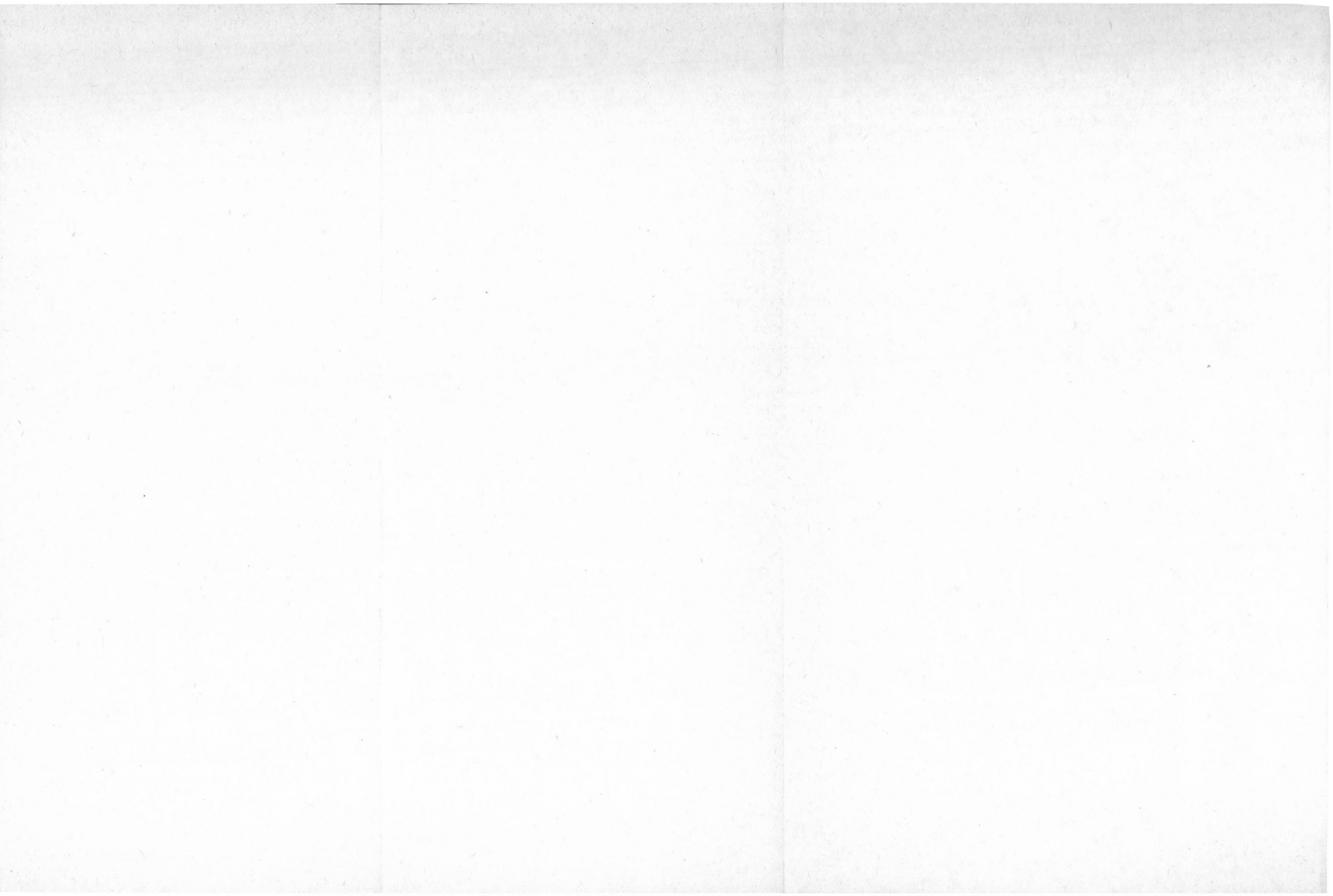
18,9% Edelényi	0,0% Szentgotthárdi
14,7% Encsi	0,0% Mórahalmi
14,1% Szécsényi	0,2% Keszthelyi
12,4% Fehérgyarmati	0,3% Balatonfüredi
12,1% Úzdi	0,3% Gyomaendrődi
11,6% Hevesi	0,5% Mosonmagyaróvári
11,4% Mátészalkai	0,5% Bácsalmási
11,2% Vásárosnaményi	0,6% Soproni
11,1% Leninvárosi	0,6% Székesfehérvári
11,1% Barcsi	0,6% Tiszakécskei
10,7% Sátoraljaújhelyi	0,7% Sárvári
10,6% Karcagi	0,8% Kőszegi
10,0% Miskolci	0,8% Balatonalmádi
9,8% Siklósi	0,8% Szegedi

7. ábra. A cigány lakosság száma és aránya Magyarország városkörnyékeiben (1984/87) (Szerk.: Dr. Kocsis K.)
 Fig. 7. Percentage of Gypsy population in the urban environs of Hungary (1984–1987)

8. ábra. Magyarország cigány népessége (1984/87) (Szerk.: Dr. Kocsis K.)
 Fig. 8. Gypsy population of Hungary (1984-1987), after the estimations of local councils

Magyarország települései, ahol a cigány lakosság száma több, mint 1500,
aránya 45% fölötti (1984–1986)

45 000 Budapest	99,7% Alsószentmárton (Baranya)
16 171 Miskolc (Borsod-Abaúj-Zemplén)	84,0% Gilvánfa (Baranya)
8 575 Ózd (Borsod-Abaúj-Zemplén)	80,0% Kiscsécs (Borsod-Abaúj-Zemplén)
3 770 Debrecen (Hajdú-Bihar)	64,0% Rakaca (Borsod-Abaúj-Zemplén)
3 500 Salgótarján (Nógrád)	62,7% Pettend (Baranya)
3 062 Kecskemét (Bács-Kiskun)	56,8% Gyöngyösmellék (Baranya)
3 000 Pécs (Baranya)	56,7% Kistamási (Baranya)
2 517 Hodász (Szabolcs-Szatmár)	53,4% Tornanádaska (Borsod-Abaúj-Zemplén)
2 468 Karcag (Szolnok)	52,6% Csenyéte (Borsod-Abaúj-Zemplén)
2 399 Kiskunhalas (Bács-Kiskun)	49,7% Beret (Borsod-Abaúj-Zemplén)
2 000 Szombathely (Vas)	48,0% Drávapiski (Baranya)
1 971 Érd (Pest)	48,0% Endrefalva (Nógrád)
1 930 Nagycséd (Szabolcs-Szatmár)	47,8% Kishartyán (Nógrád)
1 915 Szolnok (Szolnok)	46,6% Tiszacsécs (Szabolcs-Szatmár)
1 800 Hadháztéglás (Hajdú-Bihar)	45,6% Bosta (Baranya)
1 790 Kaposvár (Somogy)	45,1% Tiszabó (Szolnok)
1 786 Nagykanizsa (Zala)	
1 755 Oroszlány (Komárom)	
1 500 Sátoraljaújhely (Borsod-Abaúj-Zemplén)	
1 500 Szeged (Csongrád)	

költözése, előregedése, kihalása miatt már a cigányok vannak abszolút többségben (12. táblázat). Egy baranyai település pedig szinte teljes egészében (99,7%) cigánynak tekinthető (Alsószentmárton). A cigányság történelmileg örökölt, még le nem küzdött, halmozottan hátrányos helyzetét tovább fokozza, hogy az évszázadok során kialakult, az imént felsorolt, fő településterületeik többsége olyan államhatár menti terület, melyet elaprózott településrendszer, magasabb rendű vonzáscentrum hiánya, az alapellátás és az életkörülmények alacsony színvonala jellemez. Lackó L. (1975) kutatásai szerint e területek többsége hazánk erősen, ill. közepesen elmaradott területeihez tartozik. Eltekintve attól, hogy e területekről is fokozódik a cigányoknak Budapestre és más városokba való elköltözése, a cigány lakosság fő településterületeiben alapvető változás nem várható. Ez részben annak tulajdonítható, hogy e régiókból a jobb anyagi helyzetben lévő nem cigány lakosság elköltözése nagyobb mértékű, mint a cigányoké, részben pedig annak, hogy a tanácsok a cigányok lakásigényeit itt tudják leginkább, legkisebb anyagi ráfordítással kielégíteni. Ezen megállapítások nemcsak regionálisan, hanem egyes településeken belül is érvényesek. A fővároson belüli eloszlásuk is az egyes kerületek lakóhelyi presztízsének, lakáspiaci helyzetének, az ebből eredő életkörülményeknek megfelelő (8. ábra). Fontos információval szolgálhat a nemzetiségek és a cigányok egymáshoz való területi viszonyának vizsgálá-

lata is. A nemzetiségi — elsősorban német, másodsorban szlovák — települések belső kohéziója, idegenekkel, de legfőképpen a cigányokkal szemben tanúsított rezisztenciáját a 3. és 8. ábra összehasonlítása látványosan bizonyítja. A baranya—tolnai, az osztrák határ menti, dunántúli—középhegységi németek, ill. a zempléni, bükki, békési, pilisi szlovákok településeiben a cigány lakosság aránya csaknem kivétel nélkül 0,0—1,0% közötti. Ebben a kérdésben hasonló következtetésre jutott az 1893. évi cigányösszeírásról készült jelentés is (66. o.).

Összefoglaló megjegyzések

A magyar etnikumnak a nemzetiségeinkkel szemben meglehetősen nagy, a cigány népcsoporttal szemben jóval kisebb mértékű nyitottsága és az említett etnikumok eltérő biológiai reprodukciós magatartása a németek, szlovákok, délszlávok, románok létszámának fokozatos csökkenését, jelentős méretű asszimilálódását, a cigányok számának pedig rohamos emelkedését eredményezte az elmúlt évszázad során. A természetes asszimiláció, a főbb történelmi eseményekhez kapcsolódó kitelepítések, lakosságcserék, a szomszédos országokkal való külkapcsolataink, az egyes etnikumok településterülete földrajzi környezetének "le-, ill. felértékelődése" a társadalmi-gazdasági fejlődés egyes időszakaiban alapvető változásokat idéztek elő nemzetiségeink számában és területi eloszlásában. Az említett tényezők leginkább a németek és a szlovákok, legkevésbé a délszlávok és a románok településterületeit bontották meg, zsugorították össze. Hazánk példamutató nemzetiségpolitikájának egyik legfontosabb bizonyítéka volt a nemzetiségeink valós számát megállapítani hivatott — Európában egyedülálló — 1980-ban végrehajtott, tanácsi minősítés. A nemzetiségpolitikának a statisztika terén való ilyen érvényesítése — minden államban — nem a többségi, államalkotó nemzet részéről való gesztusnak, hanem a nemzetiségek elemi jogának tekintendő.

Hasonló, egységes időpontra vonatkozó, minden településre kiterjedő minősítésre volna szükség a leghatalmasabb etnikai csoportunk, a cigányság esetében is. Az ilyen adatoknak leginkább az elmaradott régiók, néhány halmozottan hátrányos helyzetű, határ menti terület kutatásánál, egyes települések, településcsoportok helyi társadalma belső kohéziós erejének, belső szerkezeti sajátosságainak kutatásánál lehet különösen fontos szerepe.

IRODALOM

- Arató E.** 1983: A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája. — Kossuth K., Bp.
- Balogh S.** 1979: Az 1946. február 27-i magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény. — Történeti Szemle 1. pp. 59–87.
- Bellér B.** 1981: A magyarországi németek rövid története. — Magvető K., Bp. 211 p.
- Bleyer, J.** 1928: Das Deutschtum in Rumpfungarn. — Volksbücherei des "Sonntagsblattes" 2. Bd. Bp. 196 p.
- Dávid Z.** 1980: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. — Valóság, 8. pp. 87–101.
- Enyedi Gy.** 1986: Település és társadalom. — MSZMP Társadalomtudományi Intézete, Bp. 106 p.
- Erdős K.** 1958: A magyarországi cigányság. — Néprajzi Közlemények, pp. 152–173.
- Für L.** 1982: Nemzetiségi kérdés, nemzetiségtudományi kutatások. — Valóság, 1. pp. 34–46.
- Gyivicsán A.—Kozma M.—Győri Nagy S.—Szász J. A.** 1985: A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői. — Állami Gorkij Könyvtár, Művelődéskutató Intézet, Bp. 274 p.
- Hoóz I.** 1975: A népesség nemzetiség szerinti számbavételének problémái. — Demográfia, 1. pp. 23–35.
- Hoóz I.—Kepecs J.—Klinger A.** 1985: A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban. — MTA RKK—Baranya Megyei Tanács V.B. — Állami Gorkij Könyvtár, Bp. 433 p.
- Hutterer, C. J.** 1975: Die deutsche Volksgruppe in Ungarn. — In: Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen. — Tankönyvkiadó, Bp. pp. 11–36.
- Jóó R.** 1977: Nemzetiségek és a nemzetiségi kérdés Nyugat-Európában. — Kossuth K., Bp.
- Jóó R.** 1984: Az etnikai folyamatok és a politikai folyamatok néhány összefüggése. — Társadalomkutatás, 2. pp. 98–105.
- Käfer I. (szerk.)** 1983: Németek Magyarországon 1945–1975. Nemzetiségek Magyarországon I. — Állami Gorkij Könyvtár, Bp. 365 p.
- Käfer I. (szerk.)** 1983: Románok Magyarországon. Nemzetiségek Magyarországon II. — Állami Gorkij Könyvtár, Bp. 406 p.
- Kemény I.** 1974: A magyarországi cigánylakosság. — Valóság 1. pp. 73–82.
- Kemény I.** 1976: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. — MTA Szociológiai Kutató Intézet, 291 p.
- Kocsis K.** 1983: A Vajdaság nemzetiségi képének száz éve (1881–1981). — Területi Kutatások 6. pp. 60–76.
- Kocsis K.** 1985: Szlovákia népességének etnikai-földrajzi vizsgálata (1880–1980) (kézirat). — Állami Gorkij Könyvtár, Nemzetiségkutató Csoport, Bp. 58 p.
- Komanovics J.** 1969: A népi demokratikus forradalom és a telepítés Baranya megyében 1945–1947 között. — In: Tanulmányok Dél-Dunántúl történetéből (1944–1948). Pécs, pp. 93–147.
- Komanovics J.** 1973: Lakosságcsere Csehszlovákia és Magyarország között a második világháború után. — Pollack Mihály Műszaki Főiskola Tudományos Közleményei 2. Pécs, pp. 65–100.
- Kósa L.** 1969: Nemzetiségek a mai Magyarországon. — Valóság 4. pp. 12–22.
- Kovács A.** 1936: A németek helyzetek Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában. — Hornyánszky Viktor Rt. Kir. Udvari Könyvnyomda, Bp. 60 p.
- Kövágó L.** 1981: Nemzetiségek a mai Magyarországon. — Kossuth K., Bp. 189 p.
- Lackó L.** 1975: Magyarország elmaradott területei. — Földr. Ért. XXIV. 3. pp. 243–269.
- Manga, J.** 1975: Slovenské etnické skupiny v Maďarsku. — In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Tankönyvkiadó, Bp. pp. 9–52.
- Paikert, G. C.** 1967: The Danube Swabians. — Martinus Nyhoff, The Hague, 324 p.
- Sárošac, O. J.** 1977: Južni Slaveni u Mađarskoj. — In: Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj. Tankönyvkiadó, Bp. pp. 7–36.
- Stefka I.** 1982: Hol a haza? Nemzetiségek Magyarországon 1945–1980. — Szépirodalmi K., Bp. 320 p.
- Sveton, J.** 1942: Slováci v Maďarsku. — Vedecká Spoločnosť pre Zahraničných Slovákov, Bratislava, 190 p.
- Szabó K.—É. Szőke I.** 1982: Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere történetéhez. — Valóság 10. pp. 90–94.
- Tóth F.** 1931: A némettség elterjedése és településformái a Dunántúlon. — Zrínyi Könyvnyomda és Lapkiadóvállalat, Szigetvár, 62 p.
- Turóczy K.** 1962: A cigányság társadalmi beilleszkedéséről — Valóság 6.

- Turóczi K. 1962: A hazánkban élő nemzetiségek helyzetéről. — Pártélet, 1962. április.
- Urosevics D. 1969: A magyarországi délszlávok története. — Hazafias Népfront Országos Tanácsa — Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, Bp. 24 p.
- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei, 1895. Magyar Statisztikai Közlemények I. Bp. 98 p.
- A nemzeti kisebbségek száma és helye. 1955. — Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 33 p.
1941. évi népszámlálás. A népesség anyanyelv szerint, községenként és törvényhatóságokként. 1943: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 173 p.
1980. évi népszámlálás. 21. Demográfiai adatok. — Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 83 p., 79 p.
1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai. — 1983. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 400 p.

MAIN SPATIAL FEATURES OF THE PRESENT ETHNICAL STRUCTURE OF HUNGARY

Károly Kocsis

Summary

The paper presents the spatial pattern of major national minorities (Germans, Slovaks, Southern Slavs and Romanians) and the Gypsy ethnic group and the changes in their spatial distribution.

The proportion of the population of Hungary with non-Hungarian mother tongue has fallen from 17.3 per cent a hundred years ago to 1.2 per cent in 1980. This large-scale decrease has objective causes (emigration, resettling, exchange of population, natural assimilation of isolated linguistic areas etc.) and subjective reasons (the unconscious caution accumulated in the nationalities as a result of bitter historical experience and locally the negligence and ignorance of census officials). Since the censuses did not reflect the true numbers of national minorities, in 1980 the actual numbers were surveyed by the criteria of origin and ability to speak languages in communes with mixed ethnic composition. The number of minorities was expressed in the size of population with a need for national culture. In this respect the Hungarian state pioneered an exemplary nationality policy in the field of statistics, unprecedented in Europe. Almost 320,000 inhabitants were assessed as belonging to some national minorities (2.95 per cent of total population).

The most important national minority of Hungary is the 175,000 German population, 65.5 per cent of which lives in settlements where their proportion is less than 25 per cent. The main areas inhabited by them are 1. the counties Baranya and Tolna, 2. the SW part of Bács-Kiskun county, 3. the Austrian-Hungarian borderland, 4. Transdanubian Mountains. The re-settling of 250,000 Germans outside Hungary during and after World War II, mostly reduced their proportions in the area of Budapest and in Győr-Sopron, Bács-Kiskun and Tolna counties.

As a consequence of the Czechoslovak-Hungarian population "exchange" in 1947-1949, the number of the Slovak nationality fell to 80,000 people in three major ethnic districts (Békés county, Pilis and Gerecse mountains and Pest and Nógrád counties) and in four minor ones (Zemplén, Bükk and Bakony mountains and the E part of Nógrád county). Almost 54 per cent of them live in small minorities in their settlements (below 25 per cent).

The South Slav population of Hungary numbers 47,000, of which ca 85 per cent are Croatian, the others are Serbian and Slovene. They are concentrated along the Austrian and Yugoslav border, in the SE part of Baranya county and in Pest county along the Danube. Since 38 per cent live close to their mother country, it is easy to explain why they are considered — with the Romanians — the minorities with the strongest national consciousness.

Most of the Romanians (only 15,000 people) live in settlements of 2000-5000 inhabitants along the Romanian-Hungarian border and in the town of Gyula.

The 400,000 Gypsies in Hungary are not regarded a national minority but an ethnic group with special culture. During the last four decades, as a result of rising living conditions,

their number is growing rapidly. There has been an 8-fold increase compared to the figure of 50,000 110 years ago. However, only 1.8 per cent declared Gypsy ethnicity at the 1980 census and the proportion of people with Gypsy mother tongue was 7.9 per cent. Half of the Gypsies live in the counties Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár, Baranya and Pest and in Budapest. Their percentage is very low in the W and N part of Transdanubia and on the southern Great Hungarian Plain.

The inner cohesion and resistance to Gypsy population in the settlements with national minorities (particularly Germans and Slovaks) is confirmed by the fact that they lack Gypsy population or its proportion is below 1 per cent.

The areas with the highest percentages of Gypsy population are the most backward portions with the lowest living standards, the outmigration and aging of productive, non-Gypsy population are ever intensifying processes.

Translated by D. Lóczy

A Lóczy-érem tulajdonosai

A) Hazaiak:

- 1922. **Stein Aurél** orientalista
- 1924. **Kövesligethy Radó** egy. tanár
- 1926. **Erődi Harrach Béla** főigazgató
- 1930. **Cholnoky Jenő** egy. tanár
- 1934. **Teleki Pál** egy. tanár
- 1939. **Prinz Gyula** egy. tanár
- 1962. **Bulla Béla** egy. tanár
- 1962. **Radó Sándor** egy. tanár
- 1965. **Mendöl Tibor** egy. tanár
- 1971. **Kódár László** egy. tanár
- 1971. **Pécsi Márton** MTA tud. int. igazgató
- 1982. **Bernát Tivadar** egy. tanár
- 1982. **Marosi Sándor** tud. int. ig. h.
- 1982. **Rónai András** főosztály. geológus
- 1983. **Udvarhelyi Károly** főisk. tanár
- 1984. **Balázs Dénes** szakíró
- 1984. **Becsei József** tanácselnök-helyettes
- 1985. **Borsy Zoltán** egy. tanár
- 1985. **Jakucs László** egy. tanár
- 1985. **Mérő József** főisk. tanár
- 1985. **Sárfalvi Béla** egy. tanár

- 1985. **Somogyi Sándor** tud. tanácsadó
- 1985. **Székely András** egy. tanár
- 1987. **Kretzoi Miklós** ny. egy. tanár
- 1987. **Pinczés Zoltán** egy. tanár

b) Külföldiek

- 1922. **Hedin, Sven**
- 1925. **Drigalski, Erich**
- 1930. **Dawis, William M.**
- 1931. **Daniell, Giotto**
- 1933. **Geer, Gérard de**
- 1936. **Andrews, Roy Chapman**
- 1947. **Byrd, Richard Evelyn**
- 1947. **Obrucsev, Vladimir A.**
- 1960. **Papanyin, I. D.**
- 1960. **Markov, K. K.**
- 1966. **Dresch, Jean**
- 1966. **Lehmann, Edgar**
- 1971. **Nunez, A. Jimenez**
- 1971. **Tricart, Jean**
- 1982. **Szalistyev, Konsztantyin A.**
- 1982. **White, F. Gilbert**

A Magyar Földrajzi Társaság hazai tiszteleti tagjai 1952 óta

(a választmány örökös tagjai)

- Ádám László**, a földrajztud. doktora, tud. főmunkatárs
- Balogh Béla András** ny. főisk. tanár (Nyíregyháza)
- Balogh János** akadémikus, egy. tanár
- Barát József**, az Orsz. Met. Szolg. elnöke
- Becsei József**, a földrajztud. kandidátusa, tanácselnök-h. (Békéscsaba)
- Béll Béla** akadémikus, tud. tanácsadó
- Béres István** ált. isk. vez. szakf. (Gyula)
- Bernát Tivadar**, a földrajztud. doktora, egy. tszv. tanár
- Borsy Zoltán**, a földrajztud. doktora, egy. tszv. tanár (Debrecen)
- Dank Viktor**, a földtud. doktora, a Közp. Földtani Hivatal elnöke
- Dezsényi János** ny. osztályv. főmérnök
- Enyedi György**, az MTA levelező tagja, tud. int. főigazgató (Pécs)
- Erdei Ferenc** akadémikus, az MTA főtitkára
- Fülöp József** akadémikus, a Közp. Földtani Hivatal elnöke
- Füsi János** ny. egy. docens, az MFT főtitkára
- Gertig Béla**, a földrajztud. kandidátusa, ny. egy. docens (Pécs)
- Göcsei Imre**, a földrajztud. kandidátusa, állami díjas ny. szakfelügyelő (Győr)
- Imrédi-Molnár László**, a földrajztud. kandidátusa, egy. tanár
- Jakucs László**, a földrajztud. doktora, egy. tszv. tanár (Szeged)
- Kádár László**, a földrajztud. doktora, egy. tanár (Debrecen) (tb. elnök)
- Kakas József**, a földrajztud. kandidátusa, meteorológus
- Kéri Menyhért**, a földrajztud. kandidátusa, meteorológus
- Kéz Andor**, a földrajztud. kandidátusa, egy. tanár (Debrecen)
- Koch Ferenc**, a földrajztud. kandidátusa, ny. egy. tanár
- Kolta János**, a földrajztud. kandidátusa, ny. tudományos osztályvezető (Pécs)
- Korpás Emil**, a földrajztud. kandidátusa, ny. egy. docens
- Köves József**, a földrajztud. kandidátusa, ny. főisk. tszv. tanár
- Kretzoi Miklós**, a földtud. doktora, ny. egy. tanár
- Kunfalvi Rezső** ny. gimn. tanár
- Láng Sándor**, a földrajztud. doktora, ny. egy. tanár
- Markos György**, a földrajztud. doktora, ny. tud. főmunkatárs
- Marosi Sándor**, a földrajztud. doktora, az FKI igazgatóh.
- Márton Béla** c. egy. tanár (Debrecen)
- Martos Ferenc** akadémikus, tud. int. igazgató
- Miklós Gyula** tud. kutató, felelős szerkesztő
- Pécsi Albert** ny. ker. isk. igazgató
- Peja Győző**, a földrajztud. kandidátusa, Kossuth-díjas ny. gimn. tanár (Miskolc)
- Prinz Gyula**, a földrajztud. doktora, egy. tanár (Szeged) (tb. elnök)
- Radó Sándor**, a földrajztud. doktora, Kossuth-és állami díjas ny. egy. tanár
- Réthly Antal**, a földrajztud. doktora, ny. egy. tanár (tb. elnök)
- Salamán Pál**, a műszaki tud. kandidátusa, ny. egy. tanár
- Sárfalvi Béla**, a földrajztud. doktora, egy. tszv. tanár
- Smaroglay Ferenc** ny. vez. szakfelügyelő
- Somogyi Sándor**, a földrajztud. doktora, tud. tanácsadó
- Stefanovits Pál** akadémikus, egy. tanár
- Szadeczky Kardoss Elemér** akadémikus, Kossuth-díjas egy. tanár
- Szilárd Jenő**, a földrajztud. doktora, tud. tanácsadó
- Tallian Ferenc** ny. műszaki igazgató
- Udvarhelyi Károly**, a földrajztud. kandidátusa, ny. főisk. tszv. tanár (Eger)
- Varga Lajos** ny. gimn. tanár (Tiszaföldvár)
- Vasváry Artúr**, a III főtitkár-helyettese
- Vécsey Zoltán** ny. főisk. tanár (Veszprém)
- Wallner Ernő**, a földrajztud. kandidátusa, ny. egy. docens
- Zólyomi Bálint** akadémikus, Kossuth-díjas tud. int. ig.

BACSAK GYÖRGY PLEISZTOCÉN KLÍMATÍPUSAINAK HELYESBÍTÉSE

DR. BARISS MIKLÓS*

Közismert tény a neogén és a negyedidőszak kutatóinak körében, hogy a Milankovič-elméletnek, amely az utolsó 600 000 év eljegesedését a földpálya-elemek szekuláris változásainak hatásával magyarázza, a 60-as évektől kezdve új hívei támadtak, akik a teóriát részben vagy egészében elfogadták. Ez az új népszerűség — vagy írhatnánk reneszánsz — aláhúzza az elmélet fontosságát. (Példaképpen A. Berger, J. Imbrie és R. A. Kerr munkásságát említhetjük.)

Magyarországon és Európa országainak egy részében ismert a néhai **dr. Bacsák György** neve, aki továbbfejlesztette a Milankovič-elméletet. Amikor **Bacsák** érdemeit teljes mértékben elismerjük, nem hallgathatjuk el, hogy egy sajnálatos tévedést követett el kutatómunkájának azon részével kapcsolatban, amelyben a pleisztocén kor alapvető klímátípusait kívánta rekonstruálni. A Milankovič—Bacsák-elmélet fontosságára való tekintettel kívánom ezt a hibát az alábbiakban korrigálni.

E cikk írója **Bacsák** sokrétű tudományos munkásságából a következőket kívánja kiemelni: **Bacsák** (1940) mutatott rá először arra, hogy a pleisztocén folyamán a Föld bizonyos pályaelemeinek szekuláris változásaiból adódó besugárzási ingadozások négyféle klímátípust eredményeztek, amelyeknek **Bacsák** a glaciális, antiglaciális, szubtrópusi és szubarktikus neveket adta. Ezek közül a glaciális klímakilengés megindíthatja a jégtakaró képződését, az antiglaciális pedig elolvaszthatja a jégtakarót. Tehát kétféle fogalomcsoporttal állunk szemben, amelyeket szigorúan meg kell különböztetnünk egymástól: (1) Az előbbieken felsorolt négyfajta klímátípus, amelyeket klímakilengéseknek vagy klímaperiódusoknak is nevezhetünk. (2) A ténylegesen eljegesedett és jégmentes időszakok. Mindezekből az is következik, hogy a két eljegesedés közötti interglaciális időszak klímája valószínűleg nem volt sem "hideg", sem "meleg", miként azt a szakirodalomban állítják, hanem heterogén volt az

*The University of Nebraska at Omaha, Omaha, Nebraska, 68182—0199, USA.

egymást váltogató, viszonylag rövidebb periódusú klímátípusok miatt. Ugyanakkor az eljegesedett időszakokban a fenti klímátípusok hatása csak a jégtakarótól távolabb fekvő helyeken juthatott érvényre, mivel magán a jégtakarón és az azt körülvevő periglaciális övön a jég hűtőhatása volt a döntő tényező. **Bacsák** első két alapvető munkájában (1940, 1942) viszonylag pontosan kiszámította az elmúlt 600 000 évre a klímátípusok sorrendjét, időtartamát és erősségét, megbecsülte a ténylegesen eljegesedett és jégmentes korszakok időpontjait, amelyeket összehasonlított a klímakilengések időpontjaival. Ezzel **Bacsák** egy aránylag pontos pleisztocén kronológiát adott az olvasó kezébe. **Bacsák** akkori munkásságát e cikk írója ismertette (**Bariss** 1953—54), aki most feltételezi, hogy az olvasó ismerős **Bacsáknak** (ill. **Barissnak**) ezekkel a közleményeivel.

Miként ismeretes, első alapvető munkájában **Bacsák** (1940) a négyféle klímátípust a következő három földpályaelem interferenciáiból határozta meg:

1. ekliptika ferdesége, jele " ε "
2. földpálya excentricitása, " e "
3. perihélium hossza, " π "

A két utóbbi tényező az " $e \cdot \sin \pi$ " összefüggésben fejti ki hatását, ami gyakorlatilag annyit jelent, hogy az excentricitás a π hatását periodikusan erősíti, ill. gyengíti. A klímátípusok tehát az ε és az $e \cdot \sin \pi$ pleisztocén kori ingadozásainak — mondhatjuk úgy is **Bacsák** után, hogy "hullámvölgyeinek" és "hullámhegyeinek" — interferenciáiból alakulnak ki. Minél jobb az interferencia, annál meghatározottabb a belőle létrejövő klímátípus, mivel a fenti pályaelemek a különböző földrajzi szélességekre jutó besugárzást erősen befolyásolják. E cikk írója számára ismeretlen oknál fogva **Bacsák** tévesen értelmezte az ε változásainak hatását a téli félvévre (**Bacsák**, 1940, pp. 14—15.; **Bariss** 1954, pp. 26—28.). Ezt a helytelen értelmezést csak **Bariss** ismertető cikkének megjelenése után sikerült **Bacsákkal** tisztázni, aki végül is elismerte tévedését. Az alábbiakban ismertetem a pleisztocén négy alapvető klímátípusának **Bacsák** szerinti értelmezését és az általam javasolt módosítását.*

(1) Az első esetben az ε lecsökkent értéke az $e \cdot \sin \pi$ olyan értékével esik egybe időbelileg, amikor a π értéke 90° . **Bacsák** ezt az interferenciát úgy írja le, hogy " ε hullámvölgye az $e \cdot \sin \pi$ hullámvölgyével kerül össze..." (**Bacsák** 1940, p. 14.). Azért az $e \cdot \sin \pi$ hullámvölgyével (és nem hullámhegyé-

*A szerzővel folytatott levelezés alapján **Gábris Gyula** az általa szerkesztett egyetemi tankönyvben **Bacsák** klímátípusait az itt javasolt helyesbítések figyelembevételével publikálta (**Gábris et al.** 1988).

vel), mivel az $e \cdot \sin \pi$ a két félgömbön ellenkező értelemben érvényesíti a hatását, s ezért az északi félgömbön az $e \cdot \sin \pi$ hullámvölgyeit pozitívnak és hullámhegyeit negatívnak kell értelmeznünk. **Bacsák** szerint ebben az esetben a nyár hűvös, minthogy mindkét tényező csökkenti a hőmérsékletet, a tél viszont átlagos, mivel " ε szeretné a középhőmérsékletet leszorítani, $e \cdot \sin \pi$ pedig emelni próbálja..." (1940, p. 14.). Egy kis térszemléletes átgondolás után nyilvánvalóvá válik, hogy **Bacsák** tévedett az ε -nak a téli félévre gyakorolt hatásával kapcsolatban, mivel az ε csökkenése a téli félév hőmérsékletének emelkedését jelenti (mindkét félgömbön), vagyis a tél nem átlagos, hanem az átlagosnál melegebb lesz, minthogy mindkét tényező emeli a hőmérsékletet. Ez a klímakilengés, amelyet **Bacsák** glaciális klímátípusnak nevezett el, hűvös és hosszú nyarai miatt megindíthatja a jégtakaró növekedését. Véleményem szerint hűvös nyarai és enyhe telei miatt ezt a "glaciális" klímakilengést lehetne egy "erősen óceáni" jellegű klímátípusnak is nevezni.

(2) A második esetben ε megnövekedett értéke az $e \cdot \sin \pi$ olyan értékével találkozunk, amikor a $\pi = 270^\circ$. **Bacsák** szerint ilyenkor ε hullámhegye az $e \cdot \sin \pi$ hullámhegyével interferál. Az északi félgömbön a nyár meleg, mivel mindkét tényező növeli a hőmérsékletet. A tél viszont **Bacsák** szerint átlagos, mert ε emelné, az $e \cdot \sin \pi$ pedig leszorítaná a hőmérsékletet. A helyes értelmezés szerint azonban télen mindkét tényező csökkenti a hőmérsékletet, ezért a tél hideg (és hosszú is, mivel az afélium ebben az esetben az északi félgömb telének időtartamába esik). Ez a fajta klímakilengés, amelyet **Bacsák** antiglaciális típusnak nevezett el, forró nyarai miatt elindíthatja a jégtakaró olvadását. Forró nyarai és hideg telei miatt az antiglaciális lehetne egy "erősen kontinentális" típusú klímakilengésnek is nevezni.

(3) Ha az ε magas értéke az $e \cdot \sin \pi$ olyan értékével fut össze, amikor $\pi = 90^\circ$, akkor következik be a **Bacsák** által szubtrópusinak nevezett klímaperiódus. Szerinte ilyenkor az ε hullámhegye az $e \cdot \sin \pi$ hullámvölgyével találkozik, ami az északi félgömbön átlagos, de kissé hűvös és hosszú nyarak és meleg telek sorozatát jelenti, mivel nyáron a két tényező "egymás ellen" dolgozik, télen viszont, **Bacsák** szerint, mindkettő emeli a hőmérsékletet. Valójában azonban a tél is átlagos, mivel ε leszorítja a téli hőmérsékletet. Minthogy ez a "szubtrópusi" klímakilengés tkp. a glaciálisnak egy "enyhített kiadása", javasolnám az enyhén óceáni elnevezést. Az átlagos, de kissé a hűvösebb irányba hajló nyár semmiképpen sem indokolná a szubtrópusi elnevezést.

(4) Végül a negyedik esetben ε alacsony értéke az $e \cdot \sin \pi$ tényező olyan értékével találkozunk, amikor a π értéke ismét 270° . Ilyenkor következik be a **Bacsák** által szubarktikusnak nevezett klímakilengés, amikor az ε hullámvöl-

gye az $e \cdot \sin \pi$ hullámhegyével fut össze, ami az északi félgömbön átlagos nyarat jelent, mert a két tényező ismét egymás ellen dolgozik. A tél viszont, **Bacsák** szerint, erősen hideg és hosszú lesz, mivel mindkét tényező csökken-tené a hőmérsékletet. A helyes értelmezés szerint azonban a hosszú tél hőmérséklete inkább átlagos vagy csak viszonylag kevésbé hidegebb az átlagosnál, mivel az ε csökkenése emeli a tél hőmérsékletét. Tekintettel arra, hogy ez a klímátípus lényegében a **Bacsák** által antiglaciálisnak nevezett erősen kontinentális jellegű klímakilengésnek egy "enyhített" változata, ajánlanám az enyhén kontinentális elnevezést.

A klímátípusok jellegének tárgyalásakor az "óceáni" és "kontinentális" elnevezéseket nem kell szó szerint venni. Nyilvánvaló, hogy a pályaelemek itt ismertett hatása elsődlegesen a szélességi körök szerint befolyásolja a klímát, óceánokra és kontinensekre való tekintet nélkül. A fenti elnevezések mindössze az évszakok közötti hőmérsékletingadozás mértékét kívánják érzékeltetni.

Ugyancsak javasolnám, hogy az ε és az $e \cdot \sin \pi$ interferenciáinak a vizsgálatánál kerüljük el a "hullámhegy" és "hullámvölgy" kifejezéseket, amelyek megtéveszthetik az olvasót az $e \cdot \sin \pi$ -nek az északi és a déli félgömbre gyakorolt ellentétes hatása miatt. Emiatt az ellentétes hatás miatt a déli félgömbön a következőképpen módosulnak a klímakilengések: amikor egy erősen óceáni jellegű (**Bacsák** szerint "glaciális") klímátípus uralkodik az északi félgömbön, ugyanakkor enyhén kontinentális ("szubarktikus") klímakilengés következik be a déli félgömbön, és ugyanez megfordítva. Amikor pedig erősen kontinentális jellegű ("antiglaciális") klímaperiódus következik be az északi félgömbön, ugyanakkor egyhén óceáni ("szubtrópusi") klímátípus várható a déli félgömbön, és ugyanez megfordítva.

A két legfontosabb pályaelem — ε és π — változásainak az északi és a déli félgömbök közepes szélességeinek a besugárzására gyakorolt hatását ("+" növekedés, "-" csökkenés) az alábbi táblázat foglalja össze, amely tartalmazza az $e \cdot \sin \pi$ -nek a félévek időtartamára gyakorolt hatását is:

Szám- zás	A pályaelem változása	Északi félgömb		Déli félgömb	
		Nyár	Tél	Nyár	Tél
1	Ha ε növekszik	+	-	+	-
2	Ha ε csökken	-	+	-	+
3	Ha $\pi = 90^\circ$	- (hosszú)	+ (rövid)	+ (rövid)	- (hosszú)
4	Ha $\pi = 270^\circ$	+ (rövid)	- (hosszú)	- (hosszú)	+ (rövid)
	Ha $\pi = 0^\circ$ vagy 180° ,	akkor a nyári és téli félévek egyenlő időtar- tamúak			

A fenti pályaelemek interferenciáinak az északi félgömb középszélességeire kifejtett hatását pedig a következő táblázat foglalja össze:

Interferenciák lehetőségei (L. előző táblázat)	Interferenciák hatása a félévek besugárzására				A klímakilengés fajtája	
	Nyár		Tél		Bacsák (1940) szerint	Bariss módosítása
	ϵ	π	ϵ	π		
2 + 3	-	-	+	+	Glaciális	Erősen óceáni jellegű
1 + 4	+	+	-	-	Antiglaciális	Erősen kontinentális jellegű
1 + 3	+	-	-	+	Szubtrópusi	Enyhén óceáni jellegű
2 + 4	-	+	+	-	Szubarktikus	Enyhén kontinentális jellegű

A fentiekben tárgyalt megfontolások alapján az alábbi következtetések vonhatók le a bacsáki tévedéssel kapcsolatban:

(1) Lényegében nem négyféle, hanem csak kétféle klímakilengés váltogatta egymást a pleisztocén folyamán. Ez annyit jelent, hogy a Bacsák javasolta glaciális, antiglaciális, szubtrópusi és szubarktikus klímátípusok helyett inkább óceáni vagy kontinentális jellegű klímakilengésekkel állunk szemben, amelyek lehetnek erős vagy gyenge kilengések, az ϵ és $e.\sin\pi$ interferálásának módjától függően.

(2) Tekintettel arra, hogy Bacsák tévedése az ϵ -nak csak a téli félévre gyakorolt hatását érintette, és ugyanakkor a jégtakaró felhizlalásakor, ill. elolvasztásakor a nyári félév a döntő, a tévedés nem változtatja meg lényegesen az eljegesedések számát vagy időpontjait. Befolyásolja azonban az interglaciálisok klímátípusainak helyes értelmezését.

(3) Ismételten hangsúlyozni kívánom, hogy az ebben a cikkben ismertetett tévedés semmiképpen sem csökkenti Bacsák tudományos munkásságának értékét, azét a munkásságét, amellyel ő a negyedkori klímátörténet megértését jelentősen előbbre vitte.

IRODALOM

- Bacsák György 1940: Az interglaciális korszakok értelmezése. — Időjárás, 1940, pp. 8–16., 62–69. és 105–108.
- Bacsák György 1942: A skandináv eljegesedés hatása a periglaciális övön. — M. kir. Országos Meteorológiai és Földmágnességi Intézet kisebb kiadványai, új sorozat 13. szám, 1942, pp. 2–38. és 78–86.

- Bariss Miklós** 1953–54: Az eljegesedések okai és a Milanković–Bacsák-elmélet. — Földr. Közl., 1953, pp. 205–231.; 1954, pp. 11–46. és 137–152.
- Góbris Gy.** et al. 1988: Csillagászati földrajz. — Tankönyvkiadó, Bp. 1988, p. 275 + táblázatok.

CORRECTION OF BACSÁK'S CLIMATE-TYPES FOR THE PLEISTOCENE EPOCH

Miklós Bariss

Summary

The well-known **Milanković** theory about the Pleistocene glaciations has been improved by the Hungarian **György Bacsák** who, based upon the interferences of selected orbit elements of the earth, established the following four climate-types which alternated each other during the Pleistocene: (1) glacial with cold summers and average winters, (2) antiglacial with warm summers and average winters, (3) subtropical with average summers and warm winters, (4) subarctic with average summers and cold winters. Because of Bacsák's erroneous interpretation of the effects of the earth's obliquity upon the temperature of the winter half-years, this author proposes here the following corrections: (1) The "glacial" climate-type had cold summers and warm winters, thus it might be called "strongly oceanic"-type. (2) The "antiglacial" had warm summers and cold winters, thus it was similar to a strongly continental-type of climate. (3) The "subtropical" had average though somewhat cool and long summers and average winters. This climate-type could be called "moderately oceanic". (4) Finally, the "subarctic" climate had average summers and average though somewhat cold and long winters. We might call it a "moderately continental"-type of climate. Consequently, instead of four, there were only two basic climate-types: oceanic and continental; each of these can be strong or moderate. Since Bacsák's error did not include the summer half-year, the times and durations of the actual major Pleistocene glaciations were not affected by the error. However, the correct interpretation of the heterogeneous climates of the interglacial time periods would not be possible without the above correction. Bacsák's error does not diminish his significant contribution toward the better understanding of the climates of the Pleistocene Epoch.

Kőrösi Csoma Sándor-emlékéremmel kitüntetettek

1968. Chatterjee, Shiba P. (India)	1983. Ligeti Lajos (Bp.)
1971. Harris, Ch. D. (USA)	1983. Pécsi Márton (Bp.)
1971. Leszycki, Stanislaw (Lengyelország)	1983. Journaux, André (Franciaország)
1976. Geraszimov, Innokentyij Petrovics (Szovjetunió)	1986. Enyedi György (Bp.)
1980. Kádár László (Debrecen)	1988. Balázs Dénes (Érd)
1980. Wise, Michael John (Nagy-Britannia)	1988. Calloc'h, le Bernard (Franciaország)
	1989. Liu Tung Sheng (Kína)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

IN MEMORIAM TELEKI PÁL

Elfogódottan, ám mégsem elfogulatlanul olvasom meghitt figyelemmel a Földrajzi Közlemények 1939. évi (LXVII. kötet, 4. szám, 527 oldalas) kötetét:

gróf TELEKI PÁL

ünnepi füzet

áll a borítón.

"A Földrajzi Közleményeknek ezt a füzetét a Magyar Földrajzi Társaság gróf Teleki Pál születésének hatvanadik évfordulója alkalmából kartársainak és tanítványainak közreműködésével adta ki."

Nemes és megtisztelő kezdeményezése-feladata volt a Magyar Földrajzi Társaságnak, hogy neves tudósainak, munkásságuknak, életútjuk korrekt felidézésével nemcsak méltó emléket állított, de egyúttal a feledés majd mindent elpusztítani is képes folyamának megakadályozására épített így gátakat.

1935-ben a Földrajzi Közlemények ünnepi füzetében — **Teleki** ír a magyar földrajztudomány csodálatos egyéniségű professzoráról, rajongásig szeretett és tisztelt tanáráról, **Cholnoky Jenő**ről, pontosabban **Cholnoky** 30 éves egyetemi tanári működéséről.

Most a tanár írt a tanítványról. Viszont — jogos tisztelettel, aggodással, megbecsüléssel.

Ma 1989-et írunk. Hosszú idő telt el méltatlan hallgatással és elhallgatással/elhallgattatással a döntően tudós **Teleki Pál** földrajzi munkásságát illetően is. S a nemcsak nemzeti, de nemzetközi világhírnevet is kivívó földrajztudós **Teleki**ről egyetlen méltató mondatot sem olvashattunk a korábban oly szép hagyományt megalapozó-indító Földrajzi Közleményekben...

"A történelem nem másolni, hanem ítélni tanít" — írta **Teleki**. Tisztes-séggel "ítélkezzünk" tehát. És kezdjük meg felfedezni e tudós gondolkodóban (akit döntően családi tradíciói kényszerítettek a politika területére) azt, ami nem szenzáció, hanem igazi érték.

110 éve született gróf Teleki Pál

Dr. Kőrösi Mária

Gróf Teleki Pál emlékezetéhez

1879 szürke, nagyon szürke idő a magyar történelemben. A szabadságharc korának nagy nemzedéke többnyire már csak emlék, de olyan emlék, amelyet a kiegyezés korának békét élvező vezetői nem szívesen idéznek fel. A szenvedés és megpróbáltatás kora véget ért, a megoldást hozó **Deák Ferenc** is már három éve halott. A parlamentben évtizedeken át napi csatározás folyik, az országban a közfigyelem a pénz-, a vagyon-, a jövedelemszerzés felé fordul. Egyes rétegek túl gyorsan gazdagodnak, más rétegek egyre tömegesebben kelnek meszsi vándorútra. A fegyverek hallgatnak, virágozhat a szellemi élet, de nemcsak a humaniorák, hanem a természettudományok. Az ország 1867 utáni politikailag néma korszaka után — mert a parlamenti szócstatákban nagy egyéniségek és gondolatok nem voltak jelen — a szellemi élet a tudományokba menekült.

A szabadságharc esztendejében születik **Eötvös Loránd**, a fizikus; a harc elbukása évében **id. Lóczy Lajos**, geográfus és geológus. Mindketten világhírré tettek szert, és tudományukat nagy lépéssel vitték előre. Rajtuk kívül a fizika és technika tudományának úttörő nagyjai születtek: **Puskás Tivadar** (1844), **Csonka János** (1852), **Bánki Donát** (1859), **Bláthy Ottó** (1860), **Kandó Kálmán** (1869). Nem hiányoznak a természettudományok más művelői sem: **Kövesligethy Radó** (1862), a csillagász és geofizikus, **Cholnoky Jenő** (1870), a geográfus, **’Sigmund Elek** (1873), a talajtudós, **Zemplén Győző** (1874), a kémikus. A századfordulót **Puskás** kivételével mind megélték, működésük virágkora az 1880 és 1930 közötti félszáz évre esik. Tudományos központok szerveződésében is gazdag ez a kor. 1872-ben szervezik meg a kolozsvári egyetemet és a budapesti Műegyetemet. 1874-ben létesül a Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1895-ben alapítják az Eötvös József Kollégiumot.

A magyar tudomány ebben az időben az európai, de világviszonylatban is a haladás élvonalában áll, és marad is még egy darabig. Erre a fél századra esik **Teleki Pál** tevékenysége. Nemcsak idő szerint élt együtt a magyar tudomány nagyjaival, de közülük legtöbbet személyesen ismert, és sokkal volt jó barátságban.

Életének, tudományos működésének objektív méltatása még jó darabig váratni fog magára. A halála óta eltelt idő nem adott alkalmat tárgyilagos áttekintésre, inkább tájékozatlan és ellenséges torzításokra. A magyar tudósok mellett együtt élt a modern földrajz ez időben nagyszerű mestereivel, akik a földrajzot még kerekded tudományként művelték, és nem szedték szét mesterségesen kiagyalt darabjaira. Tarsolyában volt a századelő földrajztudományának java. Olvasta, vitatta, tanította eredményeiket, gondolataikat. Munkáiban

mindegyre találkozunk A. Hettner, K. Kretschmer, E. Friedrich, F. Ratzel, M. Dubois, J. Brunhes, G. Chisholm, E. Churchill, C. Vallaux, E. de Martonne, E. Hungtinton, W. M. Davis, Vidal de la Blache nevével, munkáival.

A XX. sz. első felében népszerűvé vált modern tájfeldrajz nemzetközi szinten is legjobb példáit Teleki Pál műveiben találjuk. A Földközi-tenger-ről, a Párizsi-medencéről, Flandriáról írt tömör és mégis minden lényegeset tartalmazó tanulmányai élményt adóak. Minden témához eredeti módon közelít, sem a sorrendben, sem a szerkezetben, sem a tartalomban sablont nem ismer. Ahogy minden táj egyéni, és jelentősége is más és más, a róla szóló ismertetés e tulajdonságokhoz idomul, de úgy, hogy nem adatok maradnak meg fejünkben róla, hanem eleven és értelmes kép. Őt követően a magyar földrajzi irodalomban sokan tűzték célként maguk elé egy-egy táj komplex földtani vagy földrajzi leírását. A példát nem sikerült követni. Rendszerint hiányzik belőlük a filozófiai és történeti alap, a részletek mögött homályban marad a lényeges mondanivaló, a szerkezet monotóniája megfosztja az olvasót a megjelenítés reveláló hatásától.

Napjainkban két-két témában fordulhatunk hozzá, a gazdasági és politikai földrajz tanárához tájékoztatásért. Egyik a magyarság és Magyarország helyzete és jövője Európában, a másik — az első a kettő közül — magának Európának helyzete és jövője. Ő volt az, aki kimutatta, hogy őseink kialakult életmódot hoztak keletről olyan útvonalon, amely éghajlatában és természetes növénytakarójában ennek az életmódnak megfelelt, s amely a Kárpát-medencébe érve véget ért. Vagyis itt, vagy sehol lehetett számunkra a magunk mivoltában megmaradni. Az életmódhoz vérség szerint és gondolkodásunkban is hozzáidomultunk. Ezzel új színt, új akaratot, új nyelvet hoztunk be Európa középebe. Addig vagyunk magyarok, és addig érdemlünk itt saját hazát, amíg ezt a külön erőt és gondolkodást vérségben és magatartásban megőrizni tudjuk. "Merjünk tehát magyarok lenni" — hirdette abban az időben, amikor a művelt közvélemény az antant vagy a német orientáció között válogatott.

A Kárpát-medence földrajzilag erőteljesen megrajzolt határaival és a többi európai államkamra területéhez hasonló terjedelmével alkalmat adott a többivel mérkőzni vagy versenyezni tudó önálló állam szervezésére. Ennek bizonyítéka a történelmi fejlődés hat évszázadon át, majd a területi egység helyreállítása a török pusztítások után. Ez idő alatt Magyarország nyitva tartotta a Kárpát-medencét a nyugat-európai kultúra és gazdasági fejlődés befogadására. Gazdasági szervezetek, építkezési stílusok, iskolaügy, vallások térhódítása nyugatról keletre a Kárpátok határáig terjedt, és nem tovább keletre vagy délre. Történelmi rendeltetésünket és európai szerepünket az

első világháborút lezáró békeszerződések megrendítették, és számbeli megfogyatkozásunk a Kárpát-medence más nemzeteivel szemben olyan helyzetet teremtett, amellyel a továbbiakban számolnunk kell. Ezek a változások Kelet-Európa keleti határát is megingatták, Belső-Európát szűkebbre zárták. Az az ütközőterület, amely ma gazdátlan, hiányozni fog akkor, amikor Európának saját helyzetét kell a színre lépett többi nagy életkamrával szemben biztosítani.

Ezzel át is tértünk a második problémához, Európa helyzetéhez és jövőjéhez. Ez a kontinens egyike a világ nagy életkamráinak. Egyéni, egyetlen másikkal nem összehasonlítható. Egyéniségének alapvonása a nagyon erőteljes függőleges és vízszintes tagozottság, és az a jelenség, hogy a kontinens több egymáshoz hasonló nagyságú kisebb életkamrát ölel magába, ami állandó belső vetélkedésre készítette az itt kialakult államokat, majd nemzeteket, de egyiket sem engedte huzamosan a többi fölé kerekedni. A belső vetélkedésen kialakult erőviszonyok szülték azt a dinamizmust, amellyel Európa egyedülállóan meglepő gyorsasággal terjesztette ki hatalmát és befolyását más kontinensekre, egy időben úgyszólván az egész földkerekségre.

Ez a történet az első világháborúval ért fordulóponthoz. Az expanzió elakadt. Több nagy természetes életkamra emelkedett jelentőségre, a második nagy háború után nem kevesebb, mint öt, s ezek a hatalomból osztozkodni kívántak.

A mérkőzés most már a nagy kamrák között alakul ki, és ehhez a harchoz az öreg kontinensnek belső szerkezetét kell megerősíteni. Eddig egy-egy európai ország kontinensnyi területeket tudott befolyása vagy éppen hatalma alá hajtani. Most már ezt az eredményt sem képesek egymagukban elérni, és minden erejükre s egységükre van szükség ahhoz, hogy saját önállóságukat a többivel szemben megvédelmezzék. **Teleki Pál** hazai és külföldön tartott előadásaiban, valamint Európáról és Magyarországról írott könyvében e megfigyelések és gondolatok világos kifejtést kaptak. Ma pedig, 1989-ben, a 60 éve meghirdetett fejlődés megvalósulni látszik.

Még két témakörnek van ma is aktualitása, amelyekkel **Teleki Pál** mélyrehatóan foglalkozott. Mindkettő politikai téma, de ő mindkettőt a geográfus műveltségével és terepismeretével közelítette meg s keresett rájuk megoldást. Egyik az európai nemzetiségi és kisebbségi kérdés, a másik a dunai államok együttműködésének problémája.

Az európai nemzetiségi kérdésben és a nemzeti kisebbségek problémájában **Teleki** határozott különbséget tesz a tradicionális kisebbségek, tehát a többségi néppel hosszú időn át együtt élő más nemzetiségek és a később önkéntesen bevándoroltak között. Ezekkel szemben lényegesen más megítélés alá

esnek az erőszakosan más államok kebelébe terelt nemzetiségek, amelyek saját ősi településterületükön élnek, és nem ők, hanem a főhatalom változott meg felettük. Ezeket a saját anyaországtól saját akaratok ellenére elszakított nemzetiségeket kényszer-kisebbségnek nevezzük. Ez utóbbiaknak nemzetközi védelmet kell adni, hiszen a békeszerződések diktáló nagyhatalmak felelősek a sorsukért.

Teleki testközelből ismerte a Kárpát-medencei nemzetiségek történetét és helyzetét, ismeretei kiterjedtek több más európai és ázsiai "kisebbség" viszonyaira.

1937-ben egy angol nyelvű tanulmányában Közép-Európa nagy részét felölelő térképeken és ábrákon bemutatta a nemzetiségek különböző településformáit és keveredésük bonyolultságát. Kimutatta, hogy a többféle nemzetiséggel lakott területeken is gyakorta vannak tiszta nyelvhatárok, viszont a Kárpát-medencében és környékén jelentős nagyságú területek vannak, ahol két-három-négyféle nemzetiség települt le egymásba keveredve, amelyek között nemzeti-ségi határt vonni nem lehet.

A nemzeti-ségi és kisebbségi kérdésnek Európában nincsen egyetlen üdvöztető megoldása. Az állami határváltozások helyenként hozhatnak megoldást; ott, ahol a nyelvhatárok tiszták, élesek, ahol kevés a vegyes lakosságú terület, és a nyelvhatár gazdaságilag életképes területeket választ el egymástól. Nem lehet határmódosításokkal megoldani a kisebbségi kérdést ott, ahol a vitatott terület nagyon vegyes lakosságú. A vegyesség lehet egyszerűen nyelvi keveredés, belejárthat a keveredésbe a különböző vallásokhoz való tartozás, a foglalkozási megoszlás. Zavarhatja a rendezést, ha más a városok, és más a városok környékének nemzeti-ségi megoszlása. Könnyebb a helyzet, ahol hosszú ideje békésen együtt lakó lakosság beszél különböző nyelven, különösen ha azok egymás nyelvét többségükben beszélik. Ezért visszás és bosszantó a nálunk manapság gyakran előforduló jelenség, hogy fővárosi "modern" gondolkodású riporterek nemzeti-ségi vidékekre kiszállva megpróbálják a félnémet, félszlovák lakosokat visszánemetesíteni és reszlovakizálni akaratok és érdekeik ellenére abban a hiszemben, hogy ezzel az elcsatolt magyar területeken az őslakos magyarság jogait és törekvéseit e "példamutató" elbánással legitimizálják.

Megoldást hozhat helyi közigazgatási vagy kulturális autonómia ott, ahol két nemzetiség él keverten egymással. A területi autonómia ott, ahol nagyobb nyelvszigeteken élnek kisebbségi lakosok tisztán, más nemzetiségű területektől jól elválaszthatóan. Segíthet a külön érdekek szolgálatában, ha a

nemzetiségek vallásfelekezeti alapon elkülönülnek egymástól és az egyházi szervezetek átvehetik a nyelvi és kulturális gondoskodást.

Vannak hívei a nemzetiségi kérdésnek népcserével történő megoldásának. A két nagy háború idején ezeknek sok példáját láthattuk. **Teleki Pál** nem volt híve a népcseréknek. Ott, ahol főleg földműves lakosság áttelepítésére kerül sor, az katasztrofális lehet.

Napjainkban a nemzetiségi kérdés sok helyen ott is felütötte a fejét, ahol eddig nem kellett számolni vele. A jó megoldások érdekében érdemes felapozni **Teleki** megfigyeléseit és tanítását.

Az első világháborút lezáró békeszerződésekkor a békét diktáló hatalmak kisebbségvédelmi szerződéseket íratnak alá azokkal a közép-európai új államokkal, amelyeknek újonnan olyan területeket adományoztak, ahol jelentős számban más nemzetiségek éltek. E szerződések betartását a Népszövetségnek kellett volna ellenőriznie, de e feladatának nem tudott eleget tenni. Százával gyűltek a sérelmek elleni petíciók, de ritka kivétel volt, ha egyiknek-másiknak eredménye lett. Ezért is, kényelemszeretetből is a második világháború végén nem újították meg a kisebbségvédelmi szerződéseket, ez szabad utat teremtett a mértéktelen elnyomásnak, sőt a kiüldözéseknek, amellyel elsősorban Csehszlovákia élt. A magyar kormánynak a Helsinkii Egyezmény tárgyalása során lett volna alkalma, hogy szóvá tegye a magyar kisebbségekkel szemben való megfosztó és elnyomó elbánást az utódállamok területén, és valamilyen védelmet kérjen. Sajnos, ezt nem tette. Az a hatalmas statisztikai és eseményleíró adat, amelyet **Teleki** 1926-tól kezdve az általa alapított Államtudományi Intézetben gyűjtetett és feldolgoztatott, a második világháború lezárását követő béketárgyalásokon nem került terítékre, és azóta sem.

A dunai államok együttműködése kérdésében **Teleki Pál** más véleményre jutott, mint azon publicisták és politikusok legtöbbször, akik e kérdéssel az utóbbi 150 évben foglalkoztak. Ő nem látott lehetőséget a dunai kis államok összefogására, olyan nagy az egymás közötti feszültség, amit a nagyhatalmak fokoztak fel. "A nagyhatalmak romhalmazzá balkanizálták a dunai Európát" — írta. Az ő feladatuk lenne Európa egészének a létező erőviszonyok alapján való rendezése.

Azok a tervek, amiket francia államférfiak a szétzüllesztett dunai államok összefogására kiagyalnak, ugyanúgy megvalósíthatatlanok, mint a Kisan-tant erőlködései. Az a külön játék, amit egyes nagyhatalmak a dunai államok egyikével-másikkal szemben befolyásuk érvényesítése végett játszanak, nem hozhat megoldást. A nagyhatalmak közös összefogására van szükség, és egész

Európa állapotának, szerkezetének, életrendjének revíziójára a *sum cuique elve* alapján.

Olyan gondolat ez, amely mintha ma született volna, sőt mintha megvalósulása nyugaton már megkezdődött volna.

A közép-európai tér újjárendezésében **Teleki** minden előkészítő munkája 1920-ban, 1947-ben is eredménytelen lett. Pedig konstruktív és jövő sikert ígérő javaslatokat 1920-ban csak a magyar kormány tett le a békekonferencia asztalára. Az intézkedők nem olvasták el a trianoni béketárgyalásokra elkészített hatalmas tudományos anyagot. "Kicsi emberek óriási problémákkal bírkóztak az asztal másik felén" — írta **Teleki**. Nem vették igénybe 1947-ben sem a második nagy háború végére gyűjtött és feldolgozott békeelőkészítő munkálatokat. Az idő azonban — úgy látszik — neki dolgozik. A halott tudós tantételei manapság megérlelődni kezdenek. Egyelőre Európa nyugatán.

A "békés korszak", amelybe **Teleki Pál** beleszületett, alig futotta a fiatalságára. 1914-ben 35 éves volt. Az 1914 és 1941 között eltelt 27 év viszont, és az a néhány év, amit még megélhetett volna, a magyar történelem legkegyetlenebb megpróbáltatásokkal és veszteségekkel teli időszaka — amely ma még mindig tart.

Prof. dr. Rónai András

MAGYARSÁG, EURÓPA, EMBERISÉG

(Emlékezésül Teleki Pál tudományos munkásságára)

Semmi sem igazán kezdet. A Föld és az emberiség minden korszakának előzményei vannak. Csakhogy ezek az előzmények a létezés, a mozgás, a fejlődés talaján és univerzumában lehetnek lassúbbak, gyorsabbak, ízig-vérig forradalmiak. Bőséges tapasztalat áll rendelkezésünkre: egy korszak fejlődését lehet lassítani vagy gyorsítani, csak megállítani nem.

A XIX. sz.-ban a természettudományos gondolkodás a hangadó irodalomban, politikában egyaránt. Csodálatos és csodálatra méltó közeli elődök és kortársak: **Zola, Balzac, Dickens, Heine, Engels, Marx, Rodin, Van Gogh, Nietzsche, Anatole France, Bergson, André Gide, R. Rolland, Oscar Wilde, G. B. Shaw, Thomas Mann, August Strindberg, Aldous Huxley, Bertrand Russell, Somerset Maugham, Cronin, Wilhelm Dilthey, Oswald Spengler, Marcel Proust, Aragon, Ady, József Attila**; és külön érdemes lenne feldolgozni mindazt a szakmai és filozófiai irodalmat, mely gazdag reprezentánsa **Teleki** szerteágazó, igen megalapozott, naprakész informáltságának, műveltségének.

"**Benedetto Croce** mondja valahol a historiographia történetében, hogy sem ex parte historicorum nem lehet a philosophiai gondolkodást a történetitől elválasztani, mert minden kornak megvan a maga philosophiája, amely a kornak öntudata s így történelme. El lehet-e választani tőlük a világnak az emberi elme alkotta bármely fogalmát? Mert, ha **Croce** nem tudja elképzelni a görög gondolat történetét **Herodotos** és **Thukydides**, a renaissanceét **Machiavelli** és **Guicciardini** nélkül, úgy én nem tudom elképzelni azt **Parmenides** és **Erathostenes**, **Toscanelli** és **Gregorius Reisch**, az újkorét **Humboldt** és **Ritter** nélkül... **Humboldt**ot nem érthetjük meg **Goethe** és **Rousseau** nélkül" (1).

A **Telekiekről** közismert, hogy nemcsak vonzódtak a kultúra és a tudományok iránt, hanem tovább művelték, gyarapították is. **Teleki Pál** — bár jogi diplomával is rendelkezett — a geográfia csodálatos, ám igen sokrétű és nehéz pályáját választotta hivatásául. Munkáit olvasva-tanulmányozva mindig kiderül, mennyire korrektnek és fontosnak tartotta, hogy mindent eredetiben olvasson, analizáljon. Több nyelven — angol, francia, német, román — beszélve ezt meg is tette, sőt rengeteget utazván is a világban, személyes tapasztalataira is épített. Mindeközben tudatosan fejlődött tudósként is és politikusként is, noha az előbbi állt egész habitusához a legközelebb.

Földrajzi műveltségét hihetetlen precizitással és lelkiismerettel egészítette és szélesítette lankadatlan szorgalommal, lelkesedéssel, szenvedéllyel.

Minden tanulmányában, hivatalos munkásságában, tudományos előadásaiban, minden létező szakmai, politikai és magánlevelezésében, hazai és nemzetközi konferenciákon tartott beszédeiben, hozzászólásaiban, tankönyveiben, parlamenti feladataiban stb. folyamatosan nyomon lehet követni azt az aggodást és törődést, amely a magyarság, Európa s az emberiség létét, biztonságát, fejlődésének lehetőségeit kutató, idővel, munkával soha meg nem alkudó ember felkészültségét, egyenességét őrzi.

Tény, hogy **Teleki** a geográfus műveltségével érkezett a politika reá osztott feladataihoz. S aki ma **Teleki** e természetű munkásságát kutatja a politika oldaláról, ha maga is korrekt akar lenni, és kritikájában nem egysíkú, s rosszul, hamisan "megkövesedett" kritikát másoló, ne sajnálja az időt s a munkát a földrajztudomány megismerésétől, a földrajzi gondolkodás dialektikájának elsajátításától.

Telekinek "Az európai probléma" c. írása (2) természeti, gazdasági és politikai értelemben, de mindenféleképp tanulmányozandó feladatként tárja fel e kontinens korabeli és várható állapotát. Aktualitásának ereje ma is figyelemre int: "...Európa problémái történelmileg fejlődtek. Európa nem

kompromisszum, hanem egy szerves életegység (organizmus) és alig van a világon még egy organizmus, amely ilyen bonyolult lenne. Ezért Európát nem lehet kompromisszumos szerződésekkel meggyógyítani. Európát csak saját organikus valóságának önereje, életakarása, tehát népeinek és e népek vezéreinek egészséges, melléktekintetektől nem befolyásolt akarata gyógyíthatja meg.

Európának balsorsa, hogy a sokoldalúságában rejlő természetes ellentétek élessége ma földrajzi adottságok és történelem folyamán létező számos nemzetnek és nemzetiségnek ellentétei éppen abban a pillanatban éleződtek ki legerősebben, amikor a szükség a világ természetes fejlődésének rendjében Európa egységét parancsolja...

De a helyzet nem reménytelen. Határozottan dereng és gyorsabban, mint azt a legtöbb ember gondolja. Az események, az egész fejlődés mind gyorsuló ütemben folyik. Éppen ezért kell a dolgok felismerésével, a diagnózissal sietni, nehogy csak a lázat próbáljuk csökkenteni anélkül, hogy a lázat okozó kórt idején gyógyítsuk, illetve a beteg szervezetnek, mint életegységnek ellenállását növeljük.

A revíziós gondolat már eddig is és főleg ebben az utolsó esztendőben nagyot haladt. Egyáltalán meredek íveléssel indult első pillanattól fogva pályáján. És ha a történész majd évszázados perspektívából fogja a mai kort nézni, a világtörténelem más fordulataival szemben hihetetlen gyorsnak fogja találni, hogy a revízió gondolata pár évvel a világháború borzasztó megrázkódtatásai, az ellentéteknek oly rettenetes kiéleződése után máris ily mértékben tudott tért foglalni. Ennek okát nem fogja másban keresni, mint a gondolat természetes adottságában, a természetes fejlődés követelte szükség-szerűségben. Paradoxnak hangzik talán, mégis igaz, hogy éppen a világháború az, amely a revízió gondolatának megerősödését és gyorsulását magával hozza.

Revízió alatt tudniillik nem a békeszerződések revízióját szabad érteni. Természetes, hogy a revízió ezt is magával hozza, de ennél sokkal szélesebb körű valami. És a revízió nem is a legyőzöttek követelése, hanem európai élettani követelmény. Európa világ-beállítottságának megváltoztatására és ennek következtében az európai életegység szervezetének belső életrendi megváltoztatására már az egész világ iparosítása, benépesítése, művelődése, demokratizálódása és ezzel politizálása, összefoglalóan európaiasítása következtében szükség van.

A világháborúnak legfőbb következménye az, hogy ezt a fejlődést minden elemében meggyorsította. Csak melléktünete és következménye s kihatásaiban a főtünet mellett inkább elhomályosul az, hogy a fejlődést bizonyos fokig elferdítette, győzőket és legyőzötteket állított szembe stb. Európa »revízió«

jának tehát háború nélkül is meg kellett volna történnie. Az, hogy most, a háború után ezzel a revízióval természetszerűleg be kell hogy következzen az elvakultság pillanatában keletkezett békeszerződések revíziója is, az természetes, de — bármily fontos reánk nézve — csak mellékjelenség. Fontos, nélkülözhetetlen előjáró követelménye az általános európai revízióknak, mert ezen az úton söpörjük el a természetes fejlődés útjából a békekötések által okozott romokat, de nem elég. A revízióknak, mint legyőzöttnek mégoly jogos követelésének egyoldalú hangoztatása ezért is semmi esetre sem mozdítja elő a revízió ügyét ... Európa természetes életösztönével fog ráeszmélni, hogy a sokat hangoztatott háborús felelősséggel szemben egy sokkal súlyosabb felelősség, a »békéknek felelőssége« áll... (Kiemelés tőlem: K. M.)

A közelmúlt eseményei csak az ellentéteket tolták előtérbe. Elfelejtettük, hogy nem látjuk magunk előtt természetes fiziológiai szerepükben azokat az átmeneti kiegyenlítő formákat, amelyeket az életformákban való összeolvadás, közös tradíció, a földben való közös tulajdon és bekapcsolódás és a kölcsönös művelődési hatás Európában mindenütt megteremtett. Ezt nem látták a »békecsinálók« és nem látják ma sem például a Felvidék magyarságának és tótságának kapcsolatában. És másutt is, még éles ütközővonalakon is — hogy csak a legélesebbet, a Rajnát emeljem ki — nem olyan élesek a gondolkodásnak, a szokásnak és életformáknak határai, mint azok, amelyeket a nyelvészet és ennek nyomán a politika vonnak meg. Pedig ezek az átmeneti formák értékes hidak lehetnek, ha a rájuk kényszerített helyzetek nem viszik őket arra, hogy opportunisták legyenek...

Európai a sors és európai a feladat, mert csak európaiak, akiknek gyökerei ebben a változatos felépítésű európai földben vannak. oldhatják meg Európa jövőjét." (Kiemelés tőlem: K. M.)

Teleki ugyancsak 1931-ben írja meg "Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában" (3) című értekezését, mely tudományos igényességgel, tudományos részletességgel, oknyomozó módszerrel, összehasonlító elemzéssel tér vissza ismét Európához, illetve a Népszövetség rendszeréhez is.

Teleki tudatosan művelte, tökéletesítette a politikai földrajzot. Talán nem tűnik vulgárisnak, ha kimondhatjuk: nagyon-nagyon szerette. Kedves, tisztelt tanítványa, **prof. dr. Rónai András** ma is őrzi azt a kéziratcsomagot, melyet Teleki számtalan nekirugaszkodással próbált egységes tanulmánykötetté formálni, de mert annyira szerette, soha nem találta eléggé tökéletesnek a munkáját, s mert sem tudományos, sem az időbeli közéleti tevékenysége erre időt nem adott, átadta akkori immár munkatársának. Az egyetemen

"Fejezetek a politikai földrajzból" (4) c. jegyzetből okosodhattak később a hallgatók.

Teleki földrajzi munkásságában csodálatos tömörséggel épül egybe a gazdasági és a politikai földrajz. Az 1921-ben megírt "Amerika gazdasági földrajza" (5) élő előadásban is elhangzik Amerikában, szintén 1921-ben. De még egy előadást is tart az USA-ban: "Magyarország fejlődéséről és helyéről Európában" címmel. Mindeközben az 1920. évi párizsi békekonferenciára állítja össze azt a hatalmas, körültekintő anyagot, amely képet ad Magyarország addigi történelmi, földrajzi, gazdasági, politikai viszonyairól — a magyar béke delegáció tárgyalási dokumentumaként.

Telekinek — úgy érzem — mind adottsága, mind tragédiája is az lehetett, hogy együtt élt benne a tudós és politikus, a gazdasági és politikai földrajzot ismerő-gyakorló-tanító tanár is; csak épp — döntően honi — politikustársai közül szinte nem volt igazi, őt értő és követni tudó partner. **Teleki** tudományos életútját gondosan tanulmányozva nem kétséges: bármely munkáját analizáljuk, annak minden során, mondanivalóján érződik, hogy az emberért, az emberiségért íródott, hogy abban a hazaszeretetet, a magyarság, de Európa gondja is együtt van.

1934-ben írta a "Politika és adatanyag" (6) c., több tekintetben is kiemelkedő cikkét. Mert a tudós-tanár **Teleki** itt sem tagadja meg ezt a tulajdonságát. Aki ismerte, hitelt érdemlően állíthatja, hogy **Telekinek** ez a jellemző tulajdonsága szerény, de tiszteletet ébresztő (nem parancsoló vagy kioktató) volt. Mert **Teleki** minden egyes írásával, hozzászólásával, magyarázataival tanított.

Tanított, és fontos jelenségekre irányította rá a figyelmét az őt hallgatóknak, de az ő munkásságát tisztességgel tanulmányozó utódoknak is. Egyszerűen törődni kell, utánanézni, kutatni, tanulni mindannak, amivel ha csak egy jelzéssel is, de ráirányítja a figyelmet. Az imént említett írás az 1931 óta eltelt néhány esztendő történéseit analizálja, kritizálja igen-igen tanulságos következtetésekkel. Íme: "...Az emberiség, a nemzetek közvéleménye mindinkább érzi, hogy a baj nem a felszínen van. Érzi, hogy a tanácskozás és a cselekvés rendszerei úgy a külpolitikában, mint majdnem az összes államok belpolitikájában alkalmatlanokká váltak. Rezignációval, szimpátiával és bizalommal fordulnak arra, ahol a rendszerek félretolására kész és különösen ahol magában bízó akaratot éreznek. ...akár tetszik, akár nem, egy az egész földfelszínt összefoglaló egységes nagy világnak a szó szoros értelmében részévé, világgrészévé lettünk. Ebben az új világban pedig más egyensúlyhelyzetek álltak fenn, mint a régiben; új törvények uralkodnak.

Nem a világháború egyedül az oka a mai bajoknak. A nehézségek részben a világ természetes fejlődésének eredményei. A XIX. század minden nagyszerű haladása csak egyoldalú erőfeszítés volt — materialisztikus és mechanikus irányban. Ez az egyoldalú erőfeszítés vezeti be az emberiség életének új korszakát. Azt mondhatnám, hogy eddig az ember sokkal inkább passzíve élt a földön — most kezd aktív szerepet játszani a földfelszín életében. Kezd fölemelkedni ezen élet nagy erői közé.

Evvel távolról sem akarom azt mondani, hogy az ember függetleníti magát a természet befolyása alól. Ellenkezőleg — minél differenciáltabb és igényesebb lesz technikánk, élelmezésünk, higiénánk, minél finomultabb ízlésünk — annál válogatósabbak, többet követelők leszünk az anyagok terén. És ezáltal függőbbek leszünk a klimatikus és geológiai stb. viszonyoktól, amelyek a föld minden táján más-más tulajdonságú anyagokat hoztak és hoznak létre.

Ugyanakkor lekileg és szellemileg is átalakulunk — amint sokasodnak ismereteink, szerényebbek leszünk.

A világegyetem bonyolultságának realizálása jobban megérteti velünk abban való helyzetünket. Itt is beáll a reakció a materializmussal és mechanizmussal szemben.

...Mivel Európa hozta létre a kapitalizmust, találta fel és alkalmazta a gépeket, dinamizálta a világot — és mivel benne domborzati adottságok és történelmi fejlődés folytán szűk helyen torlódtak a versengő hatalmak, tehát a feszítő erők —, ennek a hatásnak Európában kellett bekövetkeznie. Mindebből következik, hogy a jelen egyensúlyzavarnak kiegyensúlyozása nem történhetik meg néhány kompromisszum, szerződés és intézkedések által. Ez is egy hosszú és lényegében organikus folyamat lesz, illetve az már ma is.

Ez a folyamat korántsem tisztán gazdasági — mint sokan talán még hiszik —, hanem politikai, morális, szociális, egyáltalán egyetemesen emberi. (Kiemelés tőlem: K. M.)

A politikai erők új kiegyensúlyozása sehol — sem a világ nagy egyetemes kérdéseiben, sem egyes területek, mint például a Balkán vagy Belső-Európa kérdéseiben nem választható el a gazdasági élet rendjének helyreállításától és viszont. És épp így van a szociális kérdésekkel és a lelki élet alakulásával. A lelki életnek az individualizmus túlzásai elleni reakciója nélkül, amelyet ma oly sokfelé látunk nemcsak megnyilvánulni, de ki is robbanni, nem érthető meg a készség bizonyos gazdasági értékeknek lelki és társadalmi értékekért való feláldozására."

Teleki igen jól látta és pontosan fogalmazta meg kora ez irányú problémáját, de legalább ilyen felelősséggel tekintett a jövőbe is. Ő tudta, miért, és azt is, hogy hogyan. Mégis. Egyoldalúan, igazából nem is megkutatottan tudományos életútját sem, már-már a feledés "kényelmes" felelőtlenységének "ítélik" oda láthatatlan, vulgáris hagyományok. Pedig **Teleki Pál** egyenes gerinccel járta végig önként, tudatosan vállalt tragédiába torkolló életét. Soha nem vezették egyéni érdekek. A felelősséget pedig szintén soha nem próbálta magáról másokra áthárítani, tévedéseiért ő maga felelt. S hogy hibái, illúziói is voltak, azokat is hittel vállalta, tette. De az utókornak ezektől a hibáktól és illúzióktól mentesen egy egész tudományos világ előtt is vállalni kell azt a munkát, melyet **Teleki** a földrajztudomány interdiszciplinárisává tételéhez ő maga által megkezdett, továbbfejlesztett világában elindított.

Telekinek — minden túlzás nélkül — igen sok megállapítása, programja vált aktuálissá jelenünkben. Pl. az is, hogy politikai és gazdasági vezetők rendelkezzenek a történelmi távlatok megérzésével, rámutatásával is. **Teleki** erről ezt a tanulságot hirdeti: "Ehhez az államférfinak két dologra van szüksége: zsenialitásra és dokumentációra. Zseniálisnak születni kell. É tekintetben a köznek csak egy feladata van — megérezni a tehetséget és dolgozni engedni. De hogy állunk a dokumentációval?" (7) — Nos, ma körülbelül úgy — még mindig! —, ahogy azt **Teleki** 1934-ben igen világosan, érthetően és fájdalmas-pontosan ismertette. Ő, aki igen nagy hangsúlyt fektetett a hiteles forrásokra, információkra, aki a statisztikában is világszinten elfogadott módszereket dolgozott ki, aki minden egyes nemzeti, nemzetközi tárgyalására így felkészülten ment el (más kérdés, hogy voltak-e valóban partnerei, hogy egyáltalán tudomásul vették-e dokumentációit), azt hangoztatta: hogy, nézete szerint, a politikai információnál fontosabb, mint tudományos értekezésében az, hogy a politikust a jelenségek és folyamatok helyes megismerésében áttekinthető táblázatok, dokumentációk segítsék, olyanok, amelyek a jelenségeket, folyamatokat se időben, se térben ne izolálják, összefüggéseikből ki ne szakítsák. Ő maga igen sokat dolgozott és olyan módszereket talált ki, amelyek rávive térképeire azonnal áttekinthető, szerteágazó, korrekt információkat nyújtottak. Sajnos, a térképek tetemes része megsemmisült. Térképei is tükrözték azonban azt a szeretetet, amelyet hazája, népe s az itt élő nemzetiségek felé — s ha a történelem úgy diktálta, érdekében — kamatoztatott, hirdetett. Hazánk területén — hangoztatta többször is — nincs leigázott nép vagy nemzet. Ezt az egységet megbontani soha meg nem bo-

csátható vétek. És nem volt életének oly szakasza, hogy a magyarság, a hazafiság kérdése, tisztessége ne szerepelt volna.

Bárhová is ment, népét és hazáját képviselte, helyezte előtérbe annak érdemeit. Az "Európáról és Magyarországról" (8) címen megjelent munkája, majd a "Magyar nemzetiségi politika" (9) c. előadása mind-mind problémafeltáró, igazságot szerző dokumentuma is hazájának, a Duna-völgyi népek sorsközösségének vállalása, olyan néma testvériségre gondolva, melyet — **Németh László** szavaival élve — "nem a politika csinált s politika sem szaggathat el".

A **MAGYARSÁG** kérdése mára újjólag, és másképp lett nemzeti és nemzetközi ügy, feladat. Tanuljunk a **Teleki** által is feltárt előzményekből, hisz igazából — s ezt magától tőle is megtudhatjuk munkásságán keresztül — semmi sem igazán kezdet.

EURÓPA jelenét-jövőjét, sorsát felvállaló tanácskozás épp a közelmúltban zajlott le fővárosunkban. Mert Európa sorsát e válságos időszakában a politika, a gazdasági és a tudományos élet képviselői, ha meg akarják oldani nemzetközi és világméreteken egyaránt, közös gondolkodást kell hogy kialakítsanak — de ez sem igazán kezdet.

EMBERISÉG! Ez a kitűnő előrelátása is bevált **Teleki**nek, jobban mondva, idejéhez érkezett: mert civilizációnk a határaihoz érve, érzékelhető, látható: semmi sem igazán kezdet.

Teleki Pál pribékfalvai otthonát — mely oly sokszor volt színhelye fontos tárgyalásainak —, egyelőre (ám sajnos már hosszú ideje) nem látogathatjuk. De az ott élő magyarok és románok biztos tudják e ház és vidéke értékét, legbelül értik hallgatását.

Teleki Pál tudományos munkásságát — a földrajzi gondolkodás tartalmasabbá tételéhez — tisztelettel javasoljuk megkezdeni és feltárni. Mert megérdemli.

Dr. Kőrösi Mária

IRODALOM

1. gróf Teleki Pál: A földrajzi gondolat története (Essay) — A szerző kiadása. Budapest, 1917.
2. gróf Teleki Pál: Az európai probléma. — Magyar Szemle 1931. március 3. (43.)
3. gróf Teleki Pál: Időszerű nemzetközi és politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában. — Jancsó Benedek Társaság Kiadványai, Budapest, 1931.
4. Dr. Rónai András: Fejezetek a politikai földrajzból. Kézirat gyanánt. — Püski Könyvesbolt. Budapest, 1948. 152 o.
5. gróf Teleki Pál: Amerika gazdasági földrajza, különös tekintettel az Észak-amerikai Egyesült Államokra. — Közgazdasági és közlekedési földrajzi jegyzetek I. köt. Centrum Nyomda, Budapest, 1922. 220 o.
6. gróf Teleki Pál: Politika és adatanyag. — Journal de la Société Hongroise de Statistique, 1934. évf. 1—10. o.
7. I. m.
8. gróf Teleki Pál: Európáról és Magyarországról. Athenaeum, Bp. 1934.
9. gróf Teleki Pál: Magyar nemzetiségi politika. — Vigilia, 1988. 9. sz., 663—665. o. (1940. jún. 13-án és júl. 2-án elhangzott beszéd.)

A Magyar Földrajzi Társaság külföldi tiszteleti tagjai 1952 óta

<p>Erik Amberger egy. tanár (Ausztria)
 André Blanc egy. tanár (Franciaország)
 V. V. Bodrin főisk. tanár (Szovjetunió)
 Bogнар András egy. tanár (Jugoszlávia)
 Josef Breu egy. tanár (Ausztria)
 Shiba P. Chatterjee egy. tanár (India)
 Bernard Le Calloc'h orientalista (Franciaország)
 Paul A. Compton egy. tanár (Nagy-Britannia)
 Jaromir Demek egy. tanár (Csehszlovákia)
 Ljubomir Dinev egy. tanár (Bulgária)
 Jean Dresch egy. tanár (Franciaország)
 Julius Fink egy. tanár (Ausztria)
 Hans Fischer egy. tanár (Ausztria)
 Derek C. Ford egy. tanár (Kanada)
 Ivan Gams egy. tanár (Jugoszlávia)
 I. P. Geraszimov akadémikus (Szovjetunió)
 Günter Haase tud. int. igazgatóh. (NDK)
 Wolfgang Hartke egy. tanár (NSZK)
 Günter Heinritz egy. tanár (NSZK)
 Svetozár Ilesić egy. tanár (Jugoszlávia)
 Koloman Ivančička egy. tanár (Csehszlovákia)
 Sztaniszlav Kalesnyik egy. tanár (Szovjetunió)
 George Kish egy. tanár (USA)
 Mieczysław Klimaszewski egy. tanár (Lengyelország)
 Jerzy Kondracki egy. tanár (Lengyelország)</p> | <p>Sz. A. Kovaljov egy. tanár (Szovjetunió)
 Hans Joachim Kramm egy. tanár (NDK)
 Stanislaw Leszczycki akadémikus (Lengyelország)
 Elisabeth Lichtenberger egy. tanár (Ausztria)
 I. M. Majergojz egy. tanár (Szovjetunió)
 Gerhard Mohs egy. tanár (NDK)
 Ernst Neef egy. tanár (NDK)
 Veikko Oiko egy. tanár (Finnország)
 Ferdinand Ormeling egy. tanár (Hollandia)
 Richard Osborne egy. tanár (Nagy-Britannia)
 Peter Pencsev egy. tanár (Bulgária)
 Gerold Richter egy. tanár (NSZK)
 Kalovi Rikkinen egy. tanár (Finnország)
 Josip Roglic egy. tanár (Jugoszlávia)
 Walter Rubitschek egy. tanár (NDK)
 Karl Ruppert egy. tanár (NSZK)
 Ion Şandru egy. tanár (Románia)
 Joseph Schultz egy. tanár (Franciaország)
 Wolf Sixl egy. tanár (Ausztria)
 Leszek Starkel egy. tanár (Lengyelország)
 Vello Tarmisto egy. tanár (Szovjetunió)
 Wolf Tietze egy. tanár (NSZK)
 A. F. Tresnyikov egy. tanár (Szovjetunió)
 Tulogdi János ny. egy. tanár (Románia)
 A. A. Velicsko egy. tanár (Szovjetunió)
 Frantisek Vitásek akadémikus (Csehszlovákia)</p> |
|--|--|

IRODALOM

Szathmáry Tibor: Descriptio Hungariae. Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477—1600.

Grafiche Morandi Fusignano, 1987. A szerző kiadása

A nagyméretű (32x34 cm), 261 számozott oldalt és 150, Magyarországot szemléltető térkép (eredetivel azonos fekete-fehér vagy színes) másolatát tartalmazó könyv első pillanatban nagyon szép kivitelével ragadja meg olvasóját.

A sötétvörös, arany betűkkel ékes műbőr kötést **De Jode** térképével díszített védőborító fedi. A belső előtétlapon **Fundanus** térképének nagyított részlete látható. A fényes műnyomópapíron — a felület minél teljesebb kitöltésére törekvő magyar gyakorlattal szemben — széles sávokkal tagolt, szellős, áttekinthető elhelyezésben vannak a térképrészletek és a három oszlopba tördelt szöveg. A könyvet változatossá teszik a kinagyított térképrészletek, a szerzők arcképei, ill. korabeli könyvekből átvett, térképezést szemléltető rajzok. A magyar emigráció, a külföldön kiadott magyar nyelvű könyvek között **Szathmáry** munkája kétségtelenül a legszebb.

A könyv az 1477. évi első nyomtatott Ptolemaiosz-kiadástól egy 1594. évi ismeretlen szerző munkájáig kíséri végig a nyomtatott magyar térképeket, azaz a XV—XVI. sz.-ról ad áttekintést.

A térképek leírását bevezető tanulmányok előzik meg: a térképtörténeti irodalomról, a reneszánsz kor hazai térképtörténetéről, a térképhungarika gyűjteményekről, a térképgyűjtésről és a korai térképsokszorosítási eljárásokról.

A térképismertetések a korai Ptolemaiosz-kiadások hazánk területét szemléltető lapjaival (Bologna 1477, Róma 1478, Firenze 1480, Ulm 1482) kezdődnek. Ezeket követi az első évszámmal ellátott térkép, **Cusa** 1491. évi Közép-Európája. A szerző stílusbeli eltérések alapján vitatja azt az állítást, hogy **Cusa** eichstätti térképét **Henricus Martellus Germanus** metszette volna. **Martellus** rajza alapján elveti **Hrenko** felvetését, hogy a **Rosselli** térképen Kalocsa táján lévő Segedin felirat azonos lenne a Száva melletti Szegedics területnévvel. **Martellus** térképén ui. ez a név a Csepel-szigeten települést jelöl. Részletes leírást találunk a könyvben az elveszett **Rosselli** Magyarország térképről. A szerző alapos érvekkel megcáfolja a korabeli papírméretekből levezetett, feltételezett térképnagyságra vonatkozó elképzeléseket, és tárgyilagosan elemzi az elveszett térkép valószínű tartalmát. Jelzi, hogy az nem haladhatta meg jelentősen **Martellus** munkáit, mert ha annál sokkal jobb lett volna, akkor a török előrenyomulás idején biztosan lemásolják.

A könyv igazi újdonsága, hogy a szerző megtalálta, egy 1537. évi könyvhöz kötve, a második világháborúban elveszettnek hitt müncheni fametszetű Magyarország térkép egyik példányát. A törökök által elfoglalt településeket a térkép félholddal ábrázolja. Nándorfehérvár 1521-ben került török kézre, ezt már jelzi, és több települést is így ábrázol a Dráva—Száva közén. Mohácsot a térkép nem tünteti fel, így **Szathmáry** keletkezését 1521—1526 közöttire datálja. Ebben az esetben ez hazánk első nyomtatott országtérképe és haditérképe is. Szerzője, **Szathmáry** és **Hrenko** kutatásai alapján, **Vavassore**.

Wapowskinak töredékben fennmaradt 1526. évi Kelet-Közép-Európa térképé (ill. későbbi másolatai) alapján a szerző megállapítja, ez az egyetlen korabeli térkép, amely az ország vízrajzát helyes tájolással mutatja. Feltételezi, hogy a rossz tájolású Lázár-féle térképet megelőzte annak helyes tájolású — **Wapowski** által is ismert — változata. Így jutunk el hazánk első nyomtatott térképéig, **Lázár** 1528. évi munkájáig, amelynek gazdag irodalmát ügyesen foglalja össze **Szathmáry**. Nem követhetjük tovább a szerző szakmatörténeti leírását, de talán az eddigiek is eléggé érzékeltették, nem egyszerűen térképmásolatokkal díszített térképkatalógussal, hanem a magyar térképtörténet korai időszakának tudományos értékű, minden részletre kiterjedő és alapos feldolgozásával állunk szemben.

A könyv végétől további, a hazai irodalomban ez ideig nem alkalmazott lezármazási rajzok, és a külföldi atlaszok magyar vonatkozású térképeiről áttekintést adó táblázatok zárják.

Átfutva, s nagyon vázlatosan ismertetve a könyv tartalmát, nem mehetünk el szótlánul a szerző előszava mellett sem. A szakmai célok ismertetése után a szerző állást foglal az Erdélyben folyó magyarüldözés és népiirtás ellen, hibáztatva ezen helyzet kialakulásáért a magyarországi vezetőket is, mivel két évtizedig nem emeltek szót az ott korábban már megkezdett elnemzetlenítés ellen.

A szép kiadvány 1000 számozott példányban jelent meg. A szerző 20 példányt a magyarországi közgyűjteményeknek adományozott, a történelmi Magyarországot szemléltető térképes anyag megismerése és további tanulmányozása érdekében.

Amikor elismeréssel fejet hajtunk a szakmatörténetileg kiváló, egyedülállóan szép munkája előtt, kívánjuk, legyen ereje a tervezett második kötet hasonló színvonalú megjelentetéséhez.

Papp-Váry Árpád dr.

Erik és Hertha Arnberger:* **Az Indiai- és a Csendes-óceán trópusi szigetei.** 482 o. + 96 tábla színes fénykép, Franz Deuticke, Wien, 1988. 680 űS

A bécsi szerzőpár nem kisebb feladatra vállalkozott, mint hogy komplex földrajzi áttekintő képet nyújtson az Indiai- és a Csendes-óceán közel 38 000 trópusi szigetéről. A könyv anyaga, amely csak igen szűkös irodalmi forrásokra tudott támaszkodni, jórészt a szerzők elmúlt 2 évtizedben végrehajtott tanulmányútjainak eredményeiből áll össze. A művet a témakör első átfogó, tudományos igényű feldolgozásának kell tekintenünk, feldolgozásában a **Humboldt**ig visszanyúló "komplex tájértékelés" legnagyobb hagyományait eleveníti fel. Ezért a könyv nemcsak egy, a jövőben nyilván gyakrabban idézett tudományos munka, ill. kézikönyv funkcióját tölti be, hanem az oktatásban is jól felhasználható.

A terjedelmes könyv hét nagy logikai egységre bontható. Az első 150 oldal a szigetek általánosítható természeti és gazdaságföldrajzi vonásait elemzi. Ennek első, tartalmi fejezetében az éghajlati alapon körülhatárolt problémakörrel, a trópusi klímazóna kiterjedésével s annak éghajlati sajátosságaiával foglalkozik. A második fejezet a trópusi szigetek orometriai viszonyait a földtani, tektonikai adottságok tükrében boncolja. A harmadik fejezetben a lényegében **Troll—Paffen**, ill. **Manshard** alapján lehatárolt indiai- és csendes-óceáni trópusi szigetek számának, kiterjedésének, népességének statisztikai számbavétele található. Megállapítása szerint a Csendes-

*Dr. **Erik Arnberger** az MFT tiszteleti tagja.

óceánnak kb. 64 000 szigete közül közel 30 ezer, az Indiai-óceánnak kb. 8300 szigete közül több mint 7500 sorolható a trópusi övbe (az Atlanti-óceánban is kb. ennyi található), s e szigeteken kb. 260 millióan élnek. Újszerű a Csendes-óceán 43 és az Indiai-óceán 28 szigetrégiójának elkülönítése. A következő három fejezetet a szigetek etnikai, politikai viszonyainak, mezőgazdasági, erdőgazdasági és ipari tevékenységeinek ismertetésére szentelik. Ezekből feltétlenül kiemelendő a geoökológiai adottságok, az agrár jellegű területhasznosítás, településtípus és a társadalmi-gazdasági fejlődés közti összefüggésrendszer mintaszerű feltárása, valamint az "éhségöv" változási irányának bemutatása.

A második, 250 oldalnyi egység a szigetek tipizálásával kezdődik. A szerzők ökológiai alapon az alábbi szigettípusokat különítik el a trópuson:

- a) alluviális szigetek (mangrove szigetek, homokpadok stb.),
- b) csupasz szirtek, kisebb sziklaszigetek,
- c) arid és szemiarid szigetek,
- d) túlnyomóan negyedidőszaki, kisebb részben terciér üledékes kőzetekből álló szigetek (az Indiai-óceánban ez a leggyakoribb, kb. 28%),
- e) alacsony korallszigetek, korallzátony-szigetek (a Csendes-óceánban ez a leggyakoribb, kb. 20%),
- f) kiemelt korallzátony-szigetek,
- g) fiatal vulkáni szigetek (működő vagy történelmi időben működött tűzhányókkal, fiatal láva- és tufatakaróval),
- h) többnyire mezozóos üledékes kőzetekből felépült szigetek,
- i) gránit és szienitszigetek,
- j) trópusi esőerdő-területek horizontálisan kis ökológiai eltéréseket mutató szigetei,
- k) a trópusi peremterületek (egy nedves periódus) szigetei,
- l) nagy kiterjedésű, horizontálisan és vertikálisan is változatos formakincsrel rendelkező szigetek.

A következőkben minden egyes fenti kategóriára 2--5 típuspéldát mutatnak be. Itt nemcsak az egyes szigetekre vonatkozó (pl. Jáva, Srí Lanka, Seychelles-szigetek, Hongkong stb.) alig elérhető természeti és gazdasági adatokat tesznek közzé, hanem esetenként annak általános földrajzi vonatkozásaira is kitérnek (pl. atollok keletkezése, falufejlődési lehetőségek értékelése stb.).

A 60 oldalnyi irodalom, hely- és névmutató a könnyű és gyors használatot jól segíti. Emeli a könyv színvonalát a 132 szövegközi fekete-fehér és 174 színes, művészi színvonalú kép, a felsorakoztatott információk a geográfia, az ökológia, ill. a fejlődő országok iránt érdeklődők számára lehetnek fontosak.

Mezősi Gábor dr.

TÁRSASÁGI KÖZLEMÉNYEK

IN MEMORIAM
KÁDÁR LÁSZLÓ
1908—1989

Megtört szívű gyászoló Család,
tisztelt gyászoló Közönség!

Egybegyűltünk, hogy végső búcsút vegyünk **dr. Kádár László** ny. egyetemi tanártól, a földrajztudomány doktorától, egyetemünk volt rektorától, dékánjától, prodékánjától, a Földrajzi Intézet igazgatójától, a Természeti Földrajzi Tanszék vezetőjétől, a Magyar Földrajzi Társaság több cikluson keresztül megválasztott elnökétől, tiszteletbeli elnökétől, a barától, jeles tanítómesterünktől.

A természet kérlelhetetlen törvénye, hogy a születést, ha korábban nem is, idősebb korban mindenképpen követi a kérlelhetetlen halál. Bár ennek valamennyien tu-

datában vagyunk, a búcsú mégis nagyon fájdalmas, hiszen most már véglegesen el kell válnunk attól, aki velünk élt, akit szerettünk, tiszteltünk, s aki életünk formálója és irányítója is volt. Különösen fájdalmas az elválás akkor, ha a halál szeretteinket hirtelen ragadja el közülünk. Az utóbbi időben már éreztük, hogy az egykor lobogó fáklya halványabban fénylik, de arra nem gondoltunk, hogy ez a fáklya ilyen hirtelen kialszik. Hiszen, ha az egyetem előtt elsétálni láttuk, kimért egyenes tartása, olykor végtelenbe merülő,

Borsy Zoltán egy. tanár búcsúztatója a debreceni Köztemetőben 1989. május 17-én volt.

vagy éppen lefelé néző tekintete azt súgta nekünk, hogy ilyenkor is egy-egy tudományos kérdés megoldásán gondolkodik.

Még ma is döbbenet üli meg szívünket, és nem akarjuk elhinni, hogy akivel néhány nappal ezelőtt még beszélgettünk, s két héttel halála előtt még fogadta a GeoJournal főszerkesztőjét, többé nincs az élők sorában.

Kádár professzor a magyar geográfia azon nemzedékéhez tartozott, amelynek legkiválóbb tagjai már a 30-as években jelentős eredményeket értek el mind a gazdaság-, mind a természetföldrajz terén.

Háromszéki származású volt, de a Bács megyei Ósónán született 1908-ban. Ereiben székely vér folyt, mint bácskai gyerek viszont olyan közösségben nevelkedett, ahol magyarok, svábok, szerbek éltek egymás mellett jóban-rosszban. Gimnáziumi tanulmányait még Karánsebesen kezdte, de az első világháború viharos időszakait követően mint sok más magyarnak, neki is el kellett hagynia szülőföldjét. Egyetemi tanulmányait az Eötvös-kollégium tagjaként a budapesti egyetemen végezte, és 1930-ban szerzett természetrajz—földrajz szakos tanári oklevelet. A földrajzot olyan kiváló tudósoktól tanulta, mint **Fodor Ferenc**, **Cholnoky Jenő** és **Teleki Pál**. Pályafutása 1931-ben a Közgazdaságtudományi Egyetemen kezdődött, ahol gyakornokként, tanársegédként és intézeti tanárként 11 évig működött. 1938—1942 között a tájkutató intézetben is dolgozott mint földrajzi vezető, majd mint igazgató. Közben az 1938-ban létesült **Győrffy Istvánról** elnevezett népi kollégium tanárelnöki teendőit is ellátta.

1942 őszén visszakerült szülőföldjére. Ekkor ui. a Keleti Kereskedelmi Főiskola rendes tanárává és a főiskola Körösi Sándor Diákotthonának igazgatójává nevezték ki. Az itteni pályafutása rövid ideig tartott. 1944 őszén immár másodszer, ismét el kellett hagynia a szülőföldjét.

1945 decemberében vette át a debreceni tudományegyetem Földrajzi Intézetének vezetését. Az oktatómunkát 1946 márciusában kezdte meg. Akik akkor tanítványai voltunk, ma is élénken emlékszünk az első előadására, amit részünkre tartott. Bár még fiatal volt, egész lénye tekintélyt sugárzott. Mindnyájunkat meglepett imponáló tudása, széles körű szakmai áttekintése. Később is nagy hatással volt hallgatóira azzal, hogy mind a természet-, mind a gazdaságföldrajzi órái magas színvonalúak voltak. Ez a körülmény már csak azért is nagy elismerést érdemel, mert az Intézet gyér személyi ellátottsága miatt kezdetben nagy oktatási teher nehezedett rá. Az előadások és gyakorlatok java részét is egyedül látta el.

Az intézet vezetése és a sok oktatási feladat mellett a székely emberre jellemző szívóssággal, kitartással, eleven észjárással tevékenyen bekapcso-

lódott az egyetem életébe is. 1948—49-ben a Bölcsészettudományi Kar prodékánja, 1952—54 között a Természettudományi Kar dékánja, 1954—55-ben, meglehetősen nehéz időben, az egyetem rektora volt. Mindezen sok munka mellett tudott időt szentelni a fiatal oktatói gárda kinevelésére. Nagy gondot fordított az intézet felszerelésének bővítésére és tökéletesítésére is.

Egész munkássága szorosan kapcsolódik a magyar felsőoktatáshoz. Az a földrajztudós volt, aki magas színvonalú oktatói-kutatói tevékenységét harmonikus egységbe tudta fogni. A földrajztudomány széles körű művelője volt. Ezt az a tény is bizonyítja, hogy oktatómunkája során a földrajznak csaknem valamennyi ágát művelte és előadta. A geográfusképzés színvonalának emelése érdekében kivételes energiával tevékenykedett az egyetemi oktatásban. 1947—52 között 10 különböző egyetemi jegyzetet írt. Ezekből később sikeres egyetemi tankönyv, ill. tankönyvrészlet lett. A magyar geográfiai irodalomban elsőnek jelent meg tollából a "Biogeográfia" című egyetemi tankönyv. Mint a Művelődési Minisztérium Földrajzi Bizottságának elnöke 1973-ig sokat fáradozott a földrajz egyetemi anyagának modernizálásán, a tantervek továbbfejlesztésén és a szigorlati, valamint az államvizsga követelmények kidolgozásán.

Az egyes földrajzi jelenségeket nagyon szerette elméleti oldalról megközelíteni. Ugyanakkor nagy figyelmet fordított a kísérleti alapon nyugvó, laboratóriumi vizsgálatokkal alátámasztott természetföldrajz továbbfejlesztésére. A folyóvízes terepasztal megépítésével az egyetemi földrajzi oktatásban elsőként alkalmazta a didaktikai szempontból is nagyon fontos modellkísérleteket. Nagy érdemeket szerzett az új természetföldrajzi laboratórium megtervezésében és létrehozásában.

A sokrétű, sikeres oktatói tevékenységének egyik fő forrása a nagy ambícióval végzett kutatómunkája volt. Mint kezdő kutató a Duna-völgy Budapest és Vác közötti szakaszán dolgozott, és tette meg az első komolyabb szárnypróbálgatásokat. További munkája és szakmai fejlődése szempontjából nagy jelentőségű volt az 1933. évi Almásy-féle szaharai expedícióban való részvétele. Az expedíció eredményeit ma is számon tartja a nemzetközi földrajzi irodalom, ami érthető, hiszen az út során a Szahara korábban ismeretlen részeit tárták fel, és fontos tudományos eredmények birtokába jutottak.

Kádár László a Szaharában megismerkedett a sivatagi felszínfejlődés törvényszerűségeivel és a futóhomok formák sajátos világával. Ez később az európai futóhomok területek tanulmányozására serkentette. Eredményei már az 1938-as amszterdami Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson is nagy figyelmet keltettek. Még ebben az időben felkeltették érdeklődését az Alföld egyes

morfológiai kérdései, és volt ideje másik kedvenc témájának, a tájkérdésnek helyszíni és elméleti vizsgálatára.

Az 50-es évek elején, amikor tanítványaival együtt a nyírségi területet vizsgálta, akkor érlelődött meg benne az a gondolat, hogy a folyóvíz felszínformáló munkájának megismerése terén még sok a tennivaló. Behatóan foglalkozott a folyók szakaszjellegével, a teraszok keletkezésének kérdésével, és részletes laboratóriumi vizsgálatokra támaszkodva a hordalékkúpok kialakulásának törvényszerűségeivel. Különösen az utóbbi témakörben elért eredményei keltek külföldön is nagy figyelmet. Sokat és eredményesen foglalkozott a Magyarországnak több mint egyharmadát borító löszök, löszszerű képződmények vizsgálatával. A folyóvíz és a szél munkájának sokoldalú tanulmányozása alapján 1966-ban először a futóhomok formák genetikus rendszerezését végezte el, majd 1971-ben jelent meg az a szintézise, amely a folyóvíz által létrehozott formák teljes genetikus rendszerezését adta. Újszerű megállapításokat tett a Magyar-medence negyedidőszaki feltöltődésével kapcsolatban is.

Sokat foglalkozott a földkéreg fejlődésével, a kontinensek kialakulásával, a hegységképződések, jégkorszakok kérdésével és a Föld paleoéghajlati viszonyainak tanulmányozásával. Tudományos munkásságával a magyar geográfia-nak külföldön is elismerést szerzett. Tanulmányútjain és nemzetközi kongresszusokon több alkalommal ismertette kutatási eredményeit. Tanulmányai olasz, holland, lengyel, német, angol, indiai stb. folyóiratokban jelentek meg. Ezek és a hazai kiadványokban megjelent dolgozatai igazolják, hogy **Kádár** professzor sok eredménnyel gazdagította a földrajztudományt.

Az újjal szemben mindig mutatkozik ellenállás, így van ez a mi tudományunkban is. Azok az ellenvélemények, amelyek egy-egy megállapításával kapcsolatban felmerültek, nem csökkentették alkotó kedvét, hanem inkább arra ösztönözték, hogy eredményeit továbbfejlessze. A megállapításaival kapcsolatos, olykor élénk viták nemcsak azért maradnak emlékezetesek számunkra, mert imponáló szakmai felkészültségről és vitakészségről tettek tanúbizonyosságot, hanem azért is, mert a résztvevőkben is sok új gondolatot ébresztettek. Több alkalommal bebizonyította, hogy számos korábbi, olykor klasszikusnak számító nézetet felül kell vizsgálni, ill. fel kell adni. Bátran mutatott példát arra, hogy a tudomány fejlődését gátló korábbi felfogásokat hogyan kell feladni, még abban az esetben is, ha azok sajátjaink.

Nyugalomba vonulása után a korábbiaknál is többet foglalkozott **Kőrösi Csoma Sándor** életművének tanulmányozásával. Szerette volna, ha családi örökségében, a kovásznai házban Kőrösi Csoma Sándor-emlékmúzeumot rendeznek be.

Erre a célra ezt a házat a román államnak fel is ajánlotta. Nem rajta múlt, hogy nemes gondolata teljes egészében nem valósulhatott meg.

Mindig szem előtt tartotta, hogy a földrajztudomány előbbrevitele, a helyes geográfiai szemlélet kialakulása nem korlátozódhat csak a felsőfokú oktatási intézményekre. Kitűnő szervező és irányító képességeire támaszkodva jelentős munkát fejtett ki a Magyar Földrajzi Társaságban. Sokat tett a Társaság életének felvirágoztatásáért és a széles körű nemzetközi kapcsolatok kiépítéséért.

Munkájának elismerését számos kitüntetés bizonyítja. Két alkalommal kapta meg a Munka Érdemrend arany fokozatát, elnyerte a Pro Universitate kitüntetést, és emellett több állami és társadalmi szervezet kitüntetésében is részesült. Nemzetközi tekintélyét mindennél jobban tükrözi, hogy a Lengyel Földrajzi Társaság és az NDK Földrajzi Társasága tiszteleti taggá választotta.

Bár messziről került Debrecenbe, egyre inkább szívéhez nőtt ez a város, ami érthető, hiszen igazi sikereit ténylegesen itt érte el.

Nagy energiával dolgozott azon, hogy a debreceni egyetem Földrajzi Intézete a magyar geográfiai oktatás és kutatás kiemelkedő bázisa legyen. Több mint 800 geográfust nevelt, akik közül sokan magas vezető állást töltenek be, az ország különböző intézményeiben. Ők mind tisztelettel és hálával gondolnak tanítómesterükre. Tanítványai közül kerültek ki munkatársai is, akik szellemét továbbvitték akkor is, amikor ő már nyugalomba vonult. Iskolateremtő egyéniségének kisugárzó hatása ma is érezhető a magyar geográfiában.

Nemcsak ezt a várost, hanem az Alföldet is nagyon szerette. Igaz szívvel vallotta a költő szavait, hogy

"Lenn az alföld tengersík vidékin,
Ott vagyok honn, ott az én világom."

Ilyenkor szeretettel gondolt a Kiskunság rónáira, a Jászság, a Nagyunság, a Hortobágy sajátos színes világára, az aranysárga homokbuckákkal, zöldellő erdőkkel, elhagyott folyómedrekkel tarkázott, számára oly kedves nyírségi tájra.

Ugyanakkor féltő szeme mindig ott volt a Székelyföldön is. Sokat gondolt a kékeszöld hegyek által övezett és ékesített hús levegőjű, bájos háromszéki medencékre, a buckás Rétyi-nyírre, Kovásznára, ahol, ha lehetett, szívesen kutatott.

Az utóbbi időben fájó szívvel kellett tapasztalnia az ottani nehezedő életet, és csak erősödött benne az az érzés, hogy

"Azt a völgyet, azt a bércet
Soha nem feledhetem,
S kél szívemben vágyó érzet,
Hogy zokogjak kebleden"
(Szász K.)

Kedves Professzorunk, Kedves Laci Bátyám! Te, aki változatos és sokszínű
életpályádon szép sikereket értél el, és sok nehézséggel kellett megküzdene-
ned, úgy hiszem nyugodtan elmondhatnád magadról, hogy

"Láttam a mosolygó tavaszt,
Láttam az égető nyárt,
Láttam minden időszakaszt,
S minden földi láthatárt,
S ha örök időket élnék,
Ezeknél többet meg nem érnék."

(Berzsenyi D.)

S ha te más véleményen volnál is, mi úgy ítéljük meg, hogy nagyszerű,
befejezett életművet hagytál hátra, amire mi büszkéek vagyunk. Hiányozni
fogsz nekünk. Haláloddal a magyar geográfia kiemelkedő tudású, színes egyé-
niségét veszítettük el. Távozásoddal nagy űrt hagysz magad után.

S most, hogy örökre el kell válnunk, fájdalommal búcsúznak tőleg csalá-
dod tagjai, hozzátartozóid, egykori munkatársaid, az egyetem vezetősége,
kollégáid, barátaid, ismerőseid és sok-sok tanítványod. Nyugodj békében!

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG 113., TISZTÚJÍTÓ KÖZGYŰLÉSE

Társaságunk több év után, az idén esedékes vándorgyűléstől függetlenül, csakis az MFT-tagság részvételével, tehát szigorúan az alapszabálynak megfelelően tartotta meg az 1989. évi közgyűlését. A május 16-i rendezvénynek az ELTE Általános Iskolai Főiskolai Kar Díszterme adott fedezet.

Mérő József főisk. tszv. tanár (egyébként választmányunk tagja) házigazdai minőségben köszöntötte a mintegy 120-130 megjelentet, minekutána az elnöklő **Pécsi Márton** mondott köszönetet a vendéglátásért.

Az elnök a napirend előtt mély megrendüléssel jelentette be **Kádár László** professzornak, Társaságunk tiszteletbeli elnökének 81 éves korában bekövetkezett elhunytát. A közgyűlés egyperces néma felállással adózott a hosszú időn keresztül volt elnöke, majd tiszteletbeli elnöke emlékének.

Ezután **Pécsi** elnök megtartva elnöki megnyitóját, utalt az abban megfogalmazott mondanivalók fő tanulságára: "Társaságunk eredményességét, céljának elérését mindenkor csak az egymásért végzett kollektív társadalmi munka biztosítja."

Az elnöki megnyitó után a korábbi gyakorlatnak megfelelően aktuális témájú tudományos értekezés felolvasására került sor. Ez alkalommal **Bernát Tivadar** társelnökünk Szükség van-e paradigmaváltásra a gazdaságföldrajzban? címen tartotta meg előadását. (Ennek szövegét folyóiratunk 1989. évi 1-2. száma tartalmazza — 31-40. o.)

Elnökünk méltatva az értekezés előremutató mondanivalóját, néhány gondolatot fűzött hozzá: "Az előadás, felvázolva a következő időszak igényeit, igyekezett nekünk útmutatást adni. A paradigmaváltás új szemléletű kutatási módszerek bevezetésére szolgál. Ám a fundamentális kutatásoknak is mindenkor volt és lesz aktuális gyakorlati jellege. A mindenkori össztársadalmi igényeknek megfelelően realizálódik. Az ember és a környezet kölcsönhatása a legfontosabb paradigmaváltási kényszer. A földrajzi hely minősítése előtérbe kerül. A természeti erőforrás, potenciál értékének változása nagyon fontos a várható előrejelzések szempontjából. A földrajz ezen a területen jelentkezhetsz nagyobb hatékonysággal, mint azok a tudományterületek, amelyek a földrajzi környezetnek csak egy-egy alapkutatását végzik."

A közgyűlés érdemi munkájának 1. pontjaként **Frisnyák Sándor**, a jelölő bizottság elnöke terjesztette be a választmány javaslatát az új tisztikarra, a lejárt választmányi mandátumok betöltésére, valamint a különböző kitüntetésekre.

Az elnök kiegészítésül informálta a közgyűlést, hogy az elnököt, a társ-elnököket, a főtitkárt, valamint a választmány tagjait kettős jelölés alapján, titkos szavazással lehet megválasztani, a kitüntetések adományozásáról viszont nyílt szavazással dönt a közgyűlés.

Az információhoz kapcsolódva **Pinczés Zoltán** választmányi tag hivatkozott a kitüntetések ügyében az elnökhöz két héttel azelőtt intézett levelére, s megismételte kifogásait, ami szerint nincs minden esetben tisztázva az érmek odaítélésének kritériuma.

Hosszas vita után a közgyűlés végül is az egyes kitünteteskategóriákról külön-külön szavazott. Ennek megfelelően:

a) Külföldi tiszteleti taggá választotta a közgyűlés **Derek C. Ford** egy. tanárt (Kanada), **Ivan Gams** egy. tanárt (Jugoszlávia), **Günter Haase** tud. intézeti igazgatóhelyettest (NDK), **Günter Heinritz** egy. tanárt (NSZK), **Hans Fischer** egy. tanárt (Ausztria).

b) Hazai tiszteleti taggá választotta a közgyűlés **Béres István** vez. szaktanácsadót (Békéscsaba), **Bernát Tivadar** egy. tanárt (Bp.), **Borsy Zoltán** egy. tanárt (Debrecen), **Enyedi György** tud. intézeti főigazgatót (Pécs), **Jakucs László** egy. tanárt (Szeged), **Köves József** ny. főisk. tanárt (Eger), **Marosi Sándor** tud. intézeti igazgatóhelyettest (Bp.), **Sárfalvi Béla** egy. tanárt (Bp.), **Somogyi Sándor** tud. tanácsadót (Bp.), **Vasváry Arturt**, a TIT ny. főtitkár-helyettesét (Bp.).

c) A Kőrösi Csoma Sándor-émlékérem adományozta a közgyűlés **Liu Tung Sheng** egy. tanárnak (Kína).

d) A szocialista földrajzért oklevelet az alábbiaknak ítélte oda a közgyűlés: **Boglári Györgyné** szaktanácsadó (Győr), **Kárpáti Zoltán** középisk. tanár (Dunakeszi), **Lóczy Dénes** tud. munkatárs (Bp.), **Nagyváradai Árpád** osztályvezető (Szombathely), **Pinke József** középisk. tanár (Vác), **Tímár Judit** tud. munkatárs (Békéscsaba), valamint az **MN Tóth Ágoston Térképészeti Intézet** (Bp.).

A Lóczy Lajos-émlékérem kiadását a közgyűlés elvetette.

Frisnyák Sándor javaslatára és a közgyűlés hozzájárulásával megalakult a választást lebonyolító szavazatszedő bizottság, amelynek tagjai **Papp-Váry Árpád** (elnökként), **Fábri Mihály** (Gödöllő), **Lóczy Dénes** (Bp.) és **Tímár Judit** (Békéscsaba) voltak.

A szavazás idejére az elnök szünetet rendelt el.

A szavazólapok begyűjtése után folytatódott a munka.

Az elnök átadta a jelen levő kitüntetetteknek az elismerésről szóló okleveleket. Ismertette továbbá az idei Kiváló Ifjú Geográfus címet elnyert

két egyetemi és egy főiskolai diák nevét, majd a 80 éves **Kakas József** meg a 75 éves **Kéri Menyhért** tiszteleti tagokat emléklappal köszöntötte.

Az ünnepélyes aktus után komolyabb ügyrendre került sor. **Kéri Menyhért**, a számvizsgáló bizottság elnöke számolt be a közgyűlésnek társaságunk szorító anyagi helyzetéről. Ecsetelte az elmúlt években nehézségei ellenére végzett heroikus munkát, és optimista hangnemben vázolta a jövő kilátásait.

A következő főtitkári beszámoló előtt az elnök méltatta **Füsi Lajos** főtitkár nyolcévi tevékenységét, és reményének adott kifejezést, hogy a következő főtitkár és tisztségviselők hasonló lelkesedéssel és önzetlenséggel szolgálják majd a Társaságot és a geográfia ügyét.

A főtitkári jelentés elhangzása után **Papp-Váry Árpád**, a szavazatszedő bizottság elnöke ismertette a szavazás eredményét: az érvényes szavazatok száma 92, az érvényteleneké 9 volt. A szavazás a következőképpen alakult:

Tiszteletbeli elnök: **Pécsi Márton** (47 szavazattal).

(Bár **Enyedi György** neve nem szerepelt a szavazólapon, ennek ellenére rá 32-en adták szavazatukat; további 4 személy kapott még 1-1 szavazatot.)

Elnök: **Bora Gyula** egyetemi rektorhelyettes 71 szavazattal.

Társelnök: **Tóth József** tud. int. főigazgató-h. 63 szavazattal, **Balázs Dénes** geográfus szakíró (61), **Berényi István** tud. osztály. (45), **Füsi Lajos** ny. egy. doc., volt főtitkár (41).

Főtitkár: **Gábris Gyula** egy. doc. 60 szavazattal.

A választmányba az 1989/1992-es időszakra a következőket jelölte a közgyűlés: **Juhász Árpád** geológus, tv-osztály.-h., Bp. (67 szavazattal), **Boros László** főisk. doc., Nyíregyháza (61), **Probáld Ferenc** egy. doc., Bp. (57), **Lovász György** egy. tanár, Pécs (48), **Hankó Ilona** középisk. tanár, Békéscsaba (46), **Kormány Gyula** főisk. tanár, Nyíregyháza (45), **Károssy Csaba** főisk. doc., Szombathely (44), **Túri Béla** középisk. tanár, Cegléd (40). Póttagok: **Havas Gáborné, Csikós Tóth Ágnes és Kovács Zsuzsanna.**

Jogtanácsos maradt az eddig is e tisztséget viselő **Dénes György.**

A számvizsgáló bizottságba **Kéri Menyhért** elnök mellé a következő új tagokat választották: **Heiter Lászlóné** szaktanácsadót, **Jónás Ilona** OPI-főmunkatársat, **Kürti György** gimn. igazgatóhelyettest, **Rátóti Benő** térképész főszerkesztőt és **Schweitzer Ferenc** tud. főmunkatársat.

Miután az elnök megköszönte a szavazatszedő bizottság alapos munkáját, **Bernát Tivadar** tiszteleti tag felolvasta **Bora Gyulának**, az újonnan választott elnöknek a közgyűléshez intézett levelét (376. o.).

Végül **Pécsi Márton**, a volt elnök ígéretet tett, hogy az új elnökség eredményes munkáját előmozdítandó minden segítséget megad. Majd sok sikert kívánva a közgyűlést berekesztette.

FŐTITKÁRI JELENTÉS

Beterjesztette: FÜSI LAJOS

Elnök Úr! Tisztelt Közgyűlés!

Nyolcadik alkalommal állok Önök előtt, hogy főtitkári beszámolómat előterjesszem. Eddig sem volt könnyű feladat, de most úgy érzem — különösen éreztem, mikor jelentésem fogalmaztam egy borongós áprilisi napon Tihanyban —, ez lesz a legnehezebb teendőm ebben a minőségemben. Azt szeretném beszámolómmal meghallgatásával elérni, hogy az Önök további segítőkészsége, töretlen szakmaszeretete legyen elég biztosíték arra, hogy az idén 117 éves Magyar Földrajzi Társaság tovább szolgálja a geográfia művelését, a földrajz oktatását és népszerűsítését.

Ez az optimista hitem olyan politikai, gazdasági és társadalmi konstellációban hangzik el, ami mindennek, csak rózsásnak nem nevezhető! De ha visszaemlékeznek korábbi beszámolóimra — melyek a Földrajzi Közleményekben megjelentek, s így leellenőrizhetők —, akkor joggal elmondhatjuk, ez az ítélet közel azonos tartalommal már jó néhány alkalommal elhangzott. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy akkor mi az alapja Társaságunk jövőjébe vetett bizalmamnak!?

Állításom igazolására a következő tényeket sorakoztatom fel, melyek az Önök, Társaságunk lelkes, odaadó, időt és fáradságot nem kímélő, a gazdasági nehézségek, a pénzügyi szűkmarkúság éveiben kifejtett társadalmi munkája eredményeként a most leköszönő tisztikar ideje alatt megvalósultak.

Mint ismeretes, Társaságunk célját és feladatát az alapszabályunk elsősorban a választmány, a szakosztályok és vidéki osztályok, továbbá az állandó és alkalmi bizottságok, valamint a Földrajzi Múzeum keretében való megvalósítással írja elő.

1. Ennek szellemében elsődleges feladatunknak tekintettük — a területi elv érvényesítésének következetes alkalmazásával — az új vidéki osztályok szervezését.

A sort a Kisalföldi Osztály, Győr központtal, kezdte, majd a Közép-dunántúli Osztály megalakítása követte, Veszprém székhellyel. A következő évben, a miskolci kettéválás után, a Mátra-vidéki Osztály, Eger, ill. 1984-ben a Borsodi Osztály, Miskolc központtal következett. Legfiatalabb vidéki osztályunk a Nyugat-magyarországi, Szombathely központtal 1985 óta működik, s tegyük hozzá, hogy nagyon eredményesen.

Az imént vázolt szervezeti kiteljesedéssel ma Társaságunk célját és feladatát 6 szakosztály:

1. Társadalom- és Gazdaságföldrajzi (1912),
2. Oktatásmódszertani (1921),
3. Természetföldrajzi (1952),
4. Hegymászó (1957),
5. Térképészeti (1958),
6. Orvosföldrajzi (1964) és

10 vidéki osztály:

1. Szegedi (1953), 2. Debreceni (1954), 3. Dél-dunántúli, Pécs (1954), 4. Nyírségi, Nyíregyháza (1968), 5. Körösvidéki, Békéscsaba (1975), 6. Kisalföldi, Győr (1981), 7. Közép-dunántúli, Veszprém (1981), 8. Mátravidéki, Eger (1957, 1982), 9. Borsodi, Miskolc (1957, 1984), 10. Nyugat-magyarországi, Szombathely (1985) látja el.

Természetesen az új osztályok csak ott, s csak akkor alakulhattak meg, ha megfelelő bázis- vagy háttérintézményt találtunk, ahol rendezvényeiket, üléseiket megtarthatják, levelezéseiket lebonyolíthatják, s nem utolsósorban a társadalmi munkához szakmailag felkészült, lelkes, önzetlen geográfusokat leltünk.

Visszatekintve a nyolc évre, joggal elmondhatjuk, hogy a 6 szakosztály és a 10 területi osztályunk, a sok nehézség ellenére is, olyan színvonalon művelte, terjesztette és népszerűsítette a geográfiát és segédtudományait, mely mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban elmélyítette és szélesítette a Magyar Földrajzi Társaság hírnevét.

2. Optimizmusomat tápláló második érvem az országos gyűjtőkörrel bíró Magyar Földrajzi Múzeum létrejötte.

Társaságunk már több évtizede szorgalmazta egy szakmai múzeum létrehozását, de a megvalósítás mindaddig hamvában múlt ki, míg életre nem hívtuk **Becsei József** elnökletével és **Balázs Dénes** (mindketten tiszteleti tagunk) titkárságával a Múzeumi Bizottságot. Az említettek, és főképpen **Balázs Dénes** s a köréjük csoportosuló lelkes tennivágyók pénzügyi és szervezeti, anyaggyűjtő és -tároló munkái után Érd Város Tanácsa várospolitikai rangra emelte a javaslatot, minek következményeként egy műemlék jellegű épületben 1983. október 7-én a Magyar Földrajzi Társaság és Érd Város Tanácsa elvi, ill. anyagi, valamint a Magyar Tudományos Akadémia és a Művelődési Minisztérium — nem kevés: 500 ezer, ill. 1 millió Ft — anyagi támogatásával a "Magyar utazók, földrajzi felfedezők" c. első kiállítást **Drecin József** államtitkár megnyitotta.

1984-ben, **Kőrösi Csoma Sándor** születésének 200. évfordulóján, a Magyar Tudományos Akadémián együttműködési okiratban rögzítettük a Magyar Földrajzi Társaság és Érd Város Tanácsa szerepét és viszonyát a múzeummal kapcsolatban. A bicentenáriumi országos ünnepségsorozata keretében készült a Múzeum udvarán felállításra az **Antal Károly** Munkácsy-díjas szobrászművész által 1942-ben megformált Kőrösi Csoma Sándor-szobor.

1986-ban kétszeresére növekedett a Múzeum alapterülete, mert az épület másik szárnyát is birtokba vehette. Az átalakítási munkákat Érd Város Tanácsának Költségvetési Üzeme végezte, s a szükséges anyagiakhoz — közbenjárásunkra — 1,5 millió Ft-tal járult hozzá a Művelődési Minisztérium.

A Magyar Földrajzi Gyűjtemény ötesztendő fennállása alatt végzett tevékenységét a múzeumügy országos hatáskörű szakmai felügyeleti szervei több alkalommal vizsgálták, s jelentéseikben pozitívan értékelték. Eredményeként **Villangó István**, a Művelődési Minisztérium Közgyűjtemények Főosztályának vezetője 1988 októberében a Múzeum udvarán tartott ünnepségen átnyújtotta a múzeummá nyilvánítás okiratát. A múzeum látogatottsága azóta is a legnagyobb Pest megyében. A közelmúltban a Művelődési Minisztérium 1/2 millió Ft-ért megvásárolta **Germanus Gyula** hagyatékát, és azt feldolgozásra és tárolásra múzeumunknak adományozta.

3. Harmadik számú argumentumom, miszerint pénzsűke időben is lehet sok pénzt szerezni, ha a cél a magyar földrajztudomány hagyományaira támaszkodó, elődeink emlékét felidéző, nemzetközi hírünket öregbítő expedíció megvalósítására kell, mint amilyen a **gróf Teleki Samu** 100 éves kelet-afrikai felfedező útjának emlékére szerveződött. A fél évig tartó, 20 ezer km-t **Teleki** nyomában megtett expedíció tíz résztvevőjéből hat Társaságunk tagja. Vezetője **Gábris Gyula** választmányi tagunk, helyettese pedig a márciustól nyugalomba vonult **Pataki Béla Pál** utóda, **Lerner János** tudományos titkárunk.

Az expedíció az elmúlt év június 18-án egészségesen, politikai és szakmai célkitűzését várakozáson felül teljesítve, gyűjtőmunkája eredményeként több konténert kitevő geológiai, paleontológiai, botanikai, zoológiai, etnográfiai, kartográfiai és fototechnikai, valamint nyelvészeti és tudománytörténeti anyaggal tért haza. Azóta Társaságunk különböző rendezvényein, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat előadásain, a sajtóban, a rádió és televízió műsoraiban több tucat színvonalas előadás, hazai és nemzetközi szimpózium és tanulmány látott napvilágot. Megnyílt, és eddig nagy érdeklődést mutat a Magyar Nemzeti Múzeumban látható "Afrikában jártak" c. kiállítás.

Az expedíció szellemi és tárgyi anyagának tudományos feldolgozása, szak- és népszerűsítő könyvekben folyó publikálása, több órás tv-műsor elkészítése

még több éves munkát fog igényelni a résztvevőktől, de azt már most büszkén elmondhatjuk, hogy a világ 100 év elmúltával tudomást vett arról, hogy az Afrika keleti felében nagy-nagy fehér foltot eltüntető Teleki-expedíció nem osztrák, hanem magyar volt. Társaságunk e helyen is gratulál a sikeres út résztvevőinek, megköszöni a több mint 10 millió Ft-ot adományozó szponzoroknak szakmánk támogatását!

4. Végül e tárgykörben még az idén megjelenő új Magyar Nemzeti Atlaszról szeretnék szólni. Műfaját tekintve a nemzeti atlasz az illető ország természetföldrajzi adottságait, viszonyait, ezekből fakadó potenciális lehetőségeit, népességének számszerű adatait és alakulásának tendenciáit, életének egészségügyi, kulturális és infrastrukturális viszonyait, a gazdasági élet, az ipar, a mezőgazdaság jellemzését, a közlekedés, a bel- és külkereskedelem legfontosabb mutatóit tárja a tematikus kartográfia nyelvén az érdeklődő elé. A térképi megjelenítés mellett ún. térképi magyarázók, szöveges rész egészíti ki az atlaszt. Így joggal fogalmazhatunk úgy, hogy a nemzeti atlasz egy-egy ország névjegye, névkártyája a világban.

Mint ismeretes, hazánk első nemzeti atlaszának munkálatai még az 1960-as évek elején kezdődtek, így adatai ma már nem tükrözik a valóságot. Ezért elnökünk, **Pécsi Márton** javaslatára a Magyar Tudományos Akadémia elfogadta, elvi és anyagi támogatásáról biztosította az új nemzeti atlasz kiadását. Több éves kutató, szervező és szerkesztő munka eredményeként az idén megjelenik a korszerű, sokoldalú igényt kielégítő nemzeti atlaszunk, mely két évtizedes hiányt pótol.

A kiadáshoz szükséges anyagi fedezetet — ami eddig meghaladta a 40 millió Ft-ot — az érdekelt minisztériumok és főhivatalok bocsátották a szerkesztőbizottság rendelkezésére. A sokszorosításhoz szükséges papírt és a nyomdai munkálatokat a Magyar Néphadsereg Tóth Ágoston Térképészeti Intézete biztosítja, ami értékben meghaladja a 6 millió Ft-ot.

Hölgyeim és Uraim!

Lehet nemes célra pénzt szerezni? Igen, mert az atlasz 273 térképoldalon levő 603 db önálló térképen kívül 100-nál több melléktérképet, 200-nál több diagramot, 6 űr- és 2 légi felvételt, valamint az ország összes települését bemutató térképmellékletet tartalmaz. Így a Nemzeti Atlasz az ismeretszerzés bő forrása, széles körű tájékozódást tesz lehetővé országunk természeti környezetéről és gazdasági életéről. Joggal lehetünk büszkéek az új Nemzeti Atlaszra, mert a kutató, tervező-szerkesztő és kivitelező munkát végzők többsége Társaságunk aktív tagja. Minden reményünk megalapozott, hogy eredményesen és hasznosan használhatja majd az állam- és gazdaságirányítás, az okta-

tás és közművelődés, valamint a kutatóintézmények és az érdeklődők széles tábora itthon és külföldön.

Tisztelt Közgyűlés!

Beszámolóm következő részében Társaságunk élete elmúlt évi történéseinek jelentősebb állomásait, a hétköznapi tevékeny egyhangúságából említésre méltó, s az utókor számára megőrzendő eseményeit kívánom felvázolni.

Mindenekeiőtt szólni kell a titkárság és az elnökség tevékenységét értékelő, összegező, kritikai hangvételével irányt mutató, határozatokat hozó választmány munkájáról. Mint ismeretes, a testületnek négyéves időtartamra — éves rotációban 8 mandátum újraválasztásával — 32 rendes tagja van, melyet Társaságunkban betöltött tisztsége, funkciója alapján a szakosztályok és osztályok elnökei és társelnökei — akadályoztatásuk esetén titkárai —, valamint hazai tiszteleti tagjaink, továbbá állandó bizottságok elnökei egészítenek ki. Alapszabályunk lehetővé teszi, hogy egyes ügyek tárgyalására külön meghívottak is részt vegyenek az ülésen. Az elmúlt évben három alkalommal hívtuk össze a választmány tagjait. Értékeljük a Veszprém székhellyel megtartott köz- és vándorgyűlésünket, amikor is mind a megyei és városi vezetés, a fogadó és rendező Közép-dunántúli Osztály, mind a szervező titkárság elismerő köszönetben részesült. Nem hallgathatjuk el a zsúfolt, így hosszúra nyúló közgyűlésre és a tanulmányutak egyes szakmai vezetőire tett negatív megjegyzéseket sem, melyek megismétlődésének elkerülésére a jövőben több gondot kell fordítani.

Foglalkozott a választmány a számítástechnika eredményesebb alkalmazásának szükségességével mind az oktatás, mind a kutatás területén. E célból az Oktatásmódszertani Szakosztályunk bevonásával egy külön munkabizottság alakult. Beszámolt a titkárság a Körösvidéki Osztály vezetésével karöltve tett előkészítő-szervező munkákról az idei Békés megyei vándorgyűléssel kapcsolatban. Megállapította a választmány, hogy mind a tudományos ülészek programja, mind a kulturális és tanulmányi utak tematikája céljaink és elvárásaink szellemében szerveződött, így minden remény megvan arra, hogy a vándorgyűlés teljesítse egyik legfontosabb célját, a tanár-továbbképzést.

Meghallgatta a választmány beszámolóját az októberben Szófiában megtartott 4. szocialista országok főtitkárainak értekezletéről.

Sok munkát adott a választmánynak és a titkárságnak az idei tisztújító közgyűlés előkészítése. A jelölőbizottság alapos, körültekintő, és tegyük hozzá, nem könnyű tevékenységének eredményét Önök a szavazólapok és javaslatok elhangzásával már ismerik. Ugyanakkor úgy érzem, informálnom kell a tagtársakat arról, hogy az Alapszabálymódosító Bizottság is több alkalommal

ülésezett. Felmerültek módosító indítványok részben a tisztújító választással — pl. a tisztségviselés időtartamára vonatkozóan maximum 8 év —, az új "Társasági törvény", az új "Akadémiai törvény" és a mi Társaságunk kérdésével kapcsolatban, de szóba került a tagdíj emelése, továbbá a kitüntetésekkel felmerült problémák is. Végül is úgy határozott a bizottság, hogy a módosítási javaslatát az országos jellegű döntések letisztulása után terjeszti elő.

A legutóbbi választmányi ülésen beiktattuk a 11 évet nálunk töltött, 40 éves szolgálati idővel rendelkező, és nyugállományba vonuló dr. **Pataki Béla Pál** utódát, dr. **Lerner János** egyetemi adjunktust. Minden reményünk megvan arra, hogy a titkárság új munkatársa jó szervezőképességéről, szakmánk és ügyünk szolgálatáról és továbbfejlesztéséről tesz tanúbizonyságot.

Hölgyeim és Uraim!

A továbbiakban szólnom kell még kiadványainkról, az állandó jellegű bizottságaink tevékenységéről, könyv- és térképtárunk működéséről, és befejezősül az egyetemi és főiskolai tudományos diákkörök, valamint a középiskolai földrajzi tanulmányi versenyek ez évi eredményeiről.

Mint már a múlt évi beszámolómban is jeleztem, a Földrajzi Közlemények kiadása egyre több gondot okoz Társaságunknak. Az Akadémiai Kiadó szeretne megszabadulni a számára nem gazdaságos kiadványok gondozásától. Első lépésként a tudományos folyóiratok terjedelmének felére csökkentésével kívánta mérsékelni támogatását. Mi ezt eddig úgy elimináltuk, hogy tavaly a Veszprémben (1988), idén pedig a Békéscsabán megjelenő Földrajzi Közlemények 1989-es 1—2. összevont számát úgymond saját erőből — természetesen szponzorok támogatásával — adjuk ki, abban a reményben, hogy az új akadémiai törvény ezt a tarthatatlan állapotot és gondot leveszi az akadémiai tudományos társaságok válláról. Mi ui. elképzelni sem tudjuk, hogy egy 112 éves, 30 különböző országba cserekapcsolat révén eljutó nagy múltú folyóirat anyagi szűklátókörűség miatt megszűnjék.

Az Orvosföldrajzi Szakosztály önálló, a világon egyedüli, angol nyelven publikált folyóirata, a Geographia Medica külföldi intézetek anyagi támogatásával a múlt évben is megjelent, úgy hogy mellette még két külön szám is napvilágot látott angol és német nyelven. Előkészület alatt áll az 1989-es periodika is, ugyancsak két szuplementtel. E tiszteletre méltó és dicséretes, nemzetközileg is nagyra értékelt kiadási tevékenységgel a gondunk csak az, hogy hovatovább nem tudjuk előteremteni azt a pénzösszeget, ami a folyóirat kötési munkálatait és a szétküldéséhez szükséges postaköltségeket fedezi. Paradox helyzet, de, sajnos, itt tartunk.

Ugyancsak megjelentette a **dr. Dési Illés** vezette szakosztály "A környezet arzén-szennyezettségének településegészségügyi kérdései a dél-alföldi régióban" c. tudományos ülésük anyagát is.

A Hegymászó Szakosztály ugyancsak saját kiadásában jelentette meg a 30 éves működését ünneplő szakosztály "Beszámoló" c. éves folyóiratát 160 oldal terjedelemben. Szintén a szakosztály gondozásában került az olvasó kezébe a "Hegymászó" két száma, 80, ill. 100 oldalas füzet formájában. **Dr. Dezsényi János** szakosztályelnöknek önzetlen, fáradhatatlan szervezői munkái mellett, mint láttuk, kiadási tevékenységre is jutott energiája.

Ugyancsak önfinanszírozó éves kiadványként jelenik meg a "Földrajzi Múzeumi Tanulmányok" c. évkönyv **dr. Balázs Dénes** tiszteleti tagunk szerkesztésével. Az eddig megjelent 4 szám hasábjain az országos jelentőségű témák mellett számos, Érdre vonatkozó helytörténeti jellegű dolgozat látott napvilágot. A cikkek angol és orosz nyelvű összefoglalásai lehetővé teszik a kutatási eredmények nemzetközi megismertetését. Ennek tudható be, hogy a Földrajzi Múzeumi Tanulmányokat ma már az öt kontinens huszonkét országában ismerik és jegyzik, és a szerkesztőség számos külföldi tudóstól kap közlésre értékes dolgozatokat.

Örömmre szolgál, hogy e tárgykör befejezéseként jelenthetem, hogy **dr. Frisnyák Sándor** szerkesztésével a közelmúltban megjelent a főiskolai tankönyvsorozatban Magyarország földrajza 600 oldal terjedelemben. Szerzői mindnyájan Társaságunk tagjai.

Bizottságaink jelentéseiből megtudhatjuk, hogy a Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU) XXVI. kongresszusát 1988. augusztus 21–26. közt Ausztráliában, Sydney egyetemén rendezték. Hazánkat **Enyedi György** akadémikus, társelnökünk mint az IGU alelnöke, **dr. Zánbó László** választmányi tagunk és **dr. Kertész Ádám** mint az IGU Magyar Nemzeti Bizottságának titkára képviselte.

A jelentésből kitűnik, hogy az IGU plenáris ülésein az előadók a földrajz jövőjét meghatározó, a tudományos kutatás irányvonalát kijelölő témákat szorgalmazták, mint pl. a globális méretű változásokat eredményező bioszféra és a geoszféra közötti kölcsönhatások vizsgálata.

A jelentés — mely teljes terjedelmében a Földrajzi Közleményekben megjelenik — ismerteti az IGU új tisztségviselőit, a legközelebbi kongresszus helyét (USA), valamint az előadásokhoz kapcsolódó szakmai, ill. turisztikai kirándulásokat.

Az Emlékbizottság előre tervező, de ugyanakkor a múltba tekintő munkáját az 1988–89-es évben is a hagyományápolás és megbecsülés szellemében végezte.

1988. június 27-én **dr. Pécsi Márton** avatta fel korábbi elnökünk, a hírneves geográfus, **Cholnoky Jenő** emléktábláját a balatonfüredi Panteonban. A helyhez és alkalomhoz illő avatóbeszéd megjelent a Földrajzi Közlemények ez évi 1—2. számának 109—112. oldalán.

Szeptember 8-án a miskolci Akadémiai Bizottság emlékülést rendezett **Peja Győző** egykori érdemes osztályelnökünk és tiszteleti tagunk halálának 5. évfordulója alkalmából. Társaságunkat **dr. Frisnyák Sándor** osztályelnök és **dr. Somogyi Sándor** társelnök, az Emlékbizottság elnöke képviselték, az elhunyt emlékét felelevenítő tisztelgő előadással.

Az elmúlt év novemberében több alkalommal és több helyszínen is kifejeztük hálás megbecsülésünket alapító elnökünk, **Hunfalvy János** halálának 100. évfordulója alkalmával. A megemlékezések szervezője a **Hunfalvy**ról elnevezett Kereskedelmi Szakközépiskola tanári kara volt. Elsőként november 7-én **dr. Füsü Lajos** főtitkár és **dr. Székely András** szakosztályelnök **Hunfalvy János** emléktábláját felavatta egykori lakóházán. November 9-én **dr. Somogyi Sándor**, majd 10-én **dr. Székely András** tartott előadást alapító elnökünkről. November 11-én a Kerepesi temetőben az előzőek részvételével megkoszorúztuk a **Hunfalvy** család síremlékét.

Ugyanezen a napon Dunaföldváron **Magyar László** emlékművének felavatásán vettünk részt, ahol Társaságunk koszorúját **dr. Füsü Lajos** és **dr. Székely András** helyezték el, amihez **dr. Somogyi Sándor** mondott nagynevű hazánkfia munkásságát méltató rövid beszédet.

Megemlékeztünk folyóiratunkban a tavaly elhunyt **dr. Béll Béla** akadémikusról (1901—1988) és **dr. Hajósy Ferenc** (1906—1988), Társaságunk egykori titkáráról is.

Társaságunk Könyv- és Térképtárát a korábbi évtizedek nehézségei ellenére az ország egyik jelentős szakgyűjteményének tarthatjuk — ezt a hivatalos könyvtári szolgálat is elismeri —, mert elsősorban a folyóiratcsere révén a periodikák gyűjteménye igen gazdag és teljes.

Az 1988. évre visszatekintve örvendetes tényként kell megállapítanunk, hogy térképtárunk az előző évekhez viszonyítva igen jelentős mértékben gyarapodott.*

Tisztelt Közgyűlés!

Az idén is megrendezték az egyetemi, főiskolai Tudományos Diákkörök országos versenyét. Ez alkalommal a természetföldrajzi részlegben kiemelkedő eredményt mutatott **Karátson Dávid** az ELTE-ről, míg a gazdaságföldrajzi szek-

*További tájékoztatást l. a könyv- és térképtári beszámolóban, 379—382. o. (A szerk.)

cióban **Lehmann Krisztina** ért el a JATE-ról első helyezést. A tanárképző főiskolákról **Lipécz Livia**, a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola hallgatója érdemelte ki a kiváló ifjú geográfus címet és a vele járó 1000–1000 Ft jutalmat.

Gratulálunk továbbá a középiskolai földrajzi tanulmányi verseny 10 kiemelt helyezettjének, akik közül az első ugyancsak oklevelet és 1000 Ft jutalmat kap Társaságunktól.

- I. díj: **Patonai Gábor**, 3. o. t.
Cegléd, Kossuth Lajos Gimnázium
Felkészítő tanár: **Dr. Kürti György**
- II. díj: **Sütő Katalin**, 3. o. t.
Mohács, Kisfaludy Károly Gimnázium
Felkészítő tanár: **Darabos Lászlóné**
- III. díj: **Rest Bulcsú**, 3. o. t.
Győr, Kazinczy Ferenc Gimnázium
Felkészítő tanár: **Bajnai Lászlóné**
4. helyezett: **Bogdán Mária**, 4. o. t.
Nagykanizsa, Dr. Mező Ferenc Gimnázium
Felkészítő tanár: **Farkas Jánosné**
5. helyezett: **Kerék Barbara**, 3. o. t.
Gödöllő, Török Ignác Gimnázium
Felkészítő tanár: **Fábri Zsuzsanna**
6. helyezett: **Szabó Krisztina**, 3. o. t.
Gödöllő, Török Ignác Gimnázium
Felkészítő tanár: **Fábri Zsuzsanna**
7. helyezett: **Kindest Gabriella**, 3/a o. t.
Törökszentmiklós, Bercsényi Gimnázium
Felkészítő tanár: **Répási Bertalanné**
8. helyezett: **Újvári Gellért**, 4. o. t.
Dombóvár, Gógös Ignác Gimnázium
Felkészítő tanár: **Dr. Szőke Sándor**
9. helyezett: **Hajnal Henriett**, 3. o. t.
Monor, József Attila Gimnázium
Felkészítő tanár: **Dr. Halász János**
10. helyezett: **Kiss Zoltán**, 4. o. t.
Dunakeszi, Radnóti Miklós Gimnázium
Felkészítő tanár: **Kárpáti Zoltán**

Végezetül jelentem a t. Közgyűlésnek, hogy Társaságunk létszáma 1692 fő, melyből 347 ifjúsági tag. Ezúttal is kérjük jelenlevő tagtársainkat, tobozozzanak újabb tagokat 117 éves Társaságunk számára, hogy minél többen megismerkedhessenek szakosztályaink és osztályaink előadásaival és egyéb rendezvényeinkkel. Hosszú oda, hogy a fővárosi és megyei pedagógiai intézetek minél aktívabban támogassák erőfeszítéseinket, hiszen jelentős részük a

földrajztanárok továbbképzését szolgálja. Jelenleg közel 100 fő felvétele van folyamatban.

Befejezésül megköszönöm szíves türelmüket, kérem jelentésem tudomásulvételét és a 8 éve az Önök bizalmát s támogatását élvező tisztikar lemondásának elfogadását!

JELENTÉSEK A SZAKOSZTÁLYOK, VIDÉKI OSZTÁLYOK, VALAMINT A BIZOTTSÁGOK MŰKÖDÉSÉRŐL

1. Természetföldrajzi Szakosztály

Szakosztályunk az elmúlt év során 8 alkalommal szervezett önálló ülést, amelyen 11 előadás hangzott el. Üléseink száma eggyel, az előadásoké négyvel haladta meg a tavalyit. Sajnos, egy betervezett és meghirdetett előadás (**Erdélyi Mihályé**) elmaradt. A februári szakülés is a tervezettől eltérően alakult; minthogy az eredetileg bejelentett előadó, **Bariss Miklós** (USA) nem érkezett meg külföldről, ezért programot kellett változtatnunk. Ezúton is köszönetet mondunk **Kertész Ádámnak**, aki vállalta a beugrást, és **Székely Andrásnak**, aki az eredeti témából (nebraskai löszök) rövid összefoglalót adott. A látogatottság nagyjából változatlan, átlagosan 20–30 fő.

Szakosztályi előadásaink

Október. **Peter Ergenzinger** (Ny-Berlin): Földrajzi környezetrekonstrukció Északkelet-Szíriában.

Az előadó saját terepi megfigyelései és élményei alapján, eredeti diapozitívokkal illusztrálva mutatta be a terület természeti sajátosságait, különösképpen az öntözés, szikesedés és a mezőgazdasági termelés összefüggéseit. Hozzászóló: **Székely András** és **Probáld Ferenc**.

Hevesi Attila: Mélyföldről a havasokig a Mojave-sivatagban.

A nagy létszámú hallgatóság szemléletes összefoglalást kapott — szép diapozitívok kíséretében — az előadó észak-amerikai utazásának egyik kiemelkedő érdekességgé állomásáról, ahol a földrajzi övezetesség iskolapéldáját tanulmányozhatta, s elsősorban ezt mutatta be.

November. **Miczek György:** A tengerpartok típusai — a Fundy-öböltől a Sárga-tengerig.

A lassan valóságos világjárónak tekinthető előadó két évtized utazásain összegyűjtött megfigyeléseit és diáit tárta az érdeklődők elé, mégpedig a

parttípusok genetikus osztályozása alapján rendszerezve. Hozzászólók: **Hevesi Attila és Székely András.**

December. **Zámbó László:** Az ausztráliai Fátlan-síkság geomorfológiai problémái és természeti képe.

Az előadó 1988-ban az IGU négyévenként esedékes konferenciájára utazott Ausztráliába. A karsztos kőzetekből álló Fátlan-síkságon megtett különleges utazásáról számolt be. A rendelkezésére álló néhány napon sok érdekes megfigyelést tett. A részletek gondos leltározása és elemzése alapján fontos általános következtetést vont le a terület fejlődésére, felszínalakító folyamataira vonatkozólag. A gondolatébresztő előadáshoz sok hozzászólás kapcsolódott (**Hevesi A., Marosi S., Somogyi S., Székely A., Gábris Gy.**).

Február. **Kertész Ádám:** Személyi számítógép felhasználása a természetföldrajzi kutatásokban.

Az előadó igen fontos és Magyarországon újdonságszámba menő témát tárgyalt két részben. Először a Földrajzi Információ Rendszerek alaptulajdonságait és jelentőségét méltatta, majd a felhasználás példájaképpen a tájon belüli kölcsönkapcsolatok feltárását mutatta be egy konkrét mintaterület adatai alapján. Az élénk vitát kiváltó előadáshoz sokan hozzászóltak (**Székely A., Marosi S., Somogyi S., Zámbó L.**).

Székely András: Az omahai löszvidék. Az eredetileg meghívott előadó (**Barriss Miklós**) helyett, annak témájához kapcsolódva, szakosztályelnökünk mutatta be röviden, diákkal illusztrálva az Omaha környéki löszvidék típusait és formakicsét.

Március. **Székely András:** Természetföldrajzi megfigyelések az Amerikai Egyesült Államokban.

1988 tavaszán kb. 15 ezer km-t járt be az előadó az Egyesült Államokban a keleti partoktól a Csendes-óceánig s vissza. Útvonalának természetföldrajzilag érdekes, különleges pontjairól (pl. Niagara, Yosemite Np., Grand Canyon stb.) színes diapozitívok kíséretében számolt be hallgatóságának.

Kertész Ádám: Új-Zéland: recens folyamatok az Északi-szigeten.

Az előadó az ausztráliai IGU-kongresszus után részt vett a Contag tanulmányútján Új-Zéland északi szigetén, ahol főleg a recens folyamatokat tanulmányozták. Erről számolt be, színes diákkal.

Szaküléseink előadói térképekkel, szelvényekkel és főleg színes diákkal szemléltették mondanivalójukat, s az elhangzottak nagyrészt élénk vitát, több hozzászólást váltottak ki.

Szakosztályunk nagymértékben támogatta a TIT Földtudományi Választmányának és a Budapesti Szervezet Földtudományi Szakosztályának munkáját. Ennek

fő megnyilvánulási formája a társadalmi vezetésben való aktív részvétel (az elnökön kívül négy vezetőségi tag) és az ismeretterjesztő előadások tartása volt. A TIT Szakosztálya 1988-ban kereken 700 rendezvényt szervezett. Az előadásoknak kb. egyharmadát szakosztályunk tagjai tartották. Igen jelentős volt részvételünk az Országjárás-vezetői Tanács munkájában is. Szakosztályunk tagjai rendszeresen színvonalasan vezettek országjárásokat.

A TIT Budapesti Földtudományi Szakosztályával közösen megrendeztük a már hagyományosnak számító Földtudományi Napokat a Kossuth Klubban. Február 27-én kiállítással nyitott a rendezvénysorozat, melynek idei előadói a Magyar Tudományos Afrika-expedíció résztvevői közül kerültek ki (**Gábris Gy., Lerner J., Juhász Á.**). Négy estén összesen hat előadás hangzott el, 80–150 fős közönség előtt.

Szakosztályunk tagsága jelentős írásos tevékenységet fejtett ki elsősorban földrajzi folyóiratokban. Erről tanúskodnak a Földrajzi Közlemények, a Földrajzi Értesítő, a Föld és Ég, a Természet Világa és a Földrajztanítás természetföldrajzi szakcikkei.

Szakosztályunk tagjai — miként azt az előadások is tükrözik — az elmúlt évben is nagyobb utazásokat tettek, melyek során sok tudományos megfigyelést végeztek. Így mindenekelőtt a Magyar Tudományos Afrika-expedíció szervezését (**Gábris Gy., Lerner J.**) és eredményeit kell kiemelni (6 hónap alatt több mint 20 ezer km-t tettek meg 5 országban). Az IGU földrajzi kongresszusán (Ausztráliában) **Zámbó László** és **Kertész Ádám** képviselte szakosztályunkat. Továbbá **Székely András** egymagában 6 hét alatt kétszer szelte át Észak-Amerikát (New York—San Francisco—Los Angeles—Washington, 15 000 km).

Gábris Gyula
szakosztálytitkár

Székely András
szakosztályelnök

2. Társadalom- és gazdaságföldrajzi Szakosztály

A Magyar Földrajzi Társaság Gazdaságföldrajzi Szakosztálya 77 éves, és ez alkalommal is tisztelettel kell gondolnunk mindazokra, akik tudományterületünket elméleti és módszertani szempontból megalapozták, a második világháború után új elméleti alapokra helyezték és nemzetközileg elismert színvonalra emelték.

Az elért eredmények arra köteleznek, hogy tudományterületünk társadalomtudományi megalapozottságát tovább erősítsük; kapcsolatát a történet- és néprajztudománnyal, a szociológiával és politológiával stb. bővítsük. Fontos

szempont, hogy szaktudományunk szemléletének "humanizálását" erősítsük, olyan tanulmányok készítését és megjelentetését, valamint oktatói magatartást támogassunk, amelyben visszatükröződik az ember társadalmi-gazdasági folyamatokban vállalt szerepe és jelentősége.

A jövőben szeretnénk minden olyan tagtárs közreműködésére építeni, akit szaktudományunk jelene és jövője érdekel, a tudományterület témáiról informálódni szeretne vagy azok valamelyikében közreműködni kíván.

A szakosztály tevékenységét három fő cél köré kívánjuk csoportosítani. E célok kijelölésében jelentős szerepet játszottak azok az észrevételek, amelyeket az elmúlt félév során kaptunk. Ezek a célok az alábbiak lennének:

1. A földrajz szerepének, tartalmi feladatainak megvitatása az új társadalomfejlődési szakaszban. Az elméleti és módszertani kérdések napirendre tűzése.

2. A földrajz oktatási feladatainak segítése, a tartalmi megújítás gyorsítása, az új lehetőségek keresése (tanfolyamok, kiadványok, terepmunkák), amellyel a földrajz nagyobb szerepet játszhat a közművelődésben és a gyakorlatban.

3. Végül fontos célkitűzésnek tartjuk, hogy a földrajz a közéletben, köztudatban azt a szerepet vigye, amellyel az ember a mára kitágult világképben tájékozódni képes. Külön hangsúlyt szeretnénk adni a közép-európai gondolkodás terjesztésének.

1988 második félévében a fentiek szellemében tartottunk három ülést (Berényi I., Rétvári L. és Kocsis K.) a társadalomföldrajz problémáiról, a Kárpát-medence etnikai kérdéseiről és a hévízi környezet problémáiról.

Kerekasztal-beszélgetéseinket folytatni törekszünk azzal a módosítással, hogy esetenként más-más intézményekben kívánjuk megtartani.

Berényi István
szakosztályelnök

3. Oktatásmódszertani Szakosztály

1. Az év során négy alkalommal rendeztünk szakosztályi ülést.

A szakosztályi program 80%-át megvalósítottuk. Az általános és középiskolai fejlesztési programok bemutatása, ill. azok vitája elmaradt, mert a központi döntések még nem születtek meg.

A szakosztályi ülések az alábbi témákkal foglalkoztak:

a) Nemzetközi kitekintés keretében **dr. Mérő József** főisk. tszv. tanár beszámolót tartott "A közép-európai országok földrajztanárainak és oktatóinak Ausztriában tartott nemzetközi konferenciájáról".

b) Az Országos Pedagógiai Intézet munkatársai (**Jónás Ilona** és **Varajti Károly**) a nemzetközi tankönyvgyeztetésről tartottak előadást.

c) **Dr. Kocsis Károly**, az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet munkatársa. "A magyar nemzetiségek helyzete a Kárpát-medencében" címmel tartott beszámolót.

d) Szakosztályi ülés keretében a pályakezdő földrajztanárok számára rendeztünk ankétot.

A szakosztályi előadásokat és beszámolókat minden alkalommal vita és konzultáció követte.

2. A szakosztály rendezésében 1989. május 19. és 25. között Ausztria, Jugoszlávia és Magyarország közreműködésével Gazdaság a szomszéd területeken című témából szemináriumot tartottunk. A részt vevő mintegy 30 földrajztanár mindhárom ország területén gazdasági objektumokat látogat meg és a szeminárium keretében vitatta meg a tapasztalatokat.

3. 1988 nyarán Szolnokon a Megyei Pedagógiai Intézettel közösen rendeztük meg az általános iskolai földrajztanárok Nyári Akadémiáját.

4. Folyamatban van az 1989. június 24—29. között megrendezésre kerülő középiskolai földrajztanárok dombóvári Nyári Akadémiájának szervezése.

Varajti Károly
szakosztályelnök

4. Térképészeti Szakosztály

A Térképészeti Szakosztály az eltelt időszakban az éves munkatervben megjelölt feladatokat sikeresen végrehajtotta.

Az iskolai térképprogram keretében ez időszakban elkészült 3 db történelmi és 1 földrajzi falitérkép. Szakosztályunk biztosította — az eddigi évekhez hasonlóan — az Országos Pedagógiai Intézettel és a Magyar Földrajzi Társaság Oktatásmódszertani Szakosztályával együtt, hogy az iskolai oktatásban dolgozók, tanárok, szakfelügyelők tapasztalatai a térképek tartalmának összeállításakor eljussanak a térképek szerkesztőihez.

A szakosztály szívügyének tekintette a készítés utolsó szakaszába lépő Magyar Nemzeti Atlasz propagandáját, különös tekintettel az iskolai felhasználás lehetőségeire. Ennek érdekében szoros kapcsolatot — közös előadással —

rozatot — tartottunk a Geodéziai és Kartográfiai Egyesület Térképész Szakosztályával és a Magyar Tudományos Akadémia térkép albizottságával.

A hagyományainknak megfelelően igyekeztünk biztosítani a Kartográfiai Vállalatnál az oktatási intézmények üzemlátogatási kéréseinek teljesítését. Az elmúlt időszakban 12 iskola, ill. főiskola látogatását bonyolítottuk le.

Az Érdi Földrajzi Múzeumot az időszakai és állandó kiállítások rendezésében támogattuk, valamint a szakosztályunk tagjai társadalmi munkában különféle nyomdai szolgáltatásokat végeztek.

Az alábbi szaküléseket tartottuk:

Csáti Ernő: A japán kartográfia (diavetítéssel).

Dr. Klinghammer István: Az Egyesült Államok térképészeinek denveri konferenciája és az amerikai térképészet új útjai.

Dr. Lerner János: Térképész szemmel Kelet-Afrikában a Magyar Tudományos Afrika-expedícióval.

Nagy Ferenc: Több szerző által szerkesztett atlaszok kivitelezési problémái.

Hidas Gábor: A Történelmi Világotlasz szerkesztési problémái.

Hónyi Ede: Térképkiadás és kereskedelem.

Az Oktatásmódszertani Szakosztállyal közös rendezésben:

Dudar Tibor—Martinovich Sándor: Az 1989-ben forgalomba kerülő új földrajzi térképek bemutatása.

A szakosztály az időszakra tervezett munkáját maradéktalanul elvégezte.

Sziládi József
szakosztálytitkár

Dudar Tibor
szakosztályelnök

5. Orvosföldrajzi Szakosztály

Szakosztályunk 1988. második félévi és 1989. első félévi tevékenysége az alábbiak szerint alakult:

A) Folyóiratkiadás

1. Megjelentettük a Geographia Medica vol. 18. 1988. évi számát 182 oldalon, angol nyelven.

2. Megjelentettük a Geographia Medica Supplement 1. 1988. évi számát 176 oldalon, angol, ill. német nyelven.

3. Megjelentettük a Geographia Medica Supplement 2. 1989. évi számát 171 oldalon, angol, ill. német nyelven.

4. Előkészítés alatt áll a Geographia Medica 1989. évi száma, valamint a Supplement 3. és 4. 1989.

5. Megjelentettük A környezet arzénszennyezettségének településegészségügyi kérdései a dél-alföldi régióban című, 1988. április 29-én tartott tudományos ülés kiadványát 1989 márciusában.

B) Tudományos ülés

A Szegedi Akadémiai Bizottság Környezetegészségügyi Munkabizottságával és a Magyar Higiénikusok Társasága Dél-magyarországi Tagozatával közösen 1989. március 10-én megrendeztük a Peszticidekkel érintkezésbe kerülő dolgozók epidemiológiai vizsgálata című tudományos ülést.

Az ülés előadásai:

Dr. Hargitai Ferenc: A növényvédelem feladatai és erőfeszítései az egészség- és környezetvédelemben.

Dr. Vetró Gábor—dr. Palotás Mária—dr. Dési Illés: Zárttéri növénytermesztésben foglalkoztatott mezőgazdasági dolgozók követéses epidemiológiai vizsgálata Csongrád megyében.

Dr. Csölle István—dr. Vetró Gábor: A zárttéri növénytermesztés agrokémiai problémái.

Dr. Nehéz Mária és mtsai: Növényvédőszerrel foglalkozó dolgozók kromoszómavizsgálatának tapasztalatai a dél-alföldi régióban.

Dési Illés
szakosztályelnök

6. Hegymászó Szakosztály

A beszámoló az 1988 évi második és az 1989 évi első félévi időszakot öleli föl.

Előadások

- Okt. 7. **Kunos Gábor:** Húsz éve járnak magyarok a Pamír-hegységbe
- Nov. 11. **Nagy Sándor dr.:** Angkor, Kambodzsa híres romvárosa
- Dec. 9. **Sibalszky Zoltán dr.:** Anatólia
- Dec. 17. **Kurt Diemberger** (Olaszo.): K2, a sors hegye (Miskolcon)
- Dec. 18. **Kurt Diemberger:** K2, a sors hegye (Budapesten)
- Dec. 19. **Kurt Diemberger:** Az Everest É-ről és D-ről (Budapesten)
- Jan. 6. **Dura Lajos—Kiséry László:** Anatólia
- Jan. 26. **Karl Ülmüller** (Ausztria): Kerékpárral a Himaláján keresztül

(Miskolcon)

Jan 27. **Karl Ölmüller:** Kerékpárral a Himaláján keresztül (Budapesten)

Febr. 10. **Székely András dr.:** A Golan-fennsíktól Jeruzsálemig

Márc. 3. **Horváth Magda dr.:** Mozaikok a svájci Alpokból

Ápr. 7. **Toldi György:** Ismerkedés a Cordillera Blanca hegyvilágával
Peruban, 1987

Máj. 5. **Kádas Sándor dr.:** A Chopicalqui megmászása, 1987

Jún. 2. **Neidenbach Ákos:** Alpin könyvritkaságok bemutatása

Az előadásokat Budapesten az ELTE Földrajzi Tanszékei Lóczy termében (80—100 hallgató), ill. a Gutenberg Művelődési Otthonban (400—500 hallgató), míg Miskolcon az Ady Endre Művelődési Házban (mintegy 100 hallgató) tartottuk meg.

Hazai utakon

Havonta egy szakosztályi megmozdulás volt.

Külföldi utakon

Kiemelkedő esemény volt a Matterhorn É-i falának első magyar megmászása 1988 augusztusában, amikor is egy kötélhármas jutott fel az 1000 m-es falon (**Dékán Péter, Kraft Walter, Ozsváth Attila**).

Irodalom

Megjelent a Beszámoló 1987, a 30 éves szakosztály 160 oldal terjedelmű összeállítása, benne az összes előadások. (Ebből 33 külföldi, akik közül van, aki többször is szerepelt, pl. **K. Diemberger** 12-szer.)

Megjelent a Hegymászó két száma (80—100 o.).

A Turista Magazin havonta. Ennek 13. oldalát szakosztályunk szerkeszti.

Üezsényi János
szakosztályelnök

7. Dél-dunántúli Osztály

A társasági üléseket a JPTE TK Földrajz Tanszékén tartottuk, melyeken a társasági tagokon kívül földrajz szakos hallgatóink is megjelentek. Tagságunk létszáma ma 49 fő. Az ülések témái közül több élménybeszámoló jellegű volt, másrészt a földrajzi kutatások egy-egy részterületéről is hallottunk előadásokat.

1988. október: **Nagyvárad** László (JPTE TK Földrajz T.): Csillagászati expedícióval Egyiptomban

1988. november: **Dr. Tóth József** (MTA RKK): Tanulmányúton Kanadában

1988. december: **Dr. Csatári Bálint** (MTA RKK Kecskeméti Osztály: A Duna–Tisza közti tanyavilág múltja és jelene
1989. március: **Dr. Jakucs László** (JATE, Szeged): A karsztkutatások legújabb eredményei
1989. április (tervezett): **Dr. Pál Ágnes** (Tanárképző Főiskola, Szeged): Geográfus szemmel Izraelben

Terveink között szerepel szorosabb együttműködés kialakítása az Észak-dunántúli Osztállyal; ennek szervezése folyamatban van.

Aubert Antal
szakosztálytitkár

8. Debreceni Osztály

A Magyar Földrajzi Társaság Debreceni Osztályában 1988 második félévében és 1989 első félévében eddig a következő előadások hangzottak el:

Prof. Dr. Peter Ergenzinger (Ny-Berlin): A folyóvízi hordalékszállítás mérésének legújabb módszerei (1988. október 11.).

Dr. Szász Gábor: A távérzékelés helyzete a geotudományokban (1988. november 3.).

Patakne Dr. Félegyházi Enikő: A Bodroghköz felszínének alakulása a pleisztocén végétől napjainkig, a pollenanalitika tükrében (1988. november 17.).

Dr. Kubassek János: Teleki Sámuel útján Kelet-Afrikában (1988. november 23.).

Dr. Szabó József: Folyószabályozás és földrajztudomány (Emlékezés **Hunfalvy János** halálának centenáriumán) — 1988. december 7.

Valamennyi előadás komoly érdeklődést váltott ki. Összesen 211 fő volt azokon jelen.

1989 első félévében eddig a hagyományos Földrajzos Hét előadásai hangzottak el, és azokon 286 fő jelent meg.

Dr. Balázs Oszkár: Gleccserek és gejzírek Új-Zéland földjén.

Dr. Kocsis Károly: Erdély etnikai térszerkezetének alakulása a honfoglalástól napjainkig (1989. március 29.).

Dr. Balázs Dénes: Végig az Amazonason (Az őserdőirtások következményei) — 1989. március 30.

Dr. Székely András: New Yorktól San Franciscóig (1989. március 31.).

Szokás szerint most is harmadéves hallgatóink rendezték ezt a hetet, amit sportdélután és kitűnő földrajzos szakest fűszerezett.

Osztályunk ebben a hónapban még két előadást tervez. Ezeken **dr. Bora Gyula** professzor hazánk jelenlegi gazdasági helyzetéről, a kibontakozás útjairól, **dr. Kubassek János** pedig a Hawaii-szigetekről tart majd előadást.

Korompai Gábor
osztálytitkár

Borsy Zoltán
osztályelnök

9. Borsodi Osztály

Tevékenységünket az évi munkaterv alapján végeztük. A régi hagyományoknak megfelelően az elmúlt időszakban is együttműködtünk a TIT Földtudományi Szakosztályával, a megyei és városi művelődési osztályokkal, valamint a megyei Pedagógiai Intézettel.

Főbb tevékenységünk területe a következő volt:

Támogattuk a különböző szabadegyetemi sorozatokat, az országjárás-vezetők képzését és továbbképzését, a különböző egyedi előadásokat, földrajzi vetélkedőket stb.

A szabadegyetemi sorozatokat az alábbi témakörökben sikerült beindítani:

- Utazások új lehetőségei,
- Földünk országai, városai,
- Magyarország természetvédelmi területei.

E témakörök 3–5 előadását tudtuk megvalósítani, elsősorban különböző iskolákban, kollégiumokban, szakmunkásképző intézetekben. Vidéken 3, Miskolcon pedig 5 helyen kerültek ezek megrendezésre. Nagy nehézséget okoz, hogy minden külső szerv — az új gazdasági érdekeltséget figyelembe véve — természetbérleti díjakat is kér. (Jó, ha az egész minimális tiszteletdíjat tudjuk biztosítani, még azt sem mindig, így tagjaink társadalmi munkában is több előadást tartanak.)

Egy előadói konferencia megszervezése is lehetővé vált 1989. márc. 10-én, melyet **dr. Juhász Árpád** tartott "Teleki Sámuel nyomában Afrikában" címmel. Az előadás nagy érdeklődést váltott ki mind a szakmai, mind az általános érdeklődők körében.

A megyei Pedagógiai Intézettel közösen versenyt rendeztünk, melyet a városi és megyei ált. iskolások körében hirdettünk meg a város és megye idegenforgalmi nevezetességeiről, természeti, gazdasági, néprajzi érdekességeiről. E verseny előkészítésében, felkészítésében, lebonyolításában az osztály több tagja vett részt.

Ugyancsak segítséget nyújtunk a földrajzi komplex továbbképzéseken részt vevők számára, a záródolgozataik elkészítéséhez.

Az osztály tagsága továbbra is tart előadásokat az IBUSZ—TIT Ország-Világjárók Baráti Körének rendezvényein, melyeket 5 vidéki városban és Miskolcon tartottunk.

Anyagiak hiányában az elmúlt időszakban nem tudtuk megjelentetni a Borsodi Földrajzi Évkönyv 8. kötetét, de sikerült áthidaló megoldást találni. A Megyei Tanácsnak ui. olyan kiadványa van (Borsodi Művelődés), melyben sikerült kiharcolni, hogy 1989 őszére egy tematikus számot jelentessen meg. Ezért felhívtuk tagságunk figyelmét, hogy cikkeket és más dokumentumokat juttasson el a szerkesztőséghez.

Az együttműködés más szervezetekkel és intézményekkel jó. Különösen a TIT Földtudományi Szakosztályával, a tanács művelődési osztályaival, a Pedagógiai Intézettel, a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola földrajz tanszékével.

Állandó gondot fordítunk arra, hogy újabb tagokat szervezzünk az MFT Borsodi Osztályába.

Tagságunk jelentős részének jár valamilyen szakmai folyóirat: Földrajzi Közlemények, Földrajztanítás, Természet Világa, Föld és Ég, Turizmus stb.

Farkas Gyula
társtítkár

Simon István
osztálytitkár

10. Nyírségi Osztály

A Nyírségi Osztály a munkatervben megjelölt feladatok szerint végezte ezen beszámolási időszakban munkáját. Az előző évekhez hasonlóan tevékenységünk középpontjában a Nyírségi Földrajzi Napok c. rendezvénysorozat állt, amelynek keretében részben az új természeti, gazdasági és történeti földrajzi kutatások eredményeiről számoltunk be, részben pedig tantárgypedagógiai kérdésekről hangzottak el előadások. Emellett említem az 1989. év márciusában megtartott módszertani tanácskozást.

1988 szeptemberében Osztályunk több tagja (**Frisnyák S., Gööz L., Boros L., Dobány Z.**) előadást tartott a Tokajban megrendezett tudományos tájkonferencián.

Rendezvényeink:

I. Nyírségi Földrajzi Napok

1. Alföldkutatás (1988. december 1.)

Borsy Zoltán (Debrecen): Geomorfológiai vizsgálatok a Bodroghözben

- Boros László:** A Nyírség és a Felső-Tiszavidék gyümölcs- és zöldségtermelése
- Dobány Zoltán:** Egy nyírségi település (Balkány) társadalomföldrajza
2. Történeti földrajz (1988. december 6.)
- Frisnyák Sándor:** A Bodrogköz 18–19. századi földrajzi képe
- Csorba Csaba** (Miskolc): Az Alföld közlekedésföldrajzi képe a 18–19. században
- Csendes László** (Budapest): A Nyírség és a Felső-Tiszavidék a 18–19. századi térképeken
3. Településfejlesztés (1988. december 8.)
- Gööz Lajos:** ÉK-Magyarország természeti erőforrásai a legújabb geológiai-geofizikai kutatások tükrében
- Eke Pálné** (Debrecen): Szabolcs-Szatmár megye gazdaságilag elmaradott területeinek társadalomföldrajzi vizsgálata
- Hanusz Árpád:** Szabolcs-Szatmár megye elmaradott területeinek fejlesztése a stabilizáció és kibontakozás időszakában
4. Földrajzpedagógia (1988. december 15.)
- Kormány Gyula:** Az általános iskolai földrajztanítás tartalmi és módszertani korszerűsítése
- Balogh Béla András:** Gimnáziumi földrajzoktatásunk néhány gondja, megoldási lehetősége a tapasztalatok tükrében
- Miklovicz Árpád:** A környezetismeret szerepe a földrajztanítás alapozásában
- Ph. Kanorath** (Laosz): A földrajztanítás helyzete Laoszban
- II. Tokaj-hegyaljai mezővárosok történelme, földrajza, néprajza tanácskozás (Tokaj, 1988. szeptember 30.)
- Boros László:** A hegyaljai szőlő- és borgazdaság természetföldrajzi alapjai
- Frisnyák Sándor:** A tokaj-hegyaljai borpincék földrajzi vizsgálata
- Gööz Lajos:** Tokaj-Hegyalja bányaiiparának gazdaságföldrajzi jelentősége
- III. Az általános iskolai földrajztanárképzés tartalmi és módszertani korszerűsítése (1989. március 24.)
- Frisnyák Sándor:** A Bessenyei György Tanárképző Főiskola új földrajzi tanterve
- Borsy Zoltán:** Az általános természetföldrajz tanításának tartalmi és módszertani korszerűsítése
- Süli-Zakar István** (Debrecen): A társadalomföldrajz és tanítása
- Bodnár László** (Eger): A természet- és gazdaságföldrajzi gyakorlatok

Boros László: A regionális földrajz oktatásának néhány vitás kérdése
Csendes László (Budapest): A térképészeti ismeretek és gyakorlatok c. tantárgy korszerűsítése

Kormány Gyula: Földrajzpedagógia és a gyakorlati képzés

Gööz Lajos: A kötelezően választható speciális kollégiumok szerepe a földrajztanár-képzésben

Hanusz Árpád: A földrajzi tanulmányutak és terepgyakorlatok

Dobány Zoltán: A szakdolgozati követelmények

IV. Általános iskolai gyakorló tanárok intenzív továbbképzése

A háromhetes továbbképzés keretében 40 előadás hangzott el (természeti, társadalom-, történeti földrajz, valamint tantárgypedagógia tárgykörből). Ezek közül a legjelentősebbeket említjük meg:

Pinczés Zoltán (Debrecen): Ökológiai táj kutatás

Pinczés Zoltán: A földrajzi környezet értékelése

Borsy Zoltán (Debrecen): A Föld fejlődése

Borsy Zoltán: Az Alföld-kutatás új eredményei

Papp Antal (Debrecen): A demográfiai robbanás

Korompai Gábor (Debrecen): Az energiagazdaság jövője

Szabó József (Debrecen): Új eredmények a bolygókutatásban

Szabó József: A dombsági térségek vizsgálata

Kerényi Attila (Debrecen): Természeti erőforrások, környezetvédelem

Süli-Zakar István (Debrecen): Európa politikai földrajza

Eke Pálné (Debrecen): Hazánk népessége

Hajnal Béla: A Szovjetunió helye a világgazdaságban

Frisnyák Sándor: Történeti földrajz

Dobány Zoltán: Az éghajlati elemek övezetes rendszere

Kormány Gyula: A számítástechnika a földrajzórán

Tagtársaink közül az év során többen voltak külföldi tanulmányutakon, ill. terepgyakorlatokon, így **Hanusz Á.** Ausztriában, Olaszországban, Cseh-szlovákiában, **Kormány Gy.** Ausztriában, Romániában, Törökországban, **Frisnyák S.** a Szovjetunióban, **Boros L.** Olaszországban, a Szovjetunióban (Kárpátalján), Erdélyben, **Dobány Z.** Ausztriában, **Vitányi B.** Ausztriában és Kárpátalján járt.

Az év során megjelent a Magyarország földrajza c. főiskolai tankönyv, amelyet **Frisnyák S.** szerkesztett. Írásában a Nyírségi Osztály tagjai közül **Frisnyák S., Kormány Gy. és Boros L.** vett részt.

Boros László
osztálytitkár

Frisnyák Sándor
osztályelnök

11. Körösvidéki Osztály

Az Osztály ez évi tevékenységét — a korábbiakhoz hasonlóan — 1988 októberétől 1989 májusáig tervezte, így az új beszámolási rend miatt programjaink egy része még csak ezután kerül megvalósításra. Szervezés alatt van pl. a tavaszi plenáris ülésünk is, amit remélhetőleg az őszihez hasonló nagy érdeklődés fog övezni (100 résztvevő). Ezeket a Békés Megyei Pedagógiai Intézettel és a Békés Megyei Tanács Művelődési Osztályával közösen szerveztük a földrajz szakos tanárok számára.

A novemberi rendezvény programját **dr. Balogh János** és **dr. Köte Sándor** hirtelen megbetegedése miatt át kellett szerveznünk, így kivételesen csak két előadásra került sor. Ezek:

Dr. Jakucs László: Kozmikus katasztrófák nyomai a Földön és a Naprendszerben.

Dr. Kubassek János: Magyar tudományos expedíció Teleki Sámuel nyomában.

Az Osztály rendszeres havi ülésein továbbra is egy szűkebb értelemben vett szakmai előadást párosítottunk egy vetítettképes útibeszámolóval. Az utóbbi években felmerült igényeknek eleget téve helyet adtunk pedagógiai jellegű beszámolóknak, és sikeresen folytattuk a földrajztudomány kiválóságait bemutató, tavaly megkezdett sorozatunkat is. E rendezvények hallgatóságának létszáma 10—16 fő között mozgott.

A program az alábbiak szerint alakult:

Október 17.

Kugler József: Vámbéry Árminra emlékezve

Dr. Kürti György: Görögországi útiképek

December 12.

Mihalik Jenő: Földrajzoktatásunk helyzete egy Békés megyei felmérés tükrében

Dr. Baukó Tamás: 1988. évi jelentés az Ararát árnyékából

Január 16.

Dr. Rakonczi János: Gondolatok a környezetvédelmi modellmegyéről

Dr. Tímár Judit: Vendégségben Dél-Angliában

Február 20.

Deákné Bondár Erzsébet: Az ellenőrzés, értékelés problémái a földrajzoktatásban

Dr. Lengyel Imre: Tanulmányúton Kubában

Március 20.

Dr. Gurzó Imre: A finn gazdaság 1988-ban

Áfra Gyuláné: Szingapúr: Indonézia kapuja

Dr. Gurzó Imre irányításával ez évben is megkezdte működését az Ifjú Geográfusok Köre, ahol az érdeklődő középiskolások a földrajztudomány egyes részterületei mellett a kutatómunka alapjaival is megismerkedhettek. 1988 nyarán a Regionális Kutatások Központja munkatársai a középiskolai tanulmányi versenybe bekapcsolódó több Békés megyei diáknak is segítettek a felkészülésben. A földrajz iránti érdeklődést mutatja, hogy ebben az évben több tanuló is kérte felvételét az MFT Körösvidéki Osztályába.

Továbbra is szoros kapcsolatot tartunk fenn a TIT-tel. Az ott folyó földrajzi ismeretterjesztésben jó néhány tagtársunk most is aktívan részt vett. A Földrajzi Szabadegyetem és a Földtudományi Hét programjának lebonyolításában, de szervezésében is fontos szerepet vállalt az osztály több tagja (elsősorban **dr. Rakonczi János** és **dr. Tímár Judit**).

Ugyanilyen sikeresnek értékelhető a Békés Megyei Tanács Művelődési Osztályával és a Békés Megyei Pedagógiai Intézettel fenntartott kapcsolat is. A plenáris ülések közös szervezésén túl — elsősorban **dr. Simon Imre**, **dr. Rakonczi János** és **dr. Baukó Tamás** közreműködésével — előadásokkal segítjük az egyéb földrajzos továbbképzéseket is.

1989-ben kiemelkedő feladatunk a Békéscsabán megrendezésre kerülő földrajzi vándorgyűlés szervezésében és lebonyolításában való közreműködés. **Béres István** és a vezetőség más tagjai mellett e munkában komoly segítséget nyújt **dr. Becsei József**, aki a Békés Megyei Tanács támogatásáról is biztosította az MFT-t.

Simon Imre
társelnök

Béres István
osztályelnök

Tímár Judit
osztálytitkár

12. Mátravidéki Osztály

Az 1982-ben újjáalakult osztályunk hetedik évét zártuk. Céljaink és az ennek eléréséhez kitűzött feladataink a Társaság közgyűlése és a választmánya által megszabott irányvonalat követték az elmúlt évben is.

Az egyre nehezedő gazdasági körülmények, valamint hely- és időegyeztetési problémák miatt az elmúlt időszakban csupán 3 előadást tartottunk meg.

1988. október 18-án: **Dr. Marosi Sándor:** Dél-afrikai tájakon,

1989. január 23-én: **Fekete László:** Kína,

1989. február 13-án: **Dr. Kubassek János:** Magyar Afrika-expedíció Teleki Sámuel útján.

Az utóbbi két előadás 1989-ben az egri Ifjúsági Házzal közösen indított "Világutazók" sorozatunk kezdő előadásai voltak. Ezzel a sorozattal folytatjuk az előző években megkezdett ifjúságcentrikus földrajzi ismeretterjesztésünket. Hallgatóságunk az általános és középiskolai tanárok, főiskolai hallgatók, középiskolai tanulók és az érdeklődő közönségből tevődött össze (átlag 35–40 fő előadásonként).

Bodnár László
osztályelnök

13. Kisalföldi Osztály

A Magyar Földrajzi Társaság Kisalföldi osztálya az 1988 szeptemberében elkészített éves munkaterv alapján végezte munkáját. Semmi olyan momentum nem zavarta ezt a munkát, amely az előadások elmaradását vagy időpontjuk megváltoztatását okozta volna.

Az előadások célja elsősorban tagtársaink érdeklődésének kielégítése, részben az új kutatások eredményeinek, új kutatási irányok bemutatásával, részben földrajztanáraink továbbképzésének segítése. Előadásaink a továbbképzés mellett az érdeklődés fenntartását is szolgálták. Végeredményben minden téma érdeklődést keltett, és megfelelő számú hallgatóságot vonzott.

Rendezvényeink a következők voltak:

1988. október 24. **Dr. Gábris Gyula:** A Teleki-expedíció nyomában.

1988. november 9. **Dr. Göcsei Imre—dr. Jáki Katalin—dr. Szörényi Miklósné:** A Rábaköz természet- és gazdaságföldrajza (Kapuvár).

1988. december 12. **Dr. Gábris Gyula:** Úrfelvételek felhasználási lehetőségei.

1989. január 16. **Dr. Probáld Ferenc:** Közél-Kelet földrajzi jellemzői.

1989. február 20. **Dr. Kulcsár Dezső:** Környezetvédelem.

1989. március 20. **Dr. Köves József:** Földrajztanításunk problémái az általános iskolában (Tanári továbbképzés).

1989. április 17. **Dr. Pinczés Zoltán:** A mai táj kutatás feladatai.

Megpróbálkoztunk kihelyezett tagozati ülés szervezésével. Kapuvárott a kapuvári és csornai városkörnyék földrajztanárai számára szerveztünk előadást a Rábaköz — tehát közvetlen környezetük — természet- és gazdaságföldrajzáról. Az előadásokat azok a kutatók — **dr. Göcsei Imre, dr. Jáki Katalin, dr. Szörényi Miklósné** — tartották, akik előzőleg az MTA Regionális Ku-

tatások Központja Észak-dunántúli Osztálya szervezésében a Rábaköz kutatásában részt vettek. Tudomásunk szerint az előadásoknak kedvező visszhangja volt, ezért azt tervezzük, hogy a következő évben is szervezünk hasonló szakülést.

A Kisalföldi Osztály szoros kapcsolatot tart a TIT Győr-Sopron Megyei Szervezete Földtudományi Szakosztályával. A legtöbb földtudományi előadást tagjaink tartják. A Győr Városi Szervezet keretében működő Földrajzi Szabadegyetem szervezésében, előadások tartásában tagjaink jelentős munkát vállaltak. A Földrajzi Szabadegyetem előadásai a következők voltak:

Dr. Jáki Katalin: Görögország,

Dr. Szurovy Géza: A tömjén és mirha nyomában,

Dr. Lóczy Dénes: Séta a norvég fjordok öbleiben,

Dr. Kubassek János: Teleki Sámuel nyomában,

Dr. Alexay Zoltán: Tirol,

Dr. Székely András: Jeruzsálem és környéke,

Dr. Székely András: Óceántól óceánig.

Az előadásokon 80–120 hallgató szokott részt venni.

Szoros az együttműködés a Kisalföldi Osztály és az MTA Regionális K. K. Észak-dunántúli Osztálya között. Tagjaink részt vettek a Rábaköz térszerkezetének vizsgálatában. A kutatások eredménye rövidesen megjelenik.

Tagjaink részt vesznek a most alakuló Győri Monográfiai Egyesület munkájában. Az egyesület célja Győr monográfiájának elkészítése. Ebben a munkában a földrajzi témákat tagjaink kutatják és dolgozzák ki.

A Kisalföldi Osztály kapcsolatban áll a Megyei Pedagógiai Intézettel. Osztályunk javasolta egy Győr-Sopron megye földrajza című kötet kiadását, amelyet földrajztanáraink munkájukban felhasználhatnak. A munka megindult, reméljük, hogy ebben az évben a kötet elkészül és kiadásra kerül.

Tagjaink a Győri Tanulmányok köteteiben is publikálnak.

Az Osztály vezetőségi üléseit a szükségletnek megfelelően tartja. Ebbe a munkába mindazokat bevonjuk, akik segítségére számíthatunk.

Jáki Katalin
osztálytitkár

Göcsei Imre
osztályelnök

14. Nyugat-magyarországi Osztály

Osztályunk Szombathely pezsgő földrajzos életének fontos tényezője. Rendezvényeinket elsősorban a BD Tanárképző Főiskola hallgatói látogatják. Sok

a középiskolás érdeklődő is. Sajnos, a földrajztanárok részvétele ebben az évben sem volt kielégítő.

Üléseinket hétfői napokon szoktuk tartani, havonként 1-2 összejövetelünk volt.

Programunkat igyekeztünk változatosan összeállítani. (A részletes műsorunkat a társaság programkiadványaiban olvashattuk.) Volt útiélmény-beszámoló, gazdaság- és természetföldrajzi tudományos összefoglaló előadás és volt tantárgypedagógiai összejövetelünk is.

Előadóink kétharmad részben a városból verbuválódtak. Célunk, hogy a megye jól képzett földrajzosa i fórumot kapjanak munkásságuk ismertetéséhez. A vidéki előadók egy része más osztályokkal kiépített kapcsolataink keretében érkeztek. Fontos feladatnak tartjuk, hogy az ország legjobb geográfusai is megforduljanak Szombathelyen.

Partnerkapcsolataink szerteágazóak. Legszorosabb a kapcsolat a megyei TIT-szervezettel. Jó az együttműködésünk a Pedagógiai Intézettel és a Gotthard Jenő Ifjúsági Körrel is. A társaság szombathelyi tagjai számos konferencia, földrajzos rendezvény sikeres lebonyolításában közreműködtek.

Veress Márton
osztálytitkár

Bokor Péter
osztályelnök

Magyar Földrajzi Múzeum

Érd város első közgyűjteménye, s mindmáig egyetlen múzeumi intézménye a Magyar Földrajzi Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia, a Művelődési Minisztérium anyagi támogatásával öt éves szervezőmunkát követően, 1983 márciusában alakult meg.

Létrejöttében, a "Magyar utazók, földrajzi felfedezők" c. első állandó kiállításának elkészítésében kiemelkedő szerepet játszott **dr. Balázs Dénes**, Érden élő geográfus, földrajzi szakíró, Társaságunk tiszteleti tagja, aki a kezdeti anyagi nehézségek áthidalására megtakarított pénzét, százezer forintot ajánlott fel a múzeum céljaira, s önzetlen társadalmi munkában sok ezer órát fordított a múzeum megszervezésére, az első kiállítás anyagának összegyűjtésére és rendezésére.

Az első kiállítás kivitelezési munkáit a Központi Múzeumi Igazgatóság végezte, **Balázs Dénes** szakmai irányításával. Az intézmény hivatalosan 1983 októberében, a Pest megyei Múzeumi hónap keretében nyílt meg. Kezdetben igen szerény személyi és anyagi feltételek álltak rendelkezésünkre. Mindössze egy

főállású és egy félállású munkatárs — három félállású technikai dolgozó közreműködésével — végezte a szerteágazó tudományos, közművelődési, fenntartási, működtetési, gyűjteménygyarapítási és feldolgozási teendőket. Az első időszakban egyetlen irodában összezsúfolódva kapott helyet a raktár, a könyvtár, az archívum, a térkép- és diatár, valamint a fotólaboratórium.

Nagy előrelépést jelentett egy teljes főállású, tudományegyetemi szakvégtettségű munkatárs alkalmazása. Kovács Sándor látja el a könyvtárosi-népművelési teendőket, nagy munkát végzett a nyilvántartás és a feldolgozás területén is, s aktív szerepet játszik az intézmény működtetési feladatainak megoldásában.

1986-ban sikerült egy múzeumi fotós-gyűjteménykezelői státushoz jutni, ami nagymértékben segítette a feldolgozó munkát. Így jelenleg három főállású szakalkalmazott dolgozik a múzeumban.

Az elhelyezési tárgyi feltételek terén az 1986. év második felében történt nagy előrelépés, amikor hivatalosan is birtokba vehettük a múzeumi célra átalakított új épületszárnyat, s egy könyvtárhelyiség, egy kis raktár, valamint egy fotólaboratórium berendezése megoldotta legégetőbb gondjainkat. Az átalakítási munkát az Érd Városi Tanács Költségvetési Üzeme végezte, s a szükséges anyagiakhoz a Magyar Földrajzi Társaság közbenjárására 1,5 millió Ft-tal járult hozzá a Művelődési Minisztérium.

Az intézmény munkájában rendkívül hasznos szerepet játszik az 1984 márciusában megalakult Múzeumbarát Kör, mely tagsága révén széles körű bázisként segíti a kutató- és gyűjtőtevékenységet.

A Magyar Földrajzi Gyűjtemény kiállítása 1988 októberére bővült és teljesebben ki, bemutatva Magyarország felfedezőit, tudományos feltáróit. Az új állandó kiállításon kapott helyet Érd földtani és történelmi múltjának nemzetközi viszonylatban is számottevő jelentőségű régészeti leletanyaga, valamint a bukovinai székelyek életét, anyagi kultúráját bemutató székely szoba. Az új kiállítás a szülőföldhöz való kötődés elmélyítésében, a szűkebb lakóhely megismertetésében egyedülálló szerepet tölt be a városban.

A Magyar Földrajzi Gyűjtemény ötesztendő fennállása alatt végzett tevékenységét a múzeumügy országos hatáskörű szakmai felügyeleti szervei több alkalommal vizsgálták, s jelentéseikben pozitívan értékelték. Az intézményt a Művelődési Minisztérium 1988 októberében hivatalosan is múzeummá nyilvánította.

A tudományos munka

A szakfelügyelet megállapítása szerint ez az intézmény képviseli a múzeumi hálózatban a földrajz tudományát, s gyűjtőkörét ez a tény országos jelentőségűvé teszi. Eddigi működése bebizonyította, hogy jelentős szerepet játszik a magyar geográfiában, s fontos tudományos és közművelődési igényeket elégít ki. Jó hatásokkal látja el a múzeumok alapvető funkciójából fakadó hármast: a gyűjtést és tudományos feldolgozást, a gyűjtemény kezelését, valamint a muzeális tárgyak közkinccsá tételét, bemutatását.

Az intézmény különös figyelmet fordított a nemzeti értékeink szerves részét képező muzeális relikviák, pótolhatatlan dokumentumok megőrzésére, biztonságvédelmére. A Központi Múzeumi Igazgatóság és a Művelődési Minisztérium múzeumi működési normatívái, valamint a múzeumi törvény rendelkezései alapján szereltettük fel a biztonsági berendezéseket. Az eddig eltelt öt évben a gyűjteményeket sem lopás, sem betörés, sem más elemi kár nem érte, a jelenlegi műemlék jellegű épületben való elhelyezésre vonatkozó döntés helyességét a biztonságvédelmi szempontok is igazolták.

A tudományos tevékenység három fő témára összpontosul:

- a magyar földrajz fejlődésének szaktudományos és történeti kutatására;
- a magyar geográfusok és utazók életművének feltárására;
- a földrajzkutatás történetének, Magyarország természettudományi feltárása történetének elemzésére.

A témák kutatásához szükséges vizsgálati anyagot széles körű, rendszeres és módszeres gyűjtések biztosítják.

Az intézmény fennállásának öt éve alatt a dokumentációs anyag a kezdetihez képest a többszörösére növekedett. A gyűjtések egész Magyarország területére kiterjednek, de számos értékes hagyatékot a határokon túlról, távoli világrészekről sikerült hazajuttatni. Így került vissza Brazíliából ifj. **Lóczy Lajos** tudományos munkásságának tárgyi és kéziratos anyaga, valamint a kelet-afrikai Tanzániából **Sáska László** természettudós hagyatéka. E ritka kincsek felkutatásában és megszerzésében kiemelkedő munkát végzett **Balázs Dénes**, és sok segítséget nyújtottak a Külügyminisztérium munkatársai.

Publikációs tevékenység

A Magyar Földrajzi Múzeum a történeti földrajzi kutatások koordinálásával, eredményeinek közreadásával országos jelentőségű tudományos műhellyé vált. **Balázs Dénes** kezdeményezésére 1985-ben indítottuk meg évkönyv jellegű kiadványunkat, Földrajzi Múzeumi Tanulmányok címen. A kiadvány önkéntes társadalmi összefogásból született, s valamennyi munkatársunk anyagi ellenszól-

gáztatás nélkül végzi a gépelési, szerkesztési, lektorálási és fordítási munkákat. Az értekezések és fényképek szerzői sem kapnak honoráriumot. Az első négy szám nyomdászamláit is egyének és kollektívák közadakozásából, valamint hirdetési díjából fizettük ki.

Az évkönyv hasábjain az országos jelentőségű témák mellett számos Érdre vonatkozó, helytörténeti jellegű dolgozat látott napvilágot. A cikkek orosz és angol nyelvű összefoglalásai lehetővé teszik az eredmények nemzetközi megismertetését. Ennek, valamint cserekapcsolatainknak tudható be, hogy a szaklapot öt kontinens huszonkét országában már jegyzik, s számos külföldön élő tudóstól kaptunk értékes dolgozatokat. Az évkönyv révén számos értékes könyvhöz és folyóirathoz jut az intézmény.

A Földrajzi Múzeumi Tanulmányok öt számában 80 dolgozat (két tematikus szám **Benyovszky Móric** és **Teleki Sámuel** munkásságával kapcsolatosan, s három általános szám) eddigi munkánk legfőbb mérlege.

A kiadvány további megjelentetéséhez elengedhetetlen a múzeumi létszám egy főállású adminisztrátornővel való bővítése, mert a gépelés a könyvtáros-népművelő és az igazgató energiáit más szakfeladatoktól vonja el.

Muzeológiai munka

A szakanyag — tárgyak, kéziratok, levelezés, térképek, könyvek, fényképek — leltározása, nyilvántartása, szakszerű leírása két státust — egy főállású, felsőfokú szakembert és egy középfokú végzettségű gyűjteménykezelőt igényelne. E két státus hiányában ezeket a kiemelten fontos és időigényes múzeumi szakfeladatokat a könyvtáros-népművelő, a fotós és az igazgató végzik. A feldolgozás teendői az örvendetesen gyarapodó anyag következtében megsokszorozódtak. Több esztendő feladat lesz a Művelődési Minisztérium által félmillió forintért megvásárolt **Germanus Gyula** hagyaték feldolgozása.

A muzeális tárgyak eddig csaknem felajánlás, adományozás útján kerültek az intézménybe. Sajnálatos tény, hogy a szűkös anyagi keretek nem teszik lehetővé a könyv- és térkép-árveréseken való részvételt, s az ott megjelenő térkép- és könyvritkaságok nem kerülhetnek köztulajdonba; magángyűjtők birtokába vagy külföldre jutnak. Bármennyire is segítőkészek és agilisak a Magyar Földrajzi Társaság tagjai, a Múzeumbarát Kör résztvevői, a további tervszerű gyűjteménygyarapodáshoz vásárlási keretet kellene biztosítani.

Tudományos konferenciák, előadóülések

A tudományos munka szerves részét képezik a tematikus előadóülések, ankétok és szimpóziumok.

Első alkalommal 1985 márciusában, az Érdi Napok keretében szerveztünk tudománytörténeti szakülést, számos kutatót, főiskolai oktatót és egyetemi tanárt is bevonva a munkába. A földrajz tudománytörténete első országos rendezvényének kedvező szakmai visszhangja felkeltette az érdeklődést munkánk iránt, s ez kitűnő alapot és ösztönzést jelentett.

Az MTA Világgazdasági Kutató Intézetével közösen 1986 májusában **Benyovszky Móric** halálának 200. évfordulója alkalmából csehszlovák, szovjet, francia és amerikai részvétellel nemzetközi tanácskozást szerveztünk. Érd városa első ízben adott otthont nemzetközi tudományos rendezvénynek. Az elhangzott előadásokat, hozzászólásokat és új forrásokat külön kötetben adtuk közre.

A Kőrösi Csoma-bicentenáriumi országos ünnepségsorozatához illeszkedve a múzeum udvarán felállítottuk **Kőrösi Csoma Sándor** 1942-ben készült, s azóta elfeledetten kallódó szobrát, **Antal Károly** Munkácsy-díjas szobrászművész alkotását. A rendezvényhez kapcsolódó előadások vetették meg a Kőrösi Csoma Társasággal való kapcsolat alapját.

1987-ben **Teleki Sámuel** Afrika-expedíciójának centenáriuma és **Stein Aurél** Ázsia-kutató születésének 125. évfordulója alkalmából az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Kőrösi Csoma Társaság szakembereivel közösen szerveztünk két előadóülést.

Közművelődési munka

A közművelődési munka fő bázisa a Múzeumbarát Kör, melynek ismeretterjesztő előadásai, Ifjúsági Köre és szakköre, az elmúlt öt évben fontos természettudományi ismeretterjesztő bázissá tették az intézményt.

A város iskoláiba kihelyezett előadások szervezésében kiemelkedő munkát végeznek az érdi pedagógusok. Az intézmény több alkalommal nyújtott segítséget a Vörösmarty Gimnázium és a hozzánk forduló általános iskolák tanulóinak földrajzi tanulmányi versenyekre, pályázatokra való felkészítésében.

A közművelődési tevékenységhez kapcsolódik a múzeumi órák gyakorlata, mely az ország távoli megyéinek oktatási intézményeiből, elsősorban középiskolákból, főiskolákról és egyetemekről vonz érdeklődőket.

Az intézmény kiállításai és előadásai fontos szerepet töltenek be az általános és középiskolai földrajztanárok továbbképzésében. Ez irányú munkánkat az Országos Pedagógiai Intézet koordinálja.

Az intézmény munkatársai folyamatosan felhasználták a különböző sajtóorgánumokat, a televízió és a rádió adásait, hogy minél szélesebb körben megismertethessék a Magyar Földrajzi Múzeum kiállításait, rendezvényeit.

A múzeumi népművelő és propagandista feladatait a könyvtárosi teendőket is ellátó **Kovács Sándor** végzi. Túlterhelése a munka színvonalának rovására megy, ezért elengedhetetlen követelmény lenne főállású múzeumi népművelő alkalmazása. A múzeumi munkával kapcsolatban számos ismeretterjesztő hetilap, folyóirat hasábjain publikáltunk népszerűsítő írásokat (Élet és Tudomány, Föld és Ég, Természet Világa, Honismeret, Múzsák, Múzeumi Magazin, Földrajz-tanítás, Magyar Ifjúság, Világ Ifjúsága).

Kiállítások

A két állandó kiállítás a Központi Múzeumi Igazgatóság és a Művelődési Minisztérium anyagi támogatásával, **Balázs Dénes** és **Stefanik György** önzetlen, több ezer órás társadalmi munkájával készült el.

A Magyarország tudományos felfedezése c. anyag forgatókönyvének, lektorálásának, megrendezésének és kivitelezésének kb. 250 ezer Ft lett volna a költségigénye, de ez az összeg nem állt rendelkezésünkre, így a kiállítás csak **Balázs Dénes** és **Martinovich Sándor** áldozatvállalásának köszönhetően valósulhatott meg.

Időszakos kiállítás megrendezéséhez nem állnak rendelkezésünkre helyiségek, s ez, valamint kiállításrendező státus hiánya a jövőben nem tesz lehetővé új kiállítást, pedig a gyűjtőmunka folytatódik, s anyagaink és terveink lennének.

Országos visszhangot váltott ki a **Cholnoky Jenő** földrajztudós festményeiből és grafikáiból megrendezett időszakos kiállítás, melyet Veszprémben és Balatonfüreden is bemutattunk.

Múzeumunknak az alábbi intézmények nyújtottak kimagasló segítséget:

1. ELTE Térképtudományi és Természetföldrajzi Tanszéke,
2. Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Tára és Ásványtára,
3. Magyar Állami Földtani Intézet Ásványtára,
4. Budapesti Történeti Múzeum,
5. Karszt- és Barlangkutató Társaság,
6. Természettudományi Múzeum Állattára.

Munkaterv a f. évre

Muzeológiai és közművelődési tevékenység

Tudományos és publikációs tevékenység

1. Az évfordulókhoz kapcsolódva cikkek közzététele ismeretterjesztő és szakmai folyóiratokban, napilapokban (Földrajzi Közlemények, Föld és Ég, Természet Világa, Honismeret, Múzsák, Világ Ifjúsága, Magyar Nemzet, Földrajztanítás).

2. Magyar utazók lexikonához kiegészítő anyaggyűjtés alapján újabb szócikkek írása.

3. A Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 6., általános és 7., tematikus számának megjelentetése. A 7. szám a magyar–amerikai földtudományi kapcsolatok történetéhez kötődne.

4. Tudósítások az intézmény munkájáról a Pest Megyei Hírlap hasábjain és a Múzeumi Hírlevélben.

Kiállításbővítés

1. **Haltenberger Mihály** észtországi utazó és a Magyar Tudományos Afrika-expedíció anyagainak kiállítása a Magyar utazók, földrajzi felfedezők kiállításán.

2. **Irmédi Molnár László** és **Peja Győző** anyagainak kiállítása a Magyarország felfedezői kiállításon.

Közművelődési munka

1. Az 1989-es évben kiemelkedő világgjárók és geográfusok jeles évfordulóhoz kapcsolódóan májusban vagy szeptemberben tudománytörténeti konferenciát szervezünk a társintézmények kutatóinak részvételével.

2. Az októberi Múzeumi Hónap alkalmából szeretnénk elkészíttetni **Teleki Sámuel** bronz mellszobrát. A szoboravatást 1989 októberére tervezzük.

3. Az adattári anyaggyűjtést az alábbi személyekkel kapcsolatosan tartjuk kiemelkedően fontosnak: **Keöpe Viktor**, **Baktay Ervin**, **Vojnich Oszkár**, **Orbán Balázs**, **Fröhlich Dávid**, **Ógyallai Besse János**, **Sáska László**.

4. Televízió- és rádióműsorok révén, évfordulós alkalom kapcsán népszerűsíténénk a két kiállítást, ill. egy-egy személyt (TV, Kuckó, Ablak, Gondolkodó).

5. Anyaggyűjtést tervezünk az Adria-kutatás emlékeinek felkutatására idős tengerészek bevonásával.

6. Megkezdjük a történeti-földrajzi emlékhelyek kataszterének elkészítését.

7. Kezdeményezzük a Magyar Földrajzi Társaságnál és a Budapesti Fővárosi Tanácsnál kiemelkedő geográfusainkról való utcanévadást.

8. **Déchy Mór** Kaukázus-kutató munkásságának elemzéséhez, 1990-ben esedékes konferencia előkészítéséhez, Földrajzi Múzeumi Tanulmányok Déchy különszáma publikációinak megjelentetéséhez anyaggyűjtés.

9. Tárgy-, fotó-, dokumentum- és térképtár anyagának folyamatos feldolgozása, nyilvántartása.

10. A TIT Földtudományi Napok rendezvényén időszakos kiállítás **Teleki Sámuel** és afrikai magyar utazók tevékenységével kapcsolatos anyagokból (ELTE-vel közösen).

11. **Cholnoky Jenő** munkáiból időszakos kiállítás szervezése Siófokon és Debrecenben (Vízügyi Múzeummal, ill. KLTE-vel közösen).

12. A Múzeumbarát Kör havonta megrendezendő előadóülései.

13. Az Ifjúsági szakkör munkájában előadóülések és két vetélkedő lebonyolítása.

14. Ifjúsági földrajzi szaktábort tervezünk 15–20 érdi általános iskolai és gimnáziumi tanuló számára az Aggteleki karszt-hegységben a Művelődési Központtal közösen szervezve.

15. Helytörténeti-helyföldrajzi szakkör havonta általános iskolásoknak.

Kubassek János

Emlékbizottság

Ahogy az eddig is tettük, 1988-ban is összeállítottuk a korábbi és a ma élő, kiemelkedő érdemeket szerzett geográfusoknak és rokontudományi szakembereknek az évforduló-jegyzékét, és annak alapján felkértük tagjainkat az üdvözlések, megemlékezések megírására, megtartására. Az első ilyen alkalom január 22-én kínálkozott, amikor **Kádár László** egyetemi tanárt, tiszteletbeli elnökünket köszöntötte 80. születésnapján szűkebb munkatársai és tanítványai körében **Somogyi Sándor** társelnök. De megemlékeztünk az év során — sőt a folyóiratunkban írásban is — **Udvarhelyi Károly** tiszteleti tagunk 85., **Leszczycki Stanislaw** lengyel professzor, külföldi tiszteleti tagunk 80., **Balogh János** akadémikus tiszteleti tag 75. és **Miklós Gyula** tiszteleti tagunk, egykori érdemes titkárnk és ma is folyóiratszerkesztőnk 75. születésnapjáról.

Külön tanulmány jelent meg **Mikes Kelemen** (1690—1761) halálának 225 éves évfordulója alkalmából folyóiratunkban **Köves József** bizottsági tag tollából,

valamint **Gáspár Ferenc** (1861—1923) világotutazóról halálának 75. évfordulóján **Kubassek János** bizottsági tagtól. Folyóiratunk 1988. év 1—2. számában jelent meg **Füsi Lajos** főtítkárunknak **Halmai Róbert**tal társszerzőségben írt tanulmánya a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézetének **Tóth Ágoston**ról, Társaságunk alapító tagjáról való névfelvételeiről.

Megemlékezett folyóiratunk a nagy hírű National Geographic alapításának 100. évfordulójáról is (**Balla Gy.—Szilárd L.**).

Társaságunk vándorgyűlése keretében avatta fel **Pécsi Márton** akadémikus elnökünk 1988. június 27-én korábbi elnökünk, a hírneves geográfus **Cholnoky Jenő** emléktábláját a balatonfüredi Panteonban. A helyhez és alkalomhoz illő avató beszéde meg fog jelenni a folyóiratunkban is, melyhez csatoljuk **Cholnoky Jenő**nek a Balatonról és közelebbi környékéről írt tanulmányainak négyoldalas jegyzékét is.

Szeptember 8-án a miskolci Akadémiai Bizottság emlékülést rendezett **Peja Győző**, egykori érdemes osztályelnökünk és tiszteleti tagunk halálának 5. évfordulója alkalmából, amelyen Társaságunkat **Frisnyák Sándor** osztályelnök és **Somogyi Sándor** társelnök képviselték az elhunyt emlékét felelevenítő tisztelegő előadással.

Az elmúlt év novemberében több alkalommal és több helyszínen is kifejeztük hálánkat alapító elnökünk, **Hunfalvy János** halálának 100. évfordulója alkalmával. A megemlékezések szervezője, koordinátora, a róla elnevezett I., Ponty utcai kereskedelmi szakközépiskola tanári kara volt. Ennek keretében velük együtt avatta fel november 7-én **Füsi Lajos** főtítkár és **Székely András** szakosztályelnök — úgy is, mint első földrajzi tanszékének mai örököse — emléktábláját egykori lakóházán.

November 9-én **Somogyi Sándor** társelnök tartott előadást a szakközépiskola tanárainak és diákjainak nagynevű névadójuk kiemelkedő földrajzi munkásságáról. November 11-én pedig az iskolával közösen koszorúzták meg a Kerepesi temetőben levő sírját, ahol Társaságunkat **Füsi Lajos**, **Somogyi Sándor** és **Székely András** képviselték.

Előbb említett kartársaink vettek részt ugyane napon Dunaföldváron **Magyar László** emlékművének felavatásán, ahol Társaságunk koszorúját **Füsi Lajos** és **Székely András** helyezték el, amihez **Somogyi Sándor** mondott rövid, nagynevű hazánkfia munkásságát méltató beszédet.

Folyóiratunkban jelenik meg a nekrológ két érdemes, tavaly elhunyt kollégánkról, **Béll Béla** akadémikusról (1901—88) és **Hajósy Ferenc** (1906—88) meteorológusról, Társaságunk egykori titkáráról is.

T. Közgyűlés! Tudjuk, hogy tevékenységünk nem meríti ki az igények teljességét, aminek oka tagtársaink nagyfokú elfoglaltsága, leterheltsége. Emiatt szívesen vesszük, ha emlékbizottsági feladataink ellátásában olyan kollégák is segítenek, akik nem tagjai a bizottságnak.

Jelenleg az 1989–90. évi megemlékezések összeállításán dolgozunk, ill. folyamatosan végezzük azokat.

Somogyi Sándor
az Emlékbizottság elnöke

Beszámoló az IGU (Nemzetközi Földrajzi Unió) 1988. évi ausztráliai kongresszusáról

A Nemzetközi Földrajzi Unió XXVI. kongresszusát 1988. aug. 21–26. között Ausztráliában, Sydney egyetemén rendezték meg. Magyar részről **Enyedi György** professzor, az MFT társelnöke, az MTA RKK főigazgatója, az IGU alelnöke, **Zámbó László**, az ELTE docense és e sorok írója vettek részt a kongresszuson.

A kongresszushoz, amint az ilyen rendezvényeknél általában szokás, elő- és utókonferenciák, kirándulások, tanulmányutak egész sora csatlakozott. Ezek közül legfontosabbak a konferencia előtt megrendezett IGU-bizottságok (Commissions), munkacsoportok (Working Groups) és kutatócsoportok (Study Groups) ülésszakai. A beszámoló utolsó részében ezekre részletesebben is visszatérek.

A konferencia ünnepélyes megnyitóját augusztus 21-én, a sydneyi Operaházban tartották. A tudományos program másnap reggel kezdődött. Amint az ilyenkor szokás, egymással párhuzamosan több szekcióban folyt a munka. Mivel az IGU Magyar Nemzeti Bizottsága titkáráként a magyar geográfiát képviseltem, nekem a közgyűlés munkájában kellett részt vennem. A fennmaradó időt a geomorfológiai és a földrajzi információs rendszerekkel foglalkozó szekciók előadóüléseinek szenteltem.

A geomorfológiai szekció előadásainak túlnyomó része az arid, szemi-arid területekkel, továbbá a trópusokkal foglalkozott. Háttérbe szorult a hagyományos geomorfológiai szemlélet, jellemző volt a terepi és laboratóriumi mérésekre támaszkodó, azokat értékelő tárgyalásmód.

A földrajzi információs rendszerek szekciójában e beszámoló készítője is előadást tartott Mikroszámítógépes földrajzi információs rendszer a regionális tervezés szolgálatában címmel. Az előadást érdeklődéssel fogadták, több kérdés is elhangzott.

Az előadások heterogén színvonalúak voltak, bár néhány elméleti, ill. általános fejtegetés mellett dominált a konkrét gyakorlati alkalmazások bemutatása.

Ki kívánom emelni, hogy a konferencia plenáris ülésein a földrajz jövőjét meghatározó, a jövőbeli tudományos kutatás irányvonalát kijelölő előadások hangzottak el. Az előadók hangsúlyozták a földrajznak mint globális tudománynak a jelentőségét, és a jövő egyik fő kutatási feladatának a globális méretű változások kutatását (Global Change), a bioszféra és a geoszféra közti kölcsönhatások vizsgálatát tekintik.

A konferenciához kiállítások is kapcsolódtak. Legérdekesebb a nemzetközi térképkiallítás és geotudományi szoftverbemutató volt. A könyvkiallításon és -vásáron bemutattam intézetünk kiadványait, néhány poszteren pedig az intézetben folyó tudományos tevékenységre igyekeztem a figyelmet felhívni.

Fontos, a nemzetközi és a hazai földrajztudományt is érintő határozatokat hozott a közgyűlés mint az Unió legfőbb szerve. E döntések előkészítésében a Magyar Nemzeti Bizottság is részt vett. 1988-ban az IGU főtitkárának felkérésére bizottságunk kibővített ülés keretében fogalmazta meg azokat a javaslatokat, amelyek az IGU további munkájára, a bizottságok és munkacsoportok jövőbeli sorsára, a földrajz jövőjére és személyi kérdésekre terjedtek ki.

Javasoltuk, hogy csökkentsék a bizottságok, munkacsoportok számát és a legfontosabb tudományos témákra koncentráljanak. E javaslatunkat lényegében elfogadták, mert a bizottságok száma 22-re csökkent és mindössze négy kutatócsoport (Study Group) maradt. A csökkentés természetesen az egykori munkacsoport-vezetők tiltakozását váltotta ki. A közgyűlés — helyesen — mégis a csökkentés mellett foglalt állást. Személyi javaslatainkat egy kivételével mind elfogadták.

A közgyűlés napirendjén egyebek között az elnöki, főtitkári és kincstárnoki beszámoló, az új végrehajtó bizottság megválasztása, a kommissziók elnökeinek megszavazása, az elmúlt időszak IGU-konferenciáinak értékelése, a jövőben rendezendő konferenciák helyszínének kijelölése és az alapszabály módosítása szerepeltek.

Az új elnök: R. Fuchs (USA), a főtitkár maradt L. A. Kosinski (Kanada), az alelnökök pedig: E. Dalmasso (Franciaország), Gy. Enyedi (Magyarország), M.-T. Gutierrez de MacGregor (Mexikó), V. M. Kotlyakov (Szovjetunió), P. Scott (Ausztrália), M. Shafi (India), H. T. Verstappen (Hollandia), Wu Chuanjun (Kína).

Közülük **E. Dalmasso** professzort éppen a Magyar Nemzeti Bizottság javaslatára választották meg a Végrehajtó Bizottság által javasolt **B. Messerli** (Svájc) helyett.

A következő IGU-kongresszust az USA-ban rendezik. **Fuchs** professzor, az IGU új elnöke ismeri hazánkat. Az a tény, hogy **Enyedi** professzor alelnök, úgyszintén azzal a reménnyel kecsegtet, hogy Magyarország szerepe az elkövetkezendő négy évben tovább növekedhet. Úgy vélem, hogy a hazai földrajztudomány elismertetését nemcsak az IGU rendezvényein való részvétellel, hanem további hazai tudományos találkozók rendezésével segíthetjük elő. Az International Cartographic Association (ICA, Nemzetközi Térképészeti Társulás) 1989-ben Magyarországon rendezi kongresszusát. Nagyon jó alkalom kínálkozik tehát, hogy társtudományunk kongresszusán a földrajztudomány eredményeire is ráirányítsuk a résztvevők figyelmét.

A kongresszus előtt tartották meg az IGU bizottságainak és munkacsoportjainak üléseit. E sorok írója a COMTAG (Commission on Measurement, Theory and Application in Geomorphology: Mérés, Elmélet és Alkalmazások a Geomorfológiában) munkabizottságban dolgozik 10 éve, ezért a COMTAG új-zélandi ülésén vett részt.

Az ülésnek mindössze tizenhárom résztvevője volt. Vendéglátóink, **P. Williams** professzor és **dr. M. J. Crozler** nagyon érdekes programot állítottak össze.

A tudományos program aug. 14-én kezdődött, az Aucklandi Egyetem Természetföldrajzi Tanszékén, ahol vendéglátóink bemutató előadásokat tartottak a szigetország geológiai és geomorfológiai viszonyairól. Az előadásokat követő vita után mikrobuszokra szálltunk és Waitomo karsztos területe felé vettük utunkat. A karszton néhány éve folyóhordalék-mérések folynak. A kutatók a vízgyűjtő egészére, valamint az előforduló kőzetfélésegekre egyenként is megbecsülték az évi lepusztulás mértékét. Az oldódásos erózióra vonatkozóan is folynak mérések, karsztos területről lévén szó. A mérési eredmények bemutatása után meglátogattuk a Waitomo barlangrendszerét.

A tudományos ülészakot másnap reggel a Waitomo barlang múzeumában tartottuk. 8 tanulmányt hallottunk különböző témákról, így eróziós mérésekről, vízkémiai mérésekről, hegységi geomorfológiáról, a tektonikus mozgások és a klímaváltozások befolyásáról, karsztos folyamatokról, törmelékfolyásról, a lejtők morfometriájáról és lejtős tömegmozgásokról. E meglehetősen heterogén összetételű előadásokból összeállított kötet címét nagyon ügyesen fogalmazták meg a leendő szerkesztők: "Különböző nagyságrendű eróziós rendszerek" lesz a készülő kötet címe.

A délelőtti és az esti ülőszak között terepre mentünk és megtekintettük a karsztot befedő ignimbrit takarót. Már az első terepbejárás alkalmával világgossá vált, hogy az északi szigeten a földcsuszamlások jelentik a legnagyobb problémát.

Új-Zéland a vulkáni jelenségek és formák fantasztikus tárházát kínálja. Mi ezek közül a túra következő napján a "Waiotapu geothermal area" természeti múzeumát látogattuk meg Rotorua közelében. Iszapvulkánokat, fantasztikus teraszképződményeket, krátereket láttunk itt egyebek közt. Az egész nap a vulkanizmus jegyében telt el. Waiotapu térségéből a Taupo-tó környéki vulkanizmussal ismerkedtünk. Itt a tó egykori szintjeit és az ignimbrit sorozatot tekintettük meg. Gyönyörű rétegvulkánokat láttunk.

A Tongariro-folyó völgyét 1800 évvel ezelőtt ignimbrit töltötte ki. Azóta a folyó még mélyebbre vágta be völgyét. A folyóval kapcsolatos geomorfológiai kvantitatív vizsgálatok hordalékmérésekre és lepusztulási ráták számítására terjedtek ki.

A híres Mount Egmont lejtőjén töltöttünk egy délutánt és a másnap dél-előttöt, reménykedve, hogy talán láttatni engedi magát. Sajnos, az új-zélandi tél felhős és csapadékos, így 100 m-nél messzebbre nem láttunk.

Az egész tanulmányút legnagyobb élményét az jelentette, amikor Makahu község felé haladva egyszer csak egy lesuvadt földtömeg blokkolta az utat. Így vissza kellett forduljunk, sőt programunkat is rövidítenünk kellett. Mégis úgy hiszem, mindenkinek többet adott ez a recens geomorfológiai jelentőségét bizonyító jelenség, mint amit bármilyen elmaradt program adhatott volna.

Útban Wellington felé P. Williams bemutatta az abráziós teraszokkal kapcsolatos eredményeit, amelyek a folyóvízi eredetű felszabdálás mellett a felszín alatti vizek kiváltotta folyamatokra irányították figyelmünket.

Nagyon érdekes és a jövőbeli hazai kutatások szempontjából is igen figyelemreméltó az a munka, amit a "talajvédő szolgálat" (Soil Conservation Service) munkatársai végeznek. A terepen bemutatnak néhány problémát, valamint térképezési munkáikat. Kértem, hogy az utolsó nap tudományos programja helyett látogatást tehessek intézetükben. Kérésemnek helyt adtak, így közelebbről is megismerhettem a munkájukat.

Fő tevékenységük az ún. "land capability mapping". Ez a munka az ország egész területét felölelő térképezés, amelynek célja az egyes terület egységek alkalmasságának megállapítása, minősítése. Azt vizsgálják tehát, hogy mely terület mire a legalkalmasabb. A terület egységek elkülönítése távérzékeléssel és terepbejárás alapján történik. Lényegében a tájtani fácieshez hasonló

legkisebb, homogénnek tekinthető egységet próbálnak elkülöníteni. Az adattárolás és adatfeldolgozás mini számítógépeken és PC-n történik az ARC-INFO szoftver felhasználásával.

Az északi sziget geomorfológiai problémáit bemutató programunk Wellingtonban ért véget. Rövid látogatást tettünk az egyetemen, meglátogattuk a földrajz tanszékét.

A kommisszióülésen határoztunk az elkövetkező 4 év terveiről. Az elnök személye maradt (**Schick** prof.), új titkáruink: **R. Bryan** prof. Két fő kutatási irányt jelöltünk ki: talajerózió-kutatás, ill. recens klímaváltozások kutatása. Beválasztottak a talajeróziót kutató csoport aktív tagjai közé.

Magyar kollégáim közül **dr. Zámbo László** a karszt munkacsoport terepbejárásán vett részt és hasonlóan gazdag programot kapott.

Mind a fő konferencia, mind pedig a kommisszióülések, ill. a konferenciához kapcsolódó szakmai vagy turisztikai kirándulások arról győzték meg bennünket, hogy ausztrál, ill. új-zélandi kollégáink igen jól szervezett, gazdag szakmai programot adtak, megismertették velünk a sokak számára eddig csak könyvből ismert kontinens és az ehhez kapcsolódó szigetek földrajzát.

Végezetül ezúton is köszönetemet kívánom kifejezni a Magyar Tudományos Akadémiának, valamint Pécsi akadémikusnak, hogy páratlanul érdekes tanulmányutam anyagi feltételeit biztosították.

Kertész Ádám

BESZÁMOLÓ A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYV- ÉS TÉRKÉPTÁRÁNAK 1988. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL

Az 1988. évre visszatekintve örvendetes tényként kell megállapítanunk, hogy a súlyosbodó gazdasági nehézségek ellenére az MFT Könyv- és Térképtára (MFT Kvt.) az előző évekhez viszonyítva igen jelentős mértékben gyarapodott. A számottevő gyarapodást elsősorban néhány intézmény és személy ajándékainak, ill. adományának köszönhetjük. Beszámolónk végén felsoroljuk az adományozókat, de már e helyen is a Földmérési és Távérzékelési Intézet, a magyarországi Francia Intézet, a Központi Meteorológiai Szolgálat, továbbá **dr. Füsi Lajos**, **Bernard le Callo'ch** (Párizs), **dr. Somogyi Sándor** és **Szathmáry Tibor** (Cremona) ajándékozásait.

Ugyancsak örvendetes, hogy évről évre növekszik a könyvtár használóinak, ill. a kikért műveknek a száma is. 1988-ban 285 kölcsönző (1987-ben 265 volt) összesen 397 kötetet vitt ki (1987-ben 236) és 359 kötetet helyben használt (1987-ben 312). A könyvtár használóinak nagy része az MTA Földrajz-

tudományi Kutató Intézetének munkatársai, valamint az egyetemi és főiskolai hallgatók közül került ki. Aránylag kis számban használták könyvtárunkat az MFT tagjai.

Itt kell azonban az első negatívumot is említenünk. Az MFT Kvt. helyiségeinek nincsen olyan bútorzata, hogy a kényelmes helybeli olvasást lehetővé tegye, nagy méretű atlaszokat, térképeket pedig egyáltalában nem lehet helyiségeinkben tanulmányozni.

Ugyancsak hátráltatta a könyvtár munkáját, hogy 1988 tavaszán a fal nyirkosodása miatt néhány könyv- és térképtároló szekrény gombásodni kezdett, ezért ezeket átmenetileg kiürítettük és tartalmukat a padlásraktárban helyeztük el, ami a hozzáférhetőség rovására ment.

További hátrányt jelent, hogy alulírott két év óta egymaga látja el a könyvtár összes teendőit (beleértve a könyvtári munkához nem tartozó csere-folyóirat-címzést és csomagolást is). Egy részmunkaidős kisegítő alkalmazása azért is célszerű lenne, mert megoldhatnánk az érdeklődők kényelmesebb el-látását.

A könyvtári munkákban egyébként az MTA Földrajztudományi Kutató Intéze-tének munkatársai alkalmanként komoly segítséget adtak. Elsősorban **dr. Kre-tzoi Miklósné**, ill. az év második felében **dr. Nagy Józsefné** szíves közremű-ködéséért kell itt köszönetet mondanunk.

Könyvállományunk gyarapításában elsősorban az újonnan megjelenő magyar nyelvű művek beszerzésére törekszünk (beleértve a földrajzzal rokon tudo-mányterületeket, pl. a térképészetet, geofizikát stb.), emellett a földrajzi kutatások klasszikusainak műveit és a földrajz-történeti munkákat gyűjtjük. Folyóirat-cserepartnereink révén a legújabb eredmények is elérhetők könyvtá-runkban, mivel jelenleg a világ 257 intézetével, egyetemével és társaságával állunk kapcsolatban. Periodikaállományunk értékét nagymértékben növeli, hogy számos folyóirat az első kötettől kezdve föllelhető könyvtárunkban (pl. az Orosz Földrajzi Társaság közleményei a múlt század közepétől, a londoni Királyi Földrajzi Társaság kiadványai 1870-től, a francia társaságé 1880-tól stb.).

Ezért is jelent nagy nyereséget számunkra az FTI ajándéka, mivel így pó-tolható volt több olyan folyóirat sorozata, amellyel a cserekapcsolat már évek óta megszűnt, míg a Meteorológiai Szolgálat az Időjárás 1897 óta töret-len sorát tette ismét teljessé.

Térképállományunkat többnyire a Kartográfiai Vállalat adománya gyarapít-ja, ez évben azonban a **dr. Somogyi Sándortól** és **dr. Füsi Lajostól** kapott ajándékok jelentősen növelték a gyarapodási számot.

A könyvtári gyarapodás és állomány 1988-ban

Gyarapodás	Érték	Teljes állomány 1988 végén
319 köt. könyv	29200.- Ft	17577 köt.
365 köt. periodika	202600.- Ft	17078 köt.
73 db térkép és atlasz	4657,30 Ft	3026 db

Könyvtárunk aktívan közreműködött az érdi Földrajzi Múzeum kiállításának kibővítésében, a Magyar Nemzeti Múzeum "Teleki Samu-expedíció" kiállítás, továbbá a tápiósági "Papp Károly-emlékkiállítás" anyagának összeállításában.

Annak érdekében, hogy az MFT tagjai jobban használhassák könyvtárunkat, a programfüzetekhez mellékletet csatolunk az új beszerzésekről, a folyóirat-állományról pedig a Földrajzi Közleményekben teszünk közzé listát.

Személyi ügyekkel kapcsolatban itt említjük, hogy alulírott 1988 februárjában részt vett, és előadást tartott az NDK Kultúrszövetség X. csillagászati konferenciáján, továbbá tanulmányozhatta a niemegki NDK Akadémiai Obszervatórium régi műszereit. 1988 novemberében részt vett és előadást tartott a MTESZ Tudomány- és Technikatörténeti Konferenciáján.

ifj. Bartha Lajos
könyvtárvezető

Az MFT Kvt. gyarapítói:

Akadémiai Kiadó, Budapest
 Brnói Egyetem könyvtára
 Budapesti Térképészeti és Kartográfiai Vállalat
 Finn Tudományos Akadémia Geodéziai Intézete, Helsinki
 Finn Erdészeti Társaság, Helsinki
 Földmérési és Távérzékelési Intézet, Budapest
 Frankfurti Földrajzi Társaság
 Hamburgi Egyetem
 Idegenforgalmi Propaganda és Sajtó Kiadó, Budapest
 József Attila Tudományegyetem Éghajlattani Intézete, Szeged
 Kazah Tudományos Akadémia, Alma Ata
 Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtára, Debrecen
 KLTE Földrajzi Könyvtára, Debrecen
 M. Áll. Eötvös Loránd Geofizikai Intézet, Budapest
 M. Áll. Földtani Intézet, Budapest
 Magyar Karszt- és Barlangkutató Társaság, Budapest
 MTA X. Osztálya, Budapest
 MTA Földrajztudományi Kutató Intézet könyvtára, Budapest
 MTA Regionális Kutatások Központja, Alföldi Szakosztály, Békéscsaba

MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézete, Pécs
MN Tóth Ágoston Térképészeti Intézet, Budapest
Magyarhoni Földtani Társulat, Budapest
Munkásmozgalmi Múzeum könyvtára, Budapest
Országgyűlési Könyvtár, Budapest
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
Osztrák Tudományos Akadémia könyvtára, Bécs
Román Tudományos Akadémia könyvtára, Bukarest
Szlovák Tudományos Akadémia Földrajzi Intézete, Pozsony
Barát József, Budapest
Ifj. Bartha Lajos, Budapest
Mrs. Bartha Mária, London
Berzencei Rezső, Budapest
Füsi Lajos, Budapest
Göcsei Imre, Győr
Hadobás Sándor, Rudabánya
Hajdú Zoltán, Budapest
Kertész Ádám, Budapest
Koppány György, Szeged
Kuhle, Matthias, Göttingen
Le Calloc'h, Bernard, Párizs
Pataki Béla Pál, Budapest
Pécsi Márton, Budapest
Rónai András, Budapest
Somogyi Sándor, Budapest
Szathmáry Tibor, Cremona
Török Zsolt, Budapest

A SZÁMVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG JELENTÉSE

Tisztelt Közgyűlés!

Az 1981-ben választott és 1985-ben átalakított — **Ajtay Ágnes**, **Áfra Gyuláné**, **Heiter Lászlóné**, Társaságunk megbecsült tagjaiból álló — számvizsgáló bizottság elnökeként nyolcadszor állok a t. Közgyűlés elé, hogy ismertessem, értékeljem Társaságunk pénzgazdálkodását, de — ha szabad e tisztségemet tágabb értelemben felfogni — szóljak arról: milyennek látom, milyennek látja a bizottság, megmaradva természetesen illetékességén belül, anyagi szempontból

Társaságunk jelenét és egy kis bátorságot is merítve tapasztalatainkból: milyennek látja jövőjét. A jövőt itt most inkább csak a következő néhány évre korlátozzuk, mivel erős a meggyőződésünk, hogy a 117 éves Magyar Földrajzi Társaság bátran tekinthet a következő évtizedek és a következő évezred kezdete elé, annál több féltő aggodalommal várjuk századunk még hátralevő tíz évét.

Bizonyára sokan vannak itt a mai közgyűlésen; akik az elmúlt években is jelen voltak, s emlékeznek a számvizsgáló bizottsági jelentések állandóan visszatérő megállapítására: "a folytonosan romló gazdasági helyzet miatt nagyon szerények Társaságunk alapszabályban rögzített feladatainak teljesítéséhez az anyagi lehetőségek, de reméljük, hogy a következő évben az általános gazdasági viszonyok javulása a mi — 'segíts magadon, az Isten is megsegít!' szöveggel teendő — erőfeszítéseinkkel együtt felfelé ívelő, vagy szerényebben szólva: emelkedő tendenciát fognak mutatni". Azt hiszem, nem kell részletesebben elemeznünk a valóban bekövetkezett helyzetet. Röviden: évről évre nőttek Társaságunk anyagi gondjai.

Ha ma mégis azt mondhatom, hogy az elmúlt évben az előző évi pénzmaradványból, az akadémiai támogatásból és a működési bevételekből úgy sikerült kiadásainkat (545 ezer Ft) fedezni, hogy ez évi működésünkhöz, amelyhez az ÁFA miatt több mint 150 ezer Ft-tal nagyobb összeg kell, az akadémiai támogatás mintegy 30 ezer Ft-tal történő megemelésével — erre ígéret van —, valamint a múlt évi maradvánnyal fedezve van.

Annak a bizakodásnak az alapja — miszerint az anyagi gondok ellenére a következő tíz évet is átvészeli a Társaság — az, hogy az elmúlt évek során is, és minden bizonnyal a következő években is mellette fognak állni azok a földrajzot művelő, oktató, a földrajzi műveltséget elősegítő állami, tanácsai és társadalmi intézmények, oktató központok, mezőgazdasági és ipari vállalatok, amelyek a Társaság működéséhez szükséges segítséget pénzben kifejezhető értékben munkával, szervezéssel, kedvezmények nyújtásával, kiküldetési és nyomdaköltségek részben vagy egészben történő átvállalásával megadták. Nem tudom most mindannyit név szerint felsorolni, idő sincs rá, de mégis legyen szabad közülnünk az egyetemi földrajzi tanszékek, a földrajztudományi kutató egységeken kívül az Országos Pedagógiai Intézet, a Kartográfiai Vállalat, az egri és a budapesti Pedagógiai Főiskola, a megyei oktatási központok, a Művelődési Minisztérium és a Békés Megyei Tanács nevét kiemelni, hogy példájuk hasson más hasonló intézményekre ösztönzőleg a jövőben.

A számvizsgáló bizottság feladatát ez alkalommal egy kissé tágabban értelmezve, keveset foglalkoztam a számszerű adatokkal, s többet a mögöttük

alig észrevehető dolgozó, a földrajzot művelő és előbbre vivő személyekkel, akiktől remélhető a további évekre való fennmaradás és akik forintban is ki-fejezhető értékeket alkottak, mégis kérem a t. Közgyűlést, hogy jelentésün-
ket a mi bizakodásunkat magáévá téve, fogadja el.

Kéri Menyhért dr.
a számvizsgáló bizottság elnöke

**Jelentés a Magyar Földrajzi Társaság pénzforgalmának alakulásáról
az 1988. évben**

Bevételek

Előző évi pénzmaradvány	30 753,98 Ft
Akadémiai (állami) támogatás	418 700.- Ft
Tagdíjbevétel	126 290.- Ft
Könyvtári bevétel	2 975.- Ft
Működési egyéb bevétel	59 229,60 Ft
Összesen:	<u>637 948,58 Ft</u>

Kiadások:

Munkabérek (megbízási díjak)	383 017.- Ft
Ifjú geográfusok jutalma	2 000.- Ft
Kiküldetés, napidíj	1 420,50 Ft
Reprezentáció	774.- Ft
Étkezési hozzájárulás	2 995.- Ft
Ingófenntartás (papír, boríték, írószer)	16 656,60 Ft
Fogyó anyag	6 038.- Ft
Postaköltség	66 390,40 Ft
Szállítási költség	934.- Ft
Szolgáltatás (nyomdaköltség)	27 156,50 Ft
SZTK-járulékok	32 445.- Ft
Könyvvásárlás	<u>6 147,30 Ft</u>
Összesen:	545 974,30 Ft

Összes bevétel	637 948,58 Ft
Összes kiadás	<u>- 545 974,30 Ft</u>
Év végi maradvány	91 974,28 Ft

Katona Józsefné
pü. előadó

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Hazai György
Budapest, 1990. Nyomdai táskaszám: 18988
Felelős szerkesztő: Miklós Gyula
Műszaki szerkesztő: Sándor István
Megjelent: 9,10 (A/5) ív terjedelemben
HU ISSN 0015—5411

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
1872

T I S Z T I K A R

<i>Tb. elnök:</i>	PÉCSI MÁRTON állami díjas akadémikus, az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetének igazgatója
<i>Elnök:</i>	BORA GYULA, a földrajztud. kandidátusa, egyetemi rektorh.
<i>Társelnökök:</i>	BALÁZS DÉNES tud. kutató, földrajzi szakíró BERÉNYI ISTVÁN, a földrajztud. doktora, tud. osztályv. FÜSI LAJOS ny. egyet. docens TÓTH JÓZSEF, a földrajztud. doktora, tud. int. főig.-h.
<i>Főtítkár:</i>	GÁBRIS GYULA, a földrajztud. kandidátusa, egyet. docens
<i>Jogtanácsos:</i>	DÉNES GYÖRGY ny. tud. főmts.
<i>Titkár:</i>	LERNER JÁNOS egyet. adj.
<i>Könyvtáros:</i>	IFJ. BARTHA LAJOS
<i>Pénzügyi előadó:</i>	KATONA JÓZSEFNÉ

V Á L A S Z T M Á N Y

BALLA BENJÁMIN tanár (Dunabogdány)	KOVÁCS FERENC gimn. igazgató (Balassagyarmat)
BODNÁR LÁSZLÓ, a földrajztud. kandidátusa, főisk. tszv. tanár (Eger)	KUBASSEK JÁNOS múzeumigazgató (Érd)
BOKOR PÉTER főisk. docens (Szombathely)	LEHMANN ANTAL, a földrajztud. kandidátusa, főisk. docens (Pécs)
BOROS LÁSZLÓ főisk. docens (Nyíregyháza)	LÓCZY DÉNES tud. munkatárs
DÉSI ILLÉS, az orvostud. doktora, egyet. tanár (Szeged)	LOVÁSZ GYÖRGY, a földrajztud. doktora, egyet. tanár (Pécs)
DUDAR TIBOR főszerkesztő térképész	MEZŐSI GÁBOR, a földrajztud. kandidátusa, egy. docens (Szeged)
FÁBRI MIHÁLY vez. szaktanácsadó (Gödöllő)	MÉRŐ JÓZSEF, a földrajztud. kandidátusa, főisk. tszv. tanár
FÁBRI MIKLÓS szaktanácsadó (Balassagyarmat)	MIKLÓS GYULA tud. kutató, szerkesztő
FÖLDI ETELKA osztályvezető (Veszprém)	NEMERKÉNYI ANTAL egyet. adj.
FRISNYÁK SÁNDOR, a földrajztud. kandidátusa, főisk. tszv. tanár (Nyíregyháza)	PAPP-VÁRY ÁRPÁD, a földrajztud. kandidátusa, MÉM főosztályvezető
FÜGEDI PÉTER fővárosi vezető szaktanácsadó	PINCZÉS ZOLTÁN, a földrajztud. doktora, egy. tszv. tanár (Debrecen)
GÖÖZ LAJOS főiskolai tanár (Nyíregyháza)	POZDER PÉTER főisk. adjunktus (Eger)
GUCCI LÁSZLÓNÉ OPI-főmunkatárs	PROBÁLD FERENC, a földrajztud. kandidátusa, egy. docens
HALÁSZ JÁNOS gimn. tanár (Monor)	RAKONCZAI JÁNOS, a földrajztud. kandidátusa, tud. titkár (Békéscsaba)
HANKÓ ILONA középisk. tanár (Békéscsaba)	SZABÓ JÓZSEF, a földrajztud. kandidátusa, egy. docens (Debrecen)
JÁKI KATALIN megyei szaktanácsadó (Győr)	SZÉKELY ANDRÁS, a földrajztud. kandidátusa, egy. tszv. docens
JÓNÁS ILONA OPI-munkatárs	TÜRI BÉLA középisk. tanár (Cegléd)
JUHÁZ ÁRPÁD, a Magyar Televízió főosztályvezető-h.	VARAJTI KÁROLY, az OPI osztályvezető-h.
KAPRONCZAI JÓZSEF gimn. igazgatóh. (Szigetvár)	ZOLTAI MÁRTA, a TIT választmányi titkára
KÁROSSY CSABA főisk. docens (Szombathely)	
KORMÁNY GYULA főisk. tanár (Nyíregyháza)	
KOROMPAI GÁBOREgy. adjunktus (Debrecen)	

Ára: 32 Ft

Évi előfizetési ára: 128 Ft

СОДЕРЖАНИЕ

Очерки

<i>К. Кочиш</i> : Специфика современной этнически-пространственной структуры Венгрии	283
<i>М. Барцши</i> : Уточнение к климатическим типам плейстоцена, сформированным Дьёрдем Бачаком	307